№2, 2015. (Випуск 39)
ISSN 2311-3383

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Серія: Географія

№2, 2015. (Issue 39)
ISSN 2311-3383

SCIENTIFIC NOTES

Ternopil Volodymyr Hnatyuk
National Pedagogical University

Series: Geography

ББК 26.8
Н 34

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. – Тернопіль: СМП "Тайп". – №2 (випуск 39). – 2015. – 248 с.

ISSN 2311-3383

Адреса видавця: 46027, Україна, м.Тернопіль, вул. М.Кривоноса 2, каб. 130.

Засновано у листопаді 1997 року. Виходить 2 рази на рік.

Друкується за рішенням Вченої Ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Андрейчук В'ячеслав – д.г.н., професор, Державна вища школа імені Папи Іоанна Павла II в Білій Підляські (Польща).
Брич В.Я. – д.е.н., професор, Тернопільський національний економічний університет.
Голосов В.М. – д.г.н., с.н.с., Московський державний університет ім. М.В. Ломоносова (Російська Федерація).
Двінських С.О. – д.г.н., професор, Пермський державний національний дослідницький університет (Російська Федерація).
Заставецька О.В. – д.г.н., професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.
Іщук С.І. – д.г.н., професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Ковальчук І.П. – д.г.н., професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України.
Кшеминь Казімеж – д.г.н., професор, Ягелонський університет (Польща).
Петлін В.М. – д.г.н., професор, Львівський національний університет імені Івана Франка.
Позняк С.П. – д.г.н., професор, Львівський національний університет імені Івана Франка.
Рудько Г.І. – д.г.н., д.т.н., д.г.-м.н, професор, Державна комісія України по запасах корисних копалин.
Свинко Й.М. – к.г.-м.н., професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.
Сивий М.Я. – д.г.н., професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.
Царик Л.П. – д.г.н., професор (головний редактор), Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.
Царик П.Л. – к.г.н., доцент (відповідальний секретар), Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Збірник входить до переліку наукових фахових видань ВАК України. Свідоцтво про держреєстрацію: КВ № 15878-4350Р від 12.10.2010 р.
Затверджено рішенням Президії ВАК в якості фахового видання наказ №1328 від 21.12.2015р.
Збірник входить до української реферативної бази даних "Україніка наукова". Матеріали публікуються у реферативному журналі "Джерело".

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

ББК 26.8
Н 34

© Тернопільський національний педагогічний університет,
імені Володимира Гнатюка, 2015

LBK 26.8
S 34

Scientific Notes Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University. Series: Geography. - Ternopil: SMP "Taip". - № 2 (Issue 39). - 2015. - 248 p.

ISSN 2311-3383

Publisher Address: 46027, Ukraine, Ternopil, st. M.Kryvonosa 2, cab. 130.

Founded in November 1997. So 2 times a year.

Published by the decision of the Academic Council of Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University.

EDITORIAL BOARD:

Andreychuk Vyacheslav – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Pope John Paul II state school of higher education in Biala Podlaska (Poland).
Breech V.J. – Doctor of Economics, Professor, Ternopil National Economic University.
Golosov V.M. – Doctor of Geographical Sciences, Senior Research Fellow, Moscow State University named after M.V.Lomonosov (Russian Federation).
Dvinskih S.A. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Perm State National Research University (Russian Federation).
Zastavetska O.V. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University.
Ischuk S.I. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Kyiv National Taras Shevchenko University.
Kovalchuk I.P. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.
Kshemin KazImezh – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Jagiellonian University (Poland).
Petlin V.M. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Lviv National Ivan Franko University.
Poznyak S.P. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Lviv National Ivan Franko University.
Rud'ko G.I. – Doctor of Geographical Sciences, Doctor of Engineering, Doctor of Geological and Mineralogical Sciences, Professor, State Committee of Ukraine on Mineral Resources.
Svinko Y.M. – Candidate of Geological and Mineralogical Sciences, Professor, Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University.
Siviy M.Ya. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University.
Tsaryk L.P. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, (editor in Chief) Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University.
Tsaryk P.L. – Candidate of Geographical Sciences, docent, executive Secretary, Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University.

The collection is listed as scientific professional editions of Ukraine. Certificate of state registration: KV-4350R № 15878 from 12.10.2010. Approved by the Presidium of the HAC as a professional edition order № 1328 of 21.12.2015, the collection is part of Ukrainian abstract database "Ukrainika Naukova". Materials published in a refereed journal "Dzherelo".

Authors of published material are responsible for the selection, accuracy of facts, quotations, proper names and other information.

LBK 26.8
S 34

© Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University, 2015

ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ГЕОГРАФІЇ

УДК 911.551.4

Любомир ЦАРИК

НАУКОВО-ОСВІТНЯ РОЛЬ КАФЕДРИ ГЕОЕКОЛОГІЇ ТНПУ У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИРОДООХОРОННИХ КОНЦЕПЦІЙ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ В УКРАЇНІ

Висвітлено науково-освітню роль кафедри геоекології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка у реалізації природоохоронних концепцій початку ХХІ століття. Здійснено ретроспективний аналіз науково-освітніх форм і методів співпраці колективу кафедри з науковими установами, управлінськими структурами, освітянськими та громадськими організаціями у реалізації природоохоронних, еколого-виховних, екопросвітницьких проектів, заходів га локальному, регіональному і національному рівнях.

Ключові слова:*науково-освітня роль, кафедра геоекології, ретроспективний аналіз, природоохоронні концепції.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Наприкінці ХХ початку ХХІ ст. прийнято ряд міжнародних документів і програм, які принципово змінили природоохоронні стратегії. Стосується це Всеєвропейської стратегії збереження ландшафтного і біотичного різноманіть (1995), якою започатковано один із грандіозних континентальних природоохоронних проектів – створення Панєвропейської екомережі за участі країн- членів євроспільноти. Проект розрахований на 20 років і у 2015 році будуть підведені підсумки його виконання. До проекту у 2000 році долучилась і Україна, прийняттям Закону "Про загальнодержавну програму формування національної екомережі України на період 2000-2015 років".

У рамках впровадження Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі на 2000-2015 роки реалізуються основні положення Всеєвропейської стратегії збереження біотичного та ландшафтного різноманіття: здійснюється формування екомережі, шляхом розробки схем базових елементів – ключових і сполучних територій міжнародного і загальнодержавного значення та розробляються регіональні схеми екомережі, з 2010 року реалізуються всеукраїнський проект з інтеграції складових національної екомережі, розроблено та доопрацьовується відповідно до наданих пропозицій і зауважень проект постанови Кабінету міністрів України "Про затвердження Порядку включення територій та об’єктів до переліків територій та об’єктів екомережі"; доопрацьовується, відповідно до наданих зауважень, проект постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження порядку здійснення державного моніторингу екомережі"; продовжується виконання науково-дослідних робіт щодо ведення державних кадастрів рослинного і тваринного світу.

Чи не вперше природоохоронна тематика стала провідною для сотень наукових установ Національної Академії наук України, Міністерства освіти і науки України. Науково-дослідна лабораторія "Моделювання еколого-географічних систем" кафедри геоекології та методики викладання екологічних дисциплін ТНПУ з 2003 року безпосередньо залучена до розробки природоохоронних проектів.

Метою даної публікації є висвітлення науково-освітної ролі колективу кафедри геоекології ТНПУ у реалізації у співпраці з науковими установами, освітніми і громадськими організаціями у реалізації новітніх природоохоронних концепцій.

Виклад основного матеріалу. ***Наукові напрацювання. Перші спроби обґрунтування структурних елементів регіональної екомережі*** були здійснені Петром Цариком у дипломній роботі з аналізу заповідних територій на предмет їх відповідності критеріям включення до складу базових елементів екомережі (2002). У цьому ж році прийнята регіональна програма розробки схеми екомережі Тернопільської області. У 2004 році Петром Цариком захищена магістерська робота з проблем формування елементів регіональної екомережі, у якій вперше обґрунтовано цілісну схему її елементів національного і регіонального значення. У тому ж році було опубліковано методичні рекомендації з формування схем регіональних екомереж колективом провідних вчених установ Академії наук України, у яких викладено методику проведення такого роду досліджень. У 2005 році на засіданні спеціалізованої вченої ради Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича захищено одну з перших в Україні кандидатських дисертацій П.Л.Цариком "Регіональна екомережа: географічні аспекти формування і розвитку", методична і методологічна основа якої відповідає загальним вимогам, прописаним у "Методичних рекомендаціях …". За результатами дисертаційного дослідження автором у 2005 році опублікована одноіменна монографія. У 2005 році на основі результатів дослід-

ження екомереж ***була розроблена авторська програма навчальної дисципліни "Наукові засади розвитку екомереж"*** Цариком Л.П. для підготовки магістрів екології, яка дозволила включити у навчальний процес теоретичні розробки і прикладні напрацювання авторського колективу.

У 2006 році НДЛ кафедри геоекології отримує пропозицію від Державного управління з екології і природних ресурсів у Тернопільській *області* ***спільного опрацювання держбюджетної теми з обґрунтування схеми регіональної екомережі з Інститутом екології Карпат Національної академії наук України.*** Розроблена схема регіональної екомережі Тернопільської області стає однією з перших в Україні і була високо оцінена науковцями, фахівцями Міністерства екології... Методологічним нововведенням даної розробки є взаємопов'язаність біоекологічного і ландшафтно-екологічного підходів при обґрунтуванні ключових елементів перспективної екомережі. Кожний ландшафтний (фізико-географічний) район репрезентує в екомережі базова ключова територія (природне ядро) задля збереження, проголошеного Всеєвропейською стратегією, біотичного і ландшафтного різноманіть. Результати проведеного дослідження продемонстрували міждисциплінарний характер такого роду вивчень і підкреслили важливе місце у даному процесі ландшафтно-екологічних напрацювань. Задля втілення теоретичних ідей у практику природозаповідання у 2006 році була проведена наукова експедиція Інституту екології Карпат, очолювана знаним геоботаніком к.б.н. Кагало О.О., з долученням до неї наукових працівників НДЛ педуніверситету. Результати польових досліджень підтвердили високий ступінь концентрації видового біорізноманіття на теренах перспективних ключових територій і дали можливість виявити "нові" види рослин для даного регіону. Цей період з 2000 по 2006 роки можна вважати стартовим, періодом наукових розвідок, збору фактичного матеріалу і опрацювання методичних підходів щодо проведення такого роду досліджень, створення перших регіональних схем перспективних екомереж, розробкою наукових положень концепції екомереж.

Наступним етапом наукових розробок НДЛ стало опрацювання ***схеми екомережі Подільського регіону.*** Для цього знадобились роки польових камеральних досліджень, експедиційних поїздок задля вивчення базових заповідних територій. Тісна співпраця на даному етапі здійснювалась з науковими працівниками Камянець-Подільського національного університету, зокрема кафедр географії і екології та біології. У ролі господарів, наукових консультантів виступили к.б.н., відомий ботанік Любинська Л.Г., декан географічного факультету, к.б.н., знаний орнітолог Матвєєв М.Д., молодий талановитий викладач географії, випускник Тернопільського університету Касіяник І.П. Зібрані у процесі експедиційних досліджень 2006-2009 років матеріали стали базовими для підготовки докторської дисертації Царика Л.П. на тему "Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем: концептуальні підходи, практична реалізація", скеровуваної провідним українським географом, професором Львівського національного університету Ковальчуком І.П. Сутністю проведеного дослідження була розробка наукових положень концепції "регіональних природоохоронних систем" (РПС), обґрунтування системотворчих елементів РПС, якими стали біоцентри і біокоридори біоцентрично-мережевої структури ландшафтних систем, оцінка ступеня заповідності цих елементів, їх природоохоронних режимів, роль у збереженні ландшафтного і біотичного різноманіть. За результатами дослідження в межах території Поділля виокремлено 41 ключову територію (4 із яких національного рангу), які сполучені мережею екокоридорів (3 із яких: Галицько-Слобожанський, Буський і Дністровський національного рангу). Висвітлено територіальні диспропорції в організації і управлінні природоохоронними системами обласних і районних рівнів, оцінено їх біо-ландшафтно-екологічну і соціально-економічну роль і значимість. Здійснені напрацювання лягли в основу наукової монографії (2009) і реалізовані в процесі захисту докторської дисертації 2010 року.

У цей період отримано пропозицію д.б.н., проф. Байрак О.М. (координатора проекту національної екомережі***) про наукове обґрунтування та створення змістової і картографічної моделі подільського відтинку Галицько-Слобожанського екокоридору*** в рамках держбюджетної теми Міністерства екології… Наукові доробки працівників кафедри геоекології і НДЛ пройшли апробацію в рамках Міжнародного екологічного форуму "Довкілля для України" та включені у національну доповідь про стан формування екомережі України (2012).

У 2012 році за пропозицією управління комунального господарства міської адміністрації Тернополя науковцями НДЛ кафедри розпочато реалізацію госпдоговірної теми ***"Об-***

грунтування схеми локальної екомережі м. Тернополя". Досвіду розробки схем локальних екомереж практично не було, хоча були певні напрацювання екомережевого характеру. Створена схема екомережі міста Тернополя успішно затверджена сесією міської ради. Матеріали проекту доповідались на міжнародній конференції у Сімферополі (2013), та опубліковані у міському Екологічному бюлетні № 6 у 2014 році "Тернопіль".

Продовжуються розробки локальних екомереж адміністративних районів, ландшафтних районів області в рамках дипломних і магістерських робіт. Узагальнення результатів дослідження планується здійснити у монографічному дослідженні "Екомережі: національний, регіональний і локальний зрізи".

В рамках наукової проблематики НДЛ "Моделювання еколого-географічних систем" ***захищено 10 дисертаційних робіт*** аспірантів: Чеболди І.Ю. (1999), Янковської Л.В. (2004), Герасимів З.М. (2007), Касіяника І.П. (2010), Гінзули М.Я. (2015) та здобувачів Новицької С.Р. (2012), Вітенка І.М. (2012), Бабюк Л.М. (2012), Кашик (Кріль) О.В. (2013), Греськів О.Б. (2014), та згадувана докторська дисертація, у яких природоохоронні аспекти були органічними складовими досліджуваних проблем: конструктивно-географічної оцінки природно-ресурсного потенціалу (Чеболди І.Ю.), еколого-географічного районування території (Янковська Л.В.), оптимізації землекористування Східного Опілля (Герасимів З.М), оптимізації землекористування Хмельницької області на ландшафтно-екологічній основі (Касіяника І.П.), оцінки природних ресурсів і рекреаційного природокористування (Новицької С.Р.), еколого-географічних проблем обласного регіону (Вітенка І.М.), оцінки рекреаційних навантажень і рекреаційної дигресії Середнього Подністеря (Бабюк Л.М.), прояву надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру (Кріль О.В.), заповідного природокористування (Греськів О.Б.) і еколого-географічних аспектів промислового природокористування (Гінзули М.Я.). Дисертаційні роботи пройшли успішний захист на засіданні спеціалізованих вчених рад Львівського національного університету імені І.Франка за головування проф. Заставного Ф.Д. і проф. Шаблія О.І. та Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича за головування проф. Жупанського Я.І. 30 листопада 2015 р. відбувся успішний захист кандидатської дисертації Гінзули М.Я. у спеціалізованій вченій раді Київського національного університету імені Т.Шевченка під головуванням проф. Олійника Я.Б. Опонентами дисертаційних досліджень аспірантів і здобувачів кафедри були проф. Шищенко П.Г., проф. Барановський В.А., доц. Гавриленко О.П. (Київський національний університет імені Т.Шевченка), проф. Петлін В.М., проф. Ковальчук І.П., проф. Назарук М.М., доц. Паньків З.П. (Львівський національний університет ім. І.Франка), проф. Руденко В.П., проф. Ющенко Ю.С., доц. Чернега П.І., доц. Проскурняк М.М., доц. Бучко Ж.І. (Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича), проф. Фесюк В.О., доц. Мельнійчук М.М., доц. Міщенко О.В. (Східноєвропейський національний університет ім. Л.Українки), проф. Денисик Г.І., доц. Масловська Л.Ц. (Вінницький державний педагогічний університет імені М.Коцюбинського), проф. Калько А.Д. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. С.Демянчука, м. Рівне), доц. Касіяник І.П. (Камянець-Подільський національний університет ім. І.Огієнка).

Викладачі кафедри проф.Царик Л.П., доц. Грицак Л.Р. беруть безпосередню участь у роботі ***науково-технічних рад*** національного природного парку "Дністровський каньйон", "Кременецькі гори", природного заповідника "Медобори". Разом з тим, викладачі кафедри (проф. Царик Л.П., доц. Лісова Н.О., доц. Стецько Н.П., доц. Новицька С.Р., доцент Янковська Л.В., асистент Гінзула М.Я., ст. лаборанти Коваль В.С., Тетюк Т.С.) задіяні у ***науково-дослідних проектах*** з розробки держбюджетних тематик з Державною екологічною академією післядипломної освіти "Проект організації території національного природного парку "Кременецькі гори" (наук. керівник д.б.н., проф. Байрак О.М.) (2015-2016 рр.) та Інститутом екології Карпат і Львівським національним університетом імені І.Франка по "Проекту організації території природного заповідника "Медобори" (науковий керівник к.б.н. Кагало О.О.) (2015 р.).

Екоосвітний проект "Твій рідний край" є ровесником кафедри геоекології, оскільки був започаткованим у 2000 році. Метою даного проекту є залучення учнівської молоді до творчої природо-дослідницької роботи, яка носить прикладний краєзнавчий характер. Це – дослідження екологічного стану річкових долин, ставків, озерець в околицях населених пунктів; джерел антропогенного забруднення (сміттєзвалищ, окремих господарських об'єктів, поселень) та їх негативного впливу на стан довкілля; ведення природодослідницької індивідуальної роботи з вивчення стану і динаміки природних процесів і компонентів природи; виявлення унікальних природних об'єктів, їх

опис і подання в Держуправління екології і природних ресурсів для подальшого заповідання; розробка паспортів окремих природоохоронних об'єктів; виявлення місць зростання червонокнижних видів рослин і тварин; впорядкування прируслових джерел річкових долин, старовинних парків, шкільних дендраріїв; допомога місцевим лісництвам в догляді за тваринами тощо. Координатором проекту від кафедри геоекології була доц. Янковська Л.В., щороку проводиться підсумкова конференція, на якій у присутності шанованого журі (викладачів кафедри, вчителів-методистів, представників департаменту екології) доповідаються результати проведених досліджень, акцій, проектів. З 2010 року цей захід отримав офіційний освітянський статус і координується к.г.н. Вітенком І.М. – викладачем кафедри методики викладання навчальних предметів і освітнього менеджменту Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти.

У 2011 році відроджено ***студентський екологічний клуб*** "***Еколайф***", діяльність якого курується студентами спеціальності "Екологія…" і залучається студентська молодь до активної роботи у сфері охорони природи. Ними взято шефство над заповідними об'єктами м. Тернополя (РЛП "Загребелля", заповідним куточком імені М.Чайковського), проводиться екопросвітницька роботу у загальноосвітніх навчальних закладах, студенти беруть участь у міських і обласних екологічних заходах, активно здійснюють моніторинг стану довкілля м. Тернополя тощо. Найактивнішою ланкою екоклубу є студентський осередок 5 курсу на чолі з магістрантом Ігорем Кузиком.

Організовані ними посвяти студентів-екологів І курсу (за участю кураторів академічних груп і незмінного координатора асистента Каплуна І.Г.) відбуваються в унікальних ландшафтах Збаразьких Товтр, у програмі яких обов'язково проводяться екологічні акції – прибирання річкових долин, впорядкування джерел, посадка дерев тощо.

У 2012 році громадські активісти на чолі з Олександром Філем започаткували еколого-просвітний проект "***Шкільний дендрарій***", сутність якого полягає у створенні на пришкільних територіях дендрологічних парків з метою їх використання у навчальній, виховній і екопросвітницькій діяльності. Спонсорами саджанців виступили лісництва Управління лісового і мисливського господарства області. Закладені за їх участю шкільні дендрарії у ЗОШ № 10, 9, 7, 19, 21, 28, школі-колегіумі, на площі героїв небесної сотні у с. Іванівка Теребовлянського району є об'єктами постійної уваги, догляду і вивчення дендрофлори учнівською молоддю. Шефську допомогу в реалізації цього проекту надали лісництва: заповідника "Медобори", Кременецький ботанічний сад, Збаразьке, Копичинецьке, Криничанське, Бережанське, Буданівське, Білокриницьке, Суразьке, Тернопільське. У 2015 році закладено ще одну ділянку дендрарію у школі-колегіумі на місці заасфальтованої площадки (дендрарій на асфальті).

У процесі навчальних польових практик викладачі кафедри доц. Стецько Н.П., доц. Новицька С.Р. та доц.. Грицак Л.Р. за участю наукового співробітника НПП "Дністровський каньйон" Викірчак Л.О. провели ландшафтну зйомку території парку в межах його Борщівського відділення – Дзенигородського геостаціонарну (2015 р.), матеріали якої опрацьовуються і можуть бути використані у розробці Проекту організації території НПП "Дністровський каньйон" (науковий керівник к.г.н. Кагало О.О.)

Програмами ***педагогічних практик*** студентів 4 курсу та магістрантів, які здійснюються під керівництвом досвідчених викладачів-методистів доц. Барни І.М. та доц. Янковської Л.В. передбачено не тільки проведення занять з навчальних дисциплін "Екології" та "Сталого розвитку", а й організації еколого-просвітницьких профорієнтаційних заходів природоохоронного спрямування.

З природоохоронної тематики студентами виконуються ***індивідуальні навчально- та науково-дослідні завдання*** в рамках навчальних дисциплін "Заповідна справа", "Наукові засади формування екомереж", "Біологічні основи охорони природи", "Природоохоронне інспектування", "Біогеографія з основами геоботаніки", завданнями яких є: опис виявлених перспективних для заповідання природних об'єктів, розробка каркасів схем локальних перспективних екомереж, презентації біорізноманіття унікальних природних комплексів тощо. Подані матеріали експертують спеціалісти Департаменту екології та природних ресурсів Тернопільської ОДА за участю зав. відділу розвитку екомережі, природно-заповідного фонду і зв'язків з громадскістю Пятківського І.О. і вони часто стають основою для обґрунтувань перспективних заповідних об'єктів (гідрологічних, ботанічних, геологічних пам'яток природи).

В рамках ***студентських наукових робіт, поданих*** на всеукраїнські конкурси з екології проведено низку польових і лабораторних досліджень, створено оригінальні напрацювання з

економіки природокористування, рекреаційного природокористування, урбоекології, які були відзначені призовими місцями у Сумському національному університеті Б.Миць (2010) (н.к. доц. Чеболда І.Ю.), Донецькому національному технічному університеті, Одеському національному екологічному університеті М.Гінзула (2007, 2008, 2009) (н.к. проф. Царик Л.П.), Кременчуцькому технологічному університеті Н.Боднар (2012) (н.к. доц. Чеболда І.Ю.), Полтавському національному технічному університеті І.Кузик (2015) (н.к. проф. Царик Л.П.).

Навчальна і наукова продукція викладачів кафедри орієнтована на забезпечення навчального процесу та реалізацію індивідуальних та кафедральної наукових тематик. Впродовж 2013-2015 років фактично оновлено навчально-методичне забезпечення дисциплін та підготовлено ряд колективних наукових монографій. У 2011 році опубліковано колективну наукову працю спільно з викладачами кафедр географії, географії України і туризму, вченими Інституту Екології НАН України "Природні умови і ресурси Тернопільщини", у якій наскрізно проходить ідея раціонального використання, збереження та відновлення природних ресурсів, висвітлено питання організації заповідної справи у регіоні з початку ХХ с. та розкрито просторово-функціональну модель перспективної екомережі.

У навчальному посібнику "Природокористування" (2014), підготовленого колективом кафедри геоекології, за участі доц. Царика П.Л. та к.г.н. Вітенка І.М. висвітлено теоретичні і прикладні засади наукового напряму, на матеріалах індивідуальних досліджень продемонстровано сучасні проблеми різних форм, видів і типів природокористування, їх вплив на компоненти навколишнього середовища, підходи щодо оптимізації природокористування, зокрема особливості та тенденції розвитку заповідного природокористування.

У 2014 році за результатами госпдогорвірної теми з розробки матеріалів до проекту організації території регіонального парку "Загребелля" Цариком Л.П. спільно з Цариком П.Л. опубліковано наукову монографію "Регіональний ландшафтний парк "Загребелля" у системі заповідного і рекреаційного природокористування". У ній висвітлено місце заповідного об’єкту у заповідній мережі міста, району, області, його роль як ключової території локальної екомережі міста, рекреаційний потенціал, рекреаційну ємність території, ступінь антропогенних навантажень, проведено функціональне зонування території та запропоновано заходи з оптимізації природокористування парку.

Колективами кафедр геоекології.., географії України і туризму за участі проф. Гайди Ю.І. (Тернопільський економічний університет) ведеться підготовка монографічної праці з оцінювання ефективності використання природно-ресурсного потенціалу, налізу етнічних традицій природокористування, збереження і відновлення ландшафтного різноманіття, реалізації екологічних, соціальних і економічних вимірів задля сталого розвитку Тернопільського регіону.

Висновки. За результатами проведеного аналізу діяльності колективу за 15-ти річний період можна виділити два основні етапи природоохоронної діяльності колективу кафедри: етап реалізації концепції екомережі з 2002 по 2013 рік, та другтй етап розробки проектів організації території природних заповідників, національних природних і регіональних ландшафтних парків. Аналіз наукових доробок і співпраць з установами та організаціями дає підстави стверджувати про те, що колективу кафедри геоекології вдалося налагодити систему кафедротворчих напрямів у науково-освітньому просторі і створити мікро-, мезо- та продовжувати налагоджувати макросередовища екосвітнього і природоохоронного спрямувань.

Література:

1. *Царик Л.П.* Історична ретроспектива діяльності науково-дослідної лабораторії "Моделювання еколого-географічних систем"/ *Л.П.Царик* / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Географія, екологія, Туризи: теорія, методологія, практика", 21-23 травня 2015 р. – Тернопіль: СМП "Тайп", 2015. – С. 219-221.
2. *Царик Л.П.* Двадцятирічний ювілей спеціальності "Екологія, охорона навколишнього природного середовища, збалансоване природокористування" у Тернопільському національному педагогічному університеті/ *Л.П.Царик*// Наукові записки ТНПУ: серія Географія – Тернопіль: СМП "Тайп", 2013, №1 – С.3-9.
3. *Царик Л.П.* З історії розбудови спеціальності "Екологія, охорона навколишнього природного середовища та збалансоване природокористування" у Тернопільському педуніверситеті/ *Л.П.Царик*// Екологічна освіта і наука у Тернопільському університеті: стан, проблеми, перспективи. Матеріали науково-методичної конференції. – Тернопіль: СМП "Тайп", 2014 – С. 3-7.
4. *Царик Л.П.* Десятилітня діяльність кафедри геоекології Тернопільського національного педагогічного університету: здобутки, проблеми, перспектива/ *Л.П.Царик* // Матеріали ІІІ Міжнародної наукової конференції "Стале природокористу-вання: підходи, проблеми, перспектива". Тернопіль, 28-29 травня 2010 р. – Тернопіль: Наук.-видавн. відділ ТНПУ, 2010, С.172-175.

References:

1. *Czary`k L.P.* Istory`chna retrospekty`va diyal`nosti naukovo-doslidnoyi laboratoriyi "Modelyuvannya ekologo-geografichny`x sy`stem"/ *L.P.Czary`k* / Materialy` mizhnarodnoyi naukovo-prakty`chnoyi konferenciyi "Geografiya, ekologiya, Tury`zy`: teoriya, metodologiya, prakty`ka", 21-23 travnya 2015 r. – Ternopil`: SMP "Tajp", 2015. – S. 219-221.
2. *Czary`k L.P.* Dvadcyaty`richny`j yuvilej special`nosti "Ekologiya, oxorona navkoly`shn`ogo pry`rodnogo seredovy`shha, zbalansovane pry`rodokory`stuvannya" u Ternopil`s`komu nacional`nomu pedagogichnomu universy`teti/ *L.P.Czary`k*// Naukovi zapy`sky` TNPU: seriya Geografiya – Ternopil`: SMP "Tajp", 2013, #1 – S.3-9.
3. *Czary`k L.P.* Z istoriyi rozbudovy` special`nosti "Ekologiya, oxorona navkoly`shn`ogo pry`rodnogo seredovy`shha ta zbalansovane pry`rodokory`stuvannya" u Ternopil`s`komu peduniversy`teti/ *L.P.Czary`k*// Ekologichna osvita i nauka u Ternopil`s`komu universy`teti: stan, problemy`, perspekty`vy`. Materialy` naukovo-metody`chnoyi konferenciyi. – Ternopil`: SMP "Tajp", 2014 – S. 3-7.
4. *Czary`k L.P.* Desyaty`litnya diyal`nist` kafedry` geoekologiyi Ternopil`s`kogo nacional`nogo pedagogichnogo universy`tetu: zdobutky`, problemy`, perspekty`va/ *L.P.Czary`k* // Materialy` III Mizhnarodnoyi naukovoyi konferenciyi "Stale pry`rodokory`stu-vannya: pidxody`, problemy`, perspekty`va". Ternopil`, 28-29 travnya 2010 r. – Ternopil`: Nauk.-vy`davn. viddil TNPU, 2010, S.172-175.

Резюме:

Царик Л.П. НАУЧНО ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ РОЛЬ КАФЕДРЫ ГЕОЭКОЛОГИИ В РЕАЛИЗАЦИИ ПРИРОДООХРАННЫХ КОНЦЕПЦИЙ НАЧАЛА XXI ВЕКА В УКРАИНЕ.

Отражена научно-образовательная роль кафедры геоэкологии и методики преподавания экологических дисциплин Тернопольского национального педагогического университета имени Владимира Гнатюка в реализации природоохранных концепций начала XXI века. Осуществлен ретроспективный анализ научно-образовательных форм и методов сотрудничества коллектива кафедры с научными учреждениями, управленческими структурами, просветительскими и общественными организациями в реализации природоохранных, эколого-воститательных, экопросветительских проектов, мероприятий на локальном, региональном и национальном уровнях.

Выделены два этапа деятельности кафедры геоэкологии: 2002-2013 гг. - этап разработки концептуальных и прикладных вопросов концепции экосетей; 2013 – 2015 гг. –этап разработки проектов организации территории природных заповедников, национальных природных и региональных ландшафтных парков. Результатами научно-образовательной деятельности коллектива кафедры стало формирование системы кафедрообразующих направлений научно-просветительского пространства на локальном, региональном и национальном уровнях.

Ключевые слова: научно-образовательная роль, кафедра геоэкологии, ретроспективный анализ, природоохранные концепции.

Summary:

Tsaryk L.P. SCIENCE EDUCATION ROLE OF THE DEPARTMENT OF ECOLOGY IN THE IMPLEMENTATION OF ENVIRONMENTAL CONCEPTS EARLY XXI CENTURY IN UKRAINE.

It addressed the scientific and educational role of the Department of Geo-ecology and methods of teaching of environmental sciences of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk in the implementation of environmental concepts of the beginning of the XXI century. Retrospective analysis of the scientific and educational forms and methods of cooperation department staff with scientific institutions, administrative structures, educational and social organizations in the implementation of environmental, ecological and vostitatelnyh, environmental education projects, activities on the local, regional and national levels.

Two stages of activity of the Department of Environmental Geoscience: 2002-2013 gg. - The stage of development of the conceptual and applied aspects of the concept of ecological networks; 2013 - 2015 years. -etap Project development organization of the territory of nature reserves, national natural and regional landscape parks. The results of scientific and educational activities of the Department staff was the formation of kafedroobrazuyuschih directions of scientific and educational space on a local, regional and national levels.

Keywords: scientific and educational role, the Department of Environmental Geoscience, retrospective analysis, environmental concept.

Рецензент: проф. Сивий М.Я. *Надійшла 01.12.2015р.*

УДК 911.2 (477.84) Мирослава ПИТУЛЯК, Микола ПИТУЛЯК

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛАНДШАФТІВ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

Проведено історико-географічний аналіз дослідження ландшафтів Тернопільської області впродовж другої половини 20 століття. Зазначимо, що одним із перших дослідників ландшафтів Тернопільщини був М. Чижов. Він склав першу ландшафтну карту на якій виділено типи місцевостей і урочищ, а також ландшафтні райони.

Узагальнюючим дослідженням ландшафтів західної частини України, в тому числі Тернопільщини, є монографія "Природно-географічний поділ Львівського та Подільського економічних районів" в якій охарактеризовано основні типи і види ландшафтів. Проаналізовано розроблені К.І. Геренчуком схеми фізико-географічного районування області.

На основі врахування результатів новітніх ландшафтознавчих досліджень у 80-х роках проведено деталізоване фізико-географічне районування всієї України на рівні фізико-географічних областей і районів.

Проаналізовано удосконалену схему і карту фізико-географічного районування України (2003).

***Ключові слова**: ландшафти, ландшафтні райони, фізико-географічні області, фізико-географічні райони, одиниці локального рівня, одиниці регіонального рівня, схеми фізико-географічного районування.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогоднішній день розроблено ряд схем фізико-географічного районування України, в тому числі і Тернопільської області. На жаль, немає єдиної загальноприйнятної схеми, яку б використовували науковці для вирішення господарських проблем (оцінки природно-ресурсного потенціалу, розробки заходів щодо оптимізації природокористування тощо). Складена схема і карта фізико-географічного районування (2003 р.) відображає поділ території на об'єктивно існуючі регіональні ландшафтні одиниці. Проблема фізико-географічного районування залишається актуальною, оскільки ландшафтознавчі дослідження продовжуються, проводиться уточнення меж регіональних одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням ландшафтів Тернопільської області займалися М.П. Чижов, К.І. Геренчук, П.М. Цись, Л.І. Воропай, О.М. Маринич, М.Д. Орел, П.І. Штойко та інші науковці. Цими дослідниками вивчалась морфологічна структура ландшафтів області (урочища, місцевості), складено ландшафтні карти одиниць локального рівня. На основі вивчення взаємозв'язків окремих компонентів, а також використовуючи ландшафтно-генетичний принцип фізико-географічного районування складено схеми фізико-географічного районування, на яких виділені зональні і азональні одиниці регіонального рівня. У 2003 р. розроблено нову удосконалену схему фізико-географічного районування [4].

Мета публікації. Провести історико-географічний аналіз дослідження ландшафтів Тернопільщини, схем та одиниць фізико-географічного районування.

Виклад основного матеріалу. Значним поштовхом у розвитку ландшафтознавства і ландшафтознавчих досліджень в Україні була друга Всесоюзна нарада з питань ландшафтознавства, яка відбулась у Львові у 1956 році. За результатами цієї наради було опубліковано основні напрацювання з питань ландшафтознавства, методики польових ландшафтних досліджень та картування ландшафтів у географічному збірнику Львівського державного університету.

Одним із перших дослідників ландшафтів Тернопільщини був М.П. Чижов. Він склав першу ландшафтну карту на якій виділено типи місцевостей і урочищ, а також ландшафтні райони.

У статті "Досвід ландшафтного картування території Тернопільської області" М Чижов дає детальний аналіз основних типів місцевостей та урочищ, які формують їх структуру. На території області ним виділено такі типи місцевостей: заплавний, прирічковий, плакорний (привододільний), останцеві-вододільний, горбисто-грядовий, товтровий та дюнно-гривистий. У кожному з типів місцевостей виділені 2-3 типи урочищ, при виділенні яких взято за основу геоморфологічні особливості (круті схили, терасовані схили, яри і балки, горби і гряди та ін.). Заслуговує уваги виділення в прирічкових типах місцевостей (Тернопільське Придністер'я) урочищ крутих схилів – "стінок", які представляють собою щебнюваті осипища з бідним ґрунтовим покривом. Частково ці схили вкриті низькорослими лісами з дуба, граба, клена, білої акації, в'яза з розвинутим підліском з глоду, ліщини, шипшини, терну. В більшості схилів на денну поверхню виходять щільні силурійські породи і потребують заліснення (Чижов М., 1957).

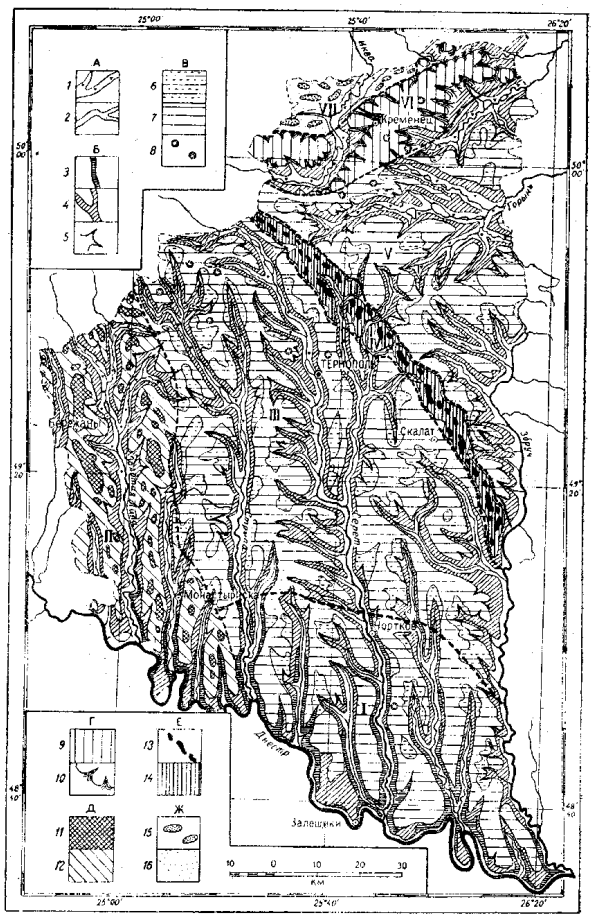
На основі аналізу типологічних одиниць ним виділені такі ландшафтні райони: Придністровський, Подільської гряди, Тернопільської рівнини, Товтрового кряжу, Авратинської височини, Золочівсько-Кременецького кряжу, Малого Полісся [12,13].

Як бачимо, автором не тільки виділено типологічні одиниці, але й регіональні, а саме ландшафтні райони в межах Тернопільської області. Результатом проведених досліджень є карта типів місцевостей, урочищ, а також ландшафтних районів, що опублікована автором.

У 1956 р. П.М.Цись розробив схему фізико-географічного районування західних областей Української РСР, на якій він виділяє в межах зон провінції і ландшафтні райони. Структуру ландшафтних районів формують типи місцевостей і урочища, з яких вони складаються. Автор схеми наголошує, що провідними чинниками формування провінційних відмінностей є клімат, геолого-геоморфологічні особливості, регіональні особливості розвитку ландшафтів. На відносно невеликих ділянках ландшафтних зон провідним чинником доцільно вважати геолого-геоморфологічний. Територія Тернопільської області на цій схемі зна-

ходиться в межах західної частини провінції лісостепу Волино-Подільської височини з островами широколистяних лісів західного типу. Ландшафтні райони, як регіональні таксономічні одиниці формуються з одного або кількох типів місцевостей. В межах області виділено такі ландшафтні райони – Мале Полісся, грядово-горбисте Опілля з буковими лісами на сірих опідзолених ґрунтах і опідзолених чорноземах, Східно-Подільське плато з лучними степами і острівцями дубових і букових лісів, район Товтрової гряди і в південній частині – район лісостепу Придністровського Поділля з глибокими долинами [11].

Узагальнюючим дослідженням ландшафтів західної частини України, а саме таких великих природно-географічних областей як Поділля, Побужжя, Полісся і Карпати є монографія "Природно-географічний поділ Львівського та Подільського економічних районів" (1964) підготовлена К.І.Геренчуком, М.М.Койновим, П.М.Цисем. У ній представлений аналіз усіх компонентів (рельєфу, клімату, гідрологічних умов, рослинності), які формують ландшафти та визначають основні риси їх морфологічної структури.

Умовні позначення:

Типи місцевостей:	**Типи урочищ:**
А – Заплавний;	1. Осокові болота;
	2. Різнотравні луки;
Б – Прирічковий;	3. Круті схили (стінки);
	4. Терасовані схили;
	5. Балки.
В – Плакорний;	6. Западини з потужними чорноземами;
	7. Опуклі вододіли з опідзоленими чорноземами;
	8. Давні карстові западини
Г – Останцево-вододільний;	9. Столоподібні останці;
	10. Яри і балки;
Д – Горбисто-грядовий;	11. Горби і гряди
	12. Міжгрядові улоговини;
Е – Товтровий;	13. Товтрові горби
	14. Міжгорбові сідловини;
Ж – Дюнно-гривистий.	15. Піщані дюни і гриви;
	16. Міжгрядові заболочені западини.

Рис. 1. Типи місцевостей і урочищ Тернопільської області [12].

У монографії охарактеризовано основні типи ландшафтів в межах Тернопільської області – поліський, широколистянолісовий, лучно-степовий, лісостеповий і заплавний, а також види.

Поліський тип, представлений мало дренованими низинами, вкритими супіщаними та піщаними відкладами водно-льодовикового походження, на яких поширені дубово-соснові ліси, осоково-злакові луки та осоково-гіпнові болота на дерново-слабопідзолистих лучних та лучно-болотних ґрунтах. До поліського типу ландшафтів належить гурійський вид, що представлений на Тернопільщині. Для нього характерні хвилясті рівнини з близьким заляганням мергелів і крейди, зайняті в минулому переважно грабово-дубово-сосновими лісами на дерново-карбонатних ґрунтах і осоково-злаковими луками на дернових і лучних ґрунтах.

Широколистянолісовий тип ландшафтів у Тернопільській області складають два види. Опільський вид характеризується пануванням горбогірних височин складених малопотужними лесовидними суглинками та супісками і зайнятих масивами буково-дубових і буково-дубово-соснових лісів на переважно сірих та ясно-сірих опідзолених грунтах; товтровий вид представлений скелястими грядами рифових вапняків з карстовими формами та масивами

букових і грабових дібров на дерново-карбонатних ґрунтах.

Лучно-степовий тип ландшафтів представлений північно-подільським видом з плоскими межиріччями на типових малогумусних чорноземах.

Лісостеповий тип в області представлений західно-подільським видом на глибоко розчленованих височинах з долинно-балковим рельєфом із наявністю бука в лісах, та придністровським з каньйоноподібними долинами вкритими дубом скельним.

Заплавний тип ландшафтів характеризується заболоченими осоково-злаковими луками, трав'яними та гіпново-трав'яними болотами [3].

На території області на основі особливостей морфологічної структури виділено такі природні області і райони: Мале Полісся (природні райони – Івко-Вілійський і Буго-Стирський), Західне Поділля (природні райони – Вороняки, Товтровий кряж, Тернопільське плато, Західно-Подільський, Притовтровий, Чортківсько-Борщівський, Західноподільське Придністров'я), Північне Поділля (природні райони – Верхньогоринський поділяється на підрайони – Кременецький і Вишнівецький, Верхньослуцький і Буго-Збруцький), Опілля і Розточчя (природні райони – Бібрсько-Перемишлянський, Придністровське Опілля).

М.Д. Орел (1975 р.) досліджував природні комплекси Тернопільської області, зокрема Заліщицького району. У статті "До характеристики природних комплексів річкових долин Заліщицького району Тернопільської області" дає характеристику річкових долин району і зазначає, що в їх межах розрізняється ряд місцевостей.

Надзаплавно-терасові місцевості. В цьому комплексі розглядаються лише перша і друга надзаплавні тераси, складені сучасно-алювіальними відкладами. На них сформувались лучні та чорноземно-лучні ґрунти. Ці місцевості поширені в долинах Дністра і Серету.

Місцевості ступінчастих схилів давніх терас. Поширені в долині Дністра, у внутрішніх частинах меандр. На лівому березі Дністра вони спостерігаються в околицях населених пунктів Литячі, Устечко, Іване Золоте, Зелений Гай, Заліщики та в інших місцях, де поширені фрагменти давніх надзаплавних терас. У будові таких схилів беруть участь суглинки і галечники, горизонтальне залягання яких порушене площинним змивом. У ґрунтовому покриві переважають темно-сірі опідзолені ґрунти, частково заліснені.

Стрімкі схили долин. Це місцевості "стінок", що особливо характерні для зовнішніх меандр Дністра та Серету. Вони властиві також для вирівняних ділянок долин. Крутизна таких схилів нерідко перевищує 60°. Складені вони корінними (до четвертинними породами), зайняті чагарниковою, іноді лісовою рослинністю під дерновими і сірими опідзоленими ґрунтами. Подекуди ці стінки почленовані глибокими ярами.

Місцевості спадистих схилів долин характерні для рік Джурин, Серет, Тупа. Крутизна схилів, що мають ступінчастий характер не перевищує 30° і складені вони корінними породами, що залягають під потужною товщею еолово-делювіальних суглинків. У ґрунтовому покриві переважають опідзолені і реградовані чорноземи, розорані [7].

Вагомим напрацюванням колективу українських географів можна вважати монографію "Физико-географическое районирование Украинской ССР" під редакцією В.П.Попова, О.М.Маринича., А.І.Ланько. В основу виділення фізико-географічних одиниць покладено ландшафтно-генетичний принцип, який дає можливість врахувати взаємодію, взаємозв'язок ландшафтотворчих факторів і компонентів географічної оболонки, а також історію розвитку ландшафтів даної території, характер господарського використання та освоєння. У монографії є фізико-географічна характеристика виділених зональних (пояс, зона) та азональних (країна, провінція, область, район) одиниць.

На території Тернопільської області згідно зі схемою цього районування виділено такі фізико-географічні області, а в їх межах фізико-географічні райони: Мале Полісся (Буго-Стирський, і Вілійський); Розточчя і Опілля (Бібрсько-Перемишлянський, Рогатинського Опілля, Придністровського Опілля); Західно-Подільську (Вороняки, Тернопільської рівнини, Товтрового кряжу, Західно-Подільського Придністров'я); Північно-Подільську (Кременецького кряжу, Случ-Горинський, Авратинської височини) [10].

Також треба відзначити, що при характеристиці фізико-географічних районів і областей вказано домінантні місцевості. Так в межах Західно-Подільської області, яка займає найбільшу площу, ландшафтну структуру формують такі основні типи місцевостей: рівнинно-вододільний з потужними мало гумусними, місцями вилугуваними чорноземами, серед яких зустрічаються урочища мочарів і поплавів з глеюватими лучними ґрунтами; рівнинно-хвилястий зі слабоеродованими опідзоленими і частково темно-сірими лісовими ґрунтами;

прирічковий ярково-балковий з еродованими сірими і світло-сірими ґрунтами, з незначними масивами дубово-грабових лісів; горбогірний з еродованими сірими лісовими ґрунтами під дубово-буковими лісами (Вороняки); горбисто-грядовий товтровий з сірими лісовими ґрунтами під дубово-грабовими лісами; надзаплавно-терасовий з опідзоленими і типовим чорноземами [10].

У монографії "Природа Тернопільської області" К. Геренчуком подано характеристику основних видів географічних місцевостей поширених у Тернопільській області, а також виділених ним ландшафтних районів: Малого Полісся, Кременецького горбогірного лісового, Бережанського горбогірного лісового, Монастирищенського горбогірного лісового, Товтрового, Лановецького, Тернопільського, Гусятинського, Придністровського [8].

У підручнику "Фізична географія Української РСР" (1982 р.) подано обґрунтування схеми фізико-географічного районування, охарактеризовані фізико-географічні одиниці (зони, підзони, провінції, області). Тут міститься картосхема основних видів ландшафтів України.

На схемі фізико-географічного районування Поділля Л. Воропай (1982) представлені зональні і азональні одиниці (фізико-географічні провінції, фізико-географічні області, фізико-географічні райони). Як окрему фізико-географічну область виділено Подільські Товтри, на відміну від попередніх схем фізико-географічного районування.

Згідно схеми фізико-географічного районування (1985 р.) на території України виділено три зони, а в їх межах підзони, під провінції, області.

Вивченню ландшафтів Тернопільщини присвячені праці П. Штойка в яких він аналізує сучасну структур ландшафтів, а також антропогенні зміни ландшафтів впродовж тривалого господарського використання. В атласі Тернопільської області (2000 р.) представлена ландшафтна карта на якій виділені чотири групи ландшафтів (поліські, подільські, товтрові, опільські) та ландшафти. На цій же карті виділено місцевості (18), які формують ландшафтну структуру одиниць вищого рангу [6].

На основі врахування результатів новітніх ландшафтознавчих досліджень у 80-х роках проведено деталізоване фізико-географічне районування території всієї України на рівні областей і районів.

Продовжуючи дослідження з ландшафтознавства і фізико-географічного районування, зокрема з проблем ландшафтного різноманіття, систематики і класифікації природно територіальних комплексів та підготовки карт для Національного атласу України розроблено нову уточнену схему і карту фізико-географічного районування. Основою для складання карти фізико-географічного районування є ландшафтно-генетичний принцип та карти ландшафтів України створені за цим принципом [4].

Згідно схеми цього районування Україна розташована в чотирьох фізико-географічних зонах: мішаних лісів, широколистяних лісів, лісостепу та степу. Замість назви "провінція" введено термін "край".

Тернопільська область згідно цього районування (2003 р.) знаходиться у двох зонах – мішаних лісів (Поліський край) і широколистяних лісів (Західноукраїнський край). Виділено такі фізико-географічні області і райони: Малого Полісся (Радехівсько-Бродівський Смизько-Славутський райони); Розтоцько-Опільська горбогірна область (Миколаївсько-Бережанський, Ходорівсько-Бучацький райони); Західно-Подільдська височинна область (Вороняцький, Зборівсько-Теребовлянський, Гримайлівсько-Гусятинський, Збаразько-Смотрицький (Товтровий), Чортківсько-Кам'янець-Подільський райони); Середньо-Подільська височинна область (Кркменецький, Вілійсько-Ізяславський, Лановецько-Теофіпольський, Підволочиcько-Авратинський райони).

Висновки. Проблема фізико-географічного районування, виділення і вивчення ландшафтних одиниць локального рівня залишається актуальною. Аналіз схем фізико-географічного районування дає підстави говорити про те, що у 80-х роках до них були внесені певні зміни щодо виділення окремих районів (К.І. Геренчук) та областей (Л.І. Воропай) в межах Тернопільської області. Відповідно до нової удосконаленої схеми фізико-географічного районування Тернопільщина розташована в двох зонах, чотирьох фізико-географічних областях, тринадцяти фізико-географічних районах. Потребують уточнення і удосконалення типологічні класифікації ландшафтів Тернопільщини, так як між існуючими на даний час є також певні відмінності щодо виділених таксономічних одиниць.

Література:

1. *Воропай Л.І.* Фізико-географічне районування Подільських областей / *Л.І. Воропай, М.С. Кожуріна, М.М. Рибін*. – Чернівці: Вид-во Чернів. ун-ту, 1982. – 142 с.
2. *Геренчук К.И.* Опыт анализа антропогенных изменений в природных ландшафтах. / *К.И. Геренчук, П.И. Штойко* //

Методы исследования антропогенных ландшафтов (тезисы докладов). – Ленинград: ГО СССР, 1982. – С.31-32.
3. *Геренчук К. І.,* Природно-географічний поділ Львівського та Подільського економічних районів./ *К. І.Геренчук, М. М.Койнов, П. М. Цись.* – Львів: Вид-во Львів, ун-ту, 1964. – 221 с.
4. *Маринич О.М.* Удосконалена схема фізико-географічного районування України / *О. М. Маринич, Г. О. Пархоменко, О. М. Петренко [та ін.]* // Український географічний журнал. – 2003. – № 1. – С. 16–20.
5. *Маринич О.М.* Фізична географія Української РСР. */ О.М. Маринич, А.І. Ланько, М.І. Щербань, П.Г. Шищенко.* – К.: Вища школа, 1982. – 208 с.
6. Навчально-краєзнавчий атлас Тернопільської області / Відп. ред. *І. Дикий*. — Львів: ВНТЛ, 2000. – 24 с.
7. *Орел М.Д.* До характеристики природних комплексів річкових долин Заліщицького району Тернопільської області / *М.Д.Орел* // Вісник Львівського державного університету ім.. І.Франка, серія: географічна, випуск 9. – Львів, Вид-во при Львівському державному університеті, 1975. – С. 22-26.
8. Природа Тернопільської області / За ред. *К.І. Геренчука.* – Львів: Вид-во ЛДУ, 1979. – 169 с
9. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / *А.М.Марыныч, В.М.Пащенко, П.Г.Шищенкою* – Киев: Наукова думка, 1985. – 224 с.
10. Физико-географическое районирование Украинской ССР. / Под ред. *В.П.Попова, А.М.Маринича, А.И.Ланько.* – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1968. – 683 с.
11. *Цысь П.Н.* О физико-географическом районировании и ландшафтном картировании западных областей Украины. / *П.Н.Цысь* // Научные записки Львовского государственного университета им. И.Франка, серия география:, том 40, вып. 4. – Львов. Изд-во Львовского госуниверситета, 1957. – С. 163-173.
12. *Чижов М.А.* Опыт ландшафтного картирования территории Тернопольской области. / *М.А.Чижов* // Научные записки Львовского государственного университета им. И.Франка, серия география:, том 40, вып. 4. – Львов. Изд-во Львовского госуниверситета, 1957. – С. 210-215.
13. *Чижов М.А.* Природа Тернопольской области / *М.А. Чижов*. – Тернополь: Тернопольоблиздат, 1957. – ч. 1. – С.74, ч.2. – С.101.
14. *Штойко П.И.* Изменения ландшафтов Западного Подолья в XV-XX веках: Автореф. дисс… к.г.н. – Львов, 1986. – 16 с.

References:

1. *Voropay L.I.* Fiziko-geografichne rayonuvannya Podilskih oblastey / *L.I. Voropay, M.S. Kozhurina, M.M. Ribin.* – Chernivtsi: Vid-vo Cherniv. un-tu, 1982. – 142 s.
2. *Gerenchuk K.I.* Opyt analiza antropogennyh izmeneniy v prirodnyh landshaftah. / *K.I. Gerenchuk, P.I. Shtoyko* // Metody issledovaniya antropogennyh landshaftov (tezisy dokladov). – Leningrad: GO SSSR, 1982. – S.31-32.
3. *Gerenchuk K. I.,* Prirodno-geografichniy podil Lvivskogo ta Podilskogo ekonomichnih rayoniv./ *K. I.Gerenchuk, M. M.Koynov, P. M. Tsis*. – Lviv, Vid-vo Lviv, un-tu, 1964. – 221 s.
4. *Marinich O.M.* Udoskonalena shema fiziko-geografichnogo rayonuvannya Ukrayini / *O. M. Marinich, G. O. Parhomenko, O. M. Petrenko [ta in.]* // Ukrayinskiy geografichniy zhurnal. – 2003. – № 1. – S. 16–20.
5. *Marinich O.M.* Fizichna geografiya Ukrayinskoyi RSR. */ O.M. Marinich, A.I. Lanko, M.I. Shcherban, P.G. Shishchenko.* – K.: Vishcha shkola, 1982. – 208 s.
6. Navchalno-kraeznavchiy atlas Ternopilskoyi oblasti / Vidp. red. *I. Dikiy.* — Lviv: VNTL, 2000. – 24 s.
7. *Orel M.D.* Do harakteristiki prirodnih kompleksiv richkovih dolin Zalishchitskogo rayonu Ternopilskoyi oblasti / *M.D.Orel* // Visnik Lvivskogo derzhavnogo universitetu im.. I.Franka, seriya: geografichna, vipusk 9. – Lviv, Vid-vo pri Lvivskomu derzhavnomu universiteti, 1975. – S. 22-26.
8. Priroda Ternopilskoyi oblasti / Za red. *K.I. Gerenchuka*. – Lviv: Vid-vo LDU, 1979. – 169 s
9. Priroda Ukrainskoy SSR. Landshafty i fiziko-geograficheskoe rayonirovanie / *A.M.Marynych, V.M.Pashchenko, P.G.Shishchenkoyu* – Kiev: Naukova dumka, 1985. – 224 s.
10. *Tsys P.N.* O fiziko-geograficheskom rayonirovanii i landshaftnom kartirovanii zapadnyh oblastey Ukrainy. / *P.N.Tsys* // Nauchnye zapiski Lvovskogo gosudarstvennogo universiteta im. I.Franka, seriya geografiya:, tom 40, vyp. 4. – Lvov. Izd-vo Lvovskogo gosuniversiteta, 1957. – S. 163-173.
11. Fiziko-geograficheskoe rayonirovanie Ukrainskoy SSR. / Pod red. *V.P.Popova, A.M.Marinicha, A.I.Lanko.* – K.: Izd-vo Kievskogo un-ta, 1968. – 683 s.
12. *Chizhov M.A.* Opyt landshaftnogo kartirovaniya territorii Ternopolskoy oblasti. / *M.A.Chizhov* // Nauchnye zapiski Lvovskogo gosudarstvennogo universiteta im. I.Franka, seriya geografiya:, tom 40, vyp. 4. – Lvov. Izd-vo Lvovskogo gosuniversiteta, 1957. – S. 210-215
13. *Chizhov M.A.* Priroda Ternopolskoy oblasti / *M.A. Chizhov*. – Ternopol: Ternopoloblizdat, 1957. – ch. 1. – S.74, ch.2. – S.101.
14. *Shtoyko P.I.* Izmeneniya landshaftov Zapadnogo Podolya v XV-XX vekah: Avtoref. diss… k.g.n. – Lvov, 1986. – 16 s.

Резюме:

М. Пытуляк, М. Пытуляк. ИЗ ИСТОРИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ЛАНДШАФТОВ ТЕРНОПОЛЬЩИНЫ.

Проведен историко-географический анализ исследования ландшафтов Тернопольской области на протяжении второй половины 20 века. Отметим, что одним из первых исследователей ландшафтов Тернопольщины был М.А. Чижов. Он составил первую ландшафтную карту, на которой выделены типы местностей и урочищ, а также ландшафтные районы. Обобщающим исследованием ландшафтов западной части Украины, в том числе Тернопольщины, есть монография "Природно-географическое деление Львовского и Подольского экономических районов" в которой охарактеризированы основные типы и виды ландшафтов.

Проанализировано разработанные К.И. Геренчуком схемы физико-географического районирование области. В соответствии с этими схемами выделено "природно-географические области" и в их пределах "природные районы", а также "физико-географические области" и "районы".

На схеме физико-географического районирования Подолья Л. Воропай представлены зональные и азональные единицы (физико-географические провинции, физико-географические области, физико-

географические районы). Как отдельную физико-географическую область выделено Подольские Толтры.

В 70-80-х годах двадцатого века значительное внимание ученых обращалось на выделение и характеристику физико-географических единиц регионального уровня. Крупномасштабные исследования и картографирования единиц локального уровня (типов местностей, урочищ) встречаются в трудах отдельных исследователей (М. Орел).

На основе учета результатов новейших ландшафтных исследований в 80-х годах проведено детализированное физико-географическое районирование всей Украины на уровне физико-географических областей и районов.

Проанализирована усовершенствованная схема и карта физико-географического районирования Украины (2003). Проблема физико-географического районирование остается актуальной.

Ключевые слова: ландшафты, ландшафтные районы, физико-географические области, физико-географические районы, единицы локального уровня, единицы регионального уровня, схемы, физико-географического районирования.

Summary:

M. Pytuliak, M. Pytuliak. SOME ITEMS OF THE HISTORY OF THE LANDSCAPE EXPLORATION OF TERNOPIL REGION

The historic and geographical analysis of the exploration of the landscapes of Ternopil region had being made during the second part of 20th century. We would like to state that one of the first explorers of Ternopil region landscapes was M. Chyzhov. It was him who made up the first landscape map where he pointed out the types of districts and stows and the landscape areas as well.

The generalizing exploration of landscapes of the western part of Ukraine, including Ternopil region, is the monograph "The Natural and Geographical Division of Lviv and Podillia Economic Regions" in which the main types and kinds of the landscapes are characterized. The schemes of physical and geographical subdivision into districts worked out by K.I. Herenchuk of the region are analyzed. According to these schemes "the natural geographical regions" are distinguished, and "natural districts", "physical geographical regions" and"districts" in their measures are distinguished as well.

On the scheme of the physical and geographical subdivision into districts by L. Voropaiy the zonal and azonal items are represented (physical and geographical provinces, physical and geographical regions, physical and geographical districts). As a separate physical and geographical region the Podilsky Tovtry is subdivided. During the 70-80 years of the 20th century the great part of attention was paid to distinguish and characterize the physical and geographical regional level units. The large scale explorations and mapping of the local level units are found in the works of some explorers (M. Orel).

Based on the results of the up-dated landscape explorations made in 80 years, on the district and regional geographical level the detailed physical and geographical subdivision into districts of Ukraine has been made.

The improved physical and geographical subdivision into districts scheme and map of Ukraine (2003) has been analyzed.

The problem of the physical and geographical subdivision into districts is still remaining as a challenging issue.

Key words: landscapes, landscape regions, physical and geographical regions, physical and geographical districts, local level units, regional level units, physical and geographical subdivision into districts schemes

Рецензент: проф. Петлін В.М. *Надійшла 12.11.2015р.*

УДК 911.2 : 551.4

Наталія ТАРАНОВА

ДО ПИТАННЯ ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ ТОПОНІМІВ

Кожна географічна назва – історія, яка виражена засобами мови. Враховуючи ж той факт, що топоніми є географічними назвами і значною мірою пов'язані з географічним середовищем, їх дослідження є завданням і географів. Існує ціла низка класифікацій топонімічного матеріалу (Д. Бучка, Ю. Карпенка, В. Ніконова, В. Німчука, С. Роспонда, А. Селіщева, О. Суперанської, В. Ташицького, К. Цілуйка та ін.), в яких обґрунтовано основні засади групування власних географічних назв. Серед багатьох питань, які сьогодні стоять перед дослідженням топонімії, завжди чітко виділяється один, як краще будувати опис топонімічного матеріалу. Так виникла не тільки необхідність, але і проблема класифікації топонімії. У статті проаналізовано різні підходи до класифікації топонімів. Створена універсальна схема класифікації топонімів, яка призначена для топоніміста-географа, яка розроблена на основі узагальнення та систематизації значного топонімічного матеріалу.

Ключові слова: *топонім, класифікація топонімів, географічні назви, географічне середовище.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Вивчення топонімів має виняткове значення для географічної науки, адже вони є важливим джерелом інформації про географічне середовище, історію, культуру, мовні особливості досліджуваної території. Топоніміка має для географії ве-

лике значення. Топонім (назва географічного об'єкту) – конкретна адреса географічного об'єкту, конкретна прив'язка його до місцевості. У географії назви служать і для визначення географічного положення, і для вираження одиничних географічних понять. Серед багатої і різноманітної інформації, яка міститься на топографічній карті, номенклатурі належить почесне місце [1, с. 21]. "Прив'язка" топонімів до місця – одна з найважливіших властивостей географічних назв. У поєднанні з іншою їх властивістю – консервативністю – топоніми відкривають для дослідника природних умов додаткові можливості, зокрема, можуть дати інформацію про особливості природних умов у історичному минулому і їх часові зміни.

Походження деяких географічних назв пов'язано з особливостями природного середовища: в назвах тією чи іншою мірою відображається характер місцевості. Географічні умови поряд з історичними дозволяють встановити причинність, мотивацію назв, їх етимологію.

Географічну обумовленість назв потрібно розуміти не тільки в фізико-географічному, а й у суспільно-географічному змісті. Місцеве населення підкреслює в географічних назвах ті особливості природи, які мають істотне значення для його господарства. Ця закономірність в дещо своєрідній формі висловлена В. Ніконовим, який відзначив, що топоніміка відображає не саме географічне середовище, а відношення суспільства до нього. Економіко-географічна обумовленість знаходить відображення і в назвах, наданих за видом промислу, розвиненого в тому чи іншому поселенні [1, с. 31]. У топоніміці відображаються і особливості земельних відносин, і географія землеробства. У місцях відносно широких земельних просторів назв, що характеризують природне середовище, набагато більше, ніж в старих землеробських районах, що відрізняються земельною тіснотою. Нерідко назви поселень мають вторинне походження: назви природних об'єктів часто стають назвами населених пунктів. Тобто, географічні назви географічно обумовлені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Кожна географічна назва – історія, яка виражена засобами мови. Існує ціла низка класифікацій топонімічного матеріалу (Д. Бучка, Ю. Карпенка, В. Ніконова, В. Німчука, С. Роспонда, А. Селіщева, О. Суперанської, В. Ташицького, К. Цілуйка та ін.), в яких обґрунтовано основні засади групування власних географічних назв. Серед багатьох питань, які сьогодні стоять перед дослідженням топонімії, завжди чітко виділяється один, як краще будувати опис топонімічного матеріалу. Так виникла не тільки необхідність, але і проблема класифікації топонімії. Але питання про метод систематизації й класифікації топонімії ще достатньо не вирішене.

Формулювання цілей статті. Під час підготовки статті ми ставили перед собою такі цілі: аналіз основних топонімічних класифікацій як українських так і зарубіжних; розробка основної класифікації на основі узагальнення та систематизації опрацьованого матеріалу, яка прийнятна для географа-топоніміста.

Виклад основного матеріалу. Питання класифікацій будь-чого викликає дуже багато суперечок. Це також відноситься і до топонімічної класифікації. Як будувати класифікації, щоб вони були прості і логічні. Може бути декілька схем поділу географічних назв на категорії в залежності від принципу, який покладений в основу тієї чи іншої класифікації. Створення єдиної універсальної схеми, яка відповідає різнобічним вимогам, є дуже складною проблемою сьогодення.

Перші спроби класифікації слов'янських назв були зроблені у другій половині XIX ст. чеським істориком Францішеком Палацьким у праці "Rozbor etymologicky misthih jmen ceskoslovenskych", яка появилася у 1838 році на сторінках "Casopis", "Ceskeho Museum", місцеві назви поділив на дві основні групи: 1) назви, утворені від імен засновників чи власників поселень; 2) назви, які є показниками топографічного положення. Крім двох основних груп, окремо виділяє назви неясні, незрозумілі.

Через 20 років появляються праці Франца Міклошича, у яких на основі аналізу великого слов'янського топономастичного матеріалу автор робить висновок, що існує дві категорії назв: 1) топоніми, які походять від назв осіб; 2) топоніми, утворені від загальних назв. У межах кожної групи виділяє окремі підгрупи. Так, першу групу ділить на дві частини: а) назви, виражені іменником; б) назви, виражені прикметником. На характеристиці двох категорій назв дає аналіз топонімічних назв за їх семантикою. Виділив групи назв, які означають: землю, воду, рослини, тваринний світ, колір, будівлі, заняття людей, знаряддя виробництва, етнічні назви та назви, які безпосередньо чи посередньо пов'язані із суспільним ладом. Схема його класифікації в цілому проста й чітка. Він влучно відмітив істотну різницю між топонімами на основі лексично-семантичного значення і походження.

Як відомо, у другій половині XIX ст. помітне певне пожвавлення в галузі ономас-

тичних досліджень. Так, серед польських дослідників-топонімістів помітний вплив мала класифікація Міклошича, зокрема бачимо її на прикладі праці В. Ташицького "Slowianskie nazwy miescowe (Ustaleniepodzialu)" (1946). Він ділить топонімічні назви на дві основні групи: а) назви, які завжди були назвами місцевостей; б) назви, які спочатку були назвами людей, а пізніше стали назвами територіальних об'єктів. Кожна група поділяється на підгрупи, а саме: а) охоплювала назви: топографічні, культурні, присвійні, демінутивні (здрібнілі), а група б) – етнічні, патронімічні, службові, родові назви.

Схема класифікації В. Ташицького, яка на його думку, повинна була лягти в основу класифікації інших слов'янських народів, зустріла схвалення, але й викликала деякі зауваження. Робота В. Ташицького цінна тим, що в ній багато фактичного топонімічного матеріалу.

Аналіз назв поселень за цими ж критеріями використовували також інші учні В. Ташицького, дослідники української топонімії з-поза України – С. Грабець і З. Штібер, які вивчали топонімію Гуцульщини та Лемківщини. Систематизуючи географічні назви і дотримуючись класифікації Ф. Міклошича, вони ділять весь топонімний матеріал на дві основні групи: 1) топоніми, в основі яких зберігаються власні назви людей; 2) топоніми, в основі яких є апелятиви.

У вітчизняній українській ономастиці першою найґрунтовнішою працею, де вивчався ономастичний матеріал, зокрема ойконіми і гідроніми, є "Нарис словотворчої системи української актової мови XIV - XV ст." Л. Гумецької.

Продовжуючи поділ топонімів за Ф. Міклошичем на nomina personalia і nomina appelativa, Л. Гумецька виділяє чотири групи топонімів: 1) місцеві назви, що не походять від назв осіб; 2) місцеві назви, що походять від назв осіб; 3) назви непевного значення; 4) назви неясного значення. Головними, найбільш повними представлені тут перші дві групи. Класифікацією Л. Гумецької згодом скористалася у дослідженнях топонімії Львівщини Є. Черняхівська, хоча і вона орієнтувалася також безпосередньо на класифікацію В. Ташицького.

Головну увагу питанням походження назв поселень, їх лексичним базам приділяв, досліджуючи топонімію Закарпаття, К. Галас.

Поза вузькими регіональними рамками монографічно досліджувалися тільки українські ойконіми на -ичі, яким присвячена ґрунтовна праця О. Купчинського "Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень" (К., 1981), і ойконіми на -івці, -инці (Д. Бучко). До цього типу досліджень зараховуємо також і фундаментальну монографію М. Худаша та М. Демчук "Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення)" (К., 1991) і дослідження М. Худаша "Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від слов'янських автохтонних відкомпозитних скорочених особових власних імен)" (К., 1995).

Найдокладніше досі вивчена лише ойконімія Буковини (Ю. Карпенко), Покуття (Д. Бучко), Рівненщини (Я. Пура), Дніпро-Бузького межиріччя (В. Лобода), північно-східної Одещини (Ю. Карпенко, А. Бевзенко), Тернопільщини (Я. Залеський). Ойконімія Закарпаття була проаналізована в дисертації К. Галаса, Львівщини – в дисертації Є. Черняхівської.

Інтенсивний розвиток української гідронімії почався в 60-х роках. Першими фундаментальними дослідженнями з гідронімії були праці "Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья" (1962) В. Топорова та О. Трубачова і "Название рек Правобережной Украины" (1968) О. Трубачова. Ці праці побудовані на матеріалі покажчиків П. Маштакова і засвідчують лише частину гідронімікону України.

Важливим поштовхом до розвитку української гідроніміки послужила III Республіканська ономастична (гідронімічна) конференція (1965). З'являються праці, що значно доповнюють, уточнюють науковий доробок В. Топорова та О. Трубачова. Це, зокрема, монографія І. Муромцева "Словотворчі типи гідронімів (басейн Сіверського Дінця)" (1966) та А. Корепанової "Словотворчі типи гідронімів басейну Нижньої Десни" (1969). У першій проаналізовано різні типи гідронімного словотвору за іменниковою і прикметниковою словотвірними моделями, а в другій – подано словотворчі типи гідронімів за словотвірними формантами.

70-ті роки знаменуються теж значним доробком у вивченні гідронімікону України. Найвизначнішим явищем було те, що з'явився "Словник гідронімів України", який є першим повним зібранням назв річок, струмків, інших водотоків (понад 20 тис. основних і майже 24 тис. варіантних). Цей словник став результатом багаторічної праці таких відомих учених, як І. Желєзняк, А. Корепанової, Л. Масенко, А. Непокупного, В. Німчука, Є. Отіна, О. Стрижака, К. Цілуйка та інших. У той час продовжились регіональні дослідження водних назв. Це насамперед монографія Є. Отіна "Гід-

роніми Східної України" (1977) та Л. Масенко "Гідронімія Східного Поділля" (1979). Є. Отін досліджує гідроніми давньотюркського походження (Самара, Каяла, Міус, Кальміус тощо), кримськогрецьку гідронімію Північного Приазов'я, слов'янські гідроніми Східної України (Берда, Вовча, Кринка, Домаха та ін.). Л.Масенко охарактеризувала гідроніми Східного Поділля з лінгвогеографічного та лексико-семантичного погляду, у зв'язках з гідронімією інших територій.

Граматичну будову української гідронімії і її системно-ареальну характеристику дослідила З. Франко.

Останніми десятиліттями посилюється тенденція до вивчення гідронімів у межах одного басейну ріки. Ці детальні гідронімічні дослідження характеризуються глибоким проникненням в етимологію окремих назв. Такими є монографії І. Железняк "Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонаддніпрянського правобережжя" (1987), В. Шульгача "Гідронімія басейну Стиру" (1993) та В. Лучика "Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького Межиріччя" (1966).

Лексико-семантичний підхід до тлумачення ономастичних назв знаходимо в працях А. Селіщева, зокрема в праці "Из старой и новой топонимики". Враховуючи значення топоніма і словотвірної форми, автор виділяє низку ономастичних груп. Такий подвійний підхід до вивчення топонімного матеріалу (лексико-семантичний і словотвірний) знайшов продовження в дослідженнях Є. Черняхівської, Ю. Карпенка, Л. Гумецької.

Отже, проаналізувавши різноманітні схеми і класифікації в царині топоніміки, ми дійшли висновку, що: 1) використання тієї чи тієї топонімічної схеми групування топонімів залежить від мети самого дослідження; 2) класифікація топонімічного матеріалу може бути тільки тоді об'єктивною і задовільною, коли вона витікає з топонімічної інформації, а не створюється автором ще до вивчення цього матеріалу; 3) при створенні кількох або однієї комплексної топонімічної класифікації важливо дотримуватися єдиних принципів групування топонімів тощо.

Внаслідок опрацювання значного топонімічного матеріалу, ми спробували створити універсальну схему класифікації топонімів, яка призначена для топоніміста-географа.

Таблиця 1.

Топонімічна класифікація за категоріями об'єктів

	Категорії об'єктів	Характеристика категорії	Підкатегорії об'єктів	Характеристика підкатегорії
Топоніми фізико-географічні	**Ороніми** (грец. *όρος* – „гора" [3, с. 99])	назви елементів рельєфу	**плюс-ороніми**	(„від лат. *plus* – більше" [5, с. 446]) елементів рельєфу, які знаходяться вище рівні моря
			мінус-ороніми	(„від лат. *minus* – менше" [5, с. 361]) елементів рельєфу, які знаходяться нижче рівні моря
	Гідроніми (грец. *ὕδωρ* – „вода" [3, с. 48])	Назви водних об'єктів	**екстрагідроніми**	назви зовнішніх, відкритих водних просторів (лат. *extra* – „зовні" [1, с. 312])
			інтрагідроніми	назви внутрішніх, закритих водних об'єктів (*intra* – „всередині" [1, с. 420]).
			лімноніми	(грец. *λίμνη* – „озеро"): [3, с. 68]: *Синевир*)
			гелоніми	(грец. *ἕλος* – „болото": [3, с. 46]: *Чортове болото*)
			піскіноніми	назви штучно створених водойм (лат. *piscīna* – став для риби, водосховище" [1, с. 589]: *Глібівський став*)
			пуелоніми	назви басейнів як гідрооб'єктів (лат. *puelus* – „басейн" [1, с. 635]: *Нижній басейн*)
			фонтаноніми	назви фонтанів і каскадів (лат. *fontāna* – „джерело" [1, с. 332]: *фонтан „Чаша"*)
			фонтікулоніми	назви джерел і копанок (лат. *fonticulus* – „невеличке джерельце" [1, с. 332]: *джерело Цяпанка*)
			скатурігоніми	назви впорядкованих криниць (лат. *scatūrigo* –„ключ, джерело" [1, с. 689]: *Петрова криниця*)
	Біоніми	Назви представників органічного світу	**дрімоніми**	(грец. *δρυμός* – „ліс" [3, с. 57]: *Чорний ліс*)
			вінетоніми	назви виноградників (лат. *vīnētum* – „виноградник" [1, с. 825]: *Богданів виноградник*)
			дендроніми	назви парків (гр. *дендро* – „дерево" [4, с. 130]: *„Софіївка"*)
			конфрагоніми	назви чагарників, заростів тощо (лат. *confraga* – „зарості, хащі" [1, с. 180]: *Лози*)
			плантаріоніми	назви лісових і плодових розсадників (лат. *plantarium* – „розсадник, розплідник" [1, с. 591]: *Уманський плодово-ягідний розсадник*)
			помаріоніми	назви фруктових садів (лат. *pomārium* – „фруктовий сад" [1, с. 595]: *Комунарівський сад*)
			віваріоніми	назви зоопарків і зоосадів (лат. *vivarium* – „звіринець" [1, с. 829]: *Київський зоопарк*)
опо німи	**Хороніми** (грец. *χώρα* – „край, країна")		**суверенонімі**	назви незалежних держав (пор. „нім. *Souveränitet* – незалежність держави" [5, с. 555]: *Україна*)
			райононіми	назви адміністративних частин країни: автономії, області,

				району, округу тощо (пор. „*район* (фр.) – округ” [4, с. 356]: *Тернопільська область*)
			зононіми	назви географічних поясів і зон (лат. *zona* – „кліматичний пояс, зона” [1, с. 836]: *Лісостеп*)
			регіононіми	назви природних районів („лат. *regionis* – область, округ” [5, с. 486]: *Поділля*). [3, с. 145].
	Дромоніми (грец. *δρόμος* – „шлях” [3, с. 57]	Назви доріг, шляхів	**лімоніми**	назви стежок (лат. *līmes* – „стежка” [1, с. 452]: *Долинна стежка*)
			понтоніми	назви мостів (лат. *pōns, pontis* – „міст, гать, східці” [1, с 597]: *Горбатий міст*)
			траєктіоніми	назви переїздів і переходів (лат. *trajectio* – „перехід, переїзд” [1, с. 780]: *Дубівський переїзд*)
	Ойконіми (грец. *οἶχος* – „житло, помешкання”		**астіоніми**	(грец. *άστείοζ* – „міський”)
			комоніми	(грец. *χώμη* – „село” [3, с. 41, 66, 89]
			пагоніми	назви сільських територій (лат. *pagus* – „село” [1, с. 547])
			мікроойконіми	(назви хуторів, фільварків, присілків і под.)
			агрооніми	(грец. *άγρός* – „поле”: [3, с. 27]: *Березина*)
			гортоніми	назви присадибних ділянок (лат. *hortus* – „город” [1, с. 367]: *Канюків город*)
			пастіоніми	назви пасовищ (лат. *pastio* – „пасовище” [1, с. 557]: *Ставки*)
			фенісиціоніми	назви сінокосів (лат. *fēnisicia* – „сінокіс” [1, с. 322]: *За садом*)
			некронімів	(грец. *νεχρών* – „кладовище”) – назв місць поховань: *Ваганьківське кладовище* [3, с. 86]
			рекрементонімів	назв смітників (лат. *recrēmentum* – „відходи” [1, с. 653]: *Олешинський смітник*)
			сепулкроніми	(лат. *sepulcrum* – „могила, могильний пагорб” [1, с. 702]: *Козача могила*)
			гербітоніми	назви лугів і полян (лат. *herbitum* – „луг, поляна” [1, с. 361]: *Площа*)
			ойкодомонім	(грец. *οἰχοδομή* – „будинок, будівля” [3, с. 88])
			фіктоойконіми	(назви місць, де люди проживають тимчасово)
			статівоніми	назви військових, туристських та інших таборів, польових станів тощо (лат. *statīva* – „військовий стан, табір; зупинка в дорозі, привал” [1, с. 725]: *табір „Зірниця”*)
			фазендоніми	назви дач і дачних комплексів („порт. *fazenda* – переносно про дачу, заміський будинок” [5, с. 601]: *дачний кооператив „Південний”*)
	Урбаноніми (лат. *urbanus* – „міський”)	назва будь-якого міського топографіч-ного об’єкта: [3, с. 139	**годоніми**	(грец. *όδις* – „вулиця”): *проспект Миру* [3, с. 52]
			агороніми	(грец. *άγορά* – „площа”) [3, с. 27]: *Майдан Незалежності*
			кварталоніми	найменування окремих мікрорайонів, кварталів та інших частин міста („лат. *quarta* – чверть” [5, с. 264]: *Русанівка*)
			меморіалоніми	назви меморіальних комплексів і пам’ятних місць („лат. *memorialis* – пам’ятний” [5, с. 349]: *меморіальний комплекс „Брестська фортеця*”)
	Антропоніми	Назви, що походять від власних імен людей		
	Теоніми	Назви релігійних об’єктів		

Висновок. Іще раз підтверджується думка про те, що дуже складно створити універсальну єдину класифікацію такої складної, багатошарової, живої системи, якою є топонімія будь-якої країни.

Але питання про класифікації має велике значення в практичних топонімічних дослідженнях, в тому числі і регіональних. Будь-яке наукове дослідження передбачає систематизацію матеріалу. А це викликає необхідність поділу його на якісь категорії, групи, розряди, типи, а все це приводить до класифікації.

Отже, створена топонімічна класифікація за категоріями об’єктів в основу яких були покладені різні принципи поділу топонімів не виключає наявність недоліків над якими необхідно працювати в майбутньому.

Література:

1. *Дворецкий И. Х.* Латинско-русский словарь. – 6-е изд., исп. / *И. Х. Дворецкий*. – М.: Русский язык, 2000. – 846 с.
2. *Жучкевич В. А*. Общая топонимика / *В. А. Жучкевич*. — Минск: Высшая школа, 1980. – 287 с.
3. *Подольская Н. В*. Словарь русской ономастической терминологии. / *Н. В. Подольская*. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
4. *Сліпушко О. М.* Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові: Правопис. Граматика: 10 000 слів: для студ. вищих та серед. навч. закладів / *О. М. Сліпушко*. – К.: Криниця, 1999. – 507 с.
5. Словник іншомовних слів: 10 000 слів / Уклад.: *С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута*. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.
6. *Суперанская А. В*. Общая теория имени собственного. / *А. В. Суперанская*. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
7. Топонімічний словник-довідник Української РСР / [уклад. М. Т. Янко]. – К.: Радянська школа, 1973. – 180 с.
8. Топонімічний словник України. – Режим доступу: http://www.toponymic-dictionary.in.ua/

References:

1. *Dvoretskyy Y. Kh.* Latynsko-russkyy slovar'. – 6-e yzd., ysp. / *Y. Kh. Dvoretskyy.* – M.: Russkyy yazыk, 2000. – 846 s.
2. *Zhuchkevych V. A.* Obshchaya toponymyka / *V. A. Zhuchkevych*. — Mynsk: Vыsshaya shkola, 1980. – 287 s.
3. *Podol'skaya N. V.* Slovar' russkoy onomastycheskoy termynolohyy. / *N. V. Podol'skaya*. – M.: Nauka, 1988. – 192 s.
4. *Slipushko O. M.* Tlumachnyy slovnyk chuzhomovnykh sliv v ukrayins'kiy movi: Pravopys. Hramatyka: 10 000 sliv: dlya stud. vyshchykh ta sered. navch. zakladiv / *O. M. Slipushko*. – K. : Krynytsya, 1999. – 507 s.
5. Slovnyk inshomovnykh sliv: 10 000 sliv / Uklad*.: S. M. Morozov, L. M. Shkaraputa*. – K.: Naukova dumka, 2000. – 680 s.
6. *Superanskaya A. V.* Obshchaya teoryya ymeny sobstvennoho. / *A. V. Superanskaya*. – M. : Nauka, 1973. – 366 s.
7. Toponimichnyy slovnyk-dovidnyk Ukrayins'koyi RSR / [uklad. *M. T. Yanko*]. – K.: Radyans'ka shkola, 1973. – 180 s.
8. Toponimichnyy slovnyk Ukrayiny. – Rezhym dostupu: http://www.toponymic-dictionary.in.ua/

Резюме:

Таранова Н.Б. К ВОПРОСУ О КЛАССИФИКАЦИИ ТОПОНИМОВ

Каждое географическое название – история, выраженная средствами языка. Учитывая же тот факт, что топонимы являются географическими названиями и в значительной степени связаны с географической средой, их исследование является задачей и географов. Существует целый ряд классификаций топонимического материала (Д. Бучко, Й. Карпенко, В. Никонова, В. Нимчука, С. Роспонда, А. Селищева, А. Суперанської, В. Ташицького, К. Целуйко и др.), в которых обоснованы основные принципы группировки собственных географических названий. Среди многих вопросов, которые сегодня стоят перед исследованием топонимии, всегда четко выделяется один, как лучше строить описание топонимического материала. Так возникла не только необходимость, но и проблема классификации топонимии. Как строить классификации, что бы они были простыми и логичными. Может существовать несколько схем разделения географических названий на категории, в зависимости от принципа, положенного в основу той или другой классификации. Создание единой универсальной схемы, какая отвечает разносторонним требованиям, есть очень сложной проблемой сегоднишних дней.

В статье проанализированы различные подходы к классификации топонимов. Создана универсальная схема классификации топонимов, которая предназначена для топонимиста-географа, которая разработана на основе обобщения и систематизации значительного топонимического материала.

Ключевые слова: топоним, классификация топонимов, географические названия, географическая среда.

Summary:

Taranova N. B. TO THE QUESTION OF THE CLASSIFICATION OF PLACE NAMES

Geographical name – the history, expressed by means of language. Considering the fact that toponyms are geographical names and to a large extent related to the geographical environment, their research is objective and geographers. There are a number of classifications of the toponymic material (D. Buchko, Th. Karpenko, V. Nikonov, V. Nimchuk, S. Rospond, A. Selishev, A. Speranski, V. Tashichho, K. Tseluyko, etc.), which proved the basic principles of grouping own geographical names. Among the many issues that confront the study of toponymy, one always stands out clearly how best to build a description of the toponymic material. So there was not only the need but also the problem of classification of toponymy. How to build a classification that they are simple and logical. There may be several schemes for the separation of geographical names into categories, depending on the principles on the basis of one or the other classification. Creation of a single universal scheme which meets the diverse requirements, there is a very difficult problem segodnishnih days.

The article analyzes various approaches to the classification of toponyms. Created a universal scheme of classification of place names, which is designed to topost-geographer, which is developed on the basis of generalization and systematization of significant toponymic material.

Key words: toponym, classification of place names, geographical names, geographical environment.

Рецензент: проф. Ковальчук І.П. *Надійшла 15.11.2015р.*

УДК: 553.04:502.7 (477.63) (091) Наталя ПАНТЕЛЄЄВА

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОСВОЄННЯ МІНЕРАЛЬНИХ РЕСУРСІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Подано аналіз історії дослідження та освоєння мінеральних ресурсів Дніпропетровської області. Розглянуто основні етапи вивчення мінерально-сировинних ресурсів регіону та формування на їх базі головних гірничо-видобувних центрів. Здійснено періодизацію досліджень, виокремлено напрямки досліджень на окремих етапах. Схарактеризований сучасний стан та названі основні проблеми розвитку мінерально-сировинних ресурсів Дніпропетровської області.

Ключові слова: *мінеральні ресурси, освоєння, історія досліджень.*

Постановка проблеми. Мінеральні ресурси мають важливе значення не тільки для розвитку економіки держави, а також є гарантією її незалежності та визначають перспективні

стратегічні напрямки сталого соціально-економічного розвитку промислових регіонів України.

Економічний потенціал Дніпропетровської області в значній мірі обумовлений багатством її природних ресурсів, серед яких провідне місце належить мінеральній сировині. Надра регіону багаті на різноманітні види корисних копалин, які є сировинною базою промисловості України загалом та області зокрема. Певна частина видобутої сировини експортується. Мінерально-сировинна база області є однією з найбільш багатогалузевих та розвинутих в Україні.

Структурна перебудова економіки з орієнтуванням на створення нових наукоємних конкурентоздатних виробництв потребує нових видів сировини і мінерально-сировинна база області має значні потенційні можливості у забезпеченні цих потреб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні теоретичні основи щодо вивчення мінеральних ресурсів України розроблені у фундаментальних працях В.Білецького, Л. Бурман, О. Грінченка, М. Курила, В. Михайлова, І. Паранька, М. Сивого, С. Яркова та ін. [1-2,4-5,7,9]. Історію освоєння та проблеми використання мінерально-сировинних ресурсів Дніпропетровської області розглянуто в роботах Є. Афанасьєва, І. Барга, Є. Євтєхова, В. Манюка, І. Паранька та ін. [1,4,6,7].

Виклад основного матеріалу. Питання стосовно першого використання корисних копалин на території Придніпров'я є досить суперечливим. З літературних джерел відомо, що перші спроби аналізу освоєння мінеральних ресурсів регіону відносяться до кінця XIX початку XX століть. За твердженнями С. Конткевича (1880 р.) згадка про залізні руди Кривбасу, а саме магнітні піски з берегів річок Інгулець і Саксагань, присутня в праці Есхіла "Прикутий Прометей", а сам дослідник описав стародавні гірничі виробки у гирлі балки Червона. П. Рубін в своїй праці "Криворожский бассейн и его железные руды по литературе и ее хронологическом развитии до настоящего времени", яка датується 1900 р., стверджує, що ще Геродот, у четвертому томі історії "Мельпомена" (V ст. до Р. Х.) наводить відомості про залізні руди Кривого Рогу [5]. Припущення П. Рубіна розділяли також Й. Танатар (1920 р.) та П. Каніболоцький (1946 р.), проте Є. Лазаренко зі співавторами в праці "Минералогия Криворожского бассейна" спростували ці твердження [5].

За даними археологічних досліджень перше використання корисних копалин на території Придніпров'я відбулося приблизно 100 тис. років тому. Цим часом датують знахідки кам'яних знарядь, виготовлених з місцевої сировини, що знайдені уздовж річок Дніпро та Самара. Використання кам'яних знарядь продовжувалося у мезоліті, неоліті й ранній бронзі (до кінця II тис до Р. Х.). Одночасно з кременем використовувались глини, піски, талькові сланці. Археологічні та наукові дослідження В. Петруня (1959-1971 рр.), І. Шарафутдинової (1985 р.), Л. Крилової, І. Усенко (1948 р.), А. Батуриної, С. Березанської (1994 р.), Н. Дудник (1987 р.) доводять, що велика кількість кам'яних виробів, які характерні для степової смуги, були виготовлені з місцевої кам'яної сировини, окрім того, були виявлені також залишки майстерень виготовлення знарядь, як з каменю, так і заліза. Основними породами, що використовувались для виготовлення знарядь праці, дослідники називають амфіболіт, кварцит, діабаз, талькові сланці, аспідно-покрівельні сланці, вапняки та метааркози [8,10].

Археологічні дослідження також підтверджують використання мінеральної сировини у V тис. до Р.Х. племенами дніпро-донецької культури. Про це свідчать знахідки залишків поселень і особливо могильники, досліджені поблизу сіл Вовніги і Волоське, а також могильник біля села Микільське Солонянського району. Крім глиняного посуду та прикрас, в похованнях зустрічаються кам'яні булави — знаки влади.

Найбільший інтерес представляють унікальні поховання початку II тисячоліття до Р.Х., виявлені в гирлі річки Самари та поблизу села Верхня Маївка Дніпропетровського району, в яких знайдено форми для відливання бронзових сокир і ковальські інструменти для їх обробки, а також бронзоливарні майстерні кінця II — початку I тисячоліття до Р.Х., які свідчать про те, що тут в бронзову добу перебував великий Придніпровський металообробний центр. Це ж підтверджують і знахідки бронзових знарядь праці, зброї та прикрас, знайдені Дніпропетровському, Токмаківському, Верхньодніпровському районах та у місті Кривий Ріг. Існують, також, археологічні підтвердження використання місцевої сировини племенами середньостогової, ямної та катакомбної культур. Кургани скіфів та поховання сарматів також вказують на використання місцевих корисних копалин. Останки черняхівської культури, а саме, гончарні печі свідчать про використання глин. На території області у VII-VIII ст. був розташований гончарний центр, на що вказують знахідки поблизу села

Любимівка Солонянського району.

Перерва у освоєнні та використанні мінеральних ресурсів території Дніпропетровської області відбулася в час, коли землі Придніпров'я були покинуті населенням у зв'язку з татаро-монгольським нашестям [2].

Існують історичні згадки про видобуток бурого вугілля у Дніпровському басейні з XVI ст., а кам'яне вугілля Донецького басейну згідно з археологічними даними використовувалось місцевим населенням вже в X- XI ст., але тільки для місцевих потреб [4,8].

Перші наукові дослідження покладів рудної сировини для промислового використання були розпочаті у XVIII ст. Йоган Гюльденштедт у 1773 році, відвідавши долини річок Інгулець і Саксагань, описував польовошпатові породи вміщуючі кварц, золотисту слюду та аспідний сланець [9]. В. Зуєв перший описав поклади залізних руд Кривбасу в своїй праці "Путешественные заметки Василия Зуева от Санкт-Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году", дослідник називав їх "залізним шифером" [2].

М. Ліванов у 1787 році за завданням князя Г. Потьомкіна не тільки провів дослідження території Кривого Рогу, а й виявив поклади різних руд, вугілля, мармуру та інших копалин. Його експедиція, що налічувала близько 100 чоловік, спорудила 2 шахти, які з часом були затоплені водою. Дослідженням залізних руд Кривбасу займалися також гірничі інженери В. Пиленко (1803 р. – перші розвідувальні роботи), П. Кульчишин (1837 р. – геологічні дослідження) та М. Барбот-де-Марні (1869 р.) [2]. Дослідники детально описали поклади залізних руд, гранітів, гнейсів, вапняків, сланцю.

О. Поль, дослідник і підприємець також виявив поклади високоякісної залізної руди і розпочав освоєння родовищ залізних руд на території Кривого Рогу. У 1880-их роках було створено акціонерне товариство з іноземним капіталом "Залізні руди Кривого Рога", а у 1881 році почалися розробки на Саксаганському руднику. Вагомий внесок у вивчення залізних руд Кривбасу внесли такі дослідники як Г. Федосеєв (перший встановив наявність марганцевих руд біля Кривого Рогу в 1874 р.), С. Конткевич (1880 р. – перший склав геологічну карту Криворізького басейну, на якій позначив рудні поклади), М. Соколов (1893 - 1902 рр.), О. Фаас (1904 р.), Й. Танатар (1916-1927 рр.) та ін.

Одночасно з вивченням залізних руд Кривбасу відкривались та вводились в експлуатацію поклади інших корисних копалин. Так В. Домгер у 1883-1884 роках виявив промислове родовище марганцю на берегах р. Солона. Саме такі фактори, як географічне положення, поверхневе залягання руд, дешева робоча сила сприяли швидкому розвитку металургії. Як наслідок робіт, у 1886 р. на р. Солоній був закладений перший марганцевий рудник.

Паралельно з відкриттям і дослідженням залізних та марганцевих руд проводились і перші дослідження Дніпровського буровугільного басейну. Ще у середині XIX ст. професором Київського університету К. Феофілактовим було розвідано декілька родовищ, на деяких з них, пізніше, у невеликих масштабах видобувалось вугілля. Дослідженнями геологічної будови та покладів бурого вугілля з кінця XVII і до кінця XIX ст. займалися Й. Гюльденштед, П. Паллас, М. Барбот – де-Марні, Л. Долинський, В. Домгер, Р. Прендель, І. Шмальгаузен та ін.

Таким чином, на кінець XIX – початок XX ст.ст. на території Дніпропетровської області було розвідано потужну сировинну базу для розвитку металургії, а саме: залізні руди Криворізького басейну, марганець Нікопольського басейну та вугілля Донбасу. Це сприяло бурхливому розвитку промисловості та регіону в цілому.

Радянський період відзначився як період детального вивчення відкритих та розвідки нових родовищ. Було проведене магнітне зніманння Криворізького регіону, складені карти та укладена монографія М. Світальського "Залізорудні родовища Кривого Рогу" (1932 р.). Роботи з вивчення залізних руд Ю. Гершойга (1932-1975 рр.), П. П'ятницького (1924-1936), Ю. Половінкіної (1924-1954 рр.), Л. Мартиненка та ін. носили не загальноописовий, а систематизований, цілеспрямований характер. Для проведення ґрунтовних досліджень Криворізького басейну були створені трест "Кривбасгеологія", Криворізький НДГРІ, "Механобрчормет" та ін. установи.

У 30-х роках проведені системні розвідувальні роботи з вивчення покладів бурого вугілля під керівництвом В. Чирвінського (1929 р.). Виявлено понад 20 нових родовищ (Юрківське, Христофорівське та ін.), проводилось розвідування уже відомих родовищ (Катеринопільське, Олександрівське, Звенигородське та ін.). Саме роботами цього періоду (1929-1931 рр.) був відкритий Дніпровський буровугільний басейн. Геолого-знімальні роботи, та систематизація отриманих результатів висвітлена в роботах В. Лучицького та Б. Личкова (1930 р.), В. Чирвінського та В. Сябряя (1934-1935 рр.), М. Чирвінської (1937 р.), І. Слензака

(1946 р.) та ін. За авторством А. Радзівілла, С. Гурідова, М. Самаріна була укладена монографія "Дніпровський буровугільний басейн".

У повоєнні роки (1946-1947 рр.) Ю. Бас очолював Південно-Українську експедицію з вивчення кори вивітрювання, що дозволило пізніше відкрити перші в Україні поклади бокситів та нікелевих руд, зв'язані з елювієм основних й ультраосновних порід. Було відкрите Високопільське родовище бокситів, нові родовища первинних каолінів, елювіальних розсипів титану та ін. Детальні дослідження каолінів та вогнетривких глин проведені Л. Карякіним, М. Логвиненком, Є. Куковським, Ю. Руським та ін. [5].

Розвідка і видобуток горючих корисних копалин на території Дніпропетровської області розпочались у 1950-1970 роках.

У 60-х роках в зв'язку із зростанням попиту промисловості на кам'яне вугілля Павлоград став центром вугільної промисловості Західного Донбасу. У січні 1965 року створено трест "Павлоградвугілля", а в 1975 році засновано виробниче об'єднання з видобутку "Павлоградвугілля", до складу якого увійшли шахти й допоміжні підприємства, технологічно пов'язані з вуглевидобутком. Нині на території області функціонують 10 шахт. Проблеми та перспективи вугільних родовищ Західного Донбасу розглянуті в роботах Г. Півняка, В. Білецького, П. Сергєєва, Н. Дунаєвської, В. Ларченко та ін. Перспективність вугільних родовищ з видобутку метану висвітлені в роботах Е. Євдощука, Є. Ставицького, О. Іванціва, І. Дудка, В. Приходченка та ін.

Середина XX ст. означена виявленням родовищ урану, титану, ванадію та ін. З 1945 року під керівництвом головного геолога Криворізького геолтресту Я. Бєлєвцева були розпочаті роботи з виявлення в межах Криворізького басейну родовищ урану. Через рік були відкриті Первомайське і Жовторіченське уранові родовища.

З 1956 р. в Дніпропетровській області розвідується Самотканське (Малишівське) родовище титанових руд, відкрите 1954 року. Експлуатується родовище з 1961 року. Родовище розробляється відкритим способом, на його базі функціонує Вільногірський ГЗК, який забезпечений розвіданими запасами більше ніж на 40 років. Інші прогнозні ресурси титану на території області, що пов'язані з корінними рудами основних порід, не розробляються. На території Дніпропетровської області також були виявлені родовища ванадію. Технологію вилучення ванадію розроблено ще у 1971 році, але в промислових масштабах в Україні не реалізовано. В той же час, в Казахстані (Усть-Каменогорський титаномагнієвий комбінат) здійснюється супутній видобуток ванадію з ільменітових концентратів Малишівського родовища. Необхідно відзначити вміст ванадію і серед руд Жовторіченського родовища урану. Уран-ванадій-скандієві метасоматити відповідають середньому за розмірами родовищу ванадію. Таким чином, в області є певний потенціал організації власного видобутку ванадію, як супутнього елементу ряду комплексних родовищ чи техногенної сировини (відходи металургійної промисловості) [7].

Проблеми супутнього вилучення германію під час комплексної розробки вугільних родовищ висвітлюються в роботах з 60–70-х років XX століття. Найбільша увага дослідників приділялася закономірностям розподілу германію у вугіллі, описані форми знаходження германію та геологічні умови його розподілу у вугільних родовищах. Вивченню супутніх корисних копалин і компонентів вугільних родовищ присвячено роботи Є. Погребицького, І. Ломашова, Б. Лосєва, В. Клера та Ф. Саприкіна, в яких викладені методичні рекомендації щодо здійснення промислової оцінки вугільних родовищ [2].

Окрім металевих корисних копалин на території області розташовані і неметалеві, які в промислових масштабах розпочали видобуватися також протягом XX ст. Так, у 20-х роках відкрите та розвідане Просянівське родовище каолінів, пов'язане з корою вивітрювання гранітів Українського щита. Видобуток облицювального каміння на Кудашівському гранітному кар'єрі розпочався у 1914 р.; Токівське родовище гранітів розвідане у 1932 р, а розробка його розпочалася у 1963 році.

Таким чином, на початок XXI ст. на території Дніпропетровської області обліковано 249 родовищ і 79 об'єктів обліку (з врахуванням комплексності) різноманітних корисних копалин, з яких 94 родовища і 43 об'єкти обліку розробляються [3]. Розробка родовищ забезпечує сировиною такі галузі промисловості, як металургію (залізна руда, марганець, титан, циркон, германій, вогнетривкі глини, флюсова сировина), паливну (вугілля, газ), будівельну (каоліни, керамічні глини, будівельні та скляні піски, бутове і облицювальне каміння), хімічну (мінеральні фарби) та інші.

На сучасному етапі досліджень мінерально-сировинної бази Дніпропетровської області проводяться роботи з подальшого вивчення родовищ, що розробляються, досліджуються зокрема питання їх комплексної розробки. У продуктивних і вміщуючих товщах родовищ

міститься близько 50 видів металевих і неметалевих корисних копалин, які складають супутню мінерально-сировинну базу і можуть ефективно використовуватися в народному господарстві. До них відносять германій, скандій, ванадій, золото, технічний тальк, абразивний гранат, вохру і сурик та інші. Особливу увагу слід звернути на такі супутні корисні копалини як пісок, суглинок, глини, вапняки, які можуть бути використані як сировина для будівельних, металургійних та інших підприємств регіону [4,7].

Окрім комплексного використання, розглядаються питання можливості переведення відвалів, хвостосховищ у ранг техногенних родовищ. Велика кількість робіт присвячена розгляду питань впливу розробки родовищ на довкілля.

Висновки. Аналіз опублікованих і фондових матеріалів, присвячених питанням розвитку мінерально-сировинної бази Дніпропетровської області дозволив виділити давній, дореволюційний, радянський і новітній періоди освоєння й дослідження мінеральних ресурсів регіону.

Давній період (300–100 тис. р. тому – XIII ст.) характеризується першими спробами використання населенням місцевих корисних копалин у побуті з метою виготовлення знарядь праці, зброї та будівельного матеріалу, відбулося також зародження перших металургійних і гончарних осередків. З XIII ст. спостерігається перерва у освоєнні та використанні мінеральних ресурсів Дніпропетровської області у зв'язку з тим, що землі Придніпров'я були покинуті населенням внаслідок татаро-монгольського нашестя.

Дореволюційний період (кінець XVIII – початок XX ст.) період характеризується накопиченням інформації про мінеральні ресурси території Придніпров'я. Початок XX ст. ознаменувався формуванням на території Придніпров'я перших гірничопромислових комплексів, які започаткували розвиток у регіоні металургійної промисловості. Фундатором цього процесу був О. Поль. Він не тільки виявив поклади багатих залізних руд, але й розпочав видобуток сировини.

Радянський період (початок XX ст. – 1990 р.) можна поділити на два етапи – етап довоєнний (швидкого індустріального розвитку регіону) та повоєнний.

Довоєнний етап характеризується широким розвитком геологорозвідувальних робіт, планомірним вивченням території. На даному етапі було складено перші карти та деталізовані характеристики мінеральної сировини.

У повоєнні роки (1946–1990 рр.) проводились не тільки геологорозвідувальні роботи, а й розглядались питання раціонального використання вже розвіданих родовищ. Розглядалися питання екологізації пошуково-розвідувальних робіт та комплексності гірничовидобувних робіт, а також раціонального використання мінеральних ресурсів й утилізації гірничо-промислових відходів та ін.

Новітній період (1991р.– наші дні) – це час ґрунтовних змін в економічній політиці країни, що, відповідно, позначилось на формуванні мінерально-сировинної бази регіону. Так, з 90-х років відбулося різке скорочення бюджетного фінансування пошукових і геологорозвідувальних робіт, переосмислення ролі й місця мінерально-сировинного комплексу в сучасній структурі промисловості України, виокремлення пріоритетних напрямків у вивченні мінеральної сировини, усвідомлення необхідності екологізації пошуково-розвідувальних та гірничо-видобувних робіт, опрацювання технологічних схем раціонального використання мінеральних ресурсів, утилізації гірничопромислових відходів, вивчення та розробки техногенних родовищ тощо.

Література:

1. *Бурлуцький М. С.* Сучасний стан ринку й перспективи розвитку мінерально-сировинної бази германію в України / *М. С. Бурлуцький, М. М. Курило* // Мінеральні ресурси України. – 2012. – № 4. – С. 14–18.
2. *Білецький В. С*. Хронологія гірництва у країнах світу / В. *С. Білецький, Г. І. Гайко*. – Донецьк: Донецьке відділення НТШ, 2006. – 224 с.
3. Довідка про стан та перспективи розширення мінерально-сировинної бази Дніпропетровської області [Електронний ресурс] : – 2013. – Режим доступу до ресурсу: ukrgeology.com.ua/ru/useful-information/8-reference/66-status-of-mineral-resource-in-dnepr-region.html.
4. *Євтєхов В. Д.* Актуальні проблеми геологічного дослідження Криворізького басейну та прилеглих територій / *В. Д. Євтєхов, І. С. Паранько* // Геолого-мінералогічний вісник. – 1999. – № 2. – С. 5–8.
5. Минералогия Криворожского бассейна / Е. *К. Лазаренко, Ю. Г. Гершойг, Н. И. Бучинская та ін.* – Київ: Наукова думка, 1977. – 538 с.
6. *Манюк В. В.* Мінерально-сировинна база Дніпропетровщини / *В. В. Манюк* // Геолого-мінералогічний вісник. – 2000. – № 1. – С. 22–30.
7. *Паранько І. С.* Мінерально-сировинний потенціал України / *І. С. Паранько, Л. В. Бурман, С. В. Ярков.* – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. – 332 с.
8. *Петрунь В. Ф.* Железисто-кремнистые породы коры выветривания в первобытной технике степной зоны юга СССР / *В. Ф. Петрунь* // Советская археологія. – 1971. – № 4. – С. 127–139.

9. *Сивий М. Я.* Географія мінеральних ресурсів України: [монографія] / *М. Я. Сивий, І. С. Паранько, Є. А. Іванов.* – Львів: Простір - М, 2013. – 683 с.
10. *Шарафутдинова І. М.* Про виготовлення ливарних форм епохи бронзи в Північному Причорномор'ї / І. *М. Шарафутдинова*. // Археологія. – 1985. – № 49. – С. 36–75.

References:

1. *Burlucz`ky`j M. S.* Suchasny`j stan ry`nku j perspekty`vy` rozvy`tku mineral`no-sy`rovy`nnoyi bazy` germaniyu v Ukrayiny` / *M. S. Burlucz`ky`j, M. M. Kury`lo* // Mineral`ni resursy` Ukrayiny`. – 2012. – # 4. – S. 14–18.
2. *Bilecz`ky`j V. S.* Xronologiya girny`cztva u krayinax svitu / *V. S. Bilecz`ky`j, G. I. Gajko*. – Donecz`k: Donecz`ke viddilennya NTSh, 2006. – 224 c.
3. Dovidka pro stan ta perspekty`vy` rozshy`rennya mineral`no-sy`rovy`nnoyi bazy` Dnipropetrovs`koyi oblasti [Elektronny`j resurs]: – 2013. – Rezhy`m dostupu do resursu: ukrgeology.com.ua/ru/useful-information/8-reference/66-status-of-mineral-resource-in-dnepr-region.html.
4. *Yevtyexov V. D.* Aktual`ni problemy` geologichnogo doslidzhennya Kry`voriz`kogo basejnu ta pry`legly`x tery`torij / *V. D. Yevtyexov, I. S. Paran`ko* // Geologo-mineralogichny`j visny`k. – 1999. – # 2. – S. 5–8.
5. My`neralogy`ya Kry`vorozhskogo bassejna / *E. K. Lazarenko, Yu. G. Gershojg, N. Y`. Buchy`nskaya ta in*. – Ky`yiv: Naukova dumka, 1977. – 538 s.
6. *Manyuk V. V.* Mineral`no-sy`rovy`nna baza Dnipropetrovshhy`ny` / *V. V. Manyuk* // Geologo-mineralogichny`j visny`k. – 2000. – # 1. – S. 22–30.
7. *Paran`ko I. S.* Mineral`no-sy`rovy`nny`j potencial Ukrayiny` / *I. S. Paran`ko, L. V. Burman, S. V. Yarko*v. – Kry`vy` Rig: Vy`davny`chy`j dim, 2011. – 332 s.
8. *Petrun` V. F.* Zhelezy`sto-kremny`stыe porodы korы vыvetry`vany`ya v pervobытnoj texny`ke stepnoj zonы yuga SSSR / *V. F. Petrun`* // Sovetskaya arxeologiya. – 1971. – # 4. – S. 127–139.
9. *Sy`vy`j M. Ya.* Geografiya mineral`ny`x resursiv Ukrayiny`: [monografiya] / *M. Ya. Sy`vy`j, I. S. Paran`ko, Ye. A. Ivanov.* – L`viv: Prostir - M, 2013. – 683 s.
10. *Sharafutdy`nova I. M.* Pro vy`gotovlennya ly`varny`x form epoxy` bronzy` v Pivnichnomu Pry`chornomor'yi / *I. M. Sharafutdy`nova.* // Arxeologiya. – 1985. – # 49. – S. 36–75.

Резюме:

Наталья Пантелеева ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ И ОСВОЕНИЯ МИНЕРАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Представлен анализ истории исследования и освоения минеральных ресурсов Днепропетровской области, которые определяют перспективные стратегические направления устойчивого социально-экономического развития южных промышленных регионов Украины. На основании проведенного анализа опубликованных и фондовых материалов, посвященных вопросам развития минерально-сырьевой базы Днепропетровской области, осуществлена периодизация исследований, рассмотрены основные этапы изучения минерально-сырьевых ресурсов региона и формирования на их базе главных горнодобывающих центров. Выделены периоды освоения и исследования минеральных ресурсов региона, а именно: древний период, который характеризуется первыми попытками использования местных полезных ископаемых в быту с целью изготовления орудий труда, оружия и в качестве строительного материала; дореволюционный – для которого характерно формирование на территории Приднепровья первых горнопромышленных центров и развитие в регионе металлургической промышленности; советский – созданы первые карты, проведены геологические работы и подробно изучена территория области; новейший – разработка технологических схем рационального использования минеральных ресурсов, утилизации горнопромышленных отходов, изучение и разработка техногенных месторождений и т. д. Дана характеристика современного состояния и названы основные проблемы развития минерально-сырьевых ресурсов Днепропетровской области.

Ключевые слова: минеральные ресурсы, месторождение, полезные ископаемые, освоение, история исследований, горнопромышленный комплекс, горнопромышленный район.

Summary:

Natalya Pantelieieva HISTORY OF RESEARCH AND DEVELOPMENT MINERAL RESOURCES OF DNIPROPETROVSK REGION

The article deals with analysis of the history of research and development of mineral resources of Dnipropetrovsk region, which is a guarantee of its independence and identify promising strategic areas of sustainable socio-economic development of the industrial regions of Ukraine. Based on the analysis of published and stock materials devoted to the development of mineral resources Dnepropetrovsk region conducted research periods, the basic stages of studying the mineral resources of the region and on their basis the main mining centers. Highlight periods of study and development of mineral resources in the region, namely the ancient period characterized the first attempts to use the local population minerals in everyday life with the aim of making tools, weapons and construction material. The revolution was formation on the territory of Dnieper first mining complexes, which started development in the region steel industry. Soviet period was first drawn maps and detailed characteristics of mineral resources exploration work conducted and studied in detail the territory of the region. Nowadays processing of flowsheets rational use of mineral resources, mining waste disposal, research and development of manmade deposits and more. The current situation is determined and the main problems of development of mineral resources Dnipropetrovsk region is identified.

Key words: mineral resources deposits, minerals, development, history research, mining complex, the mining areas.

Рецензент: проф. Сивий М.Я. *Надійшла 01.10.2015р.*

Натик ГУБАДОГЛУ (БАБАЕВ)

НОРМАТИВНАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ НЕКОТОРЫХ ОЙКОНИМОВ В КЕЛЬБАДЖАР-ЛАЧИНСКОМ ОКРУГЕ

Ойконимы Кельбаджар-Лачинского региона формировались в течение долгого периода. Проведенные исследования еще раз доказывают насколько региональная топономия богата ценными фактами, относящими к Азербайджанской истории. О древнем тюркском племени Дондары, об их проживании на Кавказе и на Азовском побережье сообщали многие, начиная от Милетли Хекаета (VI-V века д.н.э.) до Страбона, Тасита, Плутарха и Лукулла. Были суждения и о том, что они жили на территории Кубани и были ираноязычными, Слово "дондар" при переводе с осетинского означает "остановливающие реку". В "Китаби (книга) - Деде Коркут'е имя человека Дондар-бей связано с этим этнонимом. Предполагается, что тюркоязычные дондары на территорию Албании пришли в III-IV веках. Исследование топонимов дает основание сказать, что большинство ойконимов возникли в связи с названиями племен, поколений, общности и личными именами турецкого происхождения. Изучение топонимов Кельбаджар-Лачинского региона очень важно для исследования Азербайджанской топонимии в целом. А это, в свою очередь полезно для исследования исторической географии, этнического происхождения азербайджанского народа, истории азербайджанского языка. По номинативной классификаци в топономии исследуемого региона преобладают топонимы именуемые по характерным признакам: положению, цвету, количеству, размеру и др. Топонимы Кельбаджар-Лачинского региона возникли в разных периодах истории и формировались на основе общей закономерности присущей Азербайджанской топономии.

Ключевые слова: *Кельбаджар-Лачинском округ, исторической географии, топонимы, ойконимы.*

Постановка проблемы. Названия ряда деревень в Кельбаджар-Лачинском округе возникли в связи с именами различных племен и объединений племен (например, Чапни, Алпаут, Ахмедлы и т.д.).

Исследования показывают, что большинство топонимов Кельбаджар-Лачинского округа возникли в условии наличия этнического разнообразия, особенно в связи с именами кипчаки, огузы, Хун-булгар, составляющее меньшинство курдов и других племен.

Цель статьи. Нормативная классификация некоторых ойконимов и изучение топонимов Кельбаджар-Лачинского региона.

Выклад основного материала. Рассмотрим некоторые из них:

Деревня Дондарлы.

1. Расположена в одноименной административно-территориальной единице Губатлинского района, на берегу реки Баргушад (Базарчай), у подножия хребта Баргушад;

2. Расположена в административно-территориальной единице Сарытала Товузского района в предгорье.

Ойконим связан с именем древнего тюркоязычного племени дондар. Согласно информации древногреческих авторов, dondarы жили в степях Северного Кавказа, и на берегах Азовского моря. В последующих источниках сообщается, что дондары поселились в Кубанских степях. По словам исследователей, дондары в составе хуннов пришли в Албанию и обосновались там.

В дастане "Китаби (книга) – Деде Коркут" имя одного из персонажей – Дели (сумасшедший) Dondar. Оронимы Дондардагы в Казахском районе, Дондардере в Губадлинском районе тоже связаны с этим этнонимом. В топономии Туркменистана, Узбекистана, Казахстана, Турции тоже встречаются географические названия, связанные с этим этнонимом. Руины города в районе Qlazov Удмуртской АР, относящиеся X-XII векам тоже называются Дондикаром (1, стр.238).

О древнем тюркском племени Дондары, об их проживании на Кавказе и на Азовском побережье сообщали многие, начиная от Милетли Хекаета (VI-V века д.н.э.) до Страбона, Тасита, Плутарха и Лукулла. Были суждения и о том, что они жили на территории Кубани и были ираноязычными, Слово "дондар" в переводе с осетинского означает "остановливающие реку" (7, стр.286). Однако все следы, связанные с дондарами показывают их принадлежность к тюркским племенам. В Товузском и Губадлинском районах Дондарлы, в Товузском районе Дондар-Гушчу, на территории Дивичинского района руины крепости Гала (крепость) – Дондар, Казахском районе Дондардаг и др. топонимов становится ясно, что дондары жили в северо-западных территориях Албании.

В "Китаби (книга) – Деде Коркут'е" имя человека Дондар-бей связано с этим этнонимом. Предполагается, что тюркоязычные дондары на территорию Албании пришли в III-IV веках одновременно вместе с племенами тертер, аран, кенгер, хурс, савар, а в VI-VIII веках племенами хазар, авар, частично сувар и др. (9, стр.137). Одно из турецких племен тринадцатого века в Малой Азии " называется "дондар" - так объясняются турецкие имена Дондар. Плутарх отмечает, что имя дондарского правителя было Олтек. Это слово можно делить на

отдельные слова "сын" (оул) и "один" (тек) (9, стр.136).

Деревня Дондарлы Губадлинского района раньше назывался Кутлашам Субасар. Деревню переименовали и называли Дондарлы в честь Дондар бейа Монаммад бей оглы, жившего здесь в XVIII веке (3, стр.30).

Деревня Гараханчаллы. В Кельбаджарском районе есть деревня под названием Гараханчаллы. В османлинских источниках указывается, что племя Ханчал пришло на территорию Азербайджана в XV-XVII веках из Малой Азии. На картах XIX века также отмечено наличие двух деревень с названием Ханчаллы на территории Армении – в районах, населенных турками.

Деревня Гылынджлы. Деревня под названием Гылынджлы зарегистрирована и в Газахском районе. Гылынджлы является названием одного древнего племени.

Н. Мамедов пишет, что гылынджы являются одним из племен, которые в прошлом жили в разных зонах Азербайджана. По источникам XIX века племена с названием Гылынджлы проживали и на территории Туркменистана. Гылынджы на территории Азербайджана сначала жили в Ширване и были подданными Ширванского хана – Мустафа хана. После присоединения Азербайджана к России генерал В. Г. Мадатов стал владельцем гылынджов, и он переселил их в Карабах, на принадлежащие ему владения. В первой половине XIX они проводят зиму на Миль-Карабахской равнине, а лето в горах Кельбаджара. После постоянного обоснования в этих местах во второй половине XIX века гылынджы заложили фундамент ряда деревень.

Деревня Горный Гылынджлы находится в Кельбаджарском районе у подножия плато Дикйурд. Первый компонент ойконима (горный) означает географическое расположение деревни, а вторым компонентом названия является этнотопоним "Деревня Гылынджлы которая находится в горной зоне, у подножия горы" (1, стр.206).

Деревня Бозлу расположена в административно-территориальной единице Лев Кельбаджарского района, на склоне Муровдагского хребта. Деревня возникла в конце XIX века, в результате оседания здесь вышедщего из села Бабашлар племени с названием Бозлу.

Еще одна деревня Бозлу разположена в Мирикской административно-территориальной единице Лачинского района, на левом берегу реки Минкенд (приток реки Хекери), на Карабахском плато. Прежнее название было Бозлу Агджакенд по имени племени бозлу (бозулу) пришедшей из округа Дерелейез в XVIII веке и обосновавшейся здесь. В XIX веке, население деревни переселилось из сел, которые в настоящее время называются Бозлу говшени, Бозлу чопу (в п. Минкенд), в эти места на левом берегу реки Минкенд. Является этнотопонимом. (1, стр.149).

Деревня Черели расположена в административно-территориальной единице Хал Губадлинского района, в горной местности. Населенный пункт обоснован семьями, принадлежащими племени софулу на территории с названием Черели. Является этнотопонимом. В деревни Второй Шыхлы проживает поколение черелинцев. В селе Садыхлы Акстафинского района отмечен микротопоним Мельница черели. Одноименная деревня есть и в Южном Азербайджане. (1, стр.192).

Деревня Черели в а.т.е Моллалы Бардинского района на Карабахской равнине. Сообщается о приходе сюда семей из деревни Черели Губадлинского района. Черели является этнотопонимом. (1, стр.192).

В Османских источниках 1593 года население Черели, проживающие в местности Кухпара, было занято в сельском хозяйстве на полях Биллур, Джурдекли (5).

Беки деревни Черели были из племени Горчубейли, из местности Султанлы поселения Пусьян, а простаки из племени Софулу (4, стр.14).

Sofulu состаял из ветвей: гаджиханлар, атакишилар, буйнаклар, бирказ-дозулар, бирказ-баллыгая, бирказ-кечеллер. Позже эти племени обосновали деревни Салдаш, Гейял, Сенджерли, Кирс, Пирасад, Агбиз, Алышар, Деретук, Баллыгауа, Мырыг, Муруз, Сарыджыг, Хаджаты, Хартикуз, Черели, Явсуллу и др. (11, стр. 24).

По своему происхождению племя Софулу относилось к кенгерлинцам. Таким образом, было бы правильнее, отнести ойконим Софулу к софулинскому племени кенгерлинцев. В настоящее время и в Азербайджане в районах Агдам, Товуз, Газах, Джебраил есть деревни с названием Софулу. Из источников, относящихся к прошлому веку становится ясно, что Софулинцы проживали в Зангезурском и Газахском уъездах Елизаветпольской губернии (12, стр.535).

Занимающееся животноводством племя Софулу, летом 3 месяца жило на пастбищах местности Сисян и занимались хозяйством. Позже, некоторые из скотоводческого племени выбрали деревню Софулу местом постоянного проживания. Появление в 1933 году колхоза расширило деревню Софулу в Сисяне. Позже,

за счет деревень Пусек и Алышар деревня Софулу еще больше расширилась. В селе Софулу было турецкое кладбище. Позже это место называлось Арыхана. В этой местности также есть место, называемое Уз гебри (могила). Вблизи села Софулу много святынь: храм (пир) шейха Ахмада, Гара гая (черная скала), могила Сайед Рахима, святыня Хейри, святыня Армуд (груша), храм (пир) шейха Налбанда (кузнеца), святыня Гырхлар (сорок), могила Хаджи Софу. По рассказам, вблизи Горуса была деревня Софулу. Позже, часть населения села перешла в Сисянский район, а остальные в другие районы; обосновавшись там, деревню называли прежним именем.

Так как деревня Софулу и прилегающая к ней территория являлась летним лагерем то каждый микрообъект тоже имеет свое название: Амираслан керпусу (мост), Гюнейлар, Чухурлар, Даш гала гюней, Ширван дереси, Гара торпаг дереси, Ховуз дереси, Пири дереси, Сап дереси, Чатрум дереси, Чангулу дереси, Моллу дереси, Учгун дереси, Йетер дереси, Гандаллы йурду, Лепехейранли йурду, Таровлу йурду, Ебдилли йурду, Моллу йурду, Годжа горугу, Шахла гачан йурд, Чичекли йурду, Хыдыр саманлыгы, Котан йалы, Сары дере, Кешиш архы, Аху дереси, Кавур галасы, Гоша булаг, Фатма булагы, Мурхуз архы, Телли булагы, Туршсу, Херземлер пири, Гебек дашы, Кеклик булагы, Мотал гайасы, Неджефин булагы, Зынгровлу булаг, Гурдлу булагы и т.д. В этой деревне были и многие племена: Софулу, Соуханлы, Бедирханлы, Аллахгулулар, Джумщуддулар, Гошналылар, Саманди, Амирасланлылар, Велилар.

Деревня Чопурлу. Расположена в административно-территориальной единице Лев Кельбаджарского района, на берегу реки Лев на склоне Муровдагского хребта. Прежнее название Чопур Гусейнли. По словам местных жителей, селение так называлось из-за того, что населенный пункт был основан человеком с именем Чопур Гусейн, переселившим из селения Габагтепе Дашкесанского района. Чопры были зарегистрированы в селении Гаймаглы Газахского района. По этой причине, возможно, что ойконим является этнотопонимом. (1, стр.200).

Деревня Чорман. Расположена в административно-территориальной единице Асрик Кельбаджарского района, у подножия горы Гонгур. По словам местных жителей, из-за того, что населенный пункт был основан на участке леса Чорман семьями из села Балчылы Гейгельского района, деревня была названа Чорман.

В административно-территориальной единице Шамкенд Лачинского района тоже есть деревня с этим названием, которая находится у подножия хребта Карабах. Предполагается, что ойконим является вариантом слова турецкого происхождения "орман" (лес). По мнению некоторых исследователей, Чорман является этнотопонимом – отражает название племени чор (1, стр. 200).

В Османских источниках 1727 года название отмечено как Джурман. (6, стр. 349).

Деревня Чорманлы. Расположена в административно-территориальной единице Ванклу Кельбаджарского района. Находится на берегу реки Хачин у подножия хребта Карабах. После обоснования здесь в XIX-XX веках армяне, переселившиеся из селений Довшанлы и Ванг назвали ее Гарнакаром (арм. гарна-дупло, граничная мишень и брат). С 1992 года название села официально стало Чорманлы (1, стр. 200).

Деревня Дамгалы. Расположена в административно-территориальной единице Колатаг Кельбаджарского района, в предгорье. Предполагается, что название связано с именем племени дамгалы, принимавщей участие в XIII веке в монгольских походах, позже поселившихся на территории Азербайджана. Этнотопоним (1, стр.209).

Деревня Амирханлы. Расположена в административно-территориальной единице Бартаз Зангиланского района. Прежнее название было Пушанлы. По словам местных жителей, населенный пункт был основан в XIX веке, человеком по имени Амирхан из племени Пушанлы. На самом деле, амирханлы было название племени входящего в союз племен Шахсеван, также отмечен на территории Дивичи. Является этнотопонимом (1, стр.259).

В XIX веке племя Пушанлы располагалось в Зангезуре и имело несколько ветвей. Это племя основало селения Пери-Бартаз, Вежнели, Тернеуш, Улаб, Перили, Соналы и Дашбаш (10, стр. 24).

Деревня Гедаклар. Расположена в поселковой административно-территориальной единице Губатлы, на левом берегу реки Баргушад. Населенный пункт возник в результате обоснования здесь нескольких семей из племени гедаклар в прошлом живших на равнине Миль.

В административно-территориальной единице Бунядлы Бейлаганского района на равнинной территории тоже есть деревня по имени Гедаклар. Населенный пункт образовался в результате обоснования племени на принадлежащих им зимних пастбищах находящихся на равнине.

В 1933 году населенный пункт (поселение) по имени Гедаклар отмечено в административно-территориальной единице Халадж Имишлинского района. Гедаклар является именем жилых кварталов в Шеки и Загатала (1, стр.292).

Деревня Икинджи (второй) Милли. Расположена в административно-территориальной единице Сыныгкильса Кельбаджарского района, на берегу реки Тартар, на склоне горы Гочдаш. Населенный пункт возник в конце XIX века в результате переселения семей из села Милли (в настоящее время Учунджу (третий) Милли). Первый компонент ойконима обладает отличительной чертой, а второй компонент является этнотопонимом (1, стр.363).

Племя Милли принадлежат к курдской группе Курманджи. Социолог Зия Гокалп, Ахмади Хани, в эпическом произведении "Мем у Зин" сообщает, что отправляясь на путь курменджов; племя разделилось на три ветви – Боти, Мехмеди и Силиви; из этих Силиви в свою очередь разделились на Мил и Зил (З. Гокалп, 1992: 28-30).

Названия Зиле и Миле позже преобразовались в Османском государственном учете как Милли и Зилли. В те времена Милли жили между городами Эрзурум, Битлис, Ван и Дерсим (Тунджели) и иранской границей. (Кабинет министров, османские архивы (BOA). Дахилийе (внутренние) (DH). Сийаси (политическая) (SYS). 24 / 2-4. Lef 114/1. провинция Эрзурум отправляется контроля внутренней медицины от 19 марта 1911 Rapor). По устным источникам Мил и Зил были братьями. В Азербайджане племя Зил называется Зиланом, а племя Мил – Миланом.

Деревня Ишыглы. Расположена в административно-территориальной единице Мурадханлы Губатлинского района, на берегу реки Хекери, на предгорной территории. Прежнее название было Джийджийи. Долина с таким названием зарегистрирована и в Зангиланском районе. Деревня позже назывался Шыхлы по имени Шейх Шариф, а потом исказилась до Ишыглы.

В 1937 году, находящиеся рядом села Бинедереси, Дамланыдж и Нарджаг были объединены с этой деревней, после чего территория деревени значительно увеличилась. Старое кладбище, находящееся в этой деревне сейчас называется именем Шейха Шарифа.

В административно-территориальной единице Дедели Физулинского района есть село с таким же названием, на равнине вдоль реки Араз. Ойконим связан с именем поколения Шыхлы (1, стр.375-376).

Деревня Авазлар. Является географическим названием, отражающим ойконим Авазлар Лачинского района, етноним (название племени) авазлар в селе Золквеша Болнисинского района Грузии, микроойконим Авазлар мехлеси, отражающий вместо "с" элемент диалекта древнего времени "з" (название квартала, где проживала племя авазлар) в этом же селе. Компоненты названия топонима и етнонима аваз выражены названиями тюркских племен булгар, авар, савир/сабир, тарна, талмиш, таврис и др. пришедщих в Азербайджан в составе хазаров и печенегов. Использование данного этнонима в хазарах только в аваз/абазе, а в печенегах абас выражает его принадлежность к двум формам диалекта которые сохранены до сих пор.

Деревня Муганлы. Расположена в административно-территориальной единице Зиланлы Губатлинского района. Такие же населенные пункты расположены в административно-территориальных единицах Гилатаг и Гаджаллы Зангиланского района. Г.А. Абдуллаев отмечает, что в Азербайджане ойконим Муганлы составляет множество, и это отражает обобщенное название различных племен, проживавших в средних веках на равнине Мугань. Русский путешественник И. Котов отмечал, что в XVII веке в Муганской равнине жили муганы.

Полные имена племен входящих в состав народов Муганлы не известно. Отмечается, что в начале XX века в Мугане жили более 40 полукочевых племен.

В середине XIX века сообщество племен Муганлы было довольно большим – в него входили поколения Алахмедли, Гарабайрамлы, Алиетмезли, Моллалар, Гарабашлар, Сарханлар и др. (8, стр.72). Муганлы – название селений в Агджабединском, Газахском и Загатальском районах, поселков в Калантарли Бардинского, Шарурском, Миракенд Шамахинского районов.

Название этого места как этнотопоним в виде Мугань существует как поселок городского типа в границах городского совета Ширван, поселок в сельском совете Архангеловка Билясуварского района. Кроме того, этот топоним используются и в виде Мугань и Муганджыг в составе сложных топонимов.

Мугань Гянджали – название села и сельсовета в Сабирабадском районе.

Населенные пункты основаны семьями, принадлежащими поколениям моллагасанлы, мехдили и джаббарлы, переселившими из села Муганлы Южного Азербайджана. Ойконим связан с именем тюркоязычного Азербайд-

жанского племени муги-муганлы. Название племени Муганлы известно с начала XVI века. Позже, в источниках, отмеченное в составе шахсеванов как самостоятельное племя муганлы состояло из 8-и разновидностей. В связи с тем, что племя жило на равнине Мугань, оно назвалось ее именем (2, стр.119).

Выводы. В настоящее время в Азербайджане имеется тысячи населенных пунктов, возникших в различных исторических периодах. Однако, из-за отсутствия письменных источников в отличии от городов (Кельбаджар, Лачин, Губатлы, Зангилан и др.), приблизительное время возникновения большинства деревень не известно. Это, в основном, деревни, находящиеся в Шеки-Загатальской, Нагорно-Карабахской и Губатлы-Зангиланской зонах. В результате исследований можно прийти к выводу, что большинство из нынышних населенных пунктов образовалось в XII-XIX веках.

Література:

1. Азербайджанские топонимы. Энциклопедический словарь, Баку, "Азербайджанская энциклопедия", 1999, 588 стр.466.
2. Энциклопедический словарь Азербайджанских топонимов. Восток -Запад, в 2-х томах. Баку-2007. Том II, стр.119.
3. *Чингизоглу А.* Потомки Мухаммедшериф бейа (II запись), научно-популярное издание "Сой", 2010 г., №8, стр 30.
4. *Чингизоглу А. Губадоглу Н.,* Народность Пусьян. Баку: Мутарджим, 2013, 156 стр.14.
5. Обзорная тетрадь Гянджа-Карабахской провинции, Стамбул, Архив Башбаканлыг (Кабинета Министров), Тапу № 699.
6. Автор предсловия, перевода, примечания и комментарий *Х.Мамедов* (Караманлы), Баку, "Шуша", 2000, 576 стр. 356
7. *Абаев В.И.* Скифо-сарматские наречия. V kn. Основы иранского языкознания кн. Древнеиранские языки, Москва, 1979. стр.286
8. *Гейбуллаев Г.* Вопрос: Топонимия Азербайджана. - (Историко-этнографическое исследование), Баку, "Элм", 1986, 192 с.
9. *Гейбуллаев Г.А.* К этногенезу азербайджанцев., 1991 Том I , я Издательство Элм, Баку., стр.35-36.
10. *Гусейнзаде А.* // К этимологии топонима Сов. тюркология. 1971 б. № 6. стр. 92.
11. СМИЭБГКЗК - Свод материалов для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края. т. II. Ч. III. Тифлис, 1887, стр.24.
12. *Шопен И.Н.* 1862. Исторический памятник состояния Армянской области в эпохе ее присоединения к Российской империи. Санкт-Петербург. В типографии Императорской Академии Наук., 1852. стр.325.

References:

1. Azerbajdzhanskie toponimy. Jenciklopedicheskij slovar', Baku, "Azerbajdzhanskaja jenciklopedija", 1999, 588 str.466.
2. Jenciklopedicheskij slovar' Azerbajdzhanskih toponimov. Vostok -Zapad, v 2-h tomah. Baku-2007. Tom II, str.119.
3. *Chingizoglu A.* Potomki Muhammedsherif beja (II zapis'), nauchno-populjarnoe izdanie "Soj", 2010 g., №8, str 30.
4. *Chingizoglu A. Gubadoglu N.,* Narodnost' Pus'jan. Baku: Mutardzhim, 2013, 156 str.14.
5. Obzornaja tetrad' Gjandzha-Karabahskoj provincii, Stambul, Arhiv Bashbakanlyg (Kabineta Ministrov), Tapu № 699.
6. Avtor predslovija, perevoda, primechanija i kommentarij H.Mamedov (Karamanly), Baku, "Shusha", 2000, 576 str. 356
7. *Abaev V.I.* Skifo-sarmatskie narechija. V kn. Osnovy iranskogo jazykoznanija kn. Drevneiranskie jazyki, Moskva, 1979. str.286
8. *Gejbullaev G.* Vopros: Toponimija Azerbajdzhana. - (Istoriko-jetnograficheskoe issledovanie), Baku, "Jelm", 1986, 192 s.
9. *Gejbullaev G.A.* K jetnogenezu azerbajdzhancev., 1991 Tom I , ja Izdatel'stvo Jelm, Baku., str.35-36.
10. *Gusejnzade A.* // K jetimologii toponima Sov. tjurkologija. 1971 b. № 6. str. 92.
11. SMIJeBGKZK - Svod materialov dlja izuchenija jekonomicheskogo byta gosudarstvennyh krest'jan Zakavkazskogo kraja. t. II. Ch. III. Tiflis, 1887, str.24.
12. *Shopen I.N.* 1862. Istoricheskij pamjatnik sostojanija Armjanskoj oblasti v jepohe ee prisoedinenija k Rossijskoj imperii. Sankt-Peterburg. V tipografii Imperatorskoj Akademii Nauk., 1852. str.325.

Резюме:

Натік Губадоглу (Бабаєв). НОРМАТИВНА КЛАСИФІКАЦІЯ ДЕЯКИХ ОЙКОНІМІВ В КЕЛЬБАДЖАР-ЛАЧИНСЬКОМУ РАЙОНІ.

Ойконіми Кельбаджар-Лачинський регіону формувалися протягом довгого періоду. Проведені дослідження ще раз доводять наскільки регіональна топономія багата цінними фактами, які стосуються Азербайджанської історії. Про древньому тюркському племені Дондари, про їх проживання на Кавказі і на Азовському узбережжі повідомляли багато, починаючи від Мілетлі Хекаета (VI-V століття д.н.е.) до Страбона, Тасіта, Плутарха і Лукулла. Були судження і про те, що вони жили на території Кубані і були іраномовними, Слово "дондар" при перекладі з осетинського означає "зупиняючі річку". В "Китаби (книга) – Деде Коркут'е ім'я людини Дондар-бей пов'язано з цим етнонімом. Передбачається, що тюркомовні дондари на територію Албанії прийшли в III-IV століттях. Дослідження топонімів дає підставу сказати, що більшість ойконімів виникли у зв'язку з назвами племен, поколінь, общин і особистими іменами турецького походження. Вивчення топонімів Кельбаджар-Лачинський регіону дуже важливо для дослідження Азербайджанської топонімії в цілому. А це, у свою чергу корисно для дослідження історичної географії, етнічного походження азербайджанського народу, історії азербайджанської мови. За номинативной класифікації в топономіі досліджуваного регіону переважають топоніми іменовані за характерними ознаками: положенню, кольором, кількістю, розміром тощо. Топоніми Кельбаджар-Лачинський регіону виникли в різних періодах історії і формувалися на основі загальної закономірності притаманною Азербайджанської топономії.

Ключові слова: Кельбаджар-Лачинський округ, історичної географії, топоніми, ойконіми.

Summary:

Natick Gubadoglu (Babayev). REGULATORY CLASSIFICATION OF SOME OIKONYMS IN KALBAJAR –

LACHIN DISTRICT.

Regulatory classification of some of Kelbajar-Lachin oikonyms region. Kalbajar-Lachin oikonymy region formed over a long period. Studies prove once again how rich regional toponomiya valuable facts concerning the history of Azerbaijan. About the ancient Turkic tribe Dondary about their stay in the Caucasus and on the Azov coast reported by many, ranging from Miletli Hekaeta (VI-V century BC) to Strabo, Tasita, Plutarha and Lucullus. There were judgments and the fact that they lived in the Kuban were Iranian-lingual, The word "dondar" when translated from Ossetian means "the river is stopped." In "Kitabi (book) - Dede Korkut 's name of the person Dondar Bey related to this ethnonym. It is assumed that the Turkish-speaking dondary the territory of Albania, came to the III-IV centuries. The study of place names gives grounds to say that most oikonyms arisen in connection with the names of the tribes, generations, obshnosti and personal names of Turkish origin. The study of place names Kelbajar-Lachin region is very important for the study of Azerbaijan toponymy in its entirety. This in turn is useful for the study of historical geography, ethnic origin of the Azerbaijani people, the history of the Azerbaijani language. By nominative toponomii classifications in the study area is dominated by place names referred haraktericheskim grounds, position, color, quantity, size, and others. Toponyms of Kelbajar-Lachin region, originated in different periods of history and formed on the basis of the general laws inherent in the Azerbaijan toponomii.

Keywords: Kalbajar-Lachin District, historical geography, place names, settlement names.

Рецензент: проф. Сивий М.Я. *Надійшла 29.10.2015р.*

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 551.4: 911.2

Ганна ЧЕРНЮК, Любомир ЦАРИК, Петро ЦАРИК

МОРФОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ЛАНДШАФТІВ РЛП "ЗАГРЕБЕЛЛЯ" І ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ

Виділено основні типи ландшафтних місцевостей в межах регіонального ландшафтного парку "Загребелля", проведена ландшафтна зйомка території в межах ПТК поперечного профілю річкової долини з їх характеристикою в межах ключових територій, характеристика ТПК схилів подана за описом окремих досліджуваних точок. Досліджено стан природних комплексів ландшафтного парку "Загребелля", який свідчить про постійні зміни і порушення ведучих компонентів та морфологічної структури фацій, які перебувають у стадії антропогенних модифікацій.

Ключові слова:РЛП "Загребелля", ПТК, ландшафтні місцевості, антропогенна модифікація, оптимізаційні заходи.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Ландшафтна зйомка території парку є невід'ємною складовою його проекту організації. Регіональний ландшафтний парк "Загребелля", який розміщений в межах м. Тернополя між районами Пронятин і Кутківці, водосховищем та вулицями Львівською, Бережанською і Об'їзною є унікальним заповідним об'єктом в межах міста Тернополя, враховуючи його природно-екологічну та соціально-економічну функції. Ландшафтні дослідження зі складанням картосхем на території парку проводилися під час комплексних практик з фізичної географії зі студентами географічного факультету ТНПУ на протязі 5-ти польових сезонів. На замовлення обласного управління екології і природних ресурсів у 2004 році авторами проведені спеціальні польові дослідження з метою виділення та інвентаризації природних комплексів. Маршрутні дослідження з описом точок і виявленням ПК рангу урочищ за допомогою топографічної карти та опубліковані матеріали і ландшафтні схеми Тернопільської області за К.І.Геренчуком [2] та П.І.Штойком [6] стали основою для побудови ландшафтної схеми на більшу частину території парку, яка була вперше розроблена колективом дослідників і уточнена результатами польових досліджень 2013-2014 років.

Виклад основного матеріалу. Результати досліджень дали можливість встановити природні ландшафтні комплекси рангу місцевостей за опублікованими даними та рангу урочищ (простих і складних) за польовими дослідженнями. В центральній частині парку прокладено 8 профілів через велику балку "Галичина" з описом фацій. Урочища і фації знаходяться під постійним антропогенним впливом. Відбувається порушення компонентів, особливо грунтового і рослинного покриву, в зв'язку з чим утворюються антропогенні модифікації ПТК і антропогенні фації.

Ландшафтна морфоструктура складається з наступних типів місцевостей і ПТК (природно-територіальних комплексів рангу складних та простих урочищ). Ландшафтний парк весь заліснений і включає дендропарк, лісопарк Загребелля, смугу лісів вздовж західного берега водосховища і лісові масиви між Кутківцями і Пронятиним. До парку входять водні об'єкти – водосховище та гребний канал (300 га).

Сучасна ландшафтна структура парку у певній мірі відображає і колишню структуру, оскільки літогенна основа території не зазнала істотних змін. Зміни торкнулися річкових долин і балок, часткової їх забудови, трансформації рослинних формацій, їх видового складу, що відображено у матеріалах-характеристиці типів ландшафтних місцевостей, поданих у таблиці 1.

Таблиця 1

Основні типи ландшафтних місцевостей РЛП "Загребелля"

Тип місцевостей	Характеристика ландшафтних місцевостей
Хвилясті межиріччя	Складені потужними товщами лесовидних суглинків і лесів, зайняті переважно дубово-грабовими лісами на опідзолених чорноземах. У минулому цю частину території займали лучні степи з дібровами. Площа біля 190 га.
Придолинні схили	Знаходяться на лесовидних суглинках, частково або повністю вкриті дубово-грабовими лісами на еродованих чорноземах і сірих лісових ґрунтах (з великими і малими балками та долинами приток головної річки). У минулому територія зайнята лучними степами і широколистяними лісами. Площа біля 140 га.
Заплави та низькі тераси	Складені алювіальними суглинками та супісками з різнотравними луками на лучних і дерново-лучних ґрунтах; з лісонасадженнями на території парку, частково під населеними

	пунктами, дорогами. У минулому спостерігалось домінування різнотравно-лучної і водно-болотної рослинності. Площа біля 12 га.
Балка "Галичина"	розташована в центрі парку, від південно-західного частини водосховища (готель "Галичина") на північній захід. Простягається широким плоским дном, тимчасовим водотоком з виходами криниць, і відносно великою правою балкою-притокою. В межах РЛП вся балка заліснена. ЇЇ можна виділити як IV тип місцевостей, який складається з 9 типів урочищ: а) урочища (ПТК) вододільних рівнин; б) ПТК пологих схилів; в) ПТК спадистих схилів; г) ПТК обривистих схилів; д) ПТК крутих схилів; е) ПТК днища балки з лісовою рослинністю; ж) ПТК днища балки з лучною рослинністю; з) ПТК днища малих балок; і) ПТК водойм. Площа цієї місцевості більш 10 га.

Проведена ландшафтна зйомка території в межах ПТК поперечного профілю річкової долини з їх характеристикою в межах ключових територій:

1-ПТК вододільних хвилястих рівнин Тернопільського плато (висотою 340-360 м) з прилягаючими слабо похилими схилами крутизною до 5^0 з темно-сірими опідзоленими ґрунтами і чорноземами опідзоленими на лесах, зайняті широколистяними лісонасадженнями, орними землями, населеними пунктами.

2-ПТК пологих схилів плато та балок (крутизною $3\text{-}7^0$) з темно-сірими та чорноземними опідзоленими ґрунтами, слабо змитими на лесових породах, зайняті в більшості лісонасадженнями, деколи населеними пунктами, дорогами, полями, присадибними ділянками, орними землями.

3-ПТК спадистих схилів (крутизною $7\text{-}15^0$) з темно-сірими і сірими опідзоленими середньозмитими ґрунтами на лесах і лесовидних суглинках, зайняті лісом, орними землями, частково пасовищами, городами, дорогами, будівлями, присадибними ділянками.

4-ПТК – крутих схилів (крутизною $30\text{-}40\text{-}50^0$) з розмитими ґрунтами на лесових породах з підурочищами:

4а) закріпленими лісонасадженнями антропогенного і природного походження;

4б) оголених схилів з трав'яним покривом;

4в) обривів, урвищних схилів, ярів, насипів, берегових уступів тощо з виходами і відслоненням корінних порід, деколи вкритих зсувно-обривними рихлими нагромадженнями в нижніх частинах;

5-ПТК днищ малих неглибоких балок під лісом, деколи пасовищами, садами, городами, дорогами.

6-ПТК складного урочища великої балки "Галичина" з плоским широким дном, з постійним, завдяки штучному дренажу (заглибленням) водотоком, зі штучними дренажними канавами проти заболочування, з лучними, чорноземами і чорноземно-лучними та лучно-болотними ґрунтами, зайняті переважно мішаними лісонасадженнями, менш – луками, пасовищами, сіножатями. Для урочища днища балки характерна фаціальна плямистість, до 15 типів фацій: а) фація плоского дна балки з різнотравно-злаково-дерновинним луком (стадіон, футбольне поле); б) фація з дренажною канавою, зайнята лісонасадженням з ясеня, берези, кленів з різнотравно-злаковим покривом на лучних і лучно-чорноземних ґрунтах; в) фація днища з ялиновим лісонасадженням з сильно розрідженим трав'яним покривом на лучних намитих ґрунтах; г) фація центральної частини дна балки з дренажним тальвегом, обсадженим берестом з сильно розрідженим трав'яним покривом; д) фація перезволоженого днища з лісонасадженням мішаним, ялиново-широколистяним і ялиново-дрібнолистяним; е) фація перезволоженого днища з насадженням тополі; ж) фація перезволоженого підтопленого днища з вільшняком; з) фація днища балки біля насипу дороги з молодим насадженням ялини; і) фація днища біля лівого схилу з насадженням кінського каштану і дуба; к) фація дна балки біля правого схилу з насадженням вільхи з домішками берези з трав'яним покривом; л) фація різнотравно-злакового дерновинного луку; м) фація біля тальвегу з перезволоженим ґрунтом, вологолюбним високотрав'ям і тополевою смугою; н) фація з лісонасадженням липи з домішкою дуба і берези; о) фація центральної частини дна з дренажною системою борозен і канав, зайнята сіножаттю; п) фація лінії дренажної канави з перезволоженими ґрунтами з болотною рослинністю і рідкостойними вербами.

Характеристика ПТК схилів за описом окремих досліджуваних точок.

Точка 1. Розміщена на схилі недалеко від пляжу, в лісі.

Абсолютна висота урізу води 306 м. Схил має крутизну від $10\text{-}20^0$ біля дороги до $7\text{-}10^0$ в точці опису. Фація вкрита кленово-грабовим лісом займає на схилі значну площу (з трав'яним покривом).

Рельєф – від дороги до озера йде крутий схил ($45\text{-}75^0$), слабо задернований. Дорога являє собою вузький терасовий уступ антропогенного походження. Крутизна схилу змінюється, багато кротовин. Є форми мезорельєфу

– балки, яри.

Корінні породи: леси і лесовидні суглинки.

Зволоження: в деяких місцях виходять джерела, але постійного горизонту ґрунтової води не спостерігається. Схил піддається глибинній і площинній ерозії.

Рослинність. Ліс грабово-кленово-дубовий. Є похилені і пошкоджені дерева, сухостій. Підріст граба, клена, висотою 7-10 м. Трав'яний покрив змінюється угрупуваннями глухої кропиви білої, копитняка європейського, зірочника, гравілата, злаків.

Ґрунти: чорноземні і темно-сірі опідзолені на лесах та лесовидних суглинках. В даній фації описано темно-сірий лісовий опідзолений грунт з потужністю гумусового горизонту до 60 см на лесовидних суглинках і лесах. Ерозія проявляється у вигляді неглибоких вимоїн, є улоговини. Спостерігаються залишки вогнищ (багаття).

Точка 2. ПТК намитої тераси р. Серету біля впадіння у водосховище.

Рельєф – намита тераса р. Серету з окремими горбами і плоскими пониженнями.

Рослинність болотно-лучна. Луки з поодинокими деревами верби, чагарниками і вербозами. Трав'яний покрив різнотравно-очеретяно-осоковий (1 ярус – очерет, 2 ярус – осока, пирій, різнотрав'я, кропива, шавлії). Ступінь покриття 100%. Багато сухого очерету. Більш підвищені дреновані ділянки використовуються під городи.

Ґрунти. Загальна глибина появи води 127 см, стояння ґрунтової води на гл.150 см. Поверхня ґрунту задернована.

Но – сереньорозкладений опад, оторф'янілий, легкий, пухкий, пронизаний корінням.

Hegк – гумусований, штучно намитий, зволожений, сизий, супіщаний, оглеєний, слабооторф'янилий, легкий. Бурхливе закипання по всьому профілю.

Halkhi – цей горизонт гумусово-ілювіальний (48-127 см) шаруватий, темно-сізий з бурими смужками, легкосглинистий з прошарками оторф'янилими черепашково-піщаними, рихлий, слабозв'язаний з рідким корінням рослин.

Alglhk – алювіально-глейовий, слабогумусовий, сірувато-сизий, мокрий, безструктурний, в'язкий, немає коріння рослин, товщиною 40 см (120-160 см).

Грунт: намитий алювіально-лучний, шаруватий, легкосуглинисто-супіщаний на алювіальних і карбонатних відкладах.

Точка 3. ПТК вододільної поверхні плато на околиці мікрорайону Кутківці біля телевишки. Вершинна та привершинна поверхня зайнята головним чином орними землями. Біля бровки починається ліс, представлений у верхній частині схилу переважно тополями, кленами, грабом з трав'яним покривом різнотрав'я з угрупуваннями кропиви дводомної. Біля бровки проходить ґрунтова дорога, засипана щебенем і біля неї господарські будівлі і присадибні ділянки.

Опис ґрунту у котловані, викопаному під будинок показав, що до глибини 150 см підземних вод немає. Корінною породою є лес легко суглинистий палевого кольору. Грунт темно-сірий опідзолений, слабозмитий.

На відстані 1,5 км від вишки TV-4 за дорогою, що веде в м-р Кутківці вершинна поверхня вододільної хвилястої рівнини відкрита і тут є мікроформи рельєфу – западини, які не мають стоку, з водою, а також горбки. Грунт темно-сірий лісовий з достатнім зволоженням. Вглиб вододілу – присадибні ділянки і будинки, а ближче до схилу рослинність розріджена з окремими угрупуваннями акацій, берези, ялини, клена. Підріст: ліщина, ясен, клен. В наземному покриві переважають різнотравно-злакові угрупування (тимофіївка, вероніка дібровна, кропива, маргаритки, лопухи). Схил змінений внаслідок побудови дороги.

Ландшафтні дослідження парку "Загребелля" дозволили виявити морфологічну структуру ландшафтів, яка складається з 4 типів місцевостей та 9 типів природних комплексів рангу урочищ (рис.1). За результатами досліджень можна ввести поняття про природно-антропогенні екотони та їх модифікації на рівні фацій і урочищ [5].

Стан природних комплексів ландшафтного парку "Загребелля" свідчить про постійні зміни і порушення ведучих компонентів та морфологічної структури фацій, які перебувають у стадії антропогенних модифікацій та відновлення, внаслідок чого виникають ландшафтні екотони різного порядку (екотони урочищ, екотони фацій). Більш досконале теоретичне обгрунтування запропонованих типів екотонів можливе лише на базі тривалих стаціонарних досліджень.

Потрібно вказати, що майже половину наземної території парку займають штучні лісопаркові насадження та псевдонатуральні угруповання, в яких переважають інтродуковані на Поділлі породи та екзоти (ялина сибірська, ялина європейська, сосна звичайна, сосна Веймутова, біла акація, тополя бальзамічна, горіх Зібольда, горіх грецький, кінський каштан звичайний, модрина європейська, дугласія тощо). Решта площі розподіляється приблизно порів-

ну між водними екосистемами Тернопільського ставу та вторинно-похідними дубово-грабовими і грабовими насадженнями Тернопільського лісництва Тернопільського ДЛГ, розташованими між мікрорайонами Кутківці і Пронятин.

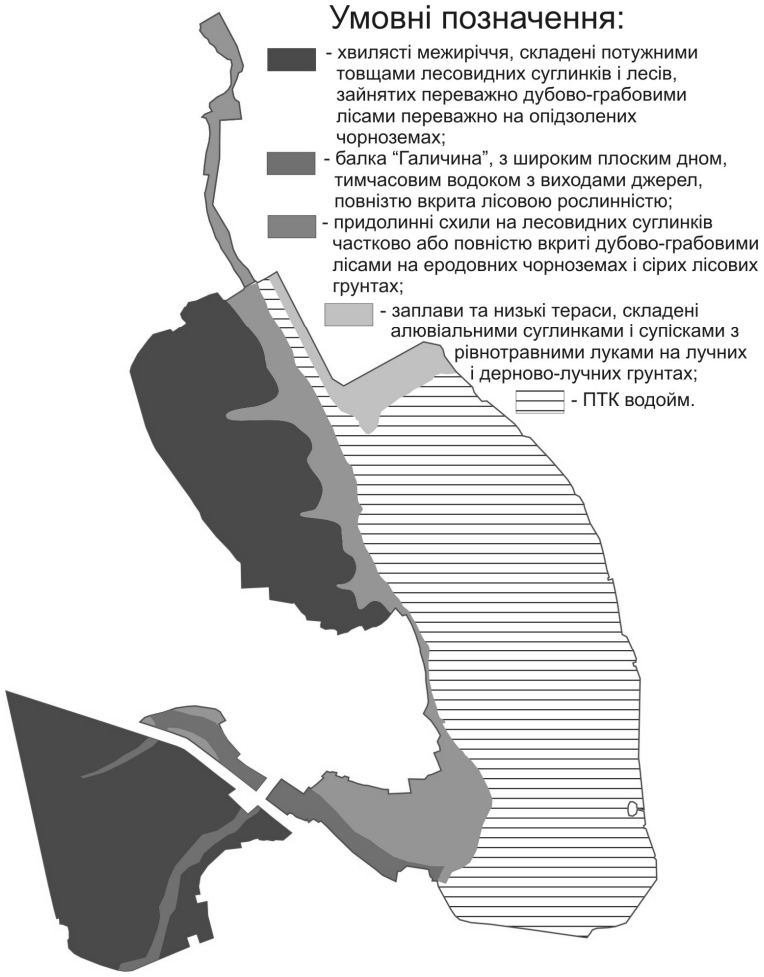

Рис. 1. Ландшафтні місцевості РЛП "Загребелля"

В результаті камеральних і польових досліджень встановлено природні ландшафтні комплекси рангу місцевостей та рангу урочищ (простих і складних). Урочища і фації знаходяться під постійним антропогенним впливом. Відбувається порушення компонентів, особливо ґрунтового і рослинного покриву, в зв′язку з чим утворюються антропогенні модифікації ПТК і антропогенні фації. Ландшафтне різноманіття парку представлено типами місцевостей і ПТК (природно-територіальних комплексів рангу складних та простих урочищ). В межах лісового масиву Пронятин ПТК найменш антропогенізовані господарською діяльністю. Далі за ступенем антропогенізованості йдуть ПТК Кутківецького масиву, найбільш зміненими вважаємо ПТК дендропарку. Порушення і зміни спостерігаються у характері рослинного і тваринного світу, грунтового покриву, особливостях мікрорельєфу, а також у змінах ландшафтотворчих процесів: вологообігу, абіогенної міграції та біогенного обігу речовин [4].

В загальному територія даного масиву зазнала і продовжує зазнавати інтенсивного рекреаційного і господарського впливу, що проявляється у змінах природних процесів і компонентів природи. Цьому сприяє розташування її між віддаленим мікрорайоном Кутківці і містом. Зміна середовища існування може істотно вплинути на життєві цикли багатьох видів тварин і рослин, зменшення чисельності їхніх популяцій. В кінцевому результаті антропогенне навантаження може призвести до зникнення деяких цінних видів флори і фауни, а також антропогенної модифікації ландшафтів на рівні фацій та урочищ, що призведе до погіршення загального стану РЛП. Тому необхідно виділити зону регульованої рекреації. Для цього варто провести спеціальні лісотехнічні заходи щодо впорядкування і очищення насаджень, організацію впорядкованої мережі стежок і місць для відпочинку зі спеціально обладнаними місцями для вогнищ.

Необхідним є освітлення культур і оптимізація чагарникових насаджень шляхом підсад-

ки аборигенних видів: свидини криваво-червоної, жимолості волосистої, черемхи звичайної та ін. Важливим є також забезпечення контролю за дотриманням правил поведінки в зоні регульованої рекреації з метою попередження засмічення території, витоптування трав'яного покриву під наметом деревостану, нітрифікації екотопів тощо. З цією метою мають бути створені відповідні служби та інфраструктура. Відновлення корінних ландшафтів території пов'язані з запровадженням процесів ренатуралізації, які проявлятимуться насамперед у відновленні частини лісової, лучної і водно-болотної рослинності, встановленні диференційованих режимів природокористування в межах виокремлених функціональних зон, нормуванні рекреаційних навантажень на ПТК, проведенні спеціального облаштування екологічних стежок і маршрутів, дотримання відвідувачами певних правил поведінки при організації форм масового відпочинку і оздоровлення.

Висновки: Ландшафтні дослідження парку "Загребелля" дозволили виявити морфологічну структуру ландшафтів, яка складається з 4 типів місцевостей та 9 типів природних комплексів рангу урочищ. За результатами досліджень можна ввести поняття про природно-антропогенні екотони та їх модифікації на рівні фацій і урочищ.

Стан природних комплексів ландшафтного парку "Загребелля" свідчить про постійні зміни і порушення ведучих компонентів та морфологічної структури фацій, які перебувають у стадії антропогенних модифікацій та відновлення, внаслідок чого виникають ландшафтні екотони різного порядку (екотони урочищ, екотони фацій). Більш досконале теоретичне обгрунтування запропонованих типів екотонів можливе лише на базі тривалих стаціонарних досліджень.

Література:

1. *Логінова Г.М.* Ландшафтні екотони Рівненського Полісся. / *Г.М.Логінова, Г.В.Чернюк* //Наукові записки ТДПУ. Серія: географія, №2, 2004. – Тернопіль: ТДПУ, 2004. – С.152-157.
2. Природа Тернопільської області. /Ред. *К.І. Геренчука*. – Львів: Вища школа, 1979. – 167 с.
3. *Царик Л.П.* Локальна екомережа м. Тернополя / *Л.П.Царик, П.Л.Царик* / Стратегія розвитку сучасного міста/ Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конфер., 25-27 квітня 2011 р., Сімферополь. – Сімферополь, Крим. Ін.-т бізнесу УЕУ, 2012. – С.138-143.
4. *Царик П.Л.* Регіональний ландшафтний парк "Загребелля" у системі заповідного і рекреаційного природокористування / *П.Л.Царик, Л.П.Царик* – Тернопіль: СМП "Тайп", 2014. – 189 с.
5. *Чернюк Г.В.* Антропогенний вплив на морфологічну структуру ландшафтів парку "Загребелля" / *Г.В.Чернюк* // Наукові записки Терн. Педун-ту. Серія: географія. – Тернопіль: СМП "Тайп". – 2012. – 104 с.
6. *Штойко П.І.* Ландшафти. /Навчально-краєзнавчий атлас Тернопільської області / *П.І.Штойко*. – Львів: ВНТЛ, 2000. – С.14.

References:

1. *Loginova G.M.* Landshaftni ekotony` Rivnens`kogo Polissya. / *G.M.Loginova, G.V.Chernyuk* //Naukovi zapy`sky` TDPU. Seriya: geografiya, #2, 2004. – Ternopil`: TDPU, 2004. – S.152-157.
2. Pry`roda Ternopil`s`koyi oblasti. /Red. *K.I. Gerenchuka*. – L`viv: Vy`shha shkola, 1979. – 167 s.
3. *Czary`k L.P.* Lokal`na ekomerezha m. Ternopolya / *L.P.Czary`k, P.L.Czary`k* / Strategiya rozvy`tku suchasnogo mista/ Materialy` Vseukrayins`koyi nauk.-prakt. konfer., 25-27 kvitnya 2011 r., Simferopol`. – Simferopol`, Kry`m. In.-t biznesu UEU, 2012. – S.138-143.
4. *Czary`k P.L.* Regional`ny`j landshaftny`j park "Zagrebellya" u sy`stemi zapovidnogo i rekreacijnogo pry`rodokory`stuvannya / *P.L.Czary`k, L.P.Czary`k* – Ternopil`: SMP "Tajp", 2014. – 189 s.
5. *Chernyuk G.V.* Antropogenny`j vply`v na morfologichnu strukturu landshaftiv parku "Zagrebellya" / *G.V.Chernyuk* // Naukovi zapy`sky` Tern. Pedun-tu. Seriya: geografiya. – Ternopil`: SMP "Tajp". – 2012. – 104 s.
6. *Shtojko P.I.* Landshafty`. /Navchal`no-krayeznavchy`j atlas Ternopil`s`koyi oblasti / *P.I.Shtojko*. – L`viv: VNTL, 2000. – S.14.

Резюме:

Анна Чернюк, Любомир Царик, Петр Царик. МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ЛАНДШАФТОВ РЛП "ЗАГРЕБЕЛЛЯ" ТА ИХ ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ.

В границах регионального ландшафтного парка "Загребелля" проведена ландшафтная съемка территории. Выделены основные четыре типы ландшафтных местностей, в пределах поперечного профиля речной долины выделены девять типов природных комплексов и подана их характеристика в пределах ключевых территорий. Характеристика ТПК подана по описанию отдельных исследуемых точек. Исследовано состояние природных комплексов парка, которые свидетельствуют про постоянные изменения ведущих компонентов и морфологической структуры фаций, которые находятся в стадии антропогенных модификаций.

Результирующее антропогенное воздействие может привести к исчезновению некоторых видов флоры и фауны, а также антропогенной модификации ландшафтов на уровне фаций и урочищ, что приведет к ухудшению общего состояния РЛП. Предложено провести функциональное зонирование территории РЛП, а также специальные лесотехнические мероприятия для упорядочения и очищению насаждений, организацию упорядоченной сети дорожек и экологических троп, зон отдыха со специально оборудованными местами для костров. Восстановление коренных ландшафтов территории связано с процессами ренатурализации ландшафтов, восстановлении части лесной. луговой и водно-болотной растительности, установлении дифференцированных режимов природопользования в пределах выделенных функциональных зон,

нормировании рекреационных нагрузок на ПТК.

Ключевые слова: РЛП "Загребелля", ПТК, ландшафтные местности, антропогенная модификация, оптимизационные мероприятия.

Summary:

Hanna Chernyuk, Lyubomir Tsaryk, Petro Tsaryk. MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF THE LANDSCAPE RLP "ZAGREBELLYA" THAT THEIR TRANSFORMATIONAL CHANGE.

Within the boundaries of the regional landscape park "Zagrebellya" landscape photography held territory. The basic four types of landscape areas within the transverse profile of the river valley marked nine types of natural complexes and filed their response within key areas. Feature NTK filed by the description of individual study points. The state of natural complexes of the park, which testify about the constant changes leading components and morphological structure of facies, which are under anthropogenic modifications.

The net anthropogenic interference may lead to the extinction of some species of flora and fauna, as well as anthropogenic modification of the landscape and at the level of facies tracts, leading to a deterioration of the general state of RLP. It is proposed to hold the functional zoning of SFM, as well as special forestry measures to streamline and purification plants, organizing orderly network of paths and nature trails, recreation areas with specially equipped places for campfires. Restoring native landscape area due to the re-naturalization process landscapes, restoration of the forest. meadow and wetland vegetation, establishing differential treatment of natural resources within the limits of functional areas, rationing recreational loads on PTC.

Keywords: RLP "Zagrebellya", NTK, landscaped areas, the anthropogenic modification, optimization activities.

Рецензент: проф. Петлін В.М. *Надійшла 01.11.2015р.*

УДК 551.4.03(282.247.314)

Тарас КЛАПЧУК

ГЕОПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ МОРФОМЕТРІЇ РЕЛЬЄФУ ГІРСЬКОЇ ЧАСТИНИ БАСЕЙНУ РІКИ БИСТРИЦІ НАДВІРНЯНСЬКОЇ

У статті схарактеризовано морфометрію рельєфу гірської частини басейну ріки Бистриці Надвірнянської (623,7 км^2). Подано методику дослідження та статистичну інформацію щодо розподілу абсолютних висот, горизонтального і вертикального розчленування рельєфу, крутизни земної поверхні, експозиції схилів. У результаті морфометричного аналізу, серії морфометричних карт, створених за допомогою ГІС, встановлено геопросторові особливості кількісних характеристик рельєфу досліджуваного басейну загалом та на рівні геоморфологічних районів.

Ключові слова: *морфометричний аналіз рельєфу, горизонтальне розчленування рельєфу, вертикальне розчленування рельєфу, крутизна земної поверхні, експозиція схилів, засоби ГІС, геоморфологічний район, Ґорґани, річка Бистриця Надвірнянська.*

Постановка проблеми. Морфометричні показники рельєфу, отримані у результаті морфологічних методів дослідження, необхідні як для кількісної характеристики рельєфу певного регіону, так і для вирішення певних прикладних завдань (прогнозування проявів шкідливих рельєфотворчих процесів, розробки шляхів запобігання та боротьби з ними) [3]. О.Спиридонов зазначав, що морфометричні показники дають точні об'єктивні критерії для визначення різних форм рельєфу й їхніх природних комплексів, тому морфометрія рельєфу часто має й загальнотеоретичне значення [7]. Нині традиційне складання морфометричних карт під час польових і камеральних досліджень, суттєво пришвидшують засоби ГІС [1;2;5].

Територія дослідження. Бистриця Надвірнянська – ріка, що протікає в основному у гірському масиві Ґорґани Українських Карпат. Вона бере початок на північному схилі г. Чорна Клева на висоті 1600 м н.р.м. Гірська частина басейну Бистриці Надвірнянської знаходиться у Надвірнянському районі Івано-Франківської області. Довжина ріки у межах досліджуваного басейну – 45,5 км, площа досліджуваного річкового басейну – 623,7 км^2, густота гідрологічної мережі – 1,5 км/км^2. Швидкість течії коливається від 2-2,5 м/с у горах до 0,8-1 м/с – при виході з них [4]. Найбільші притоки – Зелениця, Довжинець, Рафайловець, Річка, Салатрук, Максимець, Хрепелів. Гірська частина басейну ріки Бистриці Надвірнянської входить до складу двох геоморфологічних областей: Вододільно-Верховинської і Скибових (Зовнішніх) Карпат, площа яких у межах досліджуваної території становить 516,3 км^2 і 107,4 км^2 відповідно, та чотирьох геоморфологічних районів [4; 6]: Низькогірного рельєфу Скибових Ґорґанів (91,3 км^2), Середньогірного рельєфу Скибових Ґорґанів (425 км^2), Ворохта-Путильського ерозійного низькогір'я (82,8 км^2), Середньовисотних крутосхилих ерозійно-тектонічних хребтів і груп Привододільних

(Внутрішніх) Ґорґан (24,6 км^2) (рис. 1).

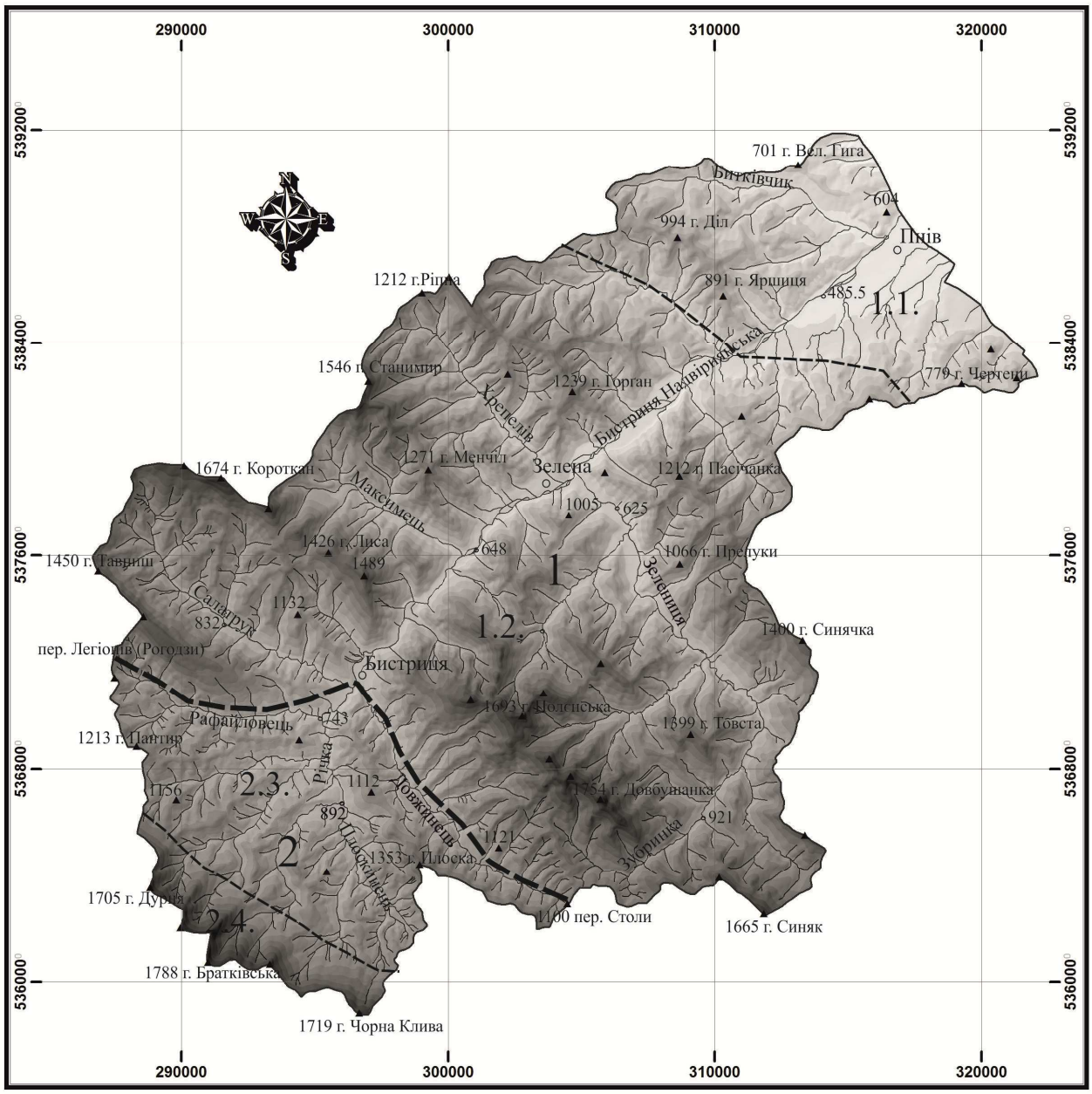

Рис. 1. Геоморфологічне районування (за Кравчуком Я.С. (2005), Сливкою Р.О. (2001))

Методика досліджень. Морфометричний аналіз рельєфу традиційно проводять за допо-

могою серії карт: гіпсометричної, густоти і глибини розчленування, крутизни земної поверхні, експозиції схилів та ін. [3]. Морфометричний аналіз рельєфу дозволяє кількісно оцінити геоморфологічні особливості території, відобразити інформацію у статистичному і графічному вигляді, скласти різнотематичні геоморфологічні карти, зокрема для оцінки ерозійного потенціалу рельєфу для прояву й інтенсивності протікання морфодинамічних процесів. Для створення морфометричних карт використано засоби програмного пакета ESRI ArcGIS 10.2.1 for Desktop, у якому є модулі (3D Analyst, Spatial Analyst та інші), що дозволяють створити *цифрову модель рельєфу* (ЦМР) [8]. Вихідними матеріалами для створення ЦМР є топографічні карти території дослідження масштабу 1:50 000 знімання 1984 р. (сітка GPS в системі WGS-84). У результаті векторизації карт отримано векторні дані та створено гідрологічно-коректну ЦМР. За допомогою перетворення ЦМР в середовищі ArcGIS ми отримали наступні морфометричні карти: гіпсометричну, глибини вертикального розчленування рельєфу, густоти горизонтального розчленування рельєфу, крутизни земної поверхні та експозиції схилів на тлі гіпсометричної карти гірської частини басейну ріки Бистриця Надвірнянська

Результати дослідження. Морфометричні карти дають вичерпну уяву про відмінності рельєфу, як загалом у межах території дослідження, так і у різних геоморфологічних районах, зокрема [2; 3; 7]. Загалом *абсолютні висоти* на досліджуваній території коливаються в межах 400-1800 м. Мінімальна висота 436 м у долині ріки Бистриця Надвірнянська зафіксована поблизу м. Надвірна у геоморфологічному районі низькогірного рельєфу Скибових Ґорґанів, максимальна – г. Братківська (1788 м) у межах геоморфологічного району середньовисотних крутосхилих ерозійно-тектонічних хребтів і груп Привододільних (Внутрішніх) Ґорґан. Останній є найвищим на досліджуваній території, тут висоти коливаються в межах 1000-1800 м, а висоти 1700-1800 м займають 1.8% площі району (табл. 1). Район низькогірного рельєфу Скибових Ґорґанів характеризується найнижчими абсолютними висотами – 400-500 м (18,1% площі району). Район середньогірного рельєфу Скибових Ґорґанів характеризується найбільшою амплітудою абсолютних висот – 500-1800 м. Найнижчі висоти тут зафіксовані в долині ріки Бистриця Надвірнянська і її притоки р. Зелениці, амплітуда складає 500-600 м (2,59% площі району), а найвища точка у даному районі – г. Довбушанка (1754 м). У районі Ворохта-Путильського ерозійного низькогір'я найбільші площі займає територія з абсолютними відмітками 900-1000 м, на які припадає 35,4 % площі району.

Таблиця 1

Розподіл абсолютних висот у гірській частині басейну ріки Бистриця Надвірнянська

Абсолютні висоти м н.р.м.	**У межах досліджуваної території (у %)**	**У межах геоморфологічних районів (у %)**			
		Низькогірного рельєфу Скибових Ґорґанів	**Середньогірного рельєфу Скибових Ґорґанів**	**Ворохта-Путильського ерозійного низькогір'я**	**Середньовисотних Привододільних Ґорґан**
400 – 500	2,7	18,1			
500 – 600	6,7	34,0	2,59		
600 – 700	7,6	23,7	5,94		
700 – 800	9,3	14,0	9,78	4,4	
800 – 900	13,3	7,1	14,07	20,1	
900 – 1000	16,8	3,1	17,12	35,4	
1000 – 1100	16,1		17,04	28,7	10,6
1100 – 1200	12,0		14,46	8,7	26,6
1200 – 1300	7,3		9,34	2,0	17,3
1300 – 1400	4,0		5,10	0,5	13,3
1400 – 1500	2,3		2,77		12,2
1500 – 1600	1,3		1,33		10,9
1600 – 1700	0,6		0,45		7,3
1700 – 1800	0,1		0,02		1,8
мінімальні	436 м	436 м	506 м	737 м	968 м
максимальні	1788 м	991 м	1754 м	1370 м	1788 м
середні	959 м	619 м	1008 м	976 м	1288 м

Показником *глибини розчленування рельєфу* є відносні висоти, що характеризують максимальні перевищення вододілів над тальвегами рік чи озер усередині елементарних басейнів. Максимальне значення вертикального розчленування рельєфу на досліджуваній терито-

рії – 790 м/км^2, а середнє – 383 м/км^2 (табл. 2). Найбільші значення вертикального розчленування рельєфу 700-800 м/км^2 (0,2%) спостерігаються у геоморфологічному районі середньогірного рельєфу Скибових Ґорґанів, а саме: на південно-східних схилах г. Максимець, на північно-східних схилах гір Козі, Полєнські, Ведмежик, Довбушанка. Мінімальні показники вертикального розчленування характерні для районів низькогірного рельєфу Скибових Ґорґанів і Ворохта-Путильського ерозійного низькогір'я, де вони коливаються від 0 до 500 м/км^2, а найбільші площі займають ділянки з показниками 100 до 300 м/км^2 – 70,8% і 69,7%, відповідно. У районі середньо-висотних крутосхилих ерозійно-тектонічних хребтів і груп Привододільних Ґорґан найбільша частка показників вертикального розчлену-вання рельєфу 43,3% припадає на значення 500-600 м/км^2.

Середнє значення *горизонтального розчленування рельєфу* у гірській частині басейну р. Бистриця Надвірнянська становить 1,5 км/км^2 (табл. 3). Більші значення горизонтального розчленування спостерігаються у межах Вододільно-Верховинської геоморфологічної області; менші – у області Скибових Карпат. Максимальні значення горизонтального розчленування рельєфу фіксуються у межах низькогірних геоморфологічних районів, а саме у верхів'ях притоки Бистриці Надвірнянської – р. Річці (4,1 км/км^2), де зливаються численні потоки, що беруть свій початок на Прут-Бистрицькому межиріччі, а також біля гирла притоки Бистриці Надвірнянської – р. Бухтівця (3,1 км/км^2). Найменші значення горизонтального розчленування спостерігаються на ділянках гребенів хребтів. Загалом найбільші значення спостерігаються у районі Ворохта-Путильського ерозійного низькогір'я, що ще раз підтверджує назву даного району. Найбільші площі займають ділянки із показниками 1-2 км/км^2 (49,6% площі району), а найменші – в районі середньовисотних крутосхилих ерозійно-тектонічних хребтів і груп Привододільних Ґорґан, де значення горизонтального розчленування не перевищують 2 км/км^2.

Таблиця 2

Розподіл показників глибини розчленування рельєфу у гірській частині басейну ріки Бистриця Надвірнянська

Вертикальне розчленування м/км^2	У межах досліджуваної території (у %)	У межах геоморфологічних районів (у %)			
		Низькогірного рельєфу Скибових Ґорґанів	Середньогірного рельєфу Скибових Ґорґанів	Ворохта-Путильського ерозійного низькогір'я	Середньовисотних Привододільних Ґорґан
0 – 100	1,7	11,8			
100 – 200	6,3	35,6	1,0	3,7	
200 – 300	21,2	35,2	10,3	66,0	
300 – 400	28,0	17,4	32,1	23,8	9,6
400 – 500	24,7		33,8	6,5	22,2
500 – 600	14,8		19,4		43,3
600 – 700	3,2		3,3		24,9
700 – 800	0,1		0,2		
мінімальні	0 м/км^2	0 м/км^2	120 м/км^2	160 м/км^2	230 м/км^2
максимальні	790 м/км^2	400 м/км^2	790 м/км^2	510 м/км^2	700 м/км^2
середні	383 м/км^2	213 м/км^2	430 м/км^2	287 м/км^2	523 м/км^2

Карта крутизни земної поверхні відображає просторове розміщення природних ухилів у межах досліджуваного басейну. При характеристиці даного показника ми використали градацію запропоновану І.Д. Брауде, яка виправдала себе при вивченні характеру розвитку і поширення схилових процесів у Карпатах і на Передкарпатті [3]. Максимальне значення крутизни схилів у межах гірської частини басейну р. Бистриця Надвірнянська становить 49,6°, середнє – 18,8° (табл. 4). Відзначимо, що показник рельєфу, особливо максимальної крутості є дещо заниженим, порівняно з його реальним значенням у натурі, що зумовлено технічними особливостями використовуваної програми. Загалом на досліджуваній території найбільші площі займають дуже круті схили (17-25°) – 34,9%. Обривисті схили (35-60°) найбільшу площу (1,6%) становлять у районі середньогірного рельєфу Скибових Ґорґанів, а найбільше вирівняних ділянок (0-1°) виявлено у межах днищ річкових долин у районі низькогірного рельєфу Скибових Ґорґанів – 15,1%, де значні площі займають терасовані ділянки долини ріки Бистриці Надвірнянської. Обривисті схили також займають значну площу і у районі се-

редньовисотних крутосхилих ерозійно-тектонічних хребтів і груп Привододільних (Внутрішніх) Ґорган – 1,2% і приурочені вони до відрогів масиву Братківської (г.г. Братківська, Ґропа, Дурня, Чорна Клева).

Таблиця 3

Розподіл показників густоти горизонтального розчленування рельєфу у гірській частині басейну ріки Бистриця Надвірнянська

Горизонтальне розчленування км/км²	У межах досліджуваної території (у %)	У межах геоморфологічних районів (у %)			
		Низькогірного рельєфу Скибових Ґорганів	Середньогірного рельєфу Скибових Ґорганів	Ворохта-Путильського ерозійного низькогір'я	Середньовисотних Привододільних Ґорган
0 – 1	75,92	88,8	79,1	45,6	74,5
1 – 2	22,98	10,7	20,3	49,6	25,5
2 – 3	1,08	0,5	0,5	4,7	
3 – 4	0,02			0,1	
мінімальні	0 км/км²	0 км/км²	0 км/км²	0,2 км/км²	0 км/км²
максимальні	4,1 км/км²	3,3 км/км²	3,5 км/км²	4,1 км/км²	3 км/км²
середні	1,5 км/км²	1,3 км/км²	1,5 км/км²	2,1 км/км²	1,6 км/км²

Таблиця 4

Розподіл показників крутизни земної поверхні у гірській частині басейну ріки Бистриця Надвірнянська

Кут нахилу земної поверхні, у градусах	У межах досліджувано ї території (у %)	У межах геоморфологічних районів (у %)			
		Низькогірного рельєфу Скибових Ґорганів	Середньогірного рельєфу Скибових Ґорганів	Ворохта-Путильського ерозійного низькогір'я	Середньовисотних Привододільних Ґорган
0 – 1	3,4	15,1	1,4	1,4	0,1
1 – 3	3,0	8,4	1,9	2,5	0,6
3 – 5	2,8	6,5	2,0	3,1	1,2
5 – 8	5,1	10,3	3,7	6,6	3,7
8 – 12	10,0	16,6	8,1	13,3	11,4
12 – 17	19,7	21,0	17,9	26,2	23,9
17 – 25	34,9	17,1	38,2	36,9	32,6
25 – 35	19,9	4,9	25,1	9,7	25,3
35 – 60	1,2	0,1	1,6	0,2	1,2
мінімальні	0°	0°	0°	0°	0°
максимальні	49,6°	42,3°	49,6°	44,2°	45,7°
середні	18,8°	11,6°	20,6°	17,1°	20,4°

Карта експозиції схилів дає уяву про загальну орієнтацію головних орографічних елементів у регіоні, яка визначає розподіл теплової енергії і відповідно інтенсивність протікання сучасних геоморфологічних процесів у межах території дослідження. У гірській частині басейну ріки Бистриці Надвірнянської переважають схили північної (15,2%) і північно-східної (14,1%) експозиції (табл. 5), що є типовим явищем для всіх басейнових систем північно-східних макросхилів Українських Карпат. Характерною особливістю досліджуваної території є і те, що схили з північною і північно-східною експозицією є значно крутіші, ніж схили південної і південно-західної експозиції. Через це у геоморфологічному районі середньогірного рельєфу Скибових Ґорганів більші площі займають схили південно-західної експозиції (15%), порівняно з північно-східною (13,3%).

Таблиця 5

Розподіл показника експозиції схилів у гірській частині басейну ріки Бистриця Надвірнянська

Експозиція схилів	У межах досліджуваної території (у %)	У межах геоморфологічних районів (у %)			
		Низькогірного рельєфу Скибових Ґорганів	Середньогірного рельєфу Скибових Ґорганів	Ворохта-Путильського ерозійного низькогір'я	Середньо-висотних Привододільних Ґорган

ПН	15,2	22,3	12,2	17,8	34,3
ПН-СХ	14,1	14,1	13,3	15,2	23,5
СХ	13,4	12,0	12,9	14,2	22,2
ПД-СХ	11,5	12,5	11,7	11,6	5,8
ПД	10,8	10,6	11,8	8,6	1,3
ПД-ЗХ	12,3	7,5	15,0	7,3	0,4
ЗХ	11,0	8,2	12,0	11,4	1,6
ПН-ЗХ	11,7	12,8	11,1	14,0	11,0

Висновки. Геопросторові відмінності морфометричних показників рельєфу на території дослідження встановлено за допомогою серії морфометричних карт, побудованих засобами ГІС. Дані карти дозволяють прослідкувати територіальні відмінності між різними частинами досліджуваного басейну загалом та на рівні геоморфологічних областей і районів за різними показниками.

Абсолютні висоти на досліджуваній території коливаються в межах 400-1800 м. Мінімальна висота – 436 м зафіксована у долині ріки Бистриця Надвірнянська поблизу м. Надвірна (геоморфологічний район низькогірного рельєфу Скибових Ґорґанів), максимальна – г. Братківська (1788 м) у межах геоморфологічного району середньовисотних крутосхилих ерозійно-тектонічних хребтів і груп Привододільних (Внутрішніх) Ґорґан.

Найбільші значення вертикального розчленування рельєфу 700-800 м/км^2 (0,2%) спостерігаються у геоморфологічному районі середньогірного рельєфу Скибових Ґорґанів, а мінімальні показники характерні для районів низькогірного рельєфу Скибових Ґорґанів і Ворохта-Путильського ерозійного низькогір'я, де вони коливаються від 0 до 500 м/км^2.

Середнє значення горизонтального розчленування рельєфу у гірській частині басейну р. Бистриця Надвірнянська становить 1,5 км/км^2, максимальні значення зафіксовано у межах низькогірних геоморфологічних районів (зокрема, у верхів'ях притоки Бистриці Надвірнянської – р. Річці (4,1 км/км^2)).

Найбільші площі на досліджуваній території займають ділянки дуже крутих схилів (17-25°) – 34,9% площі басейну. Обривисті схили (35-60°) найбільшу площу (1,6%) займають у районі середньогірного рельєфу Скибових Ґорґанів, а найбільше вирівняних ділянок (0–1°) у межах днищ річкових долин у районі низькогірного рельєфу Скибових Ґорґанів – 15,1%.

У гірській частині басейну ріки Бистриці Надвірнянської переважають схили північної (15,2%) і північно-східної (14,1%) експозиції, що є типовим для басейнових систем північно-східних макросхилів Українських Карпат.

Література:

1. *Андрейчук Ю.М.* Застосування ГІС для аналізу рельєфу басейнових систем : на прикладі р. Коропець / *Ю.М. Андрейчук* // Геодезія, картографія і аерофотознімання. – 2003. – Вип. 63. – С. 183-187.
2. *Брусак В.П.* Геоморфологічні дослідження в заповідниках / *В.П. Брусак* // Українська геоморфологія: стан і перспективи. – Львів: Меркатор, 1997. – С. 242-245.
3. *Кравчук Я.С.* Інженерно-геоморфологічне картографування: Навч. Посібник / *Я.С.Кравчук*. – Львів: Світ, 1991. – 144 с.
4. *Кравчук Я.С.* Геоморфологія Скибових Карпат / *Я.С. Кравчук*. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 231 с.
5. *Марчак А.* Методика морфометричного аналізу рельєфу басейнових систем гірських територій засобами ГІС-технологій : на прикладі басейну р. Прут у межах Чорногори / *А. Марчак* // Вісник Льв. ун-ту. Сер. геогр. – 2012. – Вип. 40. – Ч. 2. – С. 68-90.
6. *Сливка Р.О.* Геоморфологія Вододільно-Верховинських Карпат / *Р.О. Сливка.* – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 152 с.
7. *Спиридонов А.И.* Основы общей методики полевых геоморфологических исследований и геоморфологического картографирования / *А.И.Спиридонов*. – М., 1970. – 456 с.
8. ESRI ArcGIS 9. Spatial Analyst: Руководство пользователя: [книга]. – Redlands: ESRI PRESS, 2004.

References:

1. *Andrejchuk Yu.M.* Zastosuvannya GIS dlya analizu rel`yefu basejnovy`x sy`stem : na pry`kladi r. Koropecz` / *Yu.M. Andrejchuk* // Geodeziya, kartografiya i aerofotoznimannya. – 2003. – Vy`p. 63. – S. 183-187.
2. *Brusak V.P.* Geomorfologichni doslidzhennya v zapovidny`kax / *V.P. Brusak* // Ukrayins`ka geomorfologiya: stan i perspekty`vy`. – L`viv: Merkator, 1997. – S. 242-245.
3. *Kravchuk Ya.S.* Inzhenerno-geomorfologichne kartografuvannya: Navch. Posibny`k / *Ya.S.Kravchuk.* – L`viv: Svit, 1991. – 144 s.
4. *Kravchuk Ya.S.* Geomorfologiya Sky`bovy`x Karpat / *Ya.S. Kravchuk.* – L`viv: VCz LNU im. I. Franka, 2005. – 231 s.
5. *Marchak A.* Metody`ka morfometry`chnogo analizu rel`yefu basejnovy`x sy`stem girs`ky`x tery`torij zasobamy` GIS-texnologij : na pry`kladi basejnu r. Prut u mezhax Chornogory` / *A. Marchak* // Visny`k L`v. un-tu. Ser. geogr. – 2012. – Vy`p. 40. – Ch. 2. – S. 68-90.
6. *Sly`vka R.O.* Geomorfologiya Vododil`no-Verxovy`ns`ky`x Karpat / *R.O. Sly`vka.* – L`viv: VCz LNU im. I. Franka, 2001. – 152 s.
7. *Spy`ry`donov A.Y`.* Osnovы obshhej metody`ky` polevыx geomorfology`chesky`x y`ssledovany`j y` geomorfology`cheskogo kartografy`rovany`ya / *A.Y`.Spy`ry`donov.* – M., 1970. – 456 s.

8. ESRI ArcGIS 9. Spatial Analyst: Rukovodstvo pol`zovatelya: [kny`ga]. – Redlands: ESRI PRESS, 2004.

Резюме:

Клапчук Т.В. ГЕОПРОСТРАНСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ МОРФОМЕТРИИ РЕЛЬЕФА ГОРНОЙ ЧАСТИ БАССЕЙНА РЕКИ БЫСТРИЦА НАДВОРНЯНСКАЯ.

В статье охарактеризировано морфометрию рельефа горной части бассейна реки Быстрицы Надворнянской площадью 623,7 км^2. Проанализированы геопространственные особенности распределения морфометрических показателей вцелом и по геоморфологическим районам на основе серии морфометрических карт, созданных с помощью ГИС. Представлена методика исследования и в результате морфометрического анализа установлено геопространственные особенности количественных характеристик рельефа исследуемого бассейна. Абсолютные высоты на территории бассейна колеблются в пределах 400-1800 м, минимальная высота – 436 м, максимальная – 1788 м, средняя – 959 м. Показатели глубины вертикального расчленения рельефа колеблются в пределах 0-800 м/км^2, максимальные значения – 790 м/км^2 зафиксированы в геоморфологическом районе Стеднегорного рельефа Скибовых Горган. Показатели густоты горизонтального расчленения рельефа колеблются в пределах 0-4 км/км^2, а среднее значение составляет 1,5 км/км^2, максимальное – 4,1 км/км^2. Наибольшая плотность горизонтального расчленения рельефа характерна для района Ворохта-Путильского эрозионного низкогорья, а наименьшая – в районе среднегорного рельефа Скибовых Горган. Наибольшую площадь на территории исследования составляют очень крутые склоны (17-25°), площадь которых составляет 34,9%, а наименьшую – обрывистые (35-60°) и слабоспадистие (3-5°) склоны, площадь которых составляют 1,2% и 2,8% соответственно. Обрывистые склоны наибольшую площадь (1,6%) занимают в районе среднегорного рельефа Скибовых Горган. В горной части бассейна реки Быстрицы Надворнянской преобладают склоны северной (15,2%) и северо-восточной (14,1%) экспозиции, которые значительно круче чем южные и юго-западные, на которые приходится 10,8% и 12,3% территории исследования соответственно. В районе среднегорного рельефа Скибовых Горган преобладают пологие юго-западные (15,0%) склоны над более крутыми северо-восточными (13,3%) и северными (12,2%), что является типичным для бассейновых систем северо-восточных макросклонов Украинских Карпат.

Ключевые слова: морфометрический анализ рельефа, горизонтальное расчленение рельефа, вертикальное расчленение рельефа, крутизна земной поверхности, экспозиция склонов, средства ГИС, геоморфологический район, Горганы, река Быстрица Надворнянская.

Summary:

Klapchuk T.V. GEOSPATIAL MORPHOMETRY FEATURES OF RELIEF MOUNTAINOUS PART BASIN RIVER BYSTRICA NADVIRNIANSKA.

This article characterized morphometry of relief in the mountainous part basin river Bystrica Nadvirnianska, which area is 623.7 km^2. Analyzed the distribution of geospatial features morphometric parameters abreast geomorphological areas through a series of morphometric maps created with GIS-methods. The methodology of research was posted and as the result of the morphometric analysis was installed the quantitative characteristics of geospatial features of the relief investigated basin. The absolute height on the basin varies within 400-1800 m. minimum altitude – 436 m., maximum – 1788 m., average – 959 m. Indicator of the depth vertical dissection of relief vary between 0-800 m/km^2, maximum value – 790 m/km^2 recorded in the geomorphological area Midland relief Skybovyh Gorgan. Indicator of the density horizontal dissection of the relief varies within 0–4 km/km^2 and the average value is 1.5 km/km^2, maximum – 4.1 km/km^2. The biggest density of horizontal dissection of relief typical for Vorohta-Putylske erosive lowland and the lowest is typical for the geomorphological area Midland relief Skybovyh Gorgan. The largest area of the researched territory consist of steep slopes (17-25°) which cover an area of 34.9% and the smallest – steep slopes (35-60°) and slightly aslope slopes (3-5°) which cover an areas of 1.2 and 2.8% respectively. Steep slopes cover the largest area (1.6%) in geomorphological area Midland relief Skybovyh Gorgan. In the mountainous part of the basin river Bystrica Nadvirnianska dominated northern (15.2%) and northeast (14.1%) aspect of the slopes, which are more steep than the southern and southwestern, which account 10.8% and 12.3% of the research area respectively. In the geomorphological area Midland relief Skybovyh Gorgan dominated sloping southwest slopes (15.0%) on steeper northeast (13.3%) and the north (12.2%), which are typical for basin northeastern slope of the Ukrainian Carpathians.

Key words: morphometric analysis of the relief, horizontal dissection of the relief, vertical dissection of the relief, slope of the earth's surface, aspect of the slope, means of GIS, geomorphological area, Gorgany, river Bistrica Nadvirnianska.

Рецензент: проф. Сивий М.Я. *Надійшла 26.10.2015р.*

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

УДК [314.114:614-053.2](477.83)

Мирослава ПЕТРОВСЬКА, Вікторія ПАНТИЛЕЙ, Оксана АРТЕМЕНКО

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ЗДОРОВ'Я ДИТЯЧОГО НАСЕЛЕННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Простежено демографічні показники дитячого населення Львівської області; з'ясовано причини смертності; проаналізовано структуру захворювань дітей; вивчено чинники, що впливають на потенціал здоров'я дітей (видатки місцевих бюджетів на охорону здоров'я, рівень середньомісячної номінальної заробітної плати, екологічна ситуація в регіоні), виявлено зв'язки між ними і захворюваністю дітей; простежено причини інвалідності дітей; за допомогою анкетування серед випадково обраних у Львівській області домогосподарств з дітьми у віці 0-14 років, з'ясовано стан здоров'я дитячого населення та окремі чинники його формування.

Ключові слова: *діти, населення, захворюваність, потенціал здоров'я, Львівська область.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах суспільно-політичної, соціально-економічної та екологічної кризи, яка сформувалася і поглибилася в Україні в 90-х роках ХХ ст., значно погіршилося здоров'я нації. Напрями, масштаб і, свого роду, невідповідності реформування різних сфер суспільного життя привели до значного погіршення якості та рівня життя населення України, що добре простежується на медичному рівні [19, с. 171-172; 20, с. 80-81]. При сучасній економічній і політичній дестабілізації в Україні, здоров'я дитячого населення, безсумнівно, є кращим показником соціально-економічного розвитку країни та окремих її регіонів. На жаль, протягом останніх років в Україні загалом, і Львівській області зокрема, відчувається різке погіршення в потенціалі здоров'я дитячого населення [1, 8, 9]. Така ситуація – наслідок соціально-економічної перебудови суспільства, незадовільних умов життя значної частки населення, екологічно несприятливого стану довкілля, що знижує компенсаторно-пристосувальні можливості дитячого організму та його опірності до дії різних шкідливих чинників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Медико-географічні дослідження в Україні особливо активізувались після аварії на Чорнобильській АЕС. Відбувається диференціація медичної географії на окремі самостійні науки, зокрема медичне картографування, величезний внесок у розвиток якого зробили Я.І. Жупанський, В.О. Шевченко, В.А. Барановський, К.Г. Пироженко [7] та ін. Створено фундаментальний "Медико-географічний атлас України" (1995), чому сприяли поєднання зусиль медиків і географів у вивченні умов життя людей та їхнього здоров'я, а також досвід медико-географічного картографування. Розроблено низку медико-географічних атласів і карт окремих областей (Дніпропетровська, 1997; Харківська, 1997; Чернівецька, 2002; Хмельницька 2004; Рівненська, 2006 та ін.). Сьогодні відомо чимало спроб оцінити просторову зумовленість суспільного здоров'я та окремих хвороб. Значну кількість праць присвячено пошуку інтегральних показників здоров'я населення загалом, розробці оптимальних методичних прийомів його оцінки. Вагомий внесок у цьому напрямі зробили О. Авцин, В. Барановський, М. Будико, Б. Вершинський, О. Воронов, В. Гуцуляк, І. Даценко, А. Келлер, В. Ковальський, В. Пащенко, А. Попов, Б. Прохоров, С. Ряшенко, О. Шаблій, В. Шевченко, Л. Шевчук та ін. [3].

О.І. Шаблій [22] вважає, що предметом медичної географії є просторова організація тих аспектів суспільства, які мають безпосередній вплив на здоров'я його представників, а також – власне здоров'я. Ним введено поняття "*виснаження*" населення, тобто нестабільний неврівноважений стан людності на межі між здоров'ям та захворюваністю [23]. Як стверджує автор, серед найважливіших чинників, які сприяють зростанню ступеня виснаження населення, зокрема працюючого, істотне значення має природне середовище, інтенсифікація праці в умовах дуже низького рівня розвитку продуктивних сил, зростання кількості критичних ситуацій (у процесі виробництва), підвищення вимог щодо професійної підготовки, страх перед втратою праці, низький рівень заробітної платні, та, як наслідок, рівень харчування, що нижчий медичних норм, недостатня кількість медичних закладів, низький рівень медичних послуг.

Здійснення нових медико-географічних досліджень дозволило розвинути законодавчу базу, у нормативних актах якої відображено державну політику щодо збереження здоров'я населення, в тому числі і дітей.

Мета нашої публікації – простежити демографічні показники дитячого населення

Львівської обл.; визначити причини смертності; з'ясувати стан здоров'я дитячого населення; проаналізувати структуру захворювань дітей; вивчити чинники, що впливають на потенціал їхнього здоров'я (видатки місцевих бюджетів на охорону здоров'я, рівень середньомісячної номінальної заробітної плати, екологічна ситуація в регіоні), виявити зв'язки між ними і захворюваністю дітей; ознайомитись з причинами інвалідності дітей; за допомогою анкетування серед випадково обраних у Львівській області домогосподарств з дітьми у віці 0-14 років, з'ясувати стан здоров'я дитячого населення та окремі чинники його формування.

Виклад основного матеріалу. У 2012 р. на території області проживало 2 522,3 тис. осіб (5,5% від загальної кількості населення в Україні), серед них 395,9 тис. осіб – діти до 14 років (15,7% від загальної кількості населення Львівської обл. та 6,0% від загальної кількості дітей України). Найбільшу кількість дитячого населення простежено у Турківському (20,5%), Сколівському (19,3%) та Яворівському (18,7%) районах, а найменшу – у Жидачівському (14,8%), Старосамбірському (15,7%) та Золочівському і Перемишлянському (по 15,8%) районах. Щільність дитячого населення на території Львівської обл. становить 18,1 осіб/км^2. Найбільшу щільність простежено у Пустомитівському районі (19,6 осіб/км^2), а найменшу – у Радехівському (7,3 осіб/км^2), Перемишлянському (6,9 осіб/км^2) та Сколівському (6,3 осіб/км^2) районах.

У 2012 р. в області народилось 30 220 дітей, померло 31 667 осіб, природне скорочення населення склало 1 447 осіб, або 0,6 особи на 1000 осіб наявного населення (в Україні – 3,1 особи). Необхідно зазначити, що природне скорочення населення Львівської обл. відбулося лише за рахунок сільського населення (2044 особи), а у міських поселеннях простежено природний приріст (597 осіб). Народжуваність у сільській місцевості становила 13,2‰, а у міській – 11,1‰. В цілому, для Львівської обл. коефіцієнт народжуваності становив 11,9‰, а для, порівняння, в Україні – 11,4‰. Найвищий рівень народжуваності простежено у Турківському районі (16,6‰), а найнижчий – у Старосамбірському (11,4‰) та Жидачівському (10,9‰) районах.

Коефіцієнт народжуваності жінок у Львівській обл. становить 1,552 (значення близьке до загальнонаціонального), а середній вік жінок при народженні першої дитини близько 25 років. Фахівці Київського інституту соціології встановили, що середня бажана кількість дітей у сім'ї в Україні в містах 1,9, а в сільській місцевості – 2,0. Тим не менш, цю модель сім'ї реалізували тільки 68% жінок, в основному через низькі доходи і погані умови життя. Побоювання з приводу погіршення фінансового стану сім'ї після народження дитини, видається найбільш розумним, тому що рівень бідності серед сімей з дітьми складає близько 25-30% вище, ніж рівень бідності усіх сімей. Ризик бідності в Україні зростає з народженням другої дитини на 48,4%, третьої – на 53,8% [11]. Статистичні дані підтверджує теорія Беккера про дітей. Якість дітей тим вища, чим більші кошти витрачено на них. Кількість дітей у сім'ї та їхня якість залежить від рівня життя, що, у свою чергу, залежить від доходів і споживчих цін на ринку [18, с. 182].

Рівень смертності в області становить 12,5‰, що на 2,0‰ менше, ніж в Україні. Коефіцієнт смертності населення у сільській місцевості в 1,4 рази вищий, ніж у міських поселеннях. Найвищий рівень смертності зафіксовано у Перемишлянському районі (19,0‰), а найнижчий – у Яворівському (10,5 померлих на 1000 осіб наявного населення) [13].

Дітей у віці до 14 років померло 330 осіб (1,04 % від загальної кількості померлих у Львівській обл.). Серед основних причин смерті дітей віком до 14 років переважали природжені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії (84 особи, або 41% усіх хвороб), а найменше смертей спричинені хворобами органів травлення (3 дитини, або 2% від усіх хвороб).

Серед основних причин смерті дітей до 1 року у 2012 р. переважають хвороби, що виникають у перинатальному періоді (126 осіб, або 41,8 на 10 тис. народжених живими), вони становлять 58,3% хвороб та природжені вади розвитку (67 осіб, або 22,3‰) – 31%. Найменша кількість дітей померла від зовнішніх причин (2 дитини, або 0,7‰), що становить 0,9% хвороб.

У 2012 р. на території Львівщини серед дітей до 14 років вперше зареєстровано 575,8 тис. хворих – це 1 459,4 на 1 000 дітей (27,7% від загальної кількості хворих в області і 6,3% від загальної кількості хворих дітей в Україні). У структурі захворюваності дитячого населення Львівської обл. переважаючими є хвороби органів дихання – 414,6 тис. осіб, або 1 050,8 на 1 000 дітей (72% від загальної кількості). А найменше у дітей зустрічаються новоутворення, хвороби системи кровообігу, вроджені аномалії (вади розвитку), деформації та хромосомні порушення, на які припадає по 0,2%.

У 2011 р. на території Львівської обл. серед дітей до 14 років за поширеністю захво-

рювань зареєстровано 762 432 дитини, або 1 932,5 на 1 000 дітей відповідного віку (22,1% від загальної кількості хворих в області, 4,7% від загальної кількості хворих дітей по Україні). Найбільший показник захворювань простежено в Самбірському (2 203,3 на 1 000 дітей), Турківському (2 199,2 на 1 000 дітей), Городоцькому та Жовківському районах. Найнижчий – у Буському районі (1 560,3 на 1 000 дітей) (рис. 1).

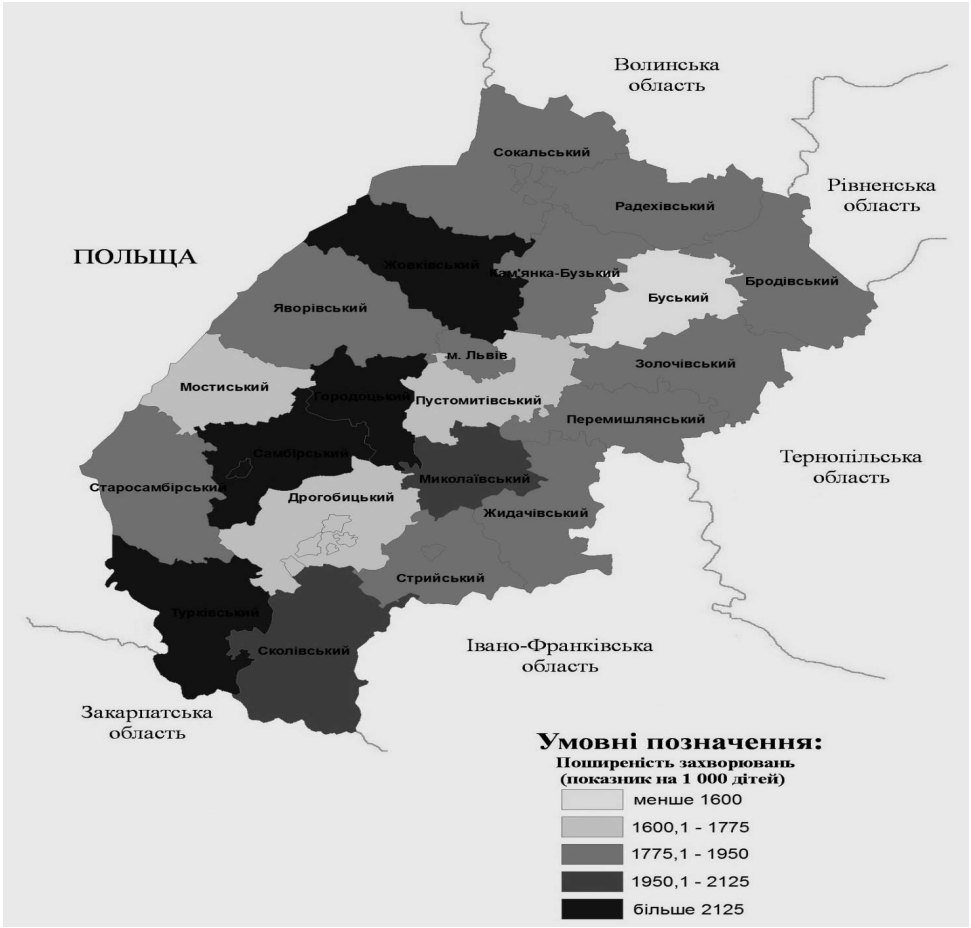

Рис. 1. Поширеність захворювань серед дітей до 14 років Львівської обл. у 2011 р. Складено за [12]

Поряд із показниками захворюваності, фізичного розвитку, групою медико-демографічних критеріїв важливим індикатором стану здоров'я є інвалідність дітей. Причини, що формують дитячу інвалідність, докорінно відрізняються від таких у дорослого населення. Сучасний рівень розвитку медицини дозволяє зберегти життя недоношеним, травмованим у пологах дітям і дітям з уродженими вадами розвитку, які згодом і стають основним контингентом, що формує дитячу інвалідність. Провідними причинами, які визначають інвалідність у дитинстві, є тяжкість патології, характер перебігу захворювання, відсутність медичної реабілітації та ранній вік виникнення хвороби. Різниця між захворюваністю та інвалідністю полягає в тому, що інвалідність відображає не тільки стан здоров'я, але й дає уявлення про необхідні обсяги соціального захисту державою осіб з ускладненням хронічних захворювань, наслідками травм, уродженими вадами [2]. У 2012 р. вперше визнано інвалідами 1 127 дітей (21,9 на 10 тис. дітей). З них 767 осіб – діти-інваліди, які отримують соціальні пенсії (0,5% від загальної кількості людей з обмеженими можливостями, які отримують пенсії). Серед причин первинної інвалідності дітей переважають: природжені аномалії (вади розвитку), деформації та хромосомні порушення – 328 осіб (6,4 на 10 тис. дітей), хвороби центральної нервової системи – 153 особи (3,0 на 10 тис. дітей), розлади психіки та поведінки – 133 особи (2,6 на 10 тис. дітей) та хвороби ендокринної системи, розлади харчування та порушення обміну речовин – 114 осіб (2,2 на 10 тис. дітей). Найбільшу кількість дітей-інвалідів простежено у Пустомитівському (36 осіб), Жовківському (35), Жидачівському (44 особи) районах, а найменшу – у Самбірському (6 осіб), Сколівському (8) і Турківському (8 осіб) районах.

Серед найбільш важливих чинників, що визначають здоров'я та соціально-демографічну ситуацію є національний дохід, вироблений

на душу населення. У 2012 р. валовий регіональний продукт становив 52 103 млн. грн., а в розрахунку на одну особу – 20 490 грн.

Щодо видатків місцевих бюджетів у районах Львівської обл., то у 2012 р. виділено 11 260 471 тис. грн. З них найбільше припадало на освіту – 32,8% (1 467 грн. на 1 особу), на соціальний захист і соціальне забезпечення – 24,5% (1 094 грн. на 1 особу), на охорону здоров'я – 21,1% (942 грн. на 1 особу), та найменше на фізичний і духовний розвиток – 5,0% (216 грн. на 1 особу). Диференціацію рівнів видатків місцевих бюджетів на охорону здоров'я подано у табл. 1.

Таблиця 1

Диференціація рівнів видатків місцевих бюджетів на охорону здоров'я на одну особу у порівнянні з середньо обласними у Львівській області станом на 2012 р. Складено за [15]

Рівні розмірів видатків на охорону здоров'я	Інтервальні значення розмірів видатків на охорону здоров'я	Адміністративно-територіальні одиниці Львівської області	Видатки на охорону здоров'я у порівнянні з середньо обласними	Ранги районів
Дуже високий	більше 0,96	Самбірський	1,105	1
Високий	0,81 – 0,95	Турківський	0,822	2
Середній	0,66 – 0,80	Сколівський	0,771	3
		Перемишлянський	0,682	4
		Старосамбірський	0,678	5
		Бродівський	0,675	6
		Городоцький	0,659	7
Помірний	0,51 – 0,65	Жидачівський	0,651	8
		Буський	0,644	9
		Золочівський	0,622	10
		Стрийський	0,596	11
		Мостиський	0,590	12
		Радехівський	0,588	13
		Кам'янка-Бузький	0,586	14
		Сокальський	0,566	15
		Яворівський	0,558	16
		Жовківський	0,540	17
		Миколаївський	0,511	18
Низький	менше 0,5	Пустомитівський	0,466	19
		Дрогобицький	0,455	20

Взаємозв'язок цих видатків з поширеністю захворювань серед дітей до 14 років простежено на рис. 2. Варто зазначити, що при розподілі грошей беруть до уваги показники захворювання: в тих районах, де найгірший рівень здоров'я – найбільші суми видатків, але очікуваного результату, який мав би показати, що в тих районах, де видають значні кошти на охорону здоров'я є більш здорові діти – не отримано. Це пов'язано з тим, що загальна сума витрат на охорону здоров'я з обласного бюджету досить низька, уся тяжкість відповідальності за здоров'я дітей лягає на батьків та інших членів сім'ї. Цю тезу підтверджено результатами нашого опитування.

Ще одним важливим показником соціально-демографічної ситуація і здоров'я населення є рівень заробітної плати, який у 2012 р. становив 85,2% від середнього показника в економіці України (2 578 грн). В усіх районах області розмір заробітної плати перевищував встановлені соціальні стандарти, тобто прожитковий мінімум (1 134 грн.).

Згідно з даними Головного управління статистики у Львівській обл., 56% витрат домогосподарств припадає на продукти харчування [15, с. 104]. Ця ситуація змушує громадян шукати інші джерела доходу, крім найманої праці. Це призводить до збільшення частки зайнятих у неформальному секторі економіки і масової еміграції "за хлібом". За оцінками експертів, в останні 20 років для того, щоб отримати прибуток, за кордон виїхали від 2 до 7 млн. українців. Найбільший "донор" мігрантів за "хлібом" проживає в західній Україні, де, за даними соціологічних досліджень різних авторів, 21% усіх сімей – це сім'ї, де хоча б один член сім'ї пережив тимчасову роботу за кордоном [21]. Ця ситуація негативно відбивається на вихованні дітей. У 2009-2011 рр. розпався кожен третій шлюб економічних мігрантів, в той час, як 53% дітей у таких сім'ях після розлучення або поділу батьків залишилися з матір'ю, 5% з батьком і 36% під опікою інших членів сім'ї (зазвичай, бабуся або дідусь), а до 6% дітей відправлено в дитячі будинки або

притулки.

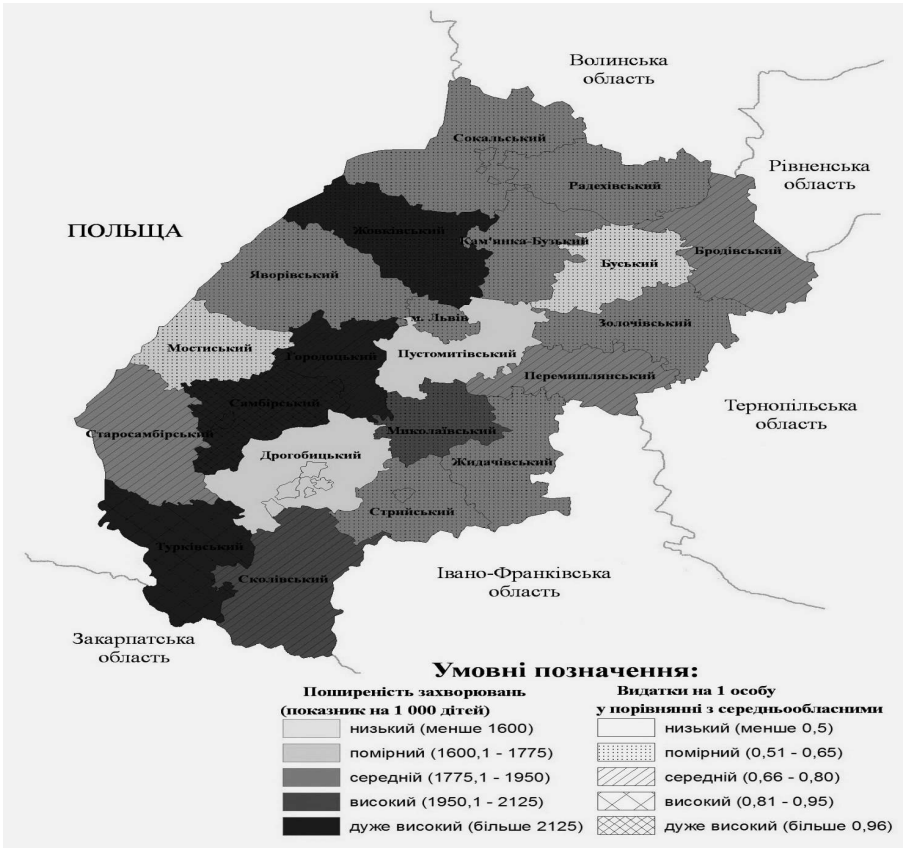

Рис. 2. Взаємозв'язок видатків місцевих бюджетів на охорону здоров'я з поширеністю захворювань серед дітей до 14 років. Складено за [12], [15]

Проаналізувавши взаємозв'язок рівнів екологічної депресивності районів Львівської обл. (табл. 2) з поширеністю захворювань серед дітей до 14 років, можна зазначити наступне (рис. 3): у трьох із чотирьох районів, де показник захворюваності дуже високий (більше 2 125), простежується середній рівень екологічної депресивності (6-9), а в четвертому – низький (0-3). Райони із низьким (менше 1 600) рівнем захворюваності характеризуються натомість помірним рівнем екологічної депресивності (3-6). Отже, можна сказати, що залежності поширеності захворювань від рівнів екологічної депресивності немає.

Таблиця 2

Територіальна диференціація рівнів екологічної депресивності районів Львівської області у 2012 р. Складено за [14], [16], [25]

Рівні розвитку екологічної депресивності регіонів	Інтервальні значення сумарних індексів ($I_{е.д.}$) стосовно рівнів розвитку екологічної депресивності регіонів	Адміністративно-територіальні одиниці Львівської області	Сумарні індекси розвитку екологічної депресивності районів	Ранги районів
Дуже високий	більше 12	Сокальський	15,551	1
		Пустомитівський	14,526	2
Високий	9 – 12	Кам'янка-Бузький	9,785	3
		Яворівський	9,414	4
Середній	6 – 9	Городоцький	8,885	5
		Миколаївський	8,240	6
		Самбірський	8,062	7
		Радехівський	7,754	8
		Жидачівський	7,276	9
		Стрийський	6,966	10
		Жовківський	6,204	11
		Сколівський	6,120	12
Помірний	3 – 6	Перемишлянський	5,536	13
		Буський	4,721	14
		Дрогобицький	3,999	15
		Мостиський	3,421	16
		Бродівський	3,179	17
Низький	0 – 3	Золочівський	2,780	18
		Старосамбірський	1,704	19
		Турківський	1,329	20

Проведено аналіз формування здоров'я дитячого населення Львівської обл. на основі кореляційних моделей, які уможливили встановлення ймовірності його змін в окремих районах залежно від напруженості екологічної ситуації. Проаналізувавши залежність поширеності захворювань дітей (0-14 років) від обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферу, забруднення води, відходів, внесення мінеральних добрив, можна зазначити наступне (рис. 4): між кількістю внесення мінеральних добрив та поширеністю захворювань на виразкову хворобу у дітей віком до 14 років існує залежність з коефіцієнтом кореляції 0,059 (рис. 4. г); між обсягами забрудненої води та хворобами сечостатевої системи, виразковою хворобою та захворюванням на холецистит і холангіт – 0,057; 0,037; 0,000, відповідно (рис. 4. а, б, в); між показниками поширення захворювань на бронхіальну астму та обсягами викидів в атмосферу шкідливих речовин і зберіганням промислових токсичних відходів у спеціально відведених місцях – 0,028 і 0,029, відповідно (рис. 4. ґ, д). Отже, можна стверджувати, що залежності даних хвороб від забруднення навколишнього середовища немає. Це може бути зумовлене тим, що організм дітей ще на стадії розвитку і при певних умовах життя він адаптується в тому середовищі, якому перебуває, тому ті чи інші чинники стають менш вразливими для їхнього життя.

З метою глибшого дослідження взаємозв'язку між здоров'ям дитячого населення і чинниками, які його формують, нами розроблено спеціальну анкету. Вона містить 3 частини: у першій подано загальні характеристики домогосподарства (16 запитань); друга частина містить характеристику стану здоров'я та чинників формування потенціалу дітей у домогосподарстві (20 питань); а третя – суспільно-демографічні характеристики респондента домогосподарства (6 питань). Опитування проведено у випадково вибраних районах Львівської обл. методом випадкової вибірки. Усього опитано 150 респондентів з поділом на наступні досліджувані території – місто Львів, місто Городок, а також сільські поселення Городоцького району.

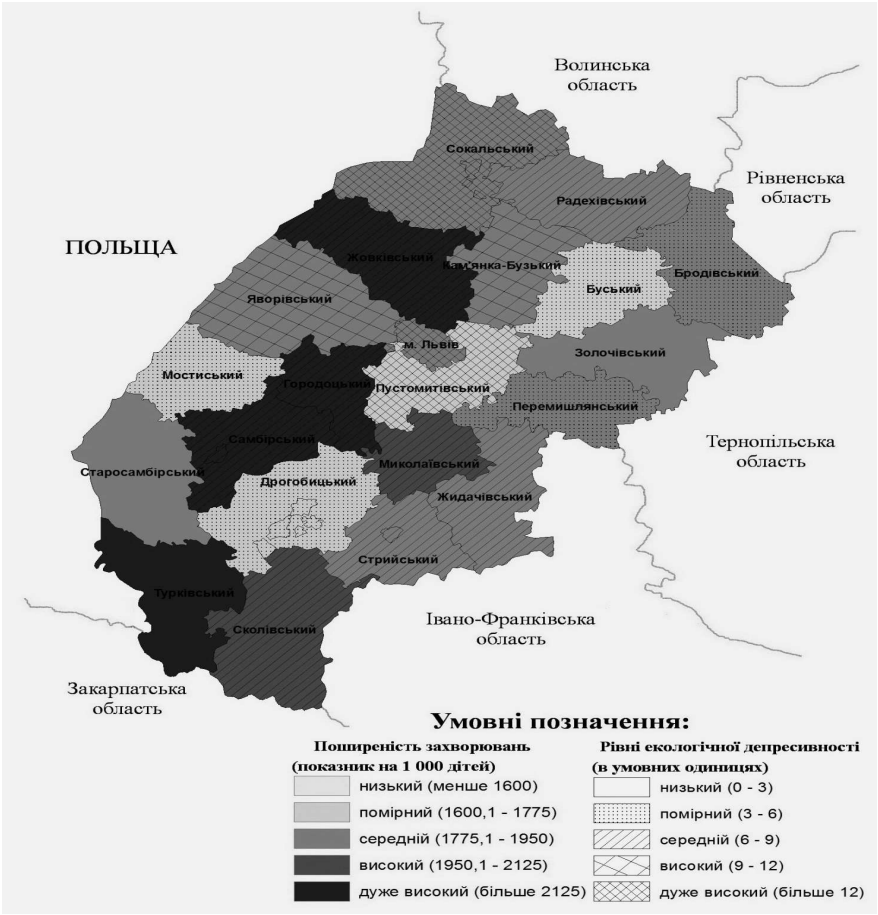

Рис. 3. Взаємозв'язок рівнів екологічної депресивності районів Львівської обл. з поширеністю захворювань серед дітей до 14 років. Складено за [12], [141], [16], [25]

Серед респондентів, жінки становили більшість (85%). Переважна кількість опитаних осіб була у віці 20-35 років (41%) і 35-45 років (54%). Майже 40% опитаних людей працюють у державному секторі (це 37,2% від тих опитаних, які мають вищу освіту); 35,3% – у приват-

ному секторі; 11,3% – приватні підприємці; 7,3% – перебувають у відпустці по догляду за дитиною; 4% – безробітні; по 0,7% – студенти, інваліди, пенсіонери.

Розмір фактичних доходів на одну особу в домогосподарстві у 34% респондентів становить 900-1 400 грн, у 32% – 400-900 грн. Звідси у 58,7% опитаних людей грошей вистачає лише на основні потреби; у 24% – на основні потреби й інші витрати (подорожі, предмети тривалого вжитку, матеріальну допомогу родині); у 11,3% – не вистачає навіть на основні потреби (їжа, одяг, взуття, комунальні послуги). Лише у 6% опитаних вистачає доходів на основні потреби й інші видатки, а також є можливість заощаджувати. Переважаюча кількість респондентів оцінюють рівень добробуту свого домогосподарства (65,3%) і рівень задоволеності життям (64,7%) як середній; 21,3% і 24%, відповідно, – як низький, а 2,7% і 2% – дуже низький. Лише кожне десяте досліджуване домогосподарство високо оцінило рівень свого добробуту і рівень задоволеності життям.

Доросле населення (батьки) практично більшу частину дня проводять на роботі: в середньому щоденно з дитиною 2-4 години зайняті 52,7%, більше 4 годин – 28% респондентів. У вільний час активно відпочивають з дитиною 68% опитаних, 60% разом з дітьми відвідують родину або знайомих, 38,7% – оглядають телевізійні програми, 24% – читають книги. Раз на рік у відпустку з дитиною виїжджають 52% опитаних; 19,3% не виїжджає взагалі, 18 % виїжджають раз на декілька років і 10,7 % – частіше, ніж один раз на рік.

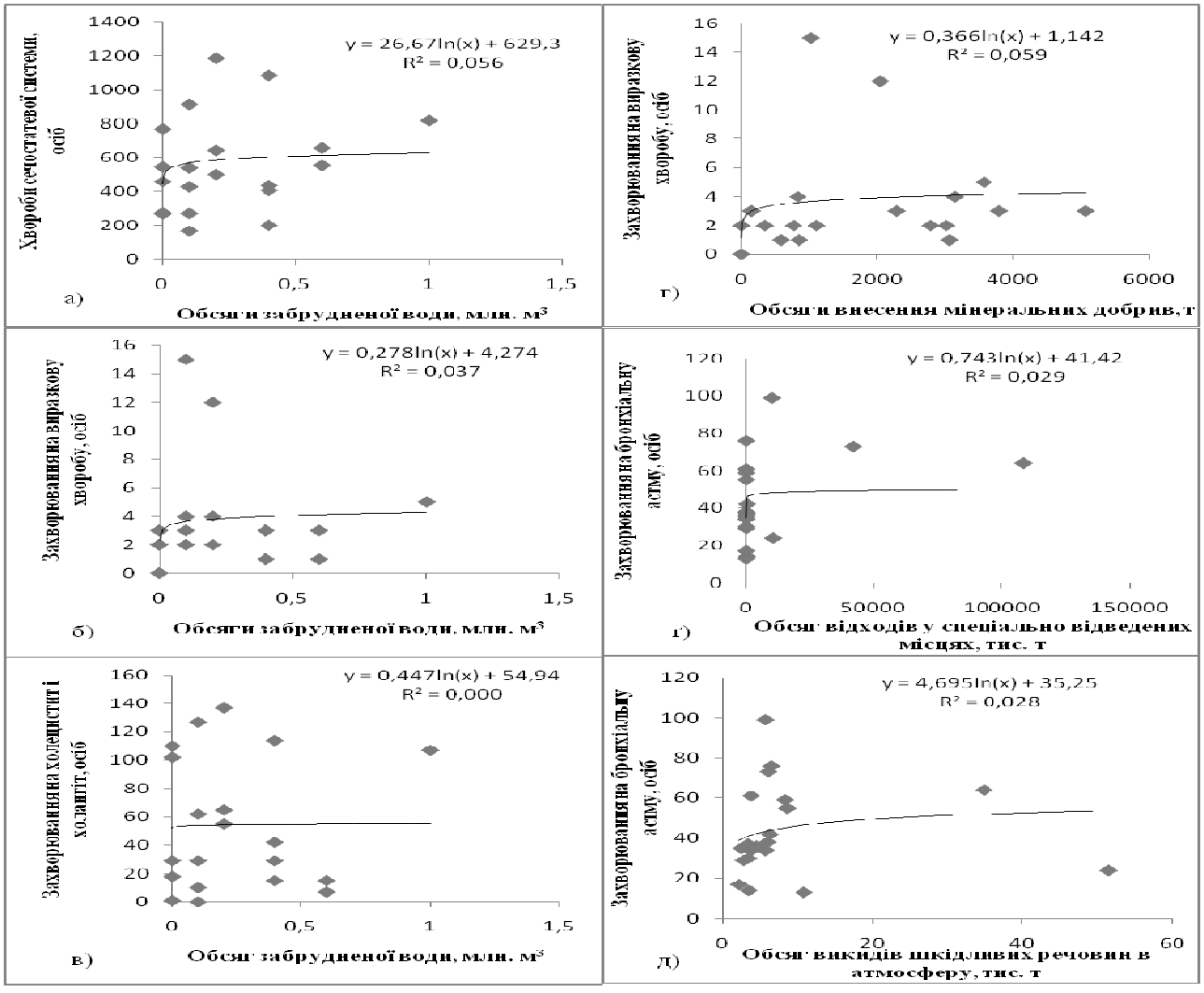

Рис. 4. Залежність поширюваності захворювань дітей (0-14 років) від обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферу, забруднення води, відходів, внесення мінеральних добрив у Львівській області. Складено за: [12], [14]

Переважаюча кількість батьків (68%) не планують мати більше дітей. Серед причин найпоширенішою є задоволеність тією кількістю дітей, яка є в родині – 60%; нестабільна політична та соціально-економічна ситуація в країні, невпевненість у майбутньому (по

11,3%).

Для половини (50%) опитаних релігія є важливою та у 14,7% практично не відіграє ніякого значення. Допомогу місцевих громадських і освітніх організацій, які займаються розвитком і вихованням дітей використовують 40,7%.

75,3% батьків вважають, що стан здоров'я їхньої дитини – добрий; 22,7% – середній; 4% – дуже добрий; 2,7% – поганий і 0,7% – дуже поганий. 68% стверджують, що їхня дитина практично не хворіє. Переважаючими причинами серед вад зі здоров'ям у 20,7% опитаних є хвороби органів зору, 4% – мови, по 1,3% – органів руху і психоемоційного розвитку, 0,7% – органів слуху. Серед хвороб, які тривають 6 місяців і більше на хвороби органів зору припадає 18,7%, алергію – 10%, органи дихання – 4,7%; органи травлення – 2%; кістково-м'язової та сполучної тканини і ендокринні хвороби та порушення обміну речовин, в т. ч. Щитовидної залози по 1,3%, астму – 0,7% .

70,7% опитаних відповіли, що звертаються до лікаря лише при терміновій потребі, а 27,3% – що їхні фінансові засоби цілковито дозволяють користуватися медичними послугами для потреб своєї дитини. 56,7% опитаних стверджують, що доступність медичних послуг для дітей у їхній місцевості є середньою, 23,3% – доброю, 16,7% – поганою. У 91,3% випадків дитина при необхідності отримувала консультації лікаря. Серед причин, через які дитина не отримала її, незважаючи на реальну необхідність, переважають наступні причини: сподівання на те, що проблеми зі здоров'ям у дитини минуть без лікування (4,7%); батьки не знали доброго лікаря-спеціаліста (3,3%); фінансові можливості цього не дозволили (2%).

72,7% опитаних батьків відповіли, що їхні фінансові засоби обмежено дозволяють користуватися додатковими освітніми послугами для дитини. Крім занять у школі, додаткові приватні заняття відвідує 47,3% дітей. Крім занять з фізичної культури, дитина є активною (регулярно займається спортом) у 42,7%; досить часто займається у 30,7%; рідко – 14,7%.

Висновки. Проаналізовано потенціал вибраних елементів популяції дитячого населення, а також соціально-економічних та екологічних чинників його розвитку у Львівській обл. у світлі статистичних показників і власних соціологічних обстежень. Результати обох досліджень вказують на потенційну кризу потенціалу дитячого населення в умовах медико-демографічної кризи (через депопуляцію і за рахунок збільшення захворюваності та поширеності захворювань серед дітей). Спроба з'ясувати взаємозв'язки між чинниками, що впливають на потенціал здоров'я дітей (видатки місцевих бюджетів на охорону здоров'я, рівень середньомісячної номінальної заробітної плати, екологічна ситуація в регіоні) і захворюваністю дітей в різних адміністративних одиницях Львівщини не принесла очікуваних результатів. Це відображає більш складні, а іноді і невловимі статистичні взаємозв'язки між чинниками і потенціалом здоров'я дитячого населення. Матеріали власних соціологічних досліджень показують, що криза соціально-економічного та політичного розвитку в країні має найбільший вплив на рішення батьків народити більше дітей. Обмежені можливості батьків у плані задоволення основних потреб домашніх господарств, а також повна відсутність або обмеження часу, який батьки проводять з дітьми, безумовно, відбивається деструктивним способом на потенціалі здоров'я дитячого населення.

Отримані дані показують потенційну кризу потенціалу здоров'я дитячого населення. У сучасних умовах розвитку української держави саме сім'я бере на себе основний тягар відповідальності за підтримання здоров'я дитини, а роль державних і неурядових організацій для підтримки населення цієї вікової групи дуже обмежені.

Література:

1. *Артеменко О. В.* Медико-географічний аналіз дитячого населення Львівської області / *О. В. Артеменко* // IX Всеукраїнська студентська наукова конференція "Сучасні проблеми природничих наук". – Ніжин, 23-24 квітня 2014 р. – с. 65-66.
2. *Гозак С. В.* Динаміка інвалідності дитячого населення України / *С. В. Гозак, Л. В. Сєрих, Т. В. Станкевич, О. О. Філоненко*. – Київ, 2009. – 9 с.
3. *Гуцуляк В. М.* Історія розвитку та сучасний стан медико-географічних досліджень / *В. М. Гуцуляк, К. П. Муха* // Вісник Львів. ун-ту. 2009. – Серія геогр. – Вип. 36. – С. 115-121.
4. *Гуцуляк В. М.* Медична географія: Екологічний аспект: [навч. посібн.] / *В. М. Гуцуляк*. – Чернівці: Рута, 2008. – 132 с.
5. Демографічний щорічник населення Львівської області за 2009 рік. – Львів, 2010. – 105 с.; за 2010 рік. – Львів, 2011. – 102 с.; за 2011 рік. – Львів, 2012. – 100 с.; за 2012 рік. – Львів, 2013. – 100 с.
6. *Кіптач Ф.* Депресивні регіони України: екологічна компонента: [монографія]. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 288 с.
7. Медико-географічний атлас України / *Барановський В. А., Пироженко К. Г., Шевченко В. О.* – К.: Зелений світ, 1995. Вип. 1. – 32 с.
8. *Петровська М. А.* Медико-географічний аналіз дитячого населення Львівської області / *М. А. Петровська* // Наукові

записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2013. – Серія: географія. – № 1 (випуск 34) – с. 190-197.
9. *Петровська М. А.* Медико-географічний аналіз населення Львівської області / *М. А. Петровська, О. В. Пилипович* // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2013. – Серія: географія. – № 2 (випуск 35) – с. 53-60.
10. *Сидоренко Г. И.* Актуальные проблемы изучения воздействия факторов окружающей среды на состояние здоровья / *Г. И. Сидоренко, Г. И. Румянцев, С. М. Новиков* // Гигиена и санитария. – 1998. – 69 с.
11. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств у 2013 р.: статистичний збірник. – Київ, 2013. – 36 с.
12. Статистичний довідник показників стану здоров'я населення та діяльності лікувально-профілактичних установ Львівської області за 2011 рік. – Львів, 2012. – 238 с.
13. Статистичний збірник кількості населення Львівської області за 2009 рік. – Львів, 2010. – 71 с.; за 2010 рік. – Львів, 2011. – 76 с.; за 2011 рік. – Львів, 2012. – 76 с.
14. Статистичний збірник. Довкілля Львівщини за 2012 рік. – Львів, 2013. – 113 с.; за 2013 рік. – Львів, 2014. – 115 с.
15. Статистичний збірник. Соціальні індикатори рівня життя населення за 2012 рік. – Львів, 2013. – 172 с.
16. Статистичний щорічник Львівської області за 2012 рік // частина ІІ. – Львів, 2013. – 465 с.; за 2013 рік // частина ІІ. – Львів, 2014. – 264 с.
17. *Шевчук Л. Т.* Основи медичної географії / Л. Т. Шевчук. – Львів, 1997. – 168 с.
18. *Becker G. S.,* 1981, A Treatise of the Family. Harvard University Press, Cambridge. – 1981. – S. 304.
19. *Pantylej W.,* 2008, Przemiany społeczno-gospodarcze a stan zdrowia ludnoci Ukrainy i Polski w latach 1990-2002. Wydawnictwo UMCS, Lublin. – S. 300.
20. *Pantyley V.*, 2014, Demographic and health situation of children in conditions of economic destabilization in the Ukraine, [in.:] Annals of Agricultural and Environmental Medicine, Vol 21, No 1, p. 79-85.
21. *Рюль В. О.,* 2012, Соціологізація дітей транскордонних мігрантів в системі подолання життєвих труднощів (на прикладі Закарпатської області). Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук. Класичний приватний університет, Запоріжжя.
22. *Shablij O. I.* Problemy i zadania rozwoju geografii medycznej na Ukraine / *O. I. Shablij* // Zdrowie a środowisko : Materiały konferencji naukowej z geografii medycznej. – Lublin, 1993. – S. 32–35.
23. *Shablij O. I.* Regionalne osobliwości "wyczerpania" ludności jako aktualny problem geografii medycznej (na przykładzie obwodu Lwowskiego) / *O. I. Shablij, L. T. Shevczuk* // Zdrowie a środowisko : Materiały konferencji naukowej z geografii medycznej. – Lublin, 1993. – S. 85–87.
24. Населення Львівської області [електронний ресурс]. − Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/населення_Львівської_області
25. Статистичні таблиці від А до Я [електронний ресурс]. − Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c_files/az.html

References:

1. *Artemenko O. V.* Medy`ko-geografichny`j analiz dy`tyachogo naselennya L`vivs`koyi oblasti / *O. V. Artemenko* // IX Vseukrayins`ka students`ka naukova konferenciya "Suchasni problemy` pry`rodny`chy`x nauk". – Nizhy`n, 23-24 kvitnya 2014 r. – s. 65-66.
2. *Gozak S. V.* Dy`namika invalidnosti dy`tyachogo naselennya Ukrayiny` / *S. V. Gozak, L. V. Syery`x, T. V. Stankevy`ch, O. O. Filonenko*. – Ky`yiv, 2009. – 9 s.
3. *Guczulyak V. M.* Istoriya rozvy`tku ta suchasny`j stan medy`ko-geografichny`x doslidzhen` / *V. M. Guczulyak, K. P. Muxa* // Visny`k L`viv. un-tu. 2009. – Seriya geogr. – Vy`p. 36. – S. 115-121.
4. *Guczulyak V. M.* Medy`chna geografiya: Ekologichny`j aspekt: [navch. posibn.] / *V. M. Guczulyak*. – Chernivci: Ruta, 2008. – 132 s.
5. Demografichny`j shhorichny`k naselennya L`vivs`koyi oblasti za 2009 rik. – L`viv, 2010. – 105 s.; za 2010 rik. – L`viv, 2011. – 102 s.; za 2011 rik. – L`viv, 2012. – 100 s.; za 2012 rik. – L`viv, 2013. – 100 s.
6. *Kiptach F.* Depresy`vni regiony` Ukrayiny`: ekologichna komponenta: [monografiya]. – L`viv: Vy`davny`chy`j centr LNU imeni Ivana Franka, 2008. – 288 s.
7. Medy`ko-geografichny`j atlas Ukrayiny` / *Baranovs`ky`j V. A., Py`rozhenko K. G., Shevchenko V. O.* – K.: Zeleny`j svit, 1995. Vy`p. 1. – 32 s.
8. *Petrovs`ka M. A.* Medy`ko-geografichny`j analiz dy`tyachogo naselennya L`vivs`koyi oblasti / *M. A. Petrovs`ka* // Naukovi zapy`sky` Ternopil`s`kogo nacional`nogo pedagogichnogo universy`tetu imeni Volody`my`ra Gnatyuka. – Ternopil`, 2013. – Seriya: geografiya. – # 1 (vy`pusk 34) – s. 190-197.
9. *Petrovs`ka M. A.* Medy`ko-geografichny`j analiz naselennya L`vivs`koyi oblasti / *M. A. Petrovs`ka, O. V. Py`ly`povy`ch* // Naukovi zapy`sky` Ternopil`s`kogo nacional`nogo pedagogichnogo universy`tetu imeni Volody`my`ra Gnatyuka. – Ternopil`, 2013. – Seriya: geografiya. – # 2 (vy`pusk 35) – s. 53-60.
10. *Sy`dorenko G. Y`.* Aktual`nye problemy y`zucheny`ya vozdejstvy`ya faktorov okruzhayushhej sredy na sostoyany`e zdorov`ya / *G. Y`. Sy`dorenko, G. Y`. Rumyancev, S. M. Novy`kov* // Gy`gy`ena y` sany`tary`ya. – 1998. – 69 s.
11. Social`no-demografichni xaraktery`sty`ky` domogospodarstv u 2013 r.: staty`sty`chny`j zbirny`k. – Ky`yiv, 2013. – 36 s.
12. Staty`sty`chny`j dovidny`k pokazny`kiv stanu zdorov'ya naselennya ta diyal`nosti likuval`no-profilakty`chny`x ustanov L`vivs`koyi oblasti za 2011 rik. – L`viv, 2012. – 238 s.
13. Staty`sty`chny`j zbirny`k kil`kosti naselennya L`vivs`koyi oblasti za 2009 rik. – L`viv, 2010. – 71 s.; za 2010 rik. – L`viv, 2011. – 76 s.; za 2011 rik. – L`viv, 2012. – 76 s.
14. Staty`sty`chny`j zbirny`k. Dovkillya L`vivshhy`ny` za 2012 rik. – L`viv, 2013. – 113 s.; za 2013 rik. – L`viv, 2014. – 115 s.
15. Staty`sty`chny`j zbirny`k. Social`ni indy`katory` rivnya zhy`ttya naselennya za 2012 rik. – L`viv, 2013. – 172 s.
16. Staty`sty`chny`j shhorichny`k L`vivs`koyi oblasti za 2012 rik // chasty`na II. – L`viv, 2013. – 465 s.; za 2013 rik // chasty`na II. – L`viv, 2014. – 264 s.
17. *Shevchuk L. T.* Osnovy` medy`chnoyi geografiyi / *L. T. Shevchuk*. – L`viv, 1997. – 168 s.
18. *Becker G. S.,* 1981, A Treatise of the Family. Harvard University Press, Cambridge. – 1981. – S. 304.

19. *Pantylej W.,* 2008, Przemiany społeczno-gospodarcze a stan zdrowia ludnoci Ukrainy i Polski w latach 1990-2002. Wydawnictwo UMCS, Lublin. – S. 300.
20. *Pantyley V.,* 2014, Demographic and health situation of children in conditions of economic destabilization in the Ukraine, [in.:] Annals of Agricultural and Environmental Medicine, Vol 21, No 1, p. 79-85.
21. *Ryul` V. O.,* 2012, Sociologizaciya ditej transkordonny`x migrantiv v sy`stemi podolannya zhy`ttyevy`x trudnoshhiv (na pry`kladi Zakarpats`koyi oblasti). Avtoreferat na zdobuttya naukovogo stupenya kandy`data sociologichny`x nauk. Klasy`chny`j pry`vatny`j universy`tet, Zaporizhzhya.
22. *Shablij O. I.* Problemy i zadania rozwoju geografii medycznej na Ukraine / O. I. Shablij // Zdrowie a środowisko : Materiały konferencji naukowej z geografii medycznej. – Lublin, 1993. – S. 32–35.
23. *Shablij O. I.* Regionalne osobliwości "wyczerpania" ludności jako aktualny problem geografii medycznej (na przykładzie obwodu Lwowskiego) / O. I. Shablij, L. T. Shevczuk // Zdrowie a środowisko : Materiały konferencji naukowej z geografii medycznej. – Lublin, 1993. – S. 85–87.
24. Naselennya L`vivs`koyi oblasti [elektronny`j resurs]. − Rezhy`m dostupu: http://uk.wikipedia.org/wiki/naselennya_L`vivs`koyi_oblasti
25. Staty`sty`chni tably`ci vid A do Ya [elektronny`j resurs]. − Rezhy`m dostupu: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c_files/az.html

Резюме:

Петровская М., Пантилей В., Артеменко О. ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОТЕНЦИАЛА ЗДОРОВЬЯ ДЕТСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ.

Отслежены демографические показатели детского населения Львовской обл. В 2012 г. проживало 2 522,3 тыс. чел. (5,5% от общего количества населения в Украине), в том числе 395,9 тыс. чел. – дети до 14 лет (15,7% от общей численности населения Львовской обл. и 6% от общего количества детей Украины). Плотность детского населения составляет 18,1 чел./км^2. Коэффициент рождаемости – 11,9‰, смертности – 12,5‰. Дети в возрасте до 14 лет составляют 1,04% от общего количества умерших.

Выяснены причины смертности детей в возрасте до 14 лет, среди которых преобладают врожденные пороки развития, деформации и хромосомные аномалии (84 чел., или 41% всех болезней), а меньше смертей вызваны болезнями органов пищеварения (3 ребенка, или 2% от всех болезней).

Проанализировано структуру заболеваемости детей, где преобладающими являются болезни органов дыхания – 1 050,8 на 1 000 детей (72% от общего количества заболеваний).

Изучено факторы, влияющие на потенциал здоровья детей (расходы местных бюджетов на здравоохранение, уровень среднемесячной номинальной заработной платы, экологическая ситуация в регионе), выявлено связи между ними и заболеваемостью детей; прослежено причины инвалидности детей.

С помощью анкетирования, среди случайно выбранных в Львовской обл. домохозяйств, с детьми в возрасте 0-14 лет, выяснено состояние здоровья детского населения и отдельные факторы его формирования.

Ключевые слова: дети, население, заболеваемость, потенциал здоровья, Львовская область.

Summary:

Petrovska M., Pantyley V., Artemenko O. FACTORS INFLUENCING HEALTH POTENTIAL OF CHILDREN'S POPULATION IN LVIV REGION.

The demographic indicators of children population in L'viv Region were examined. In 2012 population of Lviv region was 2533.3 thousands (5.5% of overall population in Ukraine), out of this, 395.9 thousand were children under 14 years old (15.7% of overall population of Lviv region and 6% of overall children population of Ukraine). The density of children population is 18.1 per km^2. The birth coefficient is 11.9‰, death rate – 12.5‰. Children under age 14 are 1.04% of overall number of deceased.

The reasons of mortality of children under 14 years old are identified. The primary reasons found to be congenital malformations, deformations and chromosome anomalies (84 cases or 41%) while the least number of deaths caused by deceases of digestive organs (3 cases or 2%).

The structure of children's morbidity was investigated. The prevailing are respiratory diseases –1050.8 per 1,000 children (72% of overall cases).

The factors influencing the children's health potential (local budgets spending on healthcare, average monthly salary, environmental situation in the region) have been studied. The correlation between these factors and children morbidity has been examined. The reasons of children disabilities were investigated.

The health state of children population as well as specific factors that contribute its developing has been investigated by using questionnaire among randomly selected households with children of age 0-14 years old in Lviv region.

Key words*: children, population, morbidity, health potential, Lviv region.*

Рецензент: проф. Петлін В.М. *Надійшла 21.10.2015р.*

УДК 911.3

Зоя БОЙКО

КЛАСИФІКАЦІЯ РАЙОНІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА ІНДИКАТОРАМИ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ

У статті розглядаються трудові ресурси районних систем Дніпропетровської області за допомогою інтегрального індикатора. В якості синтетичних параметрів районних систем застосовані індикатори, за допомогою яких виконано аналіз динаміки та стану трудових ресурсів. На основі зазначених індикаторів виконані часткові класифікації та рейтинги районів. За кожним індикатором виконано класифікацію районів та визначено тенденції динаміки змін індикаторів у часі.

Ключові слова: *трудові ресурси, міграція, демографічний тиск, інтегральний індикатор, коефіцієнт ефективності використання.*

Актуальність теми дослідження. Трансформаційні процеси, що активно відбуваються в Україні під впливом глобалізаційних викликів на тлі ринкових перетворень мають забезпечити стійкий соціально-економічний розвиток держави в цілому і окремих регіонів, зокрема. Стійкий соціально-економічний розвиток країни має стати основою для підвищення її незалежності, а також забезпечити підвищення рівня та якості життя населення, зниження безробіття, більш повного задоволення духовних потреб тощо. В цьому аспекті актуальною проблемою для України є питання зайнятості населення, регулювання розподілу трудових ресурсів та їх оптимального використання. Дніпропетровський регіон відіграє важливу роль в соціально-економічному розвитку України, має давню історію формування виробничого та інтелектуального потенціалу, власні суспільно-географічні особливості формування трудових ресурсів, а тому і вибраний у якості об'єкту дослідження

Огляд попередніх результатів наукових досліджень. Теоретичною базою дослідження слугували наукові праці вітчизняних вчених: Л. Згалат-Лозинської [1], В. Покрищука [1], Н. Слівінської [3], Р. Чорного [5] та ін. Але багатоаспектність дослідження трудових ресурсів підкреслюється відсутністю єдиної класифікації факторів формування та використання трудових ресурсів.

Постановка мети наукового дослідження. Дослідити формування трудових ресурсів районних систем Дніпропетровської області за допомогою інтегрального індикатора.

Виклад основного матеріалу. Синтетична стадія дослідження трудових ресурсів включає отримання нової інформації на основі виконаного аналізу вихідних даних. В якості синтетичних параметрів районних систем застосовані індикатори.

Індикатори – це комплексні показники, які у спрощеному вигляді відображають стан об'єкту (процесу, явища, системи, ситуації тощо). В залежності від їхнього змісту і мети застосування розрізняють прості та інтегральні (складні, пов'язуючі тощо) індикатори.

Прості індикатори характеризують одну властивість або ознаку об'єкту і мають відносно просту структуру, тому для їх визначення використовується невелика кількість параметрів. У науковому аналізі ці індикатори застосовуються для локальної систематизації (групування, визначення розподілу) об'єктів або згортки інформації. На відміну від них, інтегральні індикатори дають більш повну характеристику стану об'єкту, визначаються за багатьма параметрами (у тому числі і за простими індикаторами) і мають складну структуру. Як правило, вони відображають різні властивості (ознаки) об'єктів або зв'язки між ними і тому придатні для більш ефективної згортки інформації і використання у якості критеріїв узагальненої систематизації об'єктів. Індикатори повинні бути оптимальними з точки зору відбору і доступності (надійності, достовірності) параметрів об'єкту. При необхідності найбільш повного відображення стану об'єкту створюють систему індикаторів, наприклад, економічного, стійкого, соціального тощо розвитку соціоприродних систем [4].

У даному дослідженні розглядається лише одна складова суспільного процесу, а саме – питання формування трудових ресурсів районних систем Дніпропетровської області. Очевидно, що для його характеристики достатньо одного інтегрального індикатора. При цьому необхідно врахувати не тільки основні процеси, що визначають стан трудових ресурсів – демографічні (відтворення населення і демографічний тиск), міграційні (трудові міграції), вікові (старіння), але й ефективність використання трудових ресурсів (зайнятість населення або безробіття).

Для забезпечення однозначності трактування індикатора доцільно визначити загальний принцип його конструювання. У даному дослідженні вибрано принцип прямого зв'язку, тобто, пряму пропорційну залежність значення індикатора і стану трудових ресурсів. Для цього у формулах відношень статистичних показників у чисельнику розміщуються параметри,

що характеризують позитивні риси суспільно-географічного процесу, а в знаменнику – негативні.

Враховуючи викладені вище міркування, формула для визначення інтегрального індикатора стану трудових ресурсів для і – того об'єкту має наступний вигляд:

$$I_i = K_{еф,i}*(I_{дем,i} + I_{вік,i} + I_{міг,i}), \qquad (1.1)$$

де I_i – інтегральний індикатор стану трудових ресурсів;
$K_{еф,i}$ – коефіцієнт ефективності використання трудових ресурсів;
$I_{дем,i}$ – індикатор демографічного тиску;
$I_{вік,i}$ – індикатор віку трудових ресурсів;
$I_{міг,i}$ – індикатор міграцій трудових ресурсів.

Таким чином, інтегральний індикатор стану трудових ресурсів, визначений за формулою 1.1, дає однозначну оцінку процесу формування трудових ресурсів районних систем і регіональної системи у цілому. Для детального аналізу просторової диференціації районів Дніпропетровської області за особливостями формування трудових ресурсів можна використовувати як інтегральний індикатор, так і його складові, що розширює інформаційну базу узагальнення результатів дослідження.

Відповідно до неї розраховані прості та інтегральний індикатори на кожний рік досліджуваного періоду. Враховуючи, що індикатори повинні відображати процес формування трудових ресурсів за весь досліджуваний період, класифікації районів виконані за середніми за досліджуваний період значеннями індикаторів. Локальні (часткові) класифікації (за одним індикатором) дають уявлення про динаміку формування трудових ресурсів під впливом тих факторів, які відображає даний індикатор. Класифікація районів за інтегральним індикатором є узагальнюючою, такою, що комплексно відображає особливості процесу формування трудових ресурсів за весь досліджуваний період.

Відомо, що негативні наслідки глобальної фінансово-економічної кризи в Україні найбільш помітно вразили регіони, що мають високий рівень розвитку промислового виробництва. Дніпропетровська область є одним з лідерів у цьому відношенні і тому наслідки цієї кризи позначилися на стані всіх складових соціально – економічної сфери, у тому числі – і на процесі формування трудових ресурсів. Тому при аналізі динаміки індикаторів доцільно основну увагу звернути на останні роки досліджуваного періоду – 2009 і 2010, які відповідають найбільш несприятливому періоду економічного розвитку країни, зумовленому впливом кризи. При цьому слід зазначить, що 2009 р. відображає етап максимального розвитку кризи, а 2010 р. – етап початку виходу господарства України із кризи.

Результати розрахунків і класифікація районів за середнім значенням інтегрального індикатору наведено у таблиці 1.1.

Дані таблиці 1.1 у вигляді пелюсткової діаграми представлено на рис. 1.2.

Як видно з таблиці 1.1 і рис. 1.2, значення інтегрального індикатора добре диференційовані за часом та у просторі. Його динаміка характеризується двома тенденціями – зростання і зменшення у другій половині досліджуваного періоду.

Таблиця 1.1

Класифікація районів Дніпропетровської області за середнім значенням інтегрального індикатора

Група	Назва району	Р о к и				Середній	Місце
		2007	2008	2009	2010		
1	Дніпропетровський	2.2642	1.5998	0.7553	0.9262	1.386	1
	Новомосковський	0.9774	0.7934	0.7618	0.8616	0.849	2
2	Криворізький	0.8374	0.6779	0.6714	0.6571	0.711	3
3	Синельниківський	0.7455	0.5444	0.6471	0.6042	0.635	4
	Магдалинівський	0.5929	0.6568	0.6817	0.6024	0.633	5
	Васильківський	0.6075	0.5470	0.6253	0.7234	0.626	6
	Нікопольський	0.6609	0.6117	0.6359	0.5892	0.624	7
	Солонянський	0.5557	0.5614	0.6058	0.7292	0.613	8
	П'ятихатський	0.6845	0.6226	0.5942	0.5501	0.613	9
	Верхньодніпровський	0.6179	0.5757	0.5788	0.6735	0.611	10
4	Широківський	0.5174	0.5452	0.6004	0.6072	0.568	11
	Межівський	0.4740	0.5216	0.6354	0.6020	0.558	12
	Апостолівський	0.5661	0.5443	0.5677	0.5012	0.545	13
	Петриківський	0.5258	0.5448	0.4337	0.6223	0.532	14
	Покровський	0.4803	0.4866	0.6170	0.5245	0.527	15
	Павлоградський	0.5063	0.4479	0.5219	0.6149	0.523	16
	Юр'ївський	0.5029	0.5279	0.5333	0.5108	0.519	17
	Царичанський	0.4964	0.4999	0.5978	0.4711	0.516	18
	Криничанський	0.4308	0.5221	0.5619	0.5317	0.512	19

	Софіївський	0.4706	0.4583	0.5211	0.5783	0.507	20
5	Томаківський	0.4587	0.4460	0.4540	0.5195	0.470	21
	Петропавлівський	0.3598	0.3492	0.4132	0.4921	0.404	22

Перша тенденція спостерігається для Дніпропетровського, Новомосковського, Васильківського, Солонянського, Верхньодніпровського, Широківського, Павлоградського, Софіївського, Томаківського і Петропавлівського районів. При цьому для Дніпропетровського, Новомосковського і Петриківського районів значення інтегрального індикатора є мінімальними.

Для Криворізького, Синельниківського, Магдалинівського, Нікопольського, П'ятихатського, Межівського, Апостолівського, Покровського, Юр'ївського, Царичанського, Криничанського районів спостерігається друга тенденція – зменшення значень цього індикатора у 2009 та 2010 рр.

Рис. 1.2. Розподіл районів Дніпропетровської області за інтегральним індикатором (ранжовано за середнім значенням)

Характерно, що для Магдалинівського, Межівського, Апостолівського, Покровського, Юр'ївського, Царичанського і Криничанського значення інтегрального індикатора є максимальними.

Територіальний розподіл районів за середнім значенням інтегрального індикатора представлено на рис. 1.3.

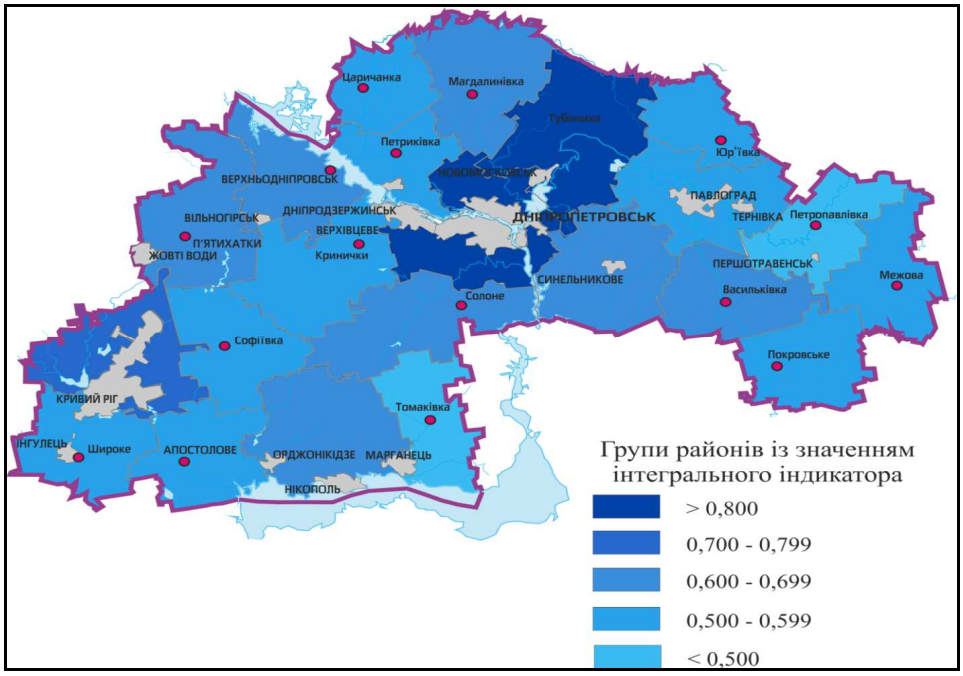

Рис. 1.3. Територіальний розподіл районів Дніпропетровської області за середнім значенням інтегрального індикатора

Висновки. За авторською методикою визначено індикатори формування трудових ресурсів районів: коефіцієнт ефективності використання трудових ресурсів, демографічний індикатор, віковий індикатор, міграційний індикатор та інтегральний індикатор формуван-

ня трудових ресурсів. За кожним індикатором виконано класифікацію районів і визначено тенденції динаміки змін індикаторів у часі. Для всіх індикаторів характерними є значення у 2009-2010 рр., які відповідають періоду виходу господарства Дніпропетровської області із фінансово-економічної кризи. Визначено групи районів, для яких позитивні тенденції розвитку процесу формування трудових ресурсів спостерігаються за п'ятьма, чотирма, трьома, двома і одним індикатором. 15 районів характеризуються позитивною динамікою за значеннями вікового індикатора, по 13 районів – за значеннями коефіцієнту ефективності використання трудових ресурсів і демографічним індикатором.

Встановлено, що позитивною динамікою розвитку трудових ресурсів у 2009 та 2010 рр. (період виходу із фінансово-економічної кризи) за всіма індикаторами характеризуються Васильківський, Петриківський та Софіївський райони; за чотирма індикаторами – Павлоградський, Петропавлівський, Солонянський райони; за трьома – Верхньодніпровський, Новомосковський, П'ятихатський, Томаківський, Царичанський, Широківський, Юр'ївський райони; за двома – Дніпропетровський, Криворізький, Криничанський, Магдалинівський, Межівський, Синельниківський райони; за одним – Апостолівський, Нікопольський, Покровський райони. За сумарним рейтингом виділено 5 груп районів. Першу групу (з найменшою сумою рейтингів) утворюють Дніпропетровський і Новомосковський райони, другу – Криворізький, Синельниківський, Магдалинівський, Васильківський та Нікопольський райони. Найгірші показники за сумарним рейтингом мають Павлоградський, Царичанський, Криничанський, Софіївський, Томаківський та Петропавлівський райони.

Література:

1. *Згалат-Лозинська Л.О.* Економічний механізм ефективного використання трудового потенціалу за умов формування ринкових відносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.02.03 "Організація управління, планування і регулювання економікою" / *Л.О. Згалат-Лозинська*. – К., 2002. – 18 с.
2. *Покрищук В.* Ринок праці України: сучасні тенденції зайнятості населення / *В. Покрищук, В. Ковальський, О. Пазюк* // Україна: аспекти праці 2007. – № 5. – С. 3-9.
3. *Слівінська Н.М.* Соціально–економічні та демографічні чинники реалізації трудового потенціалу регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. е. наук: спец. 08.09.01 "Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика" / *Н.М. Слівінська*. – Донецьк, 2003. – 19 с.
4. Соціальні індикатори рівня життя населення: Стат. збірник / Державний комітет статистики України / [Відп. за випуск *І. Калачова*]. – К.: Державний комітет статистики України, 2002. – 227 с.
5. *Чорний Р.С.* Підходи до розуміння суті та структури трудового потенціалу / *Р.С. Чорний* // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. − Вип. 21.6. – С. 355-361.

References:

1. *Zgalat-Lozy`ns`ka L.O.* Ekonomichny`j mexanizm efekty`vnogo vy`kory`stannya trudovogo potencialu za umov formuvannya ry`nkovy`x vidnosy`n: avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. e. nauk: specz. 08.02.03 "Organizaciya upravlinnya, planuvannya i regulyuvannya ekonomikoyu" / *L.O. Zgalat-Lozy`ns`ka*. – K., 2002. – 18 s.
2. *Pokry`shhuk V.* Ry`nok praci Ukrayiny`: suchasni tendenciyi zajnyatosti naselennya / *V. Pokry`shhuk, V. Koval`s`ky`j, O. Pazyuk* // Ukrayina: aspekty` praci 2007. – # 5. – S. 3-9.
3. *Slivins`ka N.M.* Social`no-ekonomichni ta demografichni chy`nny`ky` realizaciyi trudovogo potencialu regionu: avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. e. nauk: specz. 08.09.01 "Demografiya, ekonomika praci, social`na ekonomika i polity`ka" / *N.M. Slivins`ka.* – Donecz`k, 2003. – 19 s.
4. Social`ni indy`katory` rivnya zhy`ttya naselennya: Stat. zbirny`k / Derzhavny`j komitet staty`sty`ky` Ukrayiny` / [Vidp. za vy`pusk *I. Kalachova*]. – K.: Derzhavny`j komitet staty`sty`ky` Ukrayiny`, 2002. – 227 s.
5. *Chorny`j R.S.* Pidxody` do rozuminnya suti ta struktury` trudovogo potencialu / *R.S. Chorny`j* // Naukovy`j visny`k NLTU Ukrayiny`. – 2011. − Vy`p. 21.6. – S. 355-361.

Резюме:

Бойко З.В. КЛАССИФИКАЦИЯ РАЙОНОВ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ ПО ИНДИКАТОРАМ ФОРМИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ

Исследования трудовых ресурсов включает в себя получение новой информации на основе выполненного анализа исходных данных. В качестве синтетических параметров районных систем применены индикаторы, с помощью которых выполнен анализ динамики и состояния трудовых ресурсов. На основе указанных индикаторов выполнены частичные классификации и рейтинги районов. За каждым индикатором выполнено классификацию районов и определены тенденции динамики изменений индикаторов во времени. Установлено, что для всех индикаторов характерны значения в 2009-2010 гг, соответствующие периоду выхода хозяйства Днепропетровской области из финансово-экономического кризиса. Определены группы районов, для которых положительные тенденции развития процесса формирования трудовых ресурсов наблюдаются по пяти, четырьмя, тремя, двумя и одним индикатором. Установлено, что положительной динамикой развития трудовых ресурсов в 2009 и 2010 (период выхода из финансово-экономического кризиса) по всем индикаторам характеризуются Васильковский, Петриковский и Софиевский районы; по четырем индикаторам – Павлоградский, Петропавловский, Солонянский районы; по трем – Верхнеднепровский, Новомосковский, Пятихатский, Софиевский, Царичанский, Широковский, Юрьевский районы; по двум – Днепропетровский,

Криворожский, Криничанский, Магдалиновский, Межевской, Синельниковский районы; по одному – Апостоловский, Никопольский, Покровский районы. По суммарному рейтингу выделено 5 групп районов. Первую группу (с наименьшей суммой рейтингов) образуют Днепропетровский и Новомосковский районы, вторую – Криворожский, Синельниковский, Магдалиновский, Васильковский и Никопольский районы. Худшие показатели по суммарному рейтингу имеют Павлоградский, Царичанский, Криничанский, Софиевский, Широковский и Петропавловский районы.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, миграция, демографическое давление, интегральный индикатор, коэффициент эффективности использования

Summary:

Zoe V. Boiko. CLASSIFICATION DISTRICT OF DNEPROPRTROVSK REGION FORMING ON INDICATORS WORKFORCE.

Labour Force Survey includes new information on the basis of the analysis of initial data. As the synthetic parameters of regional systems of indicators applied by means of which the analysis of the dynamics and status of the labor force. On the basis of these indicators made partial classification and rating areas. For each indicator to classify regions and identify changes in trends in the indicators over time. It was found that for all the characteristic values of the indicators in 2009-2010, corresponding to the period when the economy Dnepropetrovsk region of the financial crisis. The groups of the areas for which the positive trends in the development process of the formation of labor resources occur in five, four, three, two and one indicator. It was found that the positive dynamics of the labor force in 2009 and 2010 (the period of recovery from the financial-economic crisis), all indicators are characterized Vasilkovsky, Petrikov and Sophia areas; on four indicators – Pavlograd, Petropavlovsk, Solonyansky areas; for three – Verhnedneprovsky, Novomoskovsky, Pyatihatsky, Sophia, Tsarichanskoye, Shirokovskii, Yurievsky areas; two - Dnepropetrovsk, Krivoy Rog, Krinichansky, Magdalinovsky, Mezhevskoy, Sinelnikovskoye areas; one – Apostolovo, Nikopol, Pokrovsky areas. Total rating of 5 groups allocated areas. The first group (with the least amount of ratings) form Dnepropetrovsk and Novomoskovsk district, the second – Krivoy Rog, Sinelnikovskoye, Magdalinovsky, Vasilkovsky and Nikopol district. The worst figures for the total rating are Pavlograd, Tsarichanskoye, Krinichansky, Sophia, Shirokovskii and Petropavlovsk districts.

Key words: labour resources, migration, demographic pressure, integral indicator, the coefficient of efficiency of use.

Рецензент: проф. Заставецька О.В. *Надійшла 04.10.2015р.*

УДК 911.3 Ганна ЛАМЕКІНА

ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ВНУТРІШНЬОЇ І ЗОВНІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ПОЛЬШІ

Розкрито основні поняття стосовно дослідження міграційних процесів як фактору впливу на зовнішню політику Польщі. Розглянуто найбільш ефективні методи дослідження взаємозв'язку міграції та зовнішньої політики держави. Виявлено, що існує велика кількість видів міграції, які водночас не виключають одні одних.

Ключові слова: міграційні процеси, еміграція, імміграція, репатріація, воєводство.

Актуальність теми дослідження. Актуальність досліджень міграції зумовлена, насамперед, такими чинниками: різким зростанням та диверсифікацією сучасних міграційних потоків; створенням різноманітних транснаціональних мігрантських спільнот та локальних діаспор; ускладненням соціальних відносин і взаємозв'язків унаслідок міграції як у суспільствах донорах, так і у суспільствах реципієнтах; зменшенням ролі соціально економічних та зростанням ролі і значення соціокультурних чинників у розгортанні міжнародної міграції, що знаходить прояв у адаптаційних та ідентифікаційних процесах та практиках мігрантів, змінах їхньої мотиваційної сфери; потребою вироблення якісно нової оптимізованої державної політики стосовно мігрантів у приймаючих суспільствах та у суспільствах донорах. [2].

Огляд попередніх результатів наукових досліджень. Розробкою теоретичних засад дослідження міграційних процесів займалися такі дослідники, як О. Піскун, І. Прибиткова, Ю. Римаренко, О. Хомра та інші.

Постановка мети наукового дослідження. Проаналізувати сучасні міграційні процеси населення Польщі, показати, яке практичне втілення вони мають.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до вивчення даного соціального явища (міграція) розглянемо значення цього феномену.

Міграція (від лат. migration – переселення, переміщення, від migro – переселяюсь) фізичних осіб поширена у світі, як складний соціальний феномен, має об'єктивні передумови та

носить закономірний характер. Нерідко синонім міграції фізичних осіб у вузькому розумінні є термін "переселення" [3].

Звідки можна стверджувати, що існує декілька видів міграції фізичних осіб. За класифікацією С.Б. Чеховича [3] розглянемо підвиди міграції фізичних осіб та їх складові (постійна, зворотна); типи міграції які залежать від її спрямування (зовнішня, внутрішня).

Зовнішня міграція фізичних осіб, пов'язану із перетинанням державного кордону, називають також міжнародною. Для виокремлення потоків мігрантів, які прямують з конкретної країни , застосовують поняття "еміграція" ((від лат. emigration – виселення, переселення) масове переселення з батьківщини в іншу державу); для потоків у країну – імміграція ((від лат. immigratio – вселення) в'їзд у державу іноземцям чи особи без громадянства на тривале або постійне проживання) [3].

Крім еміграції у зовнішніх міграційних процесах має місце реміграція (від лат. re – зворотна дія та еміграція) – повернення емігрантів на батьківщину. Цей термін близький до визначення "репатріація"; іноді вони вживаються як синоніми [3].

Внутрішня міграція є переміщенням або переселенням людей всередині держави.

У Польщі головним напрямком міграцій є переселення зі сходу на захід (в набагато меншому ступені – так само на північ) країни: з так званих старих земель – центральних, південних і східних воєводств на возз'єднанні (Західні і Північні) землі. Серед інших напрямків помітно виділялася міграція в Верхньосілезький район, а так само в найбільші міста, виділені на правах воєводств – Варшаву, Лодзь та Краків.

В результаті міграції на західні та північні землі різко підвищився рівень матеріального добробуту переселенців [4]. Міграції з центральних і особливо південних і східних воєводств поліпшили також становище населення і цих районів.

Після помітного в 2007-2010 роках спаду кількості еміграцій на постійне перебування, у наступних роках спостерігається повторне їх зростання. У 2012 році, число поїздок на постійне перебування склало майже 20 тис. осіб, у 2013 році – трохи більше 21 тис. осіб, у 2014 році – 32 тис. осіб. Вважається, що в 2014 році число постійних еміграцій було менше, ніж у попередньому році, так як в кінці третього кварталу покинули Польщу близько 20,5 тисяч чоловік (за аналогічний період 2013 року – майже 26 тисяч осіб). У той же час, за попередніми оцінками, кількість іммігрицій на постійне місце проживання в 2014 році залишилася на тому ж рівні, що і попередньому році (близько 12 тисяч осіб).

Основними країнами еміграції населення Польщі залишаються Німеччина і Великобританія (рис. 1). Серед іммігрантів переважають поляки, які після ПМП за кордоном вирішили повернутися в країну (рис. 2).

Рис. 1. Еміграція населення на ПМП за країнами світу в 2014 році (у %) [1]

Масштаби внутрішнього міграції досить істотно змінилася за останні 60 років. У 50-х роках минулого століття внутрішня міграція сягала значно вищого рівня ніж зараз – постійне місце проживання в країні змінювали щорічно 1,3-1,5 млн. осіб (рис.3). Але також слід зазначити, що чисельність польського населення була тоді значно меншою, ніж зараз. Інтенсивність міграції визначається як відношення числа мігрантів за рік і кількості населення – виражене у відсотках або проміле – тому вона є відносно високою, на початку десятиліття: на кожні 1000 осіб припадало 54 мігрантів, в 1959 році – 47 осіб мігрантів.

Масштабна внутрішня міграція (більше 1 млн. осіб), як і раніше спостерігалась на початку 60-х років, але з 1963 року кількість міграції впала нижче 1 мільйона чоловік. В останні

20 років внутрішня міграція населення Польщі залишається на відносно високому рівні (в середньому щорічно 88,5 тис. чоловік). Інтенсивність міграції в цей період була значно меншою, ніж в 50-ті роки минулого століття коли її значення коливалося в діапазоні від 32% на початку цього періоду (1960 р) і до 22% - в 1982 році.

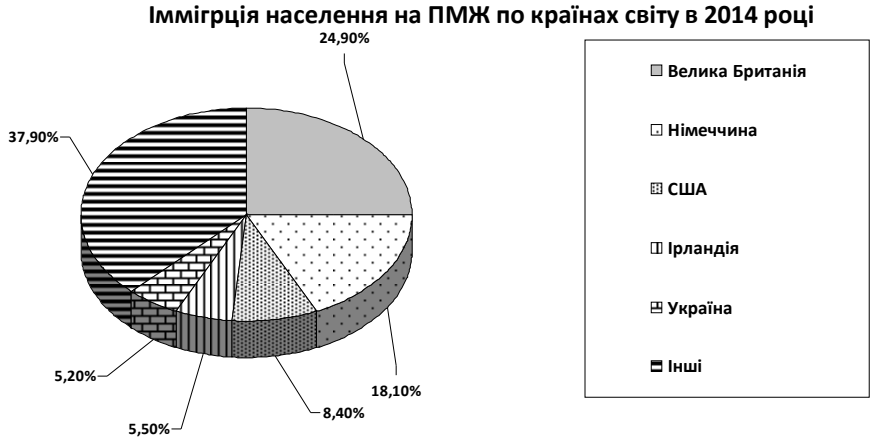

Рис. 2. Імміграція населення на ПМП за країнами світу в 2014 році (у %) [1]

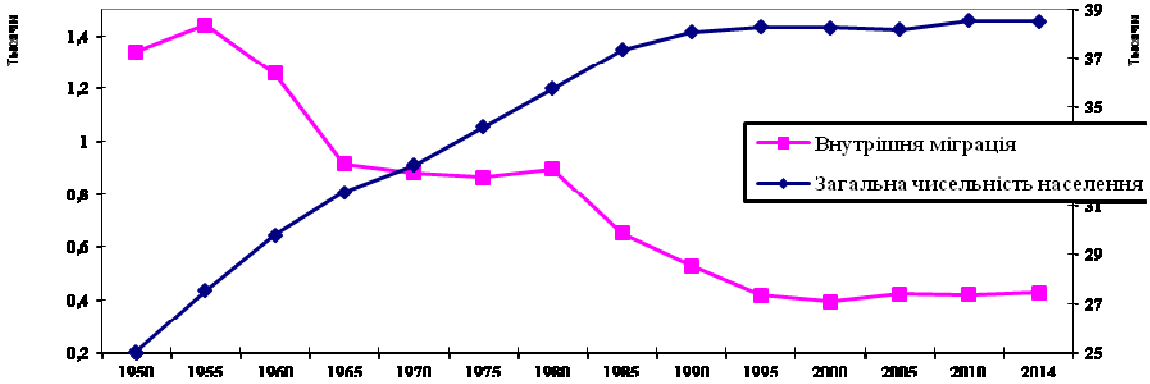

Рис. 3. Загальна кількість населення і внутрішня міграція Польщі у період з 1950 по 2013 роки (в тис. осіб) [1]

Також цікавим фактом є історія внутрішньої міграції в останні 60 років, враховуючи характер місцевості попереднього і наступного місця проживання, тобто приток і відтік міграції з міст і сіл, а особливо масштаб переміщень між містом і селом (рис. 4, рис. 5).

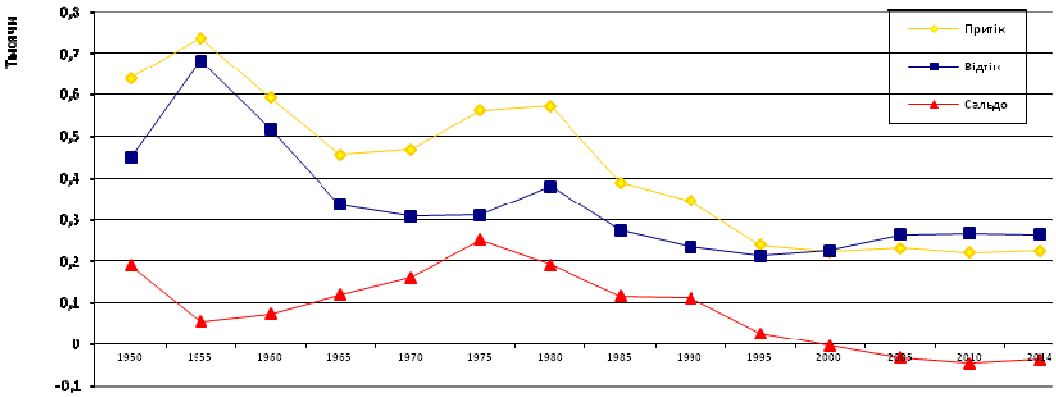

Рис.4. Притік та відтік внутрішньої міграція в / з міські(их) райони(ів) в період 1950-2013 років (в тис. осіб) [1]

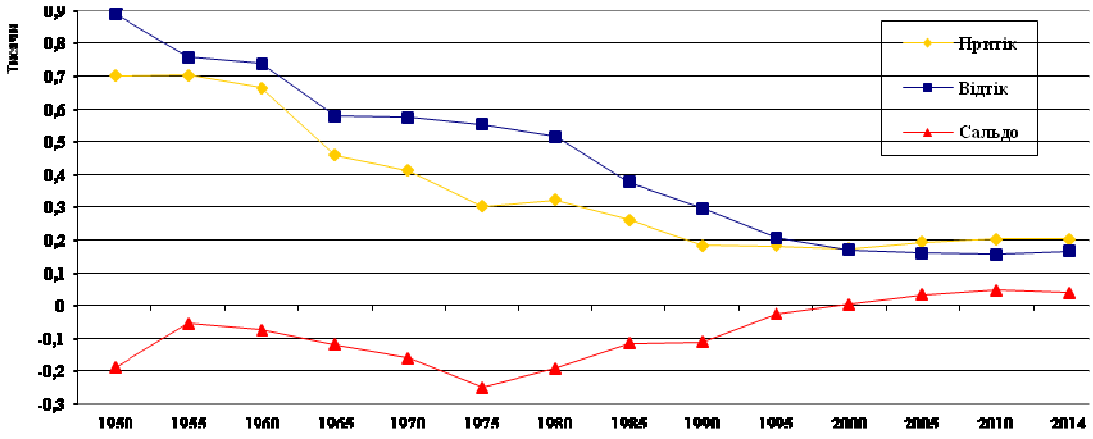

Рис. 5. Притік та відтік внутрішньої міграції в / з сільські (их) райони(ів) в період 1950-2013 років (в тис. осіб)[1]

Аналізуючи дані до 1999 року розмір припливу в міста не переважав розмір витоку – місто в результаті внутрішньої міграції населення збільшувалось. Після деяких коливань в 50-х роках спостерігалась тенденція збільшення сальдо міграцій в міста, а це значило, що міське населення за рахунок міграції збільшилось. У другій половині 80-х років ця цифра вирівнялася і складала 130 тисяч чоловік. З 1988 спостерігається безперервне зниження в різниці між притоком і відтоком населення в міста, і в 2000 році це викликало тенденцію до зміни знака сальдо міграції з позитивного на негативний. З цього часу відтік з міст переважує приплив – міста почали втрачати населення за рахунок міграції, а села – набирати.

Аналізуючи регіональні відмінності міграції серед воєводств від 2000 року тільки в чотирьох воєводствах наплив міграцій був більше, ніж відтік (частина притоку більше відтоку на 1), а саме в – Мазовецькому, Малопольському, Поморському та Великопольському воєводствах. Після 2005 року до цієї четвірки приєднались ще чотири воєводства: Опольське, Любуське, Західно-Поморське і Сілезьке, які в останній декаді XX століття були лідерами з міграції, а після 2000 року – втратили цей рівень. Найнижчий рівень міграції в останні роки (2000-2013 роки) спостерігався у Свентокшиському воєводстві, Люблінському, Підляському, Вармінсько-Мазурському, Підкарпатському, Сілезькому і Лодзькому. В окремих воєводствах східної Польщі зниження рівня міграції пов'язано з тим, що промисловість там припинила грати таку важливу роль як і у минулих роках, наприклад в 70-тих роках минулого століття, і рівень міграції знизився.

Польща, на протязі десятиліть, є країною еміграції – число емігрантів перевищує кількість іммігрантів. З 1960 року у Польщі чиста міграція на постійне місце проживання негативна: число емігрантів коливалося протягом цього періоду в межах 10-36 тисяч осіб на рік (тільки в 2006 році воно наблизилось до 47 тис. осіб). Після 2004 року спостерігається значне збільшення кількості еміграції і імміграції. Чиста міжнародна міграція в 2006 склала -36,1 тис. осіб. і була найнижчою за останні декілька десятиліть. Про те ці зміни не були постійними – вже в 2007 році відбувся невеликий спад еміграції і невелике зростання імміграції.

Під час світової економічної кризи 2008-2010 років відбулося явне зменшення еміграції, в той же час імміграції збільшуються і в 2009 році сягають найвищого (після 1960 року) рівня – 17,4 тис. чоловік. Але в останні роки (2010-2013 роки) знову спостерігається збільшення еміграції та зниження імміграції – в 2013 році баланс досяг майже -20 тис. чоловік (Рис. 6).

Більшість мігрантів походять з міст (рис. 7) – у 2014 році вони становили більше 71% від загальної кількості. Ця інтенсивність для міст явно вище, ніж для сільської місцевості – на кожні 100 тисяч міських жителів припадало 98 емігрантів, а в сільських районах – 61 емігрант.

Зафіксовано, що іммігрантам значно комфортніше влаштуватись в містах, ніж у сільській місцевості (рис. 8). У 2014 році в містах зафіксовано до 8,9 тисяч іммігрантів, що складає 73% від загальної їх кількості. Тобто на кожні 100 тисяч міського населення припадало 38 іммігрантів, в той же час у сільській місцевості – 22 іммігранти.

Всі провінції сучасної Польщі мають негативну чисту міжнародну міграцію (Рис.9).

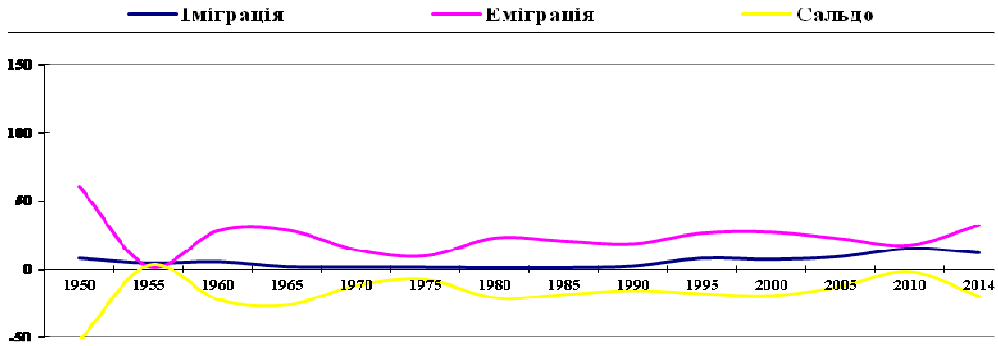

Рис. 6. Міжнародна міграція польського населення у 1950-2014 роках (в тис. осіб) [1]

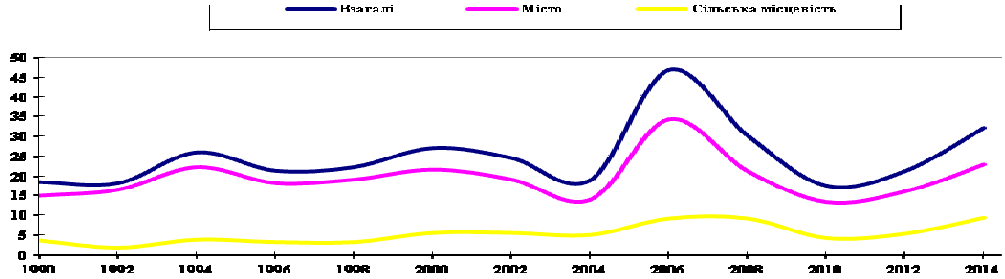

Рис. 7. Еміграція польського населення, в залежності від характеру місця проживання в період з 1990 по 2014 рік (у тис. осіб) [1]

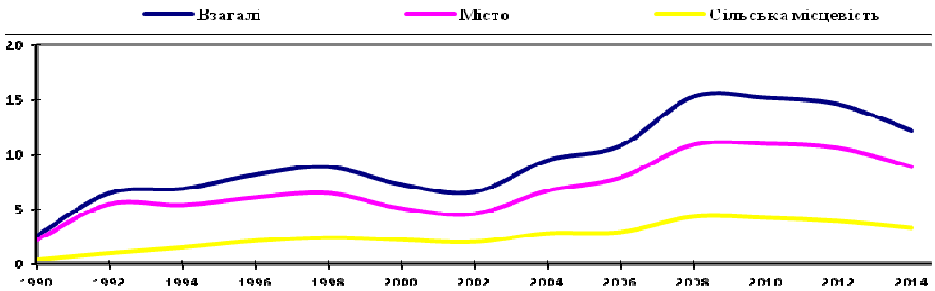

Рис. 8. Імміграція польського населення, в залежності від характеру місця проживання в період з 1990 по 2014 рік (у тис. осіб) [1]

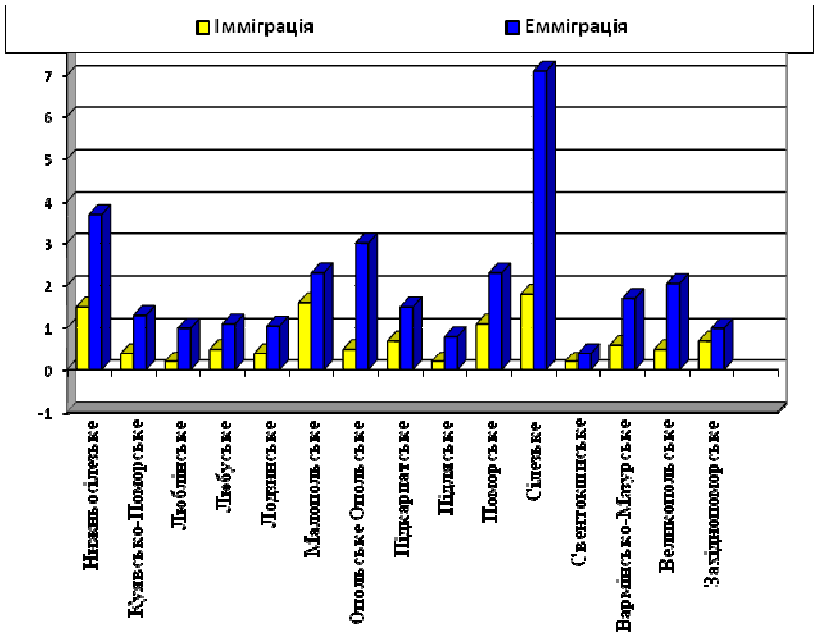

Рис. 9. Коефіцієнт імміграції та еміграції за воєводствами Польщі у 2014 році (в тис. осіб) [1]

Висновки. Проведене нами дослідження дало змогу виявити, що існує велика кількість видів міграції, які водночас не виключають одні одних. Всі провінції сучасної Польщі мають негативну чисту міжнародну міграцію, найбільш характерно це для провінції Сілезія. Більшість людей, які виїжджають за кордон – мешканці цієї провінції (у 2014 році в результаті міжнародної міграції провінція втратила 4,4 тис. жителів – Польщу покинуло більше 7 тисяч людей з цієї провінції, а повернулось – 1,7 тис. осіб). Серед негативного сальдо зарубіжних міграцій виділяються ще 2 воєводства: Опольське і Нижньосилезське (-2.4 тис. осіб), а найменших втрат населення в 2014 році зазнало Мазовецьке воєводство (-0,1 тис. осіб).

Основними країнами еміграції остаточного залишаються Німеччина і Великобританія. Серед іммігрантів переважають поляки, які на постійній основі мешкали в іншій країні, і вирішили повернутися до батьківщини. Набагато більше вирізняється масштаб еміграції на тимчасове перебування за кордон. За недавньої оцінкою, в кінці 2014 року число людей, які виїхали за кордон становило близько 2,19 млн. осіб, тобто майже на 66 тис. осіб більше, ніж у попередньому році. Основні напрямки польської еміграції на тимчасове перебування, як і раніше залишаються: Великобританія, Німеччина, США, Ірландія, Нідерланди та Італія.

Література:

1. Головне управління статистики Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stat.gov.pl/
2. *Ровенчак О.А.* Міжнародна міграція: теорія та практика: монографія/ *О.А.Ровенчак, В.В. Володько*. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. – 412 с.
3. *Чехович С. Б.* Елементарний курс міграційного права України: Конспект лекцій: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.– К. : МАУП, 2004. – 216 с.
4. *Leszczycki S.* Perspektywy rozwoju badań geograficznych w Posce. "Przegl. geogr.", 1964, 36, № 3, 411 – 426; РЖГеогр. 1965, 5Ж6.

References:

1. Golovne upravlinnya staty`sty`ky` Pol`shhi [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: http://stat.gov.pl/
2. *Rovenchak O.A.* Mizhnarodna migraciya: teoriya ta prakty`ka: monografiya/ *O.A.Rovenchak, V.V. Volod`ko*. – L`viv: L`vivs`ky`j nacional`ny`j universy`tet imeni Ivana Franka, 2015. – 412s.
3. *Chexovy`ch S. B.* Elementarny`j kurs migracijnogo prava Ukrayiny`: Konspekt lekcij: Navch. posib. dlya stud. vy`shh. navch. zakl.– K. : MAUP, 2004. – 216 s.
4. *Leszczycki S.* Perspektywy rozwoju badań geograficznych w Posce. "Przegl. geogr.", 1964, 36, № 3, 411 – 426; RZhGeogr. 1965, 5Zh6.

Резюме:

Ламекина А.А. ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВНУТРЕННЕЙ И ВНЕШНЕЙ МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ ПОЛЬШИ.

В статье раскрыты основные понятия относительно исследования миграционных процессов как фактора влияния на внешнюю политику Польши. Рассмотрены наиболее эффективные методы исследования взаимосвязи миграции и внешней политики государства. Проведенное нами исследование позволило выявить, что существует большое количество видов миграции, которые при этом не исключают друг друга. Все провинции современной Польши имеют отрицательную чистую международную миграцию, наиболее характерно это для провинции Силезия. Большинство людей, которые выезжают за границу – жители этой провинции (в 2014 году в результате международной миграции провинция потеряла 4,4 тыс. жителей – Польшу покинуло более 7000 человек из этой провинции, а вернулось – 1,7 тыс. чел). Среди негативного сальдо зарубежных миграций выделяются еще 2 воеводства: Опольское и Нижнесилезское (-2.4 тыс. чел), а наименьшие потери населения в 2014 году претерпело Мазовецкое воеводство (-0,1 тыс. чел). Основными странами эмиграции окончательного остаются Германия и Великобритания. Среди иммигрантов преобладают поляки, которые на постоянной основе жили в другой стране, и решили вернуться на родину. Гораздо больше отличается масштаб эмиграции на временное пребывание за границу. По недавней оценке, в конце 2014 году число людей, которые выехали за границу, составило около 2190000 человек, то есть почти на 66 тыс. человек больше, чем в предыдущем году. Основные направления польской эмиграции на временное пребывание, по-прежнему остаются Великобритания, Германия, США, Ирландия, Нидерланды и Италия.

Ключевые слова: миграционные процессы, эмиграция, иммиграция, репатриация, воеводство.

Summary:

Lamekina A.A. GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF INTEMAL AND EXTEMAL MIGRATION POLAND

The article deals with the basic concepts regarding the study of migration as a factor of influence on the foreign policy of Poland. It is considered the most effective methods of investigation of the relationship between migration and foreign policy. Our study revealed that there are many types of migration, which is not mutually exclusive. All provinces of modern Poland have a negative net international migration is most characteristic of the province of Silesia. Most people who go abroad – residents of the province (in 2014 as a result of international migration, the province lost 4.4 thousand inhabitants – Poland has left more than 7,000 people in this province and returned - 1.7 thousand people). Among the negative balance of foreign migration has allocated 2 provinces: Opole and Lower Silesia (-2.4 thousand people), and the smallest loss of population in 2014 has undergone Mazovia (-0.1 thousand people). The main countries

of emigration are final, Germany and the United Kingdom. Among immigrants dominated by Poles, who permanently live in another country, and decided to return home. Much more different scale emigration for temporary stay abroad. According to a recent estimate, in late 2014, the number of people who went abroad was about 2190000 man, that is, almost 66 thousand people more than in the previous year . The main directions of the Polish emigration for temporary stay, remain the UK, Germany, USA, Ireland, the Netherlands and Italy.

Key words: migration, emigration, immigration, repatriation, silesia

Рецензент: проф. Заставецька О.В. *Надійшла 04.10.2015р.*

УДК 911.3: 32

Оксана СКЛЯРСЬКА

ЕТНОГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА

Проаналізовано вплив етногеографічного чинника на формування адміністративно-територіального устрою та функціонування органів влади Сполученого Королівства. Розглянуто повноваження Парламенту Шотландії, Асамблеї Північної Ірландії та Національної Асамблеї Уельсу, головні ланки адміністративно-територіального поділу чотирьох історичних регіонів Сполученого Королівства. Аналізується динаміка і територіальні особливості електоральної підтримки етнічних партій у Сполученому Королівстві за результатами виборів до Палати громад 2010, 2015 рр., а також підсумками голосувань до національного парламенту Шотландії, Асамблеї Уельсу та Асамблеї Північної Ірландії упродовж 2000-х рр. Виявлено ареали максимальної підтримки партій, утворених за етнічною ознакою. Узагальнено головні тенденції взаємовпливу етногеографічних та політико-географічних процесів в державі.

***Ключові слова**: етногеографічний чинник, етнічна партія, деволюція, електоральна підтримка.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Взаємозв'язок етногеографічних та територіально-політичних процесів став важливою передумовою державотворення і формування політичної карти світу упродовж XX-поч. XXI ст. Більшість сучасних держав Західної Європи, в основі яких – історичні князівські утворення з відмінними етнічними, етнолінгвістичними особливостями, на сучасному етапі передусім намагаються знайти конструктивні рішення щодо вирішення проблем етнічної ідентичності, зокрема шляхом зміни форми державного устрою (Бельгія, Швейцарія, Німеччина після 2 св. війни) чи способом децентралізації влади (Італія, Іспанія, Сполучене Королівство та ін.). Досвід останнього рішення є дуже важливим для України, яка перебуває на стадії реформування адміністративно-територіальної системи і попри різні безпідставні заклики до федералізації, саме модель децентралізації може стати ефективним чинником регіонального розвитку, що не суперечить національним інтересам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взаємопов'язаність етногеографічних та політико-географічних аспектів у функціонуванні державних органів влади в Україні та державах світу розкриваються в працях географів М. Дністрянського, В. Лажніка, О. Хомри, П. Масляка та ін. Проблематика етнополітичного регіоналізму в державах Західної Європи є широко висвітлена у працях політологів: В. Калитчака, І. Дудко, А. Романюка, Г. Касьянова та ін. Однак, важливо виявити конкретні прояви етногеографічного чинника у територіальній організації політичної сфери держави, зокрема вплив етнічних відмінностей на формування адміністративно-територіальної системи, функціонування органів влади, просторово-часові особливості і тенденції електоральної підтримки етнічних партій, територіальні ареали їхнього максимального впливу.

Виклад основного матеріалу. Особливе становище у етнополітичному розвитку Європи займає Сполучене Королівство Великобританії і Північної Ірландії, де вимоги особливого статусу висувають три етнонаціональні групи і загалом процеси чітко вираженої етнонаціональної диференціації політичної сфери супроводжуються рухами за вихід Великобританії зі складу Європейського Союзу.

Адміністративно-територіальна система Сполученого Королівства відображає історичні та етнічні відмінності, адже сучасна держава сформована шляхом інтеграційного злиття середньовічних королівств Англії, Шотландії та Ірландії упродовж 1707-1800 рр. Попри те, що держава є унітарною за формою державного устрою, за багатьма ознаками її відносять до квазіфедеративних держав, адже внаслідок децентралізації (деволюції) з кінця 1990-х рр. історичні країни сучасної Великобританії мають власні органи влади та правову систему, широку автономію з усіх питань, включаючи освіту, охорону здоров'я, законодавство та місцеве самоврядування. У

1998 році Шотландія отримала право на відновлення національного парламенту, який існував до 1707 року. У 1997 року було утворено Національну асамблею Уельсу, що має право вносити поправки до законів, які приймає парламент Великобританії. Північна Ірландія теж має свій законодавчий орган – Асамблею, яка діє з 1998 року.

Однак, попри широку політико-правову автономію та високу регіональну ідентичність, рівень етномовної відповідності етнонаціональних спільнот низький: кельтською мовою у Шотландії розмовляє тільки 1,3% населення, а показник володіння валлійською мовою, що у 2001 р. становив близько 21% [4], стрімко зменшився упродовж наступних років. В умовах низького рівня етномовної відповідності шотландців та валлійців, їхня регіональна ідентичність є високою: близько 67% шотландців і 69% валлійців не вважають себе британцями, хоча для частини валлійців (близько 15%) характерне ототожнення себе із англійцям [1, с. 64]. Водночас для населення Північної Ірландії характерний поділ на ірландську і ольстерську ідентифікацію.

На відміну від більшості держав Західної Європи, у Сполученому Королівстві відсутній регіональний рівень АТУ, передбачений системою NUTS, а всі 4 політичні частини (історичні країни) включають різні за назвою та повноваженнями адміністративні одиниці нижчого рівня. Основною одиницею поділу є графства – церемоніальні, метропольні і неметропольні, а також історичні графства, які втратили своє офіційне значення. Поряд з тим є і інші рівні адміністративно-територіального поділу історичних країн Сполученого Королівства. Так, найвищою ланкою поділу Англії є 9 регіонів, утворених у 1994 році. З огляду на найбільшу площу Англії з поміж усіх історичних країн Сполученого Королівства, області є досить крупними і їхня площа коливається від 1,5 (Великий Лондон) до 23 (Південно-Західна Англія) тисяч км². Всі шість графств Північної Ірландії – Антрім, Арма, Даун, Лондондеррі, Тайрон і Фермана, входять до північної провінції Ольстер та мають незначну площу (від 3,2 тис. км² у Тайрону до 1,2 тис. км². у Арми). Традиційних 13 графств Уельсу, які відомі з 1284 року на сьогодні замінили 22 унітарні одиниці – 9 графств, 3 міста і 10 міст-графств. На відміну від трьох зазначених історичних частин Сполученого Королівства, основною одиницею поділу Шотландії є область, що є важливою ознакою відмінних територіально-політичних процесів у країні в історичному минулому та на сучасному етапі. З 1996 року Шотландія офіційно поділена на 32 області: найбільшою є Хайленд (25,7 тис. км²), а найменшою Данді (60 км²).

Незважаючи на значні повноваження, якими наділені історичні регіони Сполученого Королівства, для них є актуальними проблеми сепаратизму, що проявляється, зокрема, у значній популярності радикальних етнічних партій, які основною програмною ціллю ставлять відокремлення Шотландії, Північної Ірландії чи Уельсу. Найбільшими політичними силами, що виступають із сепаратистських позицій є Шотландська національна партія, Партія Уельсу (Плайд Кімру) та північноірландська Шінн Фейн. Більш помірковані позиції мають такі етнічні політичні сили як-от: Шотландська партія зелених, Шотландські соціалісти, Соціал-демократична і лейбористська партія, Демократична юніоністська партія, Вперед Уельс.

Політичні партії, утворені за етнічною ознакою мають високу електоральну підтримку як на місцевому, такі і на загальнодержавному рівні. Так, під час виборів до Палати громад у 2001 р. Шотландська національна партія отримала 5 місць, у 2010 – 6 місць. Найбільшу підтримку у 2010 р. партія отримала у північних і центральних областях Шотландії, у Глазго, а також Гебридських островах. Партія Уельсу отримала 3-х депутатів у парламенті. Від Північної Ірландії у Палаті громад представлені дві етнічні партії – Шінн Фейн (5 місць) та Соціал-демократична і лейбористська партія (СДЛП) (3 місця). При цьому радикальна Шінн Фейн, яка є політичною складовою Ірландської Республіканської армії, перемогла у чотирьох західних округах – Ньюрі Арма, Тайрон і Ферма-на, Західному Тайроні, Середньому Ольстері, а також у західному Белфасті. Кандидати від СДЛП отримали депутатські мандати в окрузі Фоїл, Південному Дауні, південному Белфасті. При цьому, у більшості виборчих округів перемогу здобула Демократична юніоністська партія і загалом ареал їхнього впливу охоплює північно-східні райони та північ столиці [2].

Етнонаціональні відмінності значною мірою вплинули на результати голосування до Палати громад у 2015 році. Так, Шотландська національна партія одержала 56 місць, що у порівнянні з виборами 2010 року є значно кращим результатом. Водночас північноірландська Шінн Фейн отримала 4 мандати, що на 1 менше, ніж на минулих парламентських виборах. У середовищі ірландців більш попу-

лярною виявилась Юніоністська партія Ольстеру, що виступає за збереження Північної Ірландії у складі Сполученого Королівства. Про популярність ідей міцної держави та її виходу з євроструктур серед населення свідчить значне зростання підтримки консерваторів та зменшення – лейбористської партії і ліберал-демократів.

З-поміж усіх етнічних партій найбільшу підтримку у місцевого населення має Шотландська національна партія. При цьому, упродовж 1999-2011 рр. результати голосування за політичну силу на виборах до національного парламенту Шотландії помітно змінились. Так, у 1999 р. Шотландська національна партія отримала 27% голосів виборців (35 мандатів), у 2003 р. – 20,9% (27 мандатів) [1, с. 60]. Очевидно, зменшення підтримки партії було пов'язано з утворенням ще двох етнічних партій — Шотландської партії зелених та Шотландських соціалістів, а відтак — значною диференціацією голосів виборців: "зелені" та соціалісти отримали 13 місць у парламенті. Результат Шотландської національної партії у 2007 р. — 47 мандатів, дозволив їй сформувати шотландський уряд. На виборах 2011 року національна партія знову виграла і отримала більшість в Шотландському парламенті (69 мандатів). Відтак, підтримка сепаратистського руху, спрямованого на державну самостійність збільшилась. Проте, як виявили результати референдуму про незалежність, проведеного у Шотландії у 2014 р., у 31 з 32 регіонів підтримка збереження єдиної Британії сягнула 55,42%. Лише в трьох регіонах Шотландії виборці підтримали відокремлення. Серед них — найбільший шотландський регіон Глазго (53,5% "за", 46,5% "проти") [5].

Електоральна диференціація у Північній Ірландії великою мірою обумовлена поділом політичних партій на дві основні групи — юніоністів та націоналістів. Під час виборів до Асамблеї Північної Ірландії 1998 р., перемогу здобули юніоністи. З-поміж націоналістичних партій найвищий результат мала Шінн Фейн (18 мандатів) та Соціал-демократична партія (24 мандати) [1, с. 63]. Сьогодні Шінн Фейн є другою за величиною партією в Асамблеї Північної Ірландії. Соціал-демократична і ліберальна партія поділяє більш помірковані позиції щодо об'єднання Ірландії, проте її підтримка упродовж 2000-х рр. зменшується. Так, у 2003 р. Партія мала 18 мандатів, у 2007 – 16 [6]. Найменший вплив мають етнічні партії в Уельсі:. у 2003 році на виборах до Асамблеї Уельсу партія Плайд Кімру отримала 12 мандатів зі 40, у 2007 р. – 15 місць.

Висновки. Отже, аналіз впливу етнонаціонального чинника на функціонування територіально-політичної системи Сполученого Королівства виявив такі тенденції:

1) етнонаціональний поділ в державі чітко визначає організацію адміністративно-територіального устрою, розподіл владних повноважень між центром і регіонами;

2) протиставлення регіональної ідентичності загальнодержавній у Сполученому Королівстві пов'язане з наявністю міцних історичних традиції державотворення і управління в історичних регіонах та виявляється у функціонуванні політичної системи;

3) упродовж 2000-х рр. електоральна підтримка політичних партій, утворених за етнічною ознакою зростає. При цьому, про наростання відцентрових настроїв свідчить значна популярність партій, які виступають за незалежність. Однак, останні парламентські вибори засвідчили, що у середовищі ірландців і валлійців популярність партій з сильними радикальними вимогами дещо зменшується, тоді як зростає підтримка партій які виступають за збереження міцної держави; тільки шотландці все більше проявляють прихильність до націоналістичних партій;

4) підтримка етнічних партій радикального спрямування є більшою у виборчих округах, які більше віддалені від англійських округів. Відповідно, в регіонах, що безпосередньо межують з графствами Англії на місцевих виборах здебільшого перемагають найбільші партії Сполученого Королівства — Консервативна партія, Ліберальна партія або ж етнічні партії з поміркованими програмними вимогами. Найбільш стійкою є підтримка радикальних політичних сил у гірських районах Шотландії та Гебридських островах, де в основному проживає етнічна спільнота гелів з високою етнічною ідентифікацією, а також у північноірландських графствах, суміжних з графствами Ольстеру в Ірландії.

Отже, вплив етногеографічних відмінностей на територіально-політичні процеси у Сполученому Королівстві залишається значним, адже держава сформована чотирма етнічними регіонами з міцними традиціями державотворення. Однак, сепаратистські заклики не мають абсолютної підтримки серед населення, що, зокрема, підтверджують результати шотландського референдуму. Разом з тим, діяльність політичних сил, утворених за етнічною ознакою у державі є виявом

об'єктивного процесу політизації етнічності, природнього права етонаціональної спільноти на захист колективних інтересів не тільки в межах держави, але й у європейському політичному просторі (на останніх виборах до Європарламенту 2014 року етнічні партії Сполученого Королівства в сукупності одержали 6 місць) [3]. Зрештою, політична автономність, самодостатність регіонів у багатьох сферах життєдіяльності є одним з пріоритетів регіональної політики Європейського Союзу.

Література:

1. *Романюк А.* Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір/ *А. Романюк*. – Львів: Тріада-плюс, 2004. – 392 с.
2. Election 2010 United Kingdom – National Results [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публ.: http://news.bbc.co.uk/2/shared/election2010/results/
3. Vote 2014 Northern Ireland Council Results, BBC News, retrieved 30 May 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публ.: http://www.bbc.com/news/events/vote2014/ni-council-election-results
4. 2011 Census, Population and Household Estimatesfor the United Kingdom [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публ.: http://www.ons.gov.uk/ons/guide-method/census/2011/uk-census/index.html
5. Scottish independance referendum [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публ.: http://www.bbc.com/news/events/scotland-decides/results

References:

1. *Romanyuk A.* Porivnyal`ny`j analiz polity`chny`x sy`stem krayin Zaxidnoyi Yevropy`: insty`tucijny`j vy`mir/ *A. Romanyuk*. – L`viv: Triada-plyus, 2004. – 392 s.
2. Election 2010 United Kingdom – National Results [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu do publ.: http://news.bbc.co.uk/2/shared/election2010/results/
3. Vote 2014 Northern Ireland Council Results, BBC News, retrieved 30 May 2014 [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu do publ.: http://www.bbc.com/news/events/vote2014/ni-council-election-results
4. 2011 Census, Population and Household Estimatesfor the United Kingdom [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu do publ.: http://www.ons.gov.uk/ons/guide-method/census/2011/uk-census/index.html
5. Scottish independance referendum [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu do publ.: http://www.bbc.com/news/events/scotland-decides/results

Резюме:

Оксана Склярская. ЭТНОГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ СОЕДИНЕННОГО КОРОЛЕВСТВА.

Проанализировано влияние этногеографического состава населения Соединенного Королевства на формирование административно-территориального устройства государства, а также функционирования органов власти. Рассмотрены полномочия парламента Шотландии, Ассамблеи Северной Ирландии и Национальной Ассамблеи Уэльса, главные звенья административно-территориального деления четырех исторических регионов Соединенного Королевства. Указываются признаки широкой политико-правовой автономии исторических земель, сравниваются единицы административно-территориального деления Англии, Уэльса, Шотландии и Северной Ирландии. При этом отмечено отличие разделения Шотландии, что является важным признаком отличных территориально-политических процессов в регионе в историческом прошлом и на современном этапе. Проанализировано динамику и территориальные особенности электоральной поддержки этнических партий в Соединенном Королевстве по результатам выборов в Палату общин 2010, в 2015 гг., а также итогам голосований в национальный парламент Шотландии, Ассамблеи Уэльса и Ассамблеи Северной Ирландии в течение 2000-х гг. Крупнейшими политическими силами, которые выступают с сепаратистских позиций является Шотландская национальная партия, Партия Уэльса (Партия Уэльса) и Североирландская Шинн Фейн. Сопоставление результатов парламентских выборов 2010 и 2015 гг. свидетельствует о росте поддержки Консервативной партии, популярности идей сильного государства и выхода из Европейского Союза. Выявлено ареалы максимальной поддержки партий, образованных по этническому признаку, а также тенденцию роста популярности радикальных этнических партий в избирательных округах Шотландии и Уэльса, которые более удалены от английских округов. Обобщаются главные тенденции взаимосвязи этногеографических и политико-географических процессов в государстве.

Ключевые слова: этногеографических фактор, этническая партия, деволюция, электоральная поддержка.

Summary:

Oksana Skliarska. ETHNOGEOGRAPHICAL ASPECT OF THE FUNCTIONING OF TERRITORIAL AND POLITICAL SYSTEM OF THE UNITED KINGDOM.

The influence ethnogeographical of the population of the United Kingdom on the formation of the administrative-territorial structure of the state and functioning of government. Considered authority Scottish Parliament, Northern Ireland Assembly and the National Assembly for Wales, the main level administrative-territorial division of four historical regions of the United Kingdom. Indicate the main features of the general political and legal autonomy of historical land units compared to administrative-territorial division of England, Wales, Scotland and Northern Ireland. It noted the difference division of Scotland, which is an important feature different territorial and political processes in the region in the historical past and at present the dynamics and territorial characteristics of electoral support of ethnic parties in the United Kingdom for the elections to the House of Commons in 2010, 2015, and and the results of voting

to the national Scottish Parliament, Welsh Assembly and Northern Ireland Assembly during the 2000s. The major political forces, acting from separatist positions are Scottish National Party, the Party of Wales (Plaid Cymru) and Northern Irish Sinn Fein. Comparison of the results of parliamentary elections in 2010 and 2015 show an increase of support of the Conservative Party, indicating the popularity of the ideas of a strong state and its exit from the European Union. Revealed areas of maximum support of parties formed along ethnic lines and trend growth in popularity of ethnic parties of the radical wing of constituencies in Scotland and Wales, which are more distant from the English counties. Overview main trends interference ethnogeographical and politico-geographical processes in the country.

Key words: ethnogeographical factor, ethnic party, devolution, electoral support.

Рецензент: проф. Заставецька О.В. *Надійшла 02.10.2015р.*

УДК 911.3:314(477.82)

Сергій ПУГАЧ, Дарина ПЯТАК

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ГЕОДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Досліджено основні показники природного руху та міграцій населення Волинської області у 2014 р. Охарактеризовано територіальні особливості розподілу показників природного приросту (скорочення) населення та сальдо міграцій населення в цілому по області та у розрізі адміністративних районів і міст обласного підпорядкування. Проаналізовано зміни, що відбулися у геодемографічних процесах у Волинській області за останні п'ять років.

***Ключові слова**: природний приріст (скорочення) населення, міграції населення, сальдо міграцій, геодемографічна ситуація, геодемографічний процес.*

Актуальність теми. Однією із головних частин соціально-економічної характеристики території є її демографічна складова. Геодемографічна ситуація формується під впливом низки чинників, а її результуючими є чотири первинні демографічні показники – народжуваність, смертність, прибуття, вибуття населення. Під їх впливом, внаслідок природного руху та міграцій формується показник загальної чисельності населення. Вкрай важливим є моніторинг та аналіз демографічних показників як країни в цілому, так і у регіональному розрізі, адже навіть суміжні території можуть мати відмінну геодемографічну ситуацію. Волинська область є однією із небагатьох територій України із відносно сприятливою демографічною ситуацією. Саме тому вивчення геодемографічних процесів у регіональному розрізі вважається актуальним і таким, що потребує подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження геодемографічних процесів та геодемографічної ситуації присвячено ряд праць як зарубіжних (Ч. Бут, Дж. Демко, Т.Ю. Кузнецова, Д.М. Лопухін, М.О. Слука, Г.М. Федоров, Л.Ю. Чекменева та ін.) так і вітчизняних (В.О. Джаман, Н.В. Заблотовська, Б.І. Заставецький, Н.М. Паньків, О.Р. Перхач, Н.І. Прицюк, Г.Г. Старостенко, М.І. Фащевський та ін.) вчених. В Україні геодемографічні процеси активно вивчає одеська наукова суспільно-географічна школа О.Г. Топчієв, В.В. Яворська, С.Б. Куделіна [3]. Питання геодемографічної ситуації Волинської області ми знаходимо у працях В.І. Поручинського, І.В. Поручинської, С.О. Пугача, А.М. Слащука та ін.

Метою дослідження є виявлення територіальних особливостей перебігу геодемографічних процесів на території Волинської області та вплив природного та міграційного руху населення на формування загальної геодемографічної ситуації.

Виклад основного матеріалу. Джерельною базою для написання роботи слугували дані Головного управління статистики у Волинській області.

На демографічні процеси поряд з природним рухом впливають міграційні процеси. Сучасні тенденції природного та міграційного руху населення в Україні та у Волинській області визначаються динамічністю та неоднорідністю прояву у різних частинах.

Загальна чисельність населення Волинської області станом на 1.01.2015 р. становила 1042,9 тис. осіб. За 2014 р. чисельність населення області зросла на 1516 осіб, причому на 920 осіб збільшення відбулося за рахунок перевищення народжуваності над смертністю, і на 695 осіб – внаслідок перевищення в'їзду над виїздом [2]. Загальне зростання чисельності населення Волинської області у 2014 р. на 57% сформоване природними приростом і на 43% – міграційним.

Показник народжуваності в цілому по області у 2014 р. становив 14,1‰, а коефіцієнт смертності 13,2‰. Таким чином спостерігається збільшення кількості населення, внаслідок перевищення народжуваності над смертністю, і як наслідок додатній природний приріст.

Темпи приросту (скорочення) чисельності населення впродовж 1999-2014 рр. у Волинській області відзначалися неоднорідністю. Протягом 1999-2003 рр. простежується стійка тенденція до зниження показників приросту населення, що пояснюється несприятливою соціально-економічною ситуацією. Починаючи з 2004 р. відмічається позитивна динаміка зростання показника природного приросту населення. У 2008 р. область наблизилася до стану демографічної рівноваги та намітилася тенденція до зростання чисельності населення. Позитивний природний приріст спостерігається з 2009 р., і досягає найвищого значення у 2012 році. У 2014 р. показник природного приросту становив +0,9‰, що дещо менше ніж у попередні роки.

Величина природного приросту населення Волинської області відзначається значними територіальними відмінностями (рис. 1). Найвищий природний приріст у 2014 р. мають північні райони (Ратнівський, Камінь-Каширський, Любешівський), південно-східні райони (Луцький, Ківерцівський) та обласні міста Луцьк та Ковель. Це пояснюється високими показниками народжуваності у північних поліських районах, відносно сприятливою соціально-економічною ситуацією навколо найбільших міст області (це у свою чергу притягує молодь).

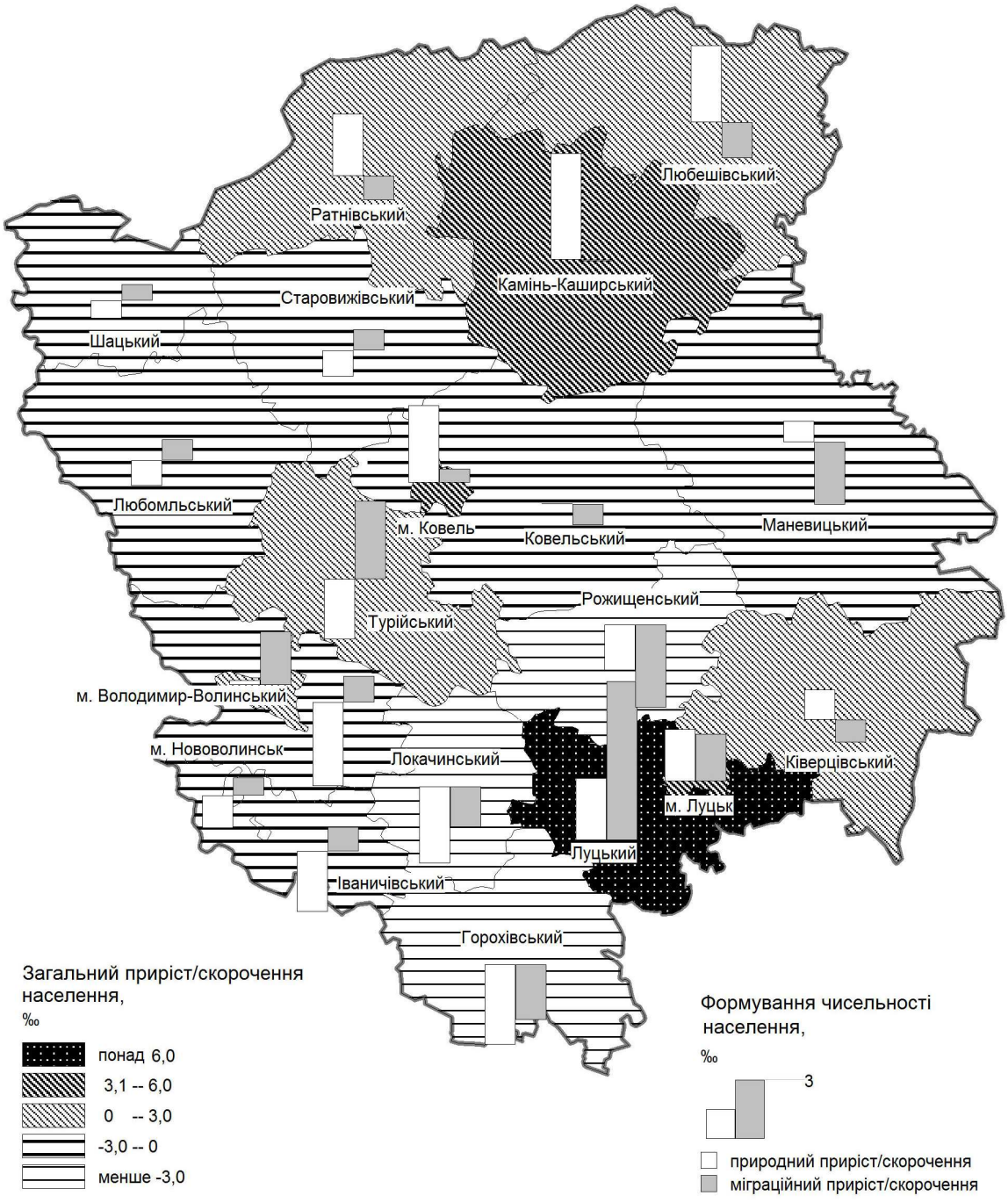

Рис. 1. Формування чисельності населення Волинської області у 2014 р.

Природне скорочення населення характерне для південних та західних районів області (Горохівський, Іваничівський, Локачинський, Володимир-Волинськоий, Любомльський, Шацький райони, м. Нововолинськ). Особливо несприятлива демографічна ситуація склалася у Володимир-Волинському (-4,1‰), Горохівському (-3,9‰), Локачинському (-3,7‰), Іваничівському (-2,9‰), Турійському (-2,9‰), Рожищенському (-2,2‰) районах. Для них характерні низькі показники народжуваності та високі показники смертності, що посилюється несприятливою соціально-економічною ситуацією та загальною депресивністю територій.

Показники природного приросту міського та сільського населення мають значні відмінності. У містах та смт Волинської області спостерігається додатній природний приріст (+2,1‰). Позитивні значення спостерігаються у міських поселеннях більшості адміністративно-територіальних одиниць: м. Луцьк (+2,5‰), м. Володимир-Волинський (+0,2‰), м. Ковель (+3,8‰), Камінь-Каширський (+7,9‰), Ківерцівський (+2,9‰), Ковельський (+4,5‰), Луцький (+3,3‰), Любешівський (+6,6‰), Любомильський (+8,0‰), Маневицький (+3,0‰), Ратнівський (+6,9‰), Рожищенський (+0,4‰), Старовижівський (+6,9‰) райони. Природне скорочення міського населення спостерігається лише у м. Нововолинськ та Володимир-Волинському, Горохівському, Іваничівському, Локачинському, Турійському та Шацькому районах

У сільській місцевості у 2014 р. спостерігається природне скорочення населення – -0,5‰. Позитивні показники фіксуються лише у шести районах: Камінь-Каширському (+4,5‰), Любешівському (+3,2‰), Луцькому (+3,0‰), Ратнівському (+1,4‰), Ківерцівському (+0,8‰) та Маневицькому (+0,3‰). Отже сучасний природний приріст населення Волинської області формується переважно у міських поселеннях.

Другою важливою складовою формування демографічної ситуації є міграції населення. В останні роки спостерігається загальна тенденція до збільшення показника сальдо міграції області. Чисельність громадян, які приїхали до Волинської області становить 14299 осіб, кількість вибулих – 13604 особи. Міграційний приріст становить +695 осіб (у відносних показниках +0,6‰). Аналізуючи показники чисельності прибулих та вибулих по адміністративно-територіальних одиницях, бачимо, що вони співставні, тобто не дуже відрізняються між собою.

Міграційна ситуація у Волинській області відзначається наступними особливостями (рис. 1). Міграційний приріст спостерігається у містах обласного підпорядкування Луцьк (+0,3‰), Володимир-Волинський (+2,6‰), Ковель (+0,7‰), Нововолинськ (+0,9‰), а також Володимир-Волинському (+1,3‰), Іваничівському (+1,2‰), Луцькому (+7,7‰), Любомльському (+1,0‰), Старовижівському (+1,0‰), Турійському (+3,8‰), Шацькому (+0,8‰) районах. У географічному відношенні це західна частина області, території великих міст та прилеглих до них районів. Особливо високі показники міграційного приросту населення у Луцькому районі, що пояснюється близькістю до обласного центру та субурбанізаційними процесами.

Від'ємне сальдо міграції у 2014 р. Спостерігалося у Горохівському (-2,7‰), Камінь-Каширському (-0,1‰), Ківерцівському (-1,1‰), Ковельському (-1,0‰), Локачинському (-2,0‰), Любешівському (-1,7‰), Маневицькому (-3,1‰), Ратнівському (-1,2‰), Рожищенському (-4,0‰) районах. Це переважно східна та південні частина області. Особливо несприятлива ситуація склалася у Рожищенському, Маневицькому та Горохівському районах.

За обсягами міграційних потоків виділяється м. Луцьк. На нього припадає 25,2% валової міграції області. Значними осередками міграційних процесів є також Луцький район (10,2%), м. Ковель (6,3%), Ківерцівський район (5,9%), м. Володимир-Волинський (5,9%).

Показники природного приросту (скорочення) населення та міграції населення формують геодемографічний процес – часовий розвиток населення на певній території, його якісні та кількісні зміни, загальний напрямок та характер таких змін [3]. На основі аналізу показників сальдо міграції та природного приросту (скорочення) населення у 2014 р. у Волинські області виділено три типи та дев'ять підтипів геодемографічних процесів (рис. 2).

І. Висхідний тип геодемографічного процесу (збільшення чисельності населення) із підтипами: І.1.а – зростання населення за рахунок природного приросту з слабким міграційним приростом (м. Луцьк, м. Ковель); І.1.б – зростання чисельності населення внаслідок позитивного природного приросту із міграційним відтоком (Ратнівський, Камінь-Каширський, Любешівський, Ківерцівський райони); І.2.а – зростання чисельності населення завдяки позитивному міграційному приросту із природним приростом, меншим за міграційний (Луцький район, м. Володимир-Волинський); І.2.б – зростання чисельності населення завдяки позити-

вному міграційному приросту із природним скороченням (Турійський район).

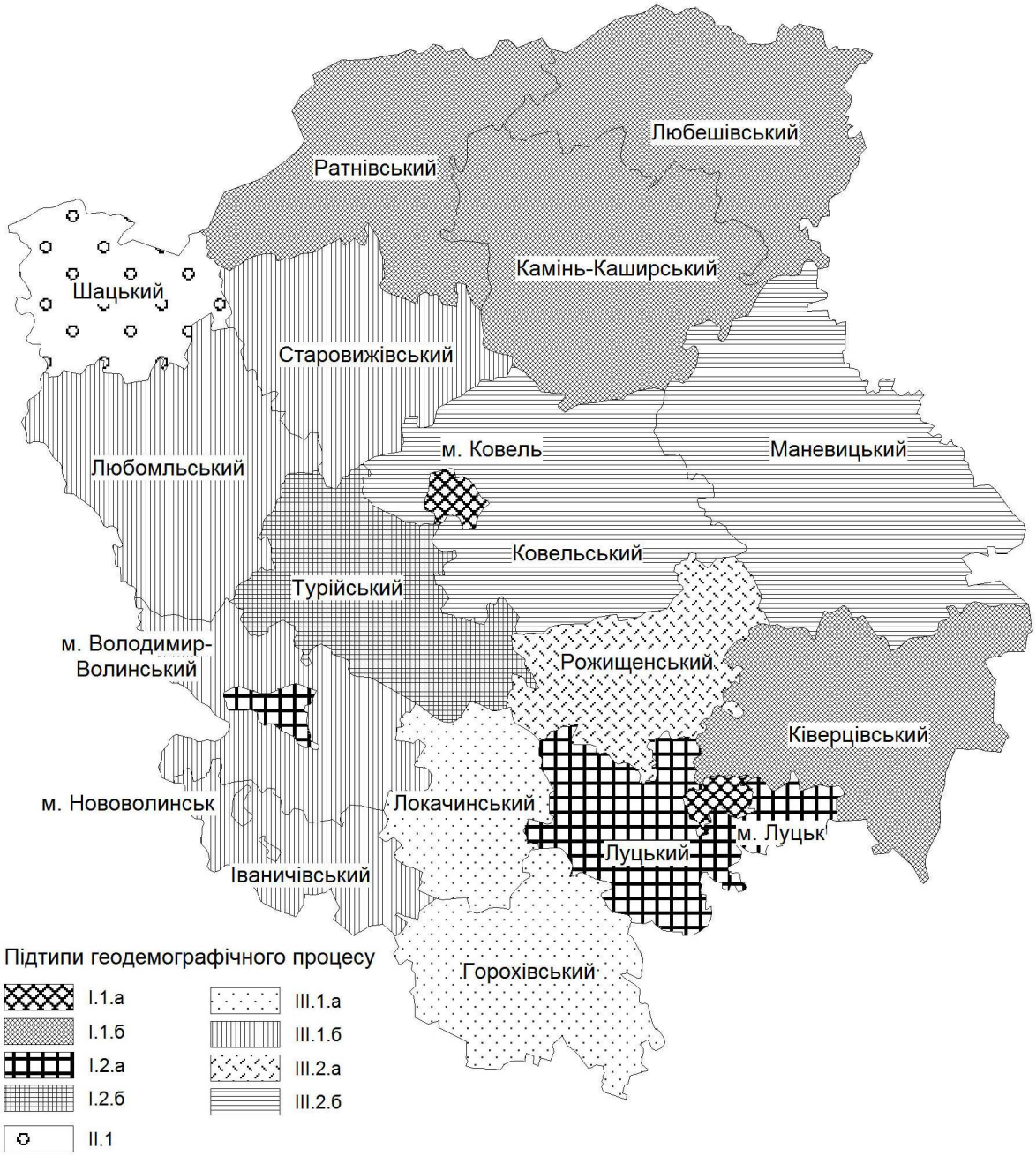

Рис. 2. Підтипи геодемографічних процесів у Волинській області 2014р.

II. Стагнаційний тип геодемографічного процесу (демографічна рівновага): із підтипом: II.1 – стагнація населення з близькими до нульових значеннями міграційного сальдо та природного приросту (Шацький район).

III. Низхідний тип геодемографічного процесу (зменшення чисельності населення) із підтипами: III.1.а – зменшення чисельності населення через природне зменшення і міграційний відтік (Горохівський, Локачинський райони); III.1.б – зменшення чисельності населення через природне зменшення із міграційним притоком (м. Нововолинськ, Володимир-Волинський Іваничівський, Любомльський, Старовижівський райони); III.2.а – зменшення чисельності населення через міграційний відтік і незначне природне скорочення (Рожищенський район). Особливістю цього підтипу є інтенсивний міграційний відтік населення; III.2.б – зменшення чисельності населення через міграційний відтік при позитивному природному прирості (Ковельський, Маневицький райони).

Геодемографічний процес представляє "часову траєкторію" розвитку населення певної території, тенденції його кількісних і якісних змін [3]. У порівнянні із 2009 р. [1], за останні 5 років геодемографічна ситуація в області зазнала істотних змін. Збільшилася кількість підтипів геодемографічних процесів із 6 до 9. З'явився стагнаційний тип ГДП.

До висхідного типу, окрім м. Ковель, Камінь-Каширського та Луцького районів, доєднались також м. Луцьк, (зростання населення за рахунок природного приросту з слабким механічним приростом), Ратнівський, Любешівський, Ківерцівський райони (зростання чисельності населення внаслідок позитивного природного приросту із міграційним відтоком), місто Володимир-Волинський та Турійський район перейшли від низхідного типу ГДП до висхідного внаслідок зростання чисельності населення завдяки позитивному міграційному притоку із природним зменшенням. Все це свідчить про тенденцію до покращення геодемографічної ситуації та зростання чисельності населення у 2014 р.

З'явився стагнаційний тип, який у 2009 р. був відсутнім на території Волинської області. Цей тип представлений у Шацькому районі та свідчить про настання демографічної рівноваги.

Низхідний тип геодемографічного процесу, тобто зменшення кількості залишається залишився притаманним для Любомльського, Старовижівського, Володимир-Волинського, Іваничівського, Горохівського, Локачинського, Рожищенського, Маневицького районів та м. Нововолинськ. Найістотніші зміни відбулися у трьох районах, які раніше відносились до даного типу: Шацький район перейшов до стагнаційного типу, Ратнівський та Любешівський внаслідок природного приросту населення зараз відносяться до висхідного типу.

Висновки. Волинська область характеризується сприятливою у межах України демографічною ситуацією та починаючи із 2009 р. зростанням загальної чисельності населення. Чисельність населення області формується внаслідок природного та міграційного руху населення. Зростання чисельності населення відбувається у 9 адміністративно-територіальних одиниця, скорочення – у 11. Сучасний приріст населення Волинської області формується переважно у міських поселеннях

У 2014 р. на території Волинські області виділяється три типи та дев'ять підтипів геодемографічних процесів: висхідний тип із 4 підтипами (9 територіальних одиниць); стагнаційний тип із 1 підтипом (1 територіальна одиниця); низхідний тип із 4 підтипами (10 територіальних одиниць). У подальших дослідженнях варто було б дослідити геодемографічні процеси окремо в розрізі сільського та міського населення, а також провести їх типізацію у розрізі міських селищних та сільських рад.

Література:

1. *Пугач С. О.* Вплив міграцій населення на формування геодемографічної ситуації у Волинській області на початку XXI ст. / *С. О. Пугач* // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: География. – 2011. – Т. 24 (63). – № 2, ч. 3. – С. 370-374.
2. Статистичний щорічник Волинь 2014 / за ред. *В. Ю. Науменка*. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2015. – 523 с.
3. *Топчієв О. Г.* Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика навч. посіб. / *О. Г. Топчієв.* – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.

References:

1. *Pugach S. O.* Vply`v migracij naselennya na formuvannya geodemografichnoyi sy`tuaciyi u Voly`ns`kij oblasti na pochatku XXI st. / *S. O. Pugach* // Uchenыe zapy`sky` Tavry`cheskogo nacy`onal`nogo uny`versy`teta y`m. V. Y`. Vernadskogo. Sery`ya: Geografy`ya. – 2011. – T. 24 (63). – # 2, ch. 3. – S. 370-374.
2. Staty`sty`chny`j shhorichny`k Voly`n` 2014 / za red. *V. Yu. Naumenka*. – Lucz`k: Golovne upravlinnya staty`sty`ky` u Voly`ns`kij oblasti, 2015. – 523 s.
3. *Topchiyev O. G.* Suspil`no-geografichni doslidzhennya: metodologiya, metody`, metody`ka navch. posib. / *O. G. Topchiyev*. – Odesa: Astropry`nt, 2005. – 632 s.

Резюме:

Сергей Пугач, Дарина Пятак. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ГЕОДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ.

В статье исследованы основные показатели естественного движения и миграций населения Волынской области в 2014 г. Проанализированы территориальные особенности распределения показателей естественного прироста (сокращение) населения и сальдо миграций населения в целом по области и в разрезе административных районов и городов областного подчинения.

Волынская область характеризируется благоприятной в Украине демографической ситуацией. Начиная с 2009 г. в области происходит рост общей численности населения. В 2014 г. население области росло как в результате естественного прироста (+0,9 ‰), так и положительного сальдо миграций (+0,6 ‰) населения. Рост численности населения Волынской области на 57 % сформирован естественным приростом и на 43 % – превышение въезда над выездом. Современный прирост населения Волынской области формируется преимущественно в городских поселениях

Рост численности населения происходил в городах областного подчинения Луцк, Владимир-Волынский, Ковель и в Ратновском, Камень-Каширском, Любешовском, Турийском, Луцком, Киверцивском районах. Сокращение общей численности населения наблюдается в Шацком, Любомльском, Старовыжевском, Ковельском, Рожищенском, Меневицком, Влодимир-Волынском, Иванычовском, Локачинском, Гороховском

районах и г. Нововолынск.

В 2014 г. на территории Волынской области наблюдается три типа и девять подтипов геодемографических процессов: восходящий тип с 4 подтипами (9 территориальных единиц); стагнационный тип с 1 подтипом (1 территориальная единица); нисходящий тип с 4 подтипами (10 территориальных единиц). За последние 5 лет геодемографическая ситуация в области претерпела существенные изменения. Выросло многообразие подтипов геодемографических процессов, часть территориальных единиц перешла из нисходящего к восходящему типу геодемографического процесса.

Ключевые слова: естественный прирост (сокращение) населения, миграции населения, сальдо миграций, геодемографическая ситуация, геодемографический процесс.

Resume:

Serhiy Puhach, Darina Piatak. THE MODERN TRENDS OF GEODEMOGRAPHIC PROCESSES IN THE VOLYN REGION.

In the article the basic indexes of natural motion and migrations of population of the Volyn region in 2014 are investigated. The territorial features of distribution of indexes of natural increase (decrease) of population and balance of migrations are analysed on the whole on an area and in the cut of administrative districts and cities of regional submission.

The Volyn region is characterized by favourable demographic situation in Ukraine. There is a growth in the total population in region since 2009. In 2014 the population of region grew both as a result of natural increase (+0.9 ‰) and positive balance of migrations (+0.6 ‰). Population growth in the Volyn region of 57% is formed by natural increase and by 43% – is exceeding of entrance above departure. The modern increase of population of the Volyn region is formed mainly in town settlements.

The population growth took place in the cities of regional submission Lutsk, Volodymyr-Volynsky, Kovel and in Ratne, Kamin-Kashyrskiy, Lyubeshiv, Turiysk, Lutsk, Kivertsi districts. Reduction of total population is observed in Shatsk, Lyuboml, Stara Vyzhivka, Kovel, Rozhyshche, Menevychi, Volodymyr-Volynsky, Ivanychi, Lokachi, Gorokhiv districts and Novovolynsk city.

In 2014 on territory of the Volyn region there are three types and nine subtypes of geodemographic processes: ascending type with 4 subtypes (9 territorial units); stagnation type with 1 subtypes (1 territorial unit); descending type with 4 subtypes (10 territorial units). During the last 5 years geodemographic situation in region had substantial change. The quantity of subtypes of geodemographic processes grew, part of territorial units passed from a descending to the ascending type geodemographic process.

Key words: natural increase (decrease) of population, migration, balance of migrations, geodemographic situation, geodemographic process.

Рецензент: проф. Заставецька О.В. *Надійшла 17.11.2015р.*

УДК 911.3:37.013.31

Ольга МАМЧУР, Ірина ВАНДА, Любов КОТИК

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДИСЦИПЛІНИ: РОЛЬ УФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Розглянуто головні особливості формування суспільно-географічних знань у вищій школі. Досягнення ряду компетентностей у процесі виконання навчальних програм з суспільної географії є основою модернізації географічної освіти. Трактування компонентів географічної грамотності розглянуто у руслі європейського досвіду (мережі "Геродот" і проекту Тюнінг). Проаналізовано формування компетентностей, знань і вмінь у процесі вивчення окремих вибіркових навчальних курсів, що викладаються на кафедрі економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка. Розвиток базових, загальних і професійних компетентностей в освітньому процесі студентів-географів має на меті вдосконалення географічної грамотності.

Ключові слова: *суспільно-географічні навчальні дисципліни, вибіркові дисципліни, компетентності, знання і вміння, загальні компетентності, професійні компетентності, географічна грамотність*

Постановка та актуальність проблеми. Актуальним для сучасної вищої освіти є формування суспільно-географічного мислення, яке досягається за рахунок освоєння студентами знань і вмінь у сфері просторової організації суспільства. Чотири головні складові системи суспільно-географічних знань – географія населення, соціальна, економічна, політична географії – забезпечують просторове розуміння сучасного суспільства із різноманітних ракурсів. Значення суспільної географії як галузі знань посилюється наявністю теоретичної, конструктивної (практичної), освітньої, виховної функцій [8, с. 35-38]. До прикладу, завдяки першим двом функціям суспільно-географічнітеорії використовуються для розробки демографічної, економічної, соціальної, екологічної, національної та регіональної політик.

Новітні інформаційні технології та глобалізований характер розвитку суспільства зумовлює переосмислення підходів до освоєння системи суспільно-географічних знань. В українських реаліях трансформації системи вищої освіти важливо не просто декларувати досягнення кваліфікаційних освітніх рівнів, а вдосконалювати якість освіти. Посприяти спільній роботі на рівні університетів Європи над новою парадигмою освіти, підвищенню якості, конкурентоздатності на ринку праці може розробка компетентностей у освітніх програмах. У статті 1 Закону України "Про вищу освіту" (2014) йдеться про якість вищої освіти як рівень здобутих особою знань, умінь, навичок, інших компетентностей, що відображає її компетентність відповідно до стандартів вищої освіти [5].

Метою цього дослідження є аналіз специфіки викладання системи суспільно-географічних знань у вищій школі та принципів вдосконалення географічної грамотності студентів.

Результати дослідження. Досвід розробки навчальних програм, вимог для студентів щодо освоєння знань та вмінь з суспільно-географічних дисциплін впроваджується викладачами кафедри економічної і соціальної географії Львівського університету. Так, професори О. Шаблій, І. Ровенчак, доценти М. Білецький, В. Грицевич, І. Гудзеляк, М. Влах, М. Книш, С. Кузик, О. Мамчур, асистенти І. Ванда, Л. Котик опублікували ряд навчальних посібників для методичного забезпечення викладання нормативних навчальних курсів у галузі суспільної географії [2-3, 6, 8]. Ці посібники, орієнтовані як на аудиторну, так і самостійну роботу студентів, в повній мірі відповідають кредитно-модульній системі навчання та принципам Болонської декларації. Змістовно навчальні програми із суспільної географії все більше враховують актуальні понятєво-термінологічні системи, особливості суспільного розвитку, як то регіоналізацію, глобалізацію, інформатизацію, екологізацію тощо.

Географічна освіта і обсяги нинішньої і майбутньої підготовки спеціалістівповинні базуватися на соціальній необхідності і економічній доцільності. З цимпов'язані мережа закладів, в яких готують географів, номенклатура географічних спеціальностей, можливості задовольнити бажаючих отримати освіту, оволодіти географічною спеціальністю, бути потрібними на ринку праці [9].

Важливим для організації навчального процесу є розрізнення результатів навчання та компетентностей. Бажані результати навчання формулюються викладачами; це те, що повинен знати, уміти, розуміти, бути здатним продемонструвати студент після завершення навчання. Результати навчання визначають вимоги для присудження кредиту [4, с. 8].

Компетентності – це динамічне поєднання знань, розуміння, умінь та здатностей. Розвиток компетентностей є метою навчальних програм. Компетентності формуються в різних навчальних дисциплінах. Виділяють загальні та спеціальні предметні (фахові) компетентності [5, с. 8]. Загальні компетентності розподілені за категоріями [4, с. 18]:

– *інструментальні* – ті, які мають інструментальне призначення: *когнітивні* здатності, здатність розуміти і опрацьовувати ідеї і думки; *методологічні* здатності впливати на оточуюче середовище, організовувати час і стратегії навчання, приймати рішення або вирішувати проблеми; *технологічні* навички та вміння, пов'язані з використанням технологічних пристроїв, навички роботи з комп'ютером та управління інформацією; *лінгвістичні* навички, такі як усне і письмове спілкування або знання другої мови;

– *міжособистісні компетентності* – особисті здатності, пов'язані із спроможністю виражати власні почуття, здатність до критики та самокритики, *навики спілкування*, пов'язані з навичками міжособистісного спілкування, соціальними чи етичними обов'язками; ці навички полегшують процес суспільної взаємодії та співпраці;

– *системні компетентності* – ці навички і здатності стосуються *системи в цілому*, вони передбачають поєднання розуміння, сприйнятливості та знань, які дозволяють особі побачити, як співвідносяться частини цілого і як вони об'єднуються; здатність планувати зміни для вдосконалення системи в цілому і для розробки нових систем; вони вимагають попереднього надбання інструментальних і міжособистісних компетентностей як своєї основи.

Визнається важливість формування і розвитку спеціальних предметних знань і навичок як основи університетських програм на здобуття ступеню, водночас необхідно приділяти час та увагу розвиткові загальних компетентностей або універсальних навичок. Остання складова стає все більш і більш важливою в належній підготовці студентів до їхньої майбутньої ролі у суспільстві як громадян та фахівців, що користуються попитом на ринку праці [4, с. 8].

Доводиться докладати багато зусиль для формування основних компетентностей – тих, які необхідні всім громадянам для особистої реалізації та розвитку, активного громадянсь-

кого життя, соціальної єдності та можливості працевлаштування [7]. Еталонні рамки визначають вісім основних компетентностей: спілкування рідною мовою; спілкування іноземними мовами; знання математики та загальні знання у сфері науки і техніки; навички роботи з цифровими носіями; навчання заради здобуття знань; соціальні та громадянські навички; ініціативність та практичність; та обізнаність та самовираження у сфері культури.

У формуванні системи суспільно-географічних знань у вищій школі слід враховувати досвід виокремлення специфічних рис предметної області (рис. 1). У географії важливою є тріада просторових зв'язків: регіон-людина-довкілля в системному та процесовому аспектах.

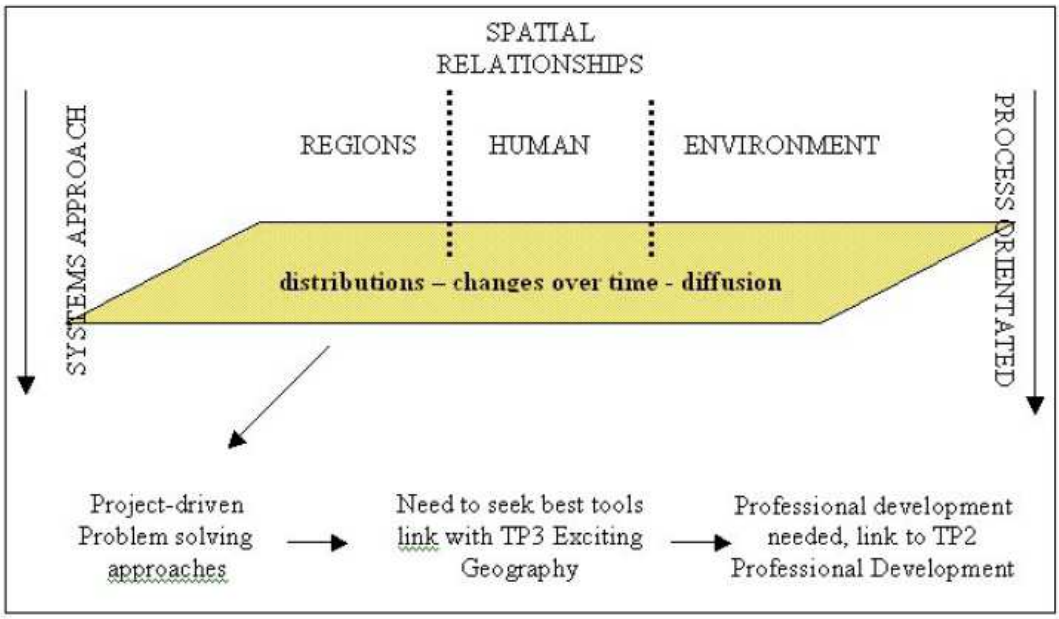

Рис. 1. Фахові компоненти географії у вищій освіті [1, с. 11].

В рамках семінару Тюнінг (Tuning), члени мережі "Геродот" розглянули питання специфічних навичок та компетентностей студентів-географів. Виокремлення здійснено у контексті сприяння географії в безперервному навчанні і підтримці працевлаштування. Використано термін "географічна грамотність" (*англ.* neographical literacy) у виокремленні її компонентів та їхнього значення (табл. 1).

Таблиця 1

Складові географічної грамотності

Географічна	Візуальна комунікація	Зображення, карти, схеми
	Інформаційна та цифрова комунікація	Просторові, статистичні, організаційні
	Особиста, соціальна і культурна комунікація	Обізнаність, відносини, громадянство, співчуття, відповідальність

Джерело: [1, с. 11]

Формування базових, загальних та фахових компетентностей є наскрізним як для окремої навчальної дисципліни, так і для сукупності нормативних суспільно-географічних курсів. Розвиток компетентностей в освітньому процесі студентів-географів має на меті *вдосконалення основ географічної грамотності (освіченості)*[1, с. 12]:

- розуміти взаємозв'язки між природним та соціальним середовищем;
- розуміти значення просторових відносин у різних масштабах;
- розуміти і пояснювати різноманітність і взаємозалежність регіонів, місцевостей;
- виділяти знання, розуміння і підходи інших дисциплін та використовувати їх у географічному контексті;
- застосувати розуміння географічних понять;
- інтерпретувати ландшафти (природні та культурні);
- збирати, порівнювати, аналізувати і представляти географічну інформацію;
- правильно використовувати географіч-

ну термінологію;

- оперувати географічними ідеями, принципами і теоріями письмово, усно та візуально;
- застосовувати різноманітні, спеціалізовані методики та підходи в географії;
- розуміти природу змін;
- цінувати феномен географічного простору і різноманітних географічних феноменів.

При роботі з студентами викладачі опираються на загальні та фахові компетентності, сформовані загальною середньою освітою, і мають завдання їхнього подальшого розвитку та вдосконалення. Наприклад, у 2012 р. на географічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка розроблено систему компетентностей для студентів (табл. 2). Враховано головні особливості суспільно-географічних знань – *комплексність*, з одного боку, та *міждисциплінарний характер*, з іншого.

Таблиця 2

Соціально-особистісні, інструментальні, загальнонаукові та загально-професійні компетентності

Соціально-особистісні компетентності:
• розуміння та сприйняття етичних норм поведінки стосовно інших людей і стосовно природи (принципи біоетики); • розуміння необхідності та дотримання норм здорового способу життя; • здатність учитися; • здатність до критики й самокритики; • креативність, здатність до системного мислення; • адаптивність і комунікабельність, толерантність; • наполегливість у досягненні мети, турбота про якість виконаної роботи.
Інструментальні компетентності:
• здатність до письмової й усної комунікації рідною мовою; • знання іноземної мови (мов); • навики роботи з комп'ютером; • навики управління інформацією, дослідницькі навики.
Загальнонаукові компетентності:
• базові уявлення про основи філософії, психології, педагогіки, що сприяють розвиткові загальної культури та соціалізації особистості, схильності до етичних цінностей, знання вітчизняної історії, економіки й права, розуміння причинно-наслідкових зв'язків розвитку суспільства й уміння їх використовувати у професійній і соціальній діяльності; • базові знання фундаментальних розділів математики в обсязі, необхідному для володіння математичним апаратом відповідної галузі знань, здатність використовувати математичні методи в географічній професії; • базові знання в галузі інформатики й сучасних інформаційних технологій; навики використання програмних засобів і навики роботи в комп'ютерних мережах, уміння створювати бази даних і використовувати Інтернет-ресурси; • базові знання в галузі, необхідні для засвоєння загальнопрофесійних дисциплін.
Загальнопрофесійні компетентності:
• здатність розрізняти загальнонаукові і вузькоспеціалізовані підходи до вивчення структури та функціонування географічної оболонки, здатність самостійно проводити географічні дослідження; • здатність узагальнення зібраного в результаті польових досліджень, матеріалу та наукового опрацювання результатів дослідження, виконання аналітичних записок за темою дослідження; • вміння застосовувати набуті знання для вирішення прикладних природно-географічних, суспільно-географічних та екологічних проблем; здатність складати за даними географічних досліджень карти, профілі, 3D проекції, мультимедійні презентації; • базові знання фундаментальних розділів природничої і суспільної географії, екології в обсязі необхідному для виконання магістерських робіт; базові знання щодо вивчення динаміки природних, природно-заповідних і суспільно-географічних об'єктів; здатність розробляти оптимальні варіанти природокористування та природоохоронної діяльності, розвитку і функціонування територіальних суспільних систем різного ієрархаїчного рівня; • здатність прогнозувати тенденції динаміки і розвитку географічних об'єктів і явищ; вміння прогнозувати еколого-географічну, демографічну, економічну, соціальну, політичну, ситуацію в регіоні.

Розроблена система відповідає в цілому системі компетентностей (загальних та фахових), визначених у контексті гармонізації європейської структури освіти, та повною мірою розкривається через наскрізні уміння, знання та навички, які студенти повинні засвоїти у процесі вивчення нормативних дисциплін. У *навчальнихкурсах* – базових для здобуття навчальної спеціальності – важливо вдало систематизувати великий обсяг навчального матеріалу не лише змістовно за тематикою, але й організаційно, розподіливши його за типами робіт (аудиторних – лекцій, практичних і семінарських занять, та позааудиторних – самостійної роботи) (табл. 3).

Традиційно зміст тем практичних й семінарських робіт, по-перше, посилюють значення лекцій та розглядають їх з іншого (практичного) ракурсу, по-друге. На відміну від лекцій, під час практичних занять і семінарів студент здобуває не тільки знання, а й вміння, тобто завдяки застосуванню відповідних прийомів і методів, за допомогою різного роду інформаційних та матеріальних ресурсів, технічних засобів освоює практичні навики (створення географічних карт, аналіз просторових проблем тощо). Самостійна робота розвиває у студентів вміння і навички наукової діяльності, і саме індивідуальна інтелектуальна праця дає змогу підготувати фахівця XXI століття. Для огляду вибрано три курси з десяти дисциплін суспільно-географічного циклу.

Таблиця 3

Структура окремих вибіркових навчальних дисциплін суспільно-географічного циклу за видами роботи

Назва навчальної дисципліни	Кількість кредитів	Загальна кількість годин	Розподіл годин		
			Лекції	Практичні / семінарські	Самостійна робота
Соціальна географія	2	68	16	16	36
Територіально-виробничі комплекси	2	68	16	16	36
Географія світового господарства	2,5	86	16	16	58

Важливо, щоб протягом навчання в університеті студент-географ-суспільствознавець здобув такі *вміння*: визначати зв'язки; характеризувати структуру та динаміку географічного об'єкта, явища, процесу тощо; користуватись фаховими термінами, поняттями; аналізувати статистичні та інші інформаційні матеріали; оцінювати просторові проблеми розвитку суспільства на різних територіальних рівнях – локальному, національному, регіональному, глобальному; формувати аналітичні висновки суспільно-географічного дослідження.

Ці курси суспільної географії забезпечують формування таких умінь, знань, навиків студентів (табл. 4).

Таблиця 4

Система змістових модулів дисциплін суспільної географії

Зміст уміння	Змістовний модуль	Компетентності, які формуються
Знати трактування базових категорій соціальної географії; географічні закономірності соціальної сфери суспільства та окремих її складових; особливості соціально-географічного прояву концепції соціального простору та часу, географічного та економічного детермінізму	Загальна соціальна географія	базові знання фундаментальних наук, в обсязі, необхідному для освоєння професійних дисциплін
Вміти аналізувати соціально-географічні явища та процеси з використанням конкретно-наукових методів; пояснювати особливості та виявляти фактори геопросторової організації соціально-географічних явищ та процесів на основі картографічної та статистичної інформації різного просторового рівня; описувати соціально-географічний портрет локальної території, використовуючи методи польових досліджень; володіти	Спеціальна соціальна географія	здатність узагальнення зібраного в результаті польових досліджень, матеріалу та наукового опрацювання результатів дослідження, виконання аналітичних записок за темою дослідження; здатність прогнозувати тенденції динаміки і розвитку географічних об'єктів і явищ; вміння прогнозувати еколого-географічну, демографічну, економічну, соціальну, політичну, ситуацію в регіоні

навиками прогнозування змін соціальної ситуації на глобальному, регіональному й локальному рівнях		
Вміти орієнтуватися в потоці соціально-географічної інформації; прогнозувати зміни соціально-географічних явищ і процесів; виконувати спеціальне соціально-географічне картографування, розробляти і складати легенди карт; володіти навиками чуйності до різноманіття, відкритості до світу, толерантності до сприйняття різних культур, релігій, соціально-побутового укладу життя мешканців різних регіонів, континентів, спільнот, груп	Регіональна соціальна географія	здатність прогнозувати тенденції динаміки і розвитку географічних об'єктів і явищ; вміння прогнозувати еколого-географічну, демографічну, економічну, соціальну, політичну, ситуацію в регіоні; навики управління інформацією, дослідницькі навики; здатність узагальнення зібраного в результаті польових досліджень, матеріалу та наукового опрацювання результатів дослідження, виконання аналітичних записок за темою дослідження; адаптивність і комунікабельність, толерантність
Знати сутність базових понять із курсу ТВК; типи і види зв'язків, що виникають у сформованих ТВК	Загальна теорія ТВК	базові знання фундаментальних розділів природничої і суспільної географії, екології; базові знання щодо вивчення динаміки природних, природно-заповідних і суспільно-географічних об'єктів; здатність розробляти оптимальні варіанти природокористування та природоохоронної діяльності, розвитку і функціонування територіальних суспільних систем різного ієрархічного рівня
Вміти визначати передумови розвитку ТВК України та світу		
Знати підходи до дослідження компонентної і територіальної структури ТВК	Структура ТВК	здатність узагальнення зібраного в результаті польових досліджень, матеріалу та наукового опрацювання результатів дослідження, виконання аналітичних записок за темою дослідження
Вміти аналізувати компонентну і територіальну структуру сформованого ТВК; відслідковувати ефект мультиплікативності чинників при формуванні ТВК чи їх трансформації		
Знати підходи до виконання класифікації і типології ТВК	Проблеми і перспективи розвитку ТВК	здатність розрізняти загальнонаукові і вузькоспеціалізовані підходи до вивчення структури та функціонування географічної оболонки; здатність самостійно проводити географічні досліджен-ня; вміння застосовувати набуті знання для вирішення прикладних природно-географічних, суспільно-географічних та екологічних проблем; здатність складати за даними географічних досліджень карти, профілі, 3D проекції, мультимедійні презентації
Вміти виконувати схеми опорного каркасу сформованих ТВК; прогнозувати розвиток ТВК, виконувати їх SWOT-аналіз; володіти навиками контролю виконаних проектів, прогнозів, SWOT-аналізів, спеціальних, комплексних картосхем		
Знати теорії виникнення, закони, закономірності й принципи розвитку та розміщення світового господарства, основи глобальних економічних проблем; потенціал (природно-ресурсний, енергетичний, інформаційний) світового господарства	Теоретичні засади географії світового господарства	уміння аналізувати підходи до трактування понять (зокрема, "світове господарство", "баланс", "ринок" тощо), головні закони розвитку світового господарства, ролі головних акторів світової економіки – міжнародних організацій, країн; порівняння понять і категорій у галузі світового господарства; створювати економічні типології країн; аналіз показників запасів та виробництва продукції галузей економіки; визначення місця (частки) країни у світовому господарстві; порівняння показників потенціалу, виробництва та споживання природних ресурсів, енергії тощо; аналізувати глобальні сировинну, енергетичну, продовольчу, екологічні проблеми; створення структурних діаграм, гістограм, картосхем глобальних економіко-географічних явищ; оцінка продуктивності праці, показників вартості
Вміти аналізувати різні підходи до понять, закономірностей, теорій світового господарства, створювати графічні моделі, картосхеми і зображувати економіко-географічні об'єкти, процеси, явища; створювати графічні моделі		

		продукції та зайнятості у світовому господарстві
Знати компонентну і територіальну структуру світового господарства, тенденції в територіальній організації окремих галузей світового господарства	Компонентна і геопросторова структура світового господарства	характеристика динаміки показників запасів ресурсів, функціонування галузей світового господарства; визначення місця економічного центра (вузла), країни, регіону в конкретній галузі світового господарства; географічна характеристика та порівняння галузей світового господарства у вигляді доповіді; формування причинно-наслідкових зв'язків за статистичними, картографічними даними, описовою інформацією; визначення спеціалізації господарства країни, визначення кількісних та якісних показників функціонування галузей світової економіки; аналіз сучасних просторових проблем світового господарства

В основу концепції змісту географічної освіти має бути покладена наукова методологія сучасної географії як фундаментальної науки. Географічна освіта має забезпечувати розуміння процесів і явищ, яківідбуваються в географічних (земних) системах, тенденції екологічного, соціального, політичного розвитку держав, регіонів, конкретних територій з притаманними їм національними, етнічними, демографічними особливостями. Тому *принцип науковості* є одним із основних у викладанні географії в навчальнихзакладах різних типів. Структура навчальних планів, зміст географічної освітиповинні бути адекватними структурі і змісту сучасної географічної науки [9].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Освіта, виконуючи подвійну функцію – соціальну та економічну, відіграє особливу роль у наданні основних компетентностей для зручного пристосування до суспільних змін. На вістрі є впровадження в Україні принципів Болонської декларації та системи компетентностей проекту Тюнінг. Їхнім результатом є формування знань, умінь, навиків студентів у руслі нормативних суспільно-географічних дисциплін, специфікою яких (знань) є комплексний і міждисциплінарний підходи до змісту, а також використання традиційних і новітніх підходів до організації навчального процесу. До сьогодні при формуванні компетентностей студентів-географів в українських вищих навчальних закладах слабкою ланкою є модернізація та актуалізація понятєво-термінологічного апарату географії; впровадження новітніх інтерактивних методик навчання, застосування ІТ-технологій у географічній освіті; принципів індивідуального навчання студентів, особливо в розрізі окремих курсів, в умовах зниження інтересу до навчання. Ці проблеми потребують подальших ґрунтовних досліджень як у сфері географії, так і педагогіки.

Література:

1. Aspects of State of Geography in European higher education. TUNING Geography: a report of findings and outcomes / K. Donert. – Liverpool: HERODOT Publications, 2007. – 53 p. [Electronic resource] / Сайт TUNING Educational Structures in Europe. –Mode of access: http://www.unideusto.org/tuningeu/subject-areas/geography.html.
2. *Білецький М. І.* Навчальна програма, семінарські, практичні, самостійні та тестові завдання з курсу "Територіально-виробничі комплекси" для студентів географічного факультету / *М. І. Білецький, Л. І. Котик*. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 72 с.
3. *Білецький М. І.* Програма, методичні вказівки до практично-семінарських занять та тестові завдання з навчальної дисципліни "Соціальна географія" для студентів географічного факультету / *М. І. Білецький, І. В. Ванда, Л. І. Котик*. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 108 с.
4. Вступне слово до Проекту Тюнінг – гармонізація освітніх структур у Європі. Внесок університетів у Болонський процес. – 108 с. [Електронний ресурс] / Сайт TUNING Educational Structures in Europe.–Режим доступу: http://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/documents/ General_Brochure_Ukrainian_version.pdf.
5. Закон України "Про вищу освіту" [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18.
6. *Кузик С. П.* Географія світового господарства : навч. посібник / *С. П. Кузик, О. І. Мамчур, І. В. Ванда.* – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 312 с.
7. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) "Про основні компетентності для навчання протягом усього життя" від 18 грудня 2006 року [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_975.
8. *Шаблій О. І.* Основи загальної суспільної географії : підручник / *О. І. Шаблій*. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 444 с.
9. *Шищенко П.Г.*Стандарти географічної освітив Україні: глобальний та регіональний виміри / *П. Г.Шищенко, Я. Б.Олійник, О. Ю.Дмитрук, Н. В. Муніч*// Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия "География". – Том 17 (56) № 4 (2004). – С. 55–64.

References:

1. Aspects of State of Geography in European higher education. TUNING Geography: a report of findings and outcomes / K. Donert. – Liverpool: HERODOT Publications, 2007. – 53 p. [Electronic resource] / Сайт TUNING Educational Structures in Europe. – Mode of access: http://www.unideusto.org/tuningeu/subject-areas/geography.html.
2. *Bilets'kyy M. I.* Navchal'na prohrama, seminars'ki, praktychni, samostiyni ta testovi zavdannya z kursu "Terytorial'no-vyrobnychi kompleksy" dlya studentiv heohrafichnoho fakul'tetu / *M. I. Bilets'kyy, L. I. Kotyk*. – L'viv: Vyd. tsentr LNU im. I. Franka, 2009. – 72 s.
3. *Bilets'kyy M. I.* Prohrama, metodychni vkazivky do praktychno-seminars'kykh zanyat' ta testovi zavdannya z navchal'noyi dystsypliny "Sotsial'na heohrafiya" dlya studentiv heohrafichnoho fakul'tetu / *M. I. Bilets'kyy, I. V. Vanda, L. I. Kotyk*. – L'viv: Vyd. tsentr LNU im. I. Franka, 2011. – 108 s.
4. Vstupne slovo do Proektu Tyuninh – harmonizatsiya osvitnikh struktur u Yevropi. Vnesok universytetiv u Bolons'kyy protses. – 108 s. [Elektronnyy resurs] / Sayt TUNING Educational Structures in Europe. – Rezhym dostupu: http://www.unideusto.org/tuningeu/ images/stories/documents/General_Brochure_Ukrainian_version.pdf.
5. Zakon Ukrayiny "Pro vyshchu osvitu" [Elektronnyy resurs] / Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi rady Ukrayiny. – Rezhym dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18.
6. *Kuzyk S. P.* Heohrafiya svitovoho hospodarstva: navch. posibnyk / *S. P. Kuzyk, O. I. Mamchur, I. V. Vanda*. – L'viv: LNU im. I. Franka, 2014. – 312 s.
7. Rekomendatsiya 2006/962/YeS Yevropeys'koho Parlamentu ta Rady (YeS) "Pro osnovni kompetentnosti dlya navchannya protyahom us'oho zhyttya" vid 18 hrudnya 2006 roku [Elektronnyy resurs] / Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi rady Ukrayiny. – Rezhym dostupu : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_975.
8. *Shabliy O. I.* Osnovy zahal'noyi suspil'noyi heohrafiyi: pidruchnyk / *O. I. Shabliy*. – L'viv: LNU im. I. Franka, 2003. – 444 s.
9. *Shyshchenko P. G.* Standarty geografichnoyi osvity v Ukrayini: global`nyj ta regional`nyj vymiry / *P. G. Shy`shhenko, Ya. B. Olijny`k, O. Yu. Dmytruk, N. V. Munich* // Uch`onye zapisksi Tavry`cheskogo nacyonal`nogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. – Seriya "Geografiya". – Tom 17 (56). –№ 4 (2004). – S. 55–64.

ї

Резюме:

Ольга Мамчур, Ирина Ванда, Любовь Котык. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ДИСЦИПЛИНЫ: РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ.

Рассматриваются основные особенности формирования общественно-географических знаний в высшей школе. Достижение системы компетентностей в процессе обучения общественно-географических дисциплин является основой для модернизации географического высшего образования.

Понимание географической грамотности и ее компонентов заимствованоиз европейских разработок, в частности проекта Тюнинг и сети Геродот. Проанализировано формирование компетентностей, навыков и знаний на примере отдельных выборочных общественно-географическихучебных дисциплин ("Социальная география", "География мирового хозяйства" и "Территориально-производственныекомплексы"), которые преподаются на кафедре экономической и социальной географии Львовского национального университета имени Ивана Франко. Сравнение разработок приводит к выводу о соответствии разработок преподавателей кафедры рекомендациям и требованиям к компонентам географической грамотности.

Общественно-географические учебные программы требуют рассматривать как основополагающие для географии такие составляющие: пространственные навыки студентов; геопространственная организация как основной термины; понимание процессов и систем; отношения между человеком, обществом и окружающей средой. Визуальная, информационная и численная, личностная, социальная и культурнаякоммуникация как средства достижения географической грамотности являются основными для каждого из ее компонентов.

Разработка общих и профессиональных компетентностей в рамках общественно-географических курсов направлена на улучшение географической грамотности студентов. Комплексность и междисциплинарность общественно-географических навыков и знаний увеличивают их значительность в подготовке бакалавра географии.

Ключевые слова: общественно-географические учебныедисциплины, выборочные дисциплины, компетентности, знания и навыки, общие компетентности, профессиональные компетентности, географическая грамотность.

Summary:

Olha Mamchur, Lyubov Kotyk, Iryna Vanda. HUMAN-GEOGRAPHICAL DISCIPLINES: ROLE IN SUBJECT SPECIFIC COMPETENCIES FORMATION.

The main features of human-geographical knowledge formation in higher school are regarded. The basis for the modernization of geographical higher education is to achieve a system of competences in the process of learning of programs on human geography.

Understanding of geographical literacy components through the European experience of the Tuning project and Herodot network are examined. Formulated competencies, skills and knowledge on the example of selected human-geographical educational disciplines ("Social Geography", "Geography of World Economy" and "Territorial-productional Complexes") that teached at the Department of Economic and Social Geography in Ivan Franko National University of Lviv are regarded. Their correspondences with stated geographical literacy components are enlighten.

Human geography in the curriculum requires consideration of spatial skills, spatial relationships and distributions as essential descriptive terms, understanding of processes and systems, relationships between people and their environment, that are fundamental to the subject. Visual, information and numerical, and personal, social and cultural communication as the issues of geographical literacy are basic for each of its components.

Development of generic and subject-specific competences under human geographical courses aims to improve geographical literacy of students. Complexity and interdisciplinarity of human-geographical skills and knowledge arise its role in preparing Bachelor of Geography.

Keywords: human-geographical educational disciplines, elective disciplines, competences, knowledge and skills, generic competencies, subject specific competencies, geographical literacy.

Рецензент: проф. Заставецька О.В. *Надійшла 16.11.2015р.*

УДК 39:911.3 (=161.2:1-87)

Андрій ЗУБИК

ЕКОНОМІЧНА СИТУАЦІЯ ЯК ЧИННИК УКРАЇНСЬКОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

Одним з каталізаторів трудової міграції українців є економічна ситуація. Якщо, рівень ВВП до цього має лише опосередкований вплив, то показники середньомісячної заробітної плати, рівня безробіття та прожиткового мінімуму прямо впливають на рішення про здійснення трудової міграції. В статті проаналізовано динаміку середньомісячної заробітної плати та рівня безробіття в розрізі областей. Додатково здійснено аналіз рівня мінімальної заробітної плати, пенсії та прожиткового мінімуму.

Ключові слова: *рівень безробіття, прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія, середньомісячна пенсія, середньомісячна заробітна плата.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблеми в економіці молодої незалежної держави, затримки з виплатою заробітної плати, високий рівень безробіття стали імпульсом для новітнього трудового періоду української еміграції. Трудові міграції відіграють роль компенсатора низького рівня життя в Україні, який дозволяє трудовим мігрантам пристосуватися до складних соціально-економічних умов. У цьому контексті трудова міграція населення стає певним способом життя для частини українських громадян, одночасно обумовлюючи демографічні й економічні втрати [17, с. 27].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дослідження міграцій привернули увагу науковців в Україні ще з 80-х років XX ст. Найчастіше досліджують міграцію як явище лише економічне, є також чимало теоретичних розробок проблем, юридичних аспектів міграції, психологічних та демографічних проблем пов'язаних з міграцією. Активне дослідження проблем трудової міграції в Україні розпочалося з кінця 90-х рр. XX ст. Проблематику цього явища висвітлено у дослідженнях С. Бандур, О. Бугрової, О. Вишневської, О. Гладун, І. Гнибіденка, В. Джамана, Є. Дроня, В. Заньковського, К. Ігліцької, І. Кизими, А. Кирчіва, О. Коржик, В. Кравченка, Е. Лібанової, О. Малиновської, Т. Петрової, О. Позняка, С. Полковниченка, І. Прибиткової, М. Романюка, О. Хомри, С. Чеховича, Н. Шульги та зарубіжних вчених М. Абелла, С. Бондирєва, В. Іонцева, Д. Колесова, Д. Массея, Е. Плєтнєва, Л. Рибаковського, О. Старка, Е. Тайлора, Ф. Хьюго та інших. Ці дослідники вивчали процеси трудової міграції, в тому числі нелегальної, методи дослідження міграційних процесів, процеси урбанізації та мобільності населення, основні напрями і заходи державного регулювання цих процесів. Проблеми трудової міграції не є достатньо дослідженими, науковий доробок у цій сфері більше стосується конкретних ситуацій і аспектів або суміжних проблем. Актуальним завданням постає збільшення кількості досліджень, які стосувалися б географічних аспектів трудової міграції.

Мета статті – охарактеризувати економічні та економіко-географічні показники, які призводять до міграції, здійснити аналіз їх впливу на формування міграційних потоків.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу економічної ситуації науковці застосовують різноманітні показники. Чимало з них певною мірою пов'язані з прийняттям рішення про здійснення трудової міграції. Найважливіші серед цих показників традиційно аналізують демографи, географи, економісти, які займаються міграційною проблематикою. Зокрема це динаміка рівня ВВП країни, рівень безробіття, розмір середньомісячної заробітної плати у регіоні, розмір мінімальної заробітної плати та пенсії, прожитковий мінімум. Динаміка рівня ВВП країни якнайкраще ілюструє стан економіки (рис. 1).

Найбільше скорочення рівня ВВП зафіксоване за період 1991-1996 рр., впродовж 1997-1999 рр. скорочення ВВП відбувалося меншими темпами. За період 2000-2009 рр. відбувалося зростання рівня ВВП, винятком є 2010 р., коли було зафіксовано спадання рівня ВВП, як відповідь економіки на світову економічну кризу.

Динаміка рівня ВВП служить хорошою ілюстрацією до хронології української трудової міграції. Науковцем О. Леонтенко виділено три етапи новітнього періоду української міграції. Перший етап завершився до 1990 р., його

характеризують як період еміграції представників інтелектуальної та культурної еліти. Ця категорія мігрантів була нечисленною, її зникнення з українського ринку праці не мало значних наслідків, хоча представники згаданих категорій впливали на розвиток української науки та культури.

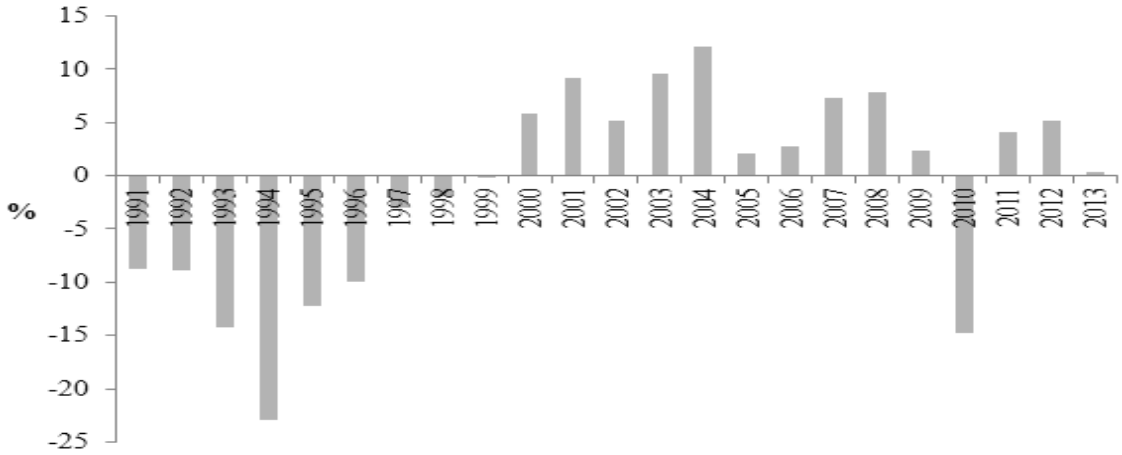

Рис. 1 Динаміка ВВП України за 1991–2013 рр.

Складено за [1].

Другий етап – перша половина 90-х рр. XX ст. Він характеризується виїздом з країни висококваліфікованих фахівців, перебуваючи за кордоном, порівнювали умови та оплату праці з своїми закордонними колегами. Після укладання трудових договорів та отримання громадянства такі мігранти не поверталися до України.

Третій етап розпочався після 1994 р. У цей період еміграція охопила робітників, які виконували роботу, що не потребувала професійної кваліфікації. До неї відносять молодь та студентів, які є найбільш мобільним прошарком населення [8, с. 29].

На основі показників рівня ВВП не можна робити певних висновків, адже, крім цього, на трудові міграції впливають рівень безробіття в країні та в регіоні, переважання галузей промисловості, рівень професійних навиків, середня заробітна плата, прожитковий мінімум, розмір сім'ї, поінформованість особи про умови трудової міграції тощо. На рішення українців здійснити трудову міграцію мають вплив фактори "виштовхування" та "притягання" (табл. 1).

Таблиця 1

Фактори "виштовхування" та "притягання" українських трудових мігрантів

Фактори "виштовхування"	Фактори "притягання"
невідповідність між рівнем оплати праці та фактичною вартістю життя в державі	значно вищий, ніж в Україні, рівень заробітної плати в усіх без винятку сферах економіки держав-реципієнтів
значний розрив у рівнях оплати праці на батьківщині та за кордоном, особливо в перерахунку на іноземну валюту	постійне зростання попиту на низькокваліфіковану робочу силу в окремих секторах економіки приймаючих країн (будівництво, сфера послуг, сільське господарство, торгівля)
виникнення безробіття та вимушеної неповної зайнятості населення, падіння попиту на працю представників окремих професій	наявність у більшості держав прийому сталого попиту саме на українських трудових мігрантів (легальних і нелегальних) з огляду на їх професійні, культурні, ментальні та расові ознаки
масштабне зубожіння населення в окремих депресивних регіонах України, у сільській місцевості та всередині окремих соціальних груп	функціонування в багатьох країнах призначення значного за розміром тіньового сектору економіки, що робить нелегальну трудову міграцію не лише можливою, але й бажаною
постійно зростаючий рівень майнового розшарування населення	можливість оформлення легального трудового статусу, який здатний значно покращити умови тимчасового перебування за кордоном, а в перспективі – переїзд на постійне проживання
монопольне становище роботодавців, які, з одного боку, не зацікавлені у підвищені заробітної плати та забезпеченні належних соціальних гарантій для	шанс розпочати власну справу в економічних умовах, що вирізняються прозорістю і передбачуваністю

робочої сили, а, з іншого, сприяють максимальній тінізації національного ринку праці	
неефективна політика держави на шляху формування конкурентних переваг зайнятості в Україні, створення умов для легалізації праці	в окремих випадках вищий рівень соціального захисту, а також громадянської свободи (в першу чергу, стосується тих заробітчан, хто виїздить на роботу за кордон на тривалий час і на легальній основі)
відсутність умов для розвитку та самореалізації творчих особистостей, учених тощо	відсутність негативних проявів корупції в усіх сферах громадського життя
позитивний досвід працевлаштування за кордоном друзів, знайомих чи родичів	наявність передбачуваності суспільного розвитку та політичної стабільності в державі імміграції

Складено за [7 , С. 102–103].

Аналізуючи фактори "виштовхування", які є каталізаторами української трудової міграції, можна виділити найбільш вагомі з них, а саме:

1. високий рівень безробіття та проблема бідності (рис. 2).

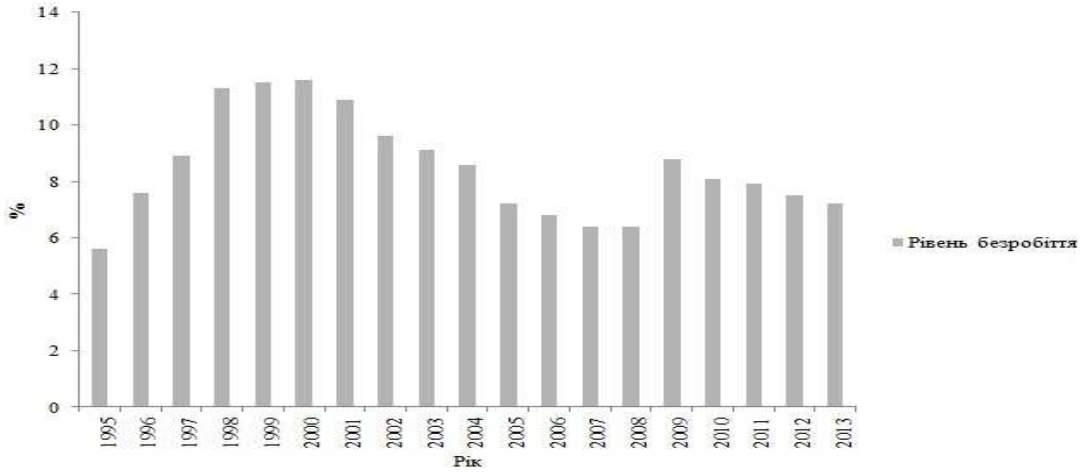

Рис. 2 Динаміка рівня безробіття в Україні за 1995–2013 рр.

Складено за [1].

Відносність показника рівня безробіття наочно ілюструє його порівняння з аналогічним показником в країнах Європи та США (табл. 2). Після порівняння показника безробіття в Україні з країнами прийому українських трудових мігрантів, очевидно, що за певні періоди показник безробіття в європейських країнах та США був аналогічний українському, в деяких – значно вищий. Це викликано проблемою прихованого безробіття, оскільки українською статистикою враховані особи, котрі перебувають на обліку служби зайнятості і ті, хто отримує допомогу по безробіттю. З врахуванням цієї проблеми показник безробіття українських громадян повинен бути вищим.

Таблиця 2

Рівень безробіття в Україні, країнах ЄС та США за 2001–2012 рр.

Країна	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Україна	10,9	9,6	9,1	8,6	7,2	6,8	6,4	6,4	8,8	8,1	7,9	7,5
Велика Британія	5,0	5,1	5,0	4,7	4,8	5,4	5,3	5,6	7,6	7,8	8,0	7,9
Греція	10,7	10,3	9,7	10,5	9,9	8,9	8,3	7,7	9,5	12,6	17,7	24,3
Ірландія	3,9	4,5	4,6	4,5	4,4	4,5	4,7	6,4	12,0	13,9	14,7	14,7
Іспанія	10,5	11,4	11,4	10,9	9,2	8,5	8,3	11,3	18,0	20,1	21,7	25,0
Італія	9,0	8,5	8,4	8,0	7,7	6,8	6,1	6,7	7,8	8,4	8,4	10,7
Німеччина	7,9	8,7	9,8	10,5	11,3	10,3	8,7	7,5	7,8	7,1	5,9	5,5
Польща	18,3	20,0	19,8	19,1	17,9	13,9	9,6	7,1	8,1	9,7	9,7	10,1
Португалія	4,6	5,7	7,1	7,5	8,6	8,6	8,9	8,5	10,6	12,0	12,9	15,9
США	4,8	5,8	6,0	5,5	5,1	4,6	4,6	5,8	9,3	9,6	8,9	8,1
Угорщина	5,6	5,6	5,8	6,1	7,2	7,5	7,4	7,8	10,0	11,2	10,9	10,9
Франція	8,2	8,3	8,9	9,3	9,3	9,2	8,4	7,8	9,5	9,7	9,6	10,2
Чехія	8,1	7,3	7,8	8,3	7,9	7,1	5,3	4,4	6,7	7,3	6,7	7,0

Складено за [13].

Рівень безробіття є досить диференційованим в розрізі областей України (табл. 3). Так, вищий, ніж в середньому по країні рівень безробіття зафіксовано у західних областях країни – Волинській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській та Тернопільській областях. Відповідно нижчий рівень у Дніпропетровській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Одеській, Харківській областях та м. Київ. З врахуванням демографічної ситуації, зовнішніх міграційних потоках, динамікою створення робочих місць у західних областях, рівень безробіття у майбутньому зростатиме.

Таблиця 3

Рівень безробіття населення (за методологією МОП) в розрізі областей України, м. Київ та м. Севастополь (у % до економічно зайнятого населення віком 15–70 років) за 2008–2014 рр.

Область	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014* [1]
Україна	6,4	8,8	8,1	7,9	7,5	7,2	8,9
АР Крим	4,7	6,8	6,2	6,1	5,8	5,7	…
Вінницька	6,4	10,6	10,0	9,7	8,8	8,4	10,3
Волинська	8,3	9,4	8,5	8,3	8,1	7,8	9,7
Дніпропетровська	5,1	7,8	7,1	6,8	6,6	6,5	7,7
Донецька	5,7	9,4	8,4	8,2	8,0	7,8	10,2
Житомирська	8,7	10,7	9,8	10,0	9,7	9,3	10,9
Закарпатська	6,4	9,9	8,7	9,6	8,7	7,8	9,0
Запорізька	6,0	8,1	7,5	7,2	7,0	6,6	7,8
Івано-Франківська	7,9	9,0	8,2	8,7	7,9	7,2	7,8
Київська	5,8	8,1	7,3	6,7	6,3	6,1	7,6
Кіровоградська	8,0	9,9	8,9	8,6	8,4	7,9	10,5
Луганська	6,6	7,7	7,2	6,6	6,4	6,2	10,4
Львівська	7,6	8,5	7,8	7,7	7,5	7,1	8,4
Миколаївська	8,3	9,3	8,4	8,1	7,9	7,4	8,9
Одеська	4,5	6,8	6,1	6,0	5,8	5,3	6,5
Полтавська	6,5	10,2	9,7	9,2	8,6	8,2	10,5
Рівненська	8,8	12,7	11,4	10,4	9,8	9,4	10,4
Сумська	7,4	11,1	10,6	9,1	8,6	7,7	8,7
Тернопільська	8,8	11,3	10,5	10,4	9,8	9,4	10,4
Харківська	5,3	7,7	7,2	7,0	6,8	6,4	7,6
Херсонська	8,3	9,5	8,6	9,0	8,7	8,5	9,7
Хмельницька	8,0	9,5	8,6	8,8	8,6	8,0	9,0
Черкаська	8,2	10,8	9,9	9,2	9,0	8,9	10,0
Чернівецька	8,4	9,4	8,5	8,2	8,0	7,4	8,6
Чернігівська	7,6	11,1	10,5	10,4	9,8	9,3	10,9
м. Київ	3,1	6,5	5,8	5,6	5,5	5,2	6,5
м. Севастополь	3,7	6,7	6,0	6,2	5,9	5,7	…

** – без врахування тимчасово окупованих територій АР Крим, Донецької, Луганської областей та м. Севастополь*

[1] – розраховано за період січень-вересень.

Складено за [1].

2. Забезпечення добробуту дітей.

3. Підвищення свого соціального статусу. Трудова міграція є не тільки шляхом матеріального збагачення, але і чинником підвищення власного соціального статусу.

4. "Суспільна мода" на заробітчанство, яке стало для певної категорії громадян України стилем життя.

5. Можливість еміграції в майбутньому. Через отримання дозволу на працю та проживання в країні, трудові мігранти отримують змогу забрати свою сім'ю.

6. Можливість професійного росту, що є актуальним для студентів і випускників вищих навчальних закладів, молодих науковців [3, С. 89-94].

Життєвий рівень є вагомим чинником трудової міграції населення. Диспропорції розвитку галузей економіки у різних регіонах знижують доступність до ринків праці та виступають каталізатором трудових міграцій, як всередині регіону, країни чи за межі країни [10, с. 76].

Якщо порівняти тенденції зміни середньомісячної заробітної плати, прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати, можна констатувати, що в Україні склалися позитивні тенденції. Однак перевищення середніх показ-

ників над мінімальними і гарантованими державою показниками свідчить не стільки про високий рівень оплати праці, скільки про невідповідність мінімальних стандартів та гарантій фактичній вартості життя в країні. Те ж саме стосується і пенсійних виплат (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка зростання середньомісячної заробітної плати та пенсії за період 1996–2013 рр.

Рік	Середньомісячна заробітна плата, грн.	Середньомісячна пенсія, грн.
1996	126	38,7
1997	143	51,9
1998	153	52,2
1999	178	60,7
2000	230	68,9
2001	311	83,7
2002	376	122,5
2003	462	136,6
2004	590	182,2
2005	890	316,2
2006*	1041	406,8
2007	1351	478,4
2008	1806	776,0
2009	1906	934,3
2010	2239	1032,6
2011	2633	1151,9
2012	3026	1253,3
2013	3265	1470,7

** – з 2006 р. і далі рівень середньомісячної заробітної плати та середньої пенсії розраховані за середнім значенням*

Складено за [1].

Відмінності у розмірі середньомісячної заробітної плати по регіонах викликані рівнем їх економічного розвитку, профілюючими галузями, наявністю великих міст у регіоні тощо. Виходячи з цього, частка середньомісячної заробітної плати в окремих областях України була нижчою від середнього показника по країні (табл. 5). Як видно з табл. 6 в середньому приріст середньомісячної заробітної плати коливався від 5,54% (період 2008-2009 рр.) до 50,85% (період 2004-2005 рр.) (рис. 3). Проте таке зростання середньомісячної заробітної плати нівелювалося високими цінами на комунальні послуги, продукти харчування та рівнем інфляції.

Як бачимо з табл. 5 і табл. 6 області України можна згрупувати за показником середньомісячної заробітної плати. Зайнятість населення у певній сфері економіки визначає рівень заробітної плати, що призводить до диференціації областей України за цим показником:

– з вищим показником середньомісячної заробітної плати від середнього по країні: Дніпропетровська, Донецька, Київська, Луганська області та м. Київ. Рівень перевищення показника середньомісячної плати коливається від 2,2% (Дніпропетровська та Луганська обл.) до 53,4% (м. Київ) (станом на 2013 р.). Порівнявши з аналогічними показниками з 1995 р., з'ясовано, що ця група областей та м. Київ зберігають лідерські позиції впродовж 18 років;

– з показником середньомісячної заробітної плати приблизно рівним середньому по країні – Запорізька, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Харківська області та м. Севастополь. Загалом в цій групі областей показник менший від середньоукраїнського в межах від 3,8% (Запорізька обл.) до 9,7% (Одеська обл.);

– з найнижчим показником середньомісячної заробітної плати відносно до середнього показника – АР Крим, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області. Показник середньомісячної заробітної плати в цій групі нижчий від середнього від 12,7% (АР Крим) до 27,7% (Тернопільська обл.).

Додатково розглянемо показники мінімальної заробітної плати та пенсії. За період 2000-2014 рр. зафіксовано такі показники (табл. 7).

Таблиця 5

Динаміка середньомісячної плати в розрізі областей України за 1995–2013 рр.

Область	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Україна	73	126	143	153	178	230	311	376	462	590	806	1041	1351	1806	1906	2239	2633	3026	3265
АР Крим	70	118	134	143	168	225	301	358	433	543	730	952	1220	1609	1707	1991	2295	2654	2850
Вінницька	58	100	112	115	129	159	215	265	334	435	597	793	1028	1404	1511	1782	2074	2432	2651
Волинська	53	90	103	105	118	150	201	253	319	412	591	773	1013	1380	1427	1692	1994	2339	2580
Дніпропетровська	91	159	179	189	209	273	370	438	526	667	913	1139	1455	1876	1963	2369	2790	3138	3336
Донецька	97	158	180	195	220	292	383	452	550	712	962	1202	1535	2015	2116	2549	3063	3496	3755
Житомирська	61	102	114	118	134	164	220	268	334	434	602	793	1033	1404	1493	1785	2071	2369	2561
Закарпатська	50	86	100	108	130	172	238	295	379	479	665	868	1091	1453	1562	1846	2069	2351	2553
Запорізька	84	146	163	183	215	289	379	445	541	671	860	1091	1394	1812	1843	2187	2607	2927	3142
Івано-Франківська	65	105	116	120	140	188	259	318	402	510	718	923	1180	1543	1627	1927	2213	2539	2679
Київська	78	128	145	151	179	241	317	378	470	592	811	1058	1362	1852	1987	2295	2761	3157	3351
Кіровоградська	58	103	127	119	153	170	231	282	353	455	624	819	1054	1428	1537	1815	2114	2428	2608
Луганська	82	132	151	163	184	232	320	393	474	596	805	1022	1323	1769	1873	2271	2742	3090	3337
Львівська	62	107	122	132	152	196	272	339	419	523	713	923	1183	1570	1667	1941	2244	2578	2789
Миколаївська	68	116	131	145	169	227	327	398	470	565	744	955	1202	1621	1806	2122	2448	2822	3094
Одеська	66	117	134	146	183	236	306	379	454	566	768	966	1226	1633	1787	2046	2387	2700	2947
Полтавська	76	130	142	150	173	220	292	354	437	560	758	961	1243	1661	1733	2102	2481	2850	2988
Рівненська	61	105	117	120	135	173	245	312	390	506	685	888	1133	1523	1614	1960	2211	2575	2844
Сумська	66	115	127	130	150	194	259	307	379	473	663	857	1098	1472	1593	1866	2177	2503	2702
Тернопільська	53	90	102	104	112	135	190	237	304	388	553	727	943	1313	1412	1659	1871	2185	2359
Харківська	72	127	149	159	184	230	310	370	455	569	759	974	1251	1679	1804	2060	2407	2753	2975
Херсонська	59	102	120	125	143	173	233	289	356	451	625	800	1017	1375	1482	1733	1970	2269	2464
Хмельницька	55	95	109	114	127	156	211	258	323	419	584	792	1045	1429	1521	1786	2075	2425	2641
Черкаська	63	111	122	127	146	175	229	276	350	465	642	846	1085	1459	1532	1835	2155	2508	2682
Чернівецька	55	94	108	106	123	157	218	271	344	441	621	819	1051	1402	1523	1772	1985	2329	2484
Чернігівська	57	104	116	122	141	177	235	277	342	438	602	790	1016	1370	1465	1711	1974	2308	2504
м. Київ	100	177	215	247	303	405	549	543	761	967	1314	1729	2300	3074	3161	3431	4012	4607	5007
м. Севастополь	83	137	153	159	187	251	325	391	486	594	803	1005	1302	1726	1882	2167	2476	2891	3114

Складено за [1].

Таблиця 6

Частка середньомісячної заробітної плати в розрізі областей України по відношенню до середньоукраїнського показника

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Україна	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
АР Крим	95,9	93,7	93,7	93,5	94,4	97,8	96,8	95,21	93,7	92	90,6	91,5	90,3	89,1	89,6	88,9	87,2	87,7	87,3
Вінницька	79,5	79,4	78,3	75,2	72,5	69,1	69,1	70,5	72,3	73,7	74,1	76,2	76,1	77,7	79,3	79,6	78,8	80,4	81,2
Волинська	72,6	71,4	72	68,6	66,3	65,2	64,6	67,3	69,1	69,8	73,3	74,3	75	76,4	74,9	75,6	75,7	77,3	79
Дніпропетровська	124,6	126,2	125,2	123,5	117,4	118,7	119	116,5	113,9	113,1	113,3	109,4	107,7	103,9	103	105,8	106	103,7	102,2
Донецька	132,9	125,4	125,9	127,5	123,6	127	123,2	120,2	119,1	120,7	119,4	115,5	113,6	111,6	111	113,9	116,3	115,5	115
Житомирська	83,6	81	79,7	77,1	75,3	71,3	70,7	71,3	72,3	73,6	74,7	76,2	76,5	77,7	78,3	79,7	78,7	78,3	78,4
Закарпатська	68,5	68,3	69,9	70,6	73	74,8	76,5	78,5	82	81,2	82,5	83,4	80,8	80,5	81,9	82,5	78,6	77,7	78,2
Запорізька	115,1	115,9	114	119,6	120,8	125,7	121,9	118,4	117,1	113,7	106,7	104,8	103,2	100,3	96,7	97,7	99	96,7	96,2
Івано-Франківська	89	83,3	81,1	78,4	78,7	81,7	83,5	84,6	87	86,4	89,1	88,7	87,3	85,4	85,4	86	84	83,9	82,1
Київська	106,9	101,6	101,4	98,7	100,6	104,8	101,9	100,5	101,7	100,3	100,6	101,6	100,8	102,6	104,3	102,5	104,9	104,3	102,6
Кіровоградська	79,5	81,8	88,9	77,8	86	73,9	74,3	75	76,4	77,1	77,42	78,7	78	79,1	80,6	81,1	80,3	80,2	80
Луганська	112,3	104,8	105,6	106,5	103,4	100,9	102,9	104,5	102,6	101	99,9	98,2	97,9	98	98,3	101,4	104,1	102,1	102,2
Львівська	84,9	84,9	85,3	86,3	85,4	85,2	87,5	90,2	90,7	88,64	88,5	88,7	87,6	86,9	87,5	86,7	85,2	85,2	85,4
Миколаївська	93,2	92,1	91,6	94,8	94,9	98,7	105,1	105,9	101,7	95,8	92,3	91,7	89	89,8	94,8	94,8	93	93,3	95
Одеська	90,4	92,9	93,7	95,4	102,8	102,6	98,4	100,8	98,3	95,9	95,3	92,8	90,8	90,4	93,8	91,4	90,7	89,2	90,3
Полтавська	104,1	103,2	99,3	98	97,2	95,7	93,9	94,2	94,6	94,9	94	92,32	92	92	90,9	93,9	94,2	84,2	91,5
Рівненська	83,6	83,3	81,8	78,4	75,8	75,2	78,8	83	84,4	85,8	85	85,3	83,9	84,3	84,7	87,5	84	85,1	87,1
Сумська	90,4	91,3	88,8	85	84,3	84,4	83,8	81,7	82	80,2	82,3	82,3	81,3	81,5	83,6	83,3	82,7	82,7	82,8
Тернопільська	72,6	71,4	71,3	68	62,9	58,7	61,1	63	65,8	65,8	68,6	69,8	69,8	72,7	74,1	74,1	71	72,2	72,3
Харківська	98,6	100,8	104,2	104	103,4	100	99,7	98,4	98,5	96,4	94,2	93,6	92,6	93	94,7	92	91,4	91	91,1
Херсонська	80,8	81	83,9	81,7	80,3	75,22	74,9	76,9	77,1	76,4	77,54	76,9	75,3	76,1	77,8	77,4	74,8	75	75,5
Хмельницька	75,3	75,4	76,2	74,5	71,4	67,8	67,9	68,7	69,9	71	72,5	76,1	77,4	79,1	79,8	79,8	78,8	80,1	80,9
Черкаська	86,3	88,1	85,3	83	82	76,1	73,63	73,4	75,8	78,8	79,7	81,3	80,3	80,8	80,4	81,9	81,9	82,9	82,1
Чернівецька	75,3	74,6	75,5	69,3	69,1	68,3	70,1	72,1	74,5	74,8	77	78,7	77,8	77,6	79,9	79,1	75,4	77	76,1
Чернігівська	78,1	82,5	81,1	79,7	79,2	77	75,56	73,7	74	74,2	74,7	76,9	75,2	75,9	76,9	76,4	75	76,3	76,7
м. Київ	137	140,5	150,4	161,4	170,2	176,1	176,5	174,4	164,7	163,9	163	166,1	170,2	165,8	153,2	152,4	152,3	153,4	
м. Севастополь	113,7	108,7	107	104	105,1	109,1	104,5	104	105,2	100,7	99,6	96,3	96,4	95,6	98,7	96,8	94	95,5	95,4

Складено за [1].

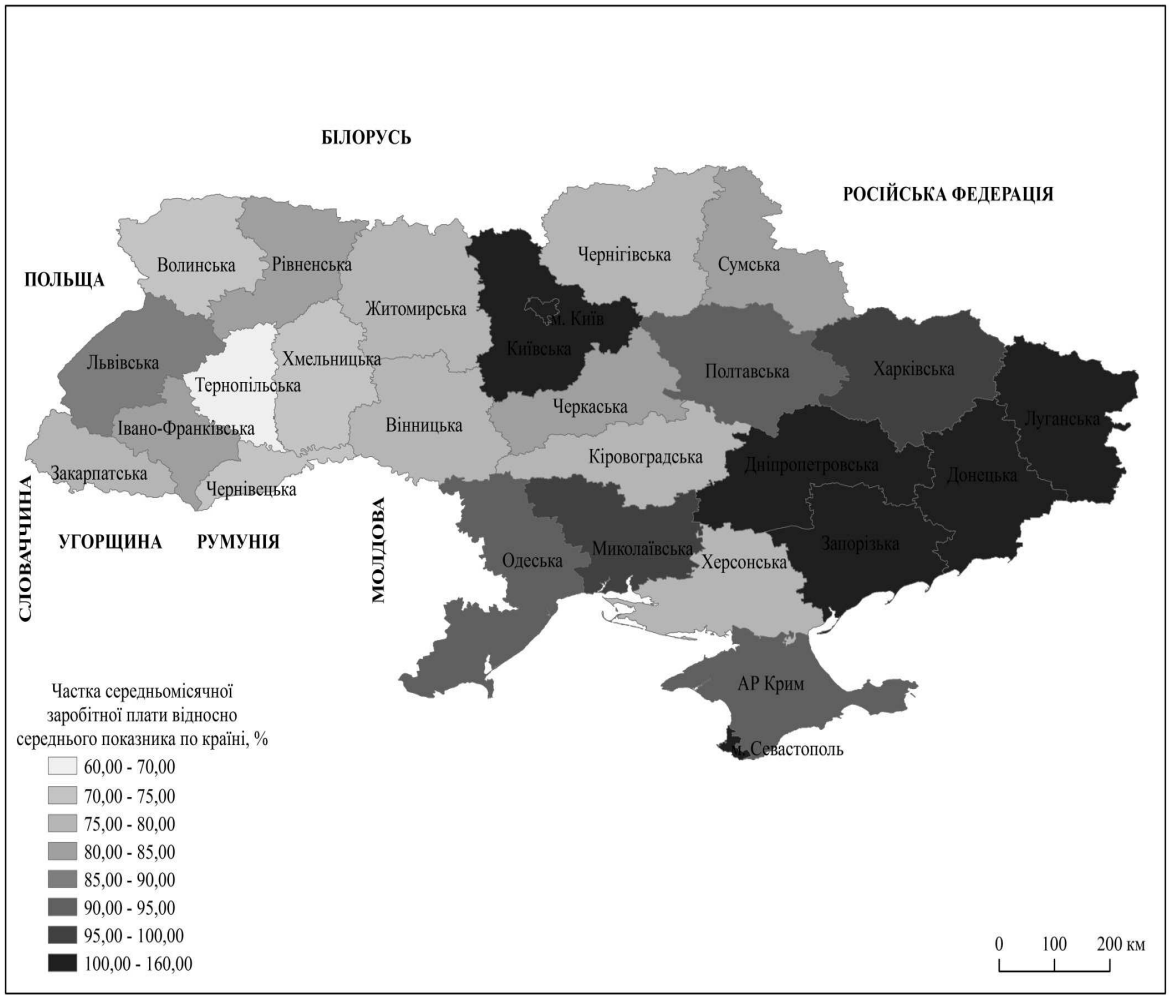

Рис. 3. Частка середньомісячної заробітної плати по відношенню до середнього показника по країні в розрізі областей за 1995–2013 рр.

Складено за [1].

Таблиця 7

Розмір мінімальної заробітної плати та пенсії за 2000–2014 рр.

Рік	Розмір мінімальної заробітної плати, грн. *	Розмір мінімальної пенсії, грн. *
2000	104	30
2001	118	36,5
2002	152,5	45,15
2003	195	50
2004	221	137
2005	298,5	332
2006	375	358,33
2007	440	401,72
2008	547,5	498,3
2009	650,8	573
2010	894	713,4
2011	972,5	774,5
2012	1104,2	822
2013	1226,8	894
2014	1310,9	949

** оскільки рівень мінімальної заробітної плати та пенсії змінювались протягом року показник розраховано за середнім значенням*

Складено за [14, 18].

Порівняємо показники мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії, середньомісячної пенсії, середньомісячної заробітної плати та прожиткового мінімуму в Україні (рис. 4). Доцільність включення показників мінімальної пенсії та середньомісячної пенсії пояс-

нюється тим, що частину українських трудових мігрантів складають особи пенсійного віку та особи, які вийшли на пенсію.

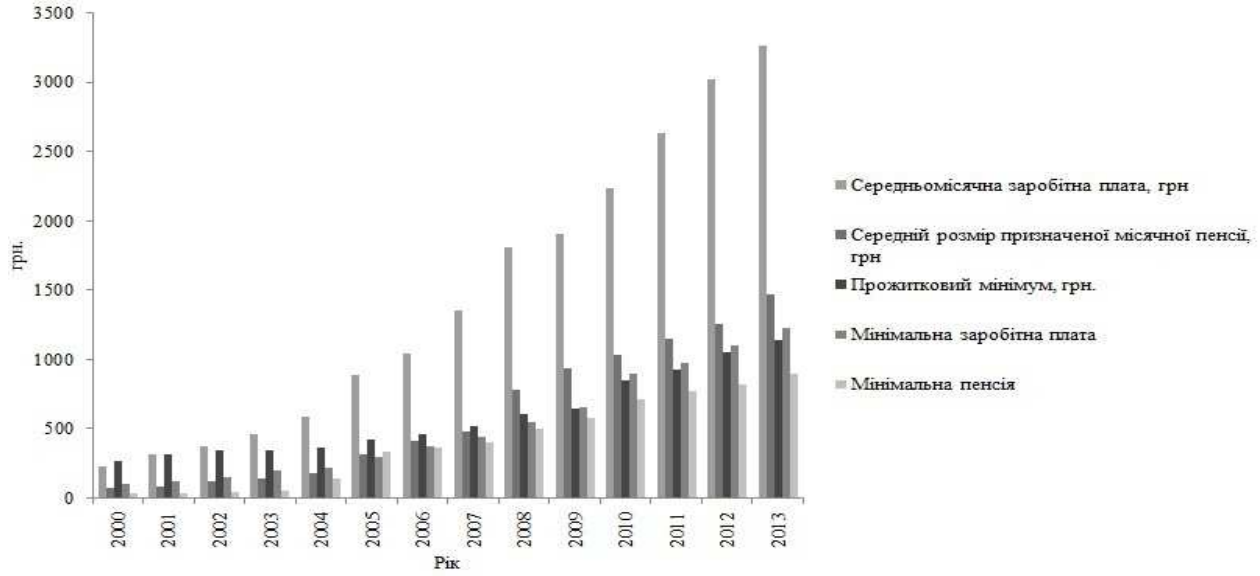

Рис. 4. Порівняння рівня середньомісячних пенсії і заробітної плати, мінімальних пенсії і заробітної плати та прожиткового мінімуму в Україні за 2000–2013 рр.

Складено за [18].

Як бачимо з рис. 4 в 2000 р. показник середньомісячної заробітної плати був нижчим від прожиткового мінімуму. З 2001 р. відбувається поступове зростання цього показника. До 2008 р. показник середньомісячної пенсії був нижчим від рівня прожиткового мінімуму. Аналогічна ситуація з мінімальною заробітною платою, яка з 2009 р. перевищує показник прожиткового мінімуму. Негативним залишається показник мінімальної пенсії, який досі є нижчим від прожиткового мінімуму. Це свідчить про недотримання соціальних стандартів, невідповідність рівня оплати заробітної плати, недосконалий механізм нарахування пенсій. Одночасно з тим, прожитковий мінімум містить лише мінімальний перелік продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, які надаються громадянину. Актуальним завданням є перегляд принципів формування прожиткового мінімуму. Фактично він не відповідає рівню цін в країні, зокрема, для придбання деяких необхідних речей згідно існуючого прожиткового мінімуму потрібно економити кошти декілька років.

Економічна ситуація є одним з чинників формування зарубіжного українства. Фактично економічна ситуація від перших років незалежності і до сучасності започаткувала новітній період української еміграції. На відміну від попередніх періодів, в результаті міграції новітнього періоду створюються транснаціональні спільноти мігрантів, а не діаспори.

Здійснюючи порівняння показників рівня безробіття в Україні та країнах призначення українських трудових мігрантів встановлено, що рівень безробіття в цих країнах значно більший від українського, що свідчить про проблему прихованого безробіття в Україні. Вирівнювання економічних показників за останні роки не зменшили кількості українських трудових мігрантів, адже заробітчанство стало свого роду "суспільною модою" серед українців.

Аналіз показників середньомісячної заробітної плати в розрізі областей показав значні відмінності, що пояснюється профілюючими галузями. Власне менші показники середньомісячної заробітної плати в поєднанні з рівнем безробіття та територіальною близькістю до кордону дають в сумі більші показники української трудової міграції.

Поступове зростання показників середньомісячної заробітної плати і пенсій та мінімальної заробітної плати і пенсії, а також показник прожиткового мінімуму не відповідають фактичному рівню життя.

Література:

1. Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
2. Динаміка та географія безробіття в Україні та ЄС у 2012–2013 рр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infolight.org.ua/content/dinamika-ta-geografiya-bezrobittya-v-ukrayini-ta-ies-u-2012-2013-rr
3. Зовнішні трудові міграції населення України / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України / *Е. М. Лібанова (ред.), О. В. Позняк (*ред.). – К.: РВПС НАН України, 2002. – 206с.
4. *Ігліцька К.* Ринок праці для іноземців у Польщі / *К. Ігліцька* // Міграція й ринки праці Польщі й України. – Варшава,

2003. – С. 43–54.
5. *Карпачова Н. І.* Трудова міграція з України в контексті загальносвітових міграційних процесів / *Н. І. Карпачова* // Безпека життєдіяльності. – 2007. – №7. – С. 5–8.
6. *Коржик О. М.* Трудова міграція в Україні: соціально-економічні аспекти та наслідки / *О. М. Коржик* // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – №1. – 2007. – С. 278–282.
7. *Кукурудза І. І.* Україна в світових процесах трудової міграції / *І. І. Кукурудза, Т. І. Романюк* // Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького. – 2012. – 252 с.
8. *Леонтенко О.* Проблеми становлення й розвитку трудової еміграції з України / *О. Леонтенко* // Україна: аспекти праці. – 1999.– № 5.– С. 28–32.
9. *Малиновська О. А.* Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС. – К.: Бланк-Прес. – 2004. – 172 с.
10. Населення України. Трудова еміграція в Україні (за ред. *Лібанової Е. М., Позняка О. В.*). – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 233 с.
11. *Петрова І. Л.* Регулювання зайнятості у світлі глобалізаційної перспективи / *І. Л. Петрова* // Економіка та держава. – 2005. – №2. – С. 19 – 21.
12. *Полковниченко С. О.* Особливості європейського вектора трудової міграції населення України / *О. С. Полковниченко, В. О. Фуголь* // Науковий вісник ЧДІЕУ. – №3 (11). – 2011. – С. 186–191.
13. Рівень безробіття у країнах Європи за 1994–2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tipsun20&plugin=1
14. Розмір мінімальної пенсії у 1992–2011 рр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1046.175.0
15. *Романюк М.* Міграції населення України / *М. Романюк* // Економіка України. – 1999. – № 9. – С. 38–44.
16. *Сандугей В. В.* Особливості трудової міграції та її державне регулювання /*В. В. Сандугей* // Вісник Хмельницького національного університету №1. – 2009. – Серія Економічні науки. С. 104–108.
17. Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 27 вересня 2011 р.) / упоряд. *О. А. Малиновська*. – К.: НІСД, 2011. – 344 с.
18. Фінансовий портал Мінфін. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://index.minfin.com.ua/index/salary

References:

1. Derzhavny`j komitet staty`sty`ky` Ukrayiny`. [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/
2. Dy`namika ta geografiya bezrobittya v Ukrayini ta YeS u 2012–2013 rr. – [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: http://infolight.org.ua/content/dinamika-ta-geografiya-bezrobittya-v-ukrayini-ta-ies-u-2012-2013-rr
3. Zovnishni trudovi migraciyi naselennya Ukrayiny` / NAN Ukrayiny`; Rada po vy`vchennyu produkty`vny`x sy`l Ukrayiny` / E. *M. Libanova (red.), O. V. Poznyak (red.).* – K.: RVPS NAN Ukrayiny`, 2002. – 206s.
4. *Iglicz`ka K.* Ry`nok praci dlya inozemciv u Pol`shhi / *K. Iglicz`ka* // Migraciya j ry`nky` praci Pol`shhi j Ukrayiny`. – Varshava, 2003. – S. 43–54.
5. *Karpachova N. I.* Trudova migraciya z Ukrayiny` v konteksti zagal`nosvitovy`x migracijny`x procesiv / *N. I. Karpachova* // Bezpeka zhy`ttyediyal`nosti. – 2007. – #7. – S. 5–8.
6. *Korzhy`k O. M.* Trudova migraciya v Ukrayini: social`no-ekonomichni aspekty` ta naslidky` / *O. M. Korzhy`*k // Naukovy`j visny`k Voly`ns`kogo derzhavnogo universy`tetu imeni Lesi Ukrayinky`. – #1. – 2007. – S. 278–282.
7. *Kukurudza I. I.* Ukrayina v svitovy`x procesax trudovoyi migraciyi / *I. I. Kukurudza, T. I. Romanyuk* // Cherkasy`: ChNU im. B. Xmel`ny`cz`kogo. – 2012. – 252 s.
8. *Leontenko O.* Problemy` stanovlennya j rozvy`tku trudovoyi emigraciyi z Ukrayiny` / *O. Leontenko* // Ukrayina: aspekty` praci. – 1999.– # 5.– S. 28–32.
9. *Maly`novs`ka O. A.* Ukrayina, Yevropa, migraciya: migraciyi naselennya Ukrayiny` v umovax rozshy`rennya YeS. – K.: Blank-Pres. – 2004. – 172 s.
10. Naselennya Ukrayiny`. Trudova emigraciya v Ukrayini (za red. *Libanovoyi E. M., Poznyaka O. V.*). – K.: In-t demografiyi ta social`ny`x doslidzhen` im. M. V. Ptuxy` NAN Ukrayiny`, 2010. – 233 s.
11. *Petrova I. L.* Regulyuvannya zajnyatosti u svitli globalizacijnoyi perspekty`vy` / *I. L. Petrova* // Ekonomika ta derzhava. – 2005. – #2. – S. 19 – 21.
12. *Polkovny`chenko S. O.* Osobly`vosti yevropejs`kogo vektora trudovoyi migraciyi naselennya Ukrayiny` / *O. S. Polkovny`chenko, V. O. Fugol`* // Naukovy`j visny`k ChDIEU. – #3 (11). – 2011. – S. 186–191.
13. Riven` bezrobittya u krayinax Yevropy` za 1994–2014 rr. [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu:http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tipsun20&plugin=1
14. Rozmir minimal`noyi pensiyi u 1992–2011 rr. – [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1046.175.0
15. *Romanyuk M.* Migraciyi naselennya Ukrayiny` / *M. Romanyuk* // Ekonomika Ukrayiny`. – 1999. – # 9. – S. 38–44.
16. *Sandugej V. V.* Osobly`vosti trudovoyi migraciyi ta yiyi derzhavne regulyuvannya /*V. V. Sandugej* // Visny`k Xmel`ny`cz`kogo nacional`nogo universy`tetu #1. – 2009. – Seriya Ekonomichni nauky`. S. 104–108.
17. Social`no-ekonomichni ta etnokul`turni naslidky` migraciyi dlya Ukrayiny`: zb. materialiv nauk.-prakt. konf. (Ky`yiv, 27 veresnya 2011 r.) / uporyad. O. A. Maly`novs`ka. – K.: NISD, 2011. – 344 s.
18. Finansovy`j portal Minfin. – [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: http://index.minfin.com.ua/index/salary

Резюме:

Андрей Зубык. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ КАК ФАКТОР УКРАИНСКОЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ.

Экономическая ситуация является одним из катализаторов украинской трудовой миграции. Для понимания сущности современной миграции в Украине важным является исследование экономических предпосылок миграции, в частности таких показателей как уровень безработицы, динамика среднемесячной заработной платы и пенсии в разрезе областей, сравнение размера минимальной пенсии, заработной платы, прожиточного

минимума. Если, уровень ВВП к этому имеет лишь косвенное влияние, то показатели среднемесячной заработной платы, уровня безработицы и прожиточного минимума напрямую влияют на решение об осуществлении трудовой миграции.

При сравнении уровня безработицы в Украине, странах ЕС и США установлено, что в Украине существует проблема скрытой безработицы. Различия в размере среднемесячной заработной платы в разрезе областей четко очерчивают регионы с более низким показателем среднеукраинского, и как следствие из этих областей генерируются потоки трудовых мигрантов за границу.

В статье проанализирована динамика среднемесячной заработной платы и уровня безработицы в разрезе областей. Дополнительно проведен анализ уровня минимальной заработной платы, пенсии и прожиточного минимума.

Современная экономическая ситуация в Украине является катализатором трудовой миграции из Украины за границу. С ассоциацией Украины с ЕС и обострением политических отношений с Россией может произойти переориентация потоков трудовых мигрантов. Интеграция в экономическую жизнь ЕС может привести к упрощению процедуры получения разрешения на работу и дальнейшую легализацию трудовых мигрантов в странах их пребывания.

Ключевые слова: уровень безработицы, прожиточный минимум, минимальная заработная плата, минимальная пенсия, среднемесячная пенсия, среднемесячная заработная плата.

Summary:

Andrii Zubyk. ECONOMIC SITUATION AS A FACTOR OF UKRAINIAN LABOUR MIGRATION.

Economic situation is one of the catalysts of modern Ukrainian labor migration. With aim to understand the essence of contemporary labor migration in Ukraine is an important economic feasibility study of migration, including the following indicators: rate of unemployment, the dynamics of average wages and pensions by regions, comparison of the minimum pension, wages, subsistence etc. If GDP has only indirect influence that the average rates of wages, unemployment and living wage directly affect the decision on labor migration.

Comparing unemployment in Ukraine, the EU and the USA it is clear that in Ukraine there is a problem of hidden unemployment. Differences in the average monthly wage in each region clearly delineate regions of lower monthly wage of average in Ukraine and as a consequence of these regions generated flows of migrant workers abroad.

The paper analyzes the dynamics of the average wage and the unemployment rate in each region. Indicators minimum wage, minimum pension and subsistence minimum are not acceptable to social standards.

Consequently, the current economic situation in Ukraine weighty promotes Ukrainian labor migration abroad. With Ukraine association with the EU and the aggravation of political relations with Russia can occur reorientation of flows of migrant workers. Integration into the economic life of the EU could lead to a simplification of procedures for obtaining work permits and further legalization of labor migrants in their countries of residence.

Keywords: unemployment rate, living wage, minimum wage, minimum pension, the average pension, average wages.

Рецензент: проф. Заставецька О.В. *Надійшла 12.05.2015р.*

УДК 911.3:008

Сергій ЗАДВОРНИЙ

МЕТОДИКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ СФЕРИ РЕҐІОНУ

Стаття присвячена висвітленню особливостей методики організації і проведення суспільно-географічного дослідження культурно-мистецької сфери обласного регіону. Запропоновано змістовний алгоритм комплексного дослідження геопросторової організації досліджуваної сфери, який включає сім послідовних етапів: організаційно-планувальний, інформаційний, факторний, структурно-аналітичний, територіально-синтетичний, прогностично-рекомендаційний, підсумковий. Кожному етапу відповідає певна частина науково-дослідної роботи, перелік основних завдань та методів дослідження. Представлена методика дає можливість комплексно розглянути основні умови формування, особливості геопросторової організації та рівень соціокультурного обслуговування територіальних спільнот людей з метою його оптимізації і вдосконалення.

***Ключові слова**: методика, етап, алгоритм, метод, суспільно-географічне дослідження, культурно-мистецька сфера, регіон.*

Актуальність проблеми. Модерні суспільно-географічні дослідження сфери культури і мистецтва обласного регіону є комплексними, що, насамперед, включає й методичний аспект, метою якого є дієва організація теоретичної і практичної складових наукового пошуку. На разі ж актуальними проблемами у даному контексті є поглиблення і узагальнення понятійно-термінологічного апарату; обґрунтування вихідних принципів постановки дослідження; визначення сукупності факторів формування, функціонування і розвитку сфери; впровадження новітніх методів, їх форм та засобів у процес наукового пізнання терито-

ріальної (геопросторової) організації культурно-мистецької сфери тощо. Тому, виходячи із цього, тема даного дослідження є своєчасною, актуальною і відповідає сучасним запитам та проблемам українського соціуму.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Базові методичні основи суспільно-географічного дослідження галузей соціальної складової господарського комплексу закладено у працях Л. Нємець, Я. Олійника, М. Пістуна, О. Топчієва, О. Шаблія, Л. Шевчук. Теоретико-методичні засади сучасних геокультурних досліджень в Україні отримали відображення у наукових розробках І. Ровенчака та О. Любіцевої. У свою чергу, частково або повністю вивченню проблематики соціокультурного обслуговування населення на рівні обласного регіону присвячені дисертаційні дослідження вітчизняних суспільно-географів: О. Г. Заячук, Н. В. Моштакової, О. М. Ріпки, Н. І. Флінти та ін. Значна частина праць із даної наукової проблеми висвітлена також культурологами, економістами, вченими із розміщення продуктивних сил. Але, попри це, виокремлення культурно-мистецької сфери із господарського комплексу вимагає розробки відповідно нової методики вивчення її геопросторової організації.

Мета статті полягає в узагальненні та поглибленні методичних засад дослідження культурно-мистецької сфери регіону. Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: провести огляд-аналіз попередніх наукових напрацювань щодо вироблення алгоритму суспільно-географічного дослідження, в т.ч. і культурно-мистецького змісту; розробити поетапну методику вивчення регіональних особливостей геопросторової організації сфери культури і мистецтва; запропонувати систему методів дослідження та показників і характеристик, що якнайповніше розкривають стан даної галузі, зокрема її територіальної організації.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій термінології під методикою розуміють вчення про особливості застосування окремого методу чи системи методів для розв'язання типового пізнавального завдання. Вона являє собою системну сукупність прийомів дослідження. Якщо така сукупність строго впорядкована щодо послідовності застосування дослідницьких процедур, її називають алгоритмом [15, с. 84]. Стрижневою частиною наукового дослідження, яка відповідає за практичні аспекти реалізації методики є його технологія. Технологія наукового дослідження передбачає здійснення таких етапів: формулювання теми наукового дослідження та розробка робочої гіпотези; визначення мети, завдань, об'єкта й предмета дослідження; виконання теоретичних та прикладних наукових досліджень; оформлення звіту про виконану науково-дослідну роботу [11, с. 42-43].

В українській і зарубіжній суспільній географії існує цілий ряд напрацювань щодо методики вивчення географічного об'єкта. Зокрема, М. Пістуном сформульовано загальну принципову схему теоретичного дослідження з суспільної географії, яка включає: 1) вибір і обґрунтування абстрактного об'єкта суспільно-географічного вивчення; 2) вивчення особливостей суспільно-географічних відношень (зв'язків) і процесів; 3) визначення нових понять, їх термінів і категорій; 4) обґрунтування концепцій, а потім відповідних законів і закономірностей; 5) розробку конструктивних аспектів дослідження (прогнозу, планування, конструювання) [12, с. 12-13]. М. Шаригін, опираючись на методологічні і методичні напрацювання у соціально-економічній географії З. Дзеніса, акцентує увагу на тому, що при розкритті гносеологічних проблем важливо знати сам алгоритм, своєрідний механізм наукового пізнання. А отже, для підвищення ефективності дослідницької діяльності весь процес вирішення суспільно-географічної проблеми, у тому числі й культурно-мистецького змісту, розбивається на етапи, кожен з яких включає стадії і конкретні операції (Рис.1). Підготовчий етап являє собою сукупність дій з вибору актуального напрямку, напрацювання головної цілі – задуму пошуку, визначення проблеми, предмета пізнання, формулювання гіпотези, постановки мети і завдань дослідження. Другий етап включає збір суспільно-географічної інформації, її систематизацію і зберігання. Під час збору інформації особливу увагу варто приділяти об'єктивності, достовірності і первинності інформації. При цьому інформація не повинна "відриватися" від території і відображати еволюцію розвитку предмета пізнання. Третій етап охоплює процес обробки та інтерпретації суспільно-географічної інформації. Під час обробки широко використовуються такі методи, як статистичний, математичний, класифікації, таксонування, районування, картографічний, графоаналітичний та ін. На підсумковому етапі здійснюються такі операції, як перевірка достовірності і оцінка значущості результатів, прийняття або спростування гіпотези, розробка рекомендацій і передача результатів споживачам [19, с. 75-77].

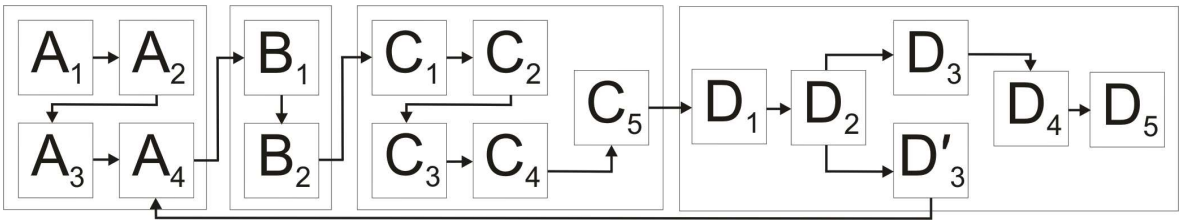

Рис. 1. Алгоритм вирішення суспільно-географічної проблеми культурно-мистецького змісту (за З. Дзенісом)

А – підготовчий етап (A_1 – ідея, A_2 – визначення проблеми, A_3 – формулювання гіпотези, A_4 – формулювання гіпотези зі збору інформації); В – збір і зберігання інформації (B_1 – збір інформації, B_2 – систематизація і зберігання інформації); С – обробка інформації (C_1 – обробка інформації, C_2 – аналіз інформації, C_3 – прогнозування, C_4 – визначення напрямків розвитку сфери, C_5 – синтез інформації); D – підсумковий етап (D_1 – верифікація результатів, D_2 – оцінка результатів, D_3 – прийняття гіпотези, D'_3 – спростування гіпотези, D_4 – розробка рекомендацій, D_5 – перетворення, представлення і передача результатів).

На поетапність дослідження, власне, у соціальній географії наголошує Л. Шевчук. На її думку, етапи, з погляду організації робіт, мають такий вигляд: підготовчий (розроблення програми, робочих планів, методики й інструментарію дослідження, підготовка виконавців, затвердження плану робіт і кошторису витрат), оперативний, чи експедиційний (збір первинної інформації за сформованою методикою) і результативний (обробка, аналіз отриманої інформації, вироблення рекомендацій, складання й затвердження підсумкових документів) [20].

Методичні засади геокультурних досліджень висвітлив І. Ровенчак у монографії "Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження" (2008). У цій праці систематизовано та поглиблено вчення про колір у географії культури, естетично-аксіологічні геокультурні дослідження, методику геокультурно-картографічного аналізу та геокультурну методику дослідження просторово-часових аспектів заселення території [14, с. 201-219].

Українські суспільно-географи, зокрема Н. Флінта [16], виділяє чотири етапи дослідження культурно-освітнього комплексу обласного регіону, О. Заячук [4] називає шість етапів вивчення територіальної організації освітньо-виховного комплексу обласного регіону, Н. Моштакова[8] наводить п’ять етапів, а вивчення регіональних геокультурних процесів О. Ріпка пропонує реалізувати у дев’ять етапів [13].

Відштовхуючись від розглянутих методик суспільно-географічних досліджень, нами виділено і охарактеризовано сім етапів дослідження культурно-мистецької сфери регіону (рис. 2.). На *першому етапі* необхідно обрати тему і обгрунтувати її актуальність, визначити об’єкт, предмет, мету та основні завдання. В першу чергу, необхідно здійснити контент-аналіз, який являє собою кількісно-якісне вивчення документів з метою виявлення або виміру соціальних фактів і тенденцій, які відбиті цими документами. Об’єктом контент-аналізу може бути зміст газет, кінофільмів, публічних виступів, теле- і радіопередач, суспільних і особистих документів, соціологічних інтерв’ю, відповіді на відкриті запитання анкет [9, с. 112]. Вагомим завданням також залишається розробка алгоритму проведення дослідження, який формується на основі вихідних парадигм та принципів. У даному випадку ми розглядаємо культурно-мистецьку сферу з позицій системного підходу. З огляду на це, досліджувана нами сфера являється цілісною організованою множинною системою елементів із функціональними властивостями, зв’язками і відношеннями.

Другий етап передбачає формування інформаційної бази дослідження, основу якої становлять літературні та картографічні матеріали, статистичні дані. Необхідно провести первинну обробку інформації, її зведення та перевірку на достовірність і відповідність сучасним тенденціям розвитку економіки. Групування статистичної інформації доцільно провести за компонентною (підгалузі сфери) і територіальною (адміністративні райони та міста обласного підпорядкування) складовими.

Основу інформаційної бази вивчення сфери культури і мистецтва складають статистичні дані та звітні матеріали таких галузевих органів виконавчої влади і місцевого самоврядування:

- Державної служби статистики України, Головного управління статистики в області, відділу статистики райдержадміністрацій, міськрад (інформаційні довідники, статистичні щорічники, експрес-випуски, офіційні публікації у ЗМІ);

- Міністерства культури України, департаменту культури, релігій, національностей і туризму облдержадміністрацій, відділів культури райдержадміністрацій, управлінь культури міськрад (звіти діяльності, програми та стратегії розвитку культури);

- Українського центру культурних досліджень, обласного науково-методичного центру культури і мистецтв (інформаційні вісники, матеріали наукових конференцій, семінарів тощо).

Особливу увагу слід звернути на нормативно-правові акти, які визначають юридичні основи та регулюють функціонування суб'єктів культурно-мистецької сфери. Зокрема у процесі її виокремлення із господарського комплексу країни потрібно ґрунтовно проаналізувати класифікацію видів економічної діяльності, товарів і послуг, галузеві закони, накази профільних міністерств та відомств. Окрім того особливу увагу слід звернути на нормативи забезпечення населення послугами соціально-культурного сервісу та ін.

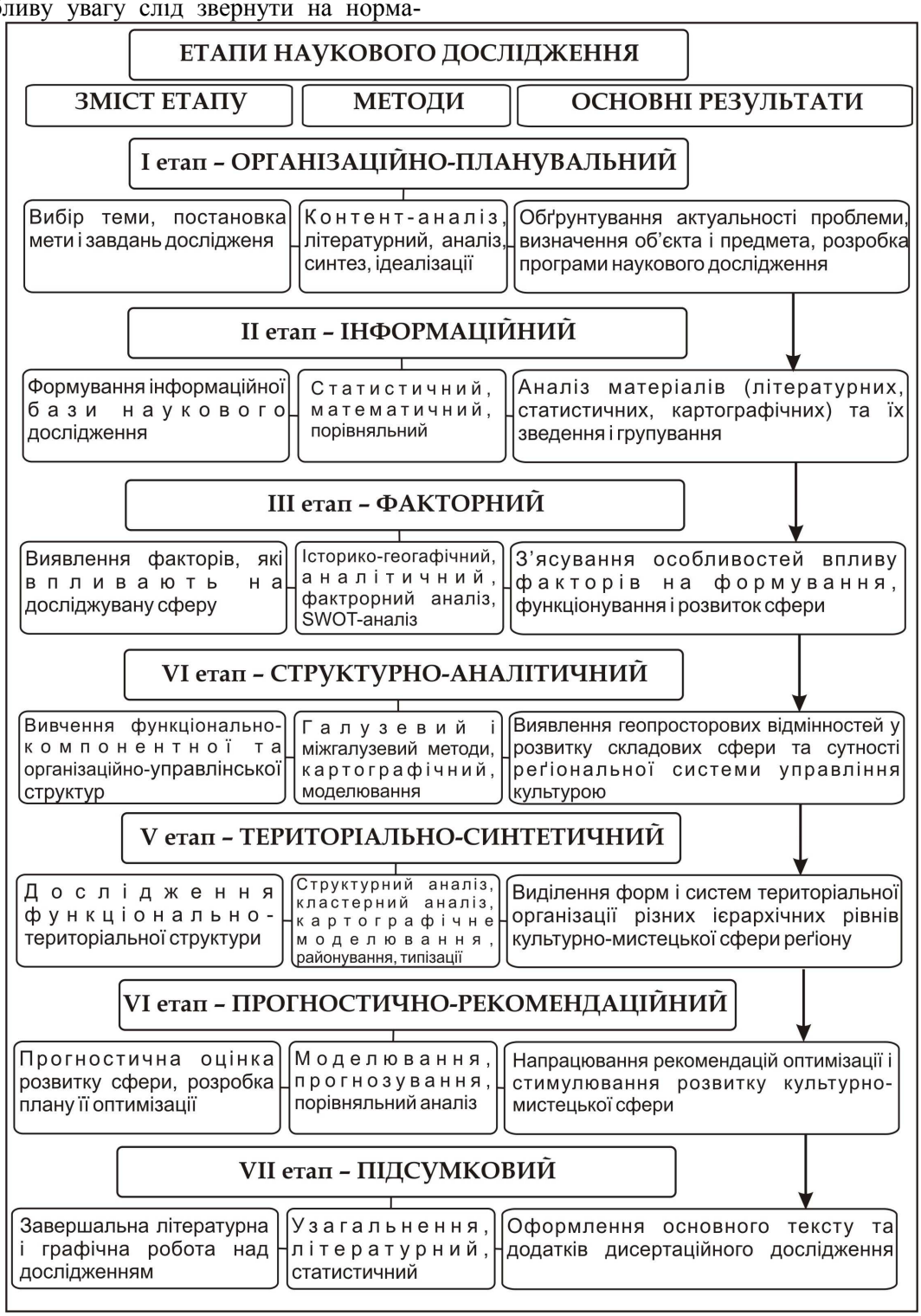

Рис.2. Етапи суспільно-географічного дослідження культурно-мистецької сфери регіону

На *третьому етапі* потрібно виявити та проаналізувати фактори формування, функціонування і розвитку культурно-мистецької сфери регіону. Вихідним чинником, який впливає на досліджувану сферу є географічне положення території. Характеристику розміщення регіону у просторі варто провести із трьох позицій: природно-географічної, соціально-економічної та геокультурної. Ретроспективний огляд культурно-мистецького розвитку території регіону із здійсненням відповідної періодизації дасть змогу виявити сутність історико-географічого фактору. До групи демосоціальних чинників необхідно віднести чисельність та динаміку населення, природний і механічний рух, статево-вікову структуру, розселення населення, етнічний, мовний та конфесійний склад. Група економічних факторів включає зайнятість населення у галузях господарства (спеціалізацію регіону), рівень і якість життя населення, фінансові надходження в культуру, транспортна доступність тощо. Політико-правові та ідеологічні фактори передбачають особливості адміністративно-територіального поділу області, державної і регіональної культурної політики, електоральних вподобань населення.

Сучасні процеси регіоналізації диктують важливість концептуального геокультурного фактору – територіальної ідентичності населення, який формується на основі етнічної, лінгвістичної, конфесійної, електоральної та ментальної складових. На основі аналізу територіальної ідентичності населення складаються ментальні карти регіону. Поміж тим нагальним залишається розгляд впливу чинника глобалізації, зокрема у світлі сучасних цивілізаційних процесів, в тому числі й бігравітаційних.

Визначальним фактором, який впливає на розвиток досліджуваної сфери є культурно-мистецький потенціал території. У нашому розумінні культурно-мистецький потенціал території – це сукупність ресурсів матеріальної та духовної культурної спадщини, а також носіїв культури (людський інтелектуальний і творчий ресурс), які можуть бути безпосередньо задіяні у розвитку культурно-мистецької сфери відповідної території. Для визначення відповідного потенціалу території регіону необхідна комплексна методика його оцінки, яка повинна бути точною, гнучкою, зрозумілою та повинна давати порівняльну інтегральну характеристику різних адміністративно-територіальних одиниць. Культурно-мистецький потенціал поділяється на: історико-культурний, природно-культурний, інфраструктурний, управлінський, освітньо-науковий, творчий, духовно-культурний, національно-культурний, подієвий, біосоціальний, інноваційно-інвестиційний (табл. 1). Бальна градація складників потенціалу проведена із врахуванням ступеня можливості залучення до процесу розвитку культурно-мистецької сфери обласного регіону.

Таблиця 1

Показники для інтегральної оцінки ресурсів культурно-мистецького потенціалу регіону

Характеристика виду ресурсу	Вид ресурсу та його склад	Бали
1. Історико-культурний		
Сукупність об'єктів нерухомої культурної спадщини, які внесені до реєстру пам'яток історії і культури місцевого, національного та всесвітнього значення, а також нововиявлені пам'ятки	Археологічні	2
	Історичні	5
	Монументального мистецтва	4
	Архітектури та містобудування	8
	Садово-паркового мистецтва	6
	Науки і техніки	4
2. Природно-культурний		
Природні або змінені, окультурені території з метою їх збереження та відпочинку, розваг, рекреації населення	Парк культури і відпочинку	5
	Дендропарк	2
	Ботанічний сад	3
3. Інфраструктурний		
Заклади соціокультурного обслуговування населення різноманітних за функціональним призначенням, статусом, організаційно-правової форми господарювання. Включає споруди, персонал, об'єкти рухомої культурної спадщини, основні фонди, матеріально-технічне забезпечення тощо	Клуб, бібліотека-філія (філіал)	2
	Будинок культури, бібліотека	5
	Науково-методичний центр	9
	Центральна бібліотека (ЦБС)	6
	Універсальна наукова бібліотека, архів	10
	Історико-культурний заповідник	8
	Музей	6
	Народний музей	2
	Театр, філармонія	10
	Кінотеатр	8
	Демонстратор фільмів	3

4. Управлінський		
Керівники, фахові працівники установ, інші особи структурних підрозділів, що здійснюють організаційно-управлінську діяльність у сфері культури і мистецтва	Профільна комісія органу місцевого самоврядування	1
	Відділ культури РДА, міськвиконкому	3
	Департамент культури, релігій, національностей і туризму ОДА	6
5. Освітньо-науковий		
Заклади освіти, діяльність яких спрямована на естетичне виховання учнів та підготовку спеціалістів у галузях знань "Культура", "Мистецтво"	Школа естетичного виховання	5
	Професійно-художнє училище	6
	Коледж культури, вище училище культури (музичне)	9
	Інші ВНЗ (непрофільні III-IV рівнів акредитації)	8
6. Творчий		
Сукупність унікальних креативних художніх якостей людей, груп людей, що визначають межі їх професійної і аматорської діяльності	Академічний колектив	4
	Колектив із званням "народний"	3
	Колектив із званням "зразковий"	2
	Майстер образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва	1
7. Духовно-культурний		
Особливості форм і виявів релігійної свідомості територіальних спільнот людей	Релігійна громада	3
	Духовний центр управління	1
	Місце паломництва	4
	Монастир	4
8. Національно-культурний		
Діяльність національних меншин із збереження і популяризації культурної самобутності	Осередок діяльності національно-культурних товариств і спілок	2
9. Подієвий		
Різноманітні події культурно-мистецького життя регіону із регулярною періодичністю проведення	Фестиваль	5
	Свято, виставка	2
	Інший культурно-масовий захід (1бал =100 заходів)	1
10. Біосоціальний		
Культурно-історичні та інші об'єкти, пов'язані з певним життєвим циклом тієї чи іншої видатної особи (народження, діяльність, перебування, смерть, поховання) [1, с. 18]	Місця народження, перебування, творчої діяльності видатних культурно-мистецьких персоналій	2
11. Інноваційно-інвестиційний		
Особливості впровадження інновацій та інвестиційної підтримки розвитку геокультурного простору	Новітня шоу-програма	2
	Цільова державна програма	4
	Інвестиційний проект	7

Для об'єктів культурно-мистецького потенціалу різних за статусом і значенням необхідно враховувати поправку: для об'єктів історико культурної спадщини і природно-заповідного фонду: національного значення – +3, місцевого – +1, всесвітньої спадщини ЮНЕСКО – +6; для об'єктів інфраструктури, освітніх закладів, осередків діяльності національно-культурних товариств: із статусом національний – +8, обласний – +5, районний – +3, міський – +1. Загальна сума балів кожного адміністративного району визначається як сума балів усіх видів ресурсів у районі.

Підсумком даного етапу є проведення SWOT-аналізу, який передбачає категоризацію факторів на чотири групи: сильні, слабкі, загрози, можливості.

Четвертий етап має на меті реалізацію комплексного структурного аналізу функціонально-компонентної та організаційно-управлінської структури культурно-мистецької сфери регіону. Компонентно-функціональна структура являє собою складну упорядковану систему складовими якої виступають суб'єкти культурно-мистецької діяльності (заклади, підприємства, установи, організації). Ці структурні елементи за спільністю функціонально-типологічних особливостей діяльності та надання послуг населенню об'єднуються у підгалузі культурно-мистецької сфери. Аналізуючи динаміку розвитку і сучасний стан кожної з підгалузей, використовується низка показників (відносних і абсолютних). Вони подаються у загальному по регіону, у порівнянні із загальноукраїнськими показниками та у зрізі адміністративних районів, міст обласного підпоряд-

кування. Основними характеристиками для підгалузей культурно-мистецької сфери є такі: кількість закладів різних типів; територіальна доступність; потужність закладів (кількість місць); відвідуваність (кількість глядачів та учнів у школах); кількість та характер культурно-масових подій; якісний склад персоналу; обсяг основних фондів та особливості матеріально-технічного забезпечення; обсяги фінансування; інші показники.

Аналіз організаційно-управлінської структури сфери культури і мистецтва регіону включає детальний розгляд особливостей територіальних і галузевих органів управління, їх структурних підрозділів. Важливим є визначення функціональних призначень, взаємовідношення структурних елементів та їх геопросторових рис.

Одним із провідних методів суспільно-географічного дослідження є статистичний, який включає такі послідовні етапи: статистичне спостереження, статистичне зведення та групування, пошук та встановлення закономірностей і залежностей, інтерпретація отриманих результатів. Статистичний та математичний методи є основними для визначення територіальної диференціації культурно-мистецької сфери регіону.

Метод картографічного моделювання застосовується у тісному взаємозв'язку з усіма іншими методами та підходами суспільно-географічних досліджень. Він дає змогу картографувати елементи культурно-мистецької сфери та допомагає визначити особливості її структури та територіальної диференціації. Картографічні матеріали відображають регіональні особливості розвитку сфери культури і мистецтва. Зображення тих чи інших об'єктів на карті фіксує їх розміщення та якісні характеристики, що вже є новою типологічною інформацією, яка дає можливість аналізувати взаємне розміщення об'єктів чи явищ, їх сусідство чи накладання [4, с.135].

На наступному – *п'ятому етапі* проводиться вивчення функціонально-територіальної структури, що передбачає виявлення первинних форм геопросторової організації культурно-мистецької сфери та сформованих ними територіальних систем.

Для комплексного бачення забезпечення адміністративних районів та міст обласного підпорядкування різними видами закладів нами визначено відповідний показник за такою формулою:

$$I = \sum_{j=1}^{n} \frac{L_{ij}}{L_{\max j}}; j = \overline{1,n};\ i = \overline{1,m}$$

де L_{ij} – кількість закладів культури j-ого виду в розрахунку на 1000 осіб постійного населення в i-ому районі, місті; $L_{\max j}$ – найбільша кількість закладів культури j-ого виду в розрахунку на 1000 осіб постійного населення серед усіх районів, міст; i – номер району, міста ($i = 1,26$); j – вид закладу культури ($j = 1,4$). Значення показників перебувають в межах від 0 до n; при цьому, чим ближчим є значення показника рівня забезпеченості закладами культури і мистецтва до нуля, тим гіршою можна вважати ситуацію і навпаки [5, с. 75-76].

Аналізуючи функціонально-територіальну структуру важливим є вивчення її диференціації щодо рівня розвитку. Це можливо здійснити за допомогою коефіцієнта локалізації культурно-мистецьких закладів у адміністративних районах, який розраховується за формулою:

$$K_l = \frac{p \times N}{P \times n},$$

де K_l – коефіцієнт локалізації культурно-мистецьких закладів, p – кількість закладів у районі; P – кількість закладів в області; n – чисельність населення району, N – чисельність населення області. Якщо $K_l < 1$, то можна стверджувати про низький рівень локалізації закладів культури і мистецтва; наближений, або $K_l = 1$ – середній рівень; якщо $K_l > 1$ – високий рівень локалізації закладів.

Для отримання підсумкового показника рівня розвитку мережі закладів для потреб обслуговування населення у кожному із 20-ти районів області розраховується інтегральний коефіцієнт локалізації:

$$IK_l = (K_1 + K_2 + K_3 + K_4 + K_5 + K_6 + K_7)/20,$$

де IK_l – інтегральний коефіцієнт локалізації закладів культурно-мистецької сфери, K_1 – коефіцієнт локалізації закладів культури клубного типу, K_2 – коефіцієнт локалізації бібліотечних закладів, K_3 – коефіцієнт локалізації музейних закладів, K_4 – коефіцієнт локалізації концертно-видовищних закладів, K_5 – коефіцієнт локалізації демонстраторів фільмів, K_6 – коефіцієнт локалізації початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного виховання), K_7 – коефіцієнт локалізації вищих навчальних закладів культури і мистецтва.

Аналіз подібностей та відмінностей у рівнях розвитку культурно-мистецької сфери окремих адміністративних районів здійснюємо з використанням порівняльно-географічного методу. Це дасть змогу виявити місце і значен-

ня кожного адміністративного району (разом із містом обласного підпорядкування) в регіональній культурно-мистецькій системі. На основі інтегрального коефіцієнта локалізації закладів проводиться групування адміністративних районів обласного регіону за рівнем розвитку культурно-мистецької сфери.

Охоплення території районів закладами досліджуваної сфери визначається розрахувавши коефіцієнт територіальної концентрації закладів культури і мистецтва за формулою:

$$K_{tk} = \frac{p \times S}{P \times s},$$

де K_{tk} – коефіцієнт територіальної концентрації культурно-мистецьких закладів, *p* – кількість закладів у районі; *P* – кількість закладів в області; *s* – площа району, *S* – площа області. Коли $K_{tk} < 1$, то можна зробити висновок про низьку концентрацію закладів культури і мистецтва; $K_{tk} = 1$ – оптимальна концентрація закладів на досліджуваній території; якщо $K_{tk} > 1$ – висока концентрація культурно-мистецьких закладів.

Для уникнення псевдокомпенсації окремих компонентів сфери за рахунок високих показників територіальної концентрації закладів інших підгалузей району розраховується інтегральний коефіцієнт територіальної концентрації закладів культури і мистецтва (IK_{tk}).

Районування – метод суспільної географії, що допомагає виділити на території регіону мережу культурно-мистецьких районів та їх ядер (креативних центрів). В основі районування – об'єктивні фактори, серед яких головним є опорний каркас розселення, що дозволяють виявити ступінь інтенсивності внутрішньорайонних зв'язків та взаємодії.

Шостий етап передбачає виявлення проблем і перспектив розвитку сфери та основні напрямки її вдосконалення. Особливо важливим є аналіз трансформації галузі у зв'язку з перебігом реформи місцевого самоврядування і територіальної організації державної влади в Україні. Також актуальним є розгляд залучення ресурсів культурно-мистецької сфери для потреб розвитку туризму в регіоні.

Розглядаючи децентралізаційні процеси, а також викликані цим зміни якості і форм впливу уже сформованих і нових культурних центрів на обслуговуючу територію є доцільним розгляд поширення дифузії культурних інновацій. Особливості, ступінь та інтенсивність поширення культурно-мистецьких інновацій залежить від поля демографічної напруги культурно-мистецького центру – адміністративного центру об'єднаної територіальної громади, навколо якого формуються відповідні системи розселення і зона соціокультурного обслуговування. Напруга поля демографічного впливу адміністративного центру визначається за формулою:

$$E_B = \frac{H_A}{R^2_{AB}},$$

E_B – поле демографічної напруги, яке створюється населеним пунктом (культурно-мистецьким центром) *A*, H_A – людність населеного пункту, R^2_{AB} – радіус зони впливу демографічної напруги населеного пункту.

Чим більший показник демографічної напруги у досліджуваному радіусі обслуговування, то можна стверджувати про високий ступінь поширення культурно-мистецьких інновацій та відповідно прогресивний суспільний поступ територіальної громади.

На *сьомому етапі* проводиться завершальна літературна та графічна робота над дисертаційним дослідженням, оформлення його основного тексту та формування додатків.

Висновки. Культурно-мистецька сфера регіонального рівня – складне системно-структурне поліфункціональне суспільне утворення, дослідження територіальної (геопросторової) організації якої необхідно проводити лише за наявності чіткого алгоритму наукового пошуку. Поетапне використання сукупності методів різних груп дає можливість всебічно проаналізувати сучасний стан досліджуваного сектору економіки країни.

Література:

1. *Бейдик О.О.* Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія / *О.О. Бейдик* – К.: ВПЦ "Київський університет", 2001. – 396 с.
2. *Дзенис З.Е.* Методология и методика социально-эконом-географических исследований / *Зигридс Дзенис*. – Рига: Зинатне, 1980. – 262 с.
3. Закон України "Про культуру" від 14.02.2010 р. №2778-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №24. – Ст. 168 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2778-17.
4. *Заячук О.Г.* Методика та методи суспільно-географічного дослідження територіальної організації освітньо-виховного комплексу обласного регіону / *О.Г Заячук.* // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: "Географічні науки". – 2013. – №16. – С. 132–136.
5. *Кічурчак М.В*. Оцінка рівня забезпеченості закладами культури і мистецтва в економіці України / *М.В. Кічурчак* // Економіст. – К., 2011. – Вип. №4. – С. 75–77.
6. *Любіцева О.О.* Методологія географії культури / *О.О. Любіцева* // Україна та глобальні процеси: географічний вимір. К.; Луцьк, 2000. Т. 3. – С. 258 – 262.

7. *Мезенцев К.В.* Методи дослідження в суспільній географії: традиції та новації / *К.В. Мезенцев* // Економічна та соціальна географія. Наук. зб. – 2013. – Вип. 1(66). – С. 31-42.
8. *Моштакова Н.В.* До питання суспільно-географічного дослідження сфери культури регіону / *Н.В. Моштакова* // Часопис соціально-економічної географії: міжрег. зб. наук. праць. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. – №9 (2). – С. 170–178.
9. *Олійник Я.Б.* Вступ до соціальної географії: навч. посібн. / *Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко.* – К.: ТОВ "Знання", 2000. – 204 с
10. Основи культурології: навч. посібник / Л.*О. Сандюк, Н.В. Щубелка, М.Ф. Шмиголь та ін.; за ред. Л. О. Сандюк, Н.В. Щубелки.* – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 400 с.
11. Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. *А. Є. Конверського*. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
12. *Пістун М.Д.* Основи теорії суспільної географії: навч.посібник / *М.Д. Пістун*; Міжнародний фонд "Відродження". – Київ: Вища школа, 1996. – 231с.
13. *Ріпка О.О.* Теоретико-методичні основи суспільно-географічного дослідження регіональних геокультурний процесів / *О.О. Ріпка*// Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: географія. – Тернопіль: СМП "Тайп", 2014. – Вип. 1. – С. 94-100.
14. *Ровенчак І.І.* Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження: Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 240 с.
15. *Топчієв О.Г.* Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: навч. посібник / *О.Г. Топчієв*. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
16. *Флінта Н.І.* Культурно-освітній комплекс регіону і його територіальна організація (на матеріалах Тернопільської області): дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / *Флінта Наталія Іванівна*. – Тернопіль, 2005. – 197 с.
17. *Шаблій О.І.* Математичні методи в соціально-економічній географії / *О.І. Шаблій*. – Львів: Світ, 1994. – 304 с.
18. *Шаблій О.І.* Основи загальної суспільної географії / *О.І. Шаблій*. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.
19. *Шарыгин М.Д.* Современные проблемы экономической **и** социальной географии / *М.Д. Шарыгин.* – Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 2008. – 427 с.
20. *Шевчук Л.Т.* Соціальна географія: навчальний посібник / *Л.Т. Шевчук*. – К.: Знання, 2007. – 349 с.

References:

1. *Bejdy`k O.O.* Rekreacijno-tury`sts`ki resursy` Ukrayiny`: Metodologiya ta metody`ka analizu, terminologiya, rajonuvannya: Monografiya / *O.O. Bejdy`k* – K.: VPCz "Ky`yivs`ky`j universy`tet", 2001. – 396 s.
2. *Dzeny`s Z.E.* Metodology`ya y` metody`ka socy`al`no-ekonom-geografy`chesky`x y`ssledovany`j / *Zy`gry`ds Dzeny`s.* – Ry`ga: Zy`natne, 1980. – 262 s.
3. Zakon Ukrayiny` "Pro kul`turu" vid 14.02.2010 r. #2778-VI // Vidomosti Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`. – 2011. – #24. – St. 168 [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2778-17.
4. *Zayachuk O.G.* Metody`ka ta metody` suspil`no-geografichnogo doslidzhennya tery`torial`noyi organizaciyi osvitn`o-vy`xovnogo kompleksu oblasnogo regionu / *O.G Zayachuk*. // Naukovy`j visny`k Sxidnoyevropejs`kogo nacional`nogo universy`tetu imeni Lesi Ukrayinky`: "Geografichni nauky`". – 2013. – #16. – S. 132–136.
5. *Kichurchak M.V.* Ocinka rivnya zabezpechenosti zakladamy` kul`tury` i my`stecztva v ekonomici Ukrayiny` / *M.V. Kichurchak* // Ekonomist. – K., 2011. – Vy`p. #4. – S. 75–77.
6. *Lyubiceva O.O.* Metodologiya geografiyi kul`tury` / *O.O. Lyubiceva* // Ukrayina ta global`ni procesy`: geografichny`j vy`mir. K.; Lucz`k, 2000. T. 3. – S. 258 – 262.
7. *Mezencev K.V.* Metody` doslidzhennya v suspil`nij geografiyi: trady`ciyi ta novaciyi / *K.V. Mezencev* // Ekonomichna ta social`na geografiya. Nauk. zb. – 2013. – Vy`p. 1(66). – S. 31-42.
8. *Moshtakova N.V.* Do py`tannya suspil`no-geografichnogo doslidzhennya sfery` kul`tury` regionu / *N.V. Moshtakova* // Chasopy`s social`no-ekonomichnoyi geografiyi: mizhreg. zb. nauk. pracz`. – Xarkiv: XNU im. V.N. Karazina, 2010. – #9 (2). – S. 170–178.
9. *Olijny`k Ya.B.* Vstup do social`noyi geografiyi: navch. posibn. / *Ya.B. Olijny`k, A.V. Stepanenko.* – K.: TOV "Znannya", 2000. – 204 s
10. Osnovy` kul`turologiyi: navch. posibny`k / *L.O. Sandyuk, N.V. Shhubelka, M.F. Shmy`gol` ta in.; za red. L. O. Sandyuk, N.V. Shhubelky`*. – K.: Centr uchbovoyi literatury`, 2012. – 400 s.
11. Osnovy` metodologiyi ta organizaciyi naukovy`x doslidzhen`: Navch. posib. dlya studentiv, kursantiv, aspirantiv i ad'yuntiv / za red. *A. Ye. Konvers`kogo*. – K.: Centr uchbovoyi literatury`, 2010. – 352 s.
12. *Pistun M.D.* Osnovy` teoriyi suspil`noyi geografiyi: navch.posibny`k / *M.D. Pistun*; Mizhnarodny`j fond "Vidrodzhennya". – Ky`yiv: Vy`shha shkola, 1996. – 231s.
13. *Ripka O.O.* Teorety`ko-metody`chni osnovy` suspil`no-geografichnogo doslidzhennya regional`ny`x geokul`turny`j procesiv / *O.O. Ripka*// Naukovi zapy`sky` TNPU im. V. Gnatyuka. Seriya: geografiya. – Ternopil`: SMP "Tajp", 2014. – Vy`p. 1. – S. 94-100.
14. *Rovenchak I.I.* Geografiya kul`tury`: problemy` teoriyi, metodologiyi ta metody`ky` doslidzhennya: Monografiya. – L`viv: Vy`davny`chy`j centr LNU im. Ivana Franka, 2008. – 240 s.
15. *Topchiyev O.G.* Suspil`no-geografichni doslidzhennya: metodologiya, metody`, metody`ky`: navch. posibny`k / *O.G. Topchiyev.* – Odesa: Astropry`nt, 2005. – 632 s.
16. *Flinta N.I.* Kul`turno-osvitnij kompleks regionu i jogo tery`torial`na organizaciya (na materialax Ternopil`s`koyi oblasti): dy`s. kand. geogr. nauk: 11.00.02 / *Flinta Nataliya Ivanivna*. – Ternopil`, 2005. – 197 s.
17. *Shablij O.I.* Matematy`chni metody` v social`no-ekonomichnij geografiyi / *O.I. Shablij*. – L`viv: Svit, 1994. – 304 c.
18. *Shablij O.I.* Osnovy` zagal`noyi suspil`noyi geografiyi / *O.I. Shablij.* – L`viv: Vy`d. centr LNU im. Ivana Franka, 2003. – 444 s.
19. *Sharygy`n M.D.* Sovremennye problemy ekonomy`cheskoj y` socy`al`noj geografy`y` / *M.D. Sharygy`n.* – Perm`: Y`zd-vo Perm. un-ta, 2008. – 427 s.
20. *Shevchuk L.T.* Social`na geografiya: navchal`ny`j posibny`k / *L.T. Shevchuk*. – K.: Znannya, 2007. – 349 s.

Резюме:

Сергей Задворный. МЕТОДИКА ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ СФЕРЫ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА РЕГИОНА.

Статья посвящена рассмотрению особенностей методики организации и проведения общественно-географического исследования сферы культуры и искусства областного региона. Обоснована целесообразность и объективность изучения данной сферы с позиции системного подхода. Осуществлен анализ и обобщение предыдущих научных разработок отечественных и зарубежных ученых относительно постановки алгоритма решения общественно-географической проблемы, в том числе и социокультурного характера на региональном уровне. Предложено содержательный алгоритм комплексного исследования геопространственной организации сферы культуры и искусства, который включает в себя семь последовательных этапов его реализации: I этап – организационно-планировочный (постановка исходных положений научного исследования); II этап – информационный (формирование информационной базы исследования); III этап – факторный (анализ факторов формирования, функционирования и развития исследуемой сферы); IV этап – структурно-аналитический (изучение функционально-компонентной и организационно-управленческой структур); V этап – территориально-синтетический (изучение функционально-территориальной структуры); VI этап – прогнозно-рекомендационный (составление прогноза траектории развития сферы и разработка рекомендаций по совершенствованию ее функционирования); VII этап – итоговый (завершения оформления результатов исследования). Каждому этапу соответствует определенная часть научно-исследовательской работы, перечень основных задач и методов исследования (философских, общенаучных, конкретнонаучных). Соблюдение технологии научного исследования позволяет повысить его эффективность, а также валидность полученных итоговых результатов и максимального подтверждение достоверности гипотезы. С целью анализа современного состояния и выявление ведущих тенденций развития сферы культуры и искусства, ее отдельных структурных элементов, предложена система характеристик и математических показателей (количественных, качественных, интегральных). Представленная методика позволяет комплексно рассмотреть основные условия формирования, особенности геопространственной организации и уровень социокультурного обслуживания территориальных общностей людей, с целью его оптимизации и совершенствования.

Ключевые слова: методика, этап, алгоритм, метод, общественно-географическое исследование, сфера культуры и искусства, регион.

Summary:

Serhij Zadvornyj. METHODS OF HUMAN-GEOGRAPHICAL STUDY CULTURAL AND ARTISTIC AREA OF THE REGION.

The article is devoted to features methods of organizing and conducting human-geographical study of cultural and artistic spheres of regional area. Expediency and objective study of this sector of the position of a systematic approach. The analysis and synthesis of previous scientific development of domestic and foreign scholars with respect to the formulation of the algorithm solving social and geographical issues, including socio-cultural nature at regional level. A meaningful algorithm of complex geospatial study of cultural and artistic area, which includes seven successive stages of its implementation: Stage I – organization and planning (setting assumptions of scientific research); Stage II – information (forming an information base study); Stage III – factor (factor analysis of the formation, operation and development of the study area); Stage IV – structural and analytical (the study of component-functional and organizational and management structures); Stage V – territorial and synthetic (studying territorial and functional structure); Stage VI – prognostically-recommendation (predicting of the trajectory and development of sphere and recommendations for improving its functioning); Stage VII – Final (complete presentation of results of the research). Each stage corresponds to a certain part of the research work, a list of the main objectives and research methods (philosophical, general, specific scientific). Compliance of the technology research provides an opportunity to improve its effectiveness and validity of the final results obtained maximum confirmation and hypothesis reliability. In order to analyze the modern state and identify the main trends in the development of art and culture, its individual structural elements of the system of characteristics and mathematical indicators (quantitative, qualitative, integrated). The presented method makes it possible to comprehensively consider the basic conditions for the formation, characteristics of geospatial organization and the level of socio-cultural regional communities of people with an aim of optimizing and improving .

Keywords: method, stage, algorithms, methods, human-geographical research, cultural and artistic area of the region.

Рецензент: проф. Заставецька О.В. *Надійшла 15.05.2015р.*

РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ І ТУРИЗМ

УДК 911.3

Василь ДЖАМАН, Ярослав ДЖАМАН, Галина НАВРОЦЬКА

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ – ЦЕНТР МІЖНАРОДНОГО ДІЛОВОГО ТУРИЗМУ

У статті проаналізовані міжнародні наукові та освітні зв'язки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича як одного із напрямів розвитку міжнародного ділового туризму. Визначено рівень налагодження наукових і освітніх зв'язків ЧНУ з вузами Європи, Америки та інших регіонів планети, розкрито участь в міжнародних програмах ЄС, проаналізовано співпрацю в міжнародних двосторонніх і багатосторонніх наукових проектах, розкрито різноманітні напрями участі студентської молоді в міжнародних освітніх проектах.

Ключові слова: *міжнародні зв'язки, міжнародні асоціації університетів, консорціум університетів, наукові проекти, освітні програми, міжнародний діловий туризм.*

Вступ. У сучасному глобалізованому світі міжнародні зв'язки держав, регіонів, окремих міст, підприємств, організацій та установ істотно впливають на їх функціонування й розвиток. Глобалізація породила нові форми їх взаємовідносин. Тому реалізація курсу України на інтеграцію з Європейським Союзом і світовим співтовариством, забезпечення її входження в європейський та світовий економічний, політичний, правовий, освітній простір зумовлює як необхідність впровадження європейських і загальносвітових норм і стандартів в українську освіту, науку та культуру, так і презентацію та поширення власних наукових, технічних, освітніх, культурних досягнень. В умовах глобалізації повноцінна наукова і освітня діяльність можлива тільки завдяки інтеграції, тому формуючи власну національну систему освіти і науки потрібно враховувати сучасні глобалізаційні впливи. В цьому контексті міжнародна діяльність була і залишається важливою складовою функціонування сучасного університету, а динаміка розвитку міжнародних зв'язків Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (ЧНУ) – позитивна.

Мета і завдання дослідження. Метою пропонованого дослідження є розкриття міжнародних наукових і освітніх зв'язків Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича як одного із напрямів розвитку міжнародного ділового туризму. Завдання дослідження: визначити рівень налагодження наукових і освітніх зв'язків Чернівецького університету з вузами Європи, Америки та інших регіонів планети; проаналізувати участь ЧНУ в міжнародних програмах ЄС (Еразмус Мундус, TEMPUS та інших); розкрити напрями участі студентської молоді в міжнародних освітніх проектах і міжнародному співробітництві; проаналізувати співпрацю ЧНУ в міжнародних двосторонніх і багатосторонніх наукових проектах.

Виклад основного матеріалу. У 1999 році Чернівецький університет прийняли почесним членом Міжнародної асоціації університетів "PhiBetaDelta" (США). З 2000 року ЧНУ є членом Дунайської ректорської конференції, у 2009 році університет увійшов до Європейської асоціації університетів. Визначальним моментом було позитивне рішення про приєднання ЧНУ до Великої хартії університетів (Magna Charta Universitatum).

Чернівецький університет входить до складу Консорціуму університетів Республіки Молдова – Румунії – України (угода підписана 01.04.2011 р.), Консорціуму університетів України та Варшавського університету (16.01.2008), Буковинського університетського консорціуму – спільно з Буковинським державним медичним університетом (м. Чернівці) та Сучавським університетом "Штефан чел Маре" (09.06.2011), Консорціуму Східно-Європейських університетів (07.12.2014). Впродовж останніх десяти років Чернівецький національний університет розвиває тісні зв'язки з навчальними, науковими та культурними закладами 32 країн, кількість партнерів збільшилася до 124 [2]. Найтісніші зв'язки з Польщею (32 заклади-партнери), Німеччиною (13), Румунією (12), Росією (11), Молдовою (7), Австрією і Білоруссю (по 5), США, Чехією, Словаччиною (по 4), Канадою, Болгарією (по 3). ЧНУ співпрацює також із партнерами з Литви, Норвегії (по 2), а також Боснії і Герцоговини, Великобританії, Грузії, Естонії, Ізраїлю, Італії, Іспанії, Китаю, Латвії, Македонії, Мексики, Нідерландів, Південної Кореї, Сербії, Словенії, Туреччини, Франції та Хорватії. Інтенсивно розвиваються міжнародні зв'язки Чернівецького університету з багатьма організаціями, фондами і програмами. Серед них виділяються: Німецька академічна служба обмінів "ДААД", Гете-інститут, Американська програма академічних обмінів імені Фулбрайта, Корпус Миру, Австрійська академічна служба обмінів,

Католицька академічна служба обмінів.

ЧНУ приймає активну участь у міжнародних проектах. Серед них важливе значення мають проекти європейської програми Еразмус Мундус – освітньої програми Європейського Союзу, яка спрямована на активізацію міжнародного співробітництва. ЧНУ – учасник 6 проектів цієї програми: EMERGE, emp-aim, EUROEAST, IANUS, IANUS II, HUMERIA. Студенти і науковці мають змогу отримувати стипендії від ЄС для семестрового чи двосеместрового навчання (за умовами деяких проектів – повного курсу навчання за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістра), а також для проведення наукових досліджень та викладацької діяльності в країнах ЄС. У 2014 році в проектах програми Еразмус Мундус 39 викладачів, аспірантів та співробітників, а також 23 студенти Чернівецького національного університету вибороли стипендії (у 2013 р. стипендіатів було 37, у 2012 р. – 12).

У ЧНУ, починаючи з 2011 року, виконуються 8 проектів за програмою TEMPUS: Cap4Com, TRUST, CuQ, EcoBRU, INOTLES, PICASA, CABRIOLET, EANET. TEMPUS – програма зовнішньої допомоги Європейського Союзу, її мета – сприяти модернізації системи вищої освіти у країнах-партнерах (країнах-сусідах) ЄС через активізацію співпраці між вищими навчальними закладами держав – членів ЄС та країн-партнерів. У проекті EANET, координатором якого є університет прикладних наук м. Амстердам, ЧНУ виступає співкоординатором.

Інші проекти, профінансовані Європейським Союзом, які виконуються в ЧНУ: програма Жана Моне (з 2011 р.), проект "Всебічне вивчення європейської інтеграції", Спільні операційні програми Румунія – Україна – Республіка Молдова (2007-2013 рр.) [2].

Шлях до справжнього визнання університету, зростання його наукового авторитету – це публікації в рейтингових вітчизняних та, особливо, зарубіжних наукометричних виданнях. ЧНУ посів п’яте місце в рейтингу вищих навчальних закладів України за показниками наукометричної бази даних Scopus (станом на серпень 2014 р.): кількість публікацій у Scopus – 1991, цитувань – 6151, індекс Гірша (h – індекс) – 38. Зростають вимоги до якості наукової роботи і публікацій у фахових наукових виданнях Чернівецького університету. Для цього створені редакційні ради, до складу яких увійшли провідні вчені зарубіжних країн. Наприклад, до редакційної ради "Наукового вісника ЧНУ" серії "Географія" включені: І. Стебельський (Канада), П. Спішак (Словаччина), В. Сурд (Румунія), О. Володченко (Німеччина), В. Андрейчук (Польща), К. Місевич і М. Куниця (Росія). Географи ЧНУ обрані до редакційних наукових комітетів зарубіжних фахових видань: проф. В. Руденко (Geographia Cassoviensis (Словаччина), Edukacja biologiczna i srodowiskowa (Польща), Analele Universitatii "Stefan cel Mare" i Journal of Settlements and Spatial Planning (Румунія)), проф. В. Джаман (Slupskie prace Geograficzne (Польща)).

Науковці ЧНУ приймають активну участь у міжнародних наукових конференціях, симпозіумах, семінарах. У свою чергу, щорічно у Чернівецькому університеті організовується і проводиться 15-20 міжнародних наукоих конференцій.

У Чернівецькому університеті ведеться підготовка фахівців вищої кваліфікації (за освітніми рівнями бакалавр, спеціаліст, магістр) для інших країн. Кількість іноземних громадян, що навчаються в ЧНУ, біля 50. Найбільше студентів-іноземців з Молдови (на початок 2014-2015 навчального року – 29 осіб) завдяки "Протоколу про співробітництво в галузі освіти між Міністерством освіти і науки України і Міністерством освіти Республіки Молдова" і Російської Федерації (12 осіб). Крім того навчаються громадяни Китаю (3 особи), Азербайджану (2 особи), Німеччини, Білорусі, Вірменії та Йорданії (по 1 особі). Іноземні громадяни здобувають різні професії, навчаючись у 2 інститутах і на 10 факультетах Чернівецького університету.

В ЧНУ за останні 5 років (2010-2014) було прийнято 2386 співробітників і студентів вузів-партнерів. Викладачі та наукові співробітники відвідують Чернівецький університет з метою читання лекцій, стажування, виконання спільних проектів; студенти – для навчання, проходження навчальних практик, занять у літніх школах (українсько – польських, українсько – румунських, українсько – німецьких). Найчастіше навчальні практики на базі ЧНУ проходять студенти вузів-партнерів з Польщі, Румунії, Німеччини, Австрії, Молдови. У рамках європейської програми Еразмус Мундус в ЧНУ в 2014 році проходили семестрове навчання в магістратурі студенти Вільного університету міста Берліна, Єнського університету (Німеччина), Університету міста Гронінген (Нідерланди).

Серед міжнародних двосторонніх наукових програм ЧНУ виділяються: проект "Історико-етнографічна спадщина – складова сталого розвитку туризму на Буковині" (спільно з Сучавським університетом Румунії, обсяг фінан-

сування – майже 1,5 млн. євро); "Партнерство в рамках проекту "Історична частина міста" (спільно з Університетом прикладних наук м. Любека, Нмеччина) за фінансової підтримки Німецької академічної служби обмінів (ДААД) та Федерального Міністерства економічної співпраці та розвитку Німеччини (бюджет – 300 тис. євро). За 6 років співпраці з Католицьким університетом Фрайбурга (Німеччина) за підтримки Фонду з міжнародної співпраці (GIZ) та ДААД реалізовано 5 проектів: "Підтримка демократії в Україні через розвиток громадянського суспільства та мережевої роботи", "Біографія та ідентичність в соціальній роботі", "Соціальна робота як професія людських прав" та ін., а також ДААД підтримала ще два нових проекти.

При ЧНУ діють: Центр європейських студій (CES), Центр євроатлантичної інтеграції та безпеки, Науково-дослідний інститут європейської інтеграції та регіональних досліджень, Центр німецькомовних студій "Gedankendach", Центр славістичних студій "Slavia", Центр порівняльної румунської філології імені Г. Бостана, Центр канадських студій імені Рамона Гнатишина, Центр американських студій, Центр юдаїки, Центр Буковинознавства, Центр богемістики, Центр "Східна школа польських студій імені Антона Кохановського", Центр румунських студій, Центр економічних досліджень імені Йозефа Шумпетера, Австрійська бібліотека. Зокрема, Центр німецькомовних студій "Gedankendach" (створений в 2009 році) об'єднує діяльність як у сфері освіти та науки, так і культури та мистецтва. Його діяльність здійснюється за підтримки ДААД та Гете-інституту, він виступає співорганізатором або координатором численних проектів з німецькими партнерами.

Міжнародна діяльність ЧНУ привертає увагу як іноземних фондів, представництв, організацій, так і окремих фахівців, які виявляють бажання працювати в Чернівецькому університеті як на волонтерських засадах, так і офіційно працевлаштованими. Впродовж останніх років в ЧНУ на різних факультетах викладали представники Корпусу Миру (9 викладачів), Австрійської кооперації (8), програми ім. Фулбрайта (10 викладачів).

У свою чергу, за 2010-2014 роки у закордонних відрядженнях побували 4223 співробітники і студенти Чернівецького національного університету, які прийняли участь у наукових конференціях, симпозіумах, семінарах, стажуваннях, навчанні, у виконанні спільних наукових досліджень і проектів, читанні лекцій тощо. За різноманітними освітніми та науковими програмами, міжуніверситетськими угодами, а також стипендіями різних фондів за кордоном навчалися та стажувалися 1575 студентів ЧНУ. Семестровий курс навчання або магістратуру студенти проходили у таких університетах-партнерах: Вільний університет м. Берліна, Західно-Саксонський вільний університет м. Цвікау, Університет прикладних наук м. Любек (Німеччина), Варшавський та Ягеллонський університети, Краківська політехніка, Університети м. Слупськ та м. Лодзь (Польща), Клузький, Ясський та Сучавський університети (Румунія), Університети м. Клагенфурт, м. Грац та м. Лінц (Австрія), Університет Лок – Хейвен (США), Лотаринзький університет (Франція). ЧНУ має магістерські програми подвійних дипломів із Краківською політехнікою, Ягеллонським університетом, "Студіями Східної Європи" Варшавського університету (Польща), підписана Угода щодо запровадження програми подвійного диплома магістра з університетом "Миколо Ромеріо" (м. Вільнюс, Литва). Випускники ЧНУ навчаються в аспірантурі Педагогічного університету в Кракові.

Про міжнародний авторитет ЧНУ свідчить присвоєння його науковцям звання "Почесний доктор" Саскачеванського (Канада), Сучавського (Румунія) та Бельцького (Молдова) університетів, присудження 14 грантів викладачам, аспірантам та студентам університету, премії Галілео Галілея, визнання Міжнародним біографічним центром у Кембриджі двох чернівецьких професорів "Людиною року" тощо. Водночас, "Почесними докторами" Чернівецького національного університету обрані: Рамон Джон Гнатишин (генерал-губернатор Канади), Рой Романів (Прем'єр-міністр провінції Саскачеван, Канада), Едгар Бусек (екс-віцеканцлер Австрії), Джордж Айвені (президент Саскачеванського університету), Йосиф Антохій (професор Боннського університету), Хайнц Фішер (голова Національної Ради Австрії), Аркадій Жуковський (історик та громадсько-політичний діяч, Франція), Рудольф Вагнер (історик та громадсько-політичний діяч),), Георг Зімнахер (голова ради депутатів землі Швабії, Німеччина), Костянтин Попович (дійсний член Академії наук Молдови), Карл Андервальд (заступник губернатора землі Каріntії, Австрія), Еманuел Діаконеску і Адріан Граур (ректори Сучавського університету "Штефан чел Маре", Румунія), Іон Ребушапка (голова україністів Румунії), Асіт Саркар (радник президента Саскачеванського університету), Любомир Винар (професор Кентського університету, США; голова наукової ради сві-

тового Конгресу Українців), Бернгард Штільфрід (президент Австрійського Культурного Союзу), Євген Царьков (завідувач кафедри Ризького технічного університету, Латвія), Степан Козак (завідувач кафедри українознавства Варшавського університету, Польща), Влодзімеж Бонусяк (ректор Жешувського університету, Польща), Санда-Марія Арделяну (проректор Сучавського університету "Штефан чел Маре"), Ерцгерцог Отто фон Габсбург (доктор політичних та соціальних наук), Адам Фаловський (завідувач кафедри україністики Ягеллонського університету, Польща), Вацлав Павлічек (голова правління фундації Йозефа, Марії та Зденки Главкових, Чехія).

Координатором всезростаючої міжнародної діяльності ЧНУ виступає відділ міжнародних зв'язків, який створений для розробки та впровадження стратегії міжнародної діяльності, розширення й поглиблення міжнародних зв'язків, сприяння розвитку міжнародного співробітництва у сфері освіти та науки.

Важливо, що Чернівецький університет (один із найстаріших класичних університетів України) розміщений у величній будівлі сучасних Чернівців – комплексі, спорудженому в 1864-1882 рр. як резиденція буковинських митрополитів за проектом відомого чеського архітектора Йозефа Главки. Роботи інтер'єрів виконані віденськими художниками К. Іобстом, І. Кляйном, чеським К. Свободою, буковинськими Е. Бучевським і Є. Максимовичем. Стиль будівель еклектичний з домінуючим мотивом візантійської та романської архітектури. Чернівецький університет було засновано указом австрійського імператора Франца Йозефа І від 31.03.1875 р., урочисте відкриття університету відбулося 04.10.1875 р. під назвою Чернівецький університет імені Франца Йозефа. Тут викладали і вели дослідницьку роботу науковці європейського та світового рівня: економіст Й. Шумпетер, юрист Г. Гросс, історик Р. Кайндль, фізик В. Рубіновіч, славіст О. Калужняцький, мовознавець С. Смаль-Стоцький та. ін. Після розпаду Австро-Угорської імперії у 1918 р. університет до 1940 р. вважався румунським (Universitatea Regele Carol I din Cernauti). У 1940 р. після входження Північної Буковини до складу Української РСР університет реорганізовано у державний вищий навчальний заклад з українською мовою навчання. У 1989 р. університетові присвоєно ім'я буковинського письменника Юрія Федьковича, у 2000 р. – надано статус національного.

28 червня 2011 р. 35 сесія Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО прийняла рішення включити архітектурний ансамбль колишньої Резиденції митрополитів Буковини і Далмації (нині центральний корпус ЧНУ) до списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Це третій український об'єкт за часом входження до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Іноземних партнерів ЧНУ приваблює й архітектура самого міста. Чернівці – одне з небагатьох міст України, яке по праву вважається перлиною архітектури. Центральна частина міста, загальною площею 226 га, має статус заповідної території [1, с. 20]. Тут багато пам'яток містобудування: ансамблі площ Театральної та Центральної, вулиць О. Кобилянської, Головної, І. Франка, окремі споруди. На державному обліку в історичній частині Чернівців знаходиться 706 пам'яток архітектури, 20 з них загальнонаціонального значення. Історико-архітектурна спадщина старої частини міста – це цілісний, добре збережений ансамбль XIX – початку XX століть, відомий своїми стильними сецесійними спорудами, які створені представниками австрійської школи модерну Отто Вагнера. Збереглося і декілька пам'яток архітектури XVII-XVIII століть (дерев'яні церкви) [1, с. 20-22]. У Чернівцях представлені різноманітні архітектурні стилі: романський, готичний, візантійський, класицизм, модерн, неокласика, мавританський, бароко, псевдобароко, флорентійський, еклектика та інші. Багато архітектурних споруд поєднують у собі різні стилі та напрями будівництва.

Висновки. Отже, Чернівецький національний університет приймає активну участь у міжнародній науковій та освітній діяльності, розширюючи і поглиблюючи міжвузівські зв'язки на двосторонніх і багатосторонніх угодах, зміцнюючи свої позиції як потужний центр міжнародного ділового туризму. Кількість закордонних партнерів перевищує цифру 120, ЧНУ є членом Європейської асоціації університетів "Велика Хартія", почесним членом Міжнародної асоціації університетів "Phi Beta Delta" (США), членом чотирьох консорціумів університетів, у т.ч. "Консорціуму Східно-Європейських університетів", що об'єднує 11 вузів регіону, тощо. Зростає міжнародний авторитет ЧНУ як центру науки, освіти, культури і туризму. Архітектурний ансамбль центральних корпусів університету (колишньої Резиденції митрополитів Буковини і Далмації) і старої частини міста зацікавлюють іноземних партнерів, виступаючи одночасно привабливими туристичними об'єктами.

Література:

1. Буковина туристична: Путівник / Упорядники: *П. Брижак, В. Приказка, С. Щербатих*. – К.: Світ успіху, 2005. – 216 с.
2. Загальна інформація. Міжнародна діяльність. [Електронний ресурс]. Офіційний сайт Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Режим доступу: www.chnu.cv.ua.

References:

1. Bukovy`na tury`sty`chna: Putivny`k / Uporyadny`ky`: *P. Bry`zhak, V. Pry`kazka, S. Shherbaty`x*. – K.: Svit uspixu, 2005. – 216 s.
2. Zagal`na informaciya. Mizhnarodna diyal`nist`. [Elektronny`j resurs]. Oficijny`j sajt Chernivecz`kogo nacional`nogo universy`tetu imeni Yuriya Fed`kovy`cha. Rezhy`m dostupu: www.chnu.cv.ua.

Резюме:

В.А. Джаман, Я.В. Джаман, Г.Б. Навроцкая. ЧЕРНОВИЦКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ – ЦЕНТР МЕЖДУНАРОДНОГО ДЕЛОВОГО ТУРИЗМА.

В статье проанализированы международные научные и образовательные связи Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича как одного из направлений развития международного делового туризма. Определен уровень налаживания научных и образовательных связей ЧНУ с учебными, научными и культурными учреждениями Европы, Америки и других регионов планеты – свыше 120 учреждений-партнеров из 32 стран. Наиболее тесные связи с Польшей (32 партнера), Германией (13), Румынией (12), Россией (11), Молдовой (7), Австрией, Беларусью (по 5), США, Чехией, Словакией (по 4), Канадой, Болгарией (по 3). Интенсивно развиваются международные связи Черновицкого университета со многими организациями, фондами и программами, среди которых выделяются Германская академическая служба обменов (DAAD), Гёте-институт, Американская программа академических обменов имени Фулбрайта, Корпус Мира, Австрийская академическая служба обменов, Католическая академическая служба обменов. ЧНУ – член Европейской ассоциации университетов "Большая Хартия", почетный член Международной ассоциации университетов "PhiBetaDelta" (США), член Дунайской ректорской конференции, член четырех консорциумов университетов, в том числе "Консорциума Восточно-Европейских университетов", объединяющего 11 вузов региона.

Раскрыто участие ЧНУ в международных программах Европейского Союза: Эразмус Мундус (участник 6 проектов: EMERGE, emp-aim, EUROEAST, IANUS, IANUS II, HUMERIA), TEMPUS (участник 8 проектов: Cap4Com, TRUST, CuQ, EcoBRU, INOTLES, PICASA, CABRIOLET, EANET), Жана Моне, "Всестороннее изучение европейской интеграции", Общие операционные программы Румыния – Украина – Республика Молдова (2007-2013 гг.) и др. Проанализировано сотрудничество в международных двусторонних и многосторонних научных проектах, раскрыты разнообразные направления участия студенческой молодежи в международных образовательных проектах.

Ключевые слова: международные связи, международные ассоциации университетов, консорциум университетов, научные проекты, образовательные программы, международный деловой туризм.

Summary:

V.O. Dzhaman, Ya.V. Dzhaman, G.B. Navrotska. CHERNIVTSI NATIONAL UNIVERSITY – A CENTER FOR INTERNATIONAL BUSINESS TOURISM.

In the article the international scientific and educational relations of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University are analyzed as one of the directions of the development of international business tourism. The level of establishing of the scintific and educational relations of CHNU with educational. scientific and cultural institutions from Europe, America and other regions of the planet was determined. In total there are more than 120 partner institutions from 32 countries.The closest ties there are with Poland (32 parners), Germany (13), Romania (12), Russia (11), Moldova (7), Austria and Belarus (5 in each country), USA, Chezh Republic, Slovakia (4 partners in each country), Canada and Bulgaria (3 in each country). International relations of Chernivtsi National University with numerous organisations, foundations and programs (those include the German Academic Exchange Service (DAAD), Goethe-Institut, Fulbright Program in Ukraine, Peace Corps, Austrian Academic Exchange Service (OeAD), Catholic Academic Exchange Service (KAAD) and many others) are being intensively developed. CHNU is the member of European University Association – Magna Charta, the honorary member of is the International University Association (Phi Beta Delta Society, USA), the member of Danube Rectors' Conference (DRC), the member of four University Consortia, including Eastern European Universities Consortium which unites 11 HEIs of the region.

We have researched the CHNU's participation in the EU international programs: Erasmus Mundus (the member of 6 projects: EMERGE, emp-aim, EUROEAST, IANUS, IANUS II, HUMERIA), TEMPUS (the member of 8 projects: Cap4Com, TRUST, CuQ, EcoBRU, INOTLES, PICASA, CABRIOLET, EANET), Jean Monnet Programme, Complex Research of European Integration, Joint operation programs Romania – Ukraine – Republic of Moldova (2007-2013) and others. We have analyzed cooperation and international and multi-partner scientific projects and we have shed some light upon different directions of student participation in international educational projects.

Key words: international ties, university international associations, universities' consortium, scientific projects, educational programs, international conference and business tourism.

Рецензент: проф. Царик Л.П. *Надійшла 21.09.2015р.*

УДК 246/247

Діана ЦЕСЬЦІВ, Іван ВОЛОШИН

ГЕОПРОСТОРОВЕ РОЗМІЩЕННЯ ДЕРЕВ'ЯНИХ ЦЕРКОВ ВІННИЧЧИНИ

В статті розглянуто особливості геопросторового розміщення та перспективи розвитку подорожей до дерев'яних храмів як одних із типів релігійного туризму Вінниччини. Виділено церкви національного та місцевого значення у межах області. Охарактеризовано архітектурну та історичну цінність дерев'яних церков XVII-XIX ст. Проаналізовано і складено карту, на якій зображено геопросторове поширення сто дев'яти дерев'яних святинь.

Ключові слова: *дерев'яна церква, історична цінність, туризм, паломницькі центри, історико-культурні туристичні ресурси, сакральна архітектура, геопросторове поширення.*

Постановка проблеми. Дерев'яна сакральна спадщина України різноманітна і неповторна. Кожен регіон володіє унікальними шедеврами, створеними відомими і невідомими майстрами, які увійшли до скарбниці світового мистецтва. Однією з таких перлин творчості українського народу є скульптура дерев'яних церков Вінниччини. За останні десятиліття опубліковано чимало художніх альбомів та наукових праць, присвячених древньому українському сакральному мистецтву. Але геопросторове розміщення та відображення їх на картосхемах відсутнє, що не привертає увагу туристів та туристичних центрів.

Аналіз останніх досліджень і основних публікацій. Роль сакральних пам'яток у розвитку туризму останнім часом привертає увагу багатьох дослідників. В літературних джерелах Слободяна В. (1998), Вечерського В., Шевцової Г. (2007), Жарких М. (2007), Маньковської Р. (2010), розкрита характеристика українських дерев'яних храмів, відомості про атрактивні пам'ятки сакральної архітектури. Важливістю збереження автентичного зовнішнього вигляду церкви як невід'ємного її архітектурного атрибуту її згадували у своїх працях М. Драган (2014), С. Таранушенко (2014) та ін. Однак картографічні матеріали відсутні.

Мета дослідження. Розглянути особливості організації та перспективи розвитку релігійного туризму Вінниччини. Систематизувати відомості про найбільш атрактивні сакральні духовні святині, відпустові місця та скласти туристичну карту геопросторового поширення сакральних архітектурних пам'яток регіону є одним з важливих завдань досліджень.

Виклад основного тексту. Природні умови та багатство історико-культурним та інтелектуальним потенціалом сприятимуть інтенсифікації розвиткові туристичної інфраструктури та збільшенню туристичних потоків.

Вінниччина за характером рельєфу відноситься до Придніпровської і Подільської височин та сильно почленованого Придністров'я. Розміщена в басейнах Пд. Бугу, Дністра та Дніпра [1].

Клімат області помірно континентальний з м'якою зимою і теплим літом. Пересічна температура січня -4, -6°, липня +18,6, +20,5°. Період з температурою понад +10° становить 155 – 180 днів. Річна кількість опадів 480-590 мм, з них за теплий період випадає 375-400 мм.

Цікавими природними об'єктами в межах регіону є Дністровський каньйон, який утворений тектонічними рухами та водними потоками. Найбільший каньйон утворений в районі Могильова-Подільського глибиною 150-180м [2]. В каньйоноподібних долинах протікають також ліві притоки Дністра Лядова, Коропець, Жван, Немия.

Вінниччина розташована в лісостеповій зоні. Розорано понад 66% її території. Широколистяні ліси (дуб, граб, липа, ясен, клен, в'яз) займають 344,7 тис. га. У долинах річок поширені природні сіножаті й луки. На території Вінниччини водяться козуля, борсук, дика свиня, вовк, лісова куниця, білка, лисиця, заєць, ховрах, хом'як, польова миша; на берегах річок – видра, норка; у водоймах – дикі качки, гуси; у річках і ставках – короп, лящ, окунь, лин, щука, що має неабияке значення для розвитку різноманітної інфраструктури. В області створено низку державних заказників (Буго–Деснянський, Володимирська Дубина, Коростовецький, Грабарківський, Бронницький та Горячківська Дача) та ін. На околиці Вінниці, в долині р. Вишні, закладено ботанічний сад "Поділля" [2]. Вінниччина багата пам'ятками історії та культури (3433 об'єкти), мисливськими угіддями, санаторно-курортними, санаторними, профілактичними комплексами.

Вінниччина у свій час була улюбленим місцем поселення польської шляхти, тому на території області збереглася велика кількість панських садиб і палаців. У Тульчині, наприклад, розташований найбільший палац в Україні, який колись належав родині Потоцьких. У Старій Прилуці стоїть палац – копія Маріїнського. Розкішні палаци збереглися в Немирові, Верхівці, Ободівці та інших містах і селах Вінниччини.

На Вінниччині дуже багато старовинних

культових об'єктів: храмів (як православних так і католицьких), монастирів. На особливу увагу заслуговують мавзолей Потоцьких у с. Печері, печерний монастир у Лядовій [3].

Від найдавніших часів церкви у Вінниччині є унікальними архітектурними пам'ятками і відіграють важливу освітню роль, служать духовними осередками національного і культурного життя та виховання населення.

Пам'ятки дерев'яної сакральної архітектури в Україні та на її етнічних землях налічуються близько 3000 дерев'яних культових споруд. Унікальність українських дерев'яних тридільних за будовою храмів XV-XVIII століть полягає в тому, що вони візуально схожі на державний герб України, один з найдавніших знаків людства – тризуб та український традиційний ритуальний свічник-трійцю. Церкви такої тризубоподібної форми поширені майже на всій території України [4].

Більшість збережених на сьогодні дерев'яних церков на території України розташовані в її західній частині. Абсолютна більшість дерев'яних храмів України належать парафіям УПЦ та УГКЦ.

Подоляни створили власну регіональну культуру храмового будівництва, яка має самобутні риси і характерні ознаки. До класичних зразків дерев'яних храмів Поділля належать церкви: Миколаївська 1746 р. у м. Вінниця, Михайлівська 1752 р. у смт. Вороновиця, Покровська і Миколаївська в с. Лозова, Св. Параскеви 1775р. в м. Могилів-Подільський, Успенська 1767 р. в с. Марківка, Різдва Богородиці 1764 р. в с. Печера тощо [5].

Для Поділля типовою є трьохверха церква з високими основними зрубами та восьмикутниками на них. Характерною рисою церков є вертикальна обшивка дошками, ґонтовий верх, "опасання" та ґаночок при вході. Подільські церкви, як правило побудовані на підвищеній ділянці, посередині села. Церкви всі будували за однаковим планом: у вигляді повздовжнього хреста, з урізаними бічними сторонами. Верх церкви складали три бані, з яких середня була вища. Від бань вниз до половини стін церкви йшов стрімкий ґонтовий дах. В церквах з багатою громадою, дахи церков малювали на червоно та навколо церкви ставили штахети. Церковне подвір'я було обсаджене липами. Вхід в храм завжди розміщений з західної сторони. Хрести на банях церков зорієнтовані на північ-південь. Навпроти головних дверей церкви, стояла дзвіниця, покрита гонтом. В давні часи біля церков були цвинтарі [6].

Архітектурна побудова православних та греко-католицьких дерев'яних храмів України формувалась впродовж багатьох століть за певними канонічними традиціями, а саме із 3 частин: бабинець, нава та вівтар. Бабинець — частина храму, у якому переважно є вхід у храм, місце, де перебували переважно жінки старшого віку. Нава є найбільшою частиною храму, переважно схожий за формою із іншими частинами храму. За царськими воротами, розміщений вівтар, де священик перебуває під час літургії.

Для міцності та стійкості дерев'яної церкви її будували на кам'яних фундаментах. Забудову здійснюють висушеними колодами дуба або смереки однакової довжини та товщини.

Нижче наведено перелік церков, що входять до реєстру пам'яток архітектури, а саме національного (9) та місцевого значення (18) [7].

Церкви національного значення

Миколаївська церква 1746 р і дзвіниця, XIX ст. Про спорудження церкви свідчить напис на різьбленому наличнику південних дверей. У XIX ст. підведений кам'яний фундамент. Дерев'яна, церква тризрубна, триголова. Характерною особливістю церкви є те, що зруби мало відрізняються по висоті. Навколо церкви влаштовано опасання у вигляді аркади-галереї. Із заходу до пам'ятника примикає невисокий прямокутний обсяг з чотириколонним портиком. Всі зруби восьмигранні, перекриті бароковими главами з перехопленнями на восьмерик з одним заломом, увінчані декоративними цибулинними главками. В інтер'єрі бабинець відділений від центрального зрубу двох'ярусною аркою-вирізом простого, але виразного малюнка. Під час реставрації 1970 відновлена форма і конструкція, гонтове покриття, різьблення на наличнику західних дверей. У первісних формах відреставрована аркада-галерея. Пам'ятник – один з кращих зразків подільської школи народної архітектури (Вінниця) [8]. В легенді до картосхеми Миколаївська церква знаходиться під номером 27.

Михайлівська церква. Церква дерев'яна, тризрубна, триглава. Всі зруби восьмикутні в плані, перекриті бароковими верхами з перехватом на високих восьмериках із одним заломом. До бабинця примикає прибудований пізніше тамбур. Низько розташоване піддашшя підкреслює високі пропорції зрубів. В інтер'єрі домінує висотний розкритий простір. Центральний зруб відділений від бабинця фігурною двоярусною аркою-вирізом. На стінах – масляний живопис XIX ст. (Вороновиця Вінницького району). В легенді номер 49.

Церква Святого Архистратига Михайла, побудована у 1764 р. Церква є унікальною

архітектурною пам'яткою XVIII ст. в Україні і значиться в реєстрі ЮНЕСКО. Вона послужила зразком для побудови церкви в селі-музеї народного побуту під відкритим небом у Києві. За переказами у Стародашівській церкві свого часу побували й молилися Максим Залізняк та Іван Гонта – керівники народно-визвольного повстання в Україні, відомого під назвою Коліївщина (Дашів Іллінецького району), 58. [8].

Церква Святої Параскеви, 1775. Побудована на місці більш старої, також дерев'яної. Церква дерев'яна, хрестова в плані з короткими бічними гілками хреста, триголова, з прибудовами початку XX ст. Навколо споруди – піддашшя на фігурних кронштейнах – випусках вінців. У пам'ятнику простежується вкрай рідкісне явище для історії народної архітектури – з'єднання тризрубного і хрестового типів. В інтер'єрі домінує стрімко розкритий вгору висотний простір, візуально посилений заломами і нахилом стін зрубів всередину. На стінах олійний живопис початку XX ст. Центральний зруб відділений від бабинця лучковою аркою. Дзвіниця розташована на північний захід від храму. Квадратна в плані, чотириярусна, перший ярус цегляний, що характерно для дзвіниць Поділля, верхні – дерев'яні, каркасної конструкції. Третій ярус у вигляді аркади-галереї. Завершена шатровою главою барокових обрисів (Могилів-Подільський), 94.

Успенська церква, 1767. У 1848 році церква була піднята на кам'яний фундамент. У 1879 р. гонтове покриття було замінено залізним, влаштовано опасання на тонких колонках. Дерев'яна, тризрубна, триверха, з півночі і сходу оточена рятуванням, з притворами з заходу і півдня з прибудовою до східної частини з півночі. Західний притвор акцентований ампірний чотириколонним портиком, завершеним трикутним фронтоном. Восьмигранні в плані зруби перекриті витягнутими бароковими верхами з одним заломом, увінчані високими головкомами. В інтер'єрі панує висотний розкритий центральний простір. На рівні заломів влаштовані скоби-затяжки, покриті різьбленням. Бабинець біля східної стіни з'єднаний з центральним зрубом високим двоярусним прямокутним вирізом (Марківка Томашпільського району), 96.

Церква Різдва Пресвятої Богородиці 1762 і дзвіниця, 1865 р. Дерев'яна, тризрубна, триголова. Всі зруби восьмигранні в плані зі значним нахилом стін всередину. В інтер'єрі ефект висотного розкриття внутрішнього простору ілюзорно посилюється завдяки різкому залому. Бабинець з'єднується з центральним об'ємом двох'ярусною аркою-вирізом. Верх прикрашений альфрейними розписами XIX ст. Компонуванням мас з переважанням вертикальних членувань, строгим силуетом, вчиненими пропорціями пам'ятник відноситься до характерних творів подільської школи народної дерев'яної архітектури. В ансамблі з церквою споруджена цегляна, двоярусна, восьмигранна в плані дзвіниця, яка не має завершення (Печера Тульчинського району), 74. [9].

Церква Покрови Пресвятої Богородиці 1700-1702 рр. У 1838 р зроблені прибудови. Дерев'яна, тризрубна, триголова, з піддашшям на фігурних виразного малюнка кронштейнах-випусках вінців зрубів. Бабинець відділений від центрального простору трапецієподібним вирізом. На захід від церкви розміщена дерев'яна, квадратна в плані, триярусна, увінчана бароковою главою з перехопленням дзвіниця, перший ярус який оточений піддашшям на фігурних кронштейнах. (Лозова Шаргородського району), 81.

Миколаївська церква, 1752 р. Інтер'єр церкви перебудований в 1796 р. У 1862 р. до східної частини прибудовано з півночі прямокутне приміщення. Дерев'яна, тризрубна, триголова, з піддашшям на приставних кронштейнах. Основні зруби однієї висоти, перекриті шатровими главами. У компонуванні мас підкреслена присадкуватість храму, посилена горизонтальним ярусним членуванням. Бабинець відділений від центрального зрубу арочним вирізом. На схід від церкви розташована дерев'яна квадратна, триярусна, завершена восьмигранним шатром з перехопленням, увінчаним ліхтариком, дзвіниця (Лозова Шаргородського району), 80.

Церква Різдва Богородиці, XVIII ст. Перебудована і піднята на кам'яний фундамент в 1877 р. Дерев'яна, тризрубна, з пізніше прибудованими приміщеннями та двоярусною дзвіницею. Основні зруби – квадратні в плані; прямокутний зруб дзвіниці по ширині дорівнює бабинцю. Дзвіниця перекрита главою такого ж абрису. Внутрішній простір динамічно розкрито увись, ілюзорно підвищено ритмом світлотіньової гри заломів і звужуються догори восьмериками. Висока фігурна арка-виріз об'єднує центральний простір з бабинцем. В інтер'єрі настінний олійний живопис XIX ст. (Слобода-Шаргородська Шаргородського району), 90.

Церкви місцевого значення:

Троїцька церква (Ялтушків Барського району); 45, легенда.

Святого Іоанна Богослова (М'якохід Бершадського району), 95.

Покровська церква старообрядницька (Бер-

шадь, райцентр), 104.

Михайлівська церква (Тирлівка Бершадського району), 101.

Церква Святої Параскеви (Медвідка Вінницького району), 17.

Церква Ікони Божої Матері Казанської (Лука-Мелешківська Вінницького району), 38.

Успенська церква (Кисляк Гайсинського району), 78.

Покровська церква (Михайлівка Гайсинського району), 77.

Церква Різдва Пресвятої Богородиці (Іллінці, райцентр), 51.

Церква Іоанна Богослова (Радянське Крижопільського району), 103.

Церква Різдва Богородиці, 1873 р. (Соколівка Крижопільського району), 106.

Церва Іоанна Богослова, 1902-1915 рр. (Косаківка Липовецького району), 30.

Церква Св. Дмитра, ІІ пол. ХІХ ст. (Турбів Липовецького району), 20.

Церква Св. Іоанна Богослова, 1767 р. (Тропове Могилів-Подільського району), 92.

Миколаївська церква, ХІХ ст. (Кричанівка Могилів-Подільського району), 91.

Михайлівська церква, 1827 р. (Трибусівка Піщанського району), 108.

Церква Олександра Невського, 1876 р. (Цибулівка Тростянецького району), 99.

Церква Покрови Пр. Богородиці, 1776 р. (Каташин, Чечельницького району), 107.

Нумерація на картосхемі відповідає номерам в легенді до картосхеми (рис.1).

В центрально-східному напрямку виявлено найбільшу кількість дерев'яних сакральних об'єктів, їх кількість сягає 52 церкви. В західній частині від границі області до Пд. Бугу виявлено 26, північній частині налічується 16 церков, на південному сході 15. В південно-центральній частині (Юрківка, Томашпіль, Тиманівка, Тульчин, Вільшанка, Крижопіль) дерев'яні сакральні об'єкти відсутні.

Нами проведено сакральне зонування, у особливості геопросторового поширення сто дев'яти дерев'яних церков і виділено чотири субрегіони з наступними коефіцієнтами концентрації сакральних об'єктів: центрально-східний субрегіон складає 0,48; західний – 0,24; північний – 0,15; південний – 0,14. Сама висока концентрація об'єктів у центрально-східному і західному субрегіоні.

На нашу думку, такий нерівномірний розподіл сакральних об'єктів дерев'яного типу на території Вінниччини в давні періоди побудови (XVII-XIX ст.) обумовлений значним залісенням Придніпровської (323 м) і Подільської (383 м) височин де були поширені широколистяні ліси (граб, клен, в'яз, дуб, липа, ясен).

Не мало важливою причиною інтенсивного заселення було розміщення Вінниці на перехресних шляхах та сприятливими природними умовами, а також формування великого населеного пункту, яка розбудувалась як фортеця за панування Литовського князівства на Поділлі з 1363 року.

За науковими дослідженнями Атамана Л. В. (2014 р.) в межах Вінниччини сформувались наступні паломницькі центри, які позначені на картосхемі (рис.1).

Лядовський чоловічий печерний монастир Усікновення глави Іоанна Предтечі (Могилів-Подільський район). Заснований у 1013 році ченцем Антонієм Печерським. У XVIII ст. в скелі знаходився монастир василіан. Сакральний комплекс складався з трьох печерних церков, який проіснував до 1745 року. Печерний комплекс був у занепаді, його відродження почалося у 1998 році. 23 листопада 2011 року відзначено 1000-річчя з часу заснування Свято-Усікновенського Лядівського скельного монастиря та вручено паспорт об'єкта культурної спадщини керівництву сакрального комплексу [10].

До сакральних об'єктів відносять також Браїлівський жіночий Святої Трійці монастир XVIII ст. В монастирі знаходяться дві чудотворні ікони Божої Матері – Браїлівсько-Ченстоховська та Браїлівсько-Почаївська. Протягом року монастир відвідує біля 10 тисяч паломників [11].

Визначним об'єктом паломництва є Йосафатова долина, що знаходиться біля села Голинчинці Шаргородського району. У Йосафатовій долині побувало біля півтора мільйона прочан. Через 88 років після явлення на Йосафатовій долині Матері Божої, де розміщена криничка, поставлено 29 хрестів. Кожного року 15 серпня День Дива з'явлення Божої Матері. 2013 року у хресній ході взяло участь більше 10 тисяч віруючих.

Наступним місцем паломництва є місто Калинівка, де знаходиться унікальний хрест біля Хресто-Воздвиженського храму УПЦ. За переказами під час обстрілу хреста солдатами, що повертались з громадської війни з правого плеча "розп'яття" миттєво потекла кров. На місці чудотворного хреста у 1993 році побудована каплиця і це місце є одним із святинь, яке відвідують паломники [12].

До найбільш атрактивних об'єктів Вінничини відноситься історико-культурний центр духовності та злагоди: Костел Святого Флоріана XVI ст., Синагога XVI ст., Свято-Миколаївський чоловічий монастир XVIII –

XIX ст.

Рис. 1. Геопросторове розміщення дерев'яних церков Вінницької області

Умовні позначення

Дерев'яні духовні святині. Номера в легенді (1-109) і на картосхемі ідентичні

Паломницькі сакральні центри (*1-8*)

104 ------ Віддалі від обласного центра до місць паломництва

101 —— Віддалі від обласного центра до духовних святинь

Легенда до картосхеми

1. Церква Святої Параскеви, 1858 р. (Торчин Хмільницького району).
2. Церква Святого Архистратига Михайла, 1738, 1823 р. (Митинці Хмільницького району).
3. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1882 р. (Маркуші Хмільницького району).
4. Церква Зачаття Святої Анни, XIX ст. (Пляхова Козятинського району).
5. Церква Святого Дмитра, 1843 р. (Іванківці Козятинського району).

6. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1735 р. (Гурівці Козятинського району).
7. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, XVIII ст. (Вернигородок Козятинського району).
8. Церква Ікони Казанської Божої Матері, 1892 р. (Павлівка Калинівського району).
9. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1743, 1867 рр. (Байківка Калинівського району).
10. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1816 р. (Михайлін Козятинського району).
11. Церква Успення Пресвятої Богородиці, 1723 р. (Махаринці Козятинського району).
12. Церква Святого Миколи, 1774 р. (Блажіївка Козятинського району).
13. Церква Воздвиження Чесного Хреста, 1747, 1893 рр. (Сальник Калинівського району).
14. Церква Святого Миколи, XVIII ст. (Сошанське Козятинського району).
15. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1730 р. (Воскодавинці Козятинського району).
16. Церква Святого Миколи, 1817 р. (Морозівка Погребищенського району).
17. Церква Святої Параскеви, 1765-1791 рр. (Медвідка Вінницького району).
18. Церква Святої Параскеви, 1858 р. (Плисків Погребищенського району).
19. Церква Святого Дмитра, 1886 р. (Стадниця Вінницького району).
20. Церква Святого Дмитра, II пол. XIX ст. (Турбів Липовецького району).
21. Церква Успення Пресвятої Богородиці, 1751, 1855 рр. (Прибузьке Вінницького району).
22. Церква Святого Миколи, 1850 р. (Стрижавка Вінницького району).
23. Церква Святого Івана Богослова, 1878 р. (Гавришівка Вінницького району).
24. Церква Успення Пресвятої Богородиці, 1867 р. (Коханівка Липовецького району).
25. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1894 р. (Слобода Межирівська Жмеринського району).
26. Церква Святого Архистратига Михайла, 1766 р. (Маньківці Барського району).
27. Миколаївська церква, 1746 р. (Вінниця).
28. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1770 р. (Писарівка Вінницького району).
29. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1797 р. (Малі Крушлинці Вінницького району).
30. Церва Іоанна Богослова, 1902-1915 рр. (Косаківка Липовецького району).
31. Церква Ікони Божої Матері Казанської, 1905 р. (Жабелівка Вінницького району).
32. Церква Воздвиження Чесного Хреста, 1877 р. (Козинці Липовецького району).
33. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1877 р. (Сиваківці Липовецького району).
34. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, XIX ст. (Приборівка Липовецького району).
35. Церква Успення Пресвятої Богородиці, 1760-1771 рр. (Іванівці Барського району).
36. Церква Святого Апостола Пилипа, XIX ст. (Слобода Чернятинська Жмеринського району).
37. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1722 р. (Демидівка Жмеринського району).
38. Церква Ікони Божої Матері Казанської, 1896 р. (Лука-Мелешківська Вінницького району).
39. Церква Святого Кузьми і Дем'яна, 1906-1908 рр. (Люлинці Оратівського району).
40. Церква Ікони Казанської Божої Матері, XIX–XX ст. (Скоморошки Оратівського району).
41. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1869 р. (Хижинці Вінницького району).
42. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1897 р. (Воловодівка Немирівського району).
43. Церква Святого Миколи, 1751 р. (Борисівка Іллінецького району).
44. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1912 р. (Новоживотів Оратівського району).
45. Троїцька церква, 1876 р. (Ялтушків Барського району).
46. Церква Святого Миколи, 1894 р. (Буцні Барського району).
47. Церква Святого Івана Богослова, 1888 р. (Кузьминці Барського району).
48. Церква Святого Миколи, 1836 р. (Глинянець Немирівського району).
49. Михайлівська церква, 1752 р. (Вороновиця Вінницького району).
50. Церква Святого Дмитра, 1896 р. (Потоки Немирівського району).
51. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, XIX ст. (Іллінці, райцентр).
52. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1804 р. (Кацмазів Жмеринського району).
53. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1862 р. (Пилява Тиврівського району).
54. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1888 р. (Дзвониха Тиврівського району).
55. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1807 р. (Медвежа Немирівського району).
56. Церква Святого Івана Богослова, 1880 р. (Мухівці Немирівського району).
57. Церква Успення Пресвятої Богородиці, 1800 р. (Райгород Немирівського району).
58. Церква Святого Архистратига Михайла, 1764 р. (Дашів Іллінецького району).
59. Церква Воздвиження Чесного Хреста, 1852-1862 рр. (Семенки Барського району).
60. Церква Святого Архистратига Михайла, 1766 р. (Матейків Барського району).
61. Церква Святого Архистратига Михайла, 1739 р. (Телелинці Жмеринського району).
62. Церква Святого Онуфрія, 1889 р. (Жахнівка Тиврівського району).
63. Церква Святого Архистратига Михайла, 1878 р. (Лука Немирівського району).
64. Церква Святого Івана Богослова, XIX ст. (Довгополівка Тиврівського району).
65. Церква Святої Трійці, 1893-1895 рр. (Кошаринці Барського району).
66. Церква Святого Дмитра, 1893 р. (Черемошне Тиврівського району).
67. Церква Святого Олександра Невського, 1898 р. (Колюхів Тиврівського району).
68. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1717, 1847 рр. (Вища Кропивна Немирівського району).
69. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1771 р. (Носівці Гайсинського району).
70. Церква Святого Івана Богослова, 1760, 1892 рр. (Супівка Барського району).
71. Церква Святого Івана Богослова, 1881 р. (Володіївці Барського району).
72. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1763 р. (Строїнці Тиврівського району).
73. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, XVIII—XIX ст. (Марксове Немирівського району).
74. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1762 р. (Печера Тульчинського району).
75. Церква Святого Архистратига Михайла, 1881 р. (Мітлинці Гайсинського району).
76. Церква Святого Дмитра, 1891 р. (Шура-Мітлинецька Гайсинського району).
77. Покровська церква, XIX ст. (Михайлівка Гайсинського району).
78. Успенська церква, 1709 р. (Кисляк Гайсинського району).
79. Церква Святого Кузьми і Дем'яна, 1748, 1870 рр. (Гунча Гайсинського району).
80. Миколаївська церква, дзвіниця Миколаївської церкви, 1752 р. (Лозова Шаргородського району).
81. Покровська церква, дзвіниця Покровської церкви, 1700-1702 рр. (Лозова Шаргородського району).
82. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1853 р. (Михайлівка Тульчинського району).
83. Церква Успення Пресвятої Богородиці, 1871 р. (Мар'янівка Гайсинського району).
84. Церква Святого Архистратига Михайла, 1890 р. (Митків Гайсинського району).

85. Церква Святого Архистратига Михайла, 1865 р. (Левківці Тульчинського району).
86. Церква Святого Архистратига Михайла, 1780 р. (Копіївка Тульчинського району).
87. Церква Святого Миколи, 1895 р. (Заозерне Тульчинського району).
88. Церква Святого Миколи, 1888 р. (Тополівка Теплицького району).
89. Церква Успення Пресвятої Богородиці, 1887 р. (Маньківка Тульчинського району).
90. Церква Різдва Богородиці, XVIII ст. (Слобода-Шаргородська Шаргородського району).
91. Миколаївська церква, XIX ст. (Кричанівка Могилів-Подільського району).
92. Церква Святого Іоанна Богослова, 1767 р. (Тропове Могилів-Подільського району).
93. Церква Святого Миколи, 1889 р. (Петрашівка Теплицького району).
94. Церква Святої Параскеви, 1775 р. (Могилів-Подільський).
95. Церква Святого Іоанна Богослова, 1767 р. (М'якохід Бершадського району).
96. Успенська церква, дзвіниця Успенської церкви, 1767 р. (Марківка Томашпільського району).
97. Миколаївська церква, дзвіниця Миколаївської церкви, 1775 р. (Немія Могилів-Подільського району).
98. Церква Чуда Святого Архистратига Михайла, кін. XIX – поч. XX ст. (Цибулівка Тростянецького району).
99. Церква Олександра Невського, 1876 р. (Цибулівка Тростянецького району).
100. Церква Святого Архистратига Михайла, 1729 р. (Баланівка Бершадського району).
101. Михайлівська церква, XIX ст. (Тирлівка Бершадського району).
102. Церква Святого Архистратига Михайла, XIX ст. (Ободівка Тростянецького району).
103. Церква Іоанна Богослова, 1747 р. (Радянське Крижопільського району).
104. Покровська церква старообрядницька, XVIII ст. (Бершадь, райцентр).
105. Церква Святого Архистратига Михайла, 1863 р. (Тернівка Крижопільського району).
106. Церква Різдва Богородиці, 1873 р. (Соколівка Крижопільського району).
107. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1776 р. (Каташин Чечельницького району).
108. Михайлівська церква, 1827 р. (Трибусівка Піщанського району).
109. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1865 р. (Бритавка Чечельницького району).

(головним архітектурним об'єктом є Миколаївський собор) у місті Шаргород. Шаргородський чоловічий монастир є одним з найбільших православних сакральних об'єктів Вінниччини. Монастирський комплекс був перетворений в духовне училище, яке було одним з найкращих навчальних закладів Поділля. Цей навчальний заклад закінчили Михайло Коцюбинський і Степан Руданський.

Наступним сакральним паломницьким об'єктом є Хресна дорога у Шаргороді: 14 зупинок у вигляді капличок ведуть від храму Святого Флоріана на гору Голготу. У 2012 році десятки віруючих з Кам'янець-Подільського об'єднання та Київської парафії прийняли участь у Хресній дорозі.

Барська Ікона Божої Матері знаходиться у Свято-Успенському храмі міста Бар. У жовтні, в день Барської Ікони Божої Матері, відвідало близько восьми тисяч паломників [13].

Біля каплиці Свято-Воскресенського храму УПЦ було явлення Христа на дереві. Щороку в середньому відвідують дві тисячі паломників.

Висновок. Наявність дерев'яних храмів Вінниччини відіграє важливу роль у популяризації та збереженні історико-культурної спадщини та сприяє розвиткові туризму. Збереження дерев'яних пам'яток архітектури, ікон і релігійних цінностей, дерев'яні храми служать місцем духовного відпочинку прихожан та їх духовного збагачення. Отже, питання збереження дерев'яних храмів та включення їх у туристичні маршрути Вінниччини та України, надзвичайно важливе для українського народу та світової спільноти загалом. Найголовнішим завданням є усвідомлення значимості розвитку дерев'яної сакральної архітектури для туристичної галузі України, як ефективного способу збільшення частки внутрішнього та міжнародного туризму у Вінниччині та Україні.

Література:

1. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / "Українська Радянська Енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1989. – Т. 1: А – Ж. – 416 с.
2. Українська радянська енциклопедія. – К.: Головна редакція УРЕ. К.: – 1978 – 1985. – Т.1 – 12.
3. Сім чудес Вінниччини: Альбом / Вінниц. обл. краєзн. музей; [відп. за випуск *К. Висоцька*]. – 2-ге вид. – Вінниця, 2011. – 80 с.; іл.
4. *Шевцова Г.* Дерев'яні церкви України / *Г.Шевцова*. – К.: Грані-Т, 2007.
5. *Вечерський В.* Українські дерев'яні храми / *В.Вечерський*. – Київ: Наш-Час, 2007.
6. *Денисик Г. І.* Перлини Східного Поділля / *Г. І. Денисик, А. В. Чернова*. – Вінниця : ПП "Видавництво "Тезис", 2008. – 168 с. – С. 27 – 44.
7. Перелік пам'яток архітектури і містобудування нерухомих пам'яток м. Вінниці та Вінницької області [Електронний ресурс] // Вінницька міська рада. Офіційний сайт – Режим доступу до ресурсу: http://www.vmr.gov.ua/.
8. *Слободян В.* Церкви України. Пермська єпархія: енциклопедичне видання / *В. Слободян*. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1998.
9. *Жарких М.І.* Храми Поділля: Енциклопедичний довідник / *М.І.Жарких*. – Київ: Мислене древо. – 2007.
10. *Давиденко В. В.* Стежка до святого місця / *В. В. Давиденко* // Вінницький край. – 2004. – №1.– С. 113 – 121.
11. Виннице-Браиловский женский монастырь и его святыни // Киевская старина. – 1901. – т.72 февраль. – С. 101-103.
12. *Моспанко В.* Калинівське чудо / *В. Моспанко* // Подільська зоря. –1993 – 26 червня.
13. *Яворовский Н.* Историко-статистическое описание г. Бара и заштатного Барского Свято-Покровского монастыря / *Н. Яворовский* // ПЕВ. – 1875. – № 17. – С. 504 − 505.

References:

1. Geografichna encyklopedija Ukrai'ny: V 3-h t. / "Ukrai'ns'ka Radjans'ka Encyklopedija" im. M. P. Bazhana, 1989. – T. 1: A – Zh. – 416 s.
2. Ukrai'ns'ka radjans'ka encyklopedija. K.: Golovna redakcija URE. K.: – 1978 – 1985. – T.1 – 12.
3. Sim chudes Vinnychchyny: Al'bom / Vinnyc. obl. krajezn. muzej; [vidp. za vypusk K. Vysoc'ka]. – 2-ge vyd. – Vinnycja, 2011. – 80 s.; il.
4. *Shevcova G.* Derev'jani cerkvy Ukrai'ny. – K.: Grani-T, 2007.
5. *Vechers'kyj V.* Ukrai'ns'ki derev'jani hramy. – Kyi'v: Nash-Chas, 2007.
6. *Denysyk G. I.* Perlyny Shidnogo Podillja / *G. I. Denysyk, A. V. Chernova*. – Vinnycja : PP "Vydavnyctvo "Tezys", 2008. – 168 s. – S. 27 – 44.
7. Perelik pam'jatok arhitektury i mistobuduvanja neruhomyh pam'jatok m. Vinnyci ta Vinnyc'koi' oblasti [Elektronnyj resurs] // Vinnyc'ka mis'ka rada. Oficijnyj sajt – Rezhym dostupu do resursu: http://www.vmr.gov.ua/.
8. *Slobodjan V.* Cerkvy Ukrai'ny. Perms'ka jeparhija: encyklopedychne vydannja / *V. Slobodjan*. – L'viv: Instytut ukrai'noznavstva imeni I. Kryp'jakevycha NAN Ukrai'ny, 1998.
9. *Zharkyh M.I.* Hramy Podillja : Encyklopedychnyj dovidnyk. - Kyi'v: Myslene drevo. – 2007.
10. *Davydenko V. V*. Stezhka do svjatogo miscja / *V. V. Davydenko* // Vinnyc'kyj kraj. – 2004. – №1.– S. 113 – 121.
11. Vynnyce-Braylovskyj zhenskyj monastыr' y ego svjatыny // Kyevskaja staryna. – 1901. – t.72 fevral'. – S. 101-103.
12. *Mospanko V*. Kalynivs'ke chudo / *V. Mospanko* // Podil's'ka zorja. –1993 – 26 chervnja.
13. *Javorovskyj N.* Ystoryko-statystycheskoe opysanye g. Bara y zashtatnogo Barskogo Svjato-Pokrovskogo monastыrja / *N. Javorovskyj* // PEV. – 1875. – № 17. – S. 504 − 505.

Резюме:

Диана Цесьцив, Иван Волошын. ГЕОПРОСТРАНСТВЕННОЕ РАЗМЕЩЕНИЕ ДЕРЕВЯННЫХ ЦЕРКВЕЙ ВИННИЧИНЫ.

В статье рассмотрены особенности геопространственного распространения сакральных деревянных храмов и паломнических центров. Выделено сакральные объекты национального и местного значения. Раскрыто архитектурную и историческую ценность деревянных церквей Винничины XVII-XIX вв. Проанализировано и составлено картосхему геопространственного распространения деревянных церквей, на которой изображено сто девять деревянных святынь и восемь паломнических центров. Проложены маршруты к основным сакральным объектам и паломническим центрам.

В Винницкой области сохранились храмы XVII-XIX вв. К наиболее атрактивным храмам XVII в. относят Успения Пресвятой Богородицы (Ивановцы Барского района), Михайловская церковь (Винница), Успенская церковь (Кисляк Гайсинского района), Покрова Пресвятой Богородицы (Демидовка Жмеринского района), Покрова Пресвятой Богородицы (Лозовая Шаргородского района). В XVIII в. построены деревянные святыни Покрова Пресвятой Богородицы (Кацмазов Жмеринского района), Рождества Пресвятой Богородицы (Михайлин Козятинского района), Успения Пресвятой Богородицы (Райгород Немировского района), Святого Николая (Глинянец Немировского района), Святого Александра Невского (Цибулевка Тростянецкого района).

В XIX в. к наиболее посещаемым деревянным сакральным объектам относятся: Михайловская церковь (Тырловка Бершадского района), Церковь Иконы Божьей Матери (Жабелевка Винницкого района), Покровская церковь (Михайловка Гайсинского района), Зачатия Святой Анны (Пляхова Козятинского района). В пределах Винничины находится восемь паломнических центров: Лядовский мужской печерный монастырь Усекновения главы Иоанна Предтечи в Могилев-Подольском районе; Браиловский женский Святой Троицы монастырь; Иосафатовая долина находится у села Голинчинцы Шаргородского района; уникальный крест у Кресто-Воздвиженского храма города Калиновка; историко-культурный центр духовности и согласия в Виннице; Барская Икона Божией Матери находится в Свято-Успенском храме города Бар; крестный путь в Шаргороде; явление Христа на стволе дерева.

Сакральные объекты Винничины являются основой для развития туристической инфраструктуры, подготовки рекламной информации об уникальных сакральных и паломнических маршрутах, будет способствовать увеличению туристических потоков познавательного и религиозного направлений.

Ключевые слова: деревянная церковь, историческая ценность, туризм, паломнические центры, историко-культурные туристические ресурсы, сакральная архитектура, геопространственное распространение.

Summary:

Diana Tsestsiv, Ivan Volohsyn. GEOSPATIAL SPREADING TREES WOODEN CHURCHES VINNITSA REGION.

The article reviews the features of geospatial distribution of sacred wooden temples, as well as pilgrimage centers. Highlighted are sacred places of national and local significance. Revealed the architectural and historical value of wooden churches of Vinnychyna region in XVII-XIX centuries. Analyzed and mapped a scheme of geospatial distribution of wooden churches which shows 109 (one hundred and nine) wooden shrines and 8 (eight) pilgrimage centers.

Preserved temples of XVII-XIX centuries in Vinnytsa region. The most attractive churches of XVII century include Dormition of the Blessed Virgin Mary (Ivanivci Barskogo district), Mykhaylivska Church (Vinnytsa), Assumption Church (Kyslyak Haysynskogo district), Pokrovy the Holy Virgin (Demidovka Zhmerynka district), Pokrovy the Holy Virgin (Lozova, Shargorod district). In the XVIII century built wooden sanctuaries of Pokrovy the Holy Virgin (Katsmaziv Zhmerynka district), Nativity of the Blessed Virgin Mary (Mykhailyn, Koziatyn district), Assumption of the Blessed Virgin Mary (Rayhorod Nemirovsky district), Saint Nicholas (Hlynyanets Nemyriv district), Saint Alexander

Nevsky (Tsybulivka Trostyanets district).

In the XIX century the most visited sacral places include: Mykhailivska Church (Tyrlivka Bershad region), Church of the Icon of Bozhoyi Materi (Zhabelivka Vinnytsia region), Church of the Intercession (Mykhailivka Haysyn region), and Conception of Saint Anna (Plyahova Koziatyn region). There are 8 (eight) pilgrimage centers within Vinnytsya region. Lyadovskyy male Pechernyy monastery of the Beheading of John the Baptist in Mogilev-Podolsk district; Brailyvskyy women Holy Trinity Monastery; Valley of Jehoshaphat that is located near the village of Holynchyntsi Sharhorod region; unique cross near Hresto-Vozdvuzhenskogo temple in Kalynivka city; historical and cultural center of spirituality and harmony in Vinnytsya; Barska Icon of the Mother of God is located in the Holy Assumption Church in the city of Bar; Cross Path in Shargorod; Christ occurrence on a tree trunk.

Religious and sacral sites in Vinnytsya region are the basis for development of tourism infrastructure in the regions. Preparation of promotional information about the unique sacred and pilgrimage routes will help to increase tourist flow in religious-educational direction.

Keywords: wooden church, historical value, tourism, pilgrimage centers, historical and cultural tourism resources, sacred architecture, geospatial distribution.

Рецензент: проф. Брич В.Я. *Надійшла 01.11.2015р.*

УДК 911.3: 33: 338.48

Наталія ГАБЧАК

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті проведено аналіз сучасного стану та історичних аспектів розвитку лікувально-оздоровчого туризму в межах Закарпатської області. Виявлено чинники, які мали історичний вплив на розвиток санаторно-курортної мережі, їхнє територіальне розташування. Здійснено історико-географічний аналіз географії лікувально-оздоровчого туризму на теренах Закарпаття на межі XIX-XX ст. та визначено чинники, які сприяли й гальмували розвиток санаторно-курортної справи. Проаналізована динаміка кількості санаторно-курортних закладів та оздоровлених ними осіб в часовому розрізі 13 років (2000-2013рр.). Аналіз статистичних даних підтверджує скорочення кількості рекреантів, особливо в 2001, 2002, 2004, 2007, 2008, 2012 роках, що підтверджує періоди загострення економічної кризи, зменшення купівельної спроможності населення. Обґрунтовано необхідність діагностики, яка визначатиме такі показники як напрями туристичних потоків; зайнятість персоналу; прибутковість; рентабельність; окупність витрат; заповнюваність ліжкового фонду санаторно-курортних закладів на досліджуваній території.

Ключові слова: *санаторно-курортні та оздоровчі заклади, рекреанти, рекреаційні послуги.*

Актуальність. Закарпатська область володіє значним рекреаційним потенціалом, де розвиток санаторно-курортної сфери розглядається як ключовий чинник зростання економіки краю. Транскордонне розташування області є гарантом зростання щорічного попиту на відпочинок, лікування та оздоровлення людей.

На думку вітчизняного вченого М. Рутинського лікувально-оздоровчий туризм зазнає суттєвих змін. Традиційні санаторні курорти перестають бути місцем лікування і відпочинку осіб старшого віку і стають поліфункціональними оздоровчими центрами, розрахованими на широке коло споживачів [8]. Потенційний "клієнт-рекреант" із ближнього зарубіжжя вимагає підвищення комфортності в сфері санаторно-курортного лікування, загалом воно зорієнтоване на платоспроможне населення з високим рівнем доходів.

Нові підходи щодо забезпечення якісного функціонування санаторно-курортної та оздоровчої сфер, які забезпечують і проводять ефективну оздоровчу діяльність в умовах ринкових відносин є вкрай актуальною. Для Закарпатської області, яка володіє значними запасами природно-лікувальних ресурсів, виникає потреба у постійному дослідженні тенденцій успішної діяльності у сфері економічного піднесення курортної справи і підвищення рівня зайнятості населення. З вищенаведеного, бачимо важливість дослідження історії становлення та сучасного стану функціонування санаторно-курортної сфери досліджуваної території [2]. Очевидним є факт, що географія туристів, які подорожують з лікувальною метою зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лікувально-оздоровчий туризм є предметом досліджень як вітчизняних так і зарубіжних вчених. Серед них відомі праці В.В. Безуглого, М.Й. Рутинського, Н.Н. Кузнєцова, О.О. Любіцевої, А.А. Мазаракі, М.П. Мальської, В.К. Мамутова, В.С. Кравціва, В.В. Худо, В.І. Цибуха, Н.Ф. Габчак та інших.

Широкий спектр ресурсної бази туристично-рекреаційного потенціалу Закарпатської області відображено в працях В.І. Мацоли, В.І. Гетьмана, Н.М. Влащенко, Ф.Ф. Мазура. Різним аспектам розвитку санаторно-курортної сфери присвятили свої праці О.А. Нікітіна та В.І. Гетьман. Однак, незважаючи на вище наведені праці вчених щодо питань розвитку лі-

кувально-оздоровчого туризму на рекреаційних територіях Закарпатської області, багато аспектів проблем, які пов'язані з основними напрямами реформування рекреаційного середовища потребують додаткової уваги, зокрема: історія становлення та сучасний стан функціонування санаторно-оздоровчих та курортних закладів.

Постановка завдання. Метою наших досліджень було виокремлення основних тенденцій розвитку мережі санаторно-курортних територій Закарпатської області. Для досягнення мети вирішувались завдання, що полягають в: 1) зборі та систематизації різночасової інформації про історію становлення лікувально-оздоровчого туризму в межах Закарпатської області починаючи з часів Київської Русі і до сучасного періоду; 2) аналізі стану санаторно-курортних та оздоровчих закладів досліджуваної території; 3) вивчення динаміки заповнюваності рекреантами оздоровчих закладів та виокремлення головних об'єктивних причин її змін; 4) оцінюванні чинників розвитку рекреаційної сфери в структурі економіки Карпатського регіону; 5) покращенні системи рекреаційної діяльності шляхом визначення основних ознак рекреаційних послуг; 6) визначенні ролі інноваційних технологій в управлінні закладами санаторно-курортного профілю.

Виклад основного матеріалу. Сучасні українські археологи пов'язують появу в Закарпатті давніх купалень та місць виходів мінеральних джерел, цілющу воду яких через карпатську провінцію Дакію постачали для знаті багатих римських міст Подунав'я. Перші давньоукраїнські літописи згадують про популярність лікування на базі природних оздоровчих ресурсів у XII-XIII ст. серед жителів Київської Русі. Про використання в цю добу мінеральних джерел Закарпаття й Карпат збереглося чимало археологічних доказів. Перші згадки про "купальні" датуються 1463 роком, що підтверджує його популярність і дієвість ще в середні століття. Так, воду із мінеральних джерел Свалявщини у шкіряних міхах возили до дворів болгарських царів, імператорів Візантії, королів Угорщини, а згодом до Московії царю Івану Грозному [8].

У 1600 р. неподалік села Лумшори що на Перечинщені запрацював лікувальний заклад, який пізніше назвали "Курорт Лумшори". Упродовж XIII – на поч. XIX ст. слабо розвинута інфраструктура Закарпаття гальмувала створення нової мережі лікувальних закладів. На цей час добре були відомі здравниці Галичини, зокрема: Любінь Великий, Шкло, Немирів. Тільки в середині XIX ст. пік свого розвитку отримали мінеральні води Закарпаття. Так, в 1824 р. "Поляна купель" на міжнародній виставці отримала свою першу золоту медаль і всеєвропейське визнання кращої з мінеральних вод Старого Світу. Австрійський граф Шенборн в кінці XIX ст. організував промисловий розлив і експорт свалявських вод до багатьох країн Європи та віддалених – Австралії та США [3,8].

Після розпаду Російської та Австро-Угорської імперій політична карта Європи зазнала змін. Санаторно-курортна справа Закарпаття не визначалась періодом підйому, а навпаки курорти були невеликих розмірів і як правило перебували у приватній власності, що гальмувало її розвиток.

Період розбудови інфраструктури лікувального туризму на території Закарпатської області припав саме на той час коли вона перебувала у складі Чехословаччини. Сформувались оздоровчі центри Свалявського, Мукачівського, Ужгородського, Берегівського районів, які мають європейську славу і в даний час. Однак виходи цілющих мінеральних джерел досліджуваної території в міжвоєнний період не були затребувані в повній мірі, оскільки знаходились у відсталій західній частині України, з транспортною недоступністю і поступались по розвитку інфраструктури лікувально-оздоровчим курортам Чехії, Словаччини та Угорщини [4,8].

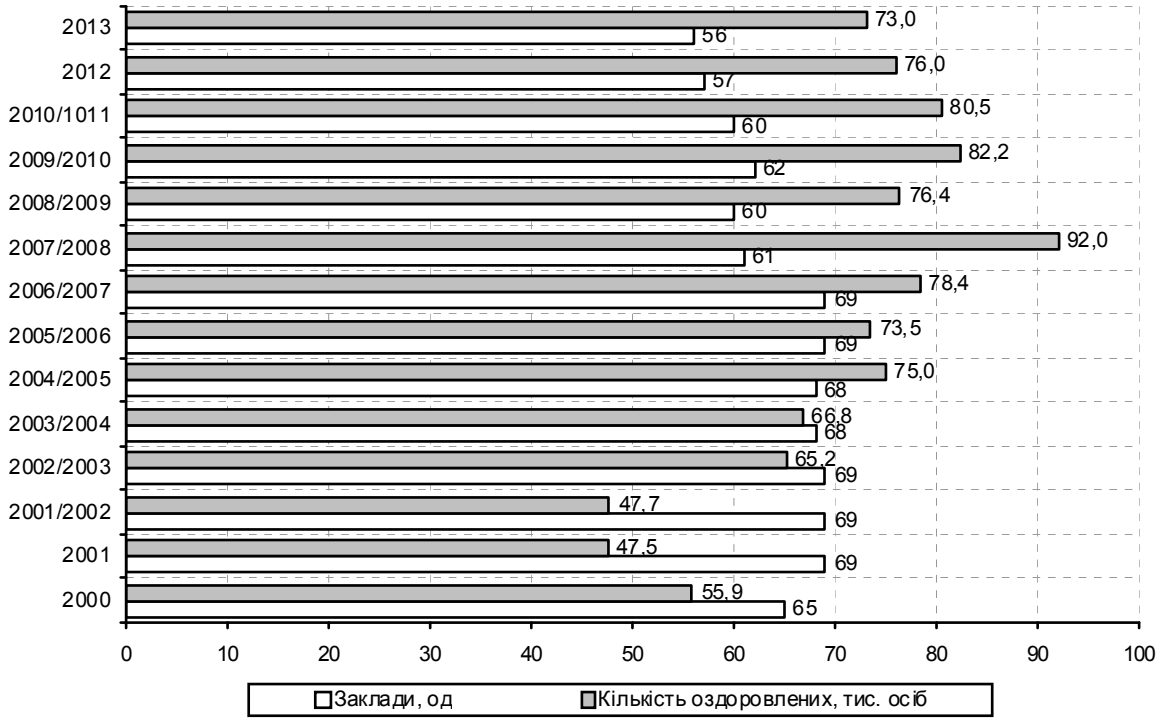
Наявність лікувальних природних ресурсів є важливою умовою розвитку санаторно-курортного лікування [7]. Так, на базі використання мінеральних і термальних вод та інших бальнеологічних ресурсів на території Закарпатської області станом на 01січня 2013 року функціонує 18 санаторіїв, 2 дитячі санаторії, 2 пансіонати з лікуванням, 3 дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії, 4 санаторії-профілакторії, 2 будинки відпочинку, 2 пансіонати відпочинку, 23 бази відпочинку та інші заклади відпочинку [5]. Найбільша кількість перерахованих суб'єктів зосереджена у Тячівському (26,8%), Свалявському (14,3%), Хустському (10,7%), Виноградівському (8,9%) та Мукачівському (7,1%) районах [2]. Аналіз статистичних даних наявності кількості санаторно-курортних закладів показав наступне *(таблиця 1)*.

У період 2000/2013рр. кількість даних закладів скоротилась із 65 (2000р.) до 56 (2013р.). Найбільше скорочення з 69 до 60 закладів припадає на 2007 рік, але за цей період на 50% зменшилась кількість санаторіїв-профілакторіїв та на 20% баз відпочинку, у той час як кількість санаторіїв зросла більше як на

30%. Незважаючи на скорочення кількості санаторно-курортних та оздоровчих закладів та їх ліжкового фонду, кількість оздоровлених осіб зросла з 55,9 тис. осіб у 2000р. до 73 тис. осіб у 2013 році. Найменша кількість оздоровлених зафіксована у 2001, 2002, 2004, 2007, 2008, 2012 роках так як це були пікові періоди економічної кризи, яка різко зменшила купівельну спроможність населення. Впродовж 2013р. діючими закладами оздоровлено 73 тис. осіб, що на 3% менше, ніж торік.

Таблиця 1

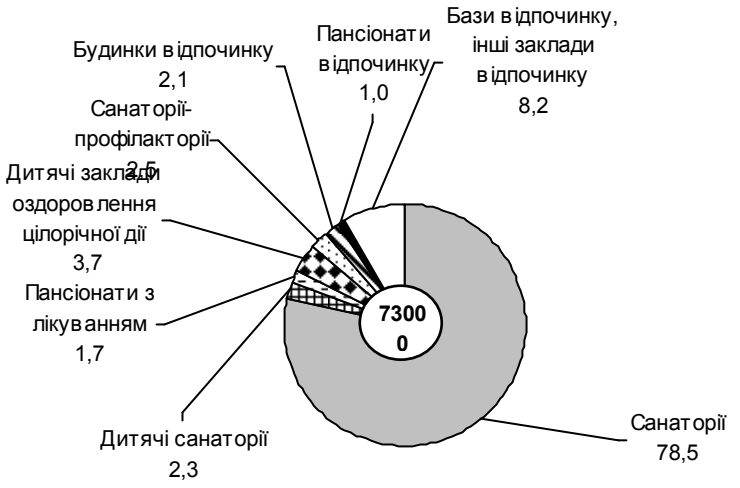
Динаміка кількості санаторно-курортних та оздоровчих закладів та оздоровлених ними осіб станом на 01.01.2013р. *[5]*

Щодо структури оздоровлених осіб по основних типах закладів, то у 2013р. найбільша кількість рекреантів перебувала в санаторіях – 78,5%; 8,2% – в базах відпочинку та інших закладах відпочинку; 3,7% – в дитячих закладах оздоровлення ціло-річної дії (*діаграма 1*)

Діаграма 1

Структура кількості оздоровлених осіб по видах закладів у 2013 році станом на 01.01.2013р. *[5]*

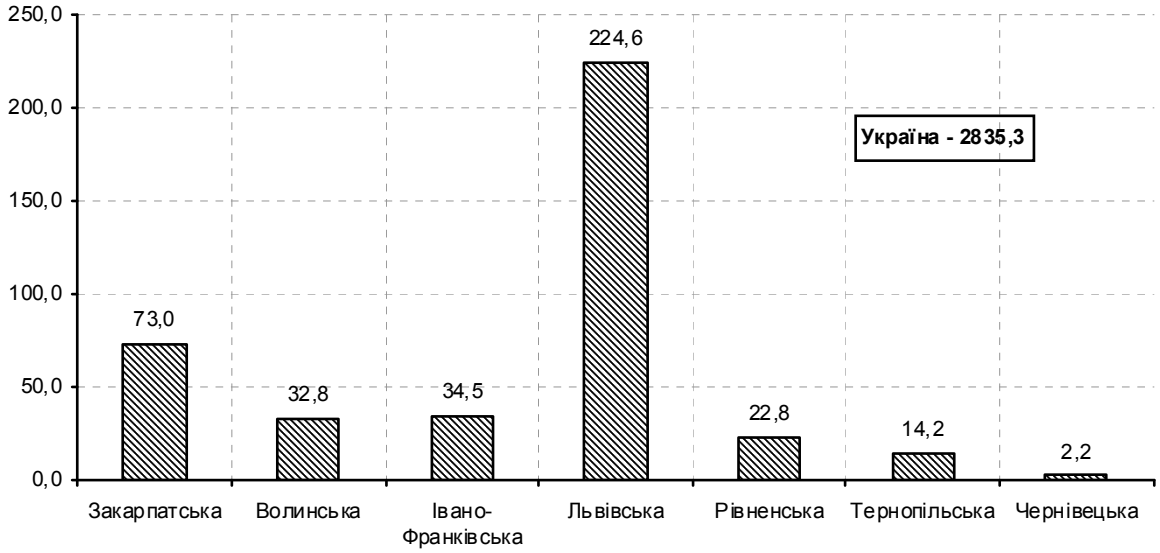

Якщо проаналізувати кількість оздоровлених по Західному регіону, то найбільший показник оздоровлених зафіксовано у Львівській (224,6 осіб) та Закарпатській (73 особи) областях, а найнижчий у Чернівецькій (2,2 осіб) у розрахунку на 10 тисяч населення *(таблиця 2)*

Таблиця 2

Кількість оздоровлених у санаторно-курортних закладах по Західному регіону у 2013 році станом на 01.01.2013р. [5]

(на 10 тис. населення; осіб)

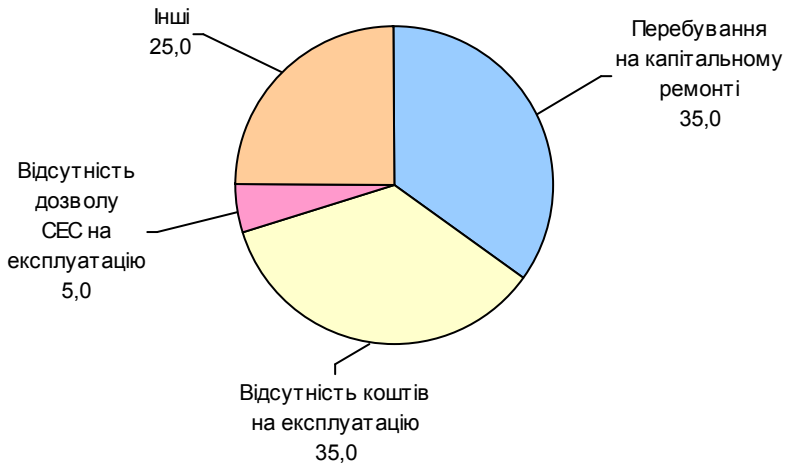

Щодо наявності санаторно-курортних та оздоровчих закладів в межах адміністративно-територіальних одиниць, то їх найбільша кількість зосереджена в Тячівському (15), Свалявському (8), Хустському (6), а найменша кількість відповідно у Воловецькому та Берегівському районах – 1. Цікавим є той факт, що впродовж 2013р. в Закарпатській області не працював 21 заклад місткістю 491 ліжко-місце, з них: 3 санаторії, 4 санаторії-профілакторії, 13 баз відпочинку та 1 дитячий оздоровчо-санаторний позаміський заклад. Причини призупинення діяльності цих лікувально-оздоровчих закладів наступні *(діаграма 2)*:

Діаграма 2

Структура санаторно-курортних та оздоровчих закладів за причинами, з яких вони не працювали протягом 2013 року [5]

(відсотків)

1) перебування частини закладів на капітальному ремонті; 2) відсутність коштів на експлуатацію; 3) відсутність дозволу СЕС на експлуатацію об'єктів.

Серед оздоровлених іноземних громадян (4047осіб) впродовж 2013р. у даних закладах області найбільше було рекреантів із Російської Федерації (3113 осіб), Білорусії (216 осіб) та Азербайджану – 141 особа, а із країн ближнього зарубіжжя: з Угорщини (111 осіб),

Ізраїля (118 осіб), Німеччини (45 осіб) та Словаччини (16 осіб). Ці цифри доводять необхідність розвивати напрями оздоровчо-курортної сфери на ближнє зарубіжжя як західне так і східне.

В минулому санаторно-курортні та оздоровчі заклади працювали більш динамічно і були зорієнтовані на розвиток масового оздоровлення населення. В даний час вектори різко змінились в умовах ринкового господарювання і кожен заклад отримавши самостійність сам створює свій бізнес-план щодо своєї ніші перебування в конкурентному середовищі. Якість оздоровчого процесу виходить на перші позиції і вона передбачає впровадження інноваційних методів профілактичного лікування й оздоровлення, вивчення та застосування нетрадиційних методів медицини. Важливою на даному етапі є оцінка санаторно-курортної послуги, яка повинна носити комплексний характер і включати в себе як основні так і додаткові послуги. До основних належать – оздоровчі, місця проживання, харчування, а до додаткових – екскурсійні, анімаційні та інші [1,2].

Результати діяльності санаторно-курортних закладів відображаються через такі показники як: сума продажної вартості путівок та фактичні витрати на один ліжко-день у середньому за рік. За аналітикою Ковач М.Й. у 2013р. сума продажної вартості всіх путівок санаторно-курортних та оздоровчих закладів становила 203288,5 тис. грн., а фактичні витрати на один ліжко-день у середньому за рік - 201 грн. Прогнозні значення суми продажної вартості всіх путівок на досліджуваній території є досить високими при низькій платоспроможності рекреантів. Аналіз статистичних даних показує, що загальна кількість рекреантів за метою відвідування в період з 2000 по 2013рр. скоротилась (*таблиця 3*)

Таблиця 3

Розподіл загальної кількості туристів за метою відвідування [5]

(осіб)

	2000р.	**2005р.**	**2006р.**	**2007р.**	**2008р.**	**2009р.**	**2010р.**	**2011р.**	**2012р.**	**2013р.**
Усього туристів	**144775**	**63796**	**69942**	**72970**	**76965**	**56320**	**52080**	**57029**	**20180**	**19892**
у тому числі:										
службова, ділова поїздка, бізнес, навчання	55768	20307	19219	14097	20534	14703	11393	9048	247	199
дозвілля, відпочинок	53996	35022	42777	53002	48273	34539	36887	46722	19081	19369
лікування	1003	575	156	367	414	244	92	108	277	62
спортивно-оздоровчий туризм	4901	3082	7763	5496	7729	2962	1034	551	248	5
спеціалізований туризм	1223	4681	–	–	12	27	4	4	4	-
інші цілі	27884	129	27	8	3	3845	2670	596	323	257
Із загальної кількості діти віком до 14 років	12919	5359	6323	6418	7043	5591	3128	3642	-	-
підлітки (15–17 років)	7430	4095	4848	6319	7258	3688	2631	3825	-	-
молодь (18–28 років)	14967	7857	10063	12165	10777	5928	6726	4458	-	-
Кількість екскурсантів	58916	45669	50226	44098	54640	28394	22053	16618	4890	1776
з них діти віком до 14 років включно	17710	7053	9432	4771	3233	3147	1258	3066	-	-

Це скорочення значною мірою обумовлено неконкурентоспроможністю підприємств рекреаційної сфери на міжнародному та вітчизняному ринку рекреаційних послуг. Перехід до ринкових відносин підвищив зацікавленість власників санаторно-курортних закладів в ефективності їх роботи та забезпеченості конкурентоздатності наданих ними послуг. В той же час вони стали залежними від можливості громадян України купувати санаторно-курортний продукт, від їх платоспроможності.

Дослідження стану санаторно-курортної сфери підтверджує, що вона прямо впливає на розвиток туристичної діяльності України, Закарпаття та інших регіонів. На сучасному етапі, нажаль, її охопили негативні тенденції, які в першу чергу спричинені відсутністю ефективної комплексної системи управління туристичною галуззю України та загальним зниженням платоспроможного попиту на національний туристичних продукт. За таких умов стратегічною метою політики у сфері туризму та санаторно-курортного комплексу, зокрема, є впровадження ефективних методів управління галуззю, які будуть спрямовані на підвищення якості всіх видів туристичних послуг та їх конкурентоспроможності як на вітчизняному, так і на світовому туристичних ринках. Подальші дослідження необхідно пов’язати з розробкою та обґрунтуванням системи економічних показників для діагностики впливу санаторно-курортного комплексу на розвиток ту-

ристичної діяльності в сучасних умовах господарювання досліджуваної території. Окрім аналізу обсягів санаторно-курортних послуг, ці показники будуть охоплювати напрями туристичних потоків, зайнятість персоналу, прибутковість, рентабельність, окупність витрат, фінансову стійкість видів діяльності, що визначають розвиток туристичної галузі.

Також, сучасний стан матеріально-технічної бази санаторно-лікувальних закладів залишається на рівні, далекому від світових стандартів. Тому ключовим питанням органів державного управління та місцевого самоврядування Закарпатської області слід вважати збільшення об'єктів і їх потужностей, налагодження конкурентоспроможного ринку рекреаційних послуг шляхом модернізації існуючої матеріально-технічної бази, підвищення якості життя населення, що забезпечить зростання їхньої купівельної спроможності [6]. Необхідно покращити рівень сервісу, розширити мережу курортної анімації, удосконалити і більш публічно використовувати рекламу, підвищити рівень культури обслуговування тощо.

Висновки. Отже, сучасний етап розвитку туристичної сфери Закарпатської області характеризується різким падінням попиту на санаторно-курортні послуги. Це призводить до зниження показників заповнюваності ліжкового фонду санаторно-курортних установ, суттєвого зниження рівня ефективності їх діяльності. Основними причинами такого стану є: 1) неплатоспроможність населення оплачувати відпочинок до санаторно-курортних закладів; 2) зниження якості санаторно-курортних послуг; 3) відсутність ефективної державної політики, як в сфері соціальної підтримки населення, так і в напрямі економічного та податкового сприяння діяльності закладів даного сектору. Однак, на досліджуваній території очевидна наявність чинників для перспективності та економічної доцільності розвитку лікувально-оздоровчої сфери, перетворення її при покращенні економічної ситуації в краї в туристично-оздоровчу зону загальноєвропейського значення. Тільки тоді санаторно-курортна та оздоровча сфера зможе ефективно і надійно функціонувати й забезпечувати свій постійний розвиток, стати конкурентоспроможною серед аналогічних рекреаційних формувань Карпатського регіону та ближнього зарубіжжя.

Література:

1. *Влащенко Н. М.* Потенціал санаторно-курортного комплексу: завдання дослідження і розвитку */Н. М. Ващенко* [Електрон. ресурс]–Режим доступу www.nbuv.gov.ua
2. *Габчак Н.Ф.* Формування санаторно-курортної та оздоровчої сфери в межах Закарпатської області: головні аспекти дослідження / *Н.Ф.Габчак* // ж-л Географія та Туризм. Наук.зб. Вип.23. – Київ, 2012. _ С.113-120.
3. *Гетьман В.І.* Курортно-рекреаційні системи Українських Карпат / *В.І.Гетьман* //Український географічний журнал. – 1999. – № 3. – С. 34–37.
4. *Гетьман В.І.* Сучасний стан і перспективи розвитку курортної справи в Карпатському регіоні / *В.І.Гетьман* // Гори і люди (у контексті сталого розвитку. Матеріали міжнар.наук. конф. (м.Рахів, 14-18 жовтня, 2002. – С. 39–41.
5. Закарпаття – санаторії та туризм [Текст]: Статистичний збірник / Держ. ком. статистики України, Головне упр. Статистики у Закарпатській обл. / *О. А. Рябцева* (відп. за вип.). – Ужгород, 2014. – 99 с.
6. *Мазур Ф.Ф.* Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на прикладі Карпатського регіону): Рекомендовано МОНУ як навч. посібник для студентів ВНЗ / *Ф.Ф.Мазур*. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 96 с.
7. *Мацола В.І.* Формування і розвиток рекреаційно-туристичного комплексу Закарпатської області: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.10.02 /НАН України Інститут регіональних досліджень. *В.І.Мацола*. – Львів, 1996. – 29 с.
8. *Рутинський М.Й.* Географія лікувально-оздоровчого туризму у Західному регіоні України на межі XIX-XX ст. / *М.Й.Рутинський.* Матеріали VII Міжнародної конференції "Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід" (4-6 жовтня 2013р.) Львів-Тернопіль. – С. 487-493.

References:

1. *Vlashhenko N. M.* Potencial sanatorno-kurortnogo kompleksu: zavdannya doslidzhennya i rozvy`tku */N. M. Vashhenko* [Elektron. resurs]–Rezhy`m dostupu www.nbuv.gov.ua
2. *Gabchak N.F.* Formuvannya sanatorno-kurortnoyi ta ozdorovchoyi sfery` v mezhax Zakarpats`koyi oblasti: golovni aspekty` doslidzhennya / *N.F.Gabchak* // zh-l Geografiya ta Tury`zm. Nauk.zb. Vy`p.23. – Ky`yiv, 2012. _ S.113-120.
3. *Get`man V.I.* Kurortno-rekreacijni sy`stemy` Ukrayins`ky`x Karpat / *V.I.Get`man* //Ukrayins`ky`j geografichny`j zhurnal. – 1999. – # 3. – S. 34–37.
4. *Get`man V.I.* Suchasny`j stan i perspekty`vy` rozvy`tku kurortnoyi spravy` v Karpats`komu regioni / *V.I.Get`man* // Gory` i lyudy` (u konteksti stalogo rozvy`tku. Materialy` mizhnar.nauk. konf. (m.Raxiv, 14-18 zhovtnya, 2002. – S. 39–41.
5. Zakarpattya – sanatoriyi ta tury`zm [Tekst]: Staty`sty`chny`j zbirny`k / Derzh. kom. staty`sty`ky` Ukrayiny`, Golovne upr. Staty`sty`ky` u Zakarpats`kij obl. / *O. A. Ryabceva* (vidp. za vy`p.). – Uzhgorod, 2014. – 99 s.
6. *Mazur F.F.* Social`no-ekonomichni umovy` rozvy`tku rekreacijnoyi industriyi (na pry`kladi Karpats`kogo regionu): Rekomendovano MONU yak navch. posibny`k dlya studentiv VNZ / *F.F.Mazur*. – K.: Centr navchal`noyi literatury`, 2005. – 96 s.
7. *Maczola V.I.* Formuvannya i rozvy`tok rekreacijno-tury`sty`chnogo kompleksu Zakarpats`koyi oblasti: Avtoref. dy`s... kand. ekon. nauk: 08.10.02 /NAN Ukrayiny` Insty`tut regional`ny`x doslidzhen`. *V.I.Maczola.* – L`viv, 1996. – 29 s.
8. *Ruty`ns`ky`j M.J.* Geografiya likuval`no-ozdorovchogo tury`zmu u Zaxidnomu regioni Ukrayiny` na mezhi XIX-XX st. / *M.J.Ruty`ns`ky`j.* Materialy` VII Mizhnarodnoyi konferenciyi "Geografiya, ekonomika i tury`zm: nacional`ny`j ta

mizhnarodny`j dosvid" (4-6 zhovtnya 2013r.) L`viv-Ternopil`. – S. 487-493.

Резюме:

Н.Ф.Габчак. ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ЛЕЧЕБНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ.

В статье проанализированы современное состояние и исторические аспекты развития лечебно-оздоровительного туризма в пределах Закарпатской области. Обнаружены факторы, которые имели историческое влияние на развитие санаторно-курортной сети, их территориальное размещение. Обоснованно, что важность изучения круга вопросов, связанных с функционированием лечебно-оздоровительного туризма, очевидна для Закарпатской области, потому что она имеет значительные запасы природно-лечебных ресурсов, по этому возникает потребность в постоянном изучении тенденций успешной деятельности в сфере экономического подъема курортного дела и роста уровня занятости населения.

Выполнен историко-географический анализ развития лечебно-оздоровительного туризма Закарпатской области на границе XIX-XX в. и определены факторы, стабилизировавшие и тормозившие развитие санаторно-курортного дела. Проанализирована динамика оздоровленных пациентов в санаторно-курортных объектах на протяжении 13 лет (2000-2013гг.). Проведен анализ статистических данных сокращения количества рекреантов в 2001, 2002, 2004, 2007, 2008, 2012 годах, который подтверждает периоды обострения экономического кризиса, уменьшения покупательной возможности населения и т.п.. Определены причины приостановки деятельности отдельных лечебно-оздоровительных заведений.

Рассмотрены вопросы перспектив развития лечебно-оздоровительного туризма, а именно: 1) увеличение оздоровления иностранных граждан на основании контрактов о сотрудничестве в пределах трансграничных территорий; 2) улучшение основных и дополнительных услуг в санаторно-курортных и оздоровительных заведениях; 3) внедрение эффективных способов управления отраслью. Обоснованы необходимость диагностики, которая определяет такие показатели: направление туристических потоков, занятость персонала, прибыльность, рентабельность, окупаемость затрат, заполнение коечного фонда санаторно-курортных заведений на исследуемой территории.

Ключевые слова: санаторно-курортные и оздоровительные учреждения, рекреанты, рекреационные услуги.

Summary:

N.F. Habchak. HISTORY OF FORMATION AND CURRENT STATE OF HEALTH TOURISM IN TRANSCARPATHIA.

The current state and historical aspects of Medical and Health Tourism in the Transcarpathian region has been analyzed in this article. The factors influencing the historical development of the sanatorium and spa network and its geographic location have been distinguished. The investigation of the issues related to the Medical and Health Tourism operation in the Transcarpathian region with its significant reserves of natural medicinal resources is obvious. So it is necessary to study the trends in the Spa Industry for obtaining the progress and economic growth in it and increasing the employment of local people as well. The historical and geographical analysis of the Medical and Health Tourism on the territory of Transcarpathia in the XIX-XX centuries has been done. The factors that contributed and hampered the growth of sanatorium and resort business have been defined.

The dynamics of the spa facilities number and the amount of recovered persons in 2000-2013 (the period of 13 years) has been analyzed.The analysis of statistical data confirms the reduction in the number of tourists, especially in 2001, 2002, 2004, 2007, 2008, 2012 respectively. It coincides with the exacerbation of the economic crisis and the reducing of the consumer's purchasing power. The reasons of suspension of the certain medical and recreational facilities have been defined.

The prospects for future development have been worked out, including: 1) increasing the number of the recovery of foreign citizens through the signing of cooperation agreements within the cross-border regions; 2) improving the quality of the basic and additional services at the health resort and spa institutions; 3) implementation of the effective management and so on. The author has explained the necessity of the diagnostics that determines such factors as trends of the tourist flows; staff; income; profitability; cost recovery and occupancy of beds at the health resort and spa institutions.

Keywords: health resorts and recreational facilities, recreants, recreational services.

Рецензент: проф. Брич В.Я. *Надійшла 08.09.2015р.*

UDC 911.3:502(477.81) Mykhailo MELNIICHUK, Taras BEZSMERTNIUK

NATURE RESERVE COMPONENT OF THE RECREATIONAL POTENTIAL OF RIVNE REGION

In the article the nature reserved fund of Rivne region and its place in the structure of the recreational potential of the region are considered. The results of research of nature reserved fund of Rivne region are represented. The problems and prospects of tourist and recreational use of natural protected areas and objects of the region were analyzed. The role and importance of nature reserved fund for the development of recreational industry of Rivne region

are considered.

Key words:*nature reserved fund, natural protected areas and objects, recreational potential, recreational industry, Rivne region.*

Formulation of the problem. The definition of tourism as one of the sectors of priority development in many regions of Ukraine necessitates all-round evaluation of possibilities of wide use of territories for tourist and recreation activities. One of the actual directions for today in Ukraine is organization of recreational activity in natural protected areas, which does not have yet sufficient scientific and organizational justification, that determines the actuality of its study. In this regard, the important task of geographical science is to conduct research aimed at studying of tourist and recreational potential of territories and objects of natural reserve fund (NRF) of Ukraine and principles of its rational use.

Rivne region owns considerable natural resource and historical and cultural potential, that next to bright regional features create all preconditions for organization of modern tourist infrastructure and development of domestic and international tourism in its territory. Special place in the structure of recreational industry of the region is occupied by natural protected objects. The stored natural landscapes, relief features, availability of water and forest resources create favorable preconditions for development of tourist and recreational activities.

Analysis of the last researches. The different aspects of the investigated theme are lighted up in works of domestic and foreign scientists. N. Fomenko marks that a necessary condition for development of recreation is a presence of recreational potential that can be estimated in different scales: at the level of the world, country, district and so on. The scientist defines recreational potential as a combination of natural, cultural, historical and socio-economic preconditions of organization of recreational activities on certain territory [14]. An important component part of the recreational potential are recreational resources. P. Masliak considers that "recreational resources are objects, phenomena and processes of natural and anthropogenic origin that are or can be used for the development of recreation and tourism" [8]. O. Beidyk in the structure of the recreational and tourist resources (RTR) highlights natural and anthropogenic RTR, which include natural protected areas [1]. Features and specific of recreational nature management on the basis of territories and objects of the nature reserve fund are represented in researches of A. Aleksandrova, O. Balatskyi, D. Bishop, V. Hetman, M. Hrin, V. Dezhkin, O. Dmytruk, S. Dmytruk, V. Yena, M. Kukurudza, I. Muzyka, Yu. Panasovskyi, Yu. Puzachenko, A. Filips, P. Tsaryk, A. Chupys and others. Results of researches of nature reserve fund of Rivne region are reflected in works of T. Andriienko, H. Antonova, Yu. Hryshchenko, M. Huidash, P. Kolodych, I. Korotun, L. Korotun, A. Mereminskyi, O. Tokar, A. Yakymchuk and others [11; 7; 13].

Formulation of aims of the article. The purpose of the article is to research the nature reserve component of the recreational potential of Rivne region. For the achievement of aims the tasks were as follows:

– to describe the nature reserve fund and define its place in the structure of the recreational potential of the region;

– to define present problems and prospects of tourist and recreational use of natural protected areas and objects of Rivne region;

– to consider the role and importance of nature reserve fund for the development of recreational industry of the region.

The main material. Rivne region owns considerable recreational potential for development of tourism, foremost – internal: 3258 sights of history, culture and architecture, and also reserves, natural and landscape parks, preserved authentic historical and cultural heritage of Polissia and Volyn, existing forest and water resources, 50 hotels and others accommodation, about 70 farmsteads of rural tourism. Thus, the area could successfully compete, foremost, for the Ukrainian clients in the segment of rural, green, cultural, ideological tourism [12]. We have conducted research on the use of recreational potential of territories and objects of NRF of Rivne region.

Nature reserve fund of Ukraine – areas of land and water space, natural complexes and objects, that have special nature protection, scientific, aesthetic, recreational and other value and marked to preserve the natural variety of landscapes, gene pool of flora and fauna, maintenance of general ecological balance and providing background environmental monitoring [5].

To the nature reserve fund of Ukraine belong:

1) natural territories and objects – natural reserves, biosphere reserves, national nature parks, regional landscape parks, wildlife preserves, sights of nature, protected natural boundaries;

2) artificially created objects – botanical gardens, dendrological parks, zoological parks, parks-sights of park and garden art [5].

By the state on in 01.01.2015 on territory of the region there were 310 protected objects by a

general area 181,5 thousand hectares, from them national value are 27 objects by an area over 64,9 thousand hectares, local value 283 objects by an area more than 116,6 thousand hectares. The share of the nature reserve fund is for almost 9.05% of territory of the region.

Table 1

The structure of natural protected objects of national and local value of Rivne region by the state on 01.01.2015

Categories of NRF	Objects of nature reserve fund					
	National value		Local value		Total	
	Number	Area, ha	Number	Area, ha	Number	Area, ha
Natural reserves	1	42289	-	-	1	42289
National nature parks	1	5448,3	-	-	1	5448,3
Regional landscape parks	-	-	3	58708	3	58708
Wildlife preserves	13	16720	112	53887,3	125	70607,3
Sights of nature	8	420,2	59	394,42	67	814,62
Dendrological parks	1	29,5	-	-	1	29,5
Zoological parks	1	11,6	-	-	1	11,6
Parks-sights of park and garden art	2	39	12	128	14	167
State protected natural boundaries	-	-	97	3454,9	97	3454,9
Total in region	27	64957,6	283	116572,62	310	181530,22

Source: compiled on the basis [6]

The nature reserve fund of Rivneregion is represented practically by all categories of the protected areas, with the exception of biosphere reserves and botanical gardens (Table 1). The largest share in the structure of nature reserve fund of Rivne region by the number of objects is occupied by wildlife preserves and protected natural boundaries. By the least amount of objects in the region presented such categories of NRF as natural reserves, national natural parks, dendrological parks and zoological parks. At the same time the largest area in the structure of nature reserve fund occupied by wildlife preserves, regional landscape parks, national nature park and natural reserve.

The highest percent of protected areas is observed on territory of Zdolbuniv, Zarichnenskyi and Dubrovytskyi districts. In Mlyniv, Koretskyi and Demydiv districts a percent of protected areas is the lowest (Table 2).

Table 2

Territories and objects of NRF of Rivne region in terms of units of administrative-territorial system

Units of administrative-territorial system (district, city)	The area of district, city, ths. ha	The area of protected objects of NRF, ths. ha	Nature reserve fund, %
Bereznivskyi district	171,4	19,7	11,4
Volodymyretskyi district	194,6	19,2	9,8
Hoshchanskyi district	69,2	0,7	1
Demydiv district	37,7	<0,1	0,26
Dubno district	120	2,7	2,25
Dubrovytskyi district	182	27,3	15
Zarichnenskyi district	144,2	36,4	25,2
Zdolbuniv district	66	26,9	40,7
Koretskyi district	72	0,3	0,41
Kostopil district	149,6	1,8	1,2
Mlyniv district	102	0,6	0,58
Ostroh district	70	3,9	5,5
Radyvyliv district	74,5	1,1	1,4
Rivne district	119,7	1,0	0,83
Rokytnivskyi district	235,4	27,0	11,4
Sarnenskyi district	196,8	12,8	6,5
The city of Ostroh	1,1	0,007	0,63
The city of Rivne	5,9	0,05	0,84
Total in region	2005,1	181,5	9,05

Source: compiled and calculated on the basis of information of the Department of Ecology and Natural Resources of Rivne Regional State Administration [6]

Over the past 20 years the area of nature reserve fund of Rivne region increased by 38%. More than 65% of the total area of nature reserve fund of Rivne region occupy forest and wetland formation. Current level of protected area in the region (9%) higher than the average in Ukraine (6%), however significantly lower from the European countries and the average for Europe (14%) [12].

According to the "Strategy of development of Rivne region for the period till 2020" [12] one of the directions, which is supposed to develop tourism for satisfaction of necessities and expectations of the target groups of tourists, provides for the retention of tourists in the region through recreational tourism based on the natural potential of the region. Under these conditions an important role in this process can play exactly the territories and objects of nature reserve fund of the region.

Significant tourist potential has National Park "Dermansko-Ostrozkyi" with area of 5,448 thousand hectares, which is located on the territory of Ostroh and Zdolbuniv districts and occupies a narrow part of the Small Polissia, sandwiched between the Mizotskyi ridge and Kremenets sublimity. According to the Regulations of the National Park "Dermansko-Ostrozkyi" [10] the park was created to preserve valuable natural areas and historical and cultural objects that have an important nature protection, scientific, aesthetic, educational, recreational and health value. Among the main tasks of the Park we note the following:

– preservation and reproduction of valuable natural, historical and cultural complexes and objects;

– creating conditions for organized tourism, rest and other types of recreational activity in natural conditions with observance of protection regime of protected natural complexes and objects;

– the organization and implementation of scientific research, including the study of natural complexes and their changes in terms of recreational use, management and efficient use of natural resources.

The territory of National Park "Dermansko-Ostrozkyi" is marked significant recreational potential. There are all groups of landscapes – closed spaces with low visibility, with medium semi-open review and open with great visibility. The territory of the National Park with its forest arrays, dome-shaped elevations among the plain, original swamps, a large number of rare plants (especially orchids) has great prospects for development of tourism (primarily ecological, green and local history), conducting photographing, filming and others like that. The region is picturesque and interesting, but little-known to the population of Ukraine. On territory of Park there is a large number of water objects that can be used for the purposes of recreation (amateur fishing, beach rest). Among them, the pearl of the National Park – Novomalynskyi became, ponds near the villages of Bushcha, Buderazh, Mosty, Sviate. Through the territory of Park and near it flow the picturesque rivers (Horyn, Viliia, Kutianka and others) [2].

The territory of the location of the Park is interesting not only from a natural point of view, it is also a unique historical and cultural region. Around there are attractions such as Ostroh – the city-fortress, family nest of the princes of Ostrog, a monastery, founded by them in Mezhyrichchia, the ruins of the castle in Novomalyn, the village of Derman, birthplace of the famous poet, publicist, public and political figure Ulas Samchuk. In some villages extremely interesting historical curiosities were saved: the watermill in the village Mosty of Zdolbuniv district, deeper wells (more than 60 m) in villages Mala Moshchanytsia and Bushcha, dug up in the spurs of the Volyn upland in the early XX century [4].

On the territory of the region there are also three regional landscape parks (RLP), which are promising for the development of tourist and recreational activity (Table 3).

A special place in ecotourism ecological and educational activity belongs to nature reserves, on the territories of which are created museums of nature, some of them have "information and ecological visitor centers", ecological trails, viewing platforms, special areas with collections of types of plants that grow in the protected area, area with enclosures for wild animals – residents of the reserve. You can visit them only escorted by the employee of reserve [3].

Located on the territory of region Rivne nature reserve with a total area of 42.3 thousand hectares is the largest in Ukraine and consists of four arrays located in the territory of Volodymyretskyi, Dubrovytskyi, Rokytnivskyi and Sarnenskyi districts. The most beautiful lakes of Ukrainian Polissia enter in the complement of reserve – Somyne and Bile and by an area of 12.7 thousand hectares of peat-marsh array of international value of Perebrody.

Among other interesting objects of nature reserve fund of the region it should be noted also the State dendrological park of Bereznivskyi forest college in the city of Berezne, by an area of 29,5 hectares, where grow more than 750 types of plant, including 18 species listed in the Red book of Ukraine. Except typical for this zone plants here grow exotic representatives of the Far East,

Siberia, the Crimea, the Caucasus, Central Asia, America, Japan and China. Rivne zoological park with an area of 11.6 ha in the city of Rivne is a special natural complex in the system of the city that combines in itself natural environment and artificial structures and is used for keeping different types of animals in captivity. The main tasks that confront the zoo are the demonstration of the living representatives of wild fauna, educational work, the preservation and breeding of rare, endangered species of animals, scientifically-research work from the study of biology of wild animals. The zoo contains 181 types of animals, including 12 types listed in the Red book of Ukraine. In the north of the region on territory of botanical sight of nature "Yuzefinska dacha" in Rokytnivskyi district saved the oak-patriarch – Yuzefinskyi oak (the oak of Prince Igor) – the oldest in Ukraine, which age is more than 1350 years. This oak is listed in the Ukrainian book of records, its took second place in the nationwide contest of the oldest trees of Ukraine [4]. Other natural protected areas and objects (wildlife preserves, protected natural boundaries, parks-sights of park and garden art) have a cognitive value in recreational purposes.

Table 3

Regional landscape parks of Rivne region

The name of the RLP	Park area, ths. ha	Location	Characteristic features
"Prypiat-Stokhid"	21,6	Zarichnenskyi district	Represents one of the most unique natural complexes both in Ukraine and in Eastern Europe, with a particularly attractive lakes with sandy shores and the rivers Prypiat and Stokhid, which merge to remind the delta Danube
"Dermansko-Mostivskyi"	19,8	Zdolbuniv district	Creating of the park allowed while maintaining traditional farming to develop new activities – recreation and tourism, and to promote the preservation of unique and typical natural complexes, historical and cultural monuments of ancient Derman and other settlements
"Nadsluchanskyi"	17,2	Bereznivskyi district	Has special aesthetic value. Is popular type of tourism like rafting on river Sluch that allows you to get acquainted with unique scenery of "Nadsluchanska Switzerland"

Source: compiled by the author on the basis [4]

At the same time, despite the wealth of nature and anthropogenic recreation and tourist resources of Rivne region, the recreational potential of the region is used ineffectively, and recreational activity on the basis of nature protected objects is not developing at full power. There are a number of problems on the way of organization of recreational activity within of nature reserve fund:

– the absence of necessary initial capital for the financing of works on creation of science and natural history centers, formation of special programs of recreational activities within the territories and objects of nature reserve fund;

– the absence of tourism organizations, whose activity is associated with recreational use of nature reserve fund;

– the regular employees of administrations of nature protected objects are not enough experienced in the issues of organization of recreational activity, especially in the field of marketing, cognitive programs for different categories of visitors, pricing of tourist and recreational product;

– insignificant are investments in tourist infrastructure and, in particular, in introduction of the ecological programs that impact on the hotel, transport service, services;

– the absence of advertising about the recreational territories of national nature parks and popularization in mass media;

– the limitations of tourist routes in the places of nature reserve fund and them unsatisfactory arrangement;

– the absence of management and marketing to attract potential tourists to visit even those territories that have a certain infrastructure for reception, accommodation and servicing of guests;

– insufficient assessment of the possible participation of local population in development of recreational activities of the local territories.

The importance of the nature reserve component of the recreational potential is certified by the individual items of the priority directions of development of Rivne region, concerted with the State strategy of regional development for the period until 2020, namely:

– rational use of recreational resources of the territories and objects of nature reserve fund for the formation of economic environment and development of sphere of employment of population in the region;

– an increase of level of awareness of

population in relation to the values of territories and objects of the nature reserve fund and bringing in of population to the management;

– the preservation of historical and cultural values and natural heritage, providing of availability to cultural and natural heritage;

– use of cultural heritage objects for conducting of tourist activities;

– development of green tourism in rural areas;

– creation of quality tourist product on the basis of the rational use of tourist resources, determination of zones of priority development of tourism through tourist zoning of regions;

– formation of positive image of the region in the sphere of tourism in foreign and domestic tourist market [12].

Beginning from 2010, in Rivne region began the realization of project "Volyn is tourist", in basis of which is the formation of integral tourist offer on the territory of historical Volyn (Rivne, Volyn, Ternopil, Zhytomyr, Khmelnytskyi regions). Between the five regions which historically belong to the borders of the "Great Volyn", signed the agreement on cooperation that provides for joint implementation of the project. Worked out conception of brand "Volyn is tourist", started the manufacture of image advertising and information production about tourist potential of Volyn, activities for the development and placement of outdoor advertising, road advertising designs, developed promotional videos, created and operates Internet portal [9]. Developed network of tourist routes on the territory of Rivne and neighboring regions for all categories of consumers on various thematic directions, in particular natural and ecological routes covering the available resources of nature reserve fund for development of ecological tourism. In this regard, the paramount importance is acquired by the decision of next objectives:

– the expansion of volumes of the use of tourist resources and increase of attractiveness of objects which have tourist potential;

– development of new complex tourist products, infrastructure and services around specific objects and sights;

– the development of skills in the sphere of rural green tourism;

– certification and marketing of objects of tourism and tourist product;

– creation a system of informing of tourists;

– creation of new workplaces;

– installation of information signs for territories and objects that are promising for development of ecological tourism;

– the research of the ecological state of water objects and recreational areas;

– arrangement of health, parks areas and objects of natural environment.

Organization of ecological tourism and recreation in the region will allow to expand the range of services that owners of green estates can provide to guests, that's why the large interest from their side is caused the creation of national natural parks [4].

The presence of objects of nature reserve fund has considerable potential for development of tourism and realization of work from ecological education of population of Rivne area. Territories and objects with special status of protection are today a major resource for the development of tourism and recreation industry by expanding the range of services offered and the formation of unique tourism products.

The creation and arrangement of tourist routes, the implementation of environmental educational work among tourists contribute to the expansion of tourist and recreational services (ecological and tourist trails, nature museums of nature). Perspective direction of attraction of the nature reserve objects is their use in recreational and sightseeing purposes on condition of observance of nature protection component.

The development of recreational activities on the basis of territories and objects of nature reserve fund of Rivne region will assist the decision of next tasks: perfection the tourist image of the region, attracting tourists, creation of new workplaces, ecological education, development of infrastructure (hotels, restaurants) and services (transport and communications, selling of souvenirs) and others.

Recreational nature management is a combination of organization of rest of population with the use of natural terms and resources of territory, that in turn, envisages the changes of the state of natural environment under the influence of recreational activities, the use of a population of natural recreational resources, restoration of the life-breaths of labor resources [14, p. 10]. Thus, nature protected territories have not only scientific, but also socio-economic importance.

Conclusions. Rivne region has considerable tourist potential, in the structure of that one of the main places is occupied by territories and objects of the nature reserve fund. Especially it applies territories of higher status, namely national nature parks and regional landscape parks, that are the basis for the conduct of tourist and excursion activities in the region. Nature reserve component of the recreational potential of Rivne region is developing, but slow pace, due, above all, the

overall development of regional infrastructure and shortcomings of legal regulation of tourist and recreational use of nature protected areas and objects. Further study of nature and anthropogenic recreation and tourist resources is the pressing question of development of natural reserve territories and objects.

References:

1. *Beidyk O.O.* Rekreatsiino-turystski resursy Ukrainy: metodolohiia ta metodyka analizu, terminolohiia, raionuvannia / *Beidyk O.O.* – K.: Vydavnychyi tsentr KNU im. T.H. Shevchenka, 2001. – 395 s.
2. *Hetman V. I.* Natsionalnyi pryrodnyi park «Dermansko-Ostrozkyi»: rekreatsiino-piznavalni resursy / *V. I. Hetman* // Heohrafiia, Ekolohiia, Turyzm: teoriia, metodolohiia, praktyka. Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoi 25-richchiu heohrafichnoho fakultetu Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka (21-23 travnia 2015 r.) – Ternopil: SMP "Taip", 2015. – S. 351 – 353.
3. *Dmytruk O.Yu., Dmytruk S.V.* Ekoturyzm : Navchalnyi posibnyk. – K.: Alterpres, 2009. – 358 s.
4. Dopovid pro stan navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha v Rivnenskii oblasti u 2013 rotsi [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ecorivne.gov.ua/tmp/dopovid_2013.pdf
5. Zakon Ukrainy "Pro pryrodno-zapovidnyi fond Ukrainy" [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-12
6. Zapovidni obiekty Rivnenshchyny [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ecorivne.gov.ua/reserve/
7. *Korotun I.M., Korotun L.K.* Heohrafiia Rivnenskoi oblasti: pryroda, naselennia, hospodarstvo, ekolohiia. Navch. pidruchnyk. – Rivne, 1996. – 380 s.
8. *Masliak P.O.* Rekreatsiina heohrafiia : navch. posib. / *P.O. Masliak.* – K.: Vyd-vo "Znannia", 2008. – 343 s.
9. Ofitsiinyi sait informatsiinoho internet-portalu "Volyn turystychna" [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.volyntravel.com.ua/
10. Polozhennia pro natsionalnyi pryrodnyi park "Dermansko-Ostrozkyi" [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.menr.gov.ua/docs/normakty/dod%20do%20273.doc
11. Pryrodno-zapovidnyi fond Rivnenskoi oblasti / Derzh. upr. okhorony navkolysh. pryrod. seredovyshcha v Rivnen. obl. ; Rivnen. tsentr marketynhovykh doslidzh., [*avtor y uporiad. : H. M. Antonova ta in. ; nauk. red. Yu. M. Hryshchenko ; peredm. : P. D. Kolodych, Yu. M. Hryshchenko, H. M. Mykytyn ; fotoil. : B. M. Bertash*]. – Rivne : Volyn. oberehy, 2008. – 216 s. : il.
12. Stratehiia rozvytku Rivnenskoi oblasti na period do 2020 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.rv.gov.ua/sitenew/data/upload/photo/8/strategiya.pdf
13. *Tokar O. I.* Terytorii ta obiekty pryrodno-zapovidnoho fondu v systemi resursiv rekreatsii i turyzmu Rivnenskoi oblasti / *O. I. Tokar* // Zberezhennia ta vidtvorennia bioriznomanittia pryrodno-zapovidnykh terytorii : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 10-richchiu Rivnen. pryrod. zapovidnyka (m. Sarny, 11 – 13 cherv. 2009 r.) / Rivnen. pryrod. zapovidnyk; redkol.: *M. D. Budz, N. O. Voloshynova, Yu. M. Hryshchenko ta in*. – Rivne : Rivnen. druk. 2009. – 936 s.
14. *Fomenko N.V.* Rekreatsiini resursy ta kurortolohiia. – K.: Tsentr navchalnoi literatury, 2007. – 312 s.

Література:

1. *Бейдик О.О.* Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / *Бейдик О.О.* – К.: Видавничий центр КНУ ім. Т.Г. Шевченка, 2001. – 395 с.
2. *Гетьман В. І.* Національний природний парк «Дермансько-Острозький»: рекреаційно-пізнавальні ресурси / *В. І. Гетьман* // Географія, Екологія, Туризм: теорія, методологія, практика. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю географічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (21-23 травня 2015 р.) – Тернопіль: СМП "Тайп", 2015. – С. 351 – 353.
3. *Дмитрук О.Ю., Дмитрук С.В.* Екотуризм: Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2009. – 358 с.
4. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Рівненській області у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ecorivne.gov.ua/tmp/dopovid_2013.pdf
5. Закон України "Про природно-заповідний фонд України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-12
6. Заповідні об'єкти Рівненщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ecorivne.gov.ua/reserve/
7. *Коротун І.М., Коротун Л.К.* Географія Рівненської області: природа, населення, господарство, екологія. Навч. підручник. – Рівне, 1996. – 380 с.
8. *Масляк П.О.* Рекреаційна географія : навч. посіб. / *П.О. Масляк.* – К. : Вид-во "Знання", 2008. – 343 с.
9. Офіційний сайт інформаційного інтернет-порталу "Волинь туристична" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.volyntravel.com.ua/
10. Положення про національний природний парк "Дермансько-Острозький" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.menr.gov.ua/docs/normakty/dod%20do%20273.doc
11. Природно-заповідний фонд Рівненської області / Держ. упр. охорони навколиш. природ. середовища в Рівнен. обл. ; Рівнен. центр маркетингових дослідж., [*автор й упоряд. : Г. М. Антонова та ін. ; наук. ред. Ю. М. Грищенко ; передм. : П. Д. Колодич, Ю. М. Грищенко, Г. М. Микитин; фотоіл. : Б. М. Берташ*]. – Рівне : Волин.обереги, 2008. – 216 с. : іл.
12. Стратегія розвитку Рівненської області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rv.gov.ua/sitenew/data/upload/photo/8/strategiya.pdf
13. *Токар О. І.* Території та об'єкти природно-заповідного фонду в системі ресурсів рекреації і туризму Рівненської області / *О. І. Токар* // Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю Рівнен. природ. заповідника (м. Сарни, 11 – 13 черв. 2009 р.) / Рівнен. природ. заповідник ; редкол. : *М. Д. Будз, Н. О. Волошинова, Ю. М. Грищенко та ін.* – Рівне : Рівнен. друк. 2009. – 936 с.
14. *Фоменко Н.В.* Рекреаційні ресурси та курортологія. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.

Резюме:

Мельнійчук М. М., Безсмертнюк Т. П. ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНА СКЛАДОВА РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.

У статті розглянуто природно-заповідний фонд Рівненської області та визначено його місце у структурі рекреаційного потенціалу регіону. Відображено результати дослідження природно-заповідного фонду Рівненської області, проаналізовано наявні проблеми та перспективи туристсько-рекреаційного використання природоохоронних територій та об'єктів області. Розглянуто роль та значення природно-заповідного фонду для розвитку рекреаційної галузі Рівненської області.

На території Рівненської області створена та функціонує мережа природно-заповідного фонду, до якої станом на 01.01.2015 відносяться 310 заповідних об'єктів загальною площею 181,5 тис. га. Природно-заповідний фонд Рівненської області представлений майже всіма категоріями заповідних об'єктів, за винятком біосферних заповідників та ботанічних садів.

Природоохоронні території займають особливе місце в структурі рекреаційної галузі регіону. Особливо це стосується територій вищого статусу, а саме національних природних парків та регіональних ландшафтних парків, які виступають основою для ведення туристсько-екскурсійної діяльності в області. Значним туристичним потенціалом відзначається національний природний парк "Дермансько-Острозький". Також на території області розташовані три регіональні ландшафтні парки, перспективні для розвитку туристсько-рекреаційної діяльності: "Прип'ять-Стохід", "Дермансько-Мостівський", "Надслучанський". В рекреаційних цілях пізнавальне значення мають інші природно-заповідні території та об'єкти (заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, дендрологічний парк, зоологічний парк).

Встановлено, що рекреаційна діяльність на основі природоохоронних об'єктів розвивається не на повну потужність. На шляху організації рекреаційної діяльності в межах природно-заповідного фонду виступає ряд проблем організаційного та економічного характеру. Природно-заповідна складова рекреаційного потенціалу Рівненської області розвивається, проте уповільненими темпами, що зумовлено, насамперед, загальним розвитком інфраструктури регіону та недоліками законодавчого регулювання туристсько-рекреаційного використання природоохоронних територій та об'єктів.

Розвиток рекреаційної діяльності на основі територій та об'єктів природно-заповідного фонду Рівненської області сприятиме вирішенню наступних завдань: вдосконалення туристичного іміджу області, залучення туристів, створення нових робочих місць, екологічне виховання, розвиток інфраструктури та сфери послуг.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, природоохоронні території та об'єкти, рекреаційний потенціал, рекреаційна галузь, Рівненська область.

Резюме:

Мельнийчук М. М., Безсмертнюк Т. П. ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ РЕКРЕАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА РОВЕНСКОЙ ОБЛАСТИ.

Рассмотрено природно-заповедный фонд Ровенской области и определено его место в структуре рекреационного потенциала региона. Отражены результаты исследования природно-заповедного фонда Ровенской области, проанализированы существующие проблемы и перспективы туристско-рекреационного использования природоохранных территорий и объектов области. Рассмотрены роль и значение природно-заповедного фонда для развития рекреационной отрасли Ровенской области.

На территории Ровенской области создана и функционирует сеть природно-заповедного фонда, в которую по состоянию на 01.01.2015 года относятся 310 заповедных объектов общей площадью 181,5 тыс. га. Природно-заповедный фонд Ровенской области представлен почти всеми категориями заповедных объектов, за исключением биосферных заповедников и ботанических садов.

Природоохранные территории занимают особое место в структуре рекреационной отрасли региона. Особенно это касается территорий высокого статуса, а именно национальных природных парков и региональных ландшафтных парков, которые выступают основой для ведения туристско-экскурсионной деятельности в области. Значительным туристическим потенциалом отмечается национальный природный парк "Дерманско-Острожский". Также на территории области расположены три региональные ландшафтные парки, перспективные для развития туристско-рекреационной деятельности: "Припять-Стоход", "Дерманско-Мостовской", "Надслучанский". В рекреационных целях познавательное значение имеют другие природно-заповедные территории и объекты (заказники, памятники природы, заповедные урочища, парки-памятники садово-паркового искусства, дендрологический парк, зоологический парк).

Установлено, что рекреационная деятельность на основе природоохранных объектов развивается не на полную мощность. На пути организации рекреационной деятельности в границах природно-заповедного фонда выступает ряд проблем организационного и экономического характера. Природно-заповедная составляющая рекреационного потенциала Ровенской области развивается, однако замедленными темпами, что обусловлено, прежде всего, общим развитием инфраструктуры региона и недостатками законодательного регулирования туристско-рекреационного использования природоохранных территорий и объектов.

Развитие рекреационной деятельности на основе территорий и объектов природно-заповедного фонда Ровенской области будет способствовать решению следующих задач: совершенствование туристического имиджа области, привлечение туристов, создание новых рабочих мест, экологическое воспитание, развитие инфраструктуры и сферы услуг.

Ключевые слова: природно-заповедный фонд, природоохранные территории и объекты, рекреационный потенциал, рекреационная отрасль, Ровенская область.

Рецензент: проф. Брич В.Я. *Надійшла 15.11.2015р.*

Талыбов САБУХИ АЛИБАЛА ОГЛУ

РОЛЬ ТУРИЗМА В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ЛЯНКЯРАН-АСТАРИНСКОГО РЕГИОНА

В статье дается общий анализ экономической оценки индустрии туризма для отдельно взятого региона. Оценивается потенциал и ресурсы индустрии туризма для Лянкяран-Астаринского экономического региона. Ставится вопрос создания кокого же вида туризма в целях развития туризма в регионе. Выясняется влияние новых видов туризма на приток туристов в регион. Одновременно выясняется влияние на экономическое и социальное положение развития туризма в регионе с созданием новых туристических организаций, предприятий и сфер обслуживания.

Ключевые слова: *экономическо-географический район, туризм, развитие туризма, потенциал туризма, социально- экономическое развитие.*

Актуальность поставленного вопроса. Каждое государство, для повышения темпа экономического развития, стремится к повышению реальных доходов путем еще более эффективного использования ресурсов и потенциала, повышения уровня занятости населения, открытия новых рабочих мест для усиления сферы обслуживания. В наше время, индустрия туризма превратилась в новое направление экономического развития. С вхождением на международный туристический рынок, с одной стороны достигается приток капитала в страну, а с другой стороны на локальном уровне при помощи туризма наряду с удовлетворением социальных, культурных потребностей и отдыха населения обеспечение, по возможности наименьшей утечки капитала из страны, превратилось в один из важных вопросов. Прошедшее после восстановления независимости Азербайджана время, нестабильная политическая и экономическая ситуация в первые годы, агрессия против республики, война как негативные факторы оказали отрицательное влияние на развитие. Несомненно, такое положение в достаточной степени задерживало и работы по созданию индустрии туризма. Это состояние нашло свое отражение и в научном изучении туризма. С этой точки зрения, изучение влияния туризма на экономическую и социальную ситуацию отдельных регионов является одной из актуальных тем. Статья посвящена исследованию даного вопроса по Ленкорань-Астаринскому экономическому региону.

Поставленные основные цели по развитию отрасли туризма в Азербайджане, в том числе в Лянкяран-Астаринском регионе республики, довольно широкие. Для этого должны быть глубоко изучены туристические ресурсы региона и определены потенциальные туристические услуги. Для удовлетворения потребностей туристов в регионе, организация необходимых услуг должна быть в центре внимания. Расширение санаторно-курортных возможностей экономического района, создание специальных туристических объектов, определение и апробация туристических маршрутов имеет особое значение.

Постановка проблемы:

Роль туризма в экономическом развитии в регионе должны быть оценены на различных критериях. Критерии экономической оценки можно разделить на 5 основных групп: 1) оценка по природным ресурсам; 2) экологическая оценка; 3) оценка по антропогенным запасам; 4) финансовая оценка. Несомненно, экономическая оценка не ограничивается только этими критериями. Например, туристический потенциал региона, географическое расположение территории, природные условия, ландшафт, историческо-культурное наследие и др. также играют роль определенных параметров в процессе экономической оценки.

При оценке по природным ресурсам, изучаются такие факторы как распределение природных ресурсов на территории, возможности их использования, уровень загружаемости как отдельно, так и во взаимной связи.

Исследование проблемы туристического потенциала началось в середине XX века. В предыдущих исследовательских работах, привлекающие внимание основные сооружения в определенном регионе, памятники культуры и природные объекты, а также ресурсы туризма рассматривались в качестве туристских потенциалов этой территории (1). В 90-е годы прошлого века, вышеупомянутый вопрос изучился в рамках экономической географии. Некоторые исследователи как туристический потенциал принимали во внимание только туристические инфраструктуры, точнее материальные условия для туризма – жилье, бытовые объекты и другие предприятия обслуживания, а также средства организации свободного время для туристов (2).

В общем, во многих случаях в мнениях и предположениях о туристическом потенциале часто туристические ресурсы и туристические потенциалы оттождевляются. А это во многих случаях привело к неточной интерпретации сути туристического потенциала. В настоящее

время к понятию туристический потенциал подходят с двух сторон. В.Глевен туристический потенциал связывает с нематериальными факторами. По его словам, для туристической деятельности необходимо возможности, продиктованные природной и социальной средой. (1). С точки зрения потенциального туристической базы имеет K.M. Халл как туристический потенциал взял базовые условия субъективной ситуации (3). Это нематериальный подход к туристическому потенциалу. Несомненно, туристический потенциал не может быть определен только как в нематериальной форме.

Туристический потенциал является суммой природных и человеческих ресурсов. Его математическое выражение имеет следующий вид:

TP = Ta + Ai + Ni + Vi + Si

В этой формуле Ta – сумма привлекательных объектов (достопримечательности), Ai– коэффициэнт туристической привлекательности, Ni – индекс качества сети, Di – индекс расстояния до крупнейших центров агломераций, Si – индекс качества обслуживания. Эта формула имеет внутренное противоречие. Противоречие показывает себя при сравнении природных и культурных ресурсов с материальной структурой, другими словами с инфраструктурой. Si- в составе формулы отражает индекс качества обслуживания. А это возможно во время реализации туристического потенциала.

Вопрос оценки туристического потенциала рассматривался и в наблюдательной программе ЛИДЕР Европа. В исследованиях, проведенных в рамках этой программы за основу принято условие рыночной традиции туристического потенциала и конкуренции, а также зависимость между туристическим предложением и спросом.

Современные исследования, посвященные туристическому потенциалу отдельных территорий, больше всего проведены в рамках географической проблематики. В этих исследованиях к анализу привлечены ресурсы, инфраструктура и услуги. Корреляция и взаимодействие этих факторов не учитывается. А это в свою очередь препятствует открытию влияния показателей туристической отрасли и территориальных элементов на региональную экономику. Такие показатели, как туристические потребности, количество приезжающих туристов, количество ночующих, среднее время пребывания, налоги и бюджетные поступления, мотив туристического визита чаще всего не привлекаются к исследованию. Однако, важно учитывать отмеченные показатели.

Анализ SWOT является методом стратегического планирования и используется для оценки влияния факторов и событий на туристические проекты и предприятия. Все факторы делятся на четыре категории: Strengths (сильные стороны), Weakpesses (слабые стороны), Opportunities (возможности) и Threats (опасности). Первые два компонента относятся к внутренним факторам, а другие два – к внешним факторам. Кроме этого S и O относятся к положительным, а W и T к отрицательным факторам. Экономическая категория не входит в анализ SWOT. И по этому анализ применяется для определения стратегии самых различных отраслей деятельности.

Strengths (сильные стороны). Здесь рассматриваются и материальные и нематериальные характеристики туристической индустрии территории. Преимущества туристической отрасли региона напрямую связаны с его географическими особенностями. В двух районах региона имеются три природного объекта, вызывающих особый интерес туристов: море, лес, горы. В других районах (Лерик, Масаллы, Джалилабад, Ярдымлы) имеются лес и горы. В регионе, за исключением Джалилабадского района, расположены много источников минеральных и термальных вод, сети горных рек.

Уровень загруженности региона измеряется такими параметрами как степень лесистности, наличие минеральных вод, песчаных пляжей в прибрежной зоне. Регион характеризуется богатой и специфической растительностью. Наличие здесь множества эндемичных и реликтовых растений привлекает внимание туристов. На этой территории преобладают места покрытые лесами. С другой стороны, леса на Ленкоранской низменности, охватывающие большую площадь полностью сведены. Растительность Талышского региона состоит из растительности третичного периода, которая сохранилась в первозданном виде. Равнинные леса, состоявщие из дамирагаджы (железное дерево), каштанолиственного дуба и валаса с возростанием высоты переходят в низкогорный лесной пояс. С подъемом в горы в составе лесов стает больше бука, еще больше каштанолиственного и восточного дуба. В лесах встречаются и другие виды: осина, тополь, мушмула и др. Растительность Талыша (в том числе лесная) напоминает огромный природный музей, и отличается высокой степенью реликтовости.

Лянкяранский экономический район имеет богатые запасы рекреационныо-курортных ресурсов, основой которых является много холодных и горячих минеральных лечебных

источников. Только на территории Астаринского района находится до 20-и минеральных источников. Из них особо следует отметить источники Аркиван и Тахтадаран, фонтаны. Температура воды этих источников составляет 35^0-50^0 С. Одним из источников, который имеет высокий уровень минерализации является источник Аджышор. Состав воды источников Йухары (верхний) Ленкорань, Ашагы (нижний) Ленкорань, Гавзава, Хафтхони, Мешасу, Ибады су и др. Ленкоранского административного округа богат серой и минеральными веществами лечебного значения. На территории Масаллинского, Лерикского, Ярдымлинского административных районов тоже имеется много минеральных источников лечебного значения.

Для развития курортно-туристского хозяйства Ленкоранского региона имеются богатые бальнеологические ресурсы и микроклиматические условия. На сегодняшний день используется небольшая часть отмеченного потенциала. В регионе действуют три лечебных предприятий санаторного типа, 14 центров здоровья местного значения с лечебными ваннами. 400-местный Ленкоранский лечебный пансионат находится в подчинении акционерного общества Курорт. Часть лечебно-оздоровительного центра Ленкоранского Истису приватизирована, а другая часть находится в подчинении акционерного общества Курорт. Санаторий Фатмейи-Захра, действующий в составе санатории Истису Масаллы является одним из первых курортных учреждений. Здесь объединены лечебные и оздоровительные процедуры.

В расположенной на расстоянии 5-7 км от города Лянкярана, деревне Хафтхони в горной местности создан санаторий "Истису", предназначенный для 350 человек. Имя территории Хафтхони на талышском языке означает семь родников (источников). Расположенные на территории деревни, эти семь источников являются целебными источниками горячей воды. Этот санаторий открыт в очень живописной местности, окруженной талышскими горами, был предназначен для лечения заболеваний суставов и позвоночника. Минеральные воды, с содержанием серы являются лекарством для многих забалеваний. (Талыбова 2012). По словам местных жителей в 1941-1945 г.г. сюда привозили много раненных солдат. Принимая 5-6 дней ванны минеральной воды раненные выздоровливали и возвращались домой. Однако, в последние годы в санатории наблюдаются очень серьезные проблемы. Стоимость путевки в санаторий увеличивалась. Стоимость лечения в течении 20 дней составляет 350 долларов. Приезжающие сюда на лечение пациенты оплачивают 20% от стоимости путевки, а остальные 80% оплачивают организации, компании и др. учреждения, которые отправили их на лечение. Эти учреждения пациента отправляют через социальный фонд. Однако, количество учреждений, сотрудничающих с социально-страховым фондом небольшое.

В целом, туристический потенциал Лянкяран-Астаринского экономическо-географического региона является довольно большим. Определение этого потенциала предусматривает организацию отдыха туристов и обеспечение их участия в разнообразных экскурсиях по различным маршрутам. Все это требует комплексного подхода к вопросам туризма на территории района. Туристические возможности этого экономического района не должны ограничиватся территорией одного района. Организация путешествий на другие территории экономического района туристов, находящихся в Лянкяране является вопросом, вызывающим особый интерес. На наш взгляд, туристический потенциал рассматриваеиого экономическо-географического района должен быть изучен как по отдельным регионам, так и с условием охвата различных районов.

Рекреационные ресурсы являются одним из основных факторов развития туризма. Этот фактор является первичным базисом для планирования производства туристических продуктов. Туристический потенциал Азербайджана сформирован из двух составляющих: 1) познавательная рекреация, 2) природная рекреация. Эти средства оцениваются на основе средней продолжительности пребывания туристов (человек / день). Эта информация имеет значение для прогнозирования регионального перспективного развития туризма. Одновременно определяется возможной максимально предельной туристской нагрузкой. Полученные результаты позволяют оценить существующее состояние и перспективы туристических ресурсов региона.

Туризм является глобальной экономической системой, между ее элементами царят различные связи. Эти связи реализуется в хозяйстве как отдельно взятой страны, так и в рамках мировой экономики.

Туризм является доходной экономической деятельностью. Конечной целью туристической деятельности является производство туристской продукции, отвечающей требованиям отдыхающих. Эта цель достигается путем развития индустрии туризма. Туристическое про-

изводство предусматривает освоение разнообразных туристических ресурсов и их подготовку к употреблению Общее восприятие турпродукции оказывает дополнительное влияние на организацию ее сбыта. В мировой экономике туризм является процессом, имеющим актуальное и социальное значение единого производства, а также сбыта турпродукции. В социально-экономическом пространстве эта отрасль стремительно совершенствуется.

Туристические ресурсы определяют характеристики развития туризма в регионе и выгодные направления туристических инвестиций. Туристические ресурсы и их разнообразие создают фундамент для открытия новых туристических маршрутов. Описание туристических ресурсов является основным путем их регистрации. Описание сочетает в себе урегулированные и регистрированные характеристики территории. Собранный материал теоретически обобщается, систематизируется, классифицируется.

Во время определения и оценки ресурсов широко используется метод сравнения. Для продуктивности сравнения необходимо, чтобы оно ответило на три требования: 1) сравниваются такие объекты и события, которые имеют объективно общие черты; 2) сравнение проводится между наиболее важными и имеющими значение признаками; 3) сравниваются только одномасштабные объекты.

В экономическом плане туристические ресурсы выступают как производственные факторы туристского продукта. Туристические ресурсы являются категорией обладающей достаточно точным экономическим содержанием. В этом случае туристические ресурсы носять характер туристических организаторов для управления регионом. Дифференциация туристических ресурсов создает различия в результатах хозяйственного использования. Одновременно эти ресурсы в процессе производства туристских услуг является предметом труда.

Туристические ресурсы помогают при создании широкого производства туристического продукта. А это определяются активами туристской организации, ресурсами, а также природными и социальными условиями. Независимо от формы собственности, туристические ресурсы с целью знакомства и просмотра открыты для всех. Конечно, ограничения, налагаемые законом в этом случае являются исключением.

Туристические ресурсы количественно ограничены, качественно дифференцированы и требуют достаточно большого расхода для воспроизводства.

Туристические ресурсы используются не только туристами, но и туристическими предприятиями. Это относится к социально-экономическим ресурсам туризма, в первую очередь охватывает объекты туристической инфраструктуры. Прежде всего, особенности возникновения и развития индустрии туризма в Азербайджане должны быть широко описаны и проанализированы. Роль туризма в Азербайджане должна быть исследованы как в количественном, так и в качественном отношении. Влияние туризма на нижеследующие показатели должно быть привлечено к количественному анализу: 1) потребление (объем реализации платных туристско-экскурсионных услуг); 2) затраты иностранных туристов; 3) прибыль; 4) государственные доходы; 5) занятость. Эти являются результаты Сравнительный анализ отмеченных показателей с соответствующими показателями других стран тоже имеет особое значение.

В.С. Даргяхов, отмечает, что "изучение туристических ресурсов и исследование в соответствии с рекреационными ресурсами больше всего носит экономическо-географический характер и природные элементы в его классификации должны быть оценены с экономической точки зрения." Принимавший за основу эту сторону, автор в своей монографии вносит ясность и в вопросы туристический потенциал и туристические ресурсы, открывает сходства и различия между этими двумя понятиями (5.14).

Известно, что одним из основных факторов, в туристической мотивации яляется здоровье. Люди часто отправляются в туристические поездки в целях лечения, здоровья и профилактики. По своей природе, туризм является социальным событием. Туризм также объединяет в себе нравственное и физическое развитие членов общества, цели улучшения общения между людми. Социальный характер туризма проявляется также в его влиянии на различные сферы общественной жизни. Туризм изменяет сферу потребностей, интересы людей, формирует культуру потребления.

Анализ показывает, что на территории Лянкярано-Астаринского географическо-экономического района возможности создания санаторно-курортных комплексов широкие. В этих целях, состав текучих горячих, а также прохладных вод источников в горных массивах экономического района должен быть изучены в лабораторных условиях, также определены их лечебные свойства и пути использования в целях лечения и здоровья. На территории экономического района использование водных

и грязевых ванн, а также питье источниковых вод в пределах определенных медицинских норм, возможно организация лечебно- профилактических услуг. В настоящее время, организованные туристические туры в эту территорию являются незначительными. Использование водных ванн в соответствии с определенными медицинскими нормами осуществляется только на территории санатории. Другие источники горячей воды, туристами используются примитивными методами. Все эти вопросы подтверждают важность развития лечебно-оздоровительного туризма на территории района.

С социальной точки зрения туризм является многосторонним понятием. Подход к туризму с социальной стороны позволяет определить его три формы: 1) туризм как вид социальной деятельности и активности; 2) туризм как форма мобильного передвижения личностей в пределах пространства и времени для изучения, природного и культурного наследия; 3) туризм как средство обеспечения персонального развития личности в разных направлениях. С точки зрения структурно-функционального анализа туризм выступает как социальный институт, выполняющий различные функции, предусматривает различные функци, сохранение и развитие нравственных и физических возможностей индивида, приобретение индивидом многосторонного качества, восприятие окружающей среды, а также природного и культурного наследия. С перемещением в пределах пространства и времени туризм, показывающий себя как действие, направленное на развитие нравственных и физических качеств, привлекает к себе внимание с многих сторон. Здесь основными и важными являются временная смена места постоянного проживания, ознокомление с новой природой, культурой и историей. Эти факторы оказывают основательные влияние не перемещение человека по метности. Первое туристическое петешествие в последующем привлекает человека к путешествию по новым маршрутам и направлениям.

Выяснение влияния туризма на социально-экономические вопросы в Ленкорань-Астаринском регионе требует статистического анализа текущего положения. Развитие туризма в Азербайджане идет по возрастающей линии. За последние 6 лет в этой отрасли произошли изменения и в Ленкорань-Астаринском регионе.

Сравнение основных показателей гостиниц и учреждеий гостиничного типа экономических районов по различным параметрам показывает, что если в регионе в гостиницах и учреждениях гостиничного типа в 2008 году единовременная емкость была 2 362 места, то в последующим периоде этот показатель из года в год вырос до 2884 мест в 2013 году. Следует отметить, что единовременное увеличение емкости в течение 6 лет составило 522 места, в том числе 332 места в 2009 году. По сравнению с 2012 годом, рост в 2013 году составил 101 место. Статистический показатель по отдельным районам, входящим в регион, подтверждает, что увеличение кровати места приходится на долю Масаллинского района (2012 год – 1089, 2013 год – 1195). В этом районе количество номеров увеличилось на 53 единицы. К сожалению в других районах региона в этой отрасли никакого роста не зарегистрировано. А в Лянкяранском районе количество номеров уменшилось на 2 единицы. По сравнению с прошлым годом в гостиницах и учреждеиях гостиничного типа экономического района количество номеров туристического класса оставалось стабильным. В течение последних 6-и лет объщий рост составил 171 номер. Этот показатель был достигнут в экономическом районе в 2012 году (2008 г. – 485, 2012 г. – 656, 2013 г. – 656). Бесспорно, не увеличение номеров туристической степени не говорит о количественном показателе туристов, размешенных в течение года в гостиницах и учреждеиях гостиничного типа. Тем не менее тенденция подтверждает отсутствия темпа роста количества номеров.

Одним из показателей турпотока в Лянкярань-Астаринский экономический район является количество проведенных ночей в гостиницах и учреждеиях гостиничного типа. Если в 2008 году количество ночующих по экономическому району составило 102 724 человек, то из года в год уменшаясь оно составило в 2013 году 67 637 человек. Количество людей размещенных в гостиницах и учреждеиях гостиничного типа по экономическому району составило 17337 человек. Эта цифра примерно в 4 раза меньше, чем количество ночующих.

В экономическом районе в 2010 году в соответствии с целью поездки количество размещенных людей составило 19968 человек, из них количество туристов составило 17970 человек. На долю одного из районов региона-Масаллы приходиться больше туристов (6010 человек). В 2010 году по типам туризма положение было следующее: 1) туризм для отдыха и развлечения – 12049 человек; 2) деловой туризм – 5027; 3) лечебный туризм-548; 4) другие виды туризма – 346 человек. Как видно, в регионе на лидирующей позиции

находиться туризм для отдыха и развлечения. Отметим, что медицинский туризм для Масаллинского района региона является приоритетным. Из пребывших в лечебном туризме по экономическому району 548-и туристов 511 человек были в этом районе. Отмеченная черта связана с популярностью лечебного комплекса Истису в Масаллинском районе. Тем не менее, на наш взгляд, это показывает неосвоенность потенциала лечебного туризма Лянкяранского района в регион [6, 134].

По закону "О туристической деятельности в Азербайджане", туристической сферой является совокупность гостиниц и других средств размещения, транспортных средств, санаторно-курортных учреждений, объектов отдыха, предприятий общественного питания, объектов и средств развлечения, объектов, предусмотренных для бизнеса, физикультуры и спорта, обучения, и предусмотренные для других видов деятельности организаций, выполняющих функции туроператоров и турагентств, туристических информационных центров, учреждений, выполняющих тур услуги, а также гидов, переводчиков, инструкторов.

Создание новых производственных и сервисных сфер, также означает новые рабочие места. Привлечение части населения к активной трудовой деятельности имеет значительную роль в улучшении их социального положения.

В современном периоде туризм, как один из отраслей экономики выходит на ведущее положение. Во многих странах, доля туризма в валовом внутреннем продукте высокая. Туризм вступает в конкуренцию с отраслью нефтедобычи и машиностроения. Естественно, такая конкуренция не характерна для туристической индустрии каждой страны. В Азербайджане туризм тоже не развит на таком уровне конкуренции. Для усиления туризма, создания туристического потока страна должна создать и инфраструктуру на необходимом уровне, а работу в сфере услуг нужно поднять на уровень международных стандартов. Анализ показывает, что в последние годы осуществленные в стране проекты стали причиной значительного прогресса в создании инфраструктуры туризма. Сейчас сектор туризма начал играть значительную роль в социально-экономическом развитии страны. Наряду с этим, с целью развития туризма важно осуществлять ряд действий в регионах. По нашему мнению необходимо развивать предпринимательство в сфере туризма, в первую очередь малое и среднее. Первичным показателем для прогресса в международном туризме есть высокий уровень местного туризма. Если местное население достаточно не пользуется туристическими возможностями страны, тогда вести речь о международном туризме себя не оправдывает. Опыт туристической индустрии других стран показывает что, отели высокого уровня и высокие цены услуг не являются показателем уровня туризма. Необходимость пользоваться услугами туризма не связано с высокими ценами. Выбор туристами той или иной страны в первую очередь определяется удовлетворением его потребностей в этой стране. В многих случаях экзотуризм, исторические памятники, этнографические факторы престижные мероприятия, проводимые в стране и др. привлекают внимание туристов. Т.е. турист просто, не поедет в путешествие, чтобы пребывать в дорогом современном отеле, питаться национальной едой. Туристическое путешествие должно комплексно отвечать всем требованиям прибывших гостей. С этой точки зрения, развитие новых и сложных видов туризма может вызвать новый приток туристов в страну.

Проведение 1 Европейских Игр в Азербайджане окозало серьезное положительное воздействие на имидж страны. Интерес к Играм стал причиной распространения еще большей информации об Азербайджане. Несомненно, эта информация также относилась и регионам.

В Ленкорань-Астаринском экономическом районе возможность создания новых видов туризма также имеет значение в повышении туристического интереса и в решении экономическо-социальных вопросов. В Ленкорань-Астаринском экономическом районе в современном положении возможности экотуризма обширны. В экотуризм входят природные памятники, экзотические пейзажи, лесистые территории, включая горные экосистемы. В экономическо-географическом районе эти возможности достаточно распространены. В систему основных гидрологических памятников района входят различные горные реки, некоторые водопады, минеральные источники.

В регионе имеются геологические и геоморфологические памятники. В связи с тем, что эта территория не переносила период мерзлоты, отмеченные природные памятники могут представлять интерес для туристов. Памятники этого типа, будучи непосредственно связанными с рельефом, являются остаточными элементами рельефа древних гор. Выявление таких памятников природы и создание туристических маршрутов к ним носит особое

значение для развития туристического потенциала в отмеченных направлениях.

На территориях где, распространены памятники природы должна быть проведена оценка с точки зрения ландшафтной экзотики.

Для этого, должны быть изучены экологические условия регионов, где распространены природные памятники и возможности их совместного использования с другими компонентами, проведена группировка природных памятников по степени различия от других комплексов окружающей среды. Здесь, в использовании окружающей среды с точки зрения экологического туризма, должны быть освоены возможности использования природных памятников с учетом расположения каждого памятника природы.

В Ленкорань-Астаринском экономическо-географическом районе потенциал водного туризма высокий. Здесь широки и возможности спортивного туризма. Имеется возможность использования природных памятников с целью спортивного туризма. Непосредственная связанность, организованных туров на памятники природы, с использованием физической рекреации, создает благоприятное условие для организации спортивных туров. Такие спортивные туры дают основание использовать водные виды спорта, велосипедный спорт. Водный туризм на теплоходе, яхте и других различных видах кораблей и лодок может быть организован в Каспийском море. В большинстве случаев, использование природных памятников в спортивных турах связано с географическим условием территории. Связывание спортивных туров с природными памятниками зависит от географического условия их расположения, возможностей совместного использования с другими туристическими ресурсами.

Велотуризм является одним из видов спортивного туризма. С затратами меньшей физической силы позволяющий ознокомиться с природой относительно близких расстояний, привлекающими внимание историческими памятниками, в этом виде туризма можно также создать дорожки для горных велопрогулки. Не загрязняющий атмосферу, укрепляющий здоровье велосипед со своей универсальностью позволяет пользоваться им в качестве транспортного средства в любом месте.

Горный туризм является очень сложным видом путешествия, близким к спорту. Этот вид туризма для спортсменов, прошедщих обучение в лагерях альпинистов и горных туристов, физически, теоретически и практически готовых спортсменов. Походы в горном туризме, проводяться под руководством опытного и квалифицированного инструктора, так как эти туристические маршруты проходят через сложные природные препятствия. По этому, организация такого туризма в Лянкярань-Астаринском экономико-географическом районе требует специальной подготовительной работы.

Развитие чаеводства в Лянкярань-Астаринском экономико-географическом районе повышает значение организации в районе туров, связанных с ним. Во время таких туров наряду с посещением чайных плантаций, туристы смогут принять участие и в экскурсиях на фабрики, где обрабатываются чайные листы. В связи с тем, что чай является экзотическим растением, растет не везде, желание людей ознакомиться с этим растением велико. Такие познавательные туры можно объединить с знакомством с цитрусовыми. Экскурсия может быть организована в чайные и цитрусовые сады.

В Лянкярань-Астаринском экономико- географическом районе могут быть организованы и туризм по охоте и рыбалке. Этот туризм можетт быть проведен и на море и в горах. Широкое использование в Ленкоранской кухне диких птиц, позволяет также объединить туристические экскурсии со знакомством с национальной кухнией.

Выводы:

В рекреационном районе Лянкярань наиболее перспективны для развития туризма Прикаспийские пляжи и предгорья. Прикаспийская рекреационная зона продлевается от поселка Гейтепе до пограничного города Астара. Пляжи этой части Каспийского моря покрыты черным песком и имеет преимушество по сравнению с берегами Черного моря, покрытыми щебнем и мелкими камнями. Однако, повышение и убывание уровня воды препятствует постоянному использованию этих пляжей. В последние годы обеспечение возрастающей потребности строительства в береговом песке тоже приводить к ухудшению этих пляжей. Лянкяранский берег имеет очень благоприятную систему транспортной коммуникации: построены железная и автомобильная дороги Баку-Астара, параллельно берегу, строиться Ленькяранский порт. Все это облегчает создание внешних связей, создает благоприятные условия для осуществления строительства крупных туристических комплексов и организации притока туристов.

Развитие туризма в Лянькяран-Астаринском регионе может оказать значительное влияние на экономическую и социальную

жизнь этого региона. В результате проведенных анализов и исследований можно прийти к выводу, что увеличение видов и услуг туризма в регионе окажет сильное положительное влияние на экономическое и социальное положения с точки зрения создания новых рабочих мест, производства туристической продукции, привлечения местных жителей к сфере услуг.

Литература:

1. *Glăvan V.* Tourism potential and its development, Ed. Fundaţiei Romania de Maine, Bucharest, 2006
2. *Sandru I.* Problems in geography of tourism// Natura, vol. XVIII, nr. 3, Bucharest, 1966
3. *Hall C.M., Page S.J.,*The Geography of Tourism and Recreation, Routledge, New York, 2004
4. LEADER European Observatory – Evaluating a territory'stourism potential, 2005
5. *В.С. Даргахов*, Рекреация – туристические ресурсы. Баку, 2008, 214 стр.
6. Туризм и услуги – 2014. Баку, 2015

References:

1. *Glăvan V.* Tourism potential and its development, Ed. Fundaţiei Romania de Maine, Bucharest, 2006
2. *Sandru I.* Problems in geography of tourism// Natura, vol. XVIII, nr. 3, Bucharest, 1966
3. *Hall C.M., Page S.J.,*The Geography of Tourism and Recreation, Routledge, New York, 2004
4. LEADER European Observatory – Evaluating a territory'stourism potential, 2005
5. *V.S. Dargaxov,* Rekreacy`ya – tury`sty`chesky`e resursy. Baku, 2008, 214 str.
6. Tury`zm y` uslugy` – 2014. Baku, 2015

Резюме:

Талібов Сабухі Алібала Оглу. РОЛЬ ТУРИЗМУ В СОЦІАЛЬНО-НКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ ЛЯНКАРАН-АСТАРИНСЬКОГО РЕГІОНУ.

У статті дається загальний аналіз економічної оцінки індустрії туризму для окремо взятого регіону. Оцінюється потенціал і ресурси індустрії туризму для Лянкяран-Астарінского економічного регіону. Ставиться питання створення різних видів туризму в цілях розвитку туризму в регіоні. З'ясовується вплив нових видів туризму на приплив туристів. Одночасно з'ясовується вплив на економічний і соціальний стан розвитку туризму в регіоні зі створенням нових туристичних організацій, підприємств та сфер обслуговування.

У рекреаційному районі Лянкярань найбільш перспективні для розвитку туризму Прикаспійські пляжі і передгір'я. Прикаспійська рекреаційна зона продовжується від селища Гейтепе до прикордонного міста Астара. Пляжі цій частині Каспійського моря покриті чорним піском і має перевагу у порівнянні з берегами Чорного моря, вкритими щебенем і дрібними каменями. Однак, підвищення і спадання рівня води перешкоджає постійному використанню цих пляжів. В останні роки забезпечення зростаючої потреби будівництва в береговому піску теж призводити до погіршення цих пляжів. Лянкяранської берег має дуже гарну систему транспортної комунікації: побудовані залізна і автомобільна дороги Баку-Астара, паралельно берегу, будуватися Ленькяранскій порт. Все це полегшує створення зовнішніх зв'язків, створює сприятливі умови для здійснення будівництва великих туристичних комплексів і організації припливу туристів.

Розвиток туризму в Лянькяран-Астарінському регіоні може мати значний вплив на економічне та соціальне життя цього регіону. У результаті проведених аналізів і досліджень можна прийти до висновку, що збільшення видів і послуг туризму в регіоні надасть сильний позитивний вплив на економічний і соціальний положення з точки зору створення нових робочих місць, виробництва туристичної продукції, залучення місцевих жителів до сфері послуг.

Ключові слова: економічно-географічний район, туризм, розвиток туризму, потенціал туризму, соціально економічний розвиток.

Summary:

Talibov Sabuhi Alibala Oglu. THE ROLE OF TOURISM IN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF LANKARAN-ASTARA REGION.

The article provides an analysis of the economic assessment of the tourism industry for a specific region. It assesses the potential and resources of the tourism industry to Lankaran-Astara economic region. The question of creating kokogo same type of tourism in order to develop tourism in the region. It turns out the impact of new forms of tourism to the influx of tourists to the region. At the same time it turns impact on the economic and social situation of the development of tourism in the region with the creation of new tourist organizations, enterprises and the service sector.

In the recreational area Lyankyaran most promising for tourism Caspian beaches and foothills. Caspian recreation area of the village continues to Heytepe border town of Astara. The beaches this part of the Caspian Sea are covered with black sand and has the advantage over the Black Sea coast, covered with gravel and small stones. However, the increase and decrease of water level prevents the constant use of these beaches. In recent years, the growing need for software development in coastal sand also lead to deterioration of the beaches. Lyankyaranskoyi coast has a very good system of transport communications, automotive and iron built Baku-Astara road, parallel to the coast, built Lenkyaranskiy port. This facilitates the creation of external relations, creating favorable conditions for the construction of large tourist complexes and organizing the inflow of tourists.

Tourism development in Lyankyaran-Astarinskomu region may have a significant impact on the economic and social life of the region. The analysis and research can be concluded that increasing the types of services and tourism in the region will provide a strong positive impact on the economic and social position in terms of job creation, the production of tourism products, attracting local residents to services.

Keywords: economic and geographical area, tourism, development of tourism, tourism potential and socio-economic development.

Рецензент: проф. Брич В.Я. *Надійшла 02.11.2015р.*

УДК 551.583

Петро ЦАРИК

ОЦІНКА СТУПЕНЯ СПРИЯТЛИВОСТІ БІОТИЧНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ПОДІЛЛЯ

Проаналізовано сприятливість біотичних ресурсів Поділля для цілей рекреації і туризму. Проведена бальна оцінка чотирьох основних показників за кожним фізико-географічнийм районом Поділля: частки природної рослинності, кількості біологічних та зоологічних об'єктів, переважаючих порід деревної рослинності та частка заповідання у ФГР.

Виявлено, що 25 із 36 фізико-географічних районів мають сумарну оцінку менше 50% (менше 10 балів), 4 райони – половину (10 балів) і тільки 7 районів мають оцінку більшу за 50% (більше 10 балів). Тобто, сприятливість біотичних рекреаційних ресурсів на Поділлі є нижчою за середню, насамперед через високу господарську освоєність території, давність її освоєння, високу частку меліорованих земель, наявність заповідних об'єктів із значними площами с/г угідь, низький рівень залісненості та значну мозаїчність природного рослинного покриву.

Ключові слова: *Поділля, біотичні рекреаційні ресурси, заповідні об'єкти.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Біотичні рекреаційні ресурси виступають одночасно технологічно обов'язковими і сприятливими для рекреаційного процесу природними ресурсами, які безпосередньо беруть участь у відновленні духовних і фізичних сил людини, а також сприяють формуванню інших рекреаційних ресурсів (кліматичних, гідрологічних тощо). Інтегруючись у природному комплексі з іншими рекреаційними ресурсами, вони створюють високий рівень атрактивності будь-якого ландшафту. В межах курортології детально досліджені ресурси мінеральних вод, лікувальних грязей і клімату, а такі високоатрактивні ресурси, як біотичні, до сьогоднішнього дня залишаються маловивченими, також до кінця не визначений склад біотичних рекреаційних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В різний час дослідженням даного питання займались такі вчені: *С.А. Генсірук і М.С. Нижник (1987)* описали основні підходи до оцінки природного рекреаційного потенціалу лісів, проаналізували рекреаційне навантаження на ліси і методи його визначення, розробили шляхи вдосконалення рекреаційного лісокористування; *К.В. Стеценко* у своїй праці аналізує проблеми використання біотичних рекреаційних ресурсів у туристичній галузі України; в праці *Л.П. Царика і Г.В. Чернюк (2002)* в розрізі покомпонентної оцінки аналізуються рекреаційні ресурси рослинності і флори, а також об'єкти природи і заповідного фонду. Дані про рослинність Тернопільської області є в працях *В. Шафера (1910, 1935), В. Гаєвського (1930), Б. Заверухи (1963), М.П. Чайковського (1972), С.В. Зелінки, В.О. Шиманської, С. Мшанецької та ін.* Природно-рекреаційний потенціал адміністративних одиниць України було оцінено *В.П. Руденком*. Комплексну бальну оцінку ресурсно-рекреаційного потенціалу регіонів України розробив *О.О. Бейдик.*

Виклад основного матеріалу. Першим показником, який оцінювався, була частка природної рослинності у фізико-географічних районах Поділля. (Табл. 1.) Оцінка у 1 бал виставлялась при частці природної рослинності менше 20%; 2 бали – 20-40%, 3 бали – 40-60%, 4 бали – 60-80%, 5 балів – більше 80% природної рослинності.

Таблиця 1

Частка природної рослинності фізико-географічних районів Поділля

№ у схемі ФГР	Природна зона, край, область, фізико-географічний район	Орієнтовна площа, км^2	% природної рослинності	% антропогенізованих угідь	Бальна оцінка
Зона мішаних лісів. Поліський край					
Область Малого Полісся					
10	Радехівсько-Бродівський	351,10	25	75	2
11	Смигівсько-Славутський	625,60	85	15	5

Область Житомирського Полісся					
19	Корецько-Новоград-Волинський	213,30	20	80	1
22	Баранівсько-Високопічанський	1044,97	70	30	4
Зона широколистяних лісів. Західно-Український край					
Волинська височинна область					
47	Острозько-Гощанський	312,70	25	75	2
Розтоцько-Опільська горбогірна область					
52	Миколаївсько-Бережанський	994,10	50	50	3
54	Ходорівсько-Бучацький	949,10	45	60	3
Західно-Подільська височинна область					
55	Вороняцький	621,00	30	70	2
56	Зборівсько-Теребовлянський	2760,00	35	65	2
57	Гримайлівсько-Гусятинський	1212,00	35	65	2
58	Збаразько-Смотрицький (Товтровий)	3200,00	40	60	3
59	Чортківсько-Кам'янець-Подільський	3449,80	35	65	2
Середньоподільська височинна область					
60	Кременецький	790,00	55	45	3
61	Вілійсько-Із'яславський	1231,00	30	70	2
62	Гриціівсько-Любарський	1033,00	25	75	2
63	Лановецько-Теофіпольский	2609,50	25	75	2
64	Старокостянтинівсько-Хмільницький	1901,00	25	75	2
65	Підволочисько-Авратинський	2602,50	25	75	2
66	Красилівсько-Ярмолинецький	4173,00	30	70	2
67	Меджибізько-Дераженський	1783,00	40	60	3
68	Верхньоушицький	1827,00	35	65	2
69	Нижньоушицький	755,00	35	65	2
Лісостепова зона. Подільсько-Придніпровський край					
Північно-Західна Придніпровська височинна область					
74	Калинівсько-Козятинський	2239,00	25	75	2
75	Липовецько-Погребищенський	2599,40	25	75	2
Північно-Східна Придніпровська височинна область					
77	Ружинсько-Сквирський	570,00	20	80	1
Придністровсько-Східно-Подільська височинна область					
82	Ялтушківсько-Копайгородський	1230,00	35	65	2
83	Митківсько-Клембівський	1090,00	35	65	2
84	Жмеринсько-Шаргородський	1900,00	35	65	2
85	Могилів-Подільсько-Ямпільський	1915,00	30	70	2
86	Томашпільсько-Піщанський	1023,00	30	70	2
Середньо бузька височинна область					
87	Барсько-Літинський	2195,00	50	50	2
88	Браїлівсько-Тульчинський	2200,00	35	65	2
89	Гнівансько-Гайсинський	3600,00	30	70	2
90	Ладижинсько-Бершадський	2749,00	30	70	2
Центральноприднiпровська височинна область					
91	Оратівсько-Монастирищенський	675,00	20	80	1
92	Умансько-Маньківський	820,00	20	80	1
Південно-Подільська височинна область					
97	Балтсько-Савранський	980,00	35	65	2

** - розроблено автором*

Проведений аналіз фізико-географічних одиниць Поділля виявив, що оцінку у 5 балів отримав єдиний Смигівсько-Славутський район. Оцінку у 4 бали виставлено теж лише в одному випадку - у Баранівсько-Високопічанському районі. Оцінку у 3 бали отримали 5 фізико-географічних районів. Більша частина фізико-географічних районів отримала оцінки у 2 (25 одиниць) і 1 бал (4 одиниці). З цього можна зробити висновок, що лише 19,4% території Поділля мають задовільну структуру земельних угідь, а решта 80% - відповідно незадовільну (рис. 1.).

Аналіз картосхеми показав, що найкращі показники частки природної рослинності мають Поліські райони, Опілля, Товтровий кряж, найгірші – східні райони Подільсько-Придніпровського краю, центральні та південні регіони Поділля. Такі показники є наслідком надмірної сільськогосподарського освоєння території.

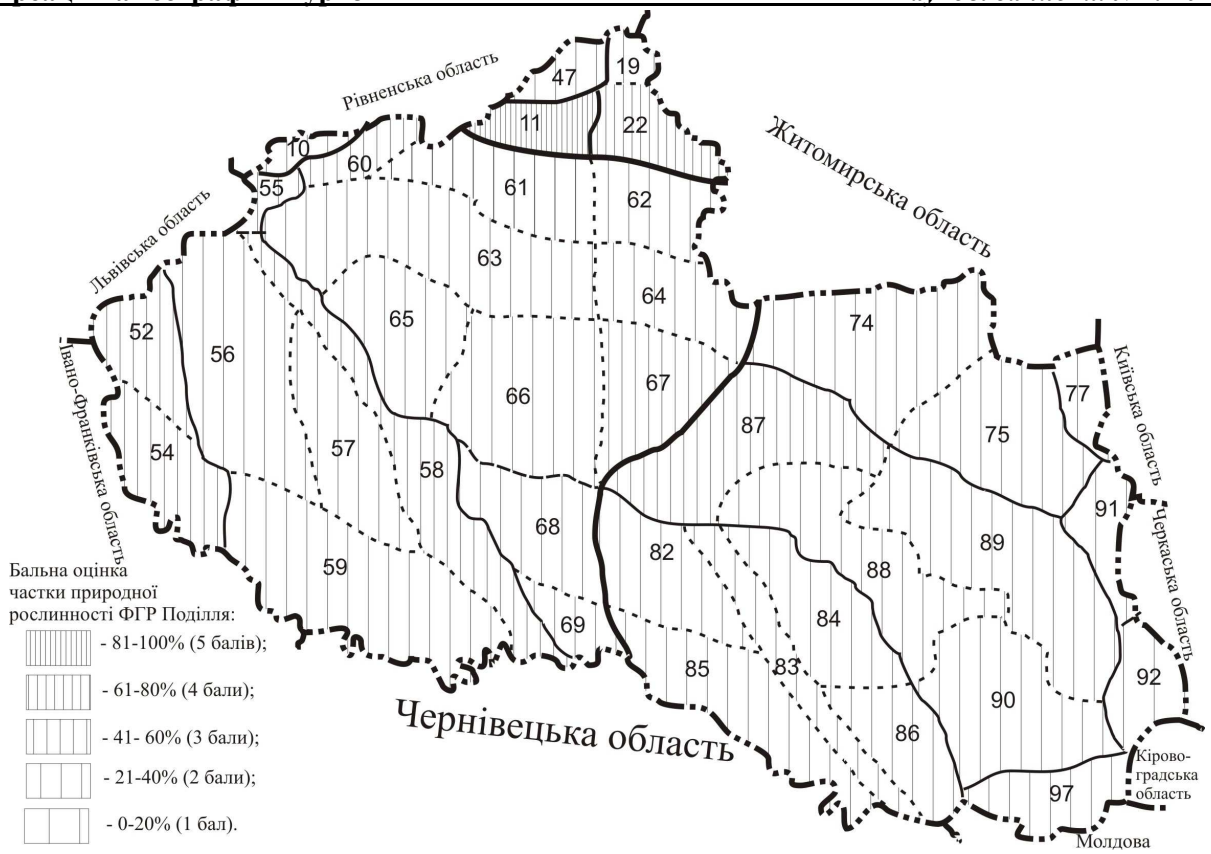

Рис. 1. Частка природної рослинності ФГР Поділля

Наступним показником було обрано загальну кількість ботанічних та зоологічних заповідних об'єктів (ботанічних заказників, пам'яток-природи, заповідних урочищ, ботанічних садів, дендрологічних парків, загальнозоологічних заказників, зоологічних пам'яток природи, зоологічних парків) у одиниці фізико-географічного поділу (табл. 2.).

Таблиця 2

Кількість ботаніко-зоологічних заповідних об'єктів у розрізі фізико-географічних районів Поділля

№ у схемі ФГР	Природна зона, край, область, фізико-географічний район	Орієнтовна площа, км^2	Кількість ботаніко-зоологічних заповідних територій та об'єктів	Бальна оцінка
Зона мішаних лісів. Поліський край				
Область Малого Полісся				
10	Радехівсько-Бродівський	351,10	10	1
11	Смигівсько-Славутський	625,60	19	2
Область Житомирського Полісся				
19	Корецько-Новоград-Волинський	213,30	1	1
22	Баранівсько-Високопічанський	1044,97	10	1
Зона широколистяних лісів. Західно-Український край				
Волинська височинна область				
47	Острозько-Гощанський	312,70	3	1
Розтоцько-Опільська горбогірна область				
52	Миколаївсько-Бережанський	994,10	36	4
54	Ходорівсько-Бучацький	949,10	45	5
Західно-Подільська височинна область				
55	Вороняцький	621,00	2	1
56	Зборівсько-Теребовлянський	2760,00	57	5
57	Гримайлівсько-Гусятинський	1212,00	24	3
58	Збаразько-Смотрицький (Товтровий)	3200,00	44	4
59	Чортківсько-Кам'янець-Подільський	3449,80	235	5
Середньоподільська височинна область				
60	Кременецький	790,00	20	2
61	Вілійсько-Із'яславський	1231,00	15	2

62	Грицівсько-Любарський	1033,00	10	1
63	Лановецько-Теофіпольский	2609,50	41	5
64	Старокостянтинівсько-Хмільницький	1901,00	9	1
65	Підволочисько-Авратинський	2602,50	12	2
66	Красилівсько-Ярмолинецький	4173,00	47	5
67	Меджибізько-Деражнянський	1783,00	19	2
68	Верхньоушицький	1827,00	24	3
69	Нижньоушицький	755,00	2	1
Лісостепова зона. Подільсько-Придніпровський край				
Північно-Західна Придніпровська височинна область				
74	Калинівсько-Козятинський	2239,00	16	2
75	Липовецько-Погребищенський	2599,40	14	2
Північно-Східна Придніпровська височинна область				
77	Ружинсько-Сквирський	570,00	0	0
Придністровсько-Східно-Подільська височинна область				
82	Ялтушківсько-Копайгородський	1230,00	20	2
83	Митківсько-Клембівський	1090,00	10	1
84	Жмеринсько-Шаргородський	1900,00	16	2
85	Могилів-Подільсько-Ямпільський	1915,00	19	2
86	Томашпільсько-Піщанський	1023,00	11	2
Середньо бузька височинна область				
87	Барсько-Літинський	2195,00	31	4
88	Браїлівсько-Тульчинський	2200,00	31	4
89	Гнівансько-Гайсинський	3600,00	21	3
90	Ладижинсько-Бершадський	2749,00	27	3
Центральнопридніпровська височинна область				
91	Оратівсько-Монастирищенський	675,00	1	1
92	Умансько-Маньківський	820,00	3	1
Південно-Подільська височинна область				
97	Балтсько-Савранський	980,00	7	1

** - розроблено автором*

Аналіз таблиці показав, що кількість цих заповідних об'єктів коливається досить істотно. Так, найнижчий показник (0 об'єктів) має Ружинсько-Сквирський фізико-географічний район, найвищий (235 об'єктів) – Чортківсько-Кам'янець-Подільський район. Слід звернути увагу що останній має такий високий показник через величезну кількість пам'яток природи у м. Кам'янець-Подільському. Більша частина районів мають показники кількості ботаніко-зоологічних заповідних об'єктів у межах 1-50 одиниць (рис.2.)

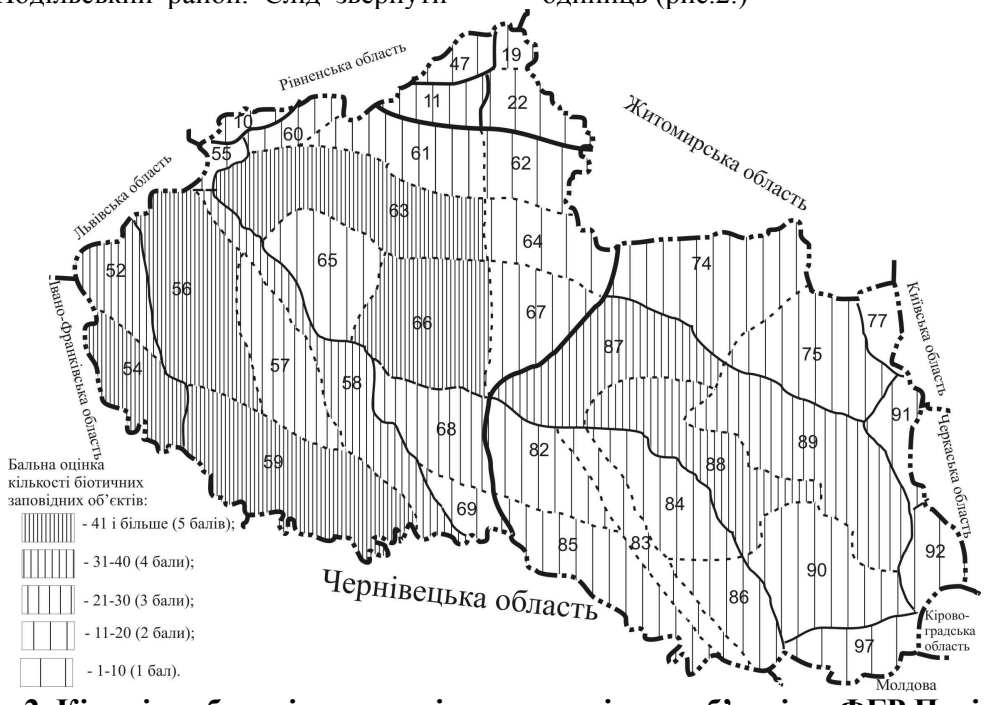

Рис. 2. Кількість ботаніко-зоологічних заповідних об'єктів у ФГР Поділля

Аналіз створеної картосхеми показав, що найефективніше біотичні рекреаційні ресурси охороняються у західній частині Поділля (Ходорівсько-Бучацький, Зборівсько-Теребовлянський, Чортківсько-Кам'янець-Подільський, Лановецько-Теофіпольский, Красилівсько-Ярмолинецький райони), малоефективно – у східні частині, особливо у Подільсько-Придніпровському краї.

Важливим показником при оцінці біотичних рекреаційних ресурсів є породний склад лісової рослинності. Найсприятливіша лісова рослинність – сухі соснові, широколистяні, мішані ліси, а також мішані ліси з домішками субтропічних видів. Сприятлива – сухі темно-хвойні, кедрові ліси, дрібнолистяні ліси і заплавні діброви. Умовно сприятлива – частково заболочені, темнохвойні, листяні і змішані ліси, сухі березово-осикові ліси. Несприятлива – рідколісся, загущені та молоді ліси у поєднанні з заболоченими ділянками. Дуже погана – заболочені рідкостойні ліси, ліси на болотах та невеликі лісові масиви серед сільськогосподарських угідь. Додатковими показниками такої оцінки є заболоченість території та мозаїчність лісового покриву. (табл.3.)

Таблиця 3

Оцінка породного складу деревостанів фізико-географічних районів Поділля

№ у схемі ФГР	Природна зона, край, область, фізико-географічний район	Орієнтовна площа, км^2	переважаючий породний склад	Бальна оцінка
Зона мішаних лісів. Поліський край				
Область Малого Полісся				
10	Радехівсько-Бродівський	351,10	сосна	5
11	Смигівсько-Славутський	625,60	сосна, береза, дуб*	4
Область Житомирського Полісся				
19	Корецько-Новоград-Волинський	213,30	сосна, береза**	2
22	Баранівсько-Високопічанський	1044,97	сосна, береза, вільха*	3
Зона широколистяних лісів. Західно-Український край				
Волинська височинна область				
47	Острозько-Гощанський	312,70	сосна, дуб**	2
Розтоцько-Опільська горбогірна область				
52	Миколаївсько-Бережанський	994,10	бук, дуб, граб, вільха	4
54	Ходорівсько-Бучацький	949,10	граб, бук, дуб	3
Західно-Подільська височинна область				
55	Вороняцький	621,00	дуб, граб, береза**	2
56	Зборівсько-Теребовлянський	2760,00	граб, дуб	2
57	Гримайлівсько-Гусятинський	1212,00	граб**	1
58	Збаразько-Смотрицький (Товтровий)	3200,00	граб, сосна, береза, дуб	2
59	Чортківсько-Кам'янець-Подільський	3449,80	граб, дуб, ялина, сосна	2
Середньоподільська височинна область				
60	Кременецький	790,00	сосна, граб, береза	3
61	Вілійсько-Із'яславський	1231,00	сосна, дуб, граб	4
62	Грицівсько-Любарський	1033,00	дуб, сосна**	3
63	Лановецько-Теофіпольский	2609,50	дуб, граб, ялина, ясен**	2
64	Старокостянтинівсько-Хмільницький	1901,00	дуб, граб**	2
65	Підволочисько-Авратинський	2602,50	граб**	1
66	Красилівсько-Ярмолинецький	4173,00	граб, дуб**	1
67	Меджибізько-Дераженянський	1783,00	граб, дуб**	2
68	Верхньоушицький	1827,00	граб**	1
69	Нижньоушицький	755,00	граб, дуб, сосна**	2
Лісостепова зона. Подільсько-Придніпровський край				
Північно-Західна Придніпровська височинна область				
74	Калинівсько-Козятинський	2239,00	дуб**	3
75	Липовецько-Погребищенський	2599,40	дуб, граб**	2
Північно-Східна Придніпровська височинна область				
77	Ружинсько-Сквирський	570,00	дуб, граб**	2
Придністровсько-Східно-Подільська височинна область				
82	Ялтушківсько-Копайгородський	1230,00	граб, дуб, бук**	1

83	Митківсько-Клембівський	1090,00	дуб, граб, сосна**	2
84	Жмеринсько-Шаргородський	1900,00	граб, дуб**	1
85	Могилів-Подільсько-Ямпільський	1915,00	дуб, граб**	2
86	Томашпільсько-Піщанський	1023,00	дуб, граб**	2
Середньо бузька височинна область				
87	Барсько-Літинський	2195,00	граб, дуб, береза	2
88	Браїлівсько-Тульчинський	2200,00	граб, дуб	2
89	Гнівансько-Гайсинський	3600,00	граб, дуб, береза	2
90	Ладижинсько-Бершадський	2749,00	дуб, граб, ясен	3
Центральнопридніпровська височинна область				
91	Оратівсько-Монастирищенський	675,00	граб, береза**	1
92	Умансько-Маньківський	820,00	дуб**	2
Південно-Подільська височинна область				
97	Балтсько-Савранський	980,00	дуб	4

** відмічено частково заболочені території*

*** відмічено території з незначним лісовим покривом або вкриті невеликими лісові масиви оточеними с/г угіддями*

Аналіз таблиці показав, що найкращими показниками породного складу володіють фізико-географічні одиниці зони мішаних лісів, через наявність значних площ соснових насаджень. На решті території переважають грабово-дубові, грабово-букові ліси з домішками інших порід. Хвойні ліси на більшості території зустрічаються спорадично і часто знаходяться у важкодоступній місцевості – схилах каньйонів, річкових долин. Висока оцінка хвойних порід зумовлена в основному їх фітонцидною дією – у наукових джерелах наводиться інформація, що вміст бактерій у повітрі у хвойному лісі в кілька десятків разів нижчий, ніж у широколистяному. (рис.3.)

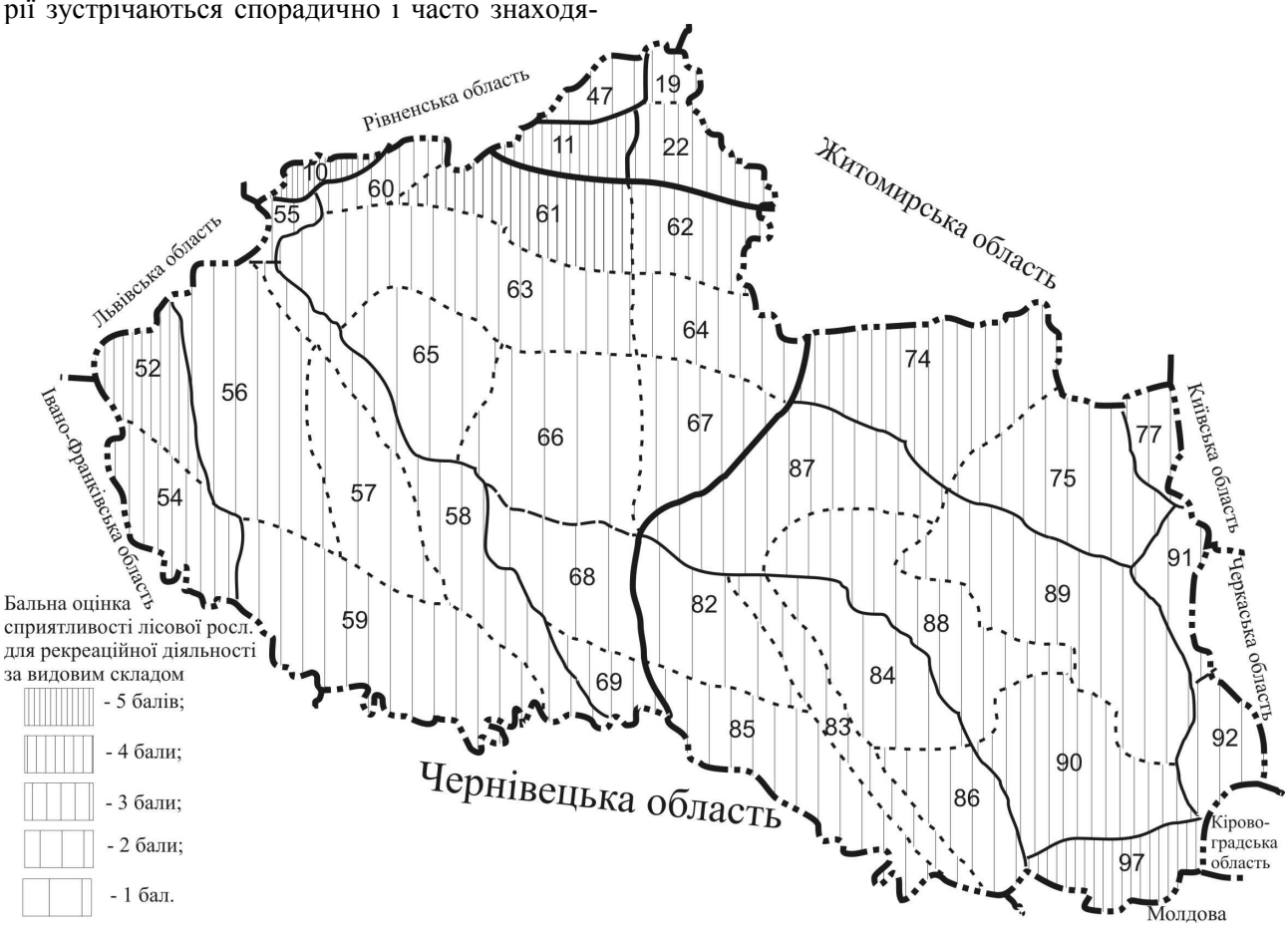

Рис. 3. Бальна оцінка сприятливості лісової рослинності для рекреаційної діяльності за видовим складом.

Здебільшого низька оцінка фізико-географічних районів Поділля зумовлена значною мозаїчністю лісового покриву, оточенню часто невеликих за площею лісових масивів орними землями, неможливість повноцінного генетичного обміну між окремим лісовими масивами тощо.

Останнім показником, який аналізувався,

була заповідність фізико-географічних районів. При цьому також враховувалась наявність великоплощадних заповідних об'єктів. Водночас не враховувалась господарська зона природного національного парку "Подільські Товтри", та сільськогосподарські угіддя, що входять до складу заповідних територій. Оцінка в 1 бал виставлялась при рівні заповідності менше 4%, 2 бали – 4,1-8%, 3 бали – 8,1-12%, 4 бали – 12,1-14%, 5 балів – більше 14% (табл. 4.)

Таблиця 4

Заповідність фізико-географічних районів Поділля

№ у схемі ФГР	Природна зона, край, область, фізико-географічний район	Орієнтовна площа, га	Кількість заповідних об'єктів (у т. ч. великих площ)	Орієнтовна площа заповідних територій,га	Щільність заповідних об'єктів, од./га. Заповідність,% (оцінка у 5 балів)
Зона мішаних лісів. Поліський край					
Область Малого Полісся					
10	Радехівсько-Бродівський	35110	19 (2)	5500	0,05/15,66 (4)
11	Смигівсько-Славутський	62560	30 (2)	8700	0,049/13,9 (4)
Область Житомирського Полісся					
19	Корецько-Новоград-Волинський	21330	3 (1)	180	0,014/0,84 (1)
22	Баранівсько-Високопічанський	104497	21 (3)	15500	0,02/14,83 (4)
Зона широколистяних лісів. Західно-Український край					
Волинська височинна область					
47	Острозько-Гощанський	31270	4(-)	100	0,013/0,32 (1)
Розтоцько-Опільська горбогірна область					
52	Миколаївсько-Бережанський	99410	48 (5)	4500	0,05/4,53 (2)
54	Ходорівсько-Бучацький	94910	61 (10)	10400	0,06/4,58 (2)
Західно-Подільська височинна область					
55	Вороняцький	62100	6 (1)	600	0,09/0,96 (1)
56	Зборівсько-Теребовлянський	276000	76 (7)	3500	0,03/1,27 (1)
57	Гримайлівсько-Гусятинський	121200	37(7)	13000	0,03/10,73 (3)
58	Збаразько-Смотрицький (Товтровий)	320000	80 (14)	30000	0,025/9,37 (3)
59	Чортківсько-Кам'янець-Подільський	344980	290 (15)	60000	0,084/17,4 (5)
Середньоподільська височинна область					
60	Кременецький	79000	38 (7)	7500	0,048/8,1 (3)
61	Вілійсько-Із'яславський	123100	29 (8)	2550	0,023/2,07 (1)
62	Гриціівсько-Любарський	103300	14 (1)	380	0,013/0,36 (1)
63	Лановецько-Теофіпольский	260950	66 (9)	4500	0,025/1,72 (1)
64	Старокостянтинівсько-Хмільницький	190100	20 (2)	550	0,01/0,29 (1)
65	Підволочисько-Авратинський	260250	29 (4)	1500	0,01/0,57 (1)
66	Красилівсько-Ярмолинецький	417300	54 (12)	2500	0,01/0,60 (1)
67	Меджибізько-Деражнянський	178300	28 (8)	5000	0,015/2,8 (1)
68	Верхньоушицький	182700	28 (5)	700	0,015/0,38 (1)
69	Нижньоушицький	75500	10 (6)	4000	0,013/5,3 (2)
Лісостепова зона. Подільсько-Придніпровський край					
Північно-Західна Придніпровська височинна область					
74	Калинівсько-Козятинський	223900	11 (-)	100	0,005/0,04 (1)
75	Липовецько-Погребищенський	259940	17 (2)	250	0,006/0,1 (1)
Північно-Східна Придніпровська височинна область					
77	Ружинсько-Сквирський	57000	1 (1)	700	0,002/1,23 (1)
Придністровсько-Східно-Подільська височинна область					
82	Ялтушківсько-Копайгородський	123000	31 (3)	450	0,025/0,36 (1)
83	Митківсько-Клембівський	109000	18 (-)	150	0,016/0,13 (1)
84	Жмеринсько-Шаргородський	190000	20 (1)	300	0,01/0,16 (1)
85	Могилів-Подільсько-Ямпільський	91500	42 (9)	2500	0,045/2,73 (1)

86	Томашпільсько-Піщанський	102300	13 (1)	300	0,012/0,29 (1)
Середньобузька височинна область					
87	Барсько-Літинський	219500	53 (7)	2600	0,024/1,18 (1)
88	Браїлівсько-Тульчинський	220000	37 (6)	1300	0,016/0,59 (1)
89	Гнівансько-Гайсинський	360000	44 (3)	1700	0,012/0,47 (1)
90	Ладижинсько-Бершадський	274900	46 (5)	3500	0,017/1,27 (1)
Центральнопридніпровська височинна область					
91	Оратівсько-Монастирищенський	67500	3 (1)	400	0,004/0,59 (1)
92	Умансько-Маньківський	82000	7 (-)	50	0,0085/0,06 (1)
Південно-Подільська височинна область					
97	Балтсько-Савранський	98000	13 (3)	6000	0,013/8,82 (3)

** - розроблено автором*

Найнижчі показники заповідності (менше 1%) показали Корецько-Новоград-Волинський, Острозько-Гощанський, Вороняцький, Грицівсько-Любарський, Старокостянтинівсько-Хмільницький, Підволочисько-Авратинський, Меджибізько-Деражнянський, Верхньоушицький, Калинівсько-Козятинський, Липовецько-Погребищенський, Браїлівсько-Тульчинський, Оратівсько-Монастирищенський Умансько-Маньківський фізико-географічні райони. Відповідно ці райони потребують першочергового обстеження щодо виявлення та створення заповідних територій та об'єктів різних типів. При створенні заповідних територій слід включати до їх складу якнайбільше природної рослинності, та якнайменше сільськогосподарських угідь.

Найвищими показниками (понад 10%) характеризуються Радехівсько-Бродівський, Смигівсько-Славутський, Баранівсько-Високопічанський, Гримайлівсько-Гусятинський, Чортківсько-Кам'янець-Подільський райони. Такий рівень заповідності характеризується наявністю у цих районах таких великоплощадних заповідних об'єктів як національні парки, регіональні ландшафтні парки, природний заповідник тощо. (рис. 4.)

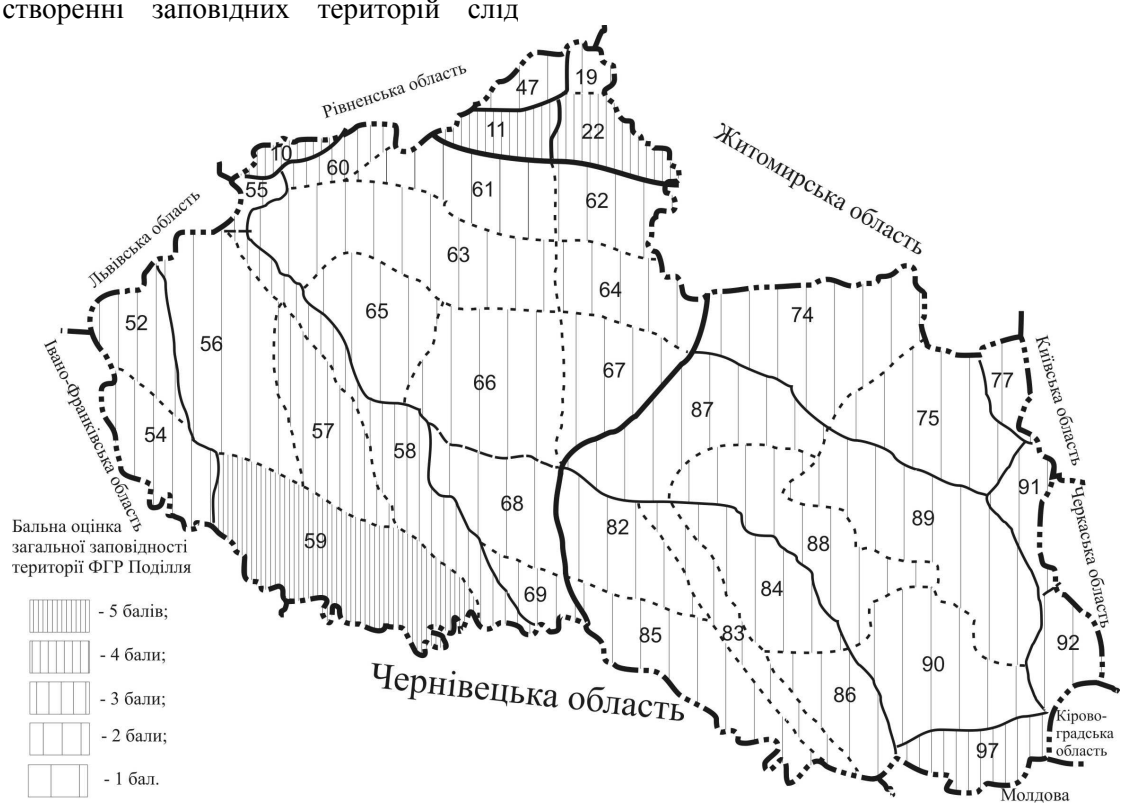

Рис. 4. Бальна оцінка заповідності території ФГР Поділля.

При оцінці біотичних рекреаційних ресурсів у незначних територій (наприклад в межах НПП або окремого району) необхідно враховувати наявність та можливість збору лікарських рослин, ягід, грибів; можливість спортивного полювання та рибальства; можливість спостерігати рідкісні види рослин, комах, птахів та тварин тощо.

У таблиці 5 було зведено отримані бальні оцінки за чотирма показниками та проведено загальну оцінку сприятливості біотичних рекреаційних ресурсів за 20 бальною шкалою

(табл. 5., рис. 5.)

Таблиця 5

Зведена бальна оцінка сприятливості біотичних рекреаційних ресурсів ФГР Поділля

№ у схемі ФГР	Природна зона, край, область, фізико-географічний район	Частка природної рослинності (5 балів)	Кількість ботанічних заповідних об'єктів (5 балів)	Оцінка породного складу деревостанів (5 балів)	Щільність заповідних об'єктів (5 балів)	Загальна оцінка (20 балів)
Зона мішаних лісів. Поліський край						
Область Малого Полісся						
10	Радехівсько-Бродівський	2	1	5	4	12
11	Смигівсько-Славутський	5	2	4	4	15
Область Житомирського Полісся						
19	Корецько-Новоград-Волинський	1	1	2	1	5
22	Баранівсько-Високопічанський	4	1	3	4	12
Зона широколистяних лісів. Західно-Український край						
Волинська височинна область						
47	Острозько-Гощанський	2	1	2	1	6
Розтоцько-Опільська горбогірна область						
52	Миколаївсько-Бережанський	3	4	4	2	13
54	Ходорівсько-Бучацький	3	5	3	2	13
Західно-Подільська височинна область						
55	Вороняцький	2	1	2	1	6
56	Зборівсько-Теребовлянський	2	5	2	1	10
57	Гримайлівсько-Гусятинський	2	3	1	3	9
58	Збаразько-Смотрицький (Товтровий)	3	4	2	3	12
59	Чортківсько-Кам'янець-Подільський	2	5	2	5	14
Середньоподільська височинна область						
60	Кременецький	3	2	3	3	11
61	Вілійсько-Із'яславський	2	2	4	1	9
62	Грицівсько-Любарський	2	1	3	1	7
63	Лановецько-Теофіпольский	2	5	2	1	10
64	Старокостянтинівсько-Хмільницький	2	1	2	1	6
65	Підволочисько-Авратинський	2	2	1	1	6
66	Красилівсько-Ярмолинецький	2	5	1	1	9
67	Меджибізько-Деражнянський	3	2	2	1	8
68	Верхньоушицький	2	3	1	1	7
69	Нижньоушицький	2	1	2	2	7
Лісостепова зона. Подільсько-Придніпровський край						
Північно-Західна Придніпровська височинна область						
74	Калинівсько-Козятинський	2	2	3	1	8
75	Липовецько-Погребищенський	2	2	2	1	7
Північно-Східна Придніпровська височинна область						
77	Ружинсько-Сквирський	1	0	2	1	4
Придністровсько-Східно-Подільська височинна область						
82	Ялтушківсько-Копайгородський	2	2	1	1	6
83	Митківсько-Клембівський	2	1	2	1	6
84	Жмеринсько-Шаргородський	2	2	1	1	6
85	Могилів-Подільсько-Ямпільський	2	2	2	1	7
86	Томашпільсько-Піщанський	2	2	2	1	7
Середньо бузька височинна область						
87	Барсько-Літинський	3	4	2	1	10
88	Браїлівсько-Тульчинський	2	4	2	1	9
89	Гнівансько-Гайсинський	2	3	2	1	8
90	Ладижинсько-Бершадський	2	3	3	1	9
Центральнопридніпровська височинна область						
91	Оратівсько-Монастирищенський	1	1	1	1	4
92	Умансько-Маньківський	1	1	2	1	5
Південно-Подільська височинна область						
97	Балтсько-Савранський	2	1	4	3	10

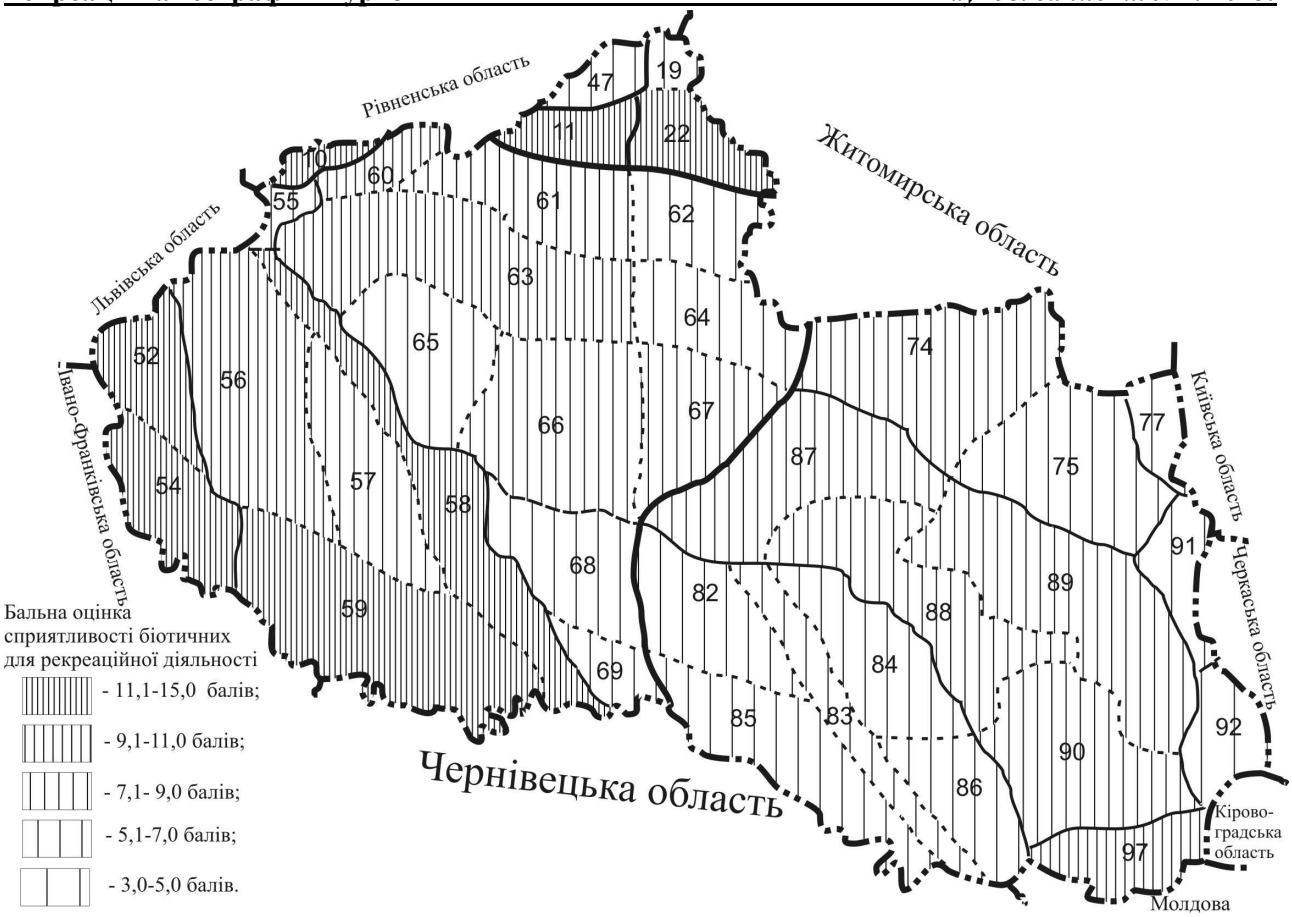

Рис. 5. Зведена бальна оцінка сприятливості біотичних рекреаційних ресурсів ФГР Поділля

Найвищі показники сприятливості біотичних ресурсів є у Опільських (Миколаївсько-Бережанський (13 балів), Ходорівсько-Бучацький (13 балів)) районах, Тернопільському та Хмельницькому Подністров'ї (Чортківсько-Кам'янець-Подільський район (14 балів)), Товтровому кряжі (Збаразько-Смотрицький район (12 балів)), Малому та Житомирському Поліссю (Радехівсько-Бродівський (12 балів), Смигівсько-Славутський (15 балів), Баранівсько-Високопічанський (12 балів) райони). Найнижчі показники сприятливості біотичних ресурсів є у частинах фізико-географічних районів Подільсько-Придніпровського краю (Ружинсько-Сквірський (4 бали), Оратівсько-Монастирищенський (4 бали), Умансько-Маньківський райони(5 балів)).

Висновки. Провівши загальний аналіз сприятливості біотичних ресурсів за фізико-географічними районами Поділля, робимо висновок, що 25 із 36 фізико-географічних районів мають сумарну оцінку менше 50% (менше 10 балів), 4 райони – половину (10 балів) і тільки 7 районів мають оцінку більшу за 50% (більше 10 балів). Тобто, сприятливість біотичних рекреаційних ресурсів на Поділлі є нижчою за середню, насамперед через високу господарську освоєність території, давність її освоєння, високу частку меліорованих земель, наявність заповідних об'єктів із значними площами с/г угідь, низький рівень залісненості та значну мозаїчність природного рослинного покриву.

Література:

1. Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР / Глав. ред. *А.С. Харченко* – М.: ГУГК, 1978. – 183 с.
2. *Генсірук С.А.* Ліси України / *С.А. Генсірук* – К.: Наукова думка, 1992. – 408 с.
3. *Гудзевич А.В.* Природно-заповідна Вінниччина / *А.В. Гудзевич* – Вінниця: Віндрук, 2002. – 147 с.
4. Екологічний паспорт. Вінницька область. – Вінниця, 2008. Режим доступу: http:/menr.gov.ua/document/eko_pas_vin2007.doc
5. Екологічний паспорт. Тернопільська область. – Тернопіль, 2008. Режим доступу: http://menr.gov.ua/documents/eko_pasp_tern_2007.doc
6. Екологічний паспорт. Хмельницька область. – Хмельницьк, 2008. Режим доступу: http://menr.gov.ua/documents/PASPORT_khmelnyck_2008.doc
7. Заверуха Б.В. Флора Волыно-Подолии и ее генезис / Б.В. Заверуха – К.: Наукова думка, 1985. – 192 с.
8. Заповідне Поділля. Краєзнавчі нариси / За ред. Г.І. Денисика. – Вінниця: Тезис, 2000. – 104 с.

9. *Лакида П.І.* Роль лісів Західного Поділля в збереженні екологічної сталості регіону / *П.І. Лакида* // "Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття" [Збірник наукових праць.] – Гримайлів-Тернопіль: Лілея, 2003. – С. 305-308.
10. Матеріали до вивчення природних ресурсів Поділля. – Тернопіль, 1963. – 203 с.
11. *Мельник В.І.* Букові ліси Подільської височини / *В.І. Мельник, О.М. Корінько* – К., 2005. – 152 с.
12. *Подобайло А.В.* Методика оголошення заказників, пам'яток природи та заповідних урочищ. [Методичні вказівки до вивчення заповідної справи.] / *А.В. Подобайло* – К.: Фітосоціоцентр, 2001 – 28 с.
13. *Царик Л.П.* Ботаніко-географічні особливості природи Середнього Придністров'я / Л.*П. Царик, В.О. Шиманська, М.П. Чайковський* // Наукові записки ТДПУ. Серія: Географія. – Тернопіль: Видавн. відділ ТДПУ, 1998. – №2. – С. 75-77.
14. *Царик Л.П.* Збереження ландшафтного різноманіття Західного Поділля у контексті формування регіональної екомережі / *Л.П. Царик* // Роль природно-заповідних територій Західного поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття. [Збірник наукових праць.] – Гримайлів-Тернопіль: Лілея, 2003. – С. 107–114.

References:

1. Atlas pry`rodnyx uslovy`j y` estestvennyx resursov Ukray`nskoj SSR / Glav. red. *A.S. Xarchenko* – M.: GUGK, 1978. – 183 s.
2. *Gensiruk S.A.* Lisy` Ukrayiny` / *S.A. Gensiruk* – K.: Naukova dumka, 1992. – 408 s.
3. *Gudzevy`ch A.V.* Pry`rodno-zapovidna Vinny`chchy`na / *A.V. Gudzevy`ch* – Vinny`cya: Vindruk, 2002. – 147 s.
4. Ekologichny`j pasport. Vinny`cz`ka oblast`. – Vinny`cya, 2008. Rezhy`m dostupu: http:/menr.gov.ua/document/eko_pas_vin2007.doc
5. Ekologichny`j pasport. Ternopil`s`ka oblast`. – Ternopil`, 2008. Rezhy`m dostupu: http://menr.gov.ua/documents/eko_pasp_tern_2007.doc
6. Ekologichny`j pasport. Xmel`ny`cz`ka oblast`. – Xmel`ny`cz`k, 2008. Rezhy`m dostupu: http://menr.gov.ua/documents/PASPORT_khmelnyck_2008.doc
7. *Zaveruxa B.V.* Flora Volyno-Podoly`y` y` ee genezy`s / *B.V. Zaveruxa* – K.: Naukova dumka, 1985. – 192 s.
8. Zapovidne Podillya. Krayeznavchi nary`sy` / Za red. *G.I. Deny`sy`ka.* – Vinny`cya: Tezy`s, 2000. – 104 s.
9. *Laky`da P.I.* Rol` lisiv Zaxidnogo Podillya v zberezhenni ekologichnoyi stalosti regionu / *P.I. Laky`da* // "Rol` pry`rodno-zapovidny`x tery`torij Zaxidnogo Podillya ta Yury` Ojczovs`koyi u zberezhenni biologichnogo ta landshaftnogo riznomanittya" [Zbirny`k naukovy`x pracz`.] – Gry`majliv-Ternopil`: Lileya, 2003. – S. 305-308.
10. Materialy` do vy`vchennya pry`rodny`x resursiv Podillya. – Ternopil`, 1963. – 203 s.
11. *Mel`ny`k V.I.* Bukovi lisy` Podil`s`koyi vy`sochy`ny` / *V.I. Mel`ny`k, O.M. Korin`ko* – K., 2005. – 152 s.
12. *Podobajlo A.V.* Metody`ka ogoloshennya zakazny`kiv, pam'yatok pry`rody` ta zapovidny`x urochy`shh. [Metody`chni vkazivky` do vy`vchennya zapovidnoyi spravy`.] */ A.V. Podobajlo* – K.: Fitosociocentr, 2001 – 28 s.
13. *Czary`k L.P.* Botaniko-geografichni osobly`vosti pry`rody` Seredn`ogo Pry`dnistrov'ya / *L.P. Czary`k, V.O. Shy`mans`ka, M.P. Chajkovs`ky`j* // Naukovi zapy`sky` TDPU. Seriya: Geografiya. – Ternopil`: Vy`davn. viddil TDPU, 1998. – #2. – S. 75-77.
14. *Czary`k L.P.* Zberezhennya landshaftnogo riznomanittya Zaxidnogo Podillya u konteksti formuvannya regional`noyi ekomerezhi */ L.P. Czary`k* // Rol` pry`rodno-zapovidny`x tery`torij Zaxidnogo podillya ta Yury` Ojczovs`koyi u zberezhenni biologichnogo ta landshaftnogo riznomanittya. [Zbirny`k naukovy`x pracz`.] – Gry`majliv-Ternopil`: Lileya, 2003. – S. 107–114.

Резюме:

Петр Царик. ОЦЕНКА СТЕПЕНИ БЛАГОПРИЯТНОСТИ БИОТИЧЕСКИХ РЕКРЕАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ ПОДОЛЬЯ.

Проанализирована благоприятность биотических ресурсов Подолья для целей рекреации и туризма. Проведена бальная оценка четырех основных показателей по каждому физико-географическому району Подолья: части естественной растительности, количества биологических и зоологических объектов, превосходящих пород древесной растительности и доля заповедных территорий в ФГР.

Определено, что лучшие показатели благоприятности биотических ресурсов у Опольских (Николаевского-Бережанский (13 баллов), Ходоровский-Бучацкий (13 баллов)) районах, Тернопольском и Хмельницком Поднестровье (Чортковско-Каменец-Подольский район (14 баллов)), Товтрового кряжу (Збаражско-Смотрицкий район (12 баллов)), Малом и Житомирском Полесье (Радеховско-Бродовский (12 баллов), Смыгивсько-Славутский (15 баллов), Барановско-Високопичанський (12 баллов) районы). Наихудние показатели благоприятности биотических ресурсов у физико-географических районов Подольско-Приднепровского края (Ружинского-Сквирский (4 балла), Оратовско-Монастырищенский (4 балла), Уманско-Маньковский районы (5 баллов)).

Выявлено, что 25 из 36 физико-географических районов имеют суммарную оценку менее 50% (менее 10 баллов), 4 района – половину (10 баллов) и только 7 районов имеют оценку превышающую 50% (более 10 баллов). То есть, благоприятность биотических рекреационных ресурсов на Подолье ниже средней, прежде всего из-за высокой хозяйственную освоенность территории, давности ее освоения, высокую долю мелиорированных земель, наличие заповедных объектов со значительными площадями с/х угодий, низкий уровень лесистости и значительную мозаичность природного растительного покрова.

Ключевые слова: Подолье, биотические рекреационные ресурсы, заповедные объекты.

Summary:

Petro Tsaryk. ASSESSMENT FAVORABLE BIOTIC RECREATIONAL RESOURCES OF PODILLIA.

Analyzed skirts favorability biotic resources for the purposes of recreation and tourism. Spend a score of four key indicators for each physiographic regions skirts: part of the natural vegetation, the number of biological and zoological facilities, superior species of woody vegetation and the proportion of protected areas in the PGR.

It was determined that the best indicators of favorable biotic resources from Opole (Nicholas-Berezhany (13 points), Hodorowsky-Buceatchi (13 points)) areas, Ternopil and Khmelnytsky Dniester (Chortkiv-Kamenetz-Podolsk district (14 points)), Tovtrovy ridge (Zbarazhsky -Smotritsky area (12 points)), and Small Zhytomyr Polissya (Radekhiv-Brody (12 points), Smygivsko-Slavutskii (15 points), Baranovsky-Visokopichansky (12 points) areas). Naihudnie favorability indices of biotic resources in the physiographic regions Podolsko Pridneprovsk edge (Ruzhin-Skvirsky (4 points), Oratovsky-Monastyrischensky (4 points), Uman-Mankovsky areas (5 points)).

It was revealed that 25 of the 36 physiographic regions have a total score of less than 50% (less than 10 points), 4 district - half (10 points) and only 7 regions are greater than the estimate of 50% (more than 10 points). That is, the favorability of biotic recreational resources on the tail below the average, primarily due to the high economic development of the territory, limitations of its development, a high proportion of reclaimed land, the presence of protected objects with large areas to / agricultural land, low levels of forest cover and a large mosaic of natural vegetation cover.

Keywords: skirts, biotic recreational resources, protected objects.

Рецензент: проф. Брич В.Я. *Надійшла 04.11.2015р.*

УДК 630*627.3 Валентина ЧАБАНЧУК, Михайло МЕЛЬНІЙЧУК

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІСЬКИХ ЛІСОВИХ ЛАНДШАФТІВ РІВНЕНЩИНИ У РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМІ

У статті розглянута роль лісових ландшафтів Рівненщини у сфері рекреації. Досліджено осередки збереження природних лісових ландшафтів та показники лісистості по території області. Вивчено головні якісні характеристики рекреаційних лісів на території Рівненської області. Проведено аналіз форм організації рекреації в лісах Рівненщини. Охарактеризовано видовий склад і вікову структуру лісів як індикаторів лікувально-оздоровчих та санітарно-гігієнічних функцій лісу. Визначено ступінь фітонцидності переважаючих порід та показники естетичної цінності поліських лісів за методикою В. Мацоли. Проаналізовано основні заняття з рекреаційного використанням лісових ресурсів та проблеми, що гальмують розвиток рекреації та туризму.

Ключові слова: *лісовий ландшафт, рекреаційна діяльність, рекреаційні ліси, лісистість, фітонцидність, атрактивність, естетична цінність, лісові ресурси.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Для сучасного етапу суспільного розвитку характерне зростання ролі рекреації для відновлення сил людини. Стрімкий розвиток технологій, науково-технічний прогрес вимагають від людей великих затрат енергії, причому дедалі більше відчувається не тільки фізична втома, але і моральний тиск.У таких умовах все більшої популярності набуває відпочинок людей на природі, а отже і зростає роль лісових ландшафтів у сфері рекреації, оздоровлення і лікування. Наявність лісів сприяє розвитку специфічних видів відпочинту, адже позитивний вплив лісу на організм людини відомий уже давно.

Ліси роблять природне середовище здоровим і придатним для життя. Ось коротка характеристика санітарно-гігієнічних функцій лісу:

– озонує повітря;

– іонізує повітря (іонів у лісі в 100 разів більше, ніж у приміщенні);

– поглинає вуглекислий газ (у міському повітрі вуглекислого газу міститься 0,03%, а лісі - 0,00007%);

– виділяє кисень (1 га лісу виділяє в рік 5 тонн кисню);

– збирає пил, кіптяву, забруднюючі речовини (1 га лісу уловлює в рік 32 тонни пилу);

– виділяє фітонциди (1 га ліси виробляє до 15 кг фітонцидів в рік);

– володіє антимікробною дією (у місті в 1 м^3 міститься 6000 мікробів, у лісі – 300) [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання лісових ландшафтів та лісових ресурсів у рекреації останнім часом набуло значної актуальності і розглядається у працях багатьох вчених із різних сфер діяльності, зокрема соціологами, економістами, юристами, географами, лісівниками, екологами тощо. Серед географів проблемі рекреаційного використання лісів присвячені праці Р. Возняка, С. Генсірука, М. Нижника [2], І. Бойко [1], Н. Фоменко [10], В. Стафійчука [7; 8], В. Мацоли [4], А. Тарасова [9] та інших. У цих рацях розглядаються особливості рекреаційних лісів та форми їх використання, рекреаційні функції лісів, їх вплив на організм людини, напрямки використання та методики дослідження лісових ресурсів. Аналіз літературних дререл дає можливість зробити висновок про відсутність пряць щодо дослідження рекреаційного використання лісових ландшафтів Рівненщини, за винятком праці Кравченко Н.А. [3], в якій розглянуте рекреаційне гос-

подарство залагом усього Полісся.

Метою дослідження є можливість використання поліських лісових ландшафтів для розвитку туризму та рекреації.

Об'ктом дослідження є лісові ландшафти Рівненщини, а предметом – їх рекреаційні властивості.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Поліський регіон Рівненщини має великий потенціал для використання лісу для потреб рекреації. Площа лісів державного значення у Рівненській області становить 588,5 тис.га. Рівненська область залишається одним із небагатьох в Україні осередків збереження первинних лісових ландшафтів, особливо її поліські регіони. Показник лісистості області перевищує середній по Україні у 2,3 раза (36,4% і 15,9% відповідно). Разом із тим, відзначаються значні регіональні відмінності у поширенні лісів на території Рівненщини.

Найбільш залісненими є Рокитнівський та Березнівський райони (відповідно 57,2% і 50,3%), а найменший показник лісистості характерний для Гощанського району (5,7%) (рис.1).

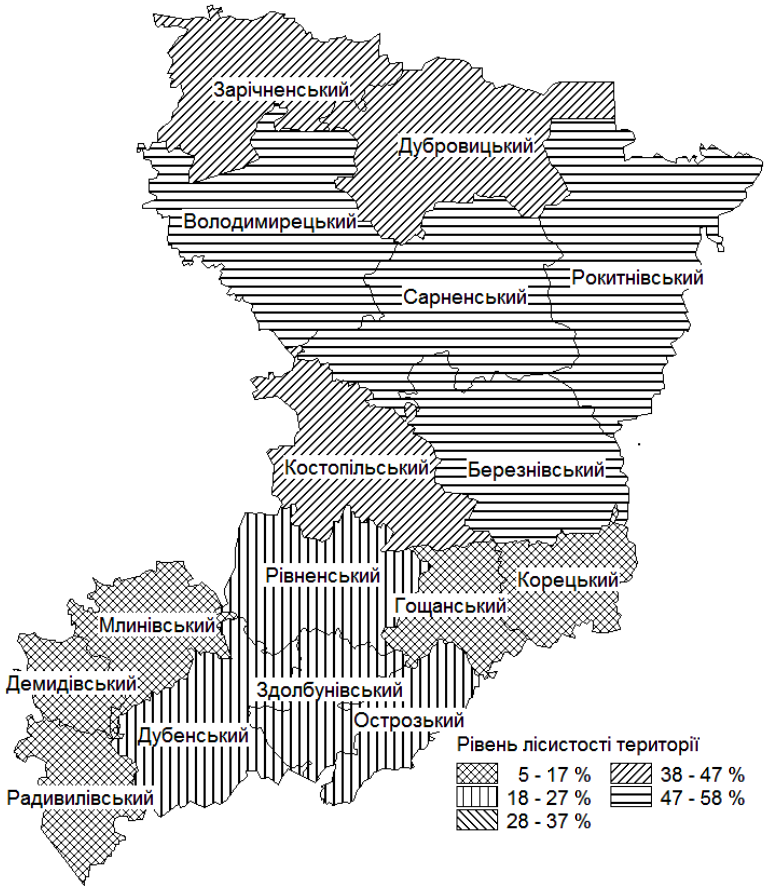

Рис. 1. Картосхема лісистості Рівненської області [на основі 6]

Рекреаційні ліси як компонент природних рекреаційних ресурсів – це лише незначна (за площею) складова лісових екосистем, яка забезпечує потреби населення у лікуванні, відпочинку та туризмі. Для означення ареалу їх поширення за основу береться саме рекреаційна функція. До власне рекреаційних лісів належать зелені зони міст та приміських територій (зазвичай сквери, сади, парки, лісопарки, дендропарки), ліси лікувально-оздоровчих закладів (т.з. курортні ліси). Туристичні функції також здійснюють спеціальні зони природоохоронних об'єктів, ліси вздовж туристських маршрутів, автомобільних шляхів, водоохоронні, ґрунтозахисні, експлуатаційні ліси державного лісфонду тощо [7].

У лісах рекреаційного призначення, приміських лісах потрібно перш за все вбачати певну сукупність елементарних лісових ландшафтів, тобто лісових насаджень, які займають більший чи менший простір і мають певний зовнішній вигляд. Господарство в рекреаційних лісах так і ведеться, щоб максимально використати естетичні, гігієнічні та захисні властивості лісу.

Загальна площа лісів, що можуть використовуватись для рекреаційної діяльності у Рівненській області становить близько 65003,9 га, що складає 9,2% від загальної площі лісів (рис.2).

Рекреаційна діяльність в лісах може бути різноманітною за змістом, рівнем організації,

тривалістю тощо. Вид рекреації та її тривалість є визначальними при благоустрої лісів (табл.1). Головною якісною ознакою рекреаційних лісів є переважання індивідуального відпочинку та максимальний комфорт [7].

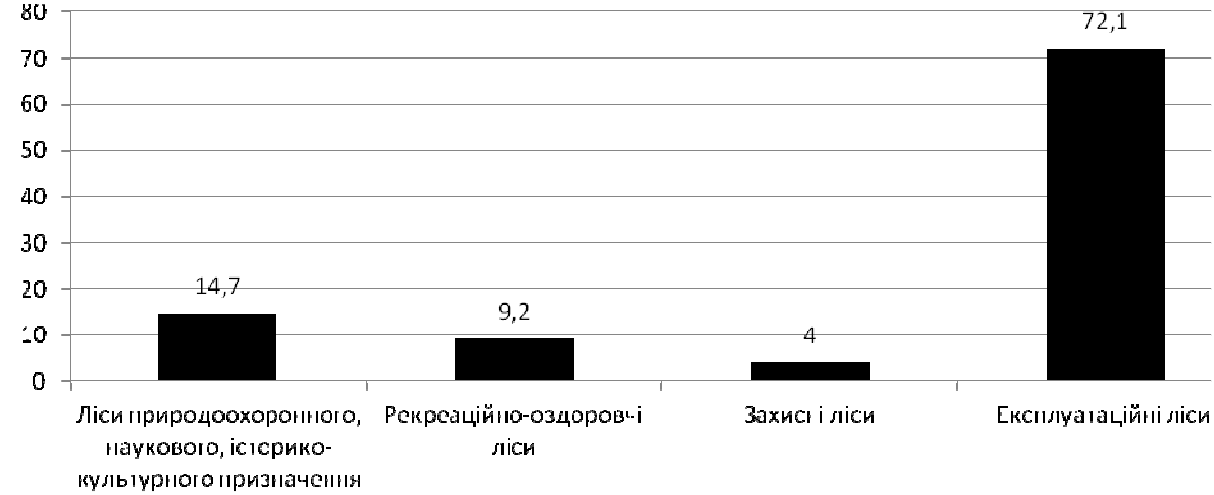

Рис.2. Поділ лісів Рівненської області за категоріями, % [6]

Таблиця 1

Форми організації відпочинку в лісі [7]

Рекреаційне використання лісів	Види рекреації	Рівень організації	Матеріально-технічна база організації відпочинку
постійне, довготривале	лікування, оздоровлення, відпочинок	організована	санаторії, пансіонати, готелі, будинки відпочинку, дитячі табори
постійна, короткотермінова	відпочинок	організована	рекреаційні зони та пункти
сезонна	відпочинок	організована	турбази, мотелі
сезонна	туризм	організована	наметові містечка
тимчасова, короткотривала	пікнік, прогулянка, любительські промисли	неорганізована	лісові масиви

За функціональними особливостями рекреаційну діяльність в лісах Полісся можна поділити на такі види: лікувальну, оздоровчу, спортивну, туристичну, утилітарну, пізнавальну.

У процесі рекреації туристи та відпочиваючі використовують ліс для походів, поїздок, прогулянок; стоянки автомобілів, будинків на колесах, наметів, куренів із заготівлею лісоматеріалів та розчищення майданчиків; приготування їжі та обігріву з розпалюванням багаття і заготівлею дров; лікування, ігор, занять спортом; полювання, рибної ловлі, збирання грибів, ягід, плодів і квітів [5].

Оцінка рекреаційних ресурсів може здійснюватись залежно від виду відпочинку, оздоровлення і лікування, еколого-географічної ситуації, ландшафтних особливостей території з позицій людини, яка відпочиває або виступає організатором відпочинку. Головними якісними характеристиками рекреаційних лісів є їх досяжність, комфортні умови для відпочинку та високі санітарно-гігієнічні характеристики.

Видовим складом і віковою структурою лісів визначається їх лікувально-оздоровча та санітарно-гігієнічна функції. Ефективність лісу по цим параметрам значною мірою обумовлена здатністю продукувати кисень а також фітонцидністю, досягаючи свого максимуму під час вегетаційного періоду, і залежить від виду деревної породи (табл. 2), віку, стану та інших характеристик [1].

Загалом ліси Полісся відповідають 2-3 ступеню фітонцидності, що є сприятливим для використання лісів у рекреації. Це обумовлено розподілом лісових насаджень за породами на Поліссі Рівненщини.

Серед лісів найбільші площі припадають на чисті соснові бори. Менші площі займають мішані ліси, широколистяно-соснові та сосново-широколистяні (субори). Найбільші площі займають сосна, дуб, береза і вільха чорна.

У лісових ландшафтах зменшується вміст в повітрі шкідливих газів, радіоактивних речовин, пилу. Шумознижувальна здатність добре ви-ражена у таких порід, як клен, липа крупнолиста, тополя тощо.

Важливим проявом фітонцидів є їх стерилізуюча дія на мікрофлору повітря. В 1 м^3 міського повітря “живе” 30-40 тис. бактерій та

інших мікроорганізмів, а в лісовому від 30 до 400. Фітонциди сосни звичайної, крушини ламкої вбивають збудників туберкульозу, кишкової палички; берези і тополі - зменшують кількість мікробів золотистого стафілококу [7].

Таблиця 2

Фітонцидність окремих порід дерев та кущів (за Генсіруком С. А.)

Ступінь фітонцидності	Породи
1 (найвищий)	дуб черешчатий, клен гостролистий, ялівець віргінський.
2	береза, сосна звичайна, ялина, ліщина, черемха, смерека, акація біла, чорниця.
3	модрина, ясен, липа, вільха, горобина, акація жовта, бузок звичайний.
4	в'яз, бересклет.
5	бузина, крушина.

Окрім того, поліські ліси – місце поширення значної кількості лікарських трав, що можуть бути основою застосування фітотерапії у санаторно-курортній справі і об'єктом промисельного туризму. Великі ділянки лісу, зайняті ягідниками та грибоносними площами, є привабливими для тих, хто надає перевагу відпочинку в лісі [5].

Вікова структура лісових насаджень полісся Рівненщини не цілком сприятлива для задоволення господарських потреб, але сприятливо впливає на організм рекреантів, знижуючи рівень захворюваності серцево-судинної системи, органів дихання, нервової та кістково-м'язевої систем.

Середній вік дерев у оцінюється у 52 роки. Таким чином структура лісових ділянок за групами віку наступна: молодняки – 23,5%, середньовікові –51,9%, пристигаючі – 16,1%, стиглі та перестійні – 8,5% (рис.3).

Рис.3. Вікова структура лісів [6]

Окрім того, від віку насаджень залежить рівень сприятливості лісів для різних видів рекреаційних занять. Найсприятливішими для відпочинку є середньовікові насадження (51,9% площі, вкритої лісом). Молодняки можна розглядати як території, резервні для організації відпочинку.

Важливою (і часто визначальною при виборі місця відпочинку) характеристикою лісового масиву, є його атрактивність. Вона визначається чотирма складовими: відносною відданістю, функціональністю, естетичною цінністю, емоційною дією. Естетичний вплив лісу викликає позитивні емоції та асоціації. Збереження самобутності та естетичної цінності кожної ділянки лісу – важлива умова при перетворенні його в рекреаційне середовище. Естетичну цінність лісу виділяють через здатність справляти значний благотворний вплив на людину. Мальовничість окремих дерев (груп дерев), архітектурна розчленованість ландшафту в просторі і рельєф – ці особливості лісових ландшафтів здатні справляти значний емоційний вплив на людину.

Що стосується породного складу рекреаційного лісу, то, на думку фахівців, привабливість його тим вища, чим багатший асортимент дерев і чагарників.

У вітчизняній і зарубіжній лісівничій науці та практиці, облік естетичної цінності лісових ділянок прийнято проводити за допомогою різних шкал, побудованих на оцінці різних ознак ландшафтів.

В. Мацола [4], включає в поняття естетичної цінності коефіцієнт горизонтального і вертикального поділу території, її лісистість, віковий і породний склад лісів. За таким характеристиками поліські ліси Рівенщини оцінюються у 2,2 бала як середньовікові сосново-широколистяні ліси на відносно відкритих рівнинних територіях з лісистістю понад 36% (табл. 3) [8].

Важливими характеристиками рекреаційного лісу є також ступінь заболоченості територій, наявність водних об'єктів, кількість грибних і ягідних місць, транспортна і пішохідна доступність, створення елементів рекреаційного благоустрою тощо.

Заболоченість місцевості є фактором, який відчутно лімітує рекреаційне використання території. Однак, на Поліссі Рівненщини наявність боліт не можна вважати негативним явищем, оскільки такі місцевості мають багатий рослинний і тваринний світ, а також велике екологічне значення, живлячи річки, слугуючи осередком існування та розмноження багатьох видів водно-болотної фауни. Вони виступають

об'єктом любительських промислів і пізнавальної рекреації.

Таблиця 3

Показники естетичної цінності лісових ділянок

Показники	Бали			Показник
	3	2	1	
Горизонтальний поділ території, км/км^2	1 – 2	0,5 – 1 2 – 3	менше 0,5 більше 3	2
Вертикальне розчленування рельєфу, м; а) для гірських територій б) для горбистих територій в)для рівнинних територій	 понад 200 понад 50 понад 10	 100 – 200 10 – 50 5 – 10	 менше 100 менше 10 менше 5	2
Лісистість, %	25 – 50	менше 25 більше 50	відсутні	3
Породний склад	змішані широколистяно-голкові	соснові, широколистяні	інші – хвойні, дрібно-листяні	2
Віковий склад	перестиглі, стиглі, достигаючі	середньовікові	молодняки	2

Найбільш грибними місцями є зона мішаних лісів, в якій знаходиться територія дослідження. Ягідні угіддя (малина, ожина, чорна горобина, калина, чорниця, брусниця, журавлина, суниця та ін.) так само приурочені до лісових районів Полісся.

Рекреаційним ресурсом виступають також заповідно-мисливські угіддя, особливо в умовах зростання популярності мисливських та фіш-турів. Поліський регіон володіє одними із найбільш значних мисливських ресурсів.

Отже, основними заняттями з використанням лісових ресурсів на Поліссі Рівненщини є [1]:

– туризм і спорт – масовий пішохідний і лижний туризм, види лижного спорту, кінний спорт, спортивне та ліцензійне мисливство, спортривне орієнтування, радіоорієнтування;

– загальнооздоровчий відпочинок – пішохідні прогулянки, спортивні ігри, пікнік, лижні прогулянки;

– аматорські промисли – збір грибів, ягід, лікарських рослин, колекцій, гербаріїв;

– лікування кліматичне, фітолікування, відтворення фізичних і моральних сил шляхом споглядання високоестетичних пейзажів.

У контексті використання рекреаційних лісів існує ще одна проблема: необлаштованість місць для відпочинку. Більш-менш упорядковані вони в міських парках, скверах та садах, частина яких водночас є складовою природно-заповідного фонду (ПЗФ) і взірцем організації міського середовища [7].

Висновки. Поліський регіон Рівненщини має великий потенціал для використання лісових ландшафтів для потреб рекреації (лісистість 36,4% території). Одним із показників рекреаційної цінності лісу є його фітонцидність. За видовим складом ліси Полісся відповідають 2-3 ступеню фітонцидності, що є сприятливим для використання лісів у рекреації. За показниками естетичної цінності поліські ліси Рівненщини оцінюються у 2,2 бала як середньовікові сосново-широколистяні ліси на відносно відкритих рівнинних територіях з лісистістю понад 36%. Основними заняттями з використанням лісових ресурсів є: туризм і спорт, загальнооздоровчий відпочинок, аматорські промисли, лікування тощо.

Література:

1. *Бойко І.Д.* До питання рекреаційного використання лісових територій / *Д. І. Бойко, Л. А. Савранчук* // Materialy V Miedjynarodowej naukowi-praktycznej konferencji „Kluczowe aspekty navkowej dzialalnosci – 2010" Volume 15. Ekologia. Geografia I geologia. – Przemysl: Nauka i Studia, 2010. – 64 c.
2. *Генсирук А. С.* Рекреационное использование лесов / *А. С. Генсирук, М. С. Нижник, Р. Р. Возняк*. – К.: Урожай, 1987 – 248 с.
3. *Кравченко Н. О.* Рекреаційне господарство Полісся: сучасний стан та перспективи розвитку/ *Н. О. Кравченко.* – Ніжин: МІЛАНІК, 2007. – 172 с.
4. *Мацола В.І.* Рекреаційно-оздоровчо-туристиний комплекс (питання теорії, методології, практики) / *В. І. Мацола*. – Львів: Вид-во Інституту регіональних досліджень НАН України, 1998. – 278 с.
5. *Рижов О. М.* Ландшафтно-таксаційні особливості рекреаційних насаджень урочища "Григори" − складової частини зеленої зони м. Біла Церква [Електронний ресурс] / *О. М. Рижов* // Агробіологія . - 2012. - № 8. - С. 126-132. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/agr_2012_8_35.pdf
6. Рівненське обласне управління лісового та мисливського господарства. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: http://rivnelis.gov.ua
7. *Стафійчук В. І.* Проблеми використання біотичних рекреаційних ресурсів у туристичній галузі України / *В. І. Стафійчук* // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля». – К., 2004.
8. *Стафійчук В. І.* Рекреалогія */ В. І. Стафійчук.* – К.: Альтерпрес, 2008. – 264 с.
9. *Тарасов А.И.* Рекреационное лесопользование / *А. И.Тарасов.* – М.: Агропромиздат, 1976 – 177 с.
10. *Фоменко Н. В.* Рекреаційні ресурси та курортологія / *Н. В. Фоменко.* – К.: Центр навч. літ-ри, 2007. – 312 с.

References:

1. *Boyko I. D.* Do pytannya rekreatsiynoho vykorystannya lisovykh terytoriy / *D. I. Boyko, L. A. Savranchuk* // Materialy V Miedjynarodowej naukowi-praktycznej konferencji „Kluczowe aspekty navkowej dzialalnosci – 2010" Volume 15. Ekologia. Geografia I geologia. – Przemysl: Nauka i Studia, 2010. – 64 c.
2. *Hensiruk A. S.* Rekreatsionnoe ispolzovanie lesov / *A. S. Hensyrik, M. S. Nyzhnyk, R. R. Voznyak*. – K.: Urozhay, 1987 – 248 s.
3. *Kravchenko N. O.* Rekreatsiyne hospodarstvo Polissya: suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku/ *N. O. Kravchenko.* – Nizhyn: MILANIK, 2007. – 172 s.
4. *Matsola V.I.* Rekreatsiyno-ozdorovcho-turystynyy kompleks (pytannya teoriyi, metodolohiyi, praktyky) / *V. I. Matsola.* – Lviv: Vyd-vo Instytutu rehionalnykh doslidzhen NAN Ukrayiny, 1998. – 278 s.
5. *Ryzhov O. M.* Landshaftno-taksatsiyni osoblyvosti rekreatsiynykh nasadzhen urochyshcha "Hryhory" − skladovoyi chastyny zelenoyi zony m. Bila Tserkva [Elektronnyy resurs] / *O. M. Ryzhov* // Ahrobiolohiya. - 2012. - # 8. - S. 126-132. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/agr_2012_8_35.pdf
6. Rivnenske oblasne upravlinnya lisovoho ta myslyvskoho hospodarstva. Ofitsiynyy sayt. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://rivnelis.gov.ua
7. *Stafiychuk V. I.* Problemy vykorystannya biotychnykh rekreatsiynykh resursiv u turystychniy haluzi Ukrayiny / *V. I. Stafiychuk* // Materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Pedahohichni ta rekreatsiyni tekhnolohiyi v suchasniy industriyi dozvillya». – K., 2004.
8. *Stafiychuk V. I.* Rekrealohiya / *V. I. Stafiychuk.* – K.: Alterpres, 2008. – 264 s.
9. *Tarasov A.Y.* Rekreatsionnoe lesopolzovanie / *A. Y.Tarasov.* – M.: Ah-ropromyzdat, 1976 – 177 s.
10. *Fomenko N. V.* Rekreatsiyni resursy ta kurortolohiya / *N. V. Fomenko.* – K.: Tsentr navch. lit-ry, 2007. – 312 s.

Резюме:

Чабанчук В.Ю. Мельнийчук М.М., ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОЛЕССКИХ ЛЕСНЫХ ЛАНДШАФТОВ РОВЕНЩИНЫ В РЕКРЕАЦИИ И ТУРИЗМЕ

В статье рассмотрена роль лесных ландшафтов Ровенской области в сфере рекреации, оздоровления, лечения и туризма. Исследованы основные центры сохранения природных лесных ландшафтов. Выделенные регионы с наибольшими и наименьшими показателями лесистости, и на основе данного исследования построено карту лесистости области в разрезе административных районов. Изучены рекреационные леса как компонент природных рекреационных ресурсов и их функции. Определена общая площадь лесов, которые могут быть использованы для рекреационной деятельности в области. Проведен анализ форм организации рекреации в лесах Ровенской области и виды рекреационной деятельности по функциональным особенностям. Исследованы главные качественные характеристики рекреационных лесов на территории Ровенской области. Охарактеризованы видовой состав и возрастная структура лесов как индикаторов лечебно-оздоровительных и санитарно-гигиенических функций леса. Определена степень фитонцидности превосходящих пород в лесах Ровенской области и его значение для рекреации и туризма. Определены показатели эстетической ценности лесных участков полесских лесов Ровенской области по методике В. Мацолы. Подобные иследования на территории области ранее никем не проводилист. Проанализированы основные занятия по рекреационному использованием лесных ресурсов на Полесье Ровенской области. Нами также определены основные проблемы, которые удерживают развитие рекреации и туризма в лесах Ровенщины.

Ключевые слова: лесной ландшафт, рекреационная деятельность, рекреационные леса, лесистость, фитонциднисть, атрактивнисть, эстетическая ценность, лесные ресурсы.

Summary:

Chabanchuk V.Y. Melnychuk M.M., USING OF POLISSYAN FOREST LANDSCAPES OF RIVNE REGION IN RECREATION AND TOURISM

In the article we analyzed the role of forest landscape of Rivne region in recreation, rehabilitation and treatment. We explored the main centers of conservation of natural forest landscapes. We have identified regions with the highest and lowest rates of forest cover, and on the basis of this study constructed a map of of forest cover by districts. Recreational forests were studied as a component of natural recreational resources. It was determined a total area of forests that can be used for recreational activities in the area. We conducted an analysis of forms of recreation in forests of Rivne region and recreational activities by functional features. The main quality characteristics of recreational forest in the territory of Rivne region were investigated. We described the species composition and age structure of forests as indicators of therapeutic and sanitary functions of forests. It was determined indicators aesthetic value of forest areas according to the method of B. Matsolya. We explored the main occupation of the recreational use of the forest resources in Polesie and the main problems that hinder the development of tourism and recreation in the forests.

Keywords: forest landscape, recreational activities, recreational forests, forest cover, aesthetic value, forest resources.

Рецензент: проф. Брич В.Я. *Надійшла 01.11.2015р.*

УДК 502.4 (477.82)

Людмила СУЛІК, Діана КРИЧЕВСЬКА

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ СТЕЖОК ТА ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ В ЕКОТУРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ “ПРИП’ЯТЬ-СТОХІД”

Проаналізовано сучасний стан та перспективи розвитку мережі екологічних навчальних стежок (ЕНС) національного природного парку “Прип’ять–Стохід”. Здійснена порівняльна оцінка ефективності функціонування трьох прокладених у парку екоосвітніх шляхів ("Старий парк над Стоходом", "Нас стежина веде вздовж Стоходу", "Забутими стежками Полісся") з врахуванням таких критеріїв як привабливість траси, її доступність, інформативність тощо. В результаті оцінювання найвищий сумарний показник ефективності функціонування отримала ЕНС "Нас стежина веде вздовж Стоходу (22 балів з 27 можливих). Запропоновані заходи щодо розвитку мережі ЕНС, популяризації екоосвітньої діяльності парку та його екотуристичних послуг.

Ключові слова: *екотуристична діяльність, екологічні навчальні стежки, ефективність функціонування екостежок, національний природний парк “Прип’ять–Стохід”.*

Постановка наукової проблеми та її значення. Ключовими ділянками для впровадження та розвитку різних форм екотуристичної діяльності є території природно-заповідного фонду, серед яких центральне місце посідають національні природні парки.

Національний природний парк "Прип’ять–Стохід", створений в межах Волинського Полісся у 2007 році, відзначається порівняно з іншими заповідними територіями регіону широким спектром екотуристичних послуг. Тут сформовано мережу кількаденних та одноденних піших, велосипедних, кінних і водних маршрутів. Найчисельнішими є водні маршрути на байдарках та моточовнах (близько 17 видів), найцікавіший з яких – семиденний тур на стародавньому човні-лодії.

Окремим напрямом діяльності працівників відділу екологічної освіти і рекреації парку є прокладання екологічних стежок, які використовуються передусім з еколого-освітньою та краєзнавчо-пізнавальною метою. До таких стежок відносяться: "Старий парк над Стоходом", "Нас стежина веде вздовж Стоходу", "Забутими стежками Полісся". Це найбільш доступні для відвідувачів форми екоосвітньої туристичної діяльності, які використовуються, передусім, для учнівської молоді. На нашу думку, ці стежки є певною візитівкою парку, тому аналіз їхнього функціонування є важливим завданням. Проведені дослідження дозволять виявити ефективність використання зазначених екостежок та встановити їхню роль в екотуристичній діяльності парку, виявити недоліки їхнього функціонування та шляхи щодо їх усунення.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Аналізу сучасного стану рекреаційної і туристичної діяльності в межах НПП "Прип’ять–Стохід" та дослідженню перспектив їхнього розвитку присвячено ряд наукових робіт. У працях Нетробчука І.М., Черчик Л.М. та Міщенко О.В. проаналізовано рекреаційні ресурси території національного парку та можливості їхнього використання для організації туристсько-рекреаційної діяльності [6,11]. Мережа туристичних маршрутів парку охарактеризована також у працях Зузука Ф.В. [8], Міщенко О.В. [3,5], у яких проаналізовано туристичну діяльність в межах Західного Полісся та Волинської області в цілому. Проте, питання функціонування екологічних стежок, прокладених в межах НПП "Припять–Стохід" у рамках згаданих досліджень достатньо не розкрите.

Матеріали та методи. Для написання статті використано фондові матеріали НПП "Прип’ять–Стохід", зокрема Проект організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об’єктів національного природного парку (2011), публікації офіційного сайту НПП. Проведені власні польові дослідження екологічних шляхів.

Для оцінки ефективності функціонування екостежок використана методика, запропонована Я. Отенска–Будзин (1988), опрацьована та доповнена О.Шевчук (2010) [12]. До основних показників, за якими визначається ефективність функціонування теоретичної моделі екостежки відносяться такі: привабливість, доступність і інформативність. Для аналізу цих показників використана бальна оцінка конкретних критеріїв (табл. 1). Відповідно до цієї методики показник ефективності функціонування екостежки може змінюватись від 9 до 27 балів.

Формування мети та завдань статті. Метою даної статті є оцінка ефективності функціонування екостежок на території НПП "Прип’ять–Стохід" та встановлення їх значення в екотуристичній діяльності парку. Для

досягнення цієї мети необхідно було вирішити наступні завдання: 1) проаналізувати особливості розташування мережі екологічних стежок на території парку; 2) здійснити оцінку ефективності функціонування екостежок; 3) встановити значення екостежок в екотуристичній діяльності парку та запропонувати заходи щодо оптимізації цієї діяльності.

Таблиця 1

Критерії і їхні величини для оцінювання ефективності функціонування екостежок [12]

№ з/п	Критерії дидактичної ефективності	Величини для оцінювання (бали)		
		1	2	3
1.	Транспортна доступність початкового і кінцевого пунктів стежки (відстань до зупинок громадського транспорту)	більше 2 км	від 1 до 2 км	менше 1 км
2.	Доступність території для відвідувачів з пересічними фізичними можливостями	низька	середня	Висока
3.	Час проходження траси	більше 6 год.	від 3 до 6 год.	менше 3 год.
4.	Оптимальність використання ознакованих туристичних шляхів, їхніх відтинків та коротких допоміжних стежок до цікавих об'єктів	низька	середня	Висока
5.	Наявність оглядових пунктів	нема	1-2	більше 2
6.	Поєднання регіональної типовості з унікальністю об'єктів	низька	середня	Висока
7.	Виразність головних природних рис і можливість їхнього використання для освітніх цілей	низька	середня	Висока
8.	Інформаційно-освітнє забезпечення стежки на місцевості	низьке	середнє	Високе
9.	Забезпечення стежки друкованими (карти, буклети, путівники) та електронними (інформація в Інтернеті, на компакт-дисках, відеокасетах тощо) інформаційними джерелами	низьке	середнє	Високе

Виклад основного матеріалу. Національний природний парк "Прип'ять–Стохід" знаходиться в північно-східній частині Волинської області, в межах Любешівського адміністративного району. Відповідно до фізико-географічного районування він відноситься до району Верхньоприп'ятської акумулятивної низовини області Волинського Полісся. В структурі земель парку найбільше становлять болота – 43 %, ліси – 35 %, чагарники – 16% і 6% водний фонд [9].

Характерною особливістю парку є наявність річок Прип'ять та Стохід та десятків рукавів, русел, затонів, стариць, серед яких знаходиться безліч заболочених та піщаних островів. Частина цієї території має статус Водно-болотних угідь міжнародного значення як місце поселення водоплавних птахів. Через територію парку протікає ще 3 річки: Цир, Турія та Бистриця. Береги річок переважно заболочені або зарослі чагарниковою та деревною рослинністю, проте відмічається значна кількість берегової смуги, яка може служити пляжами. Крім того на території парку є п'ять озер різного походження, які мають значне рекреаційне значення.

Завдяки своєму географічному розташуванню та своєрідній історії формування ландшафтів, які об'єднують цінні природні комплекси лабіринтів річок Прип'яті і Стоходу, тут сформувався своєрідний рослинний покрив. На цій території зростає понад 550 видів вищих судинних рослин. З лісової рослинності тут переважають соснові та вільхові в перемішку з березою ліси, зрідка трапляються чисті березняки, збереглися також фрагменти грабово-дубових насаджень. В парку ростуть двадцять три види рослин, занесених до Червоної книги України. Загальна кількість зареєстрованих видів фауни становить 255 видів хребетних, з яких тридцять видів є червонокнижними.

Отже, територія парку характеризується значними природно-рекреаційними ресурсами, які сприяють розвиткові екологічного туризму та екоосвітньої діяльності на даній території.

Тут сформовано мережу піших, велосипедних, кінних і водних маршрутів: комбінований (піший та кінний) етно-екологічний маршрут "Гармонія життя в долині Стоходу", водний маршрут "Чарівний світ Полісся", екологічний кінний маршрут "Поліськими нетрями", водний екологічний туристичний маршрут "Прип'ятські мандри". Окрім перелічених багатоденних розроблено також п'ять одноденних і шість дводенних водних маршрутів [7]. Ці екотуристичні продукти дозволяють регулювати потік туристів у парку, дають можливість відвідувачам ознайомитись із природними особливостями даного регіону, флорою і фауною, екологічними проблемами та історичною спадщиною, сприяють підвищенню екологічної свідомості відпочиваючих.

Серед існуючих екотуристичних шляхів у

парку окремо виділяють екологічні стежки. Станом на 2015 рік тут прокладено три екологічні стежки: "Старий парк над Стоходом" (1 км, 6 зупинок), "Нас стежина веде вздовж Стоходу" (1 км, 7 зупинок), етно-екологічна стежка "Забутими стежками Полісся" (2 км, без зупинок). Перші два екошляхи прокладені в межах смт. Любешів, близько до адміністрації парку, третя – розташована в межах с. Сваловичі (рис.1). Як видно з картосхеми всі стежки зосереджені у східній частині парку.

Враховуючи мету, довжину та час проходження траси ми пропонуємо називати згадані екостежки *екологічними навчальними стежками* [10]. Аналіз публікацій присвячених теоретичній проблематиці екотуризму (Дмитрук О.Ю. (2004), Пивоварова Ж.Ф. (1998), Пустовіт Г.П. (2007), Дідух Я.П.(2000)), дозволив нам конкретизувати визначення цього типу екологічних шляхів.

Екологічна навчальна стежка (ЕНС) – це піший екскурсійний шлях, для відвідування якого відводиться від 30 хв до 2 год (максимально – 3 год), призначена передусім для освітньо-дослідницьких та виховних цілей. Практика та досвід організації екологічних стежок, призначених для екологічної освіти, вказує, що їхня оптимальна довжина має становити 3 км (максимальна - 6 км). Такі стежки пропонується обов'язково відвідувати з вчителем або провідником (гідом)-природознавцем, які акцентуватимуть увагу на природних та інших об'єктах у відповідних місцях (обладнаних зупинках), перевіряючи засвоєння поданої інформації.

Отже, екологічні стежки парку вцілому відповідають зазначеному вище визначенню. Вони прокладені на відстань 1-2 км, мають комплексну освітньо-дослідницьку та краєзнавчу мету, розраховані на 1-2 години часу. Час проходження шляху займає менше 3 годин, що дає можливість відвідувати їх дітям молодшого шкільного віку та людям похилого віку. Стежки облаштовані аншлагами. Дві з них мають спеціально визначені зупинки та мають розроблені путівники для відвідувачів. При проходженні даних маршрутів необхідним є залучення фахівця із НПП "Прип'ять–Стохід", послуги якого коштують 20 грн/год, а для школярів – безкоштовні. Найбільше відвідувачів спостерігається у травні та вересні.

У результаті оцінювання ефективності функціонування екостежок за методикою Я. Отенска-Будзин (1988), О.Шевчук (2010) [10] було встановлено таке. Найвищий сумарний показник (22 балів із 27 можливих) отримує ЕНС "Нас стежина веде вздовж Стоходу", дещо нижчі показники (21 та 20 балів відповідно) отримали стежки "Старий парк над сто ходом" та "Забутими стежками Полісся" (табл.2).

Нижче більш детально охарактеризовані досліджувані екошляхи, вказані їх позитивні риси та такі, що вимагають більшої уваги та доопрацювання.

Екологічна навчальна стежка "Нас стежина веде вздовж Стоходу" прокладена в межах смт. Любешів і с.Заріка, проходить вздовж заплави річки Стохід і дозволяє ознайомитись з усіма типовими для парку екосистемами (водними, лучними, лісовими, болотними). Тому критерій "виразність головних природних рис" для цієї стежки оцінений нами у 3 бали. Ця стежка, порівняно з іншими, має найбільше екоосвітнє значення, має хорошу транспортну доступність, облаштована зупинками, забезпечена путівником. До недоліків цієї траси відносяться: відсутність оглядових веж та унікальних об'єктів.

Для більшої привабливості цього шляху та проведення тут навчальних занять працівники парку видали дидактичну гру "Слідами тварин", яка використовується як при проходженні екостежок дітьми шкільного віку, так і під час екозанять у парку.

Екологічна стежка "Старий парк над Сто ходом" знаходиться в Любешівському парку, який розташований на землях НПП, але входить до нього без вилучення у землекористувача. Стежка дозволяє ознайомитись із флорою та фауною парку, який є пам'яткою садово-паркового мистецтва місцевого значення. Однією із зупинок стежки є берег одного з русел Стоходу, де ростуть водні та прибережно-водні рослини. Поряд знаходяться костел Капуцинів та старі в'їздні ворота, які є пам'ятками архітектури. Ця стежка є легко доступною, має розроблений інформаційний буклет.

Цікавою для відвідувачів парку є етно-екологічна стежка "Забутими стежками Полісся" у с.Сваловичі, де можна побачити не тільки природні особливості території, але й історичну спадщину. У селі Сваловичі залишилось 23 мешканця, проте тут можна побачити давні клуні, плетені паркани, хати та хліви вкриті очеретом, колодязі з журавлями. Хати прибрані старовинними речами: горщиками, рушниками, розписаними скринями. Тому за критерієм "поєднання регіональної типовості з унікальністю об'єктів" дана стежка отримала 3 бали. Важливим елементом стежок є наявність оглядових веж, що дозволяє вести спостереження за птахами та насолоджуватись місцевими краєвидами. Така вежа встановлена у с.

Сваловичі. До недоліків екошляху можна назвати наступні: погана транспортна розв'язка, відсутність друкованих джерел інформації (путівників), інформацію можна отримати лише на офіційному сайті парку.

Кожна із стежок на території парку є належно оформлені аншлагами – інформаційними стендами, які містять інформацію про парк та об'єкти, які можна побачити на цій території, тому їх всі оцінено у 3 бали. Всі стежки облаштовані першим стендом, на якому розміщена карта із маршрутом стежки та правилами поведінки на ній. Крім того, екостежка "Старий парк над Сто ходом" складається з 6 зупинок, екостежка "Нас стежина веде вздовж Стоходу" має 7 зупинок, кожна із яких оформлена інформаційним стендом. Етно-екологічна стежка "Забутими стежками Полісся" має 3 аншлаги, проте в майбутньому передбачається її доопрацювання.

Всі досліджувані стежки посередньо пристосовані для відвідувачів з обмеженими фізичними можливостями, тому вони отримали по 2 бали.

Отже, існуючі у парку ЕНС прокладені відповідно до вимог, що ставляться до такого типу екошляхів та добре виконують покладені на них функції. На нашу думку, для підвищення ефективності їх використання, варто покращити інформаційне забезпечення та створити більш комфортні умови для перебування відвідувачів.

Однією із головних проблем НПП "Прип'ять–Стохід" є значна віддаленість від густонаселених регіонів. Тому для приваблення туристів до даного регіону потрібно збільшити кількість реклами у засобах масової інформації, активно вести сторінки парку у соціальних мережах та поширювати інформацію про заплановані заходи. Ще одним із дієвих засобів популяризації є створення промо-ролику. Працівники парку постійно проводять різноманітні заходи, такі як "Українська косовиця", "Поліська регата", "Любешівський рибалка" та інші. Крім того на базі парку проводяться різні дитячі табори. Гарним інформаційним приводом було б проведення англомовного табору, що привабидь активну молодь з інших регіонів до даної території.

Для покращення функціонування екостежок потрібно створювати вздовж траси дитячі ігрові майданчики, які б наочно показували певні характеристики об'єктів тваринного і рослинного світу даної території зацікавлюючи дітей. Додатково варто розробити окремі дидактичні довідники-путівники із завданнями для дітей шкільного віку.

Таблиця 2.

Оцінювання (у балах) ефективності функціонування екологічних навчальних стежок (ЕНС) у НПП "Прип'ять-Стохід"

№ з/п	Критерії дидактичної ефективності	ЕНС"Нас стежина веде вздовж Стоходу"	ЕНС"Парк над Стоходом"	ЕНС"Забутими стежками Полісся"
1.	Транспортна доступність початкового і кінцевого пунктів стежки (відстань до зупинок громадського транспорту)	3	3	1
2.	Доступність території для відвідувачів з пересічними фізичними можливостями	2	2	2
3.	Час проходження траси	3	3	3
4.	Оптимальність використання ознакованих туристичних шляхів, їхніх відтинків та коротких допоміжних стежок до цікавих об'єктів	2	2	2
5.	Наявність оглядових пунктів	1	1	2
6.	Поєднання регіональної типовості з унікальністю об'єктів	2	2	3
7.	Виразність головних природних рис і можливість їхнього використання для освітніх цілей	3	2	2
8.	Інформаційно-освітнє забезпечення стежки на місцевості	3	3	3
9.	Забезпечення стежки друкованими (карти, букк3-клети, путівники) та електронними (інформація в Інтернеті, на компакт-дисках, відеокасетах тощо) інформаційними джерелами	3	3	2
	Сума балів	**22**	**21**	**20**

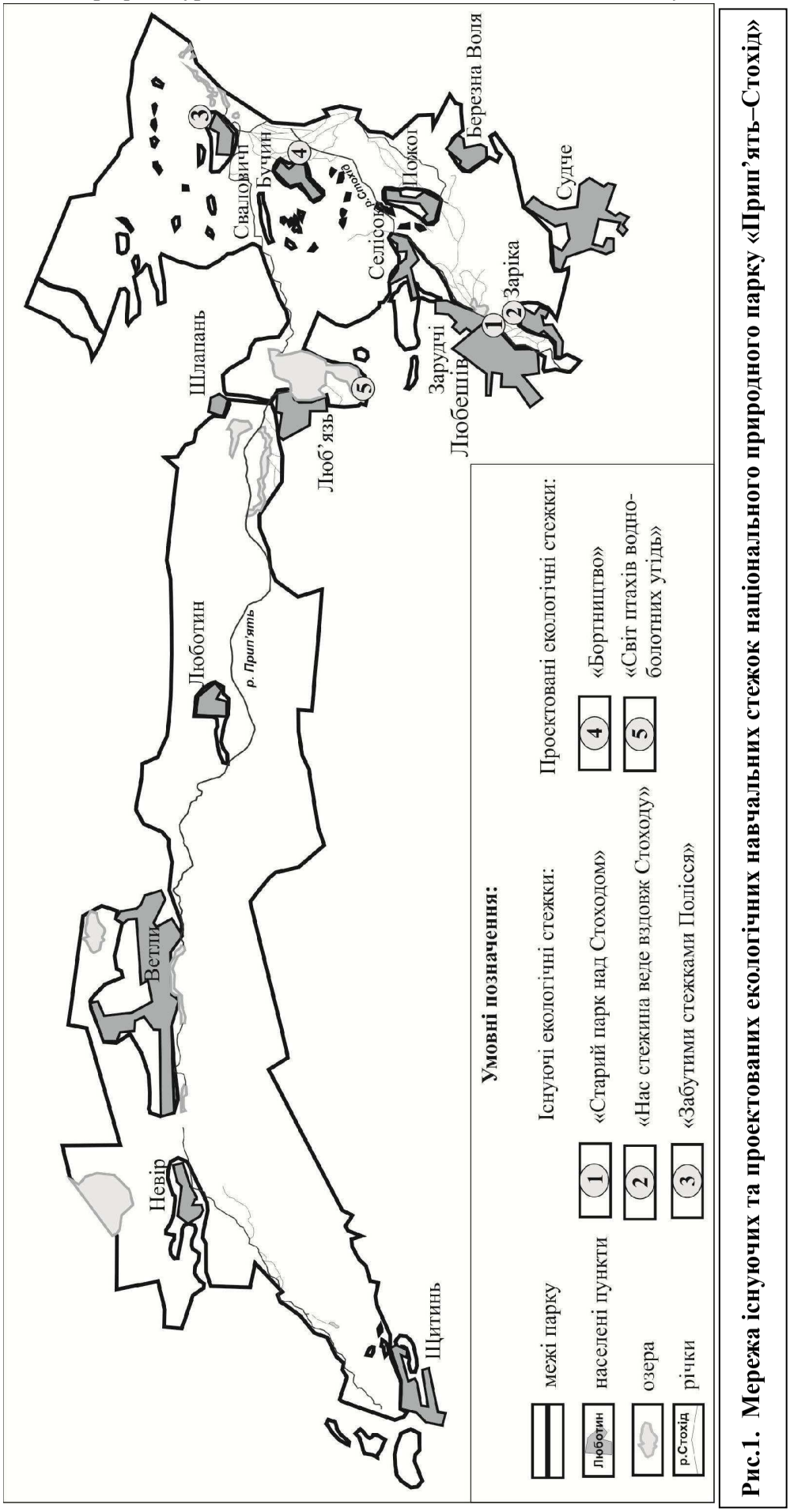

Рис.1. Мережа існуючих та проектованих екологічних навчальних стежок національного природного парку «Прип'ять–Стохід»

Розвинена рекреаційна інфраструктура є одним із критеріїв, що впливають на відвідуваність парку та регіону. На території діють лише два об'єкти стаціонарної рекреації, які знаходяться у с. Люб'язь та с. Сваловичі. Пункти облаштовані кухнею, гарячою водою та душем. Проте, на теперішній час, вони потребують ремонту. Крім того, кількість об'єктів стаціонарної рекреації є недостатньою. Для ефективного впровадження екотуристичної діяльності доцільно збільшити кількість об'єктів баз відпочинку, літніх альтанок, кострищ на території рекреаційного пункту Люб'язівський.

Важливо також створити у межах парку еколого-освітній інформаційний центр, де будуть розміщуватись експозиції з історії та побуту даного регіону, матеріали еколого-освітнього змісту [9]. Такий центр варто розмістити на території смт. Любешів.

Важливим та альтернативним сектором для розвитку туристичної інфраструктури становлять приватні садиби, на базі яких можна розвивати сільський зелений туризм. Найбільш перспективні населені пункти для розвитку даного виду діяльності є села Бучин, Люб'язь, Ветли, Сваловичі. Для створення організованих форм туризму доцільно налагодити співпрацю з мешканцями сіл щодо використання місцевих рекреаційних ресурсів без завдання шкоди природі. Важливо створювати інформаційні бази рекреаційних ресурсів, інвентарю та послуг, що знаходяться та надаються на території НПП "Прип'ять-Стохід" та прилеглих територіях [9]. Це сприятиме не тільки розвиткові екотуризму в даному регіоні, але й створюватиме умови для розвитку сільських місцевостей, економічному розвиткові та створенню нових робочих місць.

Проектом організації території парку (2011) передбачається прокладення та облаштування етно-екологічної стежки "Бортництво" у с. Бучин. Дана стежка матиме пасіку із вуликів-бортів, малі архітектурні форми та відповідні інформаційні аншлаги. Крім того планується облаштування екологічного маршруту орнітологічного спрямування "Світ птахів водно-болотних угідь", який проходитиме по узбережжю озера Люб'язь. Планується також облаштування історико-краєзнавчного туристично-відпочинкового комплексу в зоні стаціонарної рекреації "Біля дуба", що знаходиться біля с.Заріка. Він включатиме комплекс будинків із атрибутикою городища часів Київської Русі, місце під наметове містечко, альтанки, лавочки, дитячий ігровий майданчик, оглядову вежу. Крім того проектом передбачене облаштування місць короткочасного відпочинку в різних ділянках парку.

Висновки. Отже, екотуристична та екоосвітня діяльність є одними із провідних напрямів діяльності "Прип'ять–Стохід". Інтенсивному розвиткові екотуристичної діяльності сприяють як наявність значних природних та етнографічних ресурсів, так і ефективна робота працівників парку. Певною візитівкою цієї природоохоронної території є три екологічні навчальні стежки (ЕНС), які організовані біля смт.Любешів та у с.Сваловичі. Ці екошляхи прокладені із дотриманням головних вимог щодо проектування таких типів екологічних трас, облаштовані аншлагами, забезпечені інформаційними джерелами. Проведена нами порівняльна оцінка ефективності функціонування прокладених в парку ЕНС з використанням методики Отенски–Будзин Я. (1988) та Шевчук О. (2010) показала, що найефективніше в екотуристичній діяльності парку може використовуватись шлях "Нас стежина веде вздовж Стоходу" (22 балів з 27 можливих). Найнижчий показник отримала ЕНС "Забутими стежками Полісся" (20 балів з 27 можливих). Встановлено, що головними недоліками існуючої мережі досліджуваних екошляхів є їхня зосередженість лише у східній частині парку, відсутність на їхньому шляху оглядових веж, відповідної рекреаційної інфраструктури, незручне транспортне сполучення. Для підвищення ефективності використання досліджуваних екостежок та подальшого розвитку екотуристичної діяльності на території НПП "Прип'ять – Стохід" потрібно більш широко поширювати інформацію про парк у засобах масової інформації, створити більш комфортні умови для перебування відвідувачів, облаштовувати стежки дитячими ігровими майданчиками екоосвітнього спрямування. Слід також розширювати мережу екостежок з використанням передусім місцевого екотуристичного потенціалу сіл Бучин, Люб'язь, Ветли, Сваловичі.

Література:

1. *Дідух Я.П.* Екологічна стежка (Методика, організація, характеристика модельної стежки "Лісники") / *Я. П. Дідух, В.М. Єрмоленко, О.Т. Крижановська*. – Київ: Фітосоціоцентр, 2000. – 1-6 с.
2. *Зінько Ю. В.* Екотуризм у національних природних парках Західної України /*Ю. В. Зінько, О. М. Шевчук*// Матеріали міжнар. конф. До 120-річчя географії у Львів. ун-ті, 24-26 вересня 2003 р. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім.. І. Франка. – С. 239-241.
3. *Міщенко О. В.* Екологічні стежки, як форма здійснення екологічного туризму на природно-заповідних територіях Волинської області / *О. В. Міщенко* // Проблеми Українського державотворення: історія і сучасність. Матеріали Міжнар. наук.-краєзн. конф., присвяченої 100-річчю від дня народження О. Ольжича та 90-річчю Української

Народної Республіки. Т.2. − м. Житомир, 2007. − С. 312−317.
4. *Міщенко О. В.* Перспективи розвитку екологічного туризму на природоохоронних територіях Волинської області / *О. В. Міщенко* // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. – С. 250–253.
5. *Міщенко О.В*. Туристичні маршрути національних природних парків Волинської області /*О.В.Міщенко*// Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Географія.- 2014.- №2.- С.106-111
6. *Нетробчук І. М.* Туристсько-рекреаційна діяльність в національному природному парку "Прип'ять–Стохід" / *І. М. Нетробчук* // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. / за заг. ред. Ф. В. Зузука. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 11. – С. 139 - 144.
7. Офіційний сайт НПП "Прип'ять–Стохід" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pripyat-stohid.com.ua
8. Природа Західного Полісся, прилеглого до Хотиславського кар'єру Білорусі: монографія/ за ред. *Ф.В.Зузука* – Луцьк : ПП.Іванюк В.П., 2014. – 246 с.
9. Проект організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об'єктів національного природного парку "Прип'ять - Стохід". – К.: 2011. – 523 с.
10. *Сулік Л.В.* Екологічні стежки та маршрути Волинського Полісся як основна форма реалізації екотуристичної діяльності в регіоні / *Л.В. Сулік, Д.А.Кричевська* // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. / за заг. ред. Ф. В. Зузука. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – № 12. – С. 79 - 85.
11. *Черчик Л. М.* Рекреаційна цінність території національного природного парку "Прип'ять-Стохід"/ *Л. М. Черчик, О. В. Міщенко* // Природа Західного Полісся та прилеглих територій: зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. − 2012. − № 9. − С. 129−134.
12. *Шевчук О.М.* Оцінювання ефективності функціонування дидактичних стежок на природоохоронних територіях / *О.М.Шевчук* // Географія та екологія: наука і освіта: Матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції. Умань: Видавець "Сочінський", 2010. С. 305-309.

References:

1. *Diduh Ja.P.* Ekologichna stezhka (Metodyka, organizacija, harakterystyka model'noi' stezhky "Lisnyky") / *Ja. P. Diduh, V.M. Jermolenko, O.T. Kryzhanovs'ka*. – Kyi'v: Fitosociocentr, 2000. – 1-6 s.
2. *Zin'ko Ju. V.* Ekoturyzm u nacional'nyh pryrodnyh parkah Zahidnoi' Ukrai'ny /*Ju. V. Zin'ko, O. M. Shevchuk*// Materialy mizhnar. konf. Do 120-richchja geografii' u L'viv. un-ti, 24-26 veresnja 2003 r. – L.: Vyd. centr LNU im.. I. Franka. – S. 239-241.
3. *Mishhenko O. V.* Ekologichni stezhky, jak forma zdijsnennja ekologichnogo turyzmu na pryrodno-zapovidnyh terytorijah Volyns'koi' oblasti / *O. V. Mishhenko* // Problemy Ukrai'ns'kogo derzhavotvorennja: istorija i suchasnist'. Materialy Mizhnar. nauk.-krajezn. konf., prysvjachenoi' 100-richchju vid dnja narodzhennja O. Ol'zhycha ta 90-richchju Ukrai'ns'koi' Narodnoi' Respubliky. T.2. − m. Zhytomyr, 2007. − S. 312−317.
4. *Mishhenko O. V.* Perspektyvy rozvytku ekologichnogo turyzmu na pryrodoohoronnyh terytorijah Volyns'koi' oblasti / *O. V. Mishhenko* // Naukovyj visnyk Volyns'kogo derzhavnogo universytetu imeni Lesi Ukrai'nky. – 2007. – S. 250–253.
5. *Mishhenko O.V.* Turystychni marshruty nacional'nyh pryrodnyh parkiv Volyns'koi' oblasti */O.V.Mishhenko//* Naukovi zapysky Ternopil's'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu imeni Volodymyra Gnatjuka. Serija : Geografija.- 2014.- №2.- S.106-111
6. *Netrobchuk I. M.* Turysts'ko-rekreacijna dijal'nist' v nacional'nomu pryrodnomu parku "Pryp'jat'–Stohid" / *I. M. Netrobchuk* // Pryroda Zahidnogo Polissja ta pryleglyh terytorij : zb. nauk. pr. / za zag. red. F. V. Zuzuka. – Luc'k : Shidnojevrop. nac. un-t im. Lesi Ukrai'nky, 2014. – № 11. – S. 139 - 144.
7. Oficijnyj sajt NPP "Pryp'jat'–Stohid" [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://pripyat-stohid.com.ua
8. Pryroda Zahidnogo Polissja, pryleglogo do Hotyslavs'kogo kar'jeru Bilorusi: monografija/ za red. F.V.Zuzuka – Luc'k : PP.Ivanjuk V.P., 2014. – 246 s.
9. Proekt organizacii' terytorii', ohorony, vidtvorennja ta rekreacijnogo vykorystannja pryrodnyh kompleksiv i ob'jektiv nacional'nogo pryrodnogo parku "Pryp'jat' - Stohid". – K.: 2011. – 523 s.
10. *Sulik L.V.* Ekologichni stezhky ta marshruty Volyns'kogo Polissja jak osnovna forma realizacii' ekoturystychnoi' dijal'nosti v regioni / L*.V. Sulik, D.A.Krychevs'ka* // Pryroda Zahidnogo Polissja ta pryleglyh terytorij : zb. nauk. pr. / za zag. red. F. V. Zuzuka. – Luc'k : Shidnojevrop. nac. un-t im. Lesi Ukrai'nky, 2015. – № 12. – S. 79 - 85.
11. *Cherchyk L. M.* Rekreacijna cinnist' terytorii' nacional'nogo pryrodnogo parku "Pryp'jat'-Stohid"/ *L. M. Cherchyk, O. V. Mishhenko* // Pryroda Zahidnogo Polissja ta pryleglyh terytorij: zb. nauk. pr. Volyn. nac. un-tu im. Lesi Ukrai'nky. − 2012. − № 9. − S. 129−134.
12. *Shevchuk O.M.* Ocinjuvannja efektyvnosti funkcionuvannja dydaktychnyh stezhok na pryrodoohoronnyh terytorijah / *O.M.Shevchuk* // Geografija ta ekologija: nauka i osvita: Materialy III Vseukrai'ns'koi' naukovo-praktychnoi' konferencii'. Uman': Vydavec' "Sochins'kyj", 2010. S. 305-309.

Резюме:

Л.В.Сулик, Д.А. Кричевская. ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ТРОП И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В ЭКОТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА "ПРИПЯТЬ-СТОХОД".

Проанализировано современное состояние и перспективы развития сети экологических учебных троп (ЭУТ) национального природного парка "Припять – Стоход". Осуществлена сравнительная оценка эффективности функционирования трех экообразовательных троп парка ("Старый парк над Стоходом", "Нас тропа ведет вдоль Стохода", "Забытыми тропами Полесья") с учетом таких критериев как привлекательность трассы, ее доступность, информативность и другое. В результате проведенной оценки наиболее высокий суммарный показатель эффективности функционирования получила ЭУТ "Нас тропа ведет вдоль Стохода" (22 баллов из 27 возможных). Эта тропа позволяет ознакомиться со всеми типичными для парка экосистемами, имеет хорошую транспортную доступность, обустроена остановками, обеспечена путеводителем. Более низкие показатели (21 и 20 баллов соответственно) получены для троп "Старый парк над Стоходом" и "Забытыми

тропами Полесье". Это обусловлено недостаточным обустройством названых маршрутов и слабым их информационным обеспечением.

Анализ существующей сети экологических учебных троп парка позволил выделить следующие недостатки в их функционировании: близкое расположение троп друг к другу и сосредоточенность маршрутов лишь в восточной части парка, минимальное количество смотровых башен, неудобное транспортное сообщение, недостаточное обустройство троп для людей с ограниченными физическими возможностями. В перспективе для развития сети ЭУТ планируется прокладка и обустройство этно-экологической тропы "Бортничество" в с.Бучин, обустройство экологического маршрута орнитологического направления вдоль побережья озера Любязь (ЭУТ "Мир птиц водно-болотных угодий"). Важно также создать более комфортные условия для пребывания туристов на территории парка. Для этого следует использовать местный экотуристический потенциал таких населенных пунктов, как Бучин, Любязь, Ветлы, Сваловичи, обустраивать частные усадьбы для развития сельского и экотуризма в регионе. Существует потребность в более широком освещении деятельности парка и его экотуристических продуктов в средствах массовой информации.

Ключевые слова: экотуристическая деятельность, экологические учебные тропы, эффективность функционирования экотроп, национальный природный парк "Припять- Стоход".

Summary:

L.V.Sulik, D.A.Krychevska. FUNCTIONING OF OF ECOLOGICAL EDUCATION TRAILS AND THEIR IMPORTANCE OF ECOTIURISM IN THE NATIONAL NATURE PARK "PRIPYAT-STOHID"

The article analizes current state and development of a network of ecological educational trails (EDT) of national nature park " Pripyat - Stohid" . The comparative assessment of the efficiency of the three laid in the park educational path ("The Old park over Stohid", " Path leads us along Stokhid", " The Forgotten paths of Polesie") taking into account criteria such as attractiveness of the route, its accessibility, information and ets. As a result, the overall assessment of the highest rate of efficiency of received EDT " The Path leads us along Stokhid " (22 points out of 27 possible).

This path allows to familiarize with all the typical ecosystems of the park, has a good transport accessibility, equipped with stops and guidebook. Lower indicators (21 and 20 points, respectively) were obtained for trails "Old Park on Stokhod" and "forgotten paths Polesie". This is due to insufficient furnishing route name and a weak information support. Analysis of the existing network of environmental educational trails of the park allowed to identify the following shortcomings in their functioning: trails proximity to each other and focus only in the eastern part of the park, a minimum number of observation towers, inconvenient transport connection, inadequate arrangement of trails for people with disabilities. In the future, for the development of the EST's network is planned laying and equipping of ethno-ecological path "apiculture" in s.Buchin, environmental improvement ornithological route along the coast of Lake Lyubyaz (EST "The World Bird wetlands"). It is also important to create more comfortable conditions for the stay of tourists in the park. To do this, use the local ecotourism potential of such settlements as Buchin, Lyubyaz, Wietlows, Svalovichi, to equip private estates for the development of rural and eco-tourism in the region. There is a need for wider advertising activities of the park and its ecotourism products in the media.

Key words: ecotourism activities, ecological educational trails, the efficiency of the treading paths, national nature park " Pripyat - Stohid

Рецензент: проф. Брич В.Я. *Надійшла 12.11.2015р.*

УДК 911.2:504.54 (477. 43)

Світлана НОВИЦЬКА

ОБГРУНТУВАННЯ СХЕМИ ОПТИМАЛЬНОЇ ЛАНДШАФТНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ ДЛЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ ЦІЛЕЙ

У роботі розглянуто питання оптимізації ландшафтно-рекреаційної організації території шляхом створення мережі національних природних і регіональних ландшафтних парків (НПП і РЛП), як об'єктів організованої рекреаційної діяльності у кожному ландшафтно-рекреаційному районі і ландшафтно-рекреаційних комплексах. НПП і РЛП орієнтовані, передусім, на використання природних рекреаційних ресурсів. Запропонована автором схема оптимальної ландшафтно-рекреаційної організації території передбачає органічне поєднання таксонів ландшафтно-рекреаційного районування із заповідно-рекреаційними об'єктами (НПП, РЛП) з урахуванням видів рекреаційної діяльності.

Ключові слова: *оптимізація, ландшафтно-рекреаційна організація території, регіональний ландшафтний парк, національний природний парк, ландшафтно-рекреаційний комплекс.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Оптимальна ландшафтно-екологічна організація території є невід'ємною складовою і завершальним етапом збалансованого природокористування. Під територіально-екологічною оптимізацією розуміють підтримання екологічної рівноваги в регіоні з допомогою раціонального співвідношення перетворених і збережених ландшафтів, органічного поєднання виробничих, соціальних і екологічних функцій господарських систем, створення належних просторових умов життєдіяльності населення.

Головним завданням територіально-екологічної оптимізації є виважене поєднання виробничих, природовідновних і соціальних функцій геосистем в інтересах досягнення належних просторово-екологічних умов життєдіяльності населення. Ландшафтно-екологічна оптимізація спирається на положення концепції узгодженого розвитку, які передбачають: орієнтацію виробництва на місцеву сировинно-ресурсну базу; максимальне використання і відродження традиційних видів природокористування; оптимізацію структури землекористування; створення умов просторової комфортної життєдіяльності населення; екологізацію господарської діяльності; збалансований (пропорційний) розвиток природної, соціальної, економічної підсистем. Першим етапом оптимізації є визначення ландшафтно-екологічних пріоритетів розвитку регіону [3]. При цьому враховується сучасна еколого-географічна ситуація, специфіка ролі регіону у міжрайонному поділі праці, у вищих одиницях ландшафтно-екологічного районування. У Тернопільській області пріоритетами першого порядку будуть природоохоронна і антропоекологічна функції, а пріоритетом другого порядку є виробнича функція геосистеми, відповідно якої геосистема має найвищий природний потенціал (це агровиробнича, рекреаційна, водо- і лісогосподарська). Останні три функції тісно пов'язані між собою умовами розвитку рекреаційної діяльності. Пріоритетність розбудови рекреаційної сфери області продиктована наявними тут природними рекреаційними ресурсами. Тому важливо шукати підходи до збалансованого розвитку території Тернопільської області, до оптимізації ландшафтно-екологічної структури господарювання і життєдіяльності через призму перспективи рекреаційного природокористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оптимізації систем природокористування присвячені праці вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема: Л. Міклоша, М. Ружічки, Г.І. Швебса, О.М. Маринича, В.М. Пащенка, М.Д. Гродзинського, К.І. Геренчука, В.С. Преображенського, Л.П. Царика та ін.

Метою даного дослідженя є обґрунтування схеми ландшафтно-рекреаційної організації території Тернопільської області для цілей рекреації.

Виклад основного матеріалу. Оптимізація геосистем спрямована на переведення їх у стани, в яких вони здатні максимально ефективно виконувати задані функції, не зазнаючи при цьому небажаних змін впродовж тривалого періоду часу [3]. Оптимізувати геосистему можна у різних напрямках: виробничо-економічному, природно-екологічному, соціально-гуманістичному тощо.

Першим етапом оптимізації геосистеми є визначення пріоритетів розвитку регіону. Оскільки оптимізація геосистеми передбачає її збалансування, то основними пріоритетом регіону є досягнення соціально-еколого-економічного балансу. Це означає узгодження трьох основних пріоритетів. У складних сучасних екологічних умовах найвищий пріоритет мають природоохоронні (збереження біорізноманіття та забезпечення стійкості природних систем) та антропоекологічні функції (забезпечення належних природних умов життєдіяльності людей). Саме ці функції геосистеми мають бути цільовими за умов оптимізації геосистеми, оскільки орієнтують на безпечність природних умов середовища життєдіяльності та уникнення конфліктних ситуацій.

Пріоритетом другого порядку є виробнича функція геосистеми, відповідно якої геосистема має найвищий природний потенціал. Територія Тернопільської області має найвищий потенціал земельних, рекреаційних, водних і лісових ресурсів. Таким чином, пріоритетними функціями другого порядку є агровиробнича, рекреаційна, водо- і лісогосподарська [7]. Якщо ж виробничі функції рангувати відповідно потенціалу природних ресурсів території, то першою є агровиробнича, а далі три функції тісно пов'язані між собою умовами розвитку рекреаційної діяльності. Таким чином, пріоритетність розбудови рекреаційної сфери області продиктована наявними тут природними рекреаційними ресурсами.

Наступним етапом оптимізації геосистеми є раціональна територіальна оптимізація просторової структури природних угідь. Вона базується на методиці Ю. Одума, та принципах сталого розвитку території, відповідно яким необхідно досягти оптимального просторового співвідношення природних і господарських угідь [5]. Згідно Ю. Одума, 50-60% території мають знаходитися під природними угіддями, які б підтримували природну рівновагу, слугували б ресурсом для сільського (пасовища, сіножаті) та лісового господарств і забезпечували б умови для відпочинку, оздоровлення і мандрівок населення. Наявні співвідношення природних і господарських угідь в межах області є оптимальними в Бережанському, Монастириському і Шумському, та близькі до оптимальних у Кременецькому, Борщівському, Бучацькому, Підгаєцькому, Зборівському адміністративних районах.

Оптимізаційні моделі структури земельно-

го фонду запропоновані Л.П. Цариком для теренів Поділля [12]. В основу запропонованих моделей покладено принцип рівноваги, паритетного розвитку господарства, що передбачає такий розвиток господарської діяльності, при якому не погіршуватиметься якість довкілля і стан природних геосистем.

Згідно оптимізаційних моделей запропоновано скорочення орних земель (деградованих і малопродуктивних) на 17% з їх використанням під залуження і заліснення, середні показники яких складатимуть близько 19% і 23% відповідно. Пропонована реструктуризація передбачає ренатуралізацію цих угідь, що сприятиме розширенню сфери рекреаційної діяльності.

Третій етап передбачає оптимізацію структури ландшафтно-рекреаційних ресурсів шляхом створення НПП і РЛП, як об'єктів організованої рекреаційної діяльності у кожному ландшафтно-рекреаційному районі і ландшафтно-рекреаційних комплексах. НПП і РЛП орієнтовані, передусім, на використання природних рекреаційних ресурсів. Запропонована автором схема оптимальної ландшафтно-рекреаційної організації території передбачає органічне поєднання таксонів ландшафтно-рекреаційного районування із заповідно-рекреаційними об'єктами (НПП, РЛП) з урахуванням видів рекреаційної діяльності (рис.1).

Зведена характеристика ландшафтно-рекреаційних районів і ландшафтно-рекреаційних комплексів та НПП і РЛП наведена у табл. 1.

№ з/п	Ландшафтно-рекреаційний район	Базовий НПП чи РЛП	Види рекреаційних послуг*
I	Малополіський	РЛП"Малополіський"	О, П
II	Бережансько-Підгаєцький	РЛП "Бережанське Опілля",	О,С,П
III	Монастирисько-Бучацький	НПП "Дністровський каньйон", РЛП "Горинський"	О,П,Л,С
IV	Почаївський	РЛП"Почаївський"	П
V	Зборівсько-Теребовлянський	РЛП "Княжий ліс", РЛП "Залізцівсько-Вертелківський", РЛП "Загребелля", РЛП "Зарваницький"	О,С,П
VI	Гусятинський	РЛП "Завалівський"	О,П,Л
VII	Збаразький (Товтровий)	РЛП "Збаразькі Товтри"	О,П,Л
VIII	Чортківський	РЛП "Середньосеретський"	С,О,П
IX	Заліщицько-Борщівський	НПП "Дністровський каньйон", РЛП "Скала-Подільське Надзбруччя"	О, С, П, Л
X	Кременецько-Шумський	НПП "Кременецькі гори"	О,Л,П,С
XI	Лановецький	РЛП "Горинський",	О,С,П,Л

**Види рекреаційних послуг:*
О – оздоровчі;П – пізнавальні; С – спортивні;Л – лікувальні.

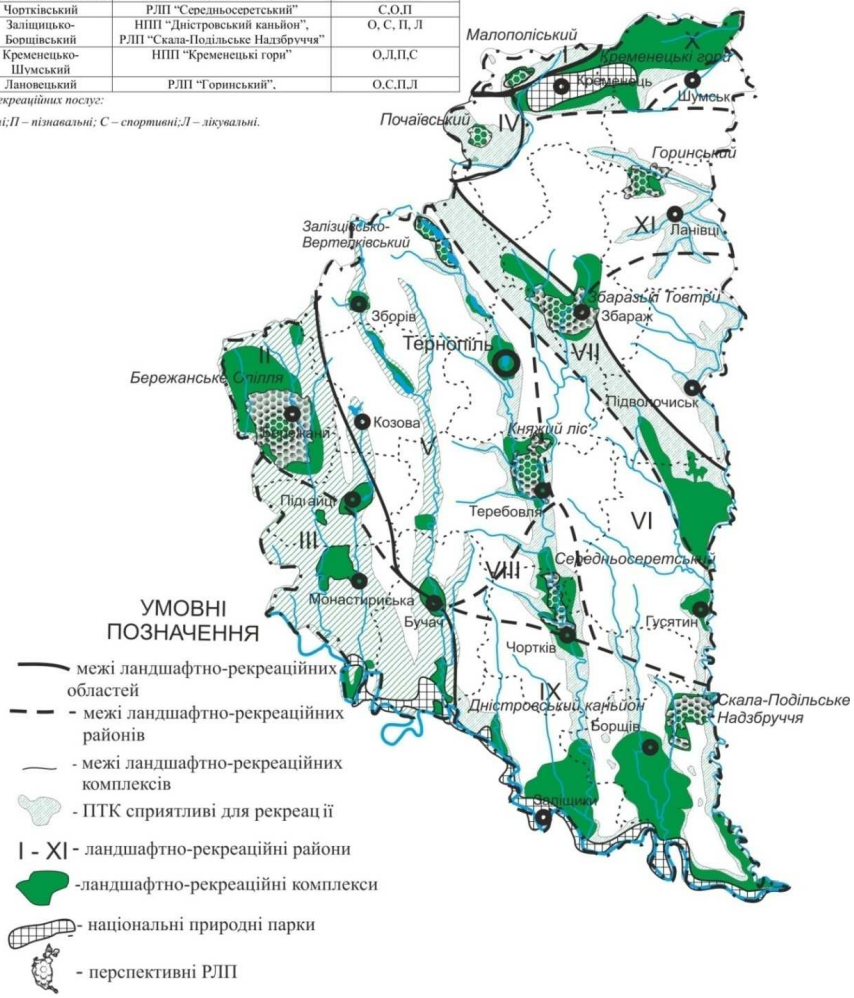

Рис. 1. Схема ландшафтно-екологічної організації території Тернопільской області для цілей рекреації

Основу кожного ландшафтно-рекреаційного району, чи комплексу складатимуть НПП чи РЛП, функціональне зонування яких забезпечуватиме ефективне використання природ-

них рекреаційних ресурсів, розміщенню об'єктів рекреаційної інфраструктури, регулювання навантажень на природні комплекси, орієнтацію на певні види рекреаційних послуг.

Запропонована схема ландшафтно-екологічної організації території для цілей рекреації передбачає створення в межах сприятливих ПТК у відповідності до виділених ландшафтно-рекреаційних комплексів перспективних РЛП. Основу кожного ландшафтно-рекреаційного району складатимуть НПП чи РЛП, функціональне зонування яких забезпечуватиме ефективне використання природних рекреаційних ресурсів, розміщення об'єктів рекреаційної інфраструктури, регулювання навантажень на природні комплекси, орієнтацію на певні види рекреаційних послуг.

Висновок. Запропонована схема ландшафтно-рекреаційної організації території враховує територіальну організацію таксонів ландшафтно-рекреаційного районування за умов ландшафтно-рекреаційної оптимізації геосистем, що передбачає з'ясування пріоритетів збалансованого розвитку, їх рангування, створення оптимізаційних моделей структури землекористування та формування мережі перспективних РЛП у відповідності до наявних ландшафтно-рекреаційних комплексів.

Література:

1. *Герасимов И.П.* Национальные парки как форма использования и организации территории для отдыха и туризма / И.П. Герасимов, В.С. Преображенский // Изв. АНСССР. Серия География. – 1979. – №5 – С. 32-35.
2. *Гетьман В.* Рекреаційна діяльність в регіональних ландшафтних парках України / В. Гетьман // Географія та основи економіки в школі. –2004. - № 1. – С. 35-41.
3. *Гродзинський Д.М.* Основи ландшафтної екології: Підручник / *Д.М. Гродзинський* – К.:Либідь,1993. – 224 с.
4. *Куценко В.* Стратегія формування високотехнологічного туристського комплексу України /*В. Куценко* // Краєзнавство. Географія. Туризм. № 12(593), березень, 2009. – С. 6-7.
5. *Одум Ю.* Экология./ Ю. Одум. – В 2-х томах. – М: Мир, 1986. Т.1. – 328 с.; Т.2. – 376с.
6. *Родоман Б.Б.* Объективные процессы формирования ареалов и рациональная организация территории для охраны природы и рекреации: автореф. дис. на соиск. уч. степени докт. геогр. наук: спец. 11.00.02 "Конструктивная география и рациональное использование природных ресурсов" / *Б.Б. Родоман* – М.: ИГАН, 1990.– 46 с.
7. *Руденко В.*П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах: Підручник./ В.П. Руденко – К.:ВД "К.-М. Академія" - Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – 568 с.
8. Сбалансированное экономическое, социальное и экологическое развитие территории (экономико-географические аспекты) / [*Горленко И.А., Руденко Л.Г., Малюк С.Н., Лебедь Н.П.*]. – К., 1991. – 56 с.
9. Сюмак О. Про необхідність ландшафтно-екологічного підходу до оцінки рекреаційного навантаження в національних парках. Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2007. – Вип. 34. – С. 269-274.
10. *Царик Л.П.* Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія і практика (на матеріалах Тернопільської області) / *Л.П. Царик*. – Тернопіль: Навч. книга - Богдан, 2006. – 256 с.
11. *Царик Л.П.* Ландшафтно-екологічна оптимізація регіональних геосистем обласного рівня / *Л.П. Царик* // Наукові записки ТДПУ, Серія: Географія - Тернопіль: Видавн. відділ ТНПУ, 2003р. - №1.–С. 118-123.
12. *Царик Л.П.* Ландшафтно-екологічна оптимізація території у процесі формування регіональної екологічної мережі (на матеріалах Тернопільської області) / *Л.П. Царик, П.Л. Царик* // Екологія і раціональне природокористування. Збірник наукових праць. – Суми: Сум. ДПУ ім. А.С. Макаренка, 2006.–С. 126-135.
13. *Царик Л.П.* Природоохоронний пріоритет ландшафтно-екологічної оптимізації території Поділля / *Л.П. Царик* // Наукові записки ТНПУ, Серія: Географія - Тернопіль: Видавн. відділ ТНПУ, 2008р. - №1.–С. 212-218.

References:

1. *Gerasy`mov Y`.P.* Nacy`onal`nye parky` kak forma y`spol`zovany`ya y` organy`zacy`y` terry`tory`y` dlya otdyxa y` tury`zma / *Y`.P. Gerasy`mov, V.S. Preobrazhensky`j* // Y`zv. ANSSSR. Sery`ya Geografy`ya. – 1979. – #5 – S. 32-35.
2. *Get`man V.* Rekreacijna diyal`nist` v regional`ny`x landshaftny`x parkax Ukrayiny` / *V. Get`man* // Geografiya ta osnovy` ekonomiky` v shkoli. –2004. - # 1. – S. 35-41.
3. *Grodzy`ns`ky`j D.M.* Osnovy` landshaftnoyi ekologiyi: Pidruchny`k / *D.M. Grodzy`ns`ky`j* – K.:Ly`bid`,1993. – 224 s.
4. *Kucenko V.* Strategiya formuvannya vy`sokotexnologichnogo tury`sts`kogo kompleksu Ukrayiny` /*V. Kucenko* // Krayeznavstvo. Geografiya. Tury`zm. # 12(593), berezen`, 2009. – S. 6-7.
5. *Odum Yu.* Ekology`ya./ *Yu. Odum*. – V 2-x tomax. – M: My`r, 1986. T.1. – 328 s.; T.2. – 376s.
6. *Rodoman B.B.* Obekty`vnye processy formy`rovany`ya arealov y` racy`onal`naya organy`zacy`ya terry`tory`y` dlya oxrany pry`rody y` rekreacy`y`: avtoref. dy`s. na soy`sk. uch. stepeny` dokt. geogr. nauk: specz. 11.00.02 "Konstrukty`vnaya geografy`ya y` racy`onal`noe y`spol`zovany`e pry`rodnyx resursov" / *B.B. Rodoman* – M.: Y`GAN, 1990.– 46 s.
7. *Rudenko V.P.* Geografiya pry`rodno-resursnogo potencialu Ukrayiny`. U 3-x chasty`nax: Pidruchny`k./ *V.P. Rudenko* – K.:VD "K.-M. Akademiya" - Chernivci: Zelena Bukovy`na, 1999. – 568 s.
8. Sbalansy`rovannoe ekonomy`cheskoe, socy`al`noe y` ekology`cheskoe razvy`ty`e terry`tory`y` (ekonomy`ko-geografy`chesky`e aspekty) / [*Gorlenko Y`.A., Rudenko L.G., Malyuk S.N., Lebed` N.P.*]. – K., 1991. – 56 s.
9. *Syumak O.* Pro neobxidnist` landshaftno-ekologichnogo pidxodu do ocinky` rekreacijnogo navantazhennya v nacional`ny`x parkax. Visny`k L`vivs`kogo universy`tetu. Seriya geografichna. 2007. – Vy`p. 34. – S. 269-274.
10. *Czary`k L.P.* Ekologo-geografichny`j analiz i ocinyuvannya tery`toriyi: teoriya i prakty`ka (na materialax Ternopil`s`koyi oblasti) / *L.P. Czary`k.* – Ternopil`: Navch. kny`ga - Bogdan, 2006. – 256 s.
11. *Czary`k L.P.* Landshaftno-ekologichna opty`mizaciya regional`ny`x geosy`stem oblasnogo rivnya / *L.P. Czary`k* // Naukovi zapy`sky` TDPU, Seriya: Geografiya - Ternopil`: Vy`davn. viddil TNPU, 2003r. - #1.–S. 118-123.
12. *Czary`k L.P.* Landshaftno-ekologichna opty`mizaciya tery`toriyi u procesi formuvannya regional`noyi ekologichnoyi merezhi (na materialax Ternopil`s`koyi oblasti) / *L.P. Czary`k, P.L. Czary`k* // Ekologiya i racional`ne pry`rodokory`stuvannya. Zbirny`k

naukovy`x pracz`. - Sumy`: Sum. DPU im. A.S. Makarenka, 2006.–S. 126-135.
13. *Czary`k L.P.* Pry`rodooxoronny`j priory`tet landshaftno-ekologichnoyi opty`mizaciyi tery`toriyi Podillya / *L.P. Czary`k* // Naukovi zapy`sky` TNPU, Seriya: Geografiya - Ternopil`: Vy`davn. viddil TNPU, 2008r. - #1.–S. 212-218.

Резюме:

Новицкая С.Р. ОБОСНОВАНИЕ СХЕМЫ ОПТИМАЛЬНОЙ ЛАНДШАФТНО-РЕКРЕАЦИОННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ТЕРРИТОРИИ ДЛЯ РЕКРЕАЦИОННЫХ ЦЕЛЕЙ.

В работе рассмотрены вопросы оптимизации ландшафтно-рекреационной организации территории путем создания сети национальных природных и региональных ландшафтных парков (НПП и РЛП), как объектов организованной рекреационной деятельности в каждом ландшафтно-рекреационном районе и ландшафтно-рекреационных комплексах. НПП и РЛП ориентированы, прежде всего, на использование природных рекреационных ресурсов. Предложенная автором схема оптимальной ландшафтно-рекреационной организации территории предполагает органическое сочетание таксонов ландшафтно-рекреационного районирования с заповедно-рекреационными объектами (НПП, РЛП) с учетом видов рекреационной деятельности. Такая ландшафтно-экологическая оптимизация будет соответствовать положениям концепции сбалансированного развития, которая предусматривает: максимальное использование и возрождение традиционных видов природопользования; оптимизацию структуры землепользования; создание условий комфортной жизнедеятельности населения; экологизацию хозяйственной деятельности; сбалансированное (пропорциональное) развитие природной, социальной, экономической подсистем.

Ключевые слова: оптимизация, ландшафтно-рекреационная организация территории, региональный ландшафтный парк, национальный природный парк, ландшафтно-рекреационный комплекс.

Summary:

Novytska S.R. THE JUSTIFICATION OF OPTIMAL SCHEMES OF LANDSCAPE-RECREATION OF THE TERRITORY FOR RECREATIONAL PURPOSES.

In this research describes the optimization of landscape-recreational organization of the territory by creating a network of national natural and regional landscape parks (NP and RLP) as objects of organized recreational activities in every landscape and recreational region and landscape-recreational complex. NP and RLP are focused on recreational use of natural resource esprimarily.The proposed scheme is the author of optimal organization of landscape and recreation area provides organic combination taxa landscape and recreational zonation of preserves and recreational objects (NP and RLP), based types of recreational activities. This landscape-ecological optimization will complywith the concept of sustainable development, which provides:maximum use and revivification of traditional kinds of nature;optimization of land use; creating a comfortable space conditions of the population; ecologization of economic activity;balanced (proportionate) development of natural, social, economic subsystems. The scheme of the landscape and the recreation of the territory considers the territorial organization taxa landscape and recreational zoning conditions for recreational landscape optimization geosystems, which involves clarifying priorities of sustainable development, their ranking, creating optimization models of land use patterns and creating a network perspective RLP in accordance with the existing landscape and recreational complexes.

Keywords: optimization, landscape and recreational organization of the territory, regional landscape park, national park, landscape and recreational complex.

Рецензент: проф. Брич В.Я. *Надійшла 01.12.2015р.*

КОНСТРУКТИВНА ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЕКОЛОГІЯ

УДК 528.9: 911.01

Іван КРУГЛОВ

ПРИРОДНІ ГЕОЕКОСИСТЕМИ БАСЕЙНУ ВЕРХНЬОГО ЗАХІДНОГО БУГУ

Басейн Верхнього Західного Бугу (БВЗБ) розташований у рівнинній густо заселеній частині Львівської області. Його визначає гідропост у м. Кам'янка-Бузька, а площа становить 2 376 км^2. Природна геоекосистема (ПГЕС) є екологічною геопросторовою моделлю реального ландшафту, яка відображає генетичні зв'язки між первинним природним наземним покривом (ґрунтово-рослинним покривом) та його абіотичними факторами – формами рельєфу, ґрунтотворними відкладами та кліматом. Концепція ПГЕС ґрунтується на уявленнях про екосистему, ієрархію ландшафтних геосистем та про реконструйовану, або потенційну, природну рослинність. Сім класів локальних (макроекохори) та одинадцять індивідуальних регіональних (екорегіони) ПГЕС виділили на підставі мануальної інтерпретації топографічних та геологічних карт, а також непросторової екологічної інформації – як опублікованої, так і польової. Макроекохори розчленованих межиріч були додатково розмежовані на мікроекохори на підставі форм мезорельєфу, генерованих з даних Shuttle Radar Topography Mission. Для виділених ПГЕС обраховані деякі ландшафтометричні показники. Встановлено, що на середніх та високих вододілах повинні були домінувати природні мезофільні мезотрофні та евтрофні дубові ліси. На піщаних низьких межиріччях та алювіальних терасах – гігро-мезофільні оліготрофні дубово-соснові ліси, а у заболочених днищах та річкових заплавах – чорновільхові ліси.

Ключові слова: *екохора, екорегіон, форма рельєфу, природний ґрунт, природна рослинність, метризація.*

Постановка проблеми. Запровадження екосистемного підходу до менеджменту довкілля [13], зокрема біорізноманіття і водних ресурсів, є одним із пріоритетних завдань, які повинна вирішувати Україна на шляху інтеграції в Західний цивілізаційний простір [10]. Особливо актуальним це питання є для українських секторів басейнів річок Тиса та Західний Буг, які є частиною водозбірних геоекосистем Європейського Союзу. Ця публікація розгляне перший крок наукового дослідження щодо запровадження екосистемного менеджменту у Басейні Верхнього Західного Бугу (БВЗБ) – делімітацію екосистеми як об'єкта менеджменту [11].

На територію БВЗБ опублікована оглядова природно-географічна інформація [напр., 9], у тому числі середньомасштабна картосхема природних ландшафтів [7]. Існують спеціалізовані публікації щодо заплавних ґрунтів [8], а також щодо гідрологічних особливостей [напр., 5] БВЗБ. Крім того, у рамках німецько-українського проекту IWAS опубліковані матеріали досліджень території БВЗБ щодо: кліматичних змін та їхнього впливу на гідрологічний режим, ґрунтово-гідрологічних властивостей, якості води, а також щодо перспектив інтегрованого менеджменту водних ресурсів [13, 14]. Все ж, на даний час відсутня геопросторова інформація щодо екосистем БВЗБ, яка могла би бути використана для подальшого моделювання сценаріїв інтегрованого менеджменту його земельних ресурсів з оцінкою впливів не лише на гідрологічний компонент, але й на інші сектори природокористування (сільське та лісове господарство, містобудування тощо), а також на біорізноманіття. Отож метою цієї публікації є делімітація та метризація, за допомогою технології географічних інформаційних систем (ГІС), геопросторової структури природних екосистем БВЗБ для того, щоб використати її для подальшого геоекологічного моделювання.

Положення території дослідження. БВЗБ розташований у центрально-західній рівнинній частині Львівської області, його створ визначений гідропостом у місті Кам'янка-Бузька, а площа становить 2 376 км^2. У тектонічному відношенні він лежить на стику Східно- та Західноєвропейських платформ. Основну площу БВЗБ формує понижена пласка та хвиляста морфоструктура Малого Полісся, сформована на мергелях верхньої крейди, а по західній та південній периферії розташовані підвищені горбогірні морфоструктури, відповідно, Розточчя та Поділля, складені пісками, пісковиками та вапняками баденського ярусу [1]. У межах Малого Полісся абсолютні висоти становлять 200-300 м, а на Розточчі та Поділлі – 300-400 м. Найвищим пунктом є г. Камула (471 м), яка знаходиться на південному відтинку вододілу в межах Поділля. Серед плейстоценових відкладів найбільш поширені флювіогляціальні піски, еолово-та елювіально-делювіальні лесовидні суглинки, а також алювіальні піски-суглинки і торф. Середньорічна температура повітря становить +7.5^{0}С, а кількість опадів – 650-750 мм. БВЗБ розташований у зоні широколистяних лісів з переважанням дуба черешчатого, бука європейського, сосни звичайної та

вільхи чорної [9]. Басейн густо заселений – окрім густої мережі сіл та селищ, тут розташовані міста Львів, Золочів, Кам'янка-Бузька та Буськ. Незабудовані території сильно перетворені сільським, лісовим і водним господарством.

Концептуальні основи. Теоретичним об'єктом цього дослідження є морфогенні природні геоекосистеми (ПГЕС) як екологічні геопросторові моделі реальних ландшафтів [2]. Такі ПГЕС відображають географічну диференціацію генетичних відношень між природним наземним покривом як центральним компонентом та геолого-геоморфологічними і кліматичними умовами як периферійними компонентами. Природний наземний покрив, - на відміну від фактичного наземного покриву, який охоплює реально існуючі біотичні та антропічні формації земної поверхні, - характеризує ймовірну біоту (ґрунт та рослинність), яка би мала місце за відсутності людського впливу. Концепція природного наземного покриву наслідує уявлення про первинну і потенційну природну рослинність (Moravec, 1998), яке знаходить застосування в екологічно-чуйному регіональному плануванні (Zerbe, 1998). Таким чином, концепція ПГЕС є екологічною інтерпретацією ідеї природного територіального комплексу (ПТК) [напр., 6].

ПГЕС розглядаємо як ієрархічно організовані геопросторові одиниці. Оскільки у таких генетичних моделях ландшафту провідним диференціатором екологічних умов є рельєф [2], то його розмірність покладена в основу геопросторової ієрархізації. У цьому дослідженні вивчаємо ПМГЕС рівня мікро- та макроекохор, які виділяють на підставі, відповідно, форм та асоціацій форм мезорельєфу. Крім того, розглядаємо мікроекорегіони та мезоекорегіони, яким відповідають елементи та форми макрорельєфу – морфоструктури третього та другого порядків [3]. Мікро- та макроекохори в цілому є інтернаціоналізованими синонімами ПТК рангу, відповідно, урочищ та місцевостей [напр., 6], а мікро- та мезоекорегіони – ландшафтних (природних) районів та областей [3].

Матеріали та методи. Делімітацію ПГЕС різних рангів здійснили у середовищі ГІС [12] у результатів мануальної та автоматизованої інтерпретації топографічних та тематичних геоданих, а також непросторової екологічної інформації. Усі геодані, переважно растрового формату, були імпортовані в ГІС та геоприв'язані у єдиній системі координат – UTM, zone 35N, WGS84. Першочергово вручну виділили межі БВВБ, а також асоціації форм мезорельєфу, які визначають конфігурацію макроекохор. Для цього використали топографічні карти масштабу 1:50 000. Для точнішої делімітації форм слаборозчленованого рельєфу, зокрема заплав та низьких терас, додатково інтерпретували високороздільні космознімання з інтернет-ресурсу Google Earth. Виділені таким чином асоціації форм мезорельєфу класифікували за морфографією та гіпсометричним положенням (горбисті підвищені вододіли, пласкі низькі тераси тощо). Крім того, їх згрупували за переважаючими ґрунтотворними відкладами. Інформацію для цієї процедури почерпнули з карт четвертинних відкладів [1] та ґрунтів [4] масштабу 1:200 000.

Хвилясті та горбисті вододіли, які мають відносно розчленований рельєф, додатково автоматизовано фрагментували на форми мезорельєфу, які є основою для виділення мікроекохор. Для цього використали цифрову модель висот (ЦМВ) SRTM з розділенням у три кутові секунди [16], передискретизовану до розділення 30х30 м. Однією з вад цієї радарної ЦМВ є спотворення висот, викликане відбиттям сигналу від крон дерев, а не від ґрунту, на ділянках, зайнятих лісом. Ці спотворення стають особливо помітними на слаборозчленованому рельєфі. Для їхнього нівелювання застосували набір геоданих щодо лісового покриву, який отримали в результаті класифікації стеку каналів 1-5 та 7 двох космознімань Landsat ETM+ від 2 травня та 22 серпня 2000 року, які звантажили з Інтернет-ресурсу USGS Earth Explorer. Класифікацію здійснили методом, описаним у [17]. Коміркам розміром 30х30 м, які були класифіковані як "ліс", присвоїли значення середньої висоти ярусу деревних крон – 15 м. Тоді навколо цих комірок створили буферні зони шириною у дев'ять комірок з лінійним зменшенням висоти від 15 до 0 м – для запобігання різкої зміни значень висоти на краях "лісових" ділянок. Отримані геодані щодо висоти лісового покриву відняли від ЦМВ за допомогою функції картографічної алгебри. На завершення, результуючу ЦМВ "згладили" шляхом елімінації безстічних ділянок за допомогою відповідної функції аналізу водозборів [12].

Відкориговану ЦМВ SRTM використали для обрахунку індексу топографічного положення (ІТП) – відносної висоти кожної комірки растру в круглому околі радіусом вісім комірок (240 м). Ця операція, здійснена за допомогою функції фокальної статистики [12], дала змогу визначити випуклі (ІТП > 1 м), перехідні/ пласкі (1 м > ІТП > -1 м) та увігнуті (ІТП < -1 м) форми мезорельєфу. На підставі ЦМВ

обрахували також ухили поверхні і згрупували у три категорії: пологі (< 3^0), спадисті (3-10^0) та круті (> 10^0). У процесі цього групування брали до уваги той факт, що ЦМВ занижує реальні ухили поверхні внаслідок генералізації. Після цього зробили оверлей геоданих ІТП та ухилів поверхні, а також наступну фільтрацію (вилучення ареалів площею, меншою за 1 га) і рекласифікацію таким чином, щоб отримати чотири категорії форм мезорельєфу з різним ступенем денудації та дренованості ґрунтотворних відкладів:

1. Пологі увігнуті схили та пологі нижні частини схилів (ІТП < -1 м; ухил < 3^0) – відбувається акумуляція відкладів, які відзначаються поганим дренажем;

2. Пласкі вододільні поверхні та спадисті увігнуті схили (1 м > ІТП > -1 м; ухил < 3^0 або ІТП < -1 м; 3^0 < ухил < 10^0) – відклади стабільні або слабо денудуються і мають помірно поганий дренаж;

3. Випуклі вододільні поверхні та спадисті прямі-випуклі схили (ІТП > 1 м; ухил < 10^0 або 1 м > ІТП > -1 м; 3^0 < ухил < 10^0) – відклади слабо або помірно денудуються і характеризуються помірно хорошим дренажем;

4. Круті схили (ухил > 10^0) – відклади сильно денудуються і мають хороший дренаж.

Геодані форм мезорельєфу хвилястих та горбистих вододілів об'єднали з геопросторовими даними щодо асоціацій форм мезорельєфу. Таким чином отримали інтегрований набір геоданих, які характеризують форми рельєфу, а також пов'язані з ними ґрунтотворні відклади та умови дренажу – тобто морфогенні просторові структури природних мікро- та макроекохор.

Після цього розробили непросторову експертну генетичну екологічну модель відношень первинних природних ґрунтового покриву та рослинних угруповань з рельєфом, а також з контрольованими ним ґрунтотворними відкладами та умовами дренажу. При цьому макрокліматичні умови були визначені як фонові – тобто як географічно недиференційовані для усього БВЗБ. Для розробки моделі використали опубліковану інформацію [7, 9, 14], а також дані польових описів ґрунтів та рослинності, виконаних у рамках проекту IWAS, - всього 49 пунктів обстежень. Результати відобразили у вигляді таблиці, у якій для кожного класу поєднання рельєфу та ґрунтотворних відкладів (просторових структур природних мікро- та макроекохор) вказали переважаючі класи ґрунтів, едафічних умов (зволоження та багатства субстрату), а також рослинної субформації, визначеної на підставі домінантної лісівничої класифікації [напр., 9]. На завершення, таблицю поєднали з геоданими, які характеризують просторові структури природних мікро- та макроекохор. Для кожного з класів макроекохор хвилястих та горбистих вододілів методом табуляції площ [12] обрахували співвідношення площ мікроекохор.

Мікроекорегіони, які відповідають дрібним морфоструктурам, виділили мануально експертним шляхом на підставі аналізу ЦМВ та ухилів поверхні у поєднанні з макроекохорами – ці геодані добре відображають морфологію рельєфу, лініаменти, висотні рівні та поширення поверхневих геологічних відкладів і тому дають змогу добре розрізняти оротектонічні одиниці. Після цього для кожного з мікроекорегіонів за допомогою ЦМВ та функцій зональної статистики [12] розрахували значення середньої абсолютної висоти, а також середньої відносної висоти як максимального перевищення в околі радіусом 250 м. Крім того, шляхом табуляції площ, для кожного з мікроекорегіонів визначили частки площ макроекохор. На підставі експертного аналізу попередніх регіоналізацій [1, 7, 9], а також структури макроекохор та значень морфометричних показників, мікроекорегіони об'єднали у мезоекорегіони.

Результати та їхнє обговорення. Дослідження дало змогу створити три набори тематичних геоданих на БВЗБ, які, за експертною оцінкою, мають точність карти масштабу 1:50 000: 1) природних макроекохор (полігони); 2) природних мікро- та макроекохор (растр 30х30 м); 3) мікро- та мезоекорегіонів (полігони). На Рис. 1 відображена карта БВЗБ, укладена на основі цих геоданих, а Таблиці 1 та 2 містять пояснення до цієї карти, а також значення вирахуваних показників просторової структури. На території дослідження виділили сім класів макроекохор. Крім того, для трьох класів макроекохор підвищених межиріч з відносно розчленованим рельєфом вдалося розрізнити по чотири класи мікроекохор на підставі топографічного положення та ухилів поверхні. Також делімітували 12 індивідуальних мікроекорегіонів, які згрупували у п'ять класів і віднесли до трьох мезоекорегіонів.

Найбільш поширеними у БВЗБ (27 % площі) є макроекохори природних мезофільних мезотрофних та евтрофних дубових лісів на хвилястих лесових межиріччях (індекс 50 – див. Рис. 1 і Таблицю 1). Дещо менші площі (22 %) займають екохори природних мезогігрофільних олігомезотрофних дубових та дубово-соснових лісів супіщано-піщаних надзаплавних терас (індекс 30). По 17 % площі БВЗБ

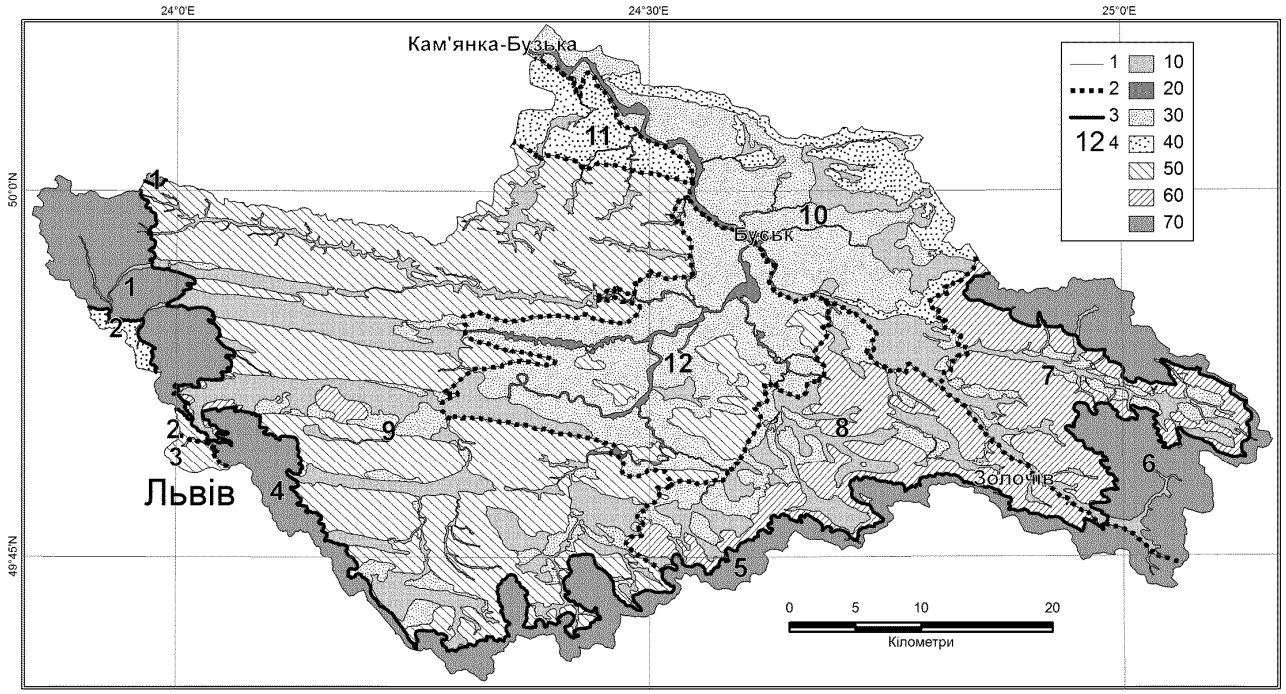

Рис. 1. Карта природних геоекосистем Басейну Верхнього Західного Бугу.

Умовні позначення: 1 – межі макроекохор, 2 – межі мікроекорегіонів, 3 – межі мезоекорегіонів, 4 – індекси мікроекорегіонів, 10-70 – індекси макроекохор. Додаткові пояснення містяться у Таблицях 1 і 2.

Таблиця 1.

Характеристики макроекохор та мікроекохор Басейну Верхнього Західного Бугу

№[1]	Рельєф	Ґрунтотворні відклади	Ґрунти	Умови зволоження / багатства субстрату	Природна рослинність	Площа (га / %)[2]
10	***Пласкі днища долин***	***Торф та алювіальні суглинки***	***Торфовища, торфово-болотні та болотні***	***Гігрофільні / евтрофні та мезотрофні***	***Alneta glutinosae та Saliceta***	***41 682 / 17,54***
20	***Річкові заплави***	***Алювіальні піски-суглинки***	***Дернові та болотні***	***Гігрофільні / олігомезотрофні***		***3 358 / 1,41***
30	***Низькі річкові тераси***	***Алювіальні та еолові піски і супіски, в т.ч. карбонатні***	***Дернові та дернові карбонатні***	***Мезогігрофільні / олігомезотрофні***	***Alneto-Querceta та Querceto-Pineta***	***50 104 / 21,08***
40	***Понижені слабохвилясті межиріччя***	***Флювіогляціальні та еолові піски і супіски***	***Дернові слабо- та середньопідзолисті***	***Мезогігрофільні та мезофільні / оліготрофні***	***Querceto-Pineta***	***12 660 / 5,33***
50	***Середні хвилясті межиріччя***	***Елювіально-делювіальні лесовидні суглинки***	***Сірі лісові та чорноземи опідзолені***	***Мезофільні / евтрофні та мезотрофні***	***Querceta***	***64 214 / 27,02***
51	Пологі увігнуті схили та підніжжя схилів		Чорноземи опідзолені та темно-сірі лісові	Мезогігрофільні / евтрофні	Fraxineto-Querceta	10 269 / 15,99*
52	Пласкі вододільні поверхні та спадисті увігнуті схили			Мезофільні / евтрофні	Tilieto-Querceta	26 683 / 41,55*
53	Випуклі вододільні поверхні та спадисті схили		Сірі та ясно-сірі лісові	Мезофільні / мезотрофні	Carpineto-Querceta	27 154 / 42,29*
54	Круті схили			Ксеромезофільні / мезотрофні	Fageto-Querceta	108 / 0,17*
60	***Середні хвилясто-горбисті межиріччя***	***Елювіально-делювіальні карбонатні кам'янисті піски-суглинки***	***Дернові карбонатні***	***Мезофільні / евтрофні***	***Querceta та Fageta***	***25 229 / 10,62***
61	Пологі увігнуті схили та підніжжя схилів		Дернові карбонатні глибокі	Мезогігрофільні / евтрофні	Fraxineto-Querceta	4 082 / 16,18*
62	Пласкі вододільні поверхні та спадисті увігнуті схили			Мезофільні / евтрофні	Tilieto-Querceta	13 053 / 51,74*
63	Випуклі вододільні поверхні та спадисті схили		Дернові карбонатні	Мезофільні / евтрофні та мезотрофні	Carpineto-Fageta	7 854 / 31,13*
64	Круті схили			Ксеромезофільні /	Fageta	240 /

				евтрофні та мезотрофні		0,95*
70	***Підвищені горбисті межиріччя***	***Елювіально-делювіальні лесовидні та кам'янисті карбонатні суглинки***	***Сірі лісові, дернові та дернові карбонатні***	***Мезофільні / евтрофні – олігомезотрофні***	***Fageta***	***40 388 / 17,00***
71	Пологі увігнуті схили та підніжжя схилів	Карбонатні кам'янисті піски-суглинки	Дернові карбонатні глибокі	Мезогігрофільні / евтрофні	Querceto-Fageta	1 970 / 4,88*
72	Пласкі вододільні поверхні та спадисті увігнуті схили	Лесовидні суглинки	Сірі та темно-сірі лісові	Мезофільні / евтрофні	Carpineto-Fageta	11 337 / 28,07*
73	Випуклі вододільні поверхні та спадисті схили		Сірі та ясно-сірі лісові	Мезофільні / мезотрофні	Fageta	19 104 / 47,30*
74	*Круті схили*	*Карбонатні кам'янисті піски-суглинки*	*Дернові та дернові карбонатні*	*Ксеромезофільні / мезотрофні*		*7 977 / 19,75**

[1] Індекси екохор. Характеристики макроекохор подані курсивом, а мікроекохор – звичайним шрифтом.
[2] Для макроекохор частка площі (в процентах) обрахована в межах БВЗБ, а для мікроекохор – у межах відповідних макроекохор.

Таблиця 2.

Характеристики природних мікроекорегіонів та мезоекорегіонів Басейну Верхнього Західного Бугу

№[1]	**Назви мікроекорегіонів**	**Характеристики мікроекорегіонів**	**Назви та характеристики мезоекорегіони**	**Площа (га)**	**САВ[2] (м)**	**СВВ[3] (м)**	**Частка площі макроекохор (%)[4]**						
							10	**20**	**30**	**40**	**50**	**60**	**70**
1	Львівське Розточчя	Букові ліси лесових горбогір'їв	***Розточчя*** – букові та соснові ліси піщано-лесових горбогір'їв та горбистих рівнин	11 235	315	35	2,37	0	0	0	0	0	97,63
2	Верещицько-Полтвинська рівнина	Дубові ліси лесових хвилястих рівнин	***Західне Поділля*** – букові та дубові ліси лесових горбогір'їв та горбистих рівнин	1 017	303	14	5,97	0	0	68,75	25,28	0	0
3	Львівське плато			823	328	17	1,53	0	0	0	98,47	0	0
4	Давидівське пасмо	Букові ліси лесових горбогір'їв		4 822	321	44	0	0	0	0	0	0	100
5	Гологірське пасмо			11 559	347	54	0,42	0	0	0	0	0	99,58
6	Вороняцьке пасмо			13 817	356	40	4,34	0	0	0	0	0	95,66
7	Верхобузька рівнина	Дубові та букові ліси денудаційних мергелястих хвилясто-горбистих рівнин	***Мале Полісся*** – соснові та дубові ліси зандрово-алювіальних пласких та хвилястих рівнин	17 259	276	17	20,89	0	12,39	0	0	66,72	0
8	Гологірська рівнина			24 861	244	9	27,86	0	21,65	0	0	50,49	0
9	Пасмове Побужжя	Дубові ліси лесових хвилястих рівнин		85 702	246	11	24,42	0	6,03	0	68,25	1,3	0
10	Буго-Стирська рівнина	Соснові ліси алювіально-зандрових слабохвилястих рівнин		30 154	220	4	21,85	4,35	51,31	22,49	0	0	0
11	Кам'янська рівнина			5 492	216	4	6,16	0	0	93,84	0	0	0
12	Полтвинська рівнина	Вільхові та дубові ліси алювіальних пласких рівнин		30 894	222	4	7,55	6,47	70,93	0	15,05	0	0

[1] Номери мікроекорегіонів показані на карті БВЗБ (див. Рис. 1).
[2] Середня абсолютна висота в межах БВЗБ.
[3] Середня відносна висота (середня амплітуда висот у радіусі 250м) в межах БВЗБ.
[4] Вказані індекси макроекохор, характеристики яких наведені у Таблиці 1.

припадає на ПГЕС гігрофільних угруповань вільхи клейкої та верби у заболочених і заторфованих днищах долин верхів'їв річок (індекс 10) і на екохори природних мезотрофних та евтрофних букових лісів на горбистих вододілах, складених лесовидними суглинками та піщаним і суглинковим карбонатним делювієм (індекс 70). Трохи більше 10 % площі басейну займають геоекосистеми природних дубових та букових лісів з карбонатними ґрунтами пологих схилів та останцевих горбів у підніжжях Подільської височини (індекс 60). Невелика частка території БВЗБ (5 %) припадає на ПГЕС оліготрофних дубово-букових лісів, які приурочені до слабохвилястих межирічь, складених флювіогляціальними та перевіяними пісками (індекс 40).

Найменшу площу мають клейковільхові та вербові угруповання вузьких заплав Західного Бугу і Полтви, виповнених сучасним піщано-суглинковим алювієм. Серед мікроекохор хвилястих межирічь найбільш поширені природні мезофільні евтрофні та мезотрофні діброви зі значною участю липи та грабу (індекси 52, 53, 62), а в межах макроекохор підвищених горбистих межирічь найбільші площі займають мікроекохори мезофільних чистих і грабових бучин на випуклих вододільних поверхнях та спадистих схилах (індекси 72 і 73). Мікроекохори природних ксеромезофільних бучин на крутих добре дренованих схилах (індекси 64 і 74) в цілому мають обмежене поширення і зустрічаються переважно на горбистих межиріччях. Нагадаємо, що мова йде про природні угруповання, які могли би мати місце у БВЗБ за умови відсутності впливу людини.

БВЗБ розташований головно у мезоекорегіоні соснових та дубових лісів алювіально-зандрових рівнин Малого Полісся, на який припадає 82 % всієї площі. Мезоекорегіони Розточчя та Західного Поділля з переважанням букових лісів на лесових горбогір'ях формують західну, південну та південно-східну периферію басейну і займають, відповідно, 5 та 13 % площі. Мезоекорегіон Розточчя представлений у БВЗБ лише одним мікроекорегіоном – буковими лісами лесових горбогір'їв Львівського Розточчя (індекс 1, див. Рис. 1 і Таблицю 2). Мезоекорегіон Західного Поділля у межах басейну складають п'ять мікроекорегіонів, які належать до двох різних класів – Верещицько-Львівська рівнина та Львівське плато (індекси 2 та 3), що краєм "заходять" у БВЗБ на заході, є хвилястими лесовими рівнинами з переважанням природних дубових лісів, а Давидівське, Гологірське та Вороняцьке пасма, які займають південну периферію басейну, є, так само як і Львівське Розточчя, переважно лесовими горбогір'ями з пануванням природних букових лісів. Вони відзначаються найбільшими середніми абсолютними та відносними висотами – відповідно 321-356 м та 40-54 м. Абсолютне домінування за площею в них мають макроекохори підвищених горбистих лесових межирічь (див. Таблицю 2). На Малому Поліссі виділяємо шість індивідуальних мікроекорегіонів, які відносимо до чотирьох різних класів. Специфічним для Малого Полісся є мікроекорегіон Пасмового Побужжя (індекс 9), який є подібним до Верещицько-Львівської рівнини Західного Поділля (індекс 2) за рахунок домінування хвилястих лесових межирічь з природними мезофільними дубовими лісами. Мікроекорегіони Верхобузької (назва походить від села Верхобуж) та Гологірської (назва походить від річки Гологірки) денудаційних рівнин (індекси 7 і 8) є типовими для південної периферії Малого Полісся, яка межує з уступом Західного Поділля. Для них характерні макроекохори широких заболочених долин з природними клейковільховими угрупованнями, які розділяють хвилясті межиріччя з останцевими горбами. Тут, за відсутності впливу людини, повинні панувати дубові та букові ліси на родючих карбонатних ґрунтах, сформованих на елювії-делювії корінного мергелю. Північніше розташовані мікроекорегіони природних дубових та соснових лісів Полтвинської алювіальної (індекс 12), а також Буго-Стирської (індекс 10) та Кам'янської (індекс 11) зандрово-алювіальних рівнин. Ці мікроекорегіони характеризуються найменшими, у межах БВЗБ, середніми абсолютними та відносними висотами – відповідно 216-222 м та 4 м. На Полтвинській рівнині повинні домінувати вільхові та дубові ліси вузьких заплав та розлогої надзаплавної тераси, а на Буго-Стирській та Кам'янській рівнинах додаються дубово-соснові ліси понижених межирічь, складених флювіогляціальними та перевіяними піскам.

Наша карта макроекохор у своїй контурній частині в цілому подібна до середньомасштабних карт ландшафтних місцевостей [7] та четвертинних відкладів/типів рельєфу [1], однак має помітно вищу позиційну точність, що, зокрема, дає змогу з меншими спотвореннями передавати розподіл площ між різними ландшафтними одиницями. На відміну від карти ландшафтних місцевостей [7], вона відображає не фактичні, а первинні природні рослинність та ґрунти. Це дає змогу використати її як "природний еталон" для порівняння з сучасним станом наземного покриву у процесі планування заходів з охорони та відновлення при-

родних екосистем. Крім того, атрибутивна інформація (легенда) нашої карти подана у більш структурованому і деталізованому табличному форматі, що полегшує її аналіз, зокрема автоматизованими засобами. Єдиному класу макроекохор підвищених горбистих межирічь (індекс 70, див. Рис. 1 і Таблицю 1) на карті Б. Мухи [7] в межах БВЗБ відповідає три класи ландшафтних місцевостей: 1) привододільних поверхонь, 2) пологих-спадистих схилів і 3) крутих уступів. На нашу думку, ці геоморфологічні та екологічні одиниці є нижчого рангу, ніж макроекохори (ландшафтні місцевості). Тому такі форми мезорельєфу та пов'язані з ними екологічні характеристики у наших геоданих представлені як мікроекохори (ландшафтні урочища).

Межі екорегіонів в цілому подібні до регіональних одиниць ландшафтної [7] та геоморфологічної [1] карт. Головна відмінність полягає у розмежуванні мікроекорегіонів Малого Полісся. Нами виділений лініамент, який простягається вздовж русла Золочівки і Західного Бугу і є паралельним до уступу Львівського Розточчя та Давидівського пасма (індекси 1 і 4, див. Рис. 1 і Таблицю 2). Він відділяє Верхобузьку та Буго-Стирську рівнини (індекси 7 і 10), розташовані на сході БВЗБ, від Гологірської, Полтвинської та Кам'янської рівнин (індекси 8, 12, 11), які формують південно-західну частину Малого Полісся. На відміну від попередньої регіоналізації [7], південна межа Пасмового Побужжя (індекс 9) доведена безпосередньо до уступу Гологірського пасма (індекс 5) – на підставі наявності акумульованих лесовидних відкладів. У центральній частині БВЗБ нами виділений мікроекорегіон алювіальної рівнини Полтви (індекс 12), який альтернативно можна розглядати як субмікроекорегіон Пасмового Побужжя.

Висновки. У результаті проведеного дослідження отримані геодані щодо ПГЕС БВЗБ, які можуть бути легко інтегровані у різноманітні ГІС та, зокрема, публікуватися через картографічні веб-сервіси в Інтернеті. Такий формат подачі геоекологічної інформації є значно зручнішим, ніж тематичні карти, які існували на територію БВЗБ до цього. Вища геометрична точність отриманих даних, уточнена класифікація ПГЕС, більша повнота та структурованість атрибутивної інформації, а також обраховані ландшафтометричні показники, вказують на вищий рівень якості результатів. Інформація про первинний природний наземний покрив, яку містять описи ПГЕС, може бути корисною для оцінки трансформованості природних ландшафтів та планування заходів щодо відновлення природних екосистем, зокрема природних типів лісу. Весь БВЗБ вдалося дослідити на рівні природних екорегіонів та макроекохор, але інформація щодо його структури на рівні мікроекохор залишається фрагментарною (не охоплює слаборозчленовані ділянки ландшафту) та не верифікованою статистично. Важливо також у процесі подальших досліджень доповнити описи ПГЕС геопросторовими даними про фактичний наземний покрив, і, таким чином, здобути інформацію, необхідну для аналізу соціогенної еволюції та сучасного стану екосистем БВЗБ.

Це дослідження виконане у рамках німецько-українського дослідницького проекту IWAS-Ukraine (http://www.ufz.de/iwas-sachsen/index.php?en=18399).

Література:

1. Державна геологічна карта України, м-б 1:200000. Волино-Подільська серія M-34-XVIII (Рава-Руська), M-35-XIII (Червоноград), M-35-XIX (Львів) / *Л.С. Герасімов, С.В. Чалий, А.А. Плотніков, І.І. Герасімова, Г.В. Полкунова, І.О. Костик, Т.Л. Євтушко*. – Київ, 2004. – 120 с.
2. *Круглов І.* Ландшафт як геоекосистема / *І. Круглов* // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. – 2006. – Вип. 33. – С. 186–193.
3. *Круглов І.* Делімітація, метризація та класифікація морфогенних екорегіонів Українських Карпат / *І. Круглов* // Укр. геогр. журн. – 2008. – № 3. – С. 59–68.
4. Карта грунтів Української РСР масштабу 1:200000. Лист № 49 / *М.К. Крупський* [та ін.]. – Київ: Укрземпроект, 1967.
5. *Курганевич Л.П.* Умови формування та чинники впливу на водний режим річки Полтва / *Л.П. Курганевич, М.З. Шіпка* // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. – Вип. 40. – С. 52-59.
6. *Міллер Г.П.* Ландшафтознавство: теорія і практика: Навч. посібн. / *Г.П. Міллер, В.М. Петлін, А.В. Мельник*. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 172 с.
7. *Муха Б.П.* Ландшафтна карта Львівської області масштабу 1:200 000 / *Б.П. Муха* // Вісник Львів ун-ту. Серія геогр. – 2003. – Вип. 29. – С. 58–65.
8. *Наконечний Ю.І.* Ґрунти заплави ріки Західний Буг / *Ю.І. Наконечний, С.П. Позняк*. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 220 с.
9. Природа Львівської області / *К.І. Геренчук* [та ін.]. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1972. – 192 с.
10. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. [Electronic resource]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/_association_agreement/index_en.htm (дата звернення: 17.09.2015).
11. *Brussard P.F.* Ecosystem management: what is it really? / *P.F. Brussard, J.M. Reed, C.R. Tracy* // Landscape and Urban Planning. – 1998. – Vol. 40. – P. 9–20.
12. *Chang K.* Introduction to geographic information systems with data set CD-ROM. 7th edition / *K. Chang*. – No place: McGraw-

Hill, 2013. – 425 p.
13. Ecosystem management programme: a new approach to systainability. – Nairobi: UNEP, 2009. – 24 p.
14. Environmental Earth Sciences. Journal / Springer – 2011. – Vol. 65. – Issue 5. – P. 1363–1599.
15. Environmental Earth Sciences. Journal / Springer – 2014. – Vol. 72. – Issue 12. – P. 4673–4971.
16. *Jarvis A.* Hole-filled SRTM for the globe Version 4 available from the CGIAR-CSI SRTM 90 m Database. – 2008. [Electronic resource] / *A. Jarvis, H.I. Reuter, A. Nelson, E. Guevara*. – Режим доступу: http://srtm.csi.cgiar.org (дата звернення: 17.09.2008).
17. *Kuemmerle T.* Cross-border comparison of land cover and landscape pattern in Eastern Europe using a hybrid classification technique / *T. Kuemmerle, V.C. Radeloff, K. Perzanowski, P. Hostert* // Remote Sensing of Environment. – 2006. – Vol. 103. – P. 449–464.
18. *Moravec J.* Reconstructed natural versus potential natural vegetation in vegetation mapping: A discussion of concepts / *J. Moravec* // Appl. Veg. Sci. – 1998. – No 1. – P. 173–176.
19. *Zerbe S.* Potential natural vegetation: Validity and applicability in landscape planning and nature conservation. / *S. Zerbe* // Appl. Veg. Sci. – 1998. – No 1. – P. 165–172.

References:

1. Derzhavna geologichna karta Ukrayiny`, m-b 1:200000. Voly`no-Podil`s`ka seriya M-34-XVIII (Rava-Rus`ka), M-35-XIII (Chervonograd), M-35-XIX (L`viv) / *L.S. Gerasimov, S.V. Chaly`j, A.A. Plotnikov, I.I. Gerasimova, G.V. Polkunova, I.O. Kosty`k, T.L. Yevtushko.* – Ky`yiv, 2004. – 120 s.
2. *Kruglov I.* Landshaft yak geoekosy`stema / *I. Kruglov* // Visny`k L`viv. un-tu. Seriya geogr. – 2006. – Vy`p. 33. – S. 186–193.
3. *Kruglov I.* Delimitaciya, metry`zaciya ta klasy`fikaciya morfogenny`x ekoregioniv Ukrayins`ky`x Karpat / *I. Kruglov* // Ukr. geogr. zhurn. – 2008. – # 3. – S. 59–68.
4. Karta gruntiv Ukrayins`koyi RSR masshtabu 1:200000. Ly`st # 49 / *M.K. Krups`ky`j [ta in.]*. – Ky`yiv: Ukrzemproekt, 1967.
5. *Kurganevy`ch L.P.* Umovy` formuvannya ta chy`nny`ky` vply`vu na vodny`j rezhy`m richky` Poltva / *L.P. Kurganevy`ch, M.Z. Shipka* // Visny`k L`viv. un-tu. Seriya geogr. – Vy`p. 40. – S. 52-59.
6. *Miller G.P.* Landshaftoznavstvo: teoriya i prakty`ka: Navch. posibn. / *G.P. Miller, V.M. Petlin, A.V. Mel`ny`k.* – L`viv: Vy`dav. centr LNU im. I. Franka, 2002. – 172 s.
7. *Muxa B.P.* Landshaftna karta L`vivs`koyi oblasti masshtabu 1:200 000 / *B.P. Muxa* // Visny`k L`viv un-tu. Seriya geogr. – 2003. – Vy`p. 29. – S. 58–65.
8. *Nakonechny`j Yu.I.* G`runty` zaplavy` riky` Zaxidny`j Bug / *Yu.I. Nakonechny`j, S.P. Poznyak*. – L`viv: Vy`dav. centr LNU im. I. Franka, 2011. – 220 s.
9. Pry`roda L`vivs`koyi oblasti / *K.I. Gerenchuk [ta in.]*. – L`viv: Vy`d-vo L`viv. un-tu, 1972. – 192 s.
10. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. [Electronic resource]. – Rezhy`m dostupu: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/ association_agreement/ index_en.htm (data zvernennya: 17.09.2015).
11. *Brussard P.F.* Ecosystem management: what is it really? / *P.F. Brussard, J.M. Reed, C.R. Tracy* // Landscape and Urban Planning. – 1998. – Vol. 40. – P. 9–20.
12. *Chang K.* Introduction to geographic information systems with data set CD-ROM. 7th edition / *K. Chang.* – No place: McGraw-Hill, 2013. – 425 p.
13. Ecosystem management programme: a new approach to systainability. – Nairobi: UNEP, 2009. – 24 p.
14. Environmental Earth Sciences. Journal / Springer – 2011. – Vol. 65. – Issue 5. – P. 1363–1599.
15. Environmental Earth Sciences. Journal / Springer – 2014. – Vol. 72. – Issue 12. – P. 4673–4971.
16. *Jarvis A.* Hole-filled SRTM for the globe Version 4 available from the CGIAR-CSI SRTM 90 m Database. – 2008. [Electronic resource] / *A. Jarvis, H.I. Reuter, A. Nelson, E. Guevara.* – Rezhy`m dostupu: http://srtm.csi.cgiar.org (data zvernennya: 17.09.2008).
17. *Kuemmerle T.* Cross-border comparison of land cover and landscape pattern in Eastern Europe using a hybrid classification technique / *T. Kuemmerle, V.C. Radeloff, K. Perzanowski, P. Hostert* // Remote Sensing of Environment. – 2006. – Vol. 103. – P. 449–464.
18. *Moravec J.* Reconstructed natural versus potential natural vegetation in vegetation mapping: A discussion of concepts / *J. Moravec* // Appl. Veg. Sci. – 1998. – No 1. – P. 173–176.
19. *Zerbe S.* Potential natural vegetation: Validity and applicability in landscape planning and nature conservation. / *S. Zerbe* // Appl. Veg. Sci. – 1998. – No 1. – P. 165–172.

Резюме:

Иван Круглов. ПРИРОДНЫЕ ГЕОЭКОСИСТЕМЫ БАССЕЙНА ВЕРХНЕГО ЗАПАДНОГО БУГА.

Бассейн Верхнего Западного Буга (БВЗБ) определяет створ гидропоста в г. Камянка-Бузька. Он имеет площадь 2 376 км^2 и расположен в равнинной густо населенной части Львовской области. Природная геоэкосистема (ПГЭС) является экологической геопространственной моделью реального ландшафта, которая отображает генетические отношения между первичным природным наземным покровом, объединяющим растительность и почву, и его природными абиотическими факторами – рельефом, почвообразующей породой и климатом. Концепция ПГЭС основывается на представлениях об экосистеме, иерархических ландшафтных единицах как геосистемах, а также о реконструированной (потенциальной) растительности.

Мануальная интерпретация топографических данных, геологических карт, а также непространственной экологической информации (как опубликованной, так и собранной в поле) в среде ГИС позволила получить семь классов природных макроэкохор – локальных НГЭС, выделенных на основании ассоциаций форм мезорельефа. Макроэкохоры расчлененных междуречий были дополнительно фрагментированы на микроэкохоры – локальные НГЭС, сопоставимые с отдельными формами мезорельефа. Для этого использовали классификацию топографических переменных, полученных с Shuttle Radar Topography Mission. Микроэкохоры отображают четыре топографические положения: 1) пологие вогнутые склоны и подножья склонов; 2) плоские

водораздельные поверхности и покатые вогнутые склоны; 3) выпуклые водораздельные поверхности и покатые прямые-выпуклые склоны; 4) крутые склоны – как вогнутые, так и выпуклые. Кроме того, на основании морфоструктурного рельефа было выделено 12 индивидуальных микроэкорегионов, которые объединили в три мезоэкорегиона. Для экорегионов и экохор были определены площади и некоторые ландшафтометрические показатели.

В результате получено три набора геоданных, имеющие точность карты масштаба 1:50 000: 1) природных макроэкохор (полигоны); 2) природных макро- и микро-экохор (растр); 3) мезо- и микро-экорегионов (полигоны). Природные экохоры мезофильных мезотрофных и эвтрофных дубрав и бучин с серыми лесными почвами занимают средние и высокие лёссовые междуречья. Первичные природные мезогигрофильные олиготрофные сосновые дубравы на дерново-слабоподзолистых почвах характерны для песчаных пониженных междуречий и аллювиальных террас, а природные черноольховые сообщества на аллювиальных и болотных почвах – для днищ долин потоков и речных пойм. Микроэкорегионы дубрав волнистых лёссовых междуречий занимают наибольшие площади БВЗБ.

Ключевые слова: экохора, экорегион, форма рельефа, природная почва, природная растительность, метризация.

Summary:

Ivan Kruhlov. NATURAL GEOECOSYSTEMS OF THE UPPER WESTERN BUG BASIN.

The Upper Western Bug Basin (UWBB) contributes to the gauging station in Kamianka-Buzka within the non-mountain densely populated part of Lviv region, Ukraine and has an area of 2 376 km^2. A natural geoecosystem (NGES) is an ecological geospatial model of a real landscape, which represents genetic relations between the primary natural land cover (vegetation and soil) and its natural abiotic factors – landforms, parent rocks, and climate. The NGES concept is based on the notions of an ecosystem, of hierarchical spatial landscape units as geosystems, and of reconstructed (potential) natural vegetation.

Manual interpretation of topographic data, geological maps representing parent rock material, as well as of non-spatial ecological information (both published and collected in the field) allowed to distinguish seven classes of natural macro-ecochores – local NGES, which are delineated based on the mesorelief landform associations. The macro-ecochores of dissected interfluves were additionally fragmented into microecochores – local NGES commensurable with separate mesorelief landforms – using rule-based classification of topographic variables derived from the Shuttle Radar Topography Mission data. The micro-ecochores represent four topographic positions: 1) gentle concave and foot slopes, 2) flat watershed surfaces and rolling concave slopes, 3) convex watershed surfaces and rolling straight-convex slopes, and 4) steep slopes (concave-convex). Also, 12 individual micro-ecoregions were delineated and aggregated into three meso-ecoregions based on the morphostructural landforms. Areas and some landscape metrics indices were calculated for the ecoregions and the ecochores.

As a result, three geo-datasets of the 1:50,000 scale accuracy were created for the UWBB: 1) of natural macro-ecochores (polygons), 2) of natural macro- and micro-ecochores (raster), and 3) of meso- and micro-ecoregions (polygons). Natural ecochores of mesic mesotrophic and eutrophic pedunculate oak and European beech forests with grey forest soil are located on medium and high interfluves covered with loess-like loam, primary natural hydromesic oligotrophic oak-Scotts pine forests on soddy slightly podzolised soil occupy sandy low interfluves and alluvial terraces, while natural black alder formations prevail on alluvial and boggy soils in the valley bottoms of smaller streams and on the river flood plains. Among the micro-ecoregions, oak forests of wavy loess plains occupy the largest portion of the UWBB.

Key words: ecochore, ecoregion, landform, natural soil, natural vegetation, landscape metrics.

Рецензент: проф. Петлін В.М. *Надійшла 23.11.2015р.*

УДК 627.53 (477. 82)

Сергій ПОЛЯНСЬКИЙ

АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН ҐРУНТОВОГО ПОКРИВУ ЕТАЛОННИХ ОСУШУВАЛЬНИХ СИСТЕМ У БАСЕЙНІ Р. ПРИП'ЯТЬ

У статті висвітлено результати агрохімічної характеристики ґрунтів та розглянуто водно-фізичні показники осушених ґрунтів еталонних систем. Кожна система мала моніторингові точки і відповідну нумерацію: 1 – Копаївська; 2 – Верхньо-Припя'тська; 3 – Цирська; 4 – Коростинська; 5 – Горківська осушувальні системи. Зразки відбираються в основному в торфових ґрунтах, а також в гідроморфних мінеральних ґрунтах, як для порівняння так і для розробки критеріїв геоінформаційного забезпечення і оцінки агроекологічного стану осушувальних систем. Результати аналізів показують, що за останні роки відбулось значне падіння родючості як торфових так і мінеральних осушених ґрунтів. Особливої уваги серед меліорованих земель заслуговують торфові масиви, які за своєю потенційною родючістю й продуктивністю можуть давати достойні врожаї сільгоспкультур. Крім цього, торфовища відіграють важливу роль у регулюванні поверхневого стоку й формуванні запасу підземних вод. Непомірне або невміле їх осушення призводить до серйозних порушень водного режиму і незворотних втрат потенційної родючості.

Ключові слова: *осушувальна система, еталонна система, осушені ґрунти, ґрунтотворні процеси, раціональне використання, агрохімічна характеристика, усадка торфу, мінералізація, моніторинг.*

Постановка наукової проблеми. Проведення осушення і залучення осушених ґрунтів у сільськогосподарському виробництві змінило напрям ґрунтотворних процесів, в результаті чого порушилась екологічна рівновага. Для підтримки оптимального гідрологічного балансу осушених земель і прилеглих до них територій, збереження рідкісних представників тваринного світу і болотної фауни Полісся необхідно конкретно визначити, яка частина боліт має бути збережена у природному стані.

Аналіз останніх досліджень. Вивченню осушених торфових ґрунтів присвячені дослідження багатьох учених.

Проведені дослідження за участі А.С. Гордійчук та Н.В. Євдокимова [3; 4] на Сарненській дослідній станції. Встановлено, що під просапною культурою впродовж 50 років на 1 га торфових ґрунтів щорічно мінералізується до 11,5 т органічної речовини, а в зерно-просапній сівозміні – 7,1 т, лучній – 3,5 т. Визначено, що мінералізується органічних речовин осушеного торфовища більше, ніж заново утворюється й акумулюється.

Для вирішення питань, пов'язаних із антропогенним впливом на осушені торфові ґрунти в 1964 р. під егідою Р. С. Трускавецького, С. Т. Вознюка і В. В. Фалюша був закладений Камінь-Каширський стаціонар на заплаві р. Цир. Відбирання зразків торфовим буром конструкції Інстофа проводилося на реперних пікетах через кожні 7 років [2, 11].

Значний внесок у вивчення спрацювання осушеного торфовища зробили білоруські дослідники Н. Н. Бамбалов, С. Г. Скоропанов, С. М. Зайко [1; 5; 10]. За їх даними низинні торфовища Білоруського Полісся щороку осідають на 1,0–2,5 см, а спрацювання їх коливається від 4 до 28 т/га сухої маси торфу в залежності від глибини осушення і характеру сільськогосподарського використання. О. І. Мурашко із співавторами [7] вказує, що просідання може сягати 7–15 см за рік, що відбувається у зв'язку із механічним ущільненням, яке зумовлено дренуванням води із верхніх горизонтів осушеного торфовища.

Мета дослідження – проведення спостережень за зміною властивостей осушених земель під антропогенним впливом та темпами усадки і спрацювання торфу п'яти еталонних систем, де були закладені і зафіксовані моніторингові точки.

Завдання: 1. Дослідити як змінилися водно-фізичні показники осушених ґрунтів еталонних систем; 2. Подати агрохімічної характеристики меліорованих ґрунтів в розрізі даних меліоративних систем; 3. Проаналізувати зміни параметрів спрацювання та осідання торфу в умовах Волинського Полісся на прикладі Цирської осушувальної системи.

Матеріали і методи. Інформація цієї публікації ґрунтується на даних Поліської філії національного наукового центру "Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського", фондові матеріали по обстеженню осушувальних систем Волинського філіалу Інституту "Укрдіпроводгосп" і Волинського "Облводгоспу", матеріали власних досліджень. У процесі вирішення завдань дослідження використані такі **методи**: польових експедиційних досліджень та спостережень, структурно-логічного узагальнення та системного аналізу, еколого-географічний.

Виклад основного матеріалу і обґрунтування отриманих результатів дослідження. Під дією осушення, окультурення і сільськогосподарського використання осушені ґрунти зазнають певних змін – відбувається розкладання органічної речовини у торфових ґрунтах, його мінералізація і внаслідок чого маса торфу набуває іншої структури, збільшується щільність, зменшується вологоємність та загальна потужність покладів торфу. На окремих системах у зв'язку із значним пониженням ґрунтових вод, переосушенням верхнього шару торфу проявляються дефляційні процеси, виникають торфові пожежі [6; 9; 12; 13].

Внаслідок мінералізації і спрацювання торфу на масивах Цирської, Копаївської і Горківської осушувальних систем утворились антропогенно-трансформовані ґрунти з різним вмістом органічної речовини [8; 9].

Водно-фізичні показники осушених ґрунтів еталонних систем подано в таблиці 1.

Результати маршрутних досліджень і проведених аналізів зразків ґрунту свідчать що потужність торфу на окремих ділянках систем коливається від 1,1 до 2,0 м і більше, питома маса становить 1,48–1,89 г/см³, об'ємна 0,20–0,38 г/см³, ступінь розкладання торфу найменша на Горківській осушувальній системі – 20–25% і найвища на Копаївській осушувальній системі – 40–45%.

Зразки відбираються в основному в торфових ґрунтах. Також були відібрані зразки і на гідроморфних мінеральних ґрунтах, як для порівняння так і для розробки критеріїв геоінформаційного забезпечення і оцінки агроекологічного стану осушувальних систем. Результати аналізів показують (табл. 2; 3; 4), що за останні роки відбулось значне падіння родючості як торфових так і мінеральних осушених ґрунтів. Вміст рухомого фосфору в торфових ґрунтах знаходиться в межах 10,5–26,0 мг/100г

ґрунту, обмінного калію 13,0–25,0 мг/100г ґрунту, що відповідає низькій забезпеченості, оптимального вмісту Р2 О5 і К2 О для більшості сільськогосподарських культур відповідає 30–40 мг/100г ґрунту. Вміст рухомих форм фосфору і калію в мінеральних осушених ґрунтах не перевищує фосфору – 18,2 мг/100г і калію – 6,4 мг/100г. Реакція ґрунтового розчину має інтервал 4,9–5,4 одиниць в торфових і 5,1–5,2 в мінеральних ґрунтах, що свідчить про процеси декальцинації даних ґрунтів і нестачі кальцію та магнію, оптимального протікання процесів метаболізму рослин [13].

Таблиця 1.

Водно-фізичні показники осушених ґрунтів еталонних систем басейну р. Прип'ять.

№ п/п	Назва осушувальних систем	Глибина залягання торфу, м	Питома маса, г/м^3	Об'ємна маса, г/м^3	Пористість,%	Гранична вологоємність, %		Щільність, %	Щільність твердої фази, %	Ступінь розкладу, %	Коефіцієнт фільтрації, м/добу
						на вагу	на об'єм				
1.	Копаївська	1,3	1,88	0,37	80,3	590,0	218,3	0,19	1,58	40-45	0,86
2.	Верхньо-Припятська	2	1,48	0,20	86,5	211,9	42,4	0,25	1,56	35-40	4,3
3.	Цирська	1,6	1,58	0,26	83,5	304,8	78,9	0,34	1,66	30-35	7,07
4.	Коростинська	1,7	1,89	0,21	89,4	363,0	76,2	0,31	1,72	25-30	4,03
5.	Горківська	1,1	1,69	0,38	76,7	182,1	69,1	0,42	1,84	20-25	0,69

Таблиця 2

Агрохімічна характеристика торфового ґрунту Цирської осушувальної системи

Агрофон	Глибина відбору зразків, см	N	P_2O_5	K_2O	pH	Hг	Ca	Mg	Мікроелементи, мг/кг						
		мг/100г				мг-екв 100 г ґрунту	мг/100г		Cu	Zn	B	Mo	PЬ	Co	Cd
Беззмінні багаторічні трави	0-20	69	13.6	13	4.6	33.5	2660	12.0	13.6	6.8	1.7	0.2	7.1	4.9	0.14
	20-40	65	9.3	12	4.8	29.3	1925	11.0	8.6	4.0	1.4	0.1	7.2	4.2	0.12
	40-60	46	9.9	6.2	5.0	21.4	1890	5.0	9.6	4.4	1.3	0.1	6.8	4.6	0.14
Просапна сівозміна	0-20	72	28.2	13	5.2	17.1	2485	15.5	8.6	6.8	1.8	0.3	11	5.1	0.15
	20-40	60	10.4	9.1	5.2	17.0	1715	15.0	7.8	5.0	1.4	0.2	8.1	3.7	0.22
	40-60	56	9.7	8.3	5.4	19.1	1645	12.4	5.8	5.0	1.1	0.2	6.0	3.1	0.23

Таблиця 3

Агрохімічна характеристика ґрунтів Коростинської осушувальної системи (шар 0-25см)

Назва ґрунту	N	P_2O_5	K_2O	pH	Ca	Mg	Mn	Мікроелементи, мг/кг		
	мг/100г				мг/100г			Cu	Zn	B
Торфово-болотні	25.0	6.0	8.9	5.0	605.0	15.2	32.0	6.6	4.4	0.6
Торфовище низинне мілке	30.6	10.5	12.5	4.9	630.0	28.1	20.0	4.0	2.0	0.5
Дернові неглибокі глейові глинисто-піщані		18.2	6.4	5.1	74.0	2.3	13.0	1.4	2.7	0.4

Таблиця 4

Агрохімічна характеристика ґрунтів Горківської осушувальної системи (шар 0-25 см)

Назва ґрунту	N	P_2O_5	K_2O	pH	Ca	Mg	Mn	Мікроелементи, мг/кг		
	мг/100г				мг/100 г			Cu	Zn	B
Торфовище низинне середньоглибоке	55.4	26.0	22.0	5.4	1505	30.0	30.0	7.8	2.6	0.6
Торфово-болотний	25.8	6.0	8.0	5.1	621	18.2	34.0	7.6	5.4	0.6
Торфовище низинне мілке	33.6	43.5	25.0	4.7	630	38.1	20.0	4.0	2.0	0.5
Дернові глибокі глейові глинисто-піщані	4.5	7.2	3.4	5.1	53	0.8	13.0	0.6	1.6	0.3

Така ситуація пояснюється тим що в останні роки різко зменшилось внесення добрив, а роботи з хімічної меліорації земель не проводяться. Як видно з таблиць вміст мікроелементів значно нижчий середнього оптимального для росту і розвитку рослин, особливо на мінеральних ґрунтах.

В осушених торфових ґрунтах дуже активно проходять процеси мінералізації, а тому важливим завданням при освоєнні цих масивів під сільськогосподарські культури є регулювання запасів органічної речовини, темпів її мінералізації шляхом двостороннього регулювання водно-повітряного режиму й вибором оптимальної структури посівних площ. Якщо ж процес інтенсивної мінералізації торфу не

зупинити (відомо, що під просапними культурами протягом року мінералізується 6–7 т/га органічних речовин), то торфовище середньої потужності (1 м) мінералізується через 50–60 років [11].

Для визначення параметрів спрацювання та осідання торфу в умовах Полісся ведуть спостереження за зміною глибини осушеного торфовища на Камінь-Каширському стаціонарі Волинської області – методом повторних зондувань у точно зазначених на місцевості точках (пікетах) спеціальним торфовим буром конструкції Інстофа. У 2005 р. дослідження проводили з визначенням координат пікетів з використанням GPS [11].

Зондування на ділянках багаторічних трав (беззмінна культура) і в лучно-польовій та польовій сівозмінах виконували С.В. Вознюк, Р.С. Трускавецький, П.Й. Зіньчук, Л.К. Колошко [6; 11].

Одночасно із зондуванням відбувався відбір ґрунтових зразків із ґрунтових розрізів для визначення водно-фізичних, фізико-хімічних та агрохімічних показників.

Слід зазначити, що таких досліджень в Україні більше ніде не проводили, а Камінь-Каширський стаціонар – єдиний об'єкт моніторингу осушеного торфовища, що має точно зазначені вихідні характеристики.

Результати проведеного зондування осушеного торфовища свідчать, що максимальне осідання та втрата органічної речовини припадають на перші 3–5 років після осушення. Виконане 1964 р. зондування дослідної ділянки показало, що глибина торфу коливається по окремих пікетах від 185 до 228 см. Середня глибина з 5 точок під багаторічними травами становила 212 см, в лучно-польовій сівозміні – 197 см і польовій – 194 см [9; 11; 12].

За 45-річний період використання темпи мінералізації і спрацювання торфу були різними залежно від інтенсивності освоєння та антропогенного навантаження.

Аналіз використання торфовища в беззмінній лучній сівозміні (пласт багаторічних злакових трав) засвідчує, що за цей час потужність торфу зменшилась з 212 до 166 см, або на 46 см. Зміна характеру використання, а саме чергування лучного і польового періодів (лучно-польова сівозміна), призвела до інтенсифікації мінералізаційних процесів, і потужність торфу зменшилась з 197 до 142 см, або за весь період – на 55 см. Найбільш інтенсивно процеси мінералізації і спрацювання торфу відбувались при використанні торфу в польовій сівозміні (просапні культури). Тут зменшення глибини торфу становило 65 см, з 194 до 129 см [9; 11].

Найшвидше зменшення потужності торфу відбувалось у перші роки використання. За 7 років (1964–1971) в лучній сівозміні зменшення глибини торфовища склало 19 см, в лучно-польовій – 27 і польовій – 38 см, а за наступні 7 років 1971 до 1978 рр., це зменшення становило відповідно 12; 12 і 8 см. За 10-річний період, від 28 до 38 років використання торфовища загальне зменшення глибини торфу становило 5–7 см незалежно від інтенсивності використання торфу.

Розрахунки середньорічних змін глибини торфу засвідчують, що в перші 7 років (1964–1971) використання торфу під пластом багаторічних трав призвело до зменшення його потужності на 2,7 см, в лучно-польовій сівозміні – на 3,9 см і в польовій – на 5,4 см / рік [11].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результати маршрутних досліджень і проведених аналізів зразків ґрунту свідчать що потужність торфу на окремих ділянках систем коливається від 1,1 до 2,0 м і більше, питома маса становить 1,48–1,89 г/см³, об'ємна 0,20–0,38 г/см³, ступінь розкладання торфу найменша на Горківській осушувальній системі – 20–25% і найвища на Копаївській осушувальній системі – 40–45%.

За результатами агрохімічної характеристики меліорованих ґрунтів в розрізі даних меліоративних систем відомо, що в останні роки різко зменшилось внесення добрив, а роботи з хімічної меліорації земель не проводяться, тому вміст мікроелементів значно нижчий середнього оптимального для росту і розвитку рослин, особливо на мінеральних ґрунтах.

Зондування, проведене 2005 р., показало, що в середньому за 40 років, з 1964 до 2004 р. зменшення глибини торфу, тобто його усадка і спрацювання в результаті мінералізації становило в лучній сівозміні 1,1 см в лучно-польовій – 1,3 см і польовій – 1,6 см за рік. Пояснюється це тим, що після відведення води відбувається його механічне осідання та інтенсивне біохімічне розкладання органічних речовин торфу.

Практика показала, що спрацювання органічної речовини при інтенсивному використанні нижча, ніж при екстенсивному і чим довше експлуатуються осушені торфові землі, тим спрацювання при всіх культурах зменшується незалежно від способу використання. При цьому варто зауважити, що до проведення описаних вище дослідів в наукових колах побутувала думка, що чим вищий врожай, тим більше спрацьовується торф. Багатолітні спостереження засвідчують, що паралельно з процесом

спрацювання торфу на меліорованих землях відбувається накопичення перегнійних речовин і зольних елементів у верхніх керованих ґрунтових горизонтах. Отже, за певних умов експлуатації осушених торфовищ може відбуватися процес формування антропогенних ґрун-тів. Р. С. Трускавецький вважає, що формування таких ґрунтів здійснюється завдяки поступовому залученню в цей процес нижніх горизонтів торфовища при поглибленні дренажної мережі і пониженні дзеркала підґрунтових вод. Вважається, що торфові ґрунти найбільше спрацьовуються під просапною сівозміною, зокрема кукурудзою на силос, картоплею, кормовим буряком тощо.

Література:

1. *Бамбалов Н. Н.* Роль болот в биосфере / *Н. Н. Бамбалов, В. А. Ракович*. – Минск: Бел. наука, 2005. – 285 с.
2. *Вознюк С. Т.* Перезволожені грунти та їх меліорація / *С. Т. Вознюк [та ін.]*. – К.: Урожай, 1984. – 104 с.
3. *Гордийчук А. С.* Влияние сельскохозяйственного использования и увлажнения на сработку глубокозалежных торфяников в Полесье УССР / *А. С. Гордийчук* // Почвоведение. – 1978. – № 11. – С. 103–108.
4. *Евдокимова Н. В.* Об осадке и биохимической сработке торфа в Полесье УССР / *Н. В. Евдокимова, М. Н. Мостовый, Е. И. Малый* // Почвоведение. – 1976. – № 6. – С. 126–128.
5. *Зайко С. М.* Эволюция почв мелиорированных территорий Белоруссии / *С. М. Зайко, Л. Ф. Вашкевич, Л. Я. Свирновский*. – Минск : Университетское, 1990. – 288 с.
6. *Колошко Л. К.* Агроекологічний стан грунтів, причини і наслідки їх деградації у басейні р. Прип'ять / *Л. К. Колошко, Л. Ф. Бондарчук* // Матеріали наук. конф. "Еколого-економічні проблеми АПК". – Л., 2002. – Т. 1. – С. 56–63.
7. *Мурашко А. И.* Сохранение почв / *А. И. Мурашко, Е. А. Стельмашок, В. В. Жилко*. – Минск : Ураджай, 1989. – 232 с
8. *Полянський С. В.* Екологічні проблеми меліорованих агроландшафтів Західного полісся / *С. В. Полянський* // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Збірник наукових праць. Сільськогосподарські науки. – Рівне: НУВГП. – 2014. – № 4 (64). – С. 43–53.
9. *Полянський С. В.* Конструктивно-географічний аналіз та оцінка стану меліорованих агроландшафтів Волинської області: дис. канд. геогр. наук : 11.00.11 / *С. В. Полянський*; Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2013. – 240 с
10. *Скоропанов С. Г.* Проблемы биохимии органического вещества торфяных почв / *С. Г. Скоропанов, И. И. Лиштван, Н. Н. Бамбалов* // Проблемы почвоведения. – М. : Наука, 1982. – С. 41–45.
11. *Трускавецький Р. С.* Торфові ґрунти і торфовища України / Нац. наук. центр "Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О. Н. Соколовського"; *Р. С. Трускавецький*. – Харків : Міськдрук, 2010. – 278 с.
12. *Фесюк В. О.* Екологічний стан осушувальних систем долини р. Прип'ять / *В. О. Фесюк, С. В. Полянський* // Гідрологія, гідрохімія, гідроекологія : наук. зб. – К., 2010. – Т. 2. – С. 199–209.
13. Фондові матеріали по обстеженню осушувальних систем Волинського філіалу Інституту "Укрдіпроводгосп" і Волинського "Облводгоспу". – 2002.

References:

1. *Bambalov N. N.* Rol` bolot v by`osfere / *N. N. Bambalov, V. A. Rakovy`ch.* – My`nsk: Bel. nauka, 2005. – 285 s.
2. *Voznyuk S. T.* Perezvolozheni grunty` ta yix melioraciya / *S. T. Voznyuk [ta in.]*. – K.: Urozhaj, 1984. – 104 s.
3. *Gordy`jchuk A. S.* Vly`yany`e sel`skoxozyajstvennogo y`spol`zovany`ya y` uvlazhneny`ya na srabotku glubokozalezhnыx torfyany`kov v Poles`e USSR / *A. S. Gordy`jchuk* // Pochvovedeny`e. – 1978. – # 11. – S. 103–108.
4. *Evdoky`mova N. V.* Ob osadke y` by`oxy`my`cheskoj srabotke torfa v Poles`e USSR / *N. V. Evdoky`mova, M. N. Mostovyj, E. Y`. Malyj* // Pochvovedeny`e. – 1976. – # 6. – S. 126–128.
5. *Zajko S. M.* Evolyucy`ya pochv mely`ory`rovannyx terry`tory`j Belorussy`y` / *S. M. Zajko, L. F. Vashkevy`ch, L. Ya. Svy`rnovsky`j.* – My`nsk : Uny`versy`tetskoe, 1990. – 288 s.
6. *Koloshko L. K.* Agroekologichny`j stan gruntiv, pry`chy`ny` i naslidky` yix degradaciyi u basejni r. Pry`p'yat` / *L. K. Koloshko, L. F. Bondarchuk* // Materialy` nauk. konf. "Ekologo-ekonomichni problemy` APK". – L., 2002. – T. 1. – S. 56–63.
7. *Murashko A. Y`.* Soxraneny`e pochv / *A. Y`. Murashko, E. A. Stel`mashok, V. V. Zhy`lko.* – My`nsk : Uradzhaj, 1989. – 232 s
8. *Polyans`ky`j S. V.* Ekologichni problemy` meliorovany`x agrolandshaftiv Zaxidnogo polissya / *S. V. Polyans`ky`j* // Visny`k Nacional`nogo universy`tetu vodnogo gospodarstva ta pry`rodokory`stuvannya. Zbirny`k naukovy`x pracz`. Sil`s`kogospodars`ki nauky`. – Rivne: NUVGP. – 2014. – # 4 (64). – S. 43–53.
9. *Polyans`ky`j S. V.* Konstrukty`vno-geografichny`j analiz ta ocinka stanu meliorovany`x agrolandshaftiv Voly`ns`koyi oblasti: dy`s. kand. geogr. nauk : 11.00.11 / *S. V. Polyans`ky`j*; Sxidnoyevropejs`ky`j nacz. un-t im. Lesi Ukrayinky`. – Lucz`k, 2013. – 240 s
10. *Skoropanov S. G.* Problemy by`oxy`my`y` organy`cheskogo veshhestva torfyanyx pochv / *S. G. Skoropanov, Y`. Y`. Ly`shtvan, N. N. Bambalov* // Problemy pochvovedeny`ya. – M. : Nauka, 1982. – S. 41–45.
11. *Truskavecz`ky`j R. S.* Torfovi g`runty` i torfovy`shha Ukrayiny` / Nacz. nauk. centr "Insty`tut g`runtoznavstva ta agroximiyi im. O. N. Sokolovs`kogo*"; R. S. Truskavecz`ky`j*. – Xarkiv : Mis`kdruk, 2010. – 278 s.
12. *Fesyuk V. O.* Ekologichny`j stan osushuval`ny`x sy`stem doly`ny` r. Pry`p'yat` / *V. O. Fesyuk, S. V. Polyans`ky`j* // Gidrologiya, gidroximiya, gidroekologiya : nauk. zb. – K., 2010. – T. 2. – S. 199–209.
13. Fondovi materialy` po obstezhennyu osushuval`ny`x sy`stem Voly`ns`kogo filialu Insty`tutu "Ukrdiprovodgosp" i Voly`ns`kogo "Oblvodgospu". – 2002.

Резюме:

Полянский С. В. АГРОЭКОЛОГИЧЕСКИЙ СОСТОЯНИЕ ПОЧВЕННОГО ПОКРОВА ЭТАЛОННЫХ ОСУШЕННЫХ СИСТЕМ В БАССЕЙНЕ Р. ПРИПЯТЬ.

В статье отражены результаты агрохимической характеристики почв и рассмотрены водно-физические показатели осушенных почв эталонных систем. Каждая система имела мониторинговые точки и соответствующую нумерацию: 1 – Копаивська; 2 – Верхне-Припятська; 3 – Цирська; 4 – Коростинська; 5 –

Горьковского осушительные системы. Образцы отбираются в основном в торфяных почвах, а также в гидроморфных минеральных почвах, как для сравнения так и для разработки критериев геоинформационного обеспечения и оценки агроэкологического состояния осушительных систем. Результаты анализов показывают, что за последние годы произошло значительное падение плодородия как торфяных так и минеральных осушенных почв. Особого внимания среди мелиорированных земель заслуживают торфяные массивы, которые по своей потенциальной плодородием и производительностью могут давать достойные урожаи сельхозкультур. Кроме этого, торфяники играют важную роль в регулировании поверхностного стока и формировании запаса подземных вод. Неумеренное или неумелое их осушения приводит к серьезным нарушениям водного режима и необратимых потерь потенциального плодородия.

Разработка конкретных проектов охраны осушенных почв и выбор направлений их использования требует проведения исследований по оптимизации направлений грунтотворних процессов, оценки и прогноза агроэкологического состояния окружающей среды.

В результате исследований установлено, что в осушенных торфяных почвах очень активно проходят процессы минерализации, а поэтому важной задачей при освоении этих массивов под сельскохозяйственные культуры является регулирование запасов органического вещества, темпов ее минерализации путем двустороннего регулирования водно-воздушного режима и выбором оптимальной структуры посевных площадей. Если же процесс интенсивной минерализации торфа не остановить, то торфяник средней мощности (1 м) минерализируется через 50–60 лет. Результаты анализов показывают, что за последние годы произошло значительное падение плодородия как торфяных так и минеральных осушенных почв. Содержание подвижного фосфора в торфяных почвах находится в пределах 10,5–26,0 мг / 100г почвы, обменного калию13,0–25,0 мг / 100г почвы, соответствующей низкой обеспеченности, оптимального содержания P_2O_5 и K_2O для большинства сельскохозяйственных культур соответствует 30–40 мг / 100г почвы. Содержание подвижных форм фосфора и калия в минеральных осушенных почвах не превышает фосфора – 18,2 мг / 100г и калия – 6,4 мг / 100г. Реакция почвенного раствора имеет интервал 4,9–5,4 единиц в торфяных и 5,1–5,2 в минеральных почвах, что свидетельствует о процессах декальцинации данных почв и недостатка кальция и магния, оптимального протекания процессов метаболизма растений.

Ключевые слова: осушительная система, эталонная система, осушенные почвы, грунтотворни процессы, рациональное использование, агрохимическая характеристика, усадка торфа, минерализация, мониторинг.

Summary:

Polyansky S. V. AGROECOLOGICAL CONDITION OF THE GROUND COVER OF THE REFERENCE DRYING SYSTEMS IN THE PRIPYAT DRAINAGE AREA.

The results of agrochemical description of soils are revealed and the water-physical indexes of the dried soils of the standard systems are considered in the article. Every system had monitoring points and corresponding numeration: 1 – Kopaivska; 2 – Verkhnyo-Prypjatska; 3 – Tsyrska; 4 – Korostynska; 5 – Gorkivska drying systems. Patterns are taken mainly in peat soils, and also in hydromorphic mineral soils, in order to compare and to develop the criteria of the geoinformational providing and estimation of the agroecological condition of the drying systems. The results of analyses reveal that in the last few years was considerable falling of fertility of peat and mineral dried soils. The peat arreys deserve the special attention among the considered earth because of the potential fertility and productivity that can give the considerable harvests of agricultures. Moreover, peat bogs are important for adjusting of superficial flow and forming of supply of underwaters. The excessive or clumsy drainage results in serious violations of the water mode and irreversible losses of potential fertility.

Development of certain projects guarding of the dried soils and choice of directions of their use requires investigations of optimization of directions of soil forming processes, estimation and prognosis of the agro ecological state of environment.

It is set as a result of researches, that in the dried peat soils the processes of mineralization occur very actively, and that is why the important task of mastering of these arrays under agricultural cultures is adjusting of supplies of organic substance, rates of it mineralization by the bilateral adjusting of the water-air mode and by the choice of optimal structure of sowing areas. If not to stop the process of intensive mineralization of peat, then the peatbog of middle power (1 m) is mineralized in 50–60 years. The results of analyses reveal that in the last few years took place considerable falling of fertility peat and mineral dried soils. Content of movable phosphorus in peat soils is within the limits of a 10,5–26,0 mg per 100 g of soil, exchange potassium 13,0–25,0 mgs per 100 g of soil that corresponds subzero material well-being, optimal content of P_2O_5 and K_2O 30–40 mgs per 100 g of soil corresponds for most agricultural cultures. Content of movable forms of phosphorus and potassium in the mineral dried soils does not exceed phosphorus are 18,2 mgs per 100 g and to potassium are 6,4 mgs per 100 g. The reaction of the ground solution has an interval 4,9–5,4 units in peat and 5,1–5,2 ones in mineral soils, that testifies to the processes of decalcification of these soils and lack of calcium and magnesium for optimal occuring of metabolism of plants.

Key words: drying system, reference system, dried soils, soil forming processes, harmonious exploitation, agrochemical description, shrinkage of peat, mineralization, monitoring.

Рецензент: проф. Позняк С.П. *Надійшла 22.09.2015р.*

УДК 504.5/.6:629.331(477.83-25)

Ірина СТРІЛЕЦЬ, Мирослава ПЕТРОВСЬКА

ОЦІНКА ЯКОСТІ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ МІСТА ЛЬВОВА

З'ясовано динаміку викидів шкідливих речовин від стаціонарних і пересувних джерел у Львові, визначено завантаженість перехресть вулиць міста автомобільним транспортом, розраховано коефіцієнт концентрації СО на перехрестях автомагістралей, складено картосхеми завантаженості перехресть вулиць Львова автомобільним транспортом, інтенсивності їхнього забруднення сумішшю газів і СО.

Ключові слова: атмосферне повітря, автотранспорт, викиди, забруднююча речовина, монооксид карбону.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Якість атмосферного повітря – один з найважливіших, життєво необхідних екологічних чинників, від якого залежать колообіги хімічних елементів, життєдіяльність живих організмів, функціонування біосфери. Забруднення атмосферного повітря, особливо в приземному шарі, аерозолями та газоподібними сполуками негативно впливає на здоров'я людей, рослинний і тваринний світ. Під забрудненням атмосферного повітря розуміють зміну його складу і властивостей унаслідок надходження або утворення в ньому фізичних, біологічних чинників і хімічних сполук, що можуть несприятливо впливати на здоров'я людей і стан навколишнього природного середовища [1]. Вирізняють стаціонарні і пересувні джерела впливу на довкілля. Зокрема, на автотранспорт припадає 34% загальної кількості викидів [4].

Проблема забруднення атмосферного повітря доволі відчутна в межах густозаселених, промислово розвинених регіонів, до яких належить місто Львів. З огляду на це, ми вирішили з'ясувати динаміку викидів шкідливих речовин від стаціонарних і пересувних джерел у Львові, визначити завантаженість перехресть вулиць міста автомобільним транспортом, розрахувати коефіцієнт концентрації СО на перехрестях автомагістралей, скласти картосхеми завантаженості перехресть вулиць Львова автомобільним транспортом, інтенсивності їхнього забруднення сумішшю газів і СО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження забруднення атмосферного повітря великих міст започатковано Берляндом М. Є., Безуглою Е. Ю., Сонькіним Л. Р. в 60-х–70-х рр. минулого століття. Ними охарактеризовано основні забруднюючі домішки та джерела їхнього надходження, визначено загальні закономірності впливу метеорологічних чинників на формування рівня забруднення атмосферного повітря. В Україні та країнах СНД подібні дослідження здійснювали: Лоєва І. Д., Маренко А. Н., Кіптенко Є. М., Гусак Ж. К., Дячук В. А., Раменський Л. А., Понамаренко І. Н., Затула В. І., Балацький О. Ф., Бурдіянов Б. Г., Глухов В. В., Грабинський І. М. Данилишин Б. М., Думнова А. Д., Казанська Є. В., Коржаневська Є. І., Лісочкіна Т. В., Прокопович Є. В., Сахаєв В. Г., Трудова М. Т. та інші [11]. Аналізу впливу пересувних джерел на якість атмосферного повітря присвячено праці Васькіна Р. А., Васькіної І. В., Денисова В. Н., Захарової Д. В., Каніла П. М., Оліферчука В. П., Павлової А. І., Рогалєва В. А., Яворської О. М. та інших [4–6, 8, 9, 12].

Відносини в галузі охорони атмосферного повітря регулюють Закони України: "Про охорону атмосферного повітря" від 16.10.92, № 2708-XII; "Про охорону навколишнього природного середовища" від 26.09.91, № 1264-XII; "Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення" від 24.02.94, № 4004-XII; Державні санітарні правила охорони атмосферного повітря населених місць (від забруднення хімічними та біологічними речовинами) від 09.07.97, № 201 та інші нормативно-правові акти.

Виклад основного матеріалу. Протягом (2004-2014 рр.) простежено зменшення викидів забруднюючих речовин у м. Львові (рис. 1), що пояснюється спадом промислового виробництва, зростанням ціни на всі види пального та експлуатацією нових марок автотранспорту.

У 2014 р. викинуто 39 419,1 т забруднюючих речовин, з них 35 284 т від автотранспорту (для порівняння, у 2004 р. – 39 678 т).

Стаціонарними джерелами забруднення у 2014 р. викинуто 1,6 тис. т забруднюючих речовин, це на 1,1 тис. т менше порівняно з 2004 р. (рис. 1). У розрахунку на 1 км^2 ними викинуто 9,5 т, що на 6,5 т менше, ніж у 2004 р., а в розрахунку на одну особу – 2,1 кг, що на 1,5 кг менше порівняно із 2004 р., для порівняння, у Львівській обл. відповідно, 4,6 т і 39,5 кг).

Серед стаціонарних джерел забруднення міста найвищий відсоток припадає на підприємства теплоенергетичного комплексу міста (близько 40%), що є загальнодержавною тенденцією. Це спеціалізовані комунальні теплопостачальні підприємства: ТЕЦ-1, ТЕЦ-2, а також ЛМКП "Львівтеплоенерго" і ЛКП "Залізничнетеплоенерго", які виробляють понад

90 % усієї теплової енергії у місті. На балансі цих підприємств перебуває 129 котелень, ТЕЦ ЛМКП "Львівтеплоенерго", ТЦ "Північна" та ТЦ "Південна", 150 ЦТП і 563,15 км теплових мереж. У розрізі районів міста найбільшу кількість котелень локалізовано у Галицькому районі – 63, а найменшу – у Сихівському районі – 5 (вони обслуговують практично однакову кількість будинків – близько 500, але для останнього характерною є багатоповерхова забудова). Паливом для виробництва теплової енергії є природний газ, а використання зрідженого газу є незначним. Серед газоподібних викидів цих підприємств на першому місці залишаються оксиди нітрогену [20].

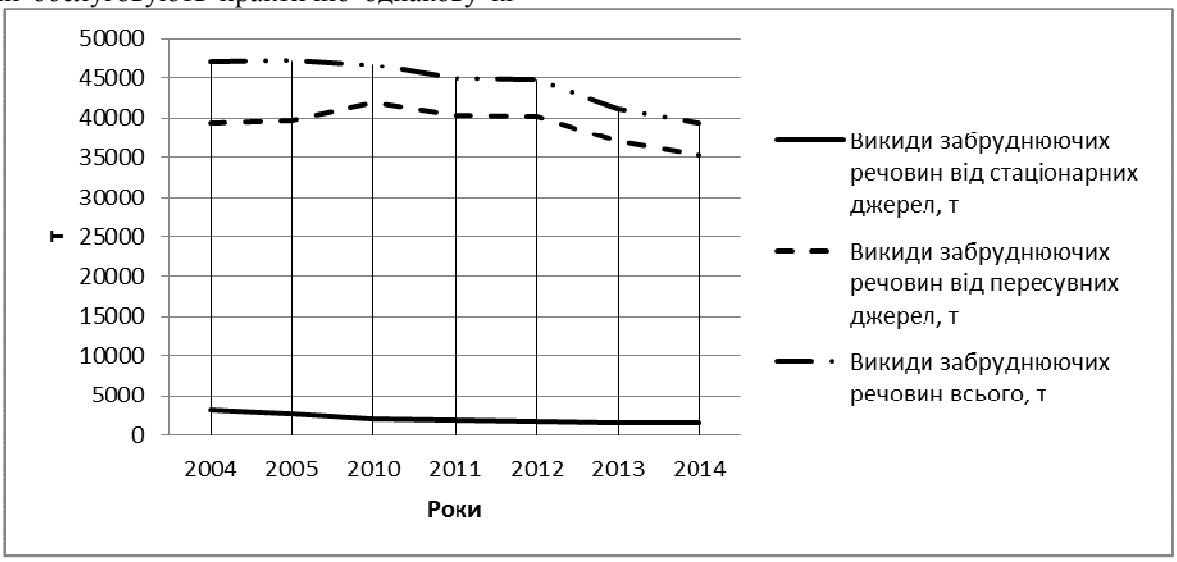

Рис. 1. Викиди забруднюючих речовин. Складено за [7]

Ряд підприємств міста, для яких встановлено обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферу понад 100 т (ТЕЦ-1, ТЕЦ-2, ТзОВ "Українська меблева компанія", ВАТ "Іскра", ЗАТ "Львівський ізоляторний завод"), викидали в атмосферу майже 60% від загальної суми викидів стаціонарними джерелами. До складу найбільших за обсягами викидів в атмосферу увійшли 4 підприємства Залізничного району, 2 – Галицького, 1 – Шевченківського та 4 – Сихівського районів. Загалом хімічний склад викидів від стаціонарних джерел забруднення є таким: метан (48,1%), сполуки сульфуру (28,6%), сполуки нітрогену (5,8%) і монооксид карбону (4,8%) [20].

У 2014 р. санітарно-гігієнічною лабораторією Львова відібрано 4 691 пробу, з них у 838 пробах (18%) перевищено ГДК. Також відібрано 854 проби для визначення пилу, 687 – сірчистого газу, 225 – сірководню, 1 233 – монооксиду карбону, 1 194 – оксиду нітрогену. З них перевищували ГДК 235 проб (26%) по пилу, 283 (41 %) – по сірчистому газу та 274 (22 %) по монооксиду карбону.

Серед викидів стаціонарних джерел на Шевченківський район припадає 24,0%, на Залізничний – 23,5%, Галицький – 19,7%, Личаківський – 16,6 %, Франківський – 16,2 % [4].

Сьогодні найбільшими забруднювачами атмосферного повітря у місті є викиди від пересувних джерел. Під час роботи автомобільних двигунів внутрішнього згорання джерелами викидів шкідливих речовин є відпрацьовані та картерні гази, а також випаровування з системи живлення. Серед відпрацьованих газів вирізняють монооксид карбону, вуглеводні, оксиди нітрогену, сполуки сульфуру, тверді частинки, канцерогенні речовини. З викидами від пересувних джерел пов'язане перевищення середньорічної концентрації пилу (1,23 ГДК), діоксиду нітрогену (1,18 ГДК), формальдегіду (1,3 ГДК) в атмосферному повітрі. Питома вага проб з перевищенням ГДК сягає 37% (найвищий показник у Львівській обл.) [8].

Протягом 2004–2014 рр. простежено зменшення викидів і від пересувних джерел забруднення (рис. 1), якими у 2014 р. викинуто 37 799 т забруднюючих речовин, у тому числі оксиду карбону – 26 594 т, діоксид нітрогену – 5 761 т, сажі – 843 т, діоксиду сульфуру – 613 т, метану 115 т, неметанових летких органічних сполук – 3 821 т та інші – 52 т [7]. В цілому хімічний склад викидів від пересувних джерел характеризується перевагою вмісту оксиду карбону (до 74%), сполук нітрогену та вуглеводнів (відповідно 12% та 11%).

Найбільше забруднення простежено від автотранспорту – 35 283,7 т. Залежно від використання окремих видів палива, найвищий рівень викидів у пересувних джерел з використанням бензину – 21 604 т, дизельного палива – 13 449 т, зрідженого газу – 1 937 т і стисненого газу – 807 т.

Окремі види автотранспорту підприємств

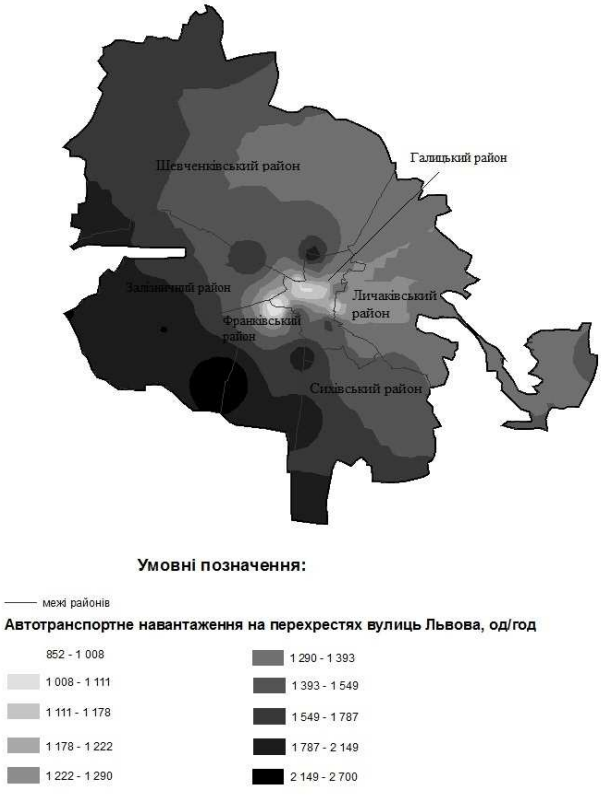
також своїми викидами забруднюють атмосферне повітря у місті. Зокрема, вантажні автомобілі – 5 636 т, пасажирські автобуси – 2 033 т, пасажирські легкові автомобілі – 2 912 т, спеціальні не легкові автомобілі – 1 214 т, спеціальні легкові автомобілі – 589 т.

Завантаженість перехресть вулиць Львова автомобільним транспортом подано на рис. 2. Найінтенсивніший рух у І кварталі простежено на перехресті вулиць Чорновола – Під Дубом (2 160 од./год.), Стрийська – Наукова – Хуторівка (1 932 од./год.), Виговського – Кульпарківська (2 700 од./год.) і Городоцька – Ряшівська (2 160 од./год.). Як видно з рис. 2, у квітні – червні перехрестя вулиць Львова є більш забрудненими у порівнянні з січнем–березнем, особливо Залізничний (перехрестя вулиць Городоцька – Ряшівська – 2 375 од./год.) район міста. Не менш забрудненим є перехрестя вулиць Стрийська – Наукова – Хуторівка (2268 од./год.), оскільки є в'їздом у місто із кільцевої дороги Львова і зумовлює забруднення південної частини міста.

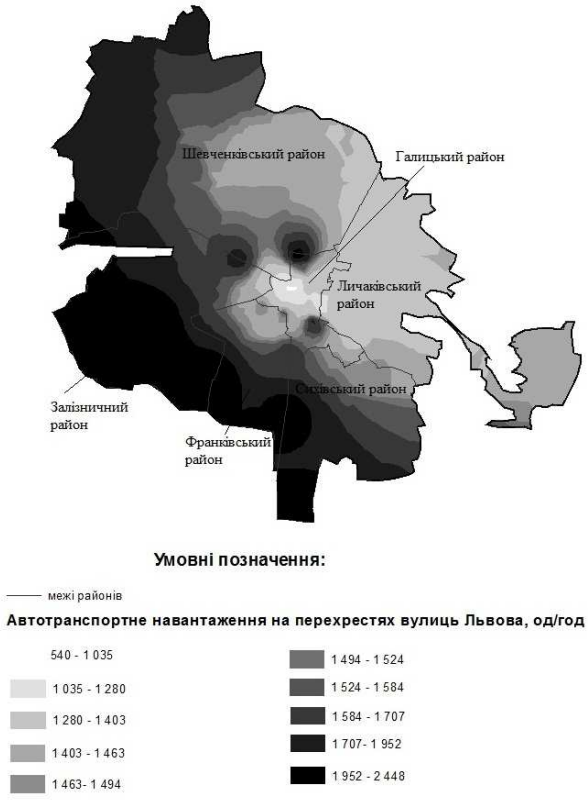
У 2014 р. спостереження за вмістом шкідливих речовин в атмосферному повітрі міста проводила хімічна лабораторія КП "Адміністративно-технічне управління" (вул. Сахарова, 42), підпорядкована Департаменту містобудування Львівської міської ради. Для відбору проб обрано 25 перехресть Львова. Проби відбирали на тротуарі, на відстані 1-1,5 м від проїжджої частини дороги. Визначали чотири забруднюючі домішки, серед яких оксид карбону, оксид нітрогену, діоксид нітрогену, діоксид сульфуру.

Нами складено карти-схеми забруднення атмосферного повітря на перехрестях вулиць Львова протягом 2014 р. поквартально (рис. 3). Виокремлено 5 ступенів небезпечності: безпечний, слабко небезпечний, помірно небезпечний, небезпечний і дуже небезпечний.

В цілому, на перехрестях вулиць Львова переважає слабко небезпечний ступінь забруднення, де кратність перевищення ГДЗ сумішшю речовин коливається в межах 1,16–1,94. На одному перехресті вулиць Львова в осінній період, трьох – у зимовий, чотирьох – у літній і дев'ятьох перехрестях вулиць – у весняний період простежено помірно-небезпечний ступінь забруднення, де кратність перевищення ГДЗ сумішшю речовин коливається в межах 2,01–3,04.

а) І квартал

б) ІІ квартал

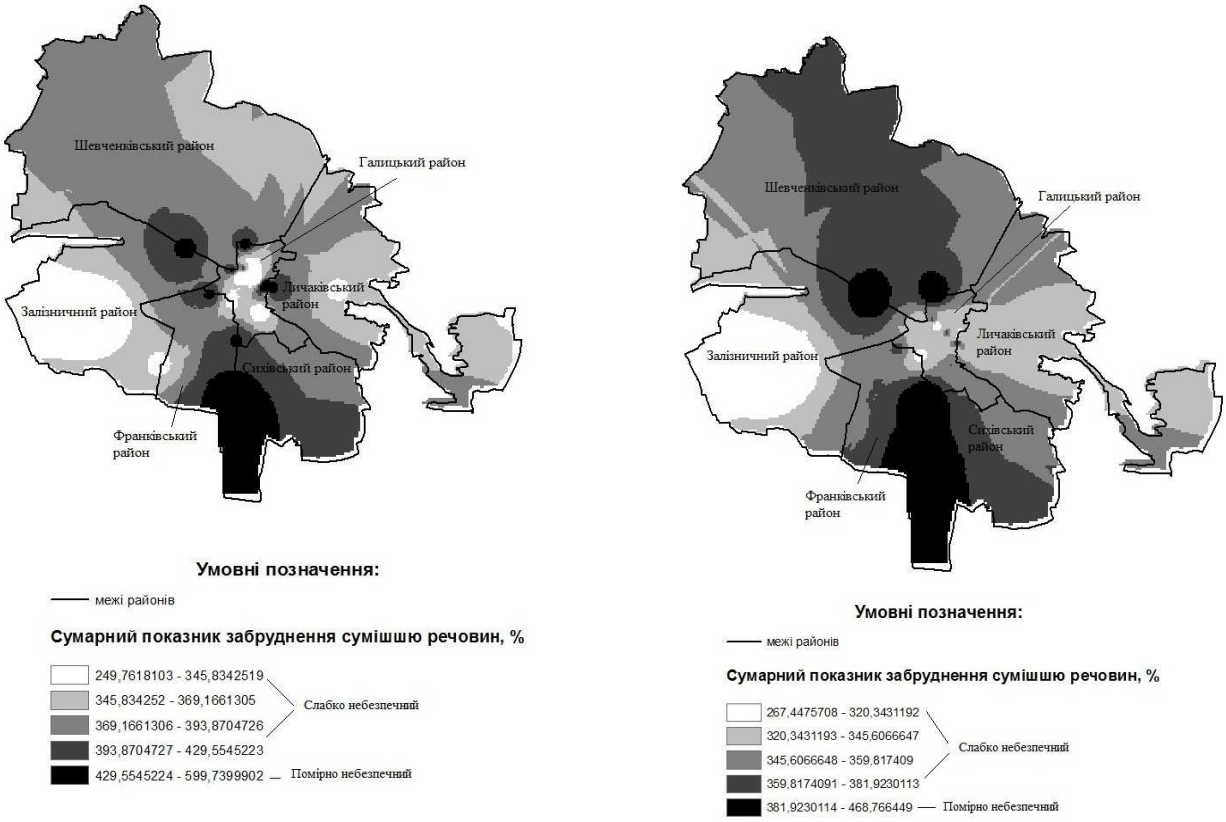
Рис. 2. Автотранспортне навантаження на перехрестях вулиць Львова станом на 2014 р. Складено за [17]

Окрім найбільшої кількості перехресть вулиць міста з помірно-небезпечним ступенем забруднення весною, для цього періоду характерні найвищі показники кратності перевищення ГДЗ сумішшю речовин. Найменше значення (2,01) восени простежено на перехресті вул. Личаківська – вул. Винниченка – пл. Митна, а в інші пори року рівень забруднення на цьому перехресті оцінено як слабко небезпечний (1,57–1,84). На шістьох перехрестях вулиць Львова протягом двох кварталів простежено помірно-небезпечний рівень забруднення атмосферного повітря: вул. І. Франка – вул. К. Левицького – вул. Кн. Романа (Галицький р-н), пр. Чорновола – вул. Під Дубом (Шевченківський р-н), вул. Антоновича – вул. С. Бандери – вул. Русових (Франківський р-н), вул. Стрийська – вул. Сахарова, вул. Стрийська – вул. Наукова – вул. Хуторівка (Сихівський р-н), вул. Шевченка – вул. Левандівська (Шевченківський р-н). Найвищі показники кратності перевищення ГДЗ сумішшю речовин розраховано для перехрестя вул. І. Франка – вул. К. Левицького – вул. Кн. Романа (зима – 2,47; весна – 3,04; літо – 1,90; осінь – 1,74) (рис. 3). На цьому перехресті вулиць простежено найбільші перевищення ГДЗ оксидом карбону, де кратність перевищення варіює в межах 1,5–2,2, діоксидом нітрогену (1,3-2,7) і лише на цій ділянці встановлено перевищення ГДЗ оксидом нітрогену весною (1,3). Слід зазначити, що на перехресті вул. Городоцька – вул. Ряшівська перевищення ГДЗ вище зазначеними інгридієнтами не виявлено.

Концентрацію монооксиду карбону обчислювали за методикою Г. О. Білявського та ін. за формулою [3]

$$K_{CO} = (A + 0{,}01 \cdot N \cdot K_m)\, K_a\, K_h\, K_c\, K_b\, K_n\,, \quad (1)$$

де A – фонове забруднення атмосферного повітря (А= 0,5 мг/м^3); N – сумарна інтенсивність руху автомобілів на ділянці вулиці (од./год.); K_m – коефіцієнт токсичності автомобілів за викидами в повітря СО; K_a – коефіцієнт, що враховує аерацію місцевості; K_h, K_c, K_b – коефіцієнти, що враховують зміну забруднення атмосферного повітря монооксидом карбону залежно від поздовжнього нахилу, швидкості вітру та вологості повітря, відповідно; K_n – коефіцієнт збільшення забрудненості атмосферного повітря монооксидом карбону біля перехресть.

а) ІІ квартал **б) ІІІ квартал**

Рис. 3. Сумарний показник забруднення сумішшю речовин на перехрестях вулиць Львова станом на 2014 р. Складено за [17]

Найвищий коефіцієнт концентрації СО, на який впливають не лише кількість автотранспорту, а й такі чинники, як відносна вологість повітря, нахил місцевості та швидкість вітру, у

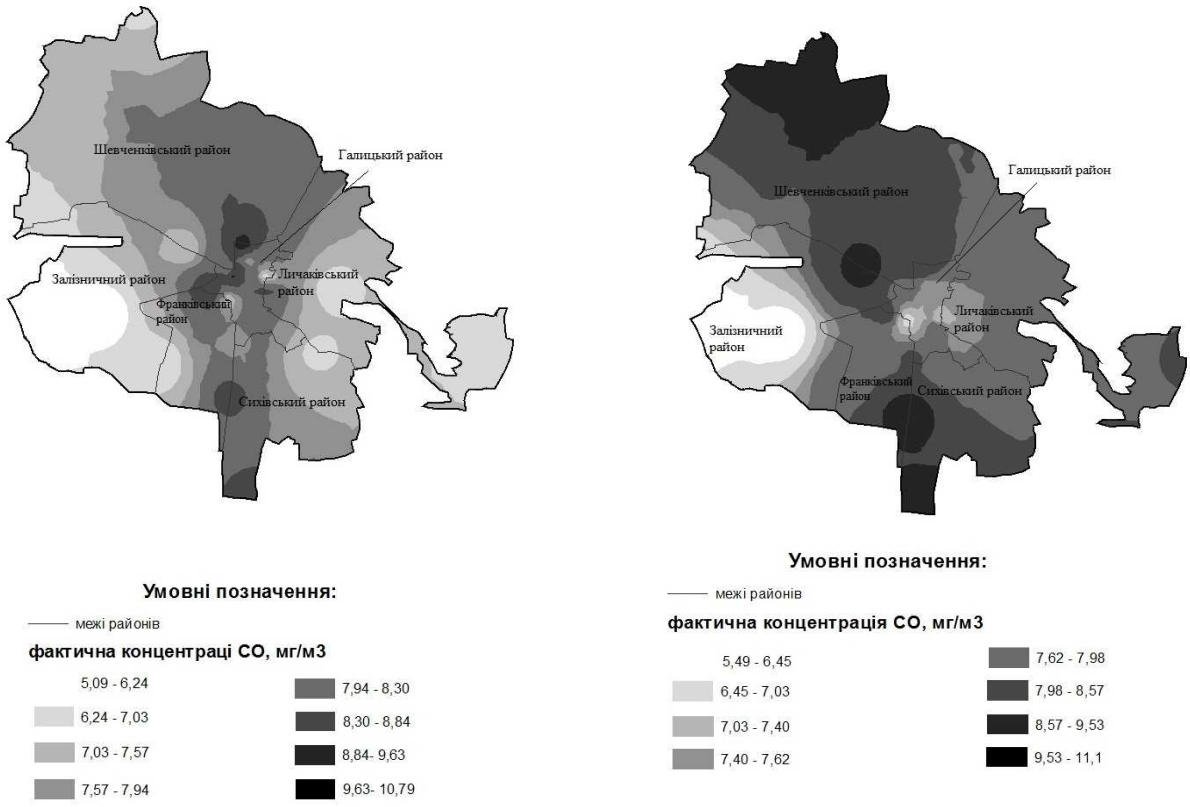
першому кварталі простежено на перехресті вул. Чорновола – Під Дубом (9,46 мг/м^3), через яке за годину проїжджає 2 160 одиниць. Не менш забрудненою є південна (вул. Стрийська – Наукова – Хуторівка) частина, оскільки вона є основним в'їздом у місто з траси Київ–Чоп (рис. 4). Найменш забрудненим є перехрестя вулиць Городоцька – Ряшівська, де забруднення викидами СО рівне концентрації 5,09 мг/м^3 при ГДК 5,0 мг/м^3.

Протягом другого кварталу картина забруднення перехресть вулиць міста викидами СО практично не змінилась. Найбільш забрудненою залишається центральна частина Львова. Найвищий показник фактичної концентрації СО при перевищенні значення ГДК у два рази простежено на перехрестях вулиць І. Франка – пл. Соборна, І. Франка – К. Левицького – Кн. Романа, Чорновола – Під Дубом.

У третьому кварталі 2014 р. (липень – вересень) простежено підвищення концентрації СО на перехрестях вулиць у північній (вул. Шевченка – Левандівська) і південній (вул. Стрийська – Наукова – Хуторівка) частинах, а в межах найбільш забрудненого перехрестя Львова вулиць Чорновола – Під Дубом вона зросла до 11,10 мг/м^3 при ГДК 5,0.

Протягом четвертого кварталу (жовтень – грудень) концентрація СО коливається в межах 6 – 9 мг/м^3. Найбільш забрудненим у цей період є перехрестя вулиць Виговського – Кульпарківська із фактичною концентрацією СО 9,04 мг/м^3 та найвищою кількістю транспорту – 2 364 од/год.

У 2014 р. систематичні спостереження за вмістом шкідливих речовин в атмосферному повітрі міста проводила лабораторія спостереження за забрудненням атмосферного повітря (СЗА) Львівського регіонального центру з гідрометеорології на чотирьох стаціонарних постах (ПСЗ), які розташовано: пост 0401 – вул. Юнаківа 46; пост 0303 – вул. Городоцька, 211; пост 0704 – вул. Соборна, 11; пост 0808 – вул. Зелена, 301 [18] з періодичністю відбору чотири рази на добу шість днів на тиждень. Відбір і аналіз проб атмосферного повітря на вміст забруднювальних речовин провадили згідно РД 52.04.186-89.

а) І квартал **б) ІІІ квартал**

Рис. 4. Фактична концентрація монооксиду карбону на перехрестях вулиць Львова станом на 2014 р. Складено за [17]

Визначали 8 забруднювальних домішок, з них основні – пил (завислі речовини), діоксид сульфуру, оксид карбону та діоксид нітрогену. До специфічних домішок зачислено: розчинні

сульфати, оксид нітрогену, фтористий водень і формальдегід (пил – автотранспорт, деревообробна промисловість і промисловість будівельних матеріалів; діоксдид сульфуру – промислові підприємства, оксид карбону – автотранспорт, підприємства теплоенергетики; діоксид нітрогену – підприємства теплоенергетики; формальдегід – автотранспорт, деревообробна промисловість). Також визначали pH опадів [18].

Крім цього відбирали проби на визначення в повітрі вмісту бенз(а)пірену та важких металів. Аналіз цих проб провадили централізовано по Україні спеціалізованими лабораторіями: на бенз(а)пірен – лабораторією Донецького ЦГМ, на важкі метали – лабораторією ЦГО м. Київ.

Відбір проб повітря на даних постах відбувається періодично, два та чотири рази на добу за окремими елементами. Зокрема, відбір проб пилу та монооксиду карбону (CO) провадять 2 рази на добу о 07:00 та 19:00 год. на усіх чотирьох стаціонарних постах. Відбір проб SO_2, NO_2, NO, HF, формальдегіду провадять 4 рази на добу (о 07:00, 13:00, 19:00 та 01:00 год.).

Оцінку стану атмосферного повітря у Львові у 2014 р. здійснювали шляхом порівняння середніх концентрацій забруднюючих речовин з відповідними середньодобовими гранично допустимими концентраціями та порівняння максимально разових концентрацій пріоритетних забруднюючих речовин з їхніми відповідними максимально разовими гранично допустимими концентраціями. Пріоритетними забруднювальними речовинами вважали ті речовини, які спричинили найбільший вплив на забруднення атмосферного повітря міста [18].

Забруднення пилом у 2014 р. помісячно на усіх постах перебувало в межах ГДК м. р., перевищень не простежено. Максимальні значення, які зафіксовано, коливалися в межах 0,2-0,5, при ГДК м. р. – 0,5 мг/м^3. Також перевищень ГДК м. р. не простежено при дослідженні проб на викиди діоксиду сульфуру (SO_2), діоксиду нітрогену (NO_2), оксиду нітрогену (NO), фтористого водню (HF) та формальдегіду. Максимальні значення, які зафіксовано перебували в межах норми ГДК.

Перевищення допустимих ГДК монооксиду карбону (CO) простежено практично кожного місяця на усіх постах (рис. 5). Найменшу кількість перевищень зафіксовано на посту 0401 – лише два перевищення: у липні та вересні (перевищення становить 6 мг/м^3 при ГДК м. р. – 5 мг/м^3). На посту 0303 перевищення зафіксовано в усі місяці, окрім січня, вересня та грудня (перевищення не значні – 6 мг/м^3), оскільки вул. Городоцька – одна з центральних вулиць Львова і завжди завантажена автомобільним транспортом, що власне і є основним виробником монооксиду карбону. Пост 0704 розташовано в центральній частині міста, тут перевищення ГДК по CO простежено в усі місяці 2014 р., що спричинено завантаженістю як приватним, так і міським автотранспортом. Перевищення допустимих ГДК простежено протягом березня–серпня і становило 7 мг/м^3. Оскільки пост 0808 знаходиться також на одній із найзавантаженіших автотранспортом вулиць Львова, тут простежено перевищення CO протягом року, окрім періоду часу жовтень – грудень, яке становило 6 мг/м^3.

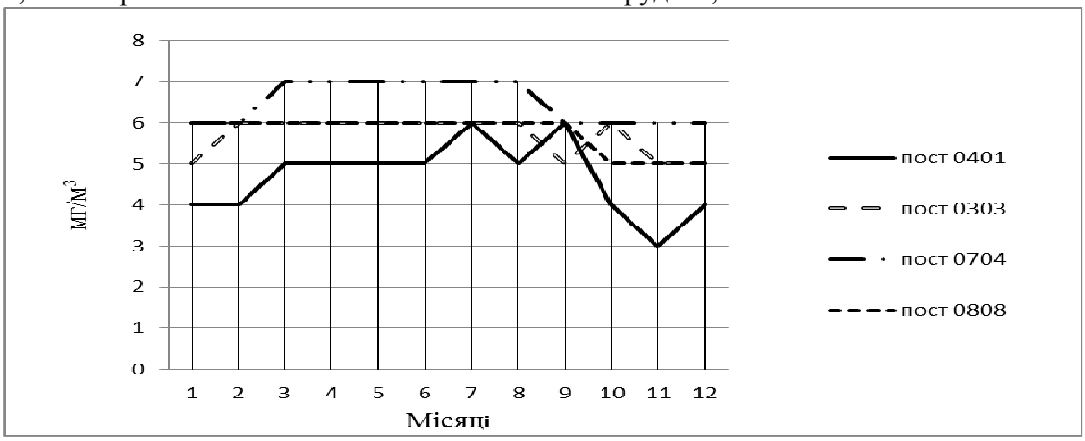

Рис. 5. Викиди монооксиду карбону на стаціонарних постах Львова у 2014 р. Складено за [18]

Висновки. Отож, найбільше забрудненими є центр Львова (Галицький район, перехрестя вулиць І. Франка – К. Левицького – Кн. Романа та І. Франка – пл. Соборна – Винниченка), північна (Шевченківський район, перехрестя вулиць Чорновола – Під Дубом) і південна (Сихівський район, перехрестя вулиць Стрийська – Наукова – Хуторівка) частини міста, чому сприяє найінтенсивніший рух автотранспорту, що підтверджено нашими

дослідженнями, оскільки вони є основними в'їздами у місто з траси Київ–Чоп. Для зменшення забруднення атмосферного повітря викидами від автотранспорту, пропонуємо зменшити навантаження на центральну частину міста через реалізацію нової транспортної стратегії; посилити контроль за станом хімічного забруднення атмосфери не лише в точках перетину магістральних вулиць, а й у межах забудованих територій, особливо дитячих майданчиків, садочків і шкіл; заборонити використання домішок тетраетил свинцю в пальному, перейти на природний газ, модернізувати теплоенергетичний комплекс господарства міста тощо.

Література:

1. Закон України "Про охорону атмосферного повітря" від 16.10.1992 р. № 2708-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua. – 15 с.
2. Аналіз санітарно-епідеміологічної ситуації у Львівській області та показники діяльності держсанепідслужби за 2006–2010 роки. – Львів, 2011. – 230 с.
3. *Білявський Г. О.* Основи екології: теорія та практикум: навч. посібник / *Г. О. Білявський, Л. І. Бутченко, В. М. Навроцький.* – К.: Лібра, 2002. – 352 с.
4. *Васькін Р. А.* Аналіз динаміки забруднення атмосферного повітря України викидами автотранспорту / *Р. А. Васькін, І. В. Васькіна* // Вісник Кременчуцького політехн. ун-ту. – 2009. – Вип. 5 (58), ч. 1. – С. 109–112.
5. *Денисов В. Н.* Проблемы экологизации автомобильного транспорта / *В. Н. Денисов, В. А. Рогалев.* – СПб.: МАНЭБ, 2004. – 312 с.
6. Довкілля Львівщини: статист. зб. – Львів, 2011. – 104 с.
7. Довкілля Львівської області: статист. зб. Частина ІІ / [за ред. *С. І. Зимовіної*]. – Львів, 2015. – 107 с.
8. Екологія Львівщини. – Львів: ЗУКЦ, 2006. – 100 с.; Львів, 2008. – 115 с.; Львів, 2009. – 100 с.; Львів, 2010. – 126 с.
9. *Каніло П. М.* Автомобіль та навколишнє середовище / *П. М. Каніло, І. С. Бей, О. І. Ровенський.* – Х.: Прапор, 2000. – 304 с.
10. *Кучерявий В.П.* Урбоекологія / *В.П. Кучерявий*. – Львів: Світ, 1999. – 360 с.
11. *Линюк О. Є.* Статистичний аналіз забруднення та охорони атмосферного повітря в Україні: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.03.01 / *О.Є. Линюк*; Київ. нац. екон. ун-т. -К., 2002. – 20 с.
12. *Оліферчук В. П.* Вплив забруднення атмосферного повітря викидами автотранспорту на стан здоров'я школярів міста Львова / *В. П. Оліферчук, В. Р. Кокот, Г. П. Гарник, Н. С. Уманець* // Наук. вісн. Укр. держ. лісотехн. ун-ту. – 2003. – Вип. 13.5. – С. 125–130.
13. *Павлова А. И.* Экология транспорта : учебник для вузов / *А. И. Павлова*. – М.: Транспорт, 2000. – 248 с.
14. *Петровська М.* Аналіз впливу автотранспорту на забруднення атмосферного повітря м. Яворова монооксидом карбону / *М. Петровська, Л. Каплун* // Вісник Львівського ун-ту. Серія географічна. – Л., 2012. – Випуск 40. Ч. 2. – С. 109-116.
15. *Петровська М. А.* Оцінка якості атмосферного повітря м. Львова / *М. А. Петровська, В. В. Яромій* // Матеріали П'ятої міжнародної студентської науково-практичної конференції ["Захист навколишнього середовища. Збалансоване природокористування"]. – Львів, 2012. – С. 138–140.
16. Статистичний довідник показників стану здоров'я населення та діяльності лікувально-профілактичних закладів Львівської області за 2011 рік. – Львів, 2012. – 238 с.
17. Фондові матеріали Львівської міської ради.
18. Фондові матеріали Львівського регіонального центру з гідрометеорології.
19. Фондові матеріали санітарно-епідеміологічної служби м. Львова.
20. Сайт Львівської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://city-adm.lviv.ua/portal/for-citizen/ecology

References:

1. Zakon Ukrayiny` "Pro oxoronu atmosfernogo povitrya" vid 16.10.1992 r. # 2708-XII [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: zakon.rada.gov.ua. – 15 s.
2. Analiz sanitarno-epidemiologichnoyi sy`tuaciyi u L`vivs`kij oblasti ta pokazny`ky` diyal`nosti derzhsanepidsluzhby` za 2006–2010 roky`. – L`viv, 2011. – 230 s.
3. *Bilyavs`ky`j G. O.* Osnovy` ekologiyi: teoriya ta prakty`kum: navch. posibny`k / *G. O. Bilyavs`ky`j, L. I. Butchenko, V. M. Navrocz`ky`j.* – K.: Libra, 2002. – 352 s.
4. *Vas`kin R. A.* Analiz dy`namiky` zabrudnennya atmosfernogo povitrya Ukrayiny` vy`ky`damy` avtotransportu / *R. A. Vas`kin, I. V. Vas`kina* // Visny`k Kremenchucz`kogo politexn. un-tu. – 2009. – Vy`p. 5 (58), ch. 1. – S. 109–112.
5. *Deny`sov V. N.* Problemy ekology`zacy`y` avtomoby`l`nogo transporta / *V. N. Deny`sov, V. A. Rogalev*. – SPb.: MANEB, 2004. – 312 s.
6. Dovkillya L`vivshhy`ny`: staty`st. zb. – L`viv, 2011. – 104 s.
7. Dovkillya L`vivs`koyi oblasti: staty`st. zb. Chasty`na II / [za red. *S. I. Zy`movinoyi*]. – L`viv, 2015. – 107 s.
8. Ekologiya L`vivshhy`ny`. – L`viv: ZUKCz, 2006. – 100 s.; L`viv, 2008. – 115 s.; L`viv, 2009. – 100 s.; L`viv, 2010. – 126 s.
9. *Kanilo P. M.* Avtomobil` ta navkoly`shnye seredovy`shhe / *P. M. Kanilo, I. S. Bej, O. I. Rovens`ky`j.* – X.: Prapor, 2000. – 304 s.
10. *Kucheryavy`j V.P.* Urboekologiya / *V.P. Kucheryavy`j.* – L`viv: Svit, 1999. – 360 s.
11. *Ly`nyuk O. Ye*. Staty`sty`chny`j analiz zabrudnennya ta oxorony` atmosfernogo povitrya v Ukrayini: Avtoref. dy`s... kand. ekon. nauk: 08.03.01 / *O.Ye. Ly`nyuk*; Ky`yiv. nacz. ekon. un-t. -K., 2002. – 20 s.
12. *Oliferchuk V. P.* Vply`v zabrudnennya atmosfernogo povitrya vy`ky`damy` avtotransportu na stan zdorov'ya shkolyariv mista L`vova / *V. P. Oliferchuk, V. R. Kokot, G. P. Garny`k, N. S. Umanecz`* // Nauk. visn. Ukr. derzh. lisotexn. un-tu. – 2003. – Vy`p. 13.5. – S. 125–130.
13. *Pavlova A. Y`*. Ekology`ya transporta : uchebny`k dlya vuzov / *A. Y`. Pavlova*. – M.: Transport, 2000. – 248 s.
14. *Petrovs`ka M.* Analiz vply`vu avtotransportu na zabrudnennya atmosfernogo povitrya m. Yavorova monooksy`dom karbonu / *M. Petrovs`ka, L. Kaplun* // Visny`k L`vivs`kogo un-tu. Seriya geografichna. – L., 2012. – Vy`pusk 40. Ch. 2. – S. 109-116.

15. *Petrovs`ka M. A.* Ocinka yakosti atmosfernogo povitrya m. L`vova / *M. A. Petrovs`ka, V. V. Yaromij* // Materialy` P'yatoyi mizhnarodnoyi students`koyi naukovo-prakty`chnoyi konferenciyi ["Zaxy`st navkoly`shn`ogo seredovy`shha. Zbalansovane pry`rodokory`stuvannya"]. – L`viv, 2012. – S. 138–140.
16. Staty`sty`chny`j dovidny`k pokazny`kiv stanu zdorov'ya naselennya ta diyal`nosti likuval`no-profilakty`chny`x zakladiv L`vivs`koyi oblasti za 2011 rik. – L`viv, 2012. – 238 c.
17. Fondovi materialy` L`vivs`koyi mis`koyi rady`.
18. Fondovi materialy` L`vivs`kogo regional`nogo centru z gidrometeorologiyi.
19. Fondovi materialy` sanitarno-epidemiologichnoyi sluzhby` m. L`vova.
20. Sajt L`vivs`koyi mis`koyi rady` [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu : http://city-adm.lviv.ua/portal/for-citizen/ecology

Резюме:

Ирина Стрилец, Мирослава Петровская. ОЦЕНКА КАЧЕСТВА АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА ГОРОДА ЛЬВОВА.

Выяснено динамику выбросов вредных веществ от стационарных и передвижных источников во Львове. Отслежено их уменьшение, вызванное спадом промышленного производства, ростом цен на все виды топлива и эксплуатацией новых марок автотранспорта. Среди стационарных источников загрязнения города высокий процент приходится на предприятия теплоэнергетического комплекса города (около 40 %), что является общегосударственной тенденцией. Причиной наибольшего загрязнения является автотранспорт – 35 283,7 т. Исследовано загруженность перекрестков улиц Львова автомобильным транспортом. Интенсивное движение прослежено на перекрестке улиц Черновола – Под Дубом, Стрийская – Научная – Хуторивка, Выговского – Кульпарковская и Городоцкая – Ряшевская. В структуре выбросов передвижными источниками преобладающими являются: оксид углерода – 26 594 т, диоксид азота – 5761 т, диоксид серы – 613 т и сажа – 843 т. Рассчитано коэффициент концентрации CO, на который влияют не только количество автотранспорта, но и такие факторы, как относительная влажность воздуха, наклон местности и скорость ветра. Самый высокий его коэффициент рассчитан на перекрестке ул. Черновола – Под Дубом (9,46 мг /м^3), через который в час проезжает 2 160 единиц. Не менее загрязнена южная (ул. Стрийская – Научная – Хуторивка) часть, поскольку она является основным въездом в город с трассы Киев – Чоп. В целом, на перекрестках улиц Львова преобладает слабо опасная степень загрязнения, где кратность превышения ГДЗ смесью веществ колеблется в пределах 1,16-1,94. Составлены картосхемы загруженности перекрестков улиц Львова автомобильным транспортом, интенсивности их загрязнения смесью газов и CO.

Ключевые слова: атмосферный воздух, автотранспорт, выбросы, загрязняющее вещество, монооксид углерода.

Summary:

Iryna Strilets, Myroslava Petrovska. THE ASSESSMENT OF THE AIR QUALITY IN LVIV.

The dynamics of harmful emissions from stationary and mobile sources in Lviv is found. The reduction caused by the decline industrial production, rising prices of fuels and exploitation of new brands of vehicles is also traced. Among the stationary sources of pollution of the city the highest proportion accounted for by enterprises of thermal power complex of the city (about 40 %), which is a nationwide trend. The greatest pollution is traced from motor vehicles – 35 283.7 tonnes. We also find transport overload at city street crossing. Most intensive motion traced at the crossing Chornovil – Pid Dubom, Stryjska – Naykova – Khutorivka, Vyhovsky – Kulparkivska and Horodotska – Ryashivska. The structure superior mobile sources of emissions are: carbon monoxide – 26 594 tons, nitrogen dioxide – 5 761 tons, sulfur dioxide – 613 tons and soot – 843 tons. It is calculated the concentration ratio of CO, which affect not only by number of vehicles, but also such factors as humidity, the slope of the terrain and wind speed. The highest rate is calculated for the crossing street. Chornovil – Pid Dubom (9.46 mg / m^3), through which 2160 units passes an hour. No less contaminated is South (ul. Stryjska – Naykova – Khutorivka) part because it is the main entrance to the city from the highway Kyiv-Chop. Generally, slightly dangerous degree of pollution dominates at the crossing of the city, where the multiplicity of boardering allowable meaning (BAM) excess mixture of substances varies between 1,16-1,94. The map-schemes of overloading of the crossings of the city by vehicles, the intensity of their pollution and CO gas mixture are done.

Key words: air, vehicles, emissions, contaminant, carbon monoxide.

Рецензент: проф. Петлін В.М. *Надійшла 29.10.2015р.*

УДК 504.05

Оксана КОРМИЛО

АНТРОПОГЕННЕ НАВАНТАЖЕННЯ НА ПРИРОДНЕ ДОВКІЛЛЯ В МЕЖАХ БАСЕЙНУ Р. ВЕРЕЩИЦІ

В статті охарактеризовано басейн р. Верещиця з точки зору його заселення та інших видів антропогенного навантаження. Проаналізовано основні види антропогенного навантаження – поселенське, сільськогосподарське, меліоративне, транспортне, мілітарне та їх наслідки в межах досліджуваного басейну. Здійснено районування басейну за домінуючими видами антропогенного навантаження. Зроблено висновок про переважаючий характер поселенського навантаження серед інших видів антропогенного впливу.

Ключові слова: *басейн р. Верещиця, антропогенне навантаження, трансформація природних комплексів.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Басейни малих річок – надзвичайно цікаві об'єкти дослідження в системі взаємовідносин "людина – природа". Вони – своєрідні індикатори природних територіальних комплексів, які є найбільш вразливими до антропогенного навантаження. Серед сучасних проблем в галузі охорони природи важливе місце займає проблема дослідження антропогенних впливів в межах малих річкових басейнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують різні класифікації антропогенних впливів, запропоновані географами й екологами – А. Костровіцьким, Ф.М. Мільковим, Н.Л. Чепурко, М. Пржевозняком та іншими дослідниками. С. М. Стойко виділив такі види антропогенного впливу: сельбищний, аграрний, лісоексплуатаційний, промисловий, меліоративний, транспортний, рекреаційний, мілітарний, радіоактивний та вплив генетично модифікованих організмів [3].

Проблемами дослідження антропогенних навантажень на геосистеми річкових басейнів займались такі вчені як Г. Вайт (1990), М. Д. Гродзинський (1995), І. П. Ковальчук (1997), С. М. Стойко (2012), С. І. Кукурудза (1999, 2000, 2013), П. І. Штойко (1989), Я. Є. Івах (2006), М. М. Назарук (2013) та інші.

Метою публікації є вивчення різних видів антропогенного навантаження в межах басейну р. Верещиця. Нами розглянуті основні види антропогенного впливу на природні комплекси: поселенський, сільськогосподарський, меліоративний, транспортний, мілітарний.

Виклад основного матеріалу. Басейн р. Верещиці розташований в північно-західній частині Волино-Подільської височини в межах п'яти адміністративних районів: Яворівського, Городоцького, Пустомитівського, Самбірського, Миколаївського та західної частини м. Львова. Це територія 47 сільських, 6 селищних, 3 міських рад, Залізничного та більшої частини Шевченківського районів Львівської міськради.

В межах басейну проживає близько 385,3 тис. осіб, з яких міське населення становить 83,1 %, сільське – 16,9 %. Із загальної кількості населених пунктів (110) можна виділити частину великого міста (Львів), два малих міста (Городок, Комарно), чотири селища міського типу (Івано-Франкове, Рудно, Брюховичі, Великий Любінь) і 103 села.

Найбільша густота населення в західній частині басейну: Львів та його околиці – Шевченківський р-н (49,7 осіб/га), Залізничний р-н (28 осіб/га) та смт. Рудно (15 осіб/га). Середньою густотою населення характеризуються центральні райони басейну – Городоцька міська (5,9 осіб/га), Мшанська (1,9 осіб/га) та Повітненська (1 осіб/га) сільські ради. Низька густота населення (менше 1 особи/га) є в північній та в південній частинах басейну: Домажирська (0,7), Коропузька (0,5) Новосільська (0,2) Лозинська (0,1) сільські ради.

На півночі басейну в районі, де знаходиться Яворівський полігон, у 1939 р. була низка великих і малих сіл: Вишенька Велика (5490 ос. станом на 1 січня 1939 р.), яка мала щонайменше 23 присілки, Вишенька Мала, Ґеруси, Стельмахи, Підлугом, Ренчки, Микитчаки. Населення цих сіл після Другої світової війни було депортоване переважно в Сибір, північні райони Росії та Казахстану. На цій території утворено військовий полігон [2].

Середній показник забудови досліджуваної території становить 10,2 %. Найвищим відсотком забудови характеризуються східний район басейну – Залізничний (71,2 %) та Шевченківський (52,7 %) райони Львова, смт. Брюховичі (62,1 %) та смт. Рудно (49,6 %). Середня частка забудови характерна для земель Городоцької – (12,8 %) та Комарнівської – (9,6 %) міських, Керницької (4,4 %) та Речичанської (4,2 %) сільських рад. Для північних та Лозинська – 1,2 %, Кліцківська – 2,2 %, Великопільська – 2,9 %, Яснисська – 3,3 % сільські ради. Такі великі контрасти зумовлені як природно-географічними умовами, так і особливостями заселення (рис. 1). Останніми роками відбулося помітне збільшення площ забудованої території, особливо в м. Львові та його околицях (рис. 2). Брукування прибудинкових територій та облаштування зливової каналізації спричинили збільшення кількості поверхневого стоку та зменшення підземного стоку. Це призводить до корінної трансформації природних комплексів, зміни балансу поверхневих і підземних вод.

У сферах водопостачання та водовідведення відбуваються динамічні зміни. Підвищення тарифів на воду призвело до того, що централізоване водопостачання, особливо в малих містах і селах, скорочується, а індивідуальне, навпаки, зростає, що інколи на порядок збільшує споживання води. У такому випадку дуже важко проконтролювати скиди неочищених вод. Спостерігається збільшення промислового водоспоживання з 2000 р., зумовлене розвитком харчової промисловості, плодово-овочево-консервної (соків і концентратів), лікеро-горілчаної, хімічної.

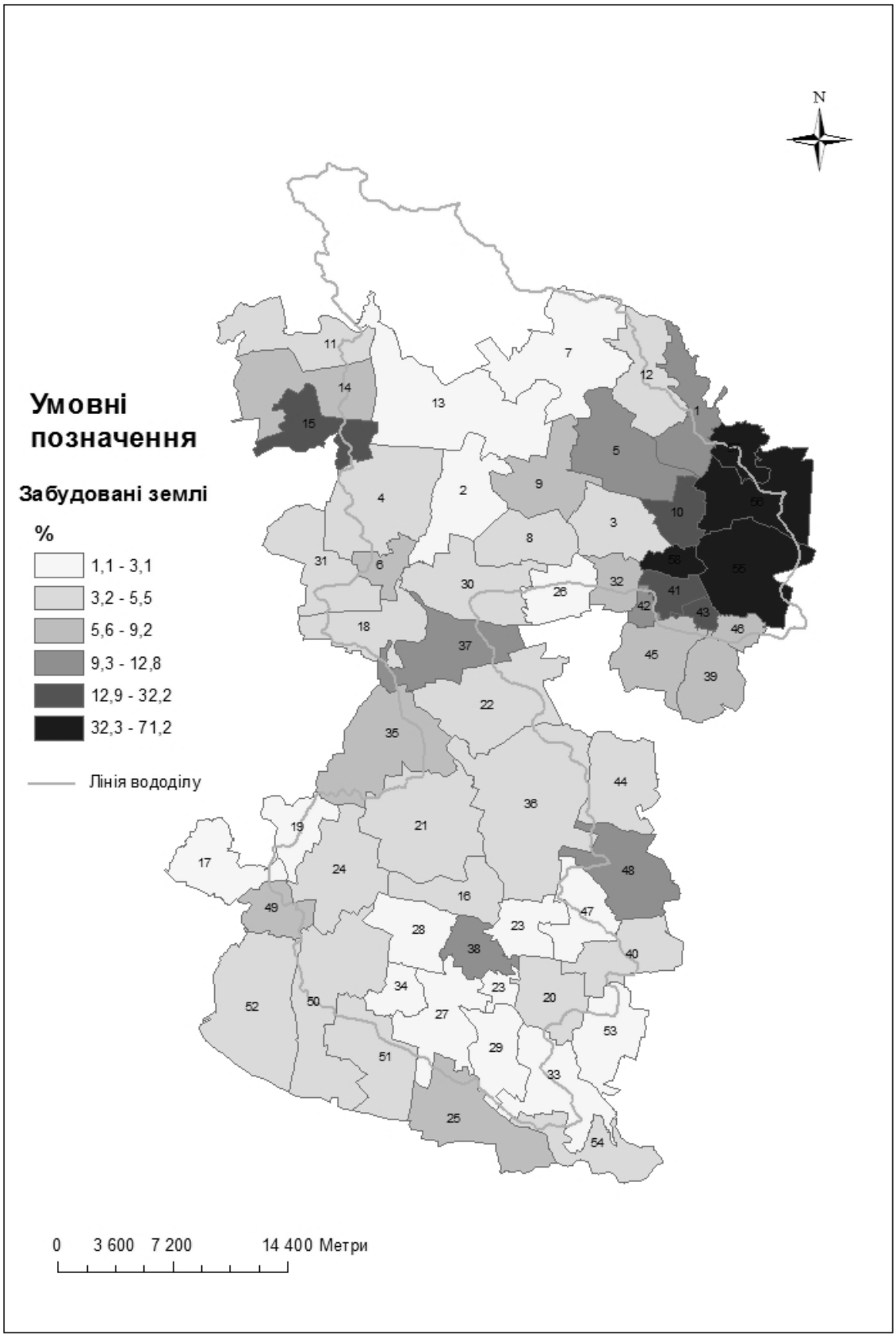

Рис. 1. Частка забудованих земель у структурі земельного фонду адміністративно-територіальних утворень басейну р. Верещиця станом на 01.01.2014 р.

Рис. 2. Забудова м. Львова та його околиць

Особливості розвитку сільського господарства, що склались історично, зумовили високий рівень аграрного освоєння території (рис. 3), який дещо знизився останніми десятиліттями, проте й тепер його показник сягає 66,2 %. Найменш освоєними в сільськогосподарському плані є землі Івано-Франківської селищної (4 %) та Лозинської сільської (22,2 %) рад, що зумовлено насамперед особливостями геоморфологічної будови Розточчя та значною лісистістю території, а також м. Львова та його околиць через значну забудову. Високою часткою сільськогосподарських угідь характеризуються центральна та південна частини басейну – Городоцький, Пустомитівський, Миколаївський та Самбірський райони, які мають сприятливі умови для аграрного використання, зокрема Переможненська (92,7 %), Гуменецька (92,3 %), Великогорожанська (90,9 %), Підгайчиківська (87,5 %) сільські ради.

Найбільший відсоток у структурі сільськогосподарських угідь припадає на ріллю, середній показник якої у структурі сільськогосподарських земель становить 61,8 %. Найвища частка садів у структурі сільськогосподарських угідь характерна для Брюхович (36,6 %), Рясне-Руської (27,8 %), Рудного (33,1 %), що зумовлено приміським розташуванням цих поселень і наявністю великих дачних масивів. Збільшення площ садів і ягідників в межах Городоцького району (землі Городоцької міської, Керницької та Угрівської сільських рад) спричинене розвитком потужного агробізнесу з виробництва соку і сокових концентратів. Інтенсифікація садівництва призводить до забруднення земель пестицидами та збільшення водоспоживання.

Значно краща екологічна ситуація спостерігається на природних кормових угіддях, інтенсивність використання яких останніми роками значно знизилася. В межах басейну переважають заливні та заболочені сіножаті. Серед сільських рад найбільшим відсотком сіножатей в структурі сільськогосподарських угідь вирізняються землі в основному південної частини басейну, зокрема Монастирецької (37,7 %), Чайковицької (30,9 %), Сусолівської (30,4 %), Татаринівської (26,3 %), Колодрубівської (24,7 %) сільських рад. Середня частка пасовищ у структурі сільськогосподарських земель становить 19,4 %. В цілому простежується тенденція зменшення площ орних земель, сіножатей та пасовищ та зростання площі садів і забудованих земель.

Одним з видів антропогенного впливу в межах басейну є проведення меліоративних робіт в межах басейну р. Верещиці – спрямлення русел, будівництво каналів, дамб, проведення осушувальних робіт [4]. Більшість меліоративних каналів Верещицької осушувальної системи перебуває у незадовільному стані, меліоративні канали не очищуються, заростають чагарниками.

Стабілізуючу роль в будь-яких екосистемах відіграють лісові масиви. Важливим є факт, що в межах басейну Верещиця розташований заповідник “Розточчя” та більша частина НПП “Яворівський”. Середній показник лісистості басейну 17,3 % (рис. 4). В основному переважають ліси І групи. Найбільш висока лісистість характерна для північної частини басейну, яка у геоморфологічному відношенні збігається з Розточчям. Максимальною є лісистість території Івано-Франківської селищної

ради – 71,4 %. Низька лісистість є в центральній та південно-східній частинах басейну р. Верещиця.

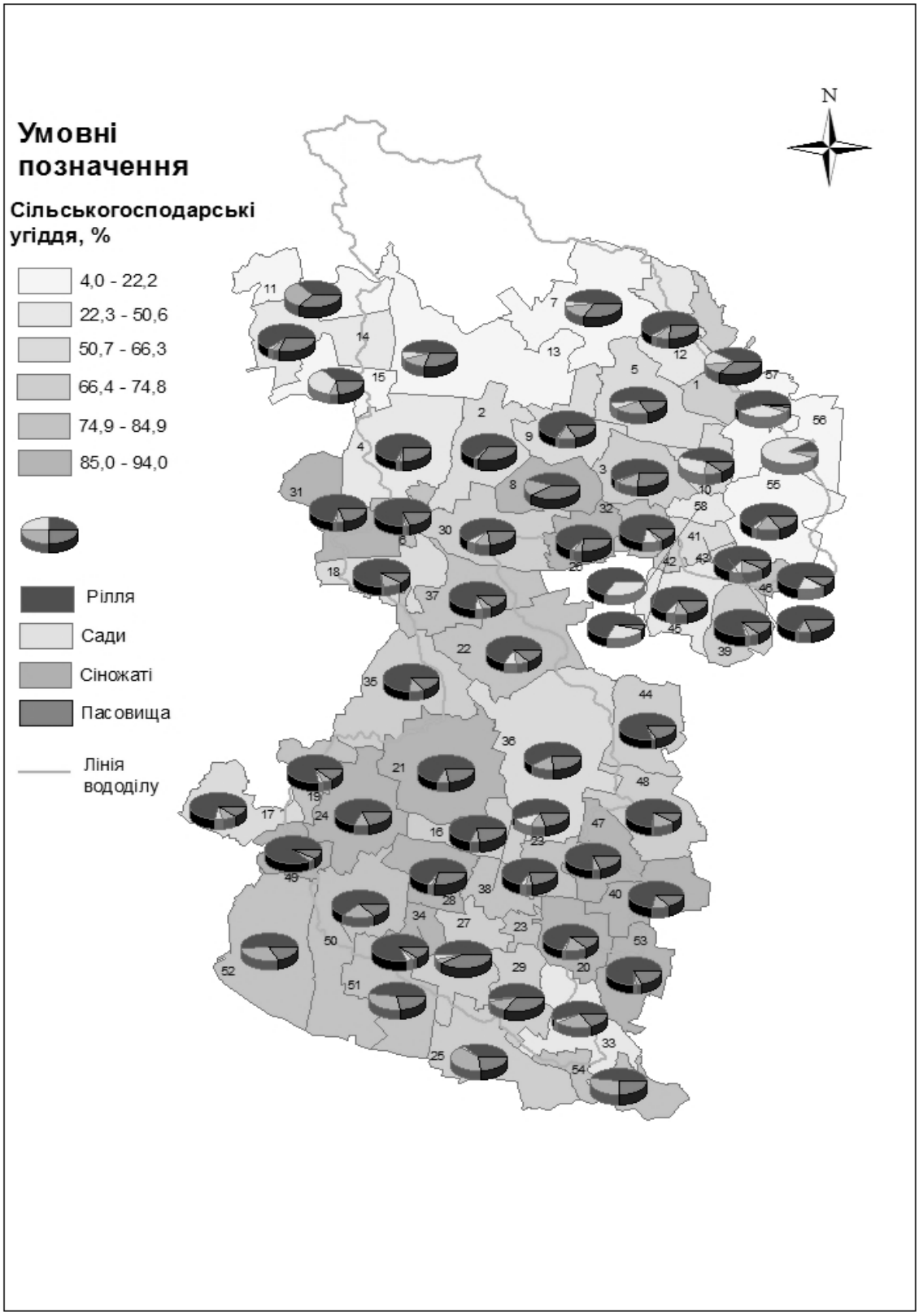

Рис. 3. Частка сількогосподарських угідь у структурі земельного фонду адміністративно-територіальних утворень басейну р. Верещиця станом на 01.01.2014 р.

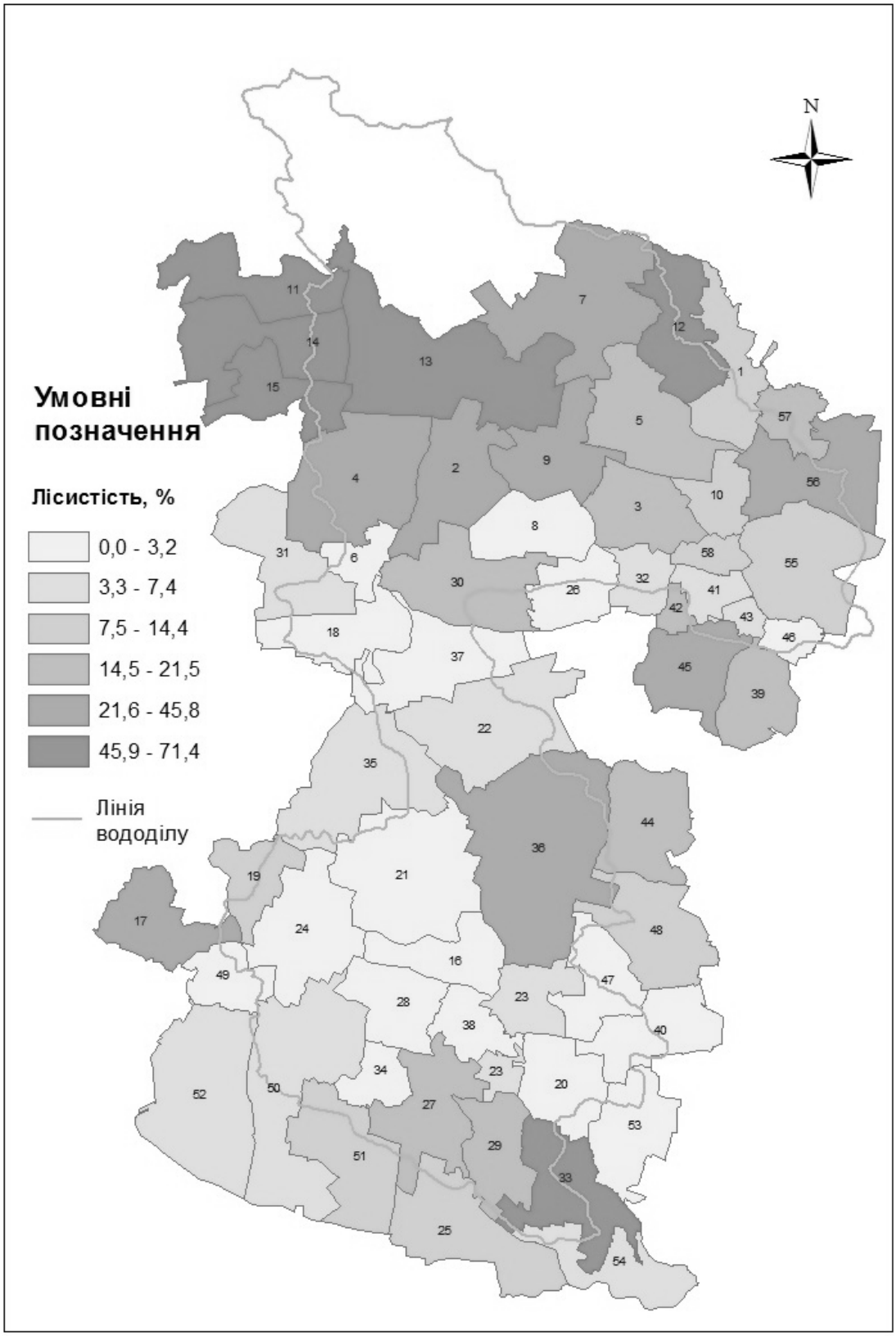

Рис. 4. Частка лісів та інших лісових площ у структурі земельного фонду адміністративно-територіальних утворень басейну р. Верещиця станом на 01.01.2014 р.

Через досліджуваний басейн проходять автошляхи М 10 (Львів – Івано-Франкове – Краковець – на Краків) та М 11 (Львів – Щегині), які є складовими європейського маршруту Е 40. Основними напрямками приміських перевезень Львівської залізниці в межах басейну р. Верещиці є мостиський, що обслуговується приміськими електропоїздами Львів – Мостиська, Львів – Шкло, та самбірський (Львів – Самбір, Львів – Сянки).

Землі транспорту займають площу 2647,3 га (1,7 % від загальної площі земельного фонду). Найвищими відсотковими значенням цих земель характеризується Львів та його околиці. Максимальним показником відзначається Залізничний район Львова (766,7 га, 16,1 %), де розташовані залізнична станція Львів та міжнародний аеропорт "Львів" імені Данила Галицького (216,7 га). Для сільських рад, що на півночі та півдні басейну, землі транспорту займають менше одного відсотка у загальній структурі земельного фонду, що пояснюється відношенням "центр – периферія".

Транспортний вплив є тривалим і незворотним. Сучасна розгалужена дорожна мережа із штучним покриттям, мобільними транспортними засобами та лініями електропередач вносить значний екологічний дисбаланс у життєве середовище. Поблизу шляхів утворюються геохімічні аномалії з підвищеним вмістом важких металів. Будівництво доріг порушує профіль рельєфу, цілісність і функціонування ландшафтних систем [1].

Верхів'я р. Верещиця знаходяться у межах Міжнародного центру миротворчості та безпеки Західного оперативного командування Сухопутних військ Збройних Сил України, відомого як Яворівський полігон. Яворівський військовий полігон займає площу 36,2 тис га, що становить 24% території Яворівського району.

Враховуючи стан неоголошеної війни на сході України, Яворівський полігон досить активно використовується. Проведення військових навчань спричинює значний негативний вплив на всі компоненти ландшафтів у межах полігону. Важка техніка, риття бліндажів і окопів, масові стрільби, змінюють літологічну основу, руйнують ґрунти, рельєф, забруднюють поверхневі та підземні води, знищують рослинний покрив і тваринне населення.

Детальний аналіз переважаючих видів антропогенного впливу на природні комплекси басейну р. Верещиця дав змогу виділити три райони:

1. Центрально-Східний – з високим антропогенним навантаженням, з переважанням поселенського, транспортного впливу та логістично-складської діяльності. До нього належать околиці Львова, м. Городок і сільські поселення та залізничні й автомагістралі, розташовані між ними (Мшана, Суховоля, Керниця).

2. Південний, що характеризується середнім рівнем антропогенного навантаження. Тут переважають аграрний, промисловий та селитебний впливи.

3. Північний – з відносно низьким рівнем антропогенного навантаження, з проблемами, зумовленими зростаючим мілітарним впливом Яворівського військового полігону.

Висновки. Басейн р. Верещиця є цікавим об'єктом дослідження через особливості свого географічного положення на наявність ділянок з різною інтенсивністю антропогенного навантаження. Проведене дослідження показало, що за останні десятиліття змінилися види антропогенного навантаження. Найбільша трансформація природних комплексів відбувається через різке збільшення площ житлової забудови та покращення благоустрою поселень. Традиційне сільське господарство змінюється агробізнесом, що спеціалізується на вирощуванні й переробці плодових культур. Інтенсифікація та хімізація агровиробництва призводить до погіршення стану ґрунтів та поверхневих і підземних вод. Межі виділених районів з різним рівнем антропогенного навантаження можуть змінюватися через посилення мілітарної діяльності на Яворівському полігоні.

Література:

1. *Ковальчук І.* Геоекологія Розточчя: монографія / *І. Ковальчук, М. Петровська*. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 192 с.
2. *Кукурудза С.І.* Теоретичні аспекти дослідження антропізації ландшафтних систем / *С. І. Кукурудза* // Вісник Львів. ун-ту. – Серія геогр., 2000. Вип. 26. – С. 17–22.
3. *Стецькович С.* Полігон на Розточчі; до історії депортацій населення під час створення Яворівського військового полігону / *С.Стецькович*. – Львів : Укрпол, 2010. – 83 с.
4. *Стойко С. М.* Сучасні види антропогенного впливу на життєве середовище / *С. М. Стойко, І. Б. Койнова* // Український географічний журнал. – 2012. № 1. – С. 50 - 57.
5. *Штойко П.І.* Вивчення та охорона малих рік / *П.І. Штойко*. – Львів. 1989.

References:

1. *Koval`chuk I.* Geoekologiya Roztochchya: monografiya / *I. Koval`chuk, M. Petrovs`ka*. – L`viv: LNU imeni Ivana Franka, 2003. – 192 s.
2. *Kukurudza S.I.* Teorety`chni aspekty` doslidzhennya antropizaciyi landshaftny`x sy`stem / *S. I. Kukurudza* // Visny`k L`viv.

un-tu. – Seriya geogr., 2000. Vy`p. 26. – S. 17–22.
3. *Stecz`kovy`ch S.* Poligon na Roztochchi; do istoriyi deportacij naselennya pid chas stvorennya Yavorivs`kogo vijs`kovogo poligonu / *S.Stecz`kovy`ch*. – L`viv : Ukrpol, 2010. – 83 s.
4. *Stojko S. M.* Suchasni vy`dy` antropogennogo vply`vu na zhy`ttyeve seredovy`shhe / *C. M. Stojko, I. B. Kojnova* // Ukrayins`ky`j geografichny`j zhurnal. – 2012. # 1. – S. 50 - 57.
5. *Shtojko P.I.* Vy`vchennya ta oxorona maly`x rik / *P.I. Shtojko*. – L`viv. 1989.

Резюме:

О. Кормыло. АНТРОПОГЕННАЯ НАГРУЗКА НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ В ПРЕДЕЛАХ БАСЕЙНА р. ВЕРЕЩИЦА.

Бассейн р. Верещица является интересным объектом исследования в силу особенностей своего географического положения на наличие участков с разной интенсивностью антропогенной нагрузки. В статье дана характеристика бассейна р. Верещица с точки зрения его заселения и других видов антропогенной нагрузки. Проанализированы основные виды антропогенной нагрузки - селитебная, сельскохозяйственная, мелиоративная, транспортная, милитарная и их последствия в пределах исследуемого бассейна. Исследование показало, что за последние десятилетия изменились виды антропогенной нагрузки: наибольшая трансформация природных комплексов происходит из-за резкого увеличения площадей жилой застройки и улучшение благоустройства поселений. Традиционное сельское хозяйство замещается агробизнесом, который специализируется на выращивании и переработке плодовых культур. Осуществлено районирование бассейна с превосходящими видами антропогенной нагрузки. Выделено три района: Центрально-Восточный – с высокой антропогенной нагрузкой, с преобладанием поселенческого, транспортного влияния и логистически-складской деятельностю; Южный, которий характеризируется средним уровнем антропогенной нагрузкой с преобладанием аграрного, промышленного и селитебной воздействия; Северный - с относительно низкой антропогенной нагрузкой, с растущим милитарным влиянием Яворовского военного полигона.

Сделан вывод о преобладающем характере селитебной нагрузки среди других видов антропогенного воздействия. Границы выделенных районов с различным уровнем антропогенной нагрузки могут изменяться из-за усиления милитарной деятельности на Яворовском полигоне.

Ключевые слова: бассейн р. Верещица, антропогенная нагрузка, трансформация природных комплексов.

Summary:

O. Kormylo. THE ANTHROPOGETIC PRESSURE ON ENVIRONMENT WITHIN THE BASIN OF THE RIVER VERESHCHYTSIA

The basin of the river Vereshchytsia is an interesting object of research because of the characteristics of its geographical position in the presence of areas with varying intensity of human activity. The basin of the river Vereshchytsia is described in the article in terms of its settlement and other anthropogenic pressures. The basic types of anthropogenic pressures - settlement, agricultural, ameliorative, transportation, military and their consequences within the studied basin are analyzed. The study showed that over the past decade kinds of human activity have changed. The biggest transformation of natural systems is due to a sharp increase in the area of residential development and improvement of accomplishment settlements. The traditional agriculture is changing to agribusiness specializing in growing and processing of fruit crops. The zoning of the basin considering the predominant types of anthropogenic pressures is made. Three regions are allocated in the article: East Central - with high anthropogenic pressure, with a predominance of settlement, transport and logistics-storage impacts; South, characterized by a medium level of anthropogenic pressures with a predominance of agricultural, industrial and settlement pressures; North - with a relatively low anthropogenic pressure, with the growing influence of military of Yavoriv firing range. The conclusion has made about the prevailing character of settlement pressure among other types of human pressures. The boundaries of the selected areas with different levels of anthropogenic pressures may vary due to a sharp increase of military activity in Yavoriv firing range.

Keywords: basin of the river Vereshchytsia, the anthropogenic pressure, the transformation of natural systems.

Рецензент: проф. Ковальчук І.П. *Надійшла 16.11.2015р.*

УДК 504.75

Ірина ПОЗНЯК

ФІТОМЕЛІОРАЦІЙНА РОЛЬ КОМПЛЕКСНОЇ ЗЕЛЕНОЇ ЗОНИ УРБОЕКОСИСТЕМИ М. ТЕРНОПОЛЯ

Розглянуто фітомеліоративні функції комплексної зеленої зони м. Тернополя, сутність фітомеліорації, її основні напрямки, структуру рослинних угруповань та їх "вагу" у зеленій зоні урбоекосистеми. Розкрито сутність фітомеліоративних систем, подано їх типологію та оцінку ефективності, а також наведено перелік найбільш цінних фітомеліоративних видів. Проведено обґрунтування меж комплексної зеленої зони міста, проаналізовано структуру земельних угідь в межах сільських рад КЗЗМ, створено оптимізаційну модель з обґрунтуванням ренатуралізаційних заходів.

Ключові слова: *фітомеліорація, урбоекосистема, фітомеліоративна система, комплексна зелена зона, оптимізація земельних угідь, ренатуралізація.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Питання надійної фіто- меліорації зелених зон міста є актуальними, оскільки ефективна фітомеліоративна здатність зелених насаджень виступає гарантом екологічної безпеки повітряного середовища міста. В сучасних умовах істотної зміни макро- і мезокліматичних параметрів в умовах урбоекосистем відбуваються істотні зміни температурного режиму, режиму зволоження, чистоти і якості повітряного середовища, які безпосередньо впливають на фізіологічний стан міських жителів. Фітомеліораційні системи здатні підтримувати певний баланс параметрів природного середовища проживання, нівелювати їх скачкоподібні зміни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню функцій рослинного покриву у міських системах присвячені праці В.А.Кучерявого, 1991, М.А.Голубця, 1994, О.О.Лаптєва, 1998, В.П.Кучерявого, 1999, Ф.В.Стольберга, 2000, а також праця І.Кузика та І.Позняк, 2015, присвячена оптимізації зеленої зони м. Тернополя,

Виклад основного матеріалу. Фітомеліорація – напрям прикладної екології, що займається дослідженням, прогнозуванням і використанням рослинних систем для поліпшення геофізичних, геохімічних, біотичних, просторових і естетичних характеристик навколишнього середовища людини, проектуванням і створенням штучних рослинних угруповань (включаючи цілеспрямоване використання природних рослинних угруповань) з високими перетворюючими властивостями фізичного середовища [1]. Використання фітомеліоративної систем передбачає залучення механізмів зміни середовища проживання, заснованих на принципах компенсації (наприклад, поповнення запасів кисню у повітрі, використаного населенням, промисловістю і енергетикою), опірності зовнішньому впливу (наприклад, здатність слабочутливих до газопилового забруднення рослин поглинати домішки з атмосфери) і посилення (наприклад, виділення фітонцидів). Залежно від комплексу поставлених завдань виділяють п'ять напрямків фітомеліорації: інженерно-захисну, сануючу, рекреаційну, естетичну, архітектурно-планувальну.

Сутність інженерно-захисної фітомеліорації проявляється у протидії насаджень, переважно деревних рослин латеральним геофізичним потокам: вітровим, сніговим, димовим, пиловим, водним, селевим тощо. Сануюча фітомеліорація пов’язана з продукуванням кисню, фільтруючим функціям рослинності, виділенням фітонцидів, іонізацією повітря, поглинанням шуму. Архітектурно-планувальна фітомеліорація полягає у створення комплексних зелених зон міських систем. Рекреаційна фіто меліорація полягає у використанні рослинного покриву міст і приміських зон для відпочинку і оздоровлення населення. Естетична фіто меліорація полягає у створенні фітодизайну зовнішнього простору і інтер’єрів.

В залежності від структури рослинних угруповань у складі фітомеліоративних систем, розрізняють деревно-чагарникові, трав’янисті і водно-болотні угруповання. У м. Тернополі переважають деревно-чагарникові рослини, оскільки до меж міста приурочені паркові комплекси на площі близько 200 га, наземна територія регіонального ландшафтного парку "Загребелля" з лісопарковими комплексами на площі понад 300 га, а також деревно-чагарникові насадження бульварів, скверів, вулиць. Другу позицію займають трав’янисті наземні угруповання, якими зайняті газони міста, а також значні простори паркових комплексів, заплавні річкові місцевості. Водно-болотні угруповання приурочені до прибережних ділянок річки Серет і Тернопільського ставу.

Необхідно зазначити, що видовий склад рослин можна умовно поділити на шість основних груп за особливостями їх появи у міських системах. До першої групи відносять окультурені рослини, які використовуються людьми для задоволення їх життєвих потреб. Другу групу рослин складають ті, які живуть у житлових приміщеннях, або спеціально створених оранжереях, зимових садах тощо. Це переважно екзотичні для нашої місцевості види, характерні для інших природно-кліматичних зон. Третю групу рослин представляють нові для даного регіону види (інтродуценти) і аборигенні види, що зростають у нових або змінених умовах середовища.

Четверту групу видів складають непередбачувані інтродуценти, які натуралізувались завдяки людям і антропогенним змінам ландшафтів.

П’яту групу складають синантропні види, еволюція яких тривалий час проходила у контакті з людськими популяціями, наприклад, бур’яни.

Шосту, найчисельнішу групу видів рослин складають дикорослі рослини слабозмінених ландшафтів міста.

Поєднання певних видів рослин в рослинні угруповання, які використовуються з метою меліорації оточуючого людини середовища, називають фітомеліоративною системою. Серед ознак класифікації фітомеліоративних систем зазначено:

- приналежність видів рослин до різних екологічних груп за ознакою умов зростання;

- за походженням і ступенем участі людини у контролі функціонування рослинних угруповань;
- за ознакою цільового використання фіто меліоративних систем.

За приналежністю видів рослин до різних екологічних груп за умовами зростання фіто меліоративні системи поділяють на такі типи:

- з переважанням рослин повітряно-водної групм;
- з переважанням напівпогружених і подружених рослин;
- з переважанням плаваючих рослин;
- комбіновані.

За походженням і ступенем участі людини у контролі за функціонуванням рослинних систем поділяють на:

- культурні фітоценози, створені діяльністю людини для отримання первинної продукції;
- штучні рослинні угруповання (штучні вуличні і внутріквартальні насадження зі штучним покриттям між ними);
- спонтанні фітоценози – порушені природні угруповання і угруповання синантропних рослин;
- природні фітоценози.

За особливостями цільового використання фітомеліоративні системи поділяють на:

- спеціальні, які використовують у певному режимі;
- продуційні, які використовуються для виробництва первинної продукції;
- рудеральні зі спонтанними фіто меліоративними функціями [3].

Важливим аспектом функціонування фітомеліоративних систем є їх ефективність. Визначення ефективності здійснюється за такими відносними показниками як: - відношення кількості поглинутих забруднюючих речовин до загальної кількості забруднювачів за певний проміжок часу; - відношення кількості виділених рослинами речовин з меліоративними властивостями до кількості речовин до початку роботи фітомеліоративної системи.

Найбільшою ефективністю відзначаються багатовидові, багатоярусні фітомеліоративні системи деревно-чагарникових насаджень.

Відомо, що за добу через органи дихання людини походить приблизно 15 $м^3$ повітря. Відповідно до середньостатистичних даних за одну хвилину в сільській місцевості людина вдихає до 40 млн. пилинок та до 1 млрд. – у місті. При цьому в дихальних шляхах людини затримується від 13 до 40% домішок, які містяться в повітрі. Як свідчить аналіз даних, 72% завислих речовин повітря осідає на дерева, чагарники та траву. Фільтруюча поверхня дерева перевищує проекцію крони у 375000 разів. Довжина хвої однієї дорослої сосни становить 200 км, і вся ця могутня поверхня фільтрує повітряні потоки. Деревні насадження зменшують запиленість повітря у вегетаційний період на 42%, а у безлистий період – на 37%. Здатність утримувати пил деревних і чагарникових порід є різною і залежить від морфологічних особливостей. Шершава поверхня листя в'яза, а також листя бузини, покриті тонкими ворсинками, затримують значно більше частинок пилу, ніж поверхня листя клена, липи, дуба. На 1 $м^2$ листя тополі осаджується в 1,6 рази більше пилу, ніж на листя в'яза за такий самий період. Одне доросле дерево за вегетаційний період поглинає з повітря від 16 до 38 кг пилу: в'яз – 23, верба – 34, клен – 20-33, тополя – 34, ясен – 27-30, каштан – 16, чагарники: бузок – 1,6, лох – 2, спірея – 0,5, бирючина – 0,3. Один квадратний метр поверхні листя затримує 1,5–10 г пилу, а хвойні породи на одиницю маси хвої затримують у 1,5 рази більше пилу, ніж листяні. Одним деревом з повітря за вегетаційний період поглинається SO_2, г: тополею бальзамічною – 180, ясенем звичайним – 170, каштаном кінським – 100, березою бородавчастою – 90.

Виявлено дуже важливу властивість зелених насаджень – поглинати з атмосфери токсичні для людини газоподібні сполуки – сірковуглець і сірководень.

В середньому міські зелені насадження на площі 1 га можуть за вегетаційний період поглинути з повітря до 1 т шкідливих газів і осадити до 40-60 т пилу.

Проведені дослідження дали змогу дійти висновку, що необхідно переглянути асортимент деревних порід міста, висаджувати рослини з найоптимальнішою стійкістю до газопилових викидів, із газопоглинальними властивостями. Слід розробити наукові основи створення екологічно цінних насаджень санітарно-захисних зон, промислових площадок для кожного підприємства, промислового регіону, що сприятиме оздоровленню мікроклімату і поліпшенню стану атмосферного повітря. У таблиці 1 наведено перелік деревних видів рослин з поліфункціональними властивостями, роль яких у фітомеліоративних системах є особливо цінною.

Враховуючи нинішню територію м. Тернополя у 5852 га розрахункова площа зелених насаджень має складати за нормативами 2340 га (лісопаркова зона в межах території міста) або становити 40% від загальної площі. Відповідно дефіцит зелених насаджень у межах

міста складає на сьогодні 1326 га.

Таблиця 1

Найбільш корисні рослини, що використовуються у саніруючій, рекреаційній і естетичній мелиорации (за Лаптєвим, 1998)

Назва виду	Фітон-цидність	Зниження окисленості атмосфери	Підвищення вмісту негативно заряджених іонів в атмосфері	Сумарна цінність, бал
Бузок звичайний	*	*	*	3
Верба біла	*	*	*	3
Горобина звичайна	*	*	*	3
Дуб звичайний	*	*	*	3
Дуб червоний	*	*	*	3
Модрина сибірська	*	*	*	3
Робінія псевдоакація	*	*	*	3
Сосна звичайна	*	*	*	3
Ялиця сибірська	*	*	*	3
Ялівець козацький	*	*	*	3
Барбарис звичайний	*	*		2
Ялина звичайна	*	*		2
Каштан кінський	*	*		2
Клен гостролистий	*	*		2
Липа серцелиста	*	*		2
Липа широколиста	*	*		2
Туя західна	*	*		2

Екологічно необґрунтоване зменшення зелених насаджень є небезпечним для міських жителів:

- на думку В. П. Кучерявого, оптимальна норма потреб кисню на одну людину складає 400 кг. в рік, стільки ж його продукує 0,2 га зелених насаджень міста [1]. Річна потреба кисню для мешканців Тернополя складає: 217 000 ос. * 400 кг. = 86800000 кг = 86,8 тис. тонн. Для продукування такої кількості кисню необхідно: 217 000 ос. * 0,2 га = *43 400 га = 43,4 тис. гектарів зелених насаджень*. Звичайно, що такі норми кисню лісові насадження продукують разом із приміськими агрокультурними, в теплу пору року. А як бути у холодну пору року, коли дія агроландшафтів мінімізована? Безумовно необхідно збільшувати частку лісових насаджень, у тому числі шпилькових культур.

Окрім того, 1 га лісових насаджень без шкоди для себе поглинає 5 тонн вуглекислого газу, 400 кг. – сірчаного газу, 100 кг. – хлоридів і 25 кг – фторидів та продукує 4 т. кисню [1]. Враховуючи те, що у місті Тернопіль зосереджено 400 га. лісів, то за рік вони поглинають: 2 000 т. вуглекислого газу (при тому, що в атмосферу м. Тернопіль у 2013 році потрапило близько 180 тонн діоксину вуглецю), 160 т. – сірчистого газу, 40 тонн – хлоридів та 10 тонн – фторидів. Таким чином, існуючі зелені насадження міста справляються з асиміляцією основних газових забруднювачів, однак не здатні забезпечити річну потребу кисню для тернополян.

Комплексна зелена зона міста, як система природних та природно-антропогенних складових урболандшафтів, є своєрідним екологічним каркасом планувальної структури міста та виконує рекреаційну, природоохоронну, санітарно-гігієнічну, естетичну, економічну і соціальну функції для створення здорового довкілля і має ієрархічну структуру.

Відповідно встановлених нормативів для міста чисельністю населення у 217 тис. осіб (за методикою Ф.В. Стольберга) загальна площа комплексної зеленої зони міста має складати 8680 га (2340 га – внутрішня лісопаркова зона, 6340 га – зовнішня лісогосподарська зона). Якщо для м. Тернополя радіус зеленої зони взяти за 15 км. (тоді як у Чернівців – 20 км., а у Львові – 30 км.), то в межах цього умовного кола зосереджено близько 5 тис. гектарів лісів. На рисунку 1, у КЗЗМ Тернополя, в радіусі близько 15 км., потрапляє територія 28 сільських рад і міська рада Тернополя. В цю умовну зону входить 54 866,5 га. земель, в тому числі 4 838 га лісів. Слід також зазначити, що КЗЗМ складають не тільки добре заліснені сільські ради, а й ті, які мають показники лісистості менше 5%. Це в котре доводить необхідність збільшення площ зелених насаджень, зокрема лісів, особливо у західному, північно-західному та південно-східному напрямках, які є переважаючими при перенесенні трансрегіональних забруднюючих речовин.

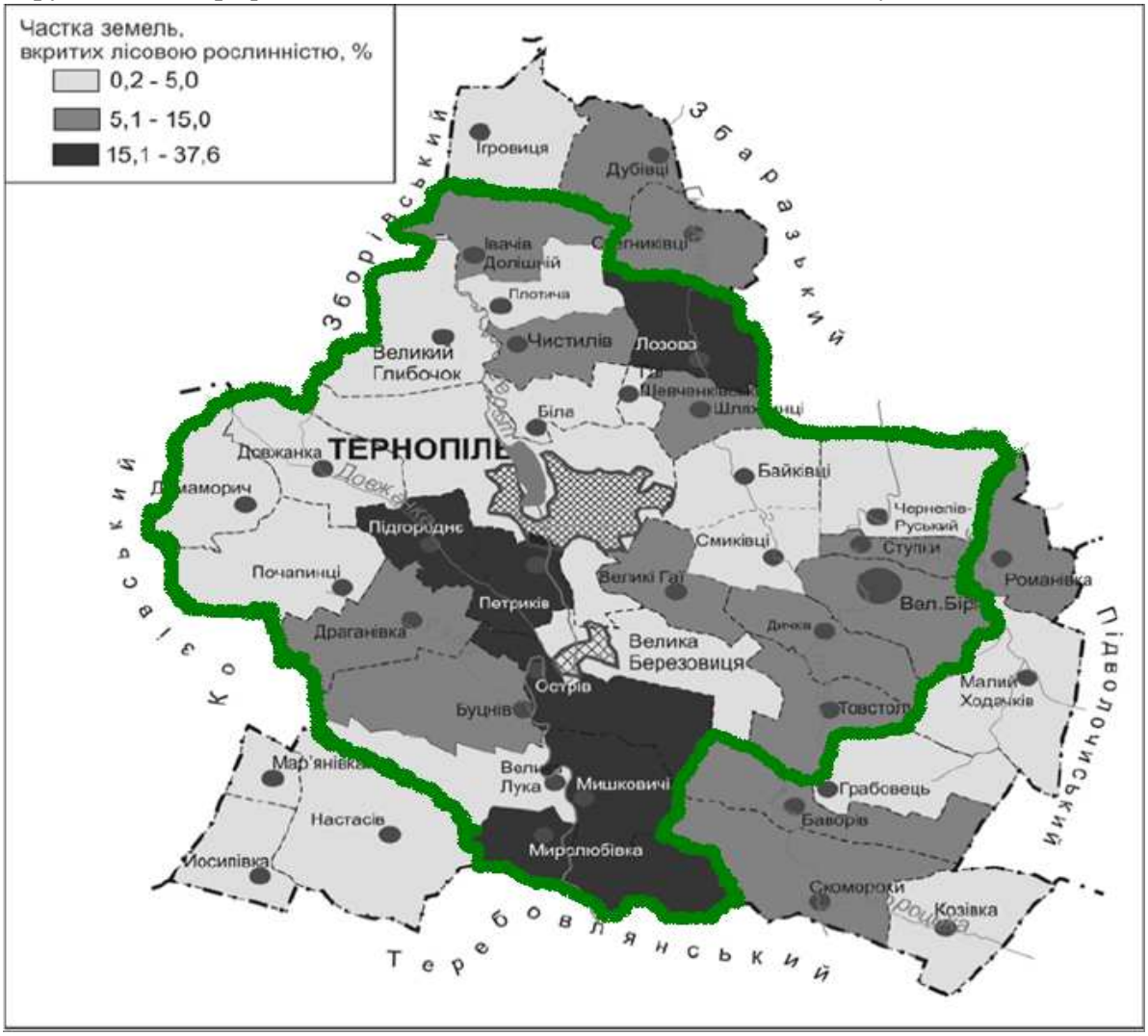

Рис. 1. Межа комплексної зеленої зони міста Тернопіль

Таким чином, вразливими для Тернополя є перенесення забруднюючих речовин з індустріальних центрів Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну, м. Львова та індустріальних центрів Прикарпаття, Південно-Східного Поділля.

Проведений аналіз структури земельних угідь сільських рад Тернопільського району показав значну їх диференціацію і невідповідність науково обґрунтованим нормам. Враховуючи основні засади концепції сталого розвитку розроблено оптимізаційну модель землекористування адміністративного району (табл. 2), який знаходиться у зоні широколистяних лісів із нормативним показником лісистості – 23-40%. Запропонована модель враховує загальносвітові тенденції щодо співвідношення площ угідь під природною рослинністю та антропогенних земельних угідь (60:40). Така структура земельного фонду притаманна ряду розвинутих європейських країн, зокрема Франції та ФРН.

Таблиця 2

Оптимізаційна модель структури землекористування сільських рад Тернопільського району

Сільська рада	Частка орних земель,% (наявна/ ***оптим.***)	Частка забуд. земель,%	Частка земель під лісами,% (наявна/ ***оптим.***)	Частка земель під пас.,сіно. та багат. насадж. (наявна/ ***оптим.)***	Частка природних угідь. ,% (наявна/***оптим.)***
Баворівська	69,5/***43,5***	1,8	6,7/***22,7***	16,3/***26,3***	23/***49***
Байковецька	69,5/***44,5***	2,6	4,7/***24,7***	19,3/ ***24,3***	24/***49***

Білецька	52/***24***	23	2,6/***22,6***	17,4/***25,4***	20/***48***
Буцнівська	73/***43,5***	4,6	5,2/***25,2***	13,3/***22,8***	18,5/***48***
Великоберезовицька	74/***39***	10	3,1/***23,1***	7,9/***22,9***	11/***46***
Великобірківська	52/***35***	2	6,6/***23,6***	31,4/***31,4***	38/***55***
Великогаївська	39/***34,7***	3	6,7/***11***	44/***44***	50,7/***55***
Великоглибочецька	60/***35,7***	7	3,6/***23,6***	22,1/***26,4***	24,7/***49***
Великолуцька	82,5/***47,7***	3,6	2,2/***25***	9/***21***	11,2/***46***
Гаї Шевченківська	64/***38,6***	3,9	3,3/***27,3***	20,3/***21,7***	23,6/***49***
Грабовецька	63,5/***39,5***	1,5	4,8/***26,8***	20,2/***22,2***	25/***49***
Дичківська	66/***39***	5	6,1/***26,1***	15,9/***22,9***	22/***49***
Довжанська	76,5/***43,2***	1	0,7/***19***	13/***28***	13,7/***47***
Домаморицька	59/***40***	4	3,4/***20,4***	27,6/***29,6***	31/***50***
Драганівська	72/***45***	2,6	14/***29***	8/***20***	22/***49***
Дубівецька	38,5/***38,5***	3,8	14/***22***	38/***30***	52/***52***
Ігровецька	68/***42,7***	2,8	1,7/***24,7***	22/***24,3***	23,7/***49***
Івачедолішнівська	64/***39,4***	4,8	6,4/***25,4***	19/***24,6***	25,4/***50***
Йосипівська	85/***46,7***	4,5	0,6/***20,6***	7,1/***25,4***	7,7/***46***
Козівківська	80/***46,5***	3	1/***22***	12,5/***25***	13,5/***47***
Лозівська	41/***35***	5,1	19,4/***25,4***	26,6/***26,6***	46/***52***
Малоходачківська	70/***42,6***	3,2	4,9/***21,9***	16,7/***27,1***	21,6/***49***
Мар'янівська	81,5/***48,7***	2,2	0,2/***20,2***	14/***26,8***	14,2/***47***
Миролюбівська	45/***40,7***	3,8	37,6/***38***	10,1/***14***	47,7/***52***
Мишковицька	60/***31,8***	16	15,5/***33,5***	5,3/***15,5***	20,8/***49***
Настасівська	83/***47,4***	1,6	0,4/***20,4***	11/***26,4***	11,4/***47***
Острівська	60/***40,4***	4,6	16,4/***27***	14/***23***	30,4/***50***
Петриківська	66/***38,5***	11,5	19,8/***34,8***	1,7/***14,2***	21,5/***49***
Підгороднянська	45/***40***	6,3	21/***26***	26/***26***	47/***52***
Почапинська	56/***39***	7,5	1,5/***23,5***	31,5/***26,5***	33/***50***
Романівська	23/***23***	1,8	5,8/***25,8***	60/***40,2***	65,8/***66***
Скоморохівська	61/***39***	3,2	9,6/***29,6***	18,4/***20,4***	28/***50***
Смиковецька	25/***25***	1,3	0,5/***21***	70/***50***	70,5/***71***
Стегниківська	45/***35***	8	8,2/***21,2***	33,8/***30,8***	42/***52***
Ступківська	56/***40***	6	6,2/***24,2***	28,8/***26,8***	35/***51***
Товстолузька	71/***43***	4,1	5,3/***25,3***	14,7/***22,7***	20/***48***
Чернелево-Руська	77/***43***	4,1	1,5/***22,5***	11,5/***24,5***	13/***47***
Чистилівська	76/***43***	7,8	6/***24,5***	8/***23,5***	14/***47***
Шляхтинецька	75,5/***40,5***	10	5,6/***23,6***	5,4/***22,4***	11/***46***

Враховуючи надмірно високу і небезпечну розораність земель Тернопільського району (62%), її необхідно скоротити в середньому на 20-25%. Скорочення орних земель відбуватиметься за рахунок вилучення із орного клину сильноеродованих та малопродуктивних земель, це близько 10 тис. га. (22%) земель. Нами оцінена частка малопродуктивних та високоеродованих земель в межах кожної сільської ради, необхідно лише провести польові обстеження з приводу визначення конкретних меж ареалів цих земель. Водночас частина земель такого типу з крутизною схилу більше 7° рекомендується під заліснення, що сприятиме зростанню лісистості території в середньому на 18,6%. Інша частина вилучених орних земель з крутизною схилів менше 7° підлягатиме залуженню, що дасть можливість довести частку пасовищ і сіножатей у Тернопільському районі до 22%. Адже пасовища, сіножаті та вигони слугують природною кормовою базою розвитку тваринництва в регіоні та виконують земле- та водозахисні функції в межах річкових долин і схилових місцевостей. Проведення таких оптимізаційних заходів сприятиме зростанню частки земель під природними угіддями з 27,5% до 50,2%.

Найвища частка природних угідь, згідно оптимізаційної моделі, спостерігатиметься у Смиківецькій (71%), Романівській (66%), Великогаївській та Великобірківській сільських радах, а найменша – у Шляхтинецькій, Йосипівській, Великолуцькій та Великоберезовицькій адміністративних утвореннях. Висока забезпеченість даних сільських рад природними угіддями в першу чергу зумовлена високою часткою пасовищ, сіножатей та багаторічних насаджень в межах цих територій.

У створеній оптимізаційній моделі запропоновано збільшення частки залісних земель, особливо західної та північно-західної частини Тернопільського району (табл.2).

Зокрема, у Білецькій сільській раді запропоновано збільшити площу лісів на 192 га., у Великоглибочецькій – на 500 га., у Довжанській – на 387 га., у Домаморицькій – на 316 га., у Почапинській – на 147 га. Такі заходи додадуть до КЗЗМ Тернополя близько 1500 га. Лісовкритих площ і посприяють більшому захисту міста від забруднених атмосферних перенесень із західного та північно-західного напрямків. Реалізувати такий підхід потрібно впродовж певного періоду часу, змінивши цільове призначення земель. Це дасть можливість досягти рівня залісненості земель у 15 кілометровій зоні навколо Тернополя близько 13 тис. га., при необхідності 6340 гектарів і придати комплексній зеленій зоні міста якості системності і функціональної ефективності.

Висновки. Проведені дослідження дали змогу дійти висновку, що формування комплексної зеленої зони міста передбачає врахувати окрім площі і структури зелених насаджень ще й фіто меліоративні властивості деревних порід міста, висаджувати рослини з найоптимальнішою стійкістю до газо-пилових викидів, із газопоглинальними властивостями. Варто розробити наукові основи створення екологічно цінних насаджень санітарно-захисних зон, промислових площадок для кожного підприємства, промислової зони міста, що сприятиме оздоровленню мікроклімату і поліпшенню стану атмосферного повітря.

Література:

1. *Кучерявый В.А.* Урбоэкологические основы фитомелиорации / *В.А.Кучерявый.* – М.:НТ "Информация", 1991, Ч. 1. – 357 с., Ч.2. – 288 с.
2. Урбанизація як фактор змін біоценотичного покриву / *Голубець М.А. (ред.).* – Львів: Академічний експрес,1994. – 121 с.
3. Экология города. Учебник. – К.: Либра, 2000. – 464 с.

References:

1. *Kucheryavyj V.A.* Urboekology`chesky`e osnovy fy`tomely`oracy`y` / *V.A.Kucheryavyj.* – M.:NT "Y`nformacy`ya", 1991, Ch. 1. – 357 s., Ch.2. – 288 s.
2. Urbany`zaciya yak faktor zmin biocenoty`chnogo pokry`vu / *Golubecz` M.A. (red.).* – L`viv: Akademichny`j ekspres,1994. – 121 s.
3. Ekology`ya goroda. Uchebny`k. – K.: Ly`bra, 2000. – 464 s.

Резюме:

Ирина Позняк. ФИТОМЕЛЛИОРАЦИОННАЯ РОЛЬ КОМПЛЕКСНОЙ ЗЕЛЕНОЙ ЗОНЫ УРБОЭКОСИСТЕМЫ Г. ТЕРНОПОЛЯ.

Рассмотрено сущность категории "фитомеллиорация", ее основные направления, структуру растительных сообществ и их место у комплексной зеленой зоне города. Раскрыто особенности фитомеллиорационных систем, подходы к их типологии за тремя признаками, оценку их эффективности функционирования. Проанализированы функции растительного покрова в городах, свойства растений, используемых в городских и пригородных насаждениях, за их суммарной ценностью, а также приведен список наиболее ценных фитомеллиоративных видов древесных и кустарниковых растений.

Проведен расчет размеров и границ комплексной зеленой зоны г. Тернополя, степень ее наполненности лесными и лесопарковыми сообществами. Проанализировано структуру земельних угодий в пределах сельских советов комплексной зеленой зоны. Создано оптимизационную модель структуры земельних угодий комплексной зеленой зоны г. Тернополя в пределах сельских советов, проанализировано степень соответствия реальной и оптимальной структуры земельних угодий и предложены ренатурализационные мероприятия.

Ключевые слова: фитомелиорация, урбоэкосистема, фитомелиоративная система, комплексная зеленая зона, оптимизация земельных угодий, ренатурализация.

Summary:

Irina Poznyak. PHYTOMELIORATION ROLE OF INTEGRATED GREEN ZONE URBOEHKOSISTEM TERNOPIL.

The essence of the category " phytomelioration", its main focus, structure of plant communities and their place at the green area of the complex. The features phytomelioration systems approaches to the typology of the three criteria, assessment of their effective functioning. Analyzed the function of vegetation in urban areas, the properties of plants used in urban and peri-urban plantations, their total value, as well as a list of the most valuable phytomelioration species of trees and shrubs.

The calculation of the size and boundaries of the Green Zone complex Ternopil, the degree of fullness of Forestry and aesthetic communities. The structure of land within the village councils integrated green space. Created by the optimization model of the structure of the complex land green space within the city of Ternopil village councils, analyzed the extent to which the real and the optimal structure of land and offered renaturalizathion event.

Keywords: phytomelioration, urban ecosystems, phyto-reclamation system, a comprehensive green area, optimization of land, renaturalisation.

Рецензент: проф. Царик Л.П. *Надійшла 19.11.2015р.*

РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНА ПРИРОДИ

УДК 911.3:332.2 (477.82)

Ніна ТАРАСЮК, Олександра НИЧАЯ

ГЕОГРАФІЧНА ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ВИКОРИСТАННЯ ЗАБУДОВАНИХ ЗЕМЕЛЬ ТЕРИТОРІЇ ПОЛІССЯ (НА ПРИКЛАДІ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті представлено результати оцінки особливостей сучасного використання забудованих земель для території Полісся Волинської області. В результаті аналізу структури земельного фонду Волині, виділяємо клас антропогенних ландшафтів забудовані землі, тобто, власне, селитебні ландшафти.

В результаті аналізу картосхем різних часових періодів для території с. Згорани, яке знаходиться в межах КД-1, досліджено зміну не тільки площі селитебного ландшафту, але й зміну його рисунка протягом століття. З метою оцінки сучасного стану використання територій населених пунктів визначено частку земель селитебно-житлової забудови в загальній площі забудованих територій. За результатами дослідження складено картосхеми, діаграми. Обґрунтовано основні напрями геоекологічної реабілітації селитебних ландшафтів для потреб регіонального розвитку.

Ключові слова: *забудовані землі, землекористування, рисунок ландшафту, селитебно-забудовані землі, селитебно-житлова, селитебно-рекреаційна забудова та селитебно-транспортна, селитебний ландшафт, цифрова векторна модель.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Земельний фонд, будь якого регіону є його основним багатством, що є не лише територіальним базисом для ведення господарської діяльності, але й просторовим середовищем, яке забезпечує населення територією проживання та обслуговування. В результаті тривалого природокористування відбувається значна трансформація природних ландшафтів та збільшення частки природно-антропогенних та антропогенних комплексів, тому вивчення й аналіз цих змін є важливою складовою регіонального розвитку.

Територія дослідження характеризується значним ландшафтним різноманіттям. В сучасному рисунку ландшафтної будови дзеркально відображено не лише взаємодію природних чинників, але і особливості видів і напрямів природокористування. Полісся – край лісів, боліт, озер та річок тому і поширення земель забудови характеризується прив'язкою до підвищених форм рельєфу. Але впродовж тривалого історичного періоду характер забудови зазнає змін, які обумовлені іншими чинниками, наприклад розвитком мережі транспортної сітки і т.п. Зміна конфігурації рисунку заселених територій має свою природу і, безумовно, суттєво впливає на особливості розвитку сучасної господарської інфраструктури. Тому, вивчення просторово-часових змін поширення забудови в межах Полісся є важливою складовою комплексної оцінки території та перспектив територіального розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Регіональні особливості землекористування та використання земельних ресурсів проаналізовано у роботах дослідників в різних напрямах та галузях знань, для прикладу, у землеустрої та економіці природокористування – Д. С. Добряк (2001), Л. Я. Новаковський (2000, 2001), А.Я. Сохнич (2001), М.Г. Ступень (2006), А. М. Третяк (1994), у географії – Г.Д. Гоцуляк (1991), К.В. Дарчук (2011), М.Д. Заячук (2005), В.М. Руденко (1999), П.О. Сухий (2007, 2011) [2; 9].

Слід зазначити, що вивчення земельних угідь Волинської області стало об'єктом дослідження багатьох науковців. Аналіз структури сільськогосподарських угідь, видів природокористування приведено в роботах Т.С. Павловської (2014), Р.М. Панаса (2011), А.М. Шворак (2001) [8; 10; 12].

Використання сучасних ГІС-технологій відкриває нові перспективи для дослідження та спостереження за навколишнім природним середовищем та, зокрема, за структурою землекористування. Можливості використання таких технологій, широко представлені в наукових виданнях періодичними та електронними ресурсами [6; 14].

Встановлено, що площа забудованих земель збільшується. Але питання впливу їх на сучасну ландшафтну структуру Полісся залишається мало вивченим. Тому, вважаємо за необхідне проаналізувати сучасний стан поширення забудованих земель Полісся та визначити основні напрямки геоекологічної реабілітації селитебних ландшафтів регіону.

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті є аналіз структури забудованих земельних угідь Поліської частини Волинської області для вирішення завдань раціонального

землекористування та геоекологічної реабілітації досліджуваної території.

Поставлена мета зумовлює вирішення наступних завдань: вивчити структуру земельних угідь; розробити класифікацію селитебно-забудованих ландшафтів; охарактеризувати селитебно-забудовані землі Полісся; дослідити особливості компонентної структури селитебно-забудованих земель на ключових ділянках; проаналізувати динаміку площі та рисунка селитебного ландшафту Полісся; дати оцінку сучасного стану селитебно-житлової забудови на території дослідження.

Матеріали й методи дослідження. Інформаційною базою дослідження є форми 6-зем Головного управління статистики Держземагенства у Волинській області, картографічні джерела (1973-1989 рр. – комплект топографічних карт генерального штабу (28 шт.), 1:100 000; 1925-1933рр. – Wojsrjwy Instytut Geograficzny, Warszawa 1: 100 000; 1910 р. – K. u. K. Militärgeographisches Institut, Wiedeń 1:75 000), інтернет-ресурси [1; 13].

За допомогою комп'ютерних програм MapInfo Professional 11.0.3, Google Earth та CorelDRAW X5 створено картосхеми та цифрову векторну модель динаміки забудови селитебних земель. В ході роботи, крім методу картографічного моделювання, також використовуємо метод ключових ділянок (метод ключів), порівняльно-географічний, математичний, статистичний, графічний, метод аналізу та синтезу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. За даними головного управління Держкомзему у Волинській області земельний фонд станом на 01.01.2015 р. становить 2014,4 тис. га [1]. У структурі землекористування Волині провідне місце належить сільськогосподарським угіддям – 53,6%, на другому місці – ліси та інші лісовкриті площі (34,6 %), третю позицію займають відкриті заболочені землі (5,8 %), території під водою – 2,3% та відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом – 0,7%, а забудовані землі займають 3 % території області.(рис. 1).

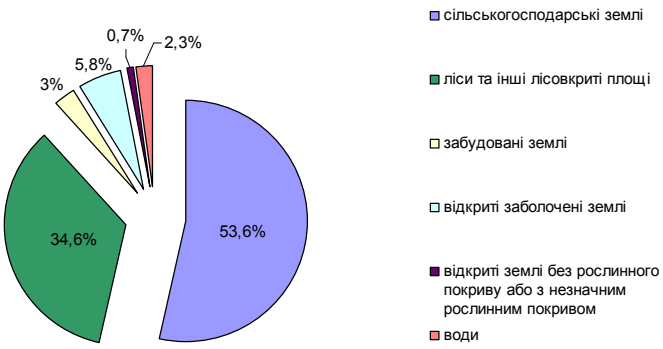

Рис. 1. Структура земельного фонду Волинської області по основних видах угідь та функціональному використанню (станом на 01.01.2015 р.)

Земельний фонд виступає не тільки засобом виробництва, але розглядається як просторовий базис життєдіяльності людини, який включає такий клас антропогенних ландшафтів як забудовані землі. Забудованими землями називають ті, на яких розташовані будівлі, споруди, подвір'я, вулиці, площі і характеризується як селитебні ландшафти. У структурі землекористування – це один з найскладніших та інтенсивно зростаючих класів антропогенних ландшафтів.

Як результат опрацювання теоретико-методологічних основ антропогенного ландшафтознавства (Ф.М.Мильков (1973), Г.І. Денисик (1998), В.Л. Казаков, Ю.Г. Тютюнник (1991)) [3; 4; 7; 11], класифікації згідно форми 6-зем та оцінки стану земельних угідь в межах району дослідження обґрунтовано функціональну типологію селитебно-забудованих ландшафтів (рис. 2).

Забудовані землі Волинської області (60,7 тис. га), як і всі інші категорії земельного фонду, характеризуються нерівномірністю розподілу. Разом з тим спостерігаємо суттєві територіальні відмінності у структурі розподілу та розміщення земельних угідь в межах адміністративних районів та сільських рад, що значною мірою обумовлюються природними умовами (кліматом, рельєфом, водними, лісовими, корисними копалинами). Так, на території Волині чітко виділяються дві області ландшафтів – поліська та лісостепова [5]. Проте, вплив природно-географічних чинників не можна вважати цілком вирішальним у формуванні сучасної структури землекористування. Соціально-економічні, історичні особливості заселення території, види природокористування, транспортну забезпеченість також відносимо до важливих факторів формування структури забудованих земель.

Вивчення територіальної диференціації забудованості проводимо на адміністративному мікрорівні (міські, селищні та сільські ради). На території Волинської області виділено шість ключових ділянок (КД): три – в межах Полісся та три – в межах Волинської височини.

Рис. 2. Селитебно-забудовані ландшафти

Згідно схеми фізико-географічного районування (О. М. Маринич, 2003) межа між фізико-географічними краями (Поліссям та Волинською височиною) проходить по трасі Н-22

Устилуг–Володимир–Волинськ–Луцьк–Рівне [5]. Для потреб практики використання результатів дослідження дозволимо прив'язку природних меж до меж адміністративних районів. Територію Володимир-Волинського, Локачинського та Луцького районів ми повністю розглядаємо в межах Волинської височини з притаманними для цього регіону домінуючими видами природокористування.

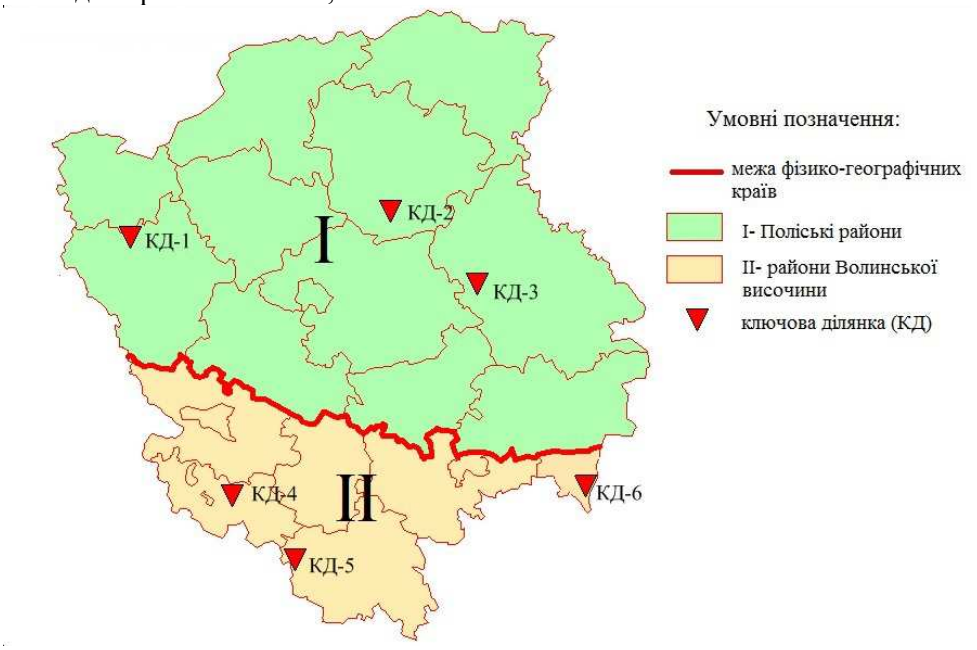

Рис. 3. Волинська область. Ключові ділянки (КД).

В межах області виділено ключові ділянки (рис. 3). Для характеристики та аналізу забудованих земель Полісся нами опрацьовано дані по території Любомльського та Камінь-Каширського районів – ключові ділянки 1 та 2 (КД-1, КД- 2).

За даними структури зелених угідь визначено показник забудованих земель. Середнє значення цього показника для Любомльського району (КД-1) становить 2,3%, а для Камінь-Каширського (КД-2) – 2,1%. До найбільш забудованих територій належать міста Любомль та Камінь-Каширськ (відповідно 23,6% та 7,8%). Серед територіальних громад найбільш забудована територія Нуйнівської с/р (4,7%) Камінь-Каширського району та Вишнівської с/р (4,1%) Любомльського району. Висока частка забудованості в межах Бірківської с/р (3,5%) (Любомльський р-н) та Видертської і Сошичненської с/р (по 3,7%), Личинівської і Раково-Ліської (по 3,1%) (Камінь-Каширський р-н). До територій з найнижчою часткою забудови належать Полапівська с/р (0,8%), Ладинська с/р (0,9%), Почапівська с/р (1,0%) (Любомльський р/н), а також Воєгащанська (0,9%), Верхівська, Добренська та Заліська (по 1,0 %) сільські ради (Камінь-Каширський р/н) (рис. 4).

Сільські ради з найбільшими показниками селитебно-дорожніх ландшафтів – це території в структурі угідь яких переважає частка транспортної інфраструктури. Серед таких – Хворостівська, Підгородненська, Машівська, Бірківська, Вишнівська, Римачівська та Рівненська сільські ради у Любомльському районі, де проходить міжнародний транспортний коридор – автомагістраль Е-373 Київ–Ковель–Варшава). У Камінь-Каширському районі –Сошичненська с/р, Личинівська с/р, Нуйнівська с/р, Раково-Ліська с/р та Камінь-Каширська м/р у Камінь-Каширському районі – по території яких проходить залізнична колія обласного значення Ковель–Камінь-Каширськ та автомагістральна дорога Т-0311 Ковель–Камінь–Каширськ–Любешів.

Для забудованих земель, як одного з типів антропогенних ландшафтів властива власна сформована структура. Загалом, території ключових ділянок характеризуються низьким показником забудованості – 1,29% (КД-1) та 1,20% (КД-2) (табл. 1), це пояснюється впливом природно-географічних чинників – значною лісистістю, заболоченістю території.

Характеризуючи структуру забудованих земель КД-1, відмічаємо, що найбільшу площу займають території зайняті об'єктами транспорту та зв'язку – 55,4 га, на другій позиції землі рекреаційного використання – 29,0 га та території під громадської забудовою – 23,9 га (табл. 2). Найменшу площу займають відкриті кар'єри, які не експлуатуються –1 га.

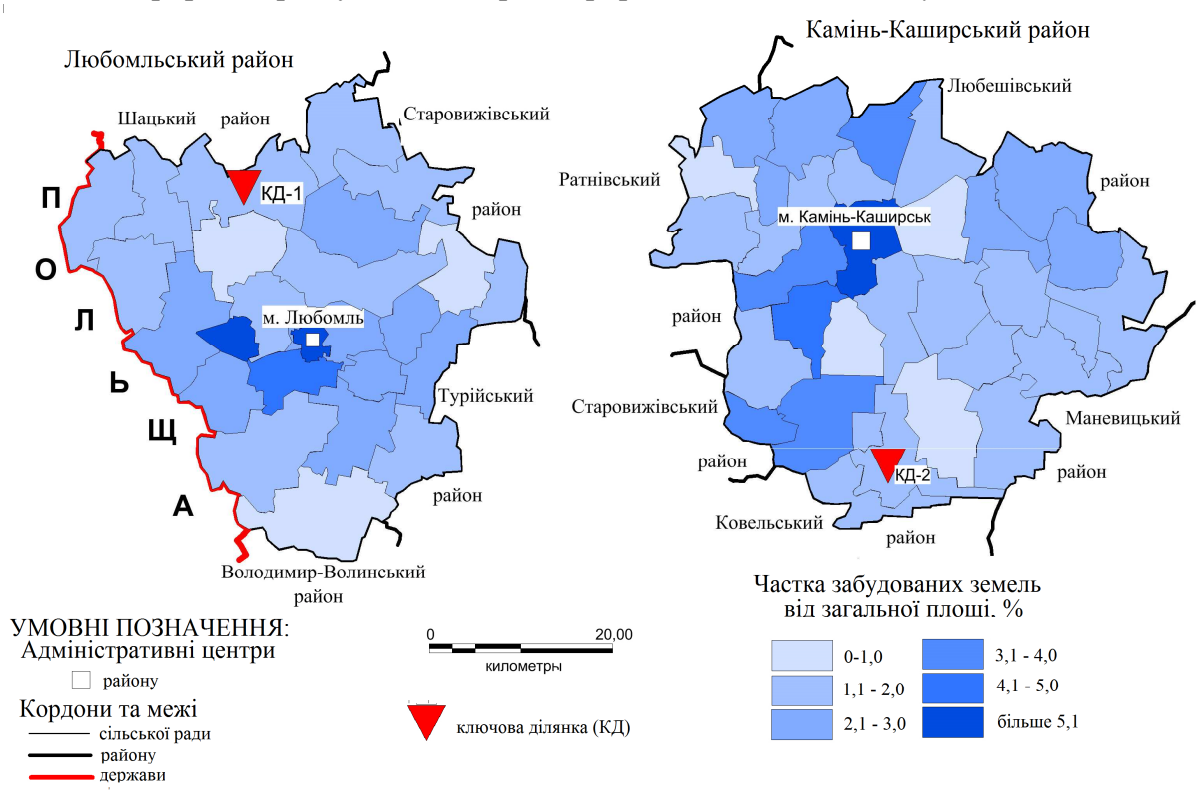

Рис. 4. Забудованість території Полісся

Структура забудованих земель в межах КД-2 характеризується збільшенням площі селитебно-рекреаційної забудови (зелені насадження загального використання – 9 га та землі вулиць, набережних, площ – 36 га), та територій з транспортною інфраструктурою (25,51 га), а селитебно-житлова забудова займає лише 12,0 га.

Таблиця 1

Показники характеристики забудованості для території Полісся

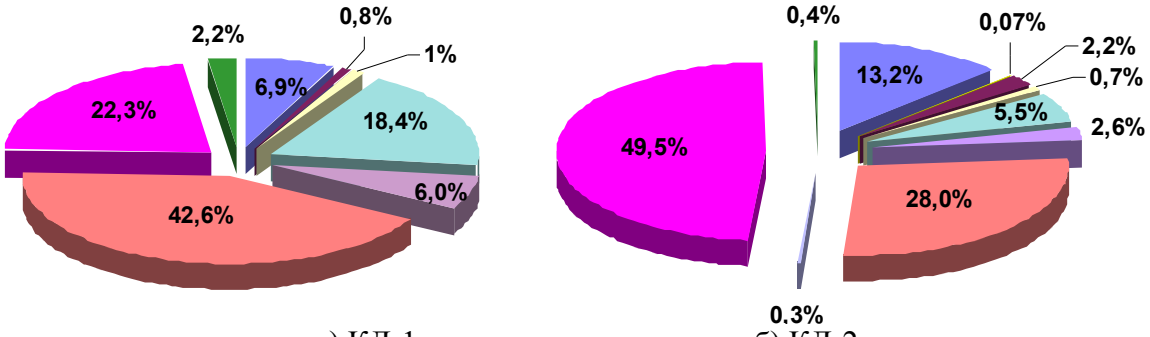
Адміністративна одиниця	Усього земель	Забудованість території		Селитебно-житлова забудова	
	га	га	%	га	%
Волинська область	2014400	60700,0	3	11600,0	19,1
Любомльський район	148865,0	3429,5	2,3	783,78	22,9
Ключова точка № 1 (Згоранська с/р)	10179,70	130,16	1,29	9,0	6,91
Камінь-Каширський район	174917,0	3734,71	2,1	621,99	16,7
Ключова точка № 2 (Карасинська с/р)	7570,0	91,0	1,20	12,0	13,19

Таблиця № 2

Структура забудованих земель Полісся

Забудовані землі		КД-1		КД-2	
		га	%	га	%
із них землі під	житловою забудовою	9,0	6,91	12,0	13,19
	промисловими об'єктами	-	-	0,07	0,08
	відкритими розробками, кар'єрами шахтами та відповідними спорудами	1,0	0,77	2,0	2,20
	комерційною забудовою	1,26	0,97	0,7	0,77
	громадською забудовою	23,9	18,36	5,0	5,49
	змішаного використання	7,8	5,99	2,42	2,46
	транспортною забудовою та зв'язку	55,4	24,43	25,51	28,03
	технічною інфраструктурою	-	-	0,30	0,33
	рекреаційного використання	29,0	22,3	43,0	45,5
	кладовища	2,8	2,2	1	0,4
усього		130,16	1,29	91,0	1,20
Загальна площа земель		10179,7		7570,0	

На діаграмі (рис. 4) відображено частку земель під об'єктами рекреаційної та транспортної забудови становить відповідно 49,5% (КД-2) та 42,6,9% (КД-1), наступними є землі громадської забудови –18,4% (КД-1) та житлової –13,2% (КД-2). Найменшу частку займають об'єкти промислової забудови – 0,07% та технічної інфраструктури – 0,3% (Рис. 5).

а) КД-1 б) КД-2

Рис. 5. Забудовані землі в межах ключових ділянок: *-під житловою забудовою, - під відкритими кар'єрами які експлуатуються, - під громадською забудовою, - під транспортною забудовою, - під рекреаційною забудовою, - під промисловою забудовою, - під комерційною забудовою, - землі змішаного використання, - під технічною інфраструктурою, - під кладовищами*

Аналіз карт різного часового зрізу дає підстави стверджувати, що на сучасному етапі розвитку регіону активно продовжується селитебне будівництво. На прикладі території с. Згорани, яке знаходиться в межах КД-1, встановлено зміну не тільки площі селитебного ландшафту, але й зміну меж його рисунка протягом століття (рис. 6.).

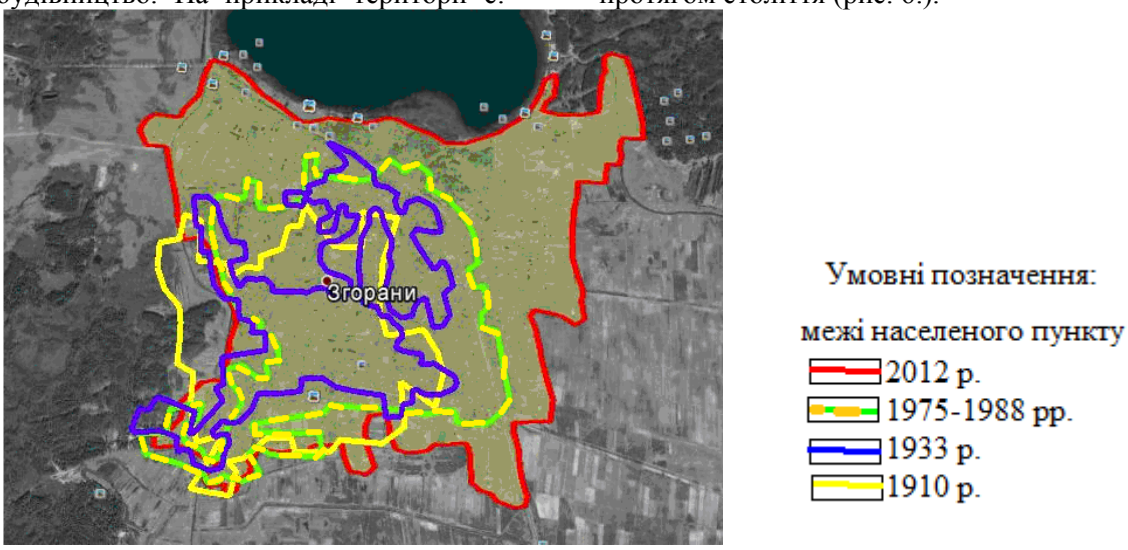

Рис. 6. Цифрова векторна модель динаміки селитебної забудови с. Згорани.

Активний розвиток транспортної інфраструктури, рекреаційного та туристичного природокористування, що, безперечно, пов'язано з природними умовами території, зумовлює зміну рисунка селитебного ландшафту, який набуває рис кільцевої форми.

Ділянки під житловою забудовою посідають провідні місця в структурі забудованих земель. Частку земель селитебно-житлової забудови в загальній площі забудованих територій відображено на картосхемах (рис. 7).

Низька частка житлової забудови (10,0 %) відмічається у Любомльському районі з мінімальними показниками у Ладинській с/р (6,5%) та Згоранській с/р (6,9%). В межах Камінь-Каширського району – у Нуйнівській (6,1%) та Тобольській (6,9%) сільських радах. Найбільша частка земель під житловою забудовою – Заболотської (47,8%) Головенської – (34,2%), Гущанської (33,7%) сільських радах і лише одна у Камінь-Каширському – Черченська с/р (30,7%).

Паказник житлової забудови невисокий КД-1 – 9,0 га або ж 6,91 % та КД-2 – 12,0 га і відповідно 13,9%. Очевидно, що це зумовлено особливостями розвитку транспортної інфраструктури та віддаленістю від населених пунктів обласного підпорядкування.

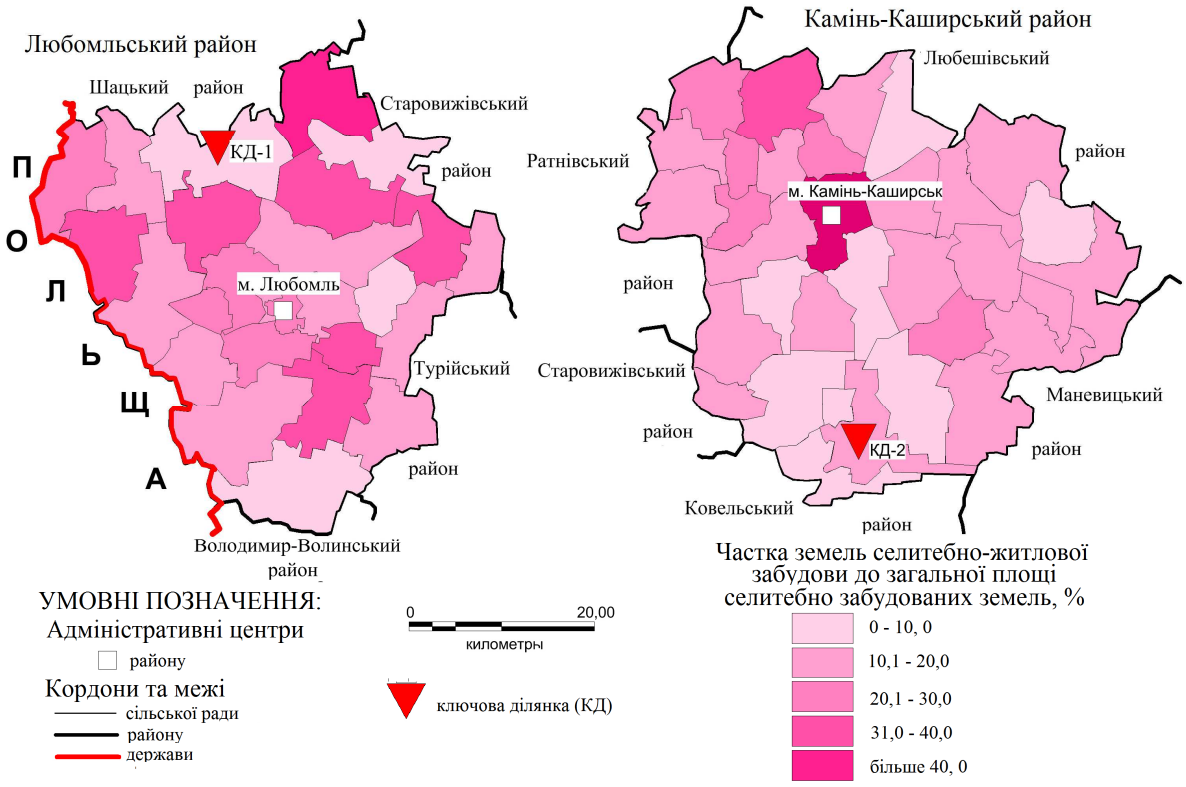

Рис.7. Селитебно-житлова забудова території Полісся

Також, варто відмітити, що багатоповерхова забудова на території Полісся Волинської області властива лише для міських селитебних ландшафтів (або урболандшафтів).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати географічного аналізу компонентної структури забудованих земель для території Полісся Волинської області дають підстави стверджувати, що в межах досліджуваної території, під зазначеною категорією земель відведено 1,29% – КД-1, та 1,20% – КД-2, що є більш ніж на половину нижчим від середнього показника по області (3%). При цьому домінують землі транспортної, рекреаційної та житлової забудови. Отже, сучасна ландшафтна структура та рисунок селитебного ландшафту Полісся Волинської області визначає напрями та перспективи розвитку регіону з позицій рекреаційно-туристичної діяльності.

Саме забудовані землі є одними з найбільш інтенсивно зростаючих видів антропогенних ландшафтів з найскладнішою структурою природокористування. Тому, подальші дослідження з урахуванням аналізу динаміки зміни площ забудованих земель та особливостей планувальної структури населених пунктів з використанням сучасних технічних можливостей є одним з пріоритетних напрямів для забезпечення геоекологічної реабілітації селитебних ландшафтів для потреб регіонального розвитку.

Література:

1. Головне управління Держгеокадастру у Волинській області. [Електронній ресурс]. – Режим доступу: http://zem.voladm.gov.ua/index.php
2. *Дарчук К. В.* Сучасний стан використання забудованих земель Івано-Франківської області / *К. В. Дарчук*. – Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наукових праць. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. Вип. 696: Географія. – 86-91.
3. *Денисик Г. І.* Антропогенні ландшафти Правобережної України / *Г. І. Денисик*. – Вінниця: Арбат, 1998. – 289 с.
4. *Казаков В. Л.* Антропогенні ландшафти Кривбасу / *В. Л. Казаков* // Проблеми ландшафтного різноманіття України: Зб. Наук. Праць. – К., 2000.
5. *Маринич О. М.* Удосконалена схема фізико-географічного районування України / *О. М. Маринич, Г. О. Пархоменко, О.М. Петренко, П. Г. Тищенко* // Український географічний журнал. – 2003, – № 1. – С. 16-20.
6. *Мальчикова Д. С.* Використання ГІС/ДЗЗ-технологій для вивчення територіальної структури землекористування регіону / *Д. С. Мальчикова* // Періодичне видання. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. – 2010. – № 12. – С. 123-128.
7. *Мильков Ф. Н.* Человек и ландшафты. / *Ф.Н.Мильков* – М.: Мысль, 1973. – 224 с.
8. *Павловська Т. С.* Структура земельних угідь в ландшафтно-екологічній організації території Волинської області / *Т. С. Павловська* // Геополітика и экогеодинамика регионов. Научный журнал. – Симферополь, 2014. – Т. 10, Вып. 2. – С. 697-704.
9. *Сухий П. О.* Особливості сучасного розподілу та використання земель сільськогосподарського призначення в областях

Західної України. / *П. О. Сухий* // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. – Серія : географія. – №2. – Тернопіль, 2007. – С. 84-90.
10. *Тарасюк Н. А.* Дослідження селитебних ландшафтів для оптимізації районного планування Волині та потреб сталого розвитку регіону / *Н. А. Тарасюк, О. О. Ничая* // Актуальні проблеми країнознавчої науки: матеріали ІІ міжнар. наук.-практ. інтернет-конференція (м. Луцьк, 14-15 травня 2015 р.) / за ред. *В. Й. Лажніка*. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. С. 42-44.
11. *Тютюнник Ю. Г.* Идентификация, структура и классификация ландшафтов урбанизированных территорий / *Ю.Г.Тютюнник* // География и природные ресурсы, 1991. – N3. – С.22-32.
12. *Шворак А. В.* Особливості землевпорядкування території сільської (селищної) ради / *А.В.Шворак* // Землевпорядкування. – 2001. – № 4. – С. 25-28.
13. Google Планета Земля. [Електронній ресурс]. – Режим доступу: www.google.com.ua/intl/ru/earth/
14. *Tarasiuk N.* GIS of regional geography in the study of present landscapes/ *N. Tarasiuk, O. Nychaia*// Materiały konferencyjne GIS DZIŚ (Kraków, 17 – 18 listopada 2014) – Krakow : Studenckie Koło Naukowe Geografów, Instytut Geografii Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN, 2014 – S. 73-75.

References:

1. Holovne upravlinnya Derzhheokadastru u Volyns'kiy oblasti. [Elektronniy resurs]. – Rezhym dostupu: http://zem.voladm.gov.ua/index.php
2. *Darchuk K. V.* Suchasnyy stan vykorystannya zabudovanykh zemel' Ivano-Frankivs'koyi oblasti / *K. V. Darchuk*. – Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu : Zbirnyk naukovykh prats'. – Chernivtsi : Chernivets'kyy nats. un-t, 2011. Vyp. 696 : Heohrafiya. – 86-91.
3. *Denysyk H. I.* Antropohenni landshafty Pravoberezhnoyi Ukrayiny / *H. I. Denysyk*. – Vinnytsya: Arbat, 1998. – 289 s.
4. *Kazakov V. L.* Antropohenni landshafty Kryvbasu / *V. L. Kazakov* // Problemy landshaftnoho riznomanittya Ukrayiny: Zb. Nauk. Prats'. – K., 2000.
5. *Marynych O. M.* Udoskonalena skhema fizyko-heohrafichnoho rayonuvannya Ukrayiny / *O. M. Marynych, H. O. Parkhomenko, O. M. Petrenko, P. H. Tyshchenko* // Ukrayins'kyy heohrafichnyy zhurnal. – 2003, – № 1. – S. 16-20.
6. *Mal'chykova D. S.* Vykorystannya HIS/DZZ-tekhnolohiy dlya vyvchennya terytorial'noyi struktury zemlekorystuvannya rehionu / *D. S. Mal'chykova* // Periodychne vydannya. Problemy bezperervnoyi heohrafichnoyi osvity i kartohrafiyi. – 2010. – № 12. – S. 123-128.
7. *Myl'kov F. N.* Chelovek y landshafty. – M.: Mysl', 1973. – 224 s.
8. *Pavlovs'ka T. S.* Struktura zemel'nykh uhid' v landshaftno-ekolohichniy orhanizatsiyi terytoriyi Volyns'koyi oblasti / *T. S. Pavlovs'ka* // Heopolityka y эkoheodynamyka rehyonov. Nauchnыy zhurnal. – Symferopol', 2014. – T. 10, Vыp. 2. – S. 697-70
9. *Sukhyy P. O.* Osoblyvosti suchasnoho rozpodilu ta vykorystannya zemel' sil's'kohospodars'koho pryznachennya v oblastyakh Zakhidnoyi Ukrayiny. / *P. O. Sukhyy* // Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho peduniversytetu. – Seriya : heohrafiya. – № 2. – Ternopil', 2007. – S. 84-90.
10. *Tarasyuk N. A.* Doslidzhennya selytebnykh landshaftiv dlya optymizatsiyi rayonnoho planuvannya Volyni ta potreb staloho rozvytku rehionu / *N. A. Tarasyuk, O. O. Nychaya* // Aktual'ni problemy krayinoznavchoyi nauky: materialy II mizhnar. nauk.-prakt. internet-konferentsiya (m. Luts'k, 14-15 travnya 2015 r.) / za red. V. Y. Lazhnika. – Luts'k : Vezha-Druk, 2015. S. 42-44.
11. *Tyutyunnyk Yu.* H. Ydentyfykatsyya, struktura y klassyfykatsyya landshaftov urbanyzyrovannykh terrytoryy // Heohrafyya y pryrodnye resursy, 1991. – N3. – S.22-32.
12. *Shvorak A. V.* Osoblyvosti zemlevporyadkuvannya terytoriyi sil's'koyi (selyshchnoyi) rady // Zemlevporyadkuvannya. – 2001. – № 4. – S. 25-28.
13. Google Planeta Zemlya. [Elektronniy resurs]. – Rezhym dostupu: www.google.com.ua/intl/ru/earth/
14. *Tarasiuk N.* GIS of regional geography in the study of present landscapes/ *N. Tarasiuk, O. Nychaia*// Materiały konferencyjne GIS DZIŚ (Kraków, 17 – 18 listopada 2014) – Krakow : Studenckie Koło Naukowe Geografów, Instytut Geografii Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN, 2014 – S. 73-75.

Резюме:

Тарасюк Н. А., Ничая А. А. ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗАСТРОЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ ТЕРРИТОРИИ ПОЛЕСЬЯ (НА ПРИМЕРЕ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ).

В статье отображены результаты оценки особенностей современного использования застроенных земель для территории Полесья Волынской области. Среди анализированных структур земельного фонда Волыни, выделяем класс антропогенных ландшафтов – застроенные земли, то есть, собственно, селитебные ландшафты.

Селитебно-застроенные ландшафты в структуре землепользования – один из сложнейших и интенсивно растущих классов антропогенных ландшафтов. Как результат обработки теоретико-методологических основ антропогенного ландшафтоведения и состояния земельных угодий в пределах района исследования обоснована функциональная типология селитебно-застроенных ландшафтов. Современное состояние структуры земельных угодий рассматривается на административном микроуровне (сельские, поселковые, городские советы). Характеризуя застроенные земли Полесья обработано данные по территории Любомльського и Каминь-Каширського районов, с выделенными ключевыми участками КУ-1 и КУ-2. Установлена часть застроенных земель в структуре земельных угодий: КУ-1 – 1,29 % и 1,20 % – КУ-2. Отмечаем доминирование земель селитебно-транспортной, селитебно-рекреационной и селитебно-жилищной застройки.

В результате анализа картосхем разных часовых периодов для территории с. Згораны, находящегося в пределах КУ-1, исследовано изменение не только площади селитебного ландшафта, но и изменение его рисунка в течении столетия. С целью оценки современного состояния использованных территорий населенных пунктов определено часть земель селитебно-житловой застройки в общей площади застроенных территорий. По результатам исследования составлены картосхемы, диаграммы, цифровая векторная модель. Обосновано основные направления геоэкологической реабилитации селитебных ландшафтов.

Ключевые слова: застроенные земли, землепользования, рисунок ландшафта, селитебно-забудовані земли, селитебно-жилищная, селитебно-рекреационная и селитебно-транспортная застройка, селитебний ландшафт, цифровая векторная модель.

Summary:

Tarasiuk N. A., Nychaia O. O. THE GEOGRAPHICAL ASSESSMENT OF THE CURRENT CONDITION OF THE BUILT-UP LAND USE IN THE TERRITORY OF POLISSIA (VOLYN REGION).

The paper displays the results of the assessment of special aspects of the current condition of the built-up land use for the territory of Polissia in Volyn region. As follows from the analysis of Volyn's land resource structure, we have marked out a class of anthropogenic landscapes as built-up lands, so, basically, lands intended for building.

Lands intended for building and built-up landscapes are some of the most complex and intensively rising anthropogenic landscapes in the structure of the land use. As a result of processing theoretically methodological fundamentals of anthropogenic landscape study, and the assessment of the condition of lands within the research area, a functional typology of lands intended for building has been established. The analysis of the current condition of lands is represented at the administrative micro-level (village, town, city councils). To define built-up lands of Polissia, we have processed the information within the territory of Liubomylskyi and Kamin-Kashyrskyi districts where the key localities were marked. The part of built-up lands within the land structure was determined. In this case, lands intended for building and the development of transportation, recreational and residential system, are predominant.

As follows from the analysis of map charts illustrating the territory of village Zhorany (which is within the key locality 1) in different periods of time, not only the change of the land intended for building was analyzed, but the change of its pattern during the century. In order to assess the current condition of usage of inhabited localities, the part of the land intended for building and residence was determined within the total area of built-up areas. Based on the research findings, map charts and diagrams are generated. The major lines of geo-ecological rehabilitation of lands allotted for settlement for regional development needs were established.

Key words: built-up lands, land use, lands intended for building.

Рецензент: проф. Ковальчук І.П. *Надійшла 01.11.2015р.*

УДК 911.3:332.2

Олена БАКАЛО

СТРУКТУРА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ СІЛЬСЬКИХ РАД В БАСЕЙНІ РІЧКИ ДЖУРИН

У даній статті подано коротку характеристику особливостей природи басейну річки Джурин - лівої притоки Дністра, яка протікає територією сільських рад Чортківського і Заліщицького адміністративних районів Тернопільської області. В межах річкового басейну проаналізовано загальний стан природокористування за структурою збалансованості землекористування та екологічним станом прирічкових ландшафтів.

Ключові слова: басейн річки**,** річкова долина, стан природокористування, збалансованість землекористування, прирічкові ландшафти.

Актуальність проведених досліджень. Соціально-еколого-економічний розвиток України на сучасному етапі характеризується збільшенням антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище та його компоненти. Стан природокористування в межах річкових долин виступає індикатором збалансованого розвитку території, оскільки тут поєднуються економічні, соціальні і екологічні інтереси місцевих громад. Власне на локальному рівні найчіткіше проявляється ступінь узгодженості і реалізованості національних і регіональних програм розвитку. Зазначений аналіз торкається проблеми комплексного використання й охорони ресурсів малих річок, оскільки вони є найбільш чутливими до господарського впливу людини. В їх межах формуються ресурси, гідрологічний і гідрохімічний режими та якість води середніх і великих рік, які сукупно є основним джерелом прісної води в Україні. Малі річки, в тому числі і річка Джурин, найтісніше пов'язані зі своїм водозбором, і будь-які негативні процеси, які відбуваються у басейні, значною мірою відображаються на стані ландшафтів річкових долин, тому їх дослідження є важливим кроком у розв'язанні конфлікту господарської діяльності людини і природи. Для оптимального функціонування малих річок організація господарської діяльності в басейнах повинна бути еквівалентною за обсягом з їх природним потенціалом, тому вагоме значення для стабілізації екологічного стану басейну річкових систем має вивчення структури землекористування території, загального стану прирічкових ландшафтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи наукові дослідження з даної тематики, слід зазначити, що проблемам раціонального використання та охорони земель при-

свячено роботи економістів-землевпорядників Булигіна Ю.С., Добряка Д.С., Канаша О.П., Горлачука В.В., Мартина А.Г., Кривова В.М., Новаковського Л.Я., Сохнича А.Я., Дорош О.С., Третяка А.М. та інших, трансформаційні процеси у землекористуванні річкових басейнів досліджували Данилишин Б.М., Хвесик М.А., Ковальчук І.П., Петровська М.А., Денисик Г.І., Євсюков Т.О. Царик Л.П. та інші вчені. Екологічними проблемами водних екосистем, які загострились в останні десятиріччя, займались такі вчені, як: Дорогунцов С.І., Хвесик М.А., Стойко С.М., Мольчак Я.О., Фільчагов Л.П., Поліщук В.В., Паламарчук М.Н., Ревера О.З., Мариняк Я.О., Мережко О.І., Хімко Р.В., Головинський І.Л, Мисковець І.О., Сидорук Б.О., Царика П.Л., Вітенко І.М.

Мета та завдання проведеного дослідження. Метою даної публікації є еколого-географічна оцінка стану природокористування басейну річки Джурин шляхом аналізу ступеня збалансованості землекористування та екологічного стану ландшафтів території сільських рад Чортківського і Заліщицького адміністративних районів.

Матеріали та методи дослідження. Матеріалами для публікації слугували дані статистичної звітності облдержадміністрації, сформованої державним комітетом статистики України, повна назва якої: "Довідка з державної статистичної звітності про наявність земель та розподіл їх за власниками земель, землекористувачами угіддями (за даними форми 6-зем)". У процесі дослідження використовували такі методи: спостереження, статистичний, картографічний, моделювання, еколого-географічної оцінки й аналізу.

Виклад основного матеріалу. Річка Джурин бере початок на Подільській височині у місці злиття Лужника з іншими потоками біля села Джуринська Слобідка. Тече з півночі на південь територією Чортківського і Заліщицького районів Тернопільської області. Довжина річки складає 51 км, площа басейну 301 км^2. Абсолютна висота витоку становить 358 м, гирла – 153 м. Падіння річки складає 205 м, середній похил – 4,02 м/км. За шкалою класифікації річок Джурин відноситься до малих рік довжиною від 26 до 100 км [2]. За особливостями середнього похилу Джурин наближається до гірських річок, що обумовлює значні гідроенергетичні ресурси.

Впродовж своєї течії річка приймає 10 приток довжиною 2-8 км, найбільшу із приток річку Лужник приймає у верхів'ї, південніше с.Джуринська Слобідка, а також у нижній течії в пониззі між селами Нагоряни і Устечко впадає річка Поросячка.

За морфологічними особливостями і в тому числі станом збалансованості землекористування річкову долину можна поділити на 3 відтинки: від витоку річки до с.Полівці – верхня течія; від с.Полівці і до с. Кошилівці – середня; від с. Кошилівці до гирла р.Дністер – нижня каньйоноподібна.

Геоекологічна ситуація долини ріки Джурин обумовлена наступними чинниками, а саме: високим ступенем сільськогосподарської освоєності території (під орними землями зайнято близько 54%), під природною рослинністю в межах басейну даної річки знаходиться 38% площ. Зокрема болота займають 0,3 км^2 , луки – 1,4км^2, ліси – 59,3км^2; також варто відмітити низьку частку водно-болотних угідь (не більше 1%); - значну частку забудованих земель – 8% [1]. Вагомим чинником є приуроченість 11 сільських населених пунктів до річкової долини, Джуринська Слобідка, Джурин, Полівці, Палашівка, Базар, Буряківка, Кошилівці, Поділля, Садки, Нирків, Устечко; відсутністю чітко виділених водоохоронних зон на окремих ділянках долини.

Найбільша розораність долини річки спостерігається в межах та околицях населених пунктів, водночас частка залужених земель тут є низькою. За межами населених пунктів розораність річкової долини істотно зменшується і зростає її залуженість.

Отже, проаналізувавши картографічні матеріали ми виділили адміністративні утворення, що відносяться до басейну річки Джурин, а саме Чортківський район (Джуринська, Полівецька, Палашівська, Базарська сільські ради) та Заліщицький район (Буряківська, Слободівська, Кошилівська, Подільська, Садківська, Нирківська, Устечківська сільські ради).

Сільські ради річкової долини Джурина в ме-жах Чортківського району приурочені до За-хідно-Подільського плато в межах Тернопіль-ської структурно-пластової рівнини на висотах 358-262 м над рівнем моря. Для рельєфу) ха-рактерні плоскі та хвилясті межиріччя слабо-розчленованими річковими долинами, усклад-неними у прирусловій частині яружно-балко-вими місцевостями [4].

У структурі землекористування території Чортківського району при площі земельних угідь у 90344 га рілля складає 60806,98 га, багаторічні насадження – 584,10 га, землі під лісами: - 11740,45 га, забудовані землі – 5311,29 га, відкриті землі без рослинного покриву: - 962,08 га, землі під водою - 1089,03 га. В межах сільських рад не спостерігається принци-

пових відмінностей у структурі землекористування [1].

Джуринська сільська рада.

Площа земельних угідь: 3001,70 га, рілля: 2280,75 га,багаторічні насадження: 11,00 га, лісові ресурси: 32,60 га, забудовані землі 136,82 га, відкриті землі без рослинного покриву: 16,70 га, землі під водою: 89,26 га (рис.1).

Рис.1. Джуринська с/р

Полівецька сільська рада.

Площа земельних угідь: 2687,40 га, рілля: 2205,30 га,багаторічні насадження: - га, лісові ресурси: 12,39 га, забудовані землі 55,77 га, відкриті землі без рослинного покриву:13,00 га, землі під водою: 22,70 га (рис.2)

Рис.2. Полівецька с/р

Палашівська сільська рада.

Площа земельних угідь: 2470,20 га, рілля: 2120,64 га,багаторічні насадження: 3,00 га, лісові ресурси: 20,76 га, забудовані землі 71,19 га, відкриті землі без рослинного покриву: 7,90 га, землі під водою: 7,90 га (рис .3)

Рис.3. Палашівська с/р

Базарська сільська рада.

Площа земельних угідь: 2263,90 га, рілля: 1911,81 га, багаторічні насадження: 14,28 га, лісові ресурси: - га, забудовані землі 77,76 га, відкриті землі без рослинного покриву: 8,90 га, землі під водою: 18,20 га (рис.4).

Рис.4. Базарська с/р.

Отже, в басейні річки Джурин, в районі сільських рад Чортківського району Тернопільської області ми спостерігаємо, що під земельними ділянками, які систематично обробляються і використовуються під посіви сільськогосподарських культур, тобто ріллею залучено від 78% до 87%; під луками знаходиться 8% - 12% земель, ліси займають в межах одного відсотка території, що свідчить про вкрай розбалансовану структуру землекористування (частка земельних угідь під природною рослинністю складає всього 10-15%) (рис.5.)[3].

Рис.5. Заплавні луки в межах річкової долини Джурина.

Сільські ради в межах басейну р.Джу-рин Заліщицького району приурочені до лесових плато з плоскими та хвилястими межиріччями, глибина розчленування яких зростає до десятків, а у районі нижньої течії – до сотні метрів. У структурі земельних угідь зростає частка

лісів та відкритих земель без рослинного покриву. Екологічний стан прируслових ландшафтів є досить складним, як на нашу думку основною причиною такого стану є незбалансований розвиток водогосподарських комплексів, змивання поверхневими стоками з полів у річку, ставки, струмки мінеральних добрив, отрутохімікатів і пестицидів, низька екологічна культура населення: засмічення при берегової смуги побутовими відходами, сміттєзвалищами, неорганізований відпочинок на території річки.

Площа земельних угідь: Заліщицького району складає 68391,00 га Із них рілля - 40926,21 га, багаторічні насадження - 966,20 га, ліси - 10729,59 га, забудовані землі - 3038,49 га, відкриті землі без рослинного покриву:- 2408,20 га, землі під водою - 1323,83 га [1].

Буряківська сільська рада.

Площа земельних угідь: 1922,00 га, рілля: 1542,40 га,багаторічні насадження: 53,90 га, лісові ресурси: 4,57 га, забудовані землі 44,21 га, відкриті землі без рослинного покриву: 16,30 га, землі під водою: 15,26 га (рис.6)

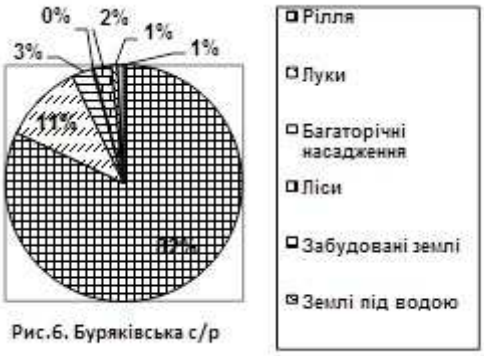

Рис.6. Буряківська с/р

Слобідська сільська рада.

Площа земельних угідь: 1062,00 га, рілля: 854,45 га,багаторічні насадження: 1,00 га, лісові ресурси: - га, забудовані землі 33,00га, відкриті землі без рослинного покриву: 13,00 га, землі під водою: 18,00 га (рис.7).

Рис.7. Слобідська с/р

Кошилівська сільська рада.

Площа земельних угідь: 2116,00 га, рілля: 1471,71 га,багаторічні насадження: 5,22 га, лісові ресурси: 192,10 га, забудовані землі 67,75 га, відкриті землі без рослинного покриву: 39,80 га, землі під водою: 13,19 га (рис.8).

Рис. 8. Кошилівська с/р

Подільська сільська рада.

Площа земельних угідь: 3276,00 га, рілля: 2450,57 га,багаторічні насадження: 9,00 га, лісові ресурси: 423,00 га, забудовані землі 83,36 га, відкриті землі без рослинного покриву: 42,12га, землі під водою: 20,00га (рис.9).

Рис.9. Подільська с/р

Садківська сільська рада.

Площа земельних угідь: 1445,00 га, рілля: 866,41 га,багаторічні насадження: 11,36 га, лісові ресурси: 284,00 га, забудовані землі 59,38 га, відкриті землі без рослинного покриву: 32,20 га, землі під водою: 6,00 га (рис.10).

Рис.10. Садківська с/р

Нирківська сільська рада.

Площа земельних угідь: 3599,00 га, рілля: 2097,11 га,багаторічні насадження: 48,40 га, лісові ресурси: 778,00 га, забудовані землі

98,75 га, відкриті землі без рослинного покриву: 167,44 га, землі під водою: 23,46 га (рис.11)

Рис.11. Нирківська

Устечківська сільська рада.

Площа земельних угідь: 2231,00 га, рілля: 705,26 га,багаторічні насадження: 4,48 га, лісові ресурси: 877,05 га, забудовані землі 96,72 га, відкриті землі без рослинного покриву: 137,33 га, землі під водою: 96 га (рис.12).

Основними факторами ускладнення екологічного стану є низька екологічна культура населення, яка проявляється створення стихійних сміттєзвалищ і складуванням органічних відходів, які є основними джерелами побутового забруднення (рис.13) [5].

Рис.12. Устечківська с/р

Геоекологічна ситуація річкової долини більш сприятлива в Заліщицькому районі ніж у Чортківському за рахунок більшої частки лісів в структурі земельних угідь, каньйоноподібної долини річки і приуроченості населених пунктів до терас і вододілів.

Рис.13. Екологічний стан прируслових ландшафтів в межах Кошилівської сільської ради.

У результаті проведеного дослідження в структурі землекористування і геополітичної ситуації басейну річки Джурин створенно картографічну модель на якій чітко простежуються такі особливості: розбалансована структура землекористування прируслових ланшафтів верхнього відтинку річки Джурин до селища Кошилівці (рис.14).

Для нижнього відтинка річкової долини характерним є більш збалансована структура землекористування за рахунок залісненості і залуженості прируслових ландшвтів (рис.14) [5].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати проведеного дослідження продемонстрували розбалансованість природокористування, зокрема незадовільну структуру землекористування у сільрадах верхньої і середньої течії річкового басейну, що потребує значних змін структури земельних

угідь: відведення частини еродованих і малопродуктивних земель під залуження і заліснення.

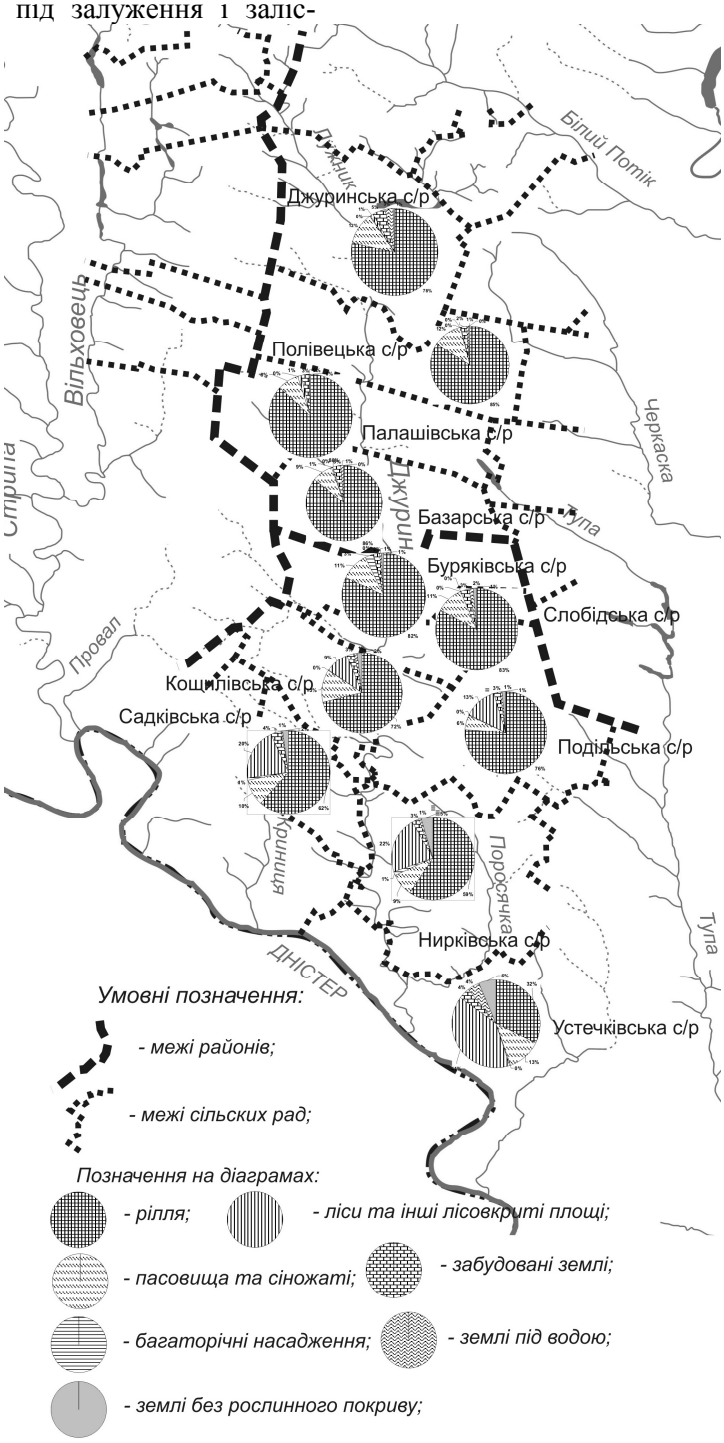

Рис.14. Структура землекористування в межах сільських рад басейну р. Джурин

Екологічний стан прирічкових ландшафтів є доволі складним (див.рис.14), що обумовлено істотними аграрними і поселенськими навантаженнями на них і їх перетвореннями, забрудненістю і засміченістю прируслової частини річки.

Література:

1. Матеріали статистичної звітності за формою 6-зем по Чортківському і Заліщецькому районах.
2. *Свинко Й.М.* Нарис про природу Тернопільської області: геологічне минуле, сучасний стан / *Й.М. Свинко* – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. – 192с
3. *Сокіл К.* Структура землекористування та заповідності річкових систем Тернопільщини / *К.Сокіл* // Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. – Тернопіль, 2010,№ 2. – 265-272с.
4. *Царик Л.П.* Еколого-географічні дослідження території: теорія і практика (на матеріалах Тернопільської області) / *Л.П.Царик* – Тернопіль: Навчальна книга "Богдан", 2006 – 256 с.
5. *Царик П.Л.* Геоекологічна ситуація долини річки Джурин/ *П.Л.Царик, І.М.Вітенко*// Наукові записки ТНПУ. Серія:географія. – Тернопіль, 2007, № 2. – С. 210-215.

6. http://zal.te.ua/index.php/statti/investycijni-proekty/211-perspektyvni-investycijni-propozyciji-naselenyh-punktiv-zalishchyckogo-rajonu

References:

1. Materialy` staty`sty`chnoyi zvitnosti za formoyu 6-zem po Chortkivs`komu i Zalishhecz`komu rajonax.
2. *Svy`nko J.M.* Nary`s pro pry`rodu Ternopil`s`koyi oblasti: geologichne my`nule, suchasny`j stan / *J.M. Svy`nko* – Ternopil`: Navchal`na kny`ga – Bogdan, 2007. – 192s
3. *Cokil K.* Struktura zemlekory`stuvannya ta zapovidnosti richkovy`x sy`stem Ternopil`shhy`ny` / *K.Sokil* // Naukovi zapy`sky` TNPU. Seriya: geografiya. – Ternopil`, 2010,# 2. – 265-272s.
4. *Czary`k L.P.* Ekologo-geografichni doslidzhennya tery`toriyi: teoriya i prakty`ka (na materialax Ternopil`s`koyi oblasti) / *L.P.Czary`k* – Ternopil`: Navchal`na kny`ga "Bogdan", 2006 -
5. *Czary`k P.L.* Geoekologichna sy`tuaciya doly`ny` richky` Dzhury`n/ *P.L.Czary`k, I.M.Vitenko*// Naukovi zapy`sky` TNPU. Seriya:geografiya. – Ternopil`, 2007, # 2. – S. 210-215.
6. http://zal.te.ua/index.php/statti/investycijni-proekty/211-perspektyvni-investycijni-propozyciji-naselenyh-punktiv-zalishchyckogo-rajonu

Резюме:

Бакало О. СТРУКТУРА ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕРРИТОРИИ СЕЛЬСКИХ РАД В БАССЕЙНЕ РЕКИ ДЖУРИН.

В данной статье приводится краткая характеристика бассейна реки Джурин, которая протекает по территории Тернопольской области. Материалами для публикации послужили данные статистической отчетности областной государтсвенной администрации. В пределах речного бассейна проанализирована структура землепользования на предмет степени ее сбалансированности. Для составления детального анализа было проанализировано состояние земельных угодий в границах сельских советов Чортковского и Залещицкого административных районов, приуроченных к бассейну реки Джурин. В процессе анализа были также выявлены геоэкологические проблемы, связанные с высокой степенью сельскохозяйственного освоения территорий (пахотные земли, луга и значительная часть застроенных земель в окрестностях населенных пунктов), невысокой долей лесных насаждений и отсутствием выделенных водоохранных зон на отдельных участках речной долины. Степень сбалансированности только одной из рассмотренных сельских рад приближаются к норме, в остальных структура земельных угодий определена как неудовлетворительная. В результате анализа было рекомендовано часть эрозионных и малопродуктивных земель отвести под луга и леса, предложена система мероприятий по восстановлению сбалансированного землепользования в речном бассейне Джурина.

Ключевые слова: речной бассейн, речная долина, состояние природопользования, сбалансированность землепользования, экосостояние ландшафтов.

Summary:

Bakalo O. STRUCTURE OF VILLAGE COUNCILS LAND USAGE IN THE BASIN DZHURYN.

This article provides a brief description of Dzhurin Basin, which flows through the Ternopil region territory. Materials for publication was compiled using statistical reports of governmental regional administration. Within a river basin was analyzed the structure of land use for the extent of its balance. To compile a detailed analysis was reviewed state land within the boundaries of Chortkiv and Zalischyki areas, including dedicated to river basin Dzhurin local areas. The analysis also identified geoenvironmental problems associated with a high degree of agricultural development areas (plowing, meadows and a large part of the built-up land in the vicinity of settlements), a small amount of forest plantations and the lack of water protection zones allocated in some areas. Another reason of such situation in the area is low ecological culture of the population which leads to clogging at shoreline waste, garbage dump, disorganized rest on the river banks. The degree of balance is only one of the considered rural pleased approaching the norm in the rest of the structure of land is defined as unsatisfactory. The analysis was recommended to erosion and low productivity of the land take by meadows and forests, proposed a system of measures to restore the balance of land use in the river basin Dzhurin.

Keywords: river valley, river system, river Dzhuryn, environmental condition of land use, land structure, arable land.

Рецензент: проф. Царик Л.П. *Надійшла 18.11.2015р.*

УДК 919.9

Оксана ПИЛИПЧУК

ПОЛІАСПЕКТНІ ВИМІРИ СТАЛОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА ДП "БЕРЕЖАНСЬКОГО ЛМГ"

Розглянуто питання поліаспектного підходу до розвитку лісового господарства на прикладі ДП "Бережанського ЛМГ" у контексті сучасних стратегій сталого розвитку. Проаналізовано основні показники вікової і породної структури лісів, їх поділ на основні категорії, структуру лісового фонду за категоріями ділянок за період 2003, 2013 років. Створено картографічні діаграми розподілу лісів за віковими групами і лісоутворюючими породами, проаналізовано екологічний стан лісів. Підтримано пропозицію щодо створення регіонального ландшафтного парку "Бережанське Опілля" на землях з багатим потенціалом природних і історико-культурних рекреаційних ресурсів, та створення в лісовому урочищі "Малинівка" ботанічного

заказника загальнодержавного значення.

Ключові слова*:лісокористування, Бережанське ЛМГ,сталий розвиток, поліаспектні виміри.*

Постановка проблеми: Ліси – важлива ланка у системі сталого – еколого-збалансованого розвитку. Основною ціллю сталого розвитку лісового господарстваєзбереження і відновлення біорізноманіття лісів шляхом створення природно-заповідних територій, цілеспрямованого догляду за лісами, своєчасного проведення лісовідновних, лісовпорядкувальних заходів.

Ліс – складна екологічна система, всі компоненти якої тісно взаємозв'язані між собою і з оточуючим середовищем. Становлення цих взаємозв'язків відбувалось і регулювалося протягом тривалого періоду, тому лісові угруповання відзначаються певною стійкістю і збалансованістю. Тому користування лісом, особливо господарське істотно впливає на всі його компоненти, і на соціально-економічні умови території і має враховувати багатоаспектну цінність лісів. Стале лісокористування – це збалансоване, виважене використання багатих господарських, рекреаційних, естетичних, природоохоронних та інших функцій лісу в інтересах регіону та його місцевих громад. Територія Бережанського ЛМГ репрезентує не тільки високопродуктивні ліси господарського призначення, а й унікальні на Тернопіллі ландшафти з надзвичайно високим рекреаційним і заповідним потенціалом, а тому їх використання має бути науково обґрунтованим і поліаспектним.

Аналіз дослідження і публікації: Нинішня територія ДП "Бережанського ЛМГ" досліджувалась відомими науковцями ще з початку ХХ ст.. Необхідно відмітити праці Ш.Вердака (1923), Б.Заверухи (1976), Г.С.Куковиці (1976), М.П.Чайковського (1979), К.І.Геренчука (1981) тощо. Сучасні дослідження ландшафтів Східного Опілля здійснювали: М.Барна, Л.Царик, В.Черняк (1977) – особливості Голицького ботаніко-ентомологічного заказника, З.Герасимів (2007) – роль лісових угідь в оптимізації структури землекористування; П.Царик (2008) – роль регіональної екомережі у збереженні біотичного і ландшафтного різноманіть, Г.Лопух (2009) – сутність та особливості заповідного лісокористування тощо

Основною метою публікації: є дослідження структури, екологічного стану та перспективної динаміки, особливостей господарського використання лісів ДП "Бережанського ЛМГ" з позиції сталого розвитку території.

Завдання дослідження:

а) висвітлити стан поділу лісів на категорії в межах ДП "Бережанського ЛМГ";

б) проаналізувати перспективи стану та динаміка лісового фонду ДП "Бережанського ЛМГ";

в) висвітлити сучасний екологічний стан лісів ДП "Бережанського ЛМГ";

г) сучасні тенденції лісокористування.

Виклад основного матеріалу: Виходячи з положень "Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок" (2007) в межах досліджуваної території ліси поділено на такі категорії:

- *ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення*:

- ліси природоохоронного призначення з особливим режимом користування на рівнині;

- ліси природоохоронного призначення з обмеженим режимом користування на рівнині;

-*рекреаційно-оздоровчі ліси*:

- рекреаційно-оздоровчі ліси з особливим режимом користування на рівнині;

- рекреаційно-оздоровчі ліси з обмеженим режимом користування на рівнині;

-*захисні ліси*:

- захисні ліси з обмеженим режимом користування на рівнині;

-*експлуатаційні ліси*:

- експлуатаційні ліси на рівнині;

Як свідчать матеріали таблиці 1 майже 80% лісів Бережанського ЛМГ представлені експлуатаційними лісами 9,4% - це ліси природоохоронного призначення і всього 6,6% складають рекреаційно-оздоровчі ліси.

Таблиця 1

Поділ лісів на категорії

Категорії лісів	Площа за даними теперішнього лісовпорядкування	
	га	%
Ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення		
Пам'ятки природи	147,8	0,5
Заказники	2578,3	8,7
Ліси наукового призначення, включаючи генетичні резервати	44,0	0,2
Разом по категорії лісу:	2770,1	9,4

Категорії лісів	Площа за даними теперішнього лісовпорядкування	
	га	%
Рекреаційно-оздоровчі ліси		
Ліси у межах населених пунктів	56,6	0,2
Лісопаркова частина лісів зелених зон	259,2	0,9
Лісогосподарська частина лісів зелених зон	1632,1	5,5
Разом по категорії лісу:	1947,9	6,6
Захисні ліси		
Ліси уздовж смуг відведення залізниць	309,5	1,0
Ліси уздовж смуг відведення автомобільних доріг	439,1	1,5
Байрачні та інші захисні ліси	591,9	2,0
Разом по категорії лісу:	1340,5	4,5
Експлуатаційні ліси		
Експлуатаційні ліси	23495,5	79,5
Всього по лісогосподарському підприємству:	29554,0	100,0

Основні показники лісового фонду, приведені в цілому по лісгоспу, свідчать про його збалансованість, високу частку лісових земель вкритих лісовою рослинністю (92%), відносну узгодженість нелісових земель, а також позитивні тенденції динамічних змін (табл.2)

Таблиця 2

Поділ загальної площі лісового фонду за категоріями лісових ділянок їх динаміка.

Категорії лісових ділянок	За даними л/в 2003р.		За даними л/в 2013 р.		Зміни за минулий період	
	га	%	га	%	± га	± %
1. Загальна площа земель лісогосподарського призначення	29087,0	100,0	29554,0	100,0	+467,0	+1,6
2. Лісові ділянки – усього	28513,9	98,2	29128,0	98,6	+614,1	+2,2
в тому числі:						
2.1. Вкриті лісовою рослинністю лісові ділянки – усього	26543,7	91,3	27221,9	92,1	+678,2	+2,6
в т.ч.: лісові культури	13531,6	46,5	13754,2	46,5	+222,6	+1,6
2.2. Не вкриті лісовою рослинністю лісові ділянки – усього	1970,2	6,9	1906,1	6,5	-64,1	-3,3
в тому числі:						
– незамкнуті лісові культури	714,1	2,5	820,0	2,8	+105,9	+14,8
– лісові розсадники, плантації	182,7	0,6	121,7	0,4	-61,0	-33,4
– рідколісся	73,0	0,3	10,0	0,1	-63,0	-86,3
– згарища, загиблі насадження	7,0	-	-	-	-7,0	-100,0
– зруби	378,8	1,3	300,6	1,0	-78,2	-20,6
– галявини, пустирі	11,7	0,1	38,2	0,1	+26,5	+226,5
– біогалявини, декоративні галявини	148,8	0,5	182,8	0,6	+34,0	+22,8
– лісові шляхи, просіки, п/п розриви, лісові осушувальні канави	454,1	1,6	432,8	1,5	-21,3	- 4,7
3. Нелісові землі – усього	573,1	1,8	426,0	1,4	-147,1	-25,7
в тому числі:						
– рілля	68,6	0,2	6,6	-	-62,0	-90,4
– сіножаті	208,0	0,7	44,2	0,1	-163,8	-78,8
– пасовища	34,6	0,1	118,1	0,4	+83,5	+241,3
– багаторічні насадження	14,4	-	10,8	0,1	-3,6	-25,0
– води	11,5	-	19,2	0,1	+7,7	+67,0
– болота	3,8	-	4,7	-	+0,9	+23,7
– садиби, споруди	37,3	0,1	21,9	0,1	-15,4	-41,3
– траси	114,1	0,4	126,8	0,4	+12,7	+11,1
– інші нелісові ділянки	80,8	0,3	73,7	0,2	-7,1	-8,8
4. В тому числі землі, надані в тимчасове довготермінове користування	-	-	25,0	-	+25,0	-

Лісові масиви, представлені у Бережанському ЛМГ, відзначаються належною віковою структурою (41,9% - пристигаючі і стиглі ліси) (рис.1), що дає можливість вести повноцінну лісогосподарську діяльність.

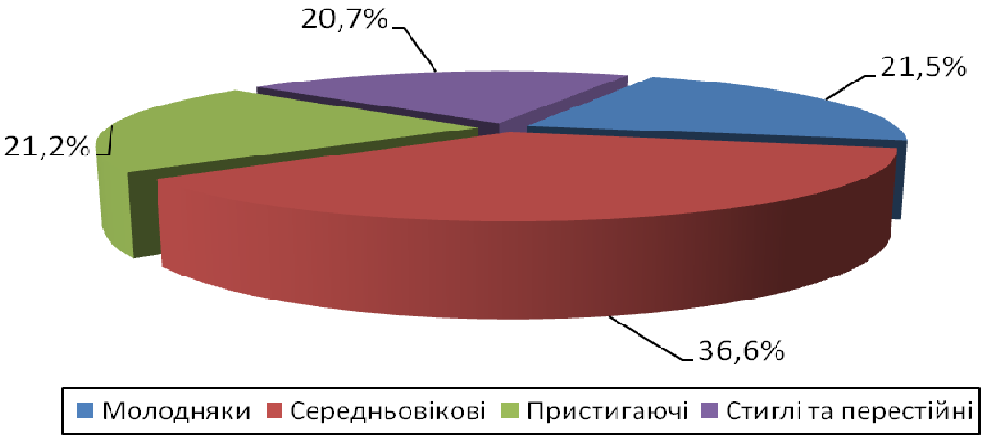

Рис. 1. Розподіл вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок за групами віку

Діаграми розподілу вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок за групами порід показує домінування традиційних для Східного Опілля твердолистяних порід - 88.3%, і підпорядкований характер хвойних (8.7%), та м'яколистянних (3.0%) (рис.2).

Такий поділ справедливий з позиції працівників лісового господарства. Водночас необхідно зауважити, що високий рекреаційний потенціал мають не тільки ліси зелених зон населених пунктів, а й місць масового відпочинку і оздоровлення населення. Звідси потреба розширення категорії рекреаційних лісів продиктована доцільністю створення в межах Східного Опілля регіонального ландшафтного парку "Бережанське Опілля" на площі близько 5 тис.га, із яких до зони регульованої рекреації рекомендовано віднести 3 тис.га земельних угідь. Це означає, що лісові ресурси Бережанського ЛМГ мають виконувати не тільки лісогосподарські функції, а й важливі лісорекреаційні.

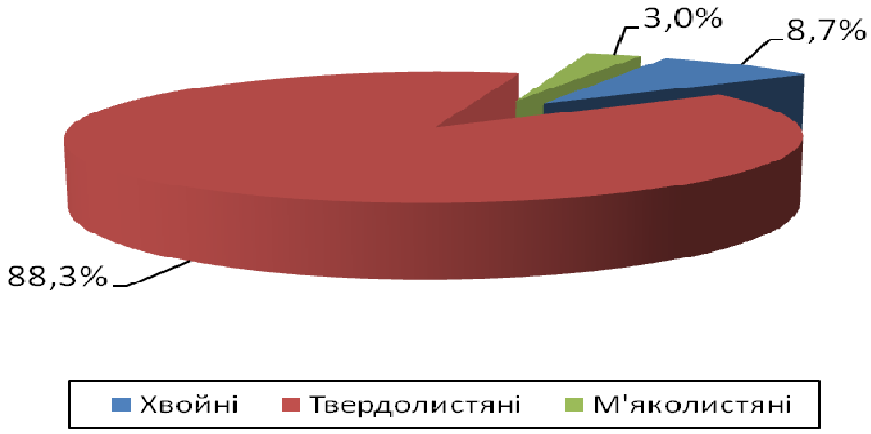

Рис. 2. Розподіл вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок за групами порід

Водночас це ліси з цінними угрупованнями червонокнижних і регіонально рідкісних видів рослин, які потребують збереження.

Враховуючи наявність цінних у біотичному і ландшафтному відношеннях лісових угруповань (для прикладу лісове урочище Малинівка) з чисельними рідкісними видами рослин, єдиних їх місцезростань на Тернопіллі (за матеріалами департаменту екології та природних ресурсів Тернопільської облдержадміністрації) пропонується створення ботанічного заказника загальнодержавного значення (рис.3).

Як бачимо цінність лісів Бережанського ЛМГ є багатоаспектною, а тому використання лісових ресурсів мало б відповідати їх ціннісним орієнтирам.

Стан і динаміка лісового фонду дають можливість в цілому оцінити екологічний стан лісів лісгоспу за рік. Вони були спрямовані на покращення якісного стану і продуктивності лісів, збереження і посилення їх захисних

властивостей. Негативного впливу на навколишнє середовище господарська діяльність не спричинила.

Любка дволиста*
(Platanthera bifolia (L.) Rich. (*Orchis bifolia* L.)*

Булатка червона*
(Cephalanthera rubra (L.) Rich. (*Serapias rubra* L.)

Коручка пурпурова*
Epipactis purpurata Smith (*E. viridiflora* (Hoffm.) Krock., nom. rej. prop., *E. violacea* (Dur.-Duq.) Boreau, *E. sessilifolia* Peterm.)

Коручка мрозниковаида *
(*Epipactis helleborine* (L.) Crantz (*E. latifolia* (L.) All.)

Гніздівка звичайна*
(Neottia nibus-avis (L.) Rich

Зозулині черевички справжні*
(Cypripedium calceolus L.)

Зіновать біла **
(Chamaecytisus albus (Hacq.) Rothm. (Cytisus albus Hacq.)

	
Вовчі яголди звичайні ** *(Daphne meserewn L).*	**Кадило сарматське**** (Melitis sarmatica Klok.).

** види рослин, внесені до Червоної книги України*

*** види рослин, внесені до Переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення видів рослинного світу на території Тернопільської області*

Рис.3. Види рослин, що виявлені у межах території, перспективної для створення ботанічного заказника загальнодержавного значення "Урочище "Малинівка".

Рис. 4. Литвинівське лісництво. Свіжа грабова бучина.

В районі розташування лісгоспу шкідливих виробництв, які мали б негативний вплив на стан лісових насаджень, не має.

Найбільшої шкоди лісовим насадженням завдають природні стихійні явища (вітровали, буреломи, сніголами), шкідники та хвороби лісу, що обумовлює погіршення санітарного стану насаджень. Територія лісгоспу радіоактивного забруднення не зазнала.

Починаючи з 2002 року, на території лісгоспу проводиться моніторинг лісів першого рівня. Щорічно спеціалістами лісгоспу ведеться спостереження за станом лісів на семи ділянках моніторингу, місця яких визначені згідно розрахунків за спеціальними програмами, проведених спеціалістами УкрНДІЛГА. Згідно "Методичних рекомендацій з моніторингу лісів України першого рівня" (Харків 2001) на кожній ділянці визначається ряд показників, найголовніші з яких дефоліація крони, деформація крони, щільність крони, пошкодження облікових дерев. Зібрана інформація надсилається в лабораторію моніторингу і сертифікації лісів УкрНДІЛГА для систематизації, оцінки та аналізу.

Результати моніторингу систематизуються в цілому по лісах України і надсилаються в міжнародні установи згідно конвенції про транскордонне забруднення повітря. Моніторинг лісів є складовою частиною державної

системи моніторингу навколишнього природного середовища.

Таблиця 3

Місцезнаходження ділянок моніторингу першого рівня

Лісогосподарське підприємство	Лісництво	№ кварталу	№ Виділу
ДП "Бережанське лісомисливське господарство"	Бережанське	16	6
	Завалівське	23	3
	Підгаєцьке	48	1
		60	16
	Литвинівське	48	7
	Конюхівське	55	19
	Нараївське	38	4

З 2011 року проведення спостережень на ділянках моніторингу покладено на лісгоспи згідно п. 5 наказу Держлісагентства №60 від 30 березня 2011 року.

Висновки: Державне підприємство "Бережанське ЛМГ" приурочене до Східного Опілля і є одним із сучасних лісомисливських господарств Тернопільщини зі збалансованою віковою і породною структурами. Воно займає чільне місце у системі господарського природокористування.

Водночас наявність унікальних у рекреаційному і природоохоронному аспектах ландшафтів з високим природно-ресурсним потенціалом ставить першочергове завдання збалансованого використання лісових ресурсів. Серед запропонованих шляхів – створення регіонального ландшафтного парку "Бережанське Опілля" на площі близько 5 тис.га та створення на площі кількох десятків гектарів ботанічного заказника в лісовому урочищі Малинівка.

Література:

1. Природа Тернопільської області / За ред. *К.І. Генсірука*. – Львів: Вища школа. 1979. – 167 с.
2. Фондові матеріали департаменту екології і природних ресурсів Тернопільської ОДА, 2014
3. Фондові матеріали Бережанського лісгоспу.

References:

1. Pry`roda Ternopil`s`koyi oblasti / Za red. K.I. Gensiruka. – L`viv: Vy`shha shkola. 1979. – 167 s.
2. Fondovi materialy` departamentu ekologiyi i pry`rodny`x resursiv Ternopil`s`koyi ODA, 2014
3. Fondovi materialy` Berezhans`kogo lisgospu.

Резюме:

Пилипчук О. ПОЛІАСПЕКТНЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ СТОЙКОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЛЕСНОГОХОЗЯЙСТВА ДП "БЕРЕЖАНСЬКОГО ЛМГ".

Рассмотрен вопрос полиаспектного подхода к развитию лесного хозяйства на примере ГП "Бережанського ЛМГ" в контексте современной стратегии устойчивого развития. Проанализированы основные показатели возрастной и породной структур лесов, их разделение на основные категории, структуру лесного фонда за категориями участков за период 2003, 2013 годов. Созданы картографические диаграммы распределения лесов за возрастными группами и лесообразующими породами, проанализировано экологическое состояние лесов. Поддержано предложение относительно создания регионального ландшафтного парка "Бережанськое Ополье" на землях с богатым потенциалом природных и историко-культурных рекреационных ресурсов, и создание в лесном урочище "Малиновка" ботанического заказника общегосударственного значения. Расширен спектр рекреационных и природоохранных аспектов современного функционирования лесохозяйственного предприятия в интересах регионального развития и местных громад.

Ключевые слова: лесопользование, Бережанское лесоохотничье хозяйство, устойчивое развитие, полиаспектные измерения.

Summary:

O. Pilipchuk. POLIASPEKT MEASUREMENT RACK OF FORESTRY DP "BEREZHANY LMG".

The question poliaspekt approach to the development of forestry as an example of SOE "Berezhanskogo LMG" in the context of modern sustainable development strategies. Analyzed main indicators of age and species composition of forests, their division into main categories, the structure of forest fund plots for the categories for the period 2003, 2013. Created mapping the distribution diagram of the forest age and tree species, analyzed the environmental condition of the forest. Supported the proposal for the establishment of the regional landscape park "Berezhanskoe Opole" on the lands with a rich potential of natural, historical and cultural recreational resources, and the creation of forest tract "robin" botanical reserve of national importance. Extended range of recreational and environmental aspects of the functioning of modern forestry enterprise in the interest of regional development and local communities.

Keywords: forest, Berezhany forest hunting economy, sustainable development, poliaspektnye measurement.

Рецензент: проф. Царик Л.П. *Надійшла 01.12.2015р.*

УДК 574.1(282.247.324)

Катерина ПОЛЯНСЬКА, Андрій САГАЙДАК

ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ І МОЖЛИВОСТІ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ БІОТИ НА ТЕРИТОРІЇ ЛІВОБЕРЕЖНОГО ПОЛІССЯ

Стаття висвітлює питання співвідношення понять "біотичне" і "ландшафтне різноманіття", розкриває біотозбережну функцію ландшафтних комплексів. Містить матеріали щодо можливості диверсифікації біоти в ландшафтах долини Десни та схему екомережі Лівобережного Полісся на території України.

Ключові слова: ландшафтне різноманіття, біотичне різноманіття, екомережа, Лівобережне Полісся.

Співвідношення біотичного і ландшафтного різноманіття. Будь-яке різноманіття природи утворене її компонентами і чинниками. Компонентами ландшафтів є маси твердої земної кори, маси гідросфери, повітряні маси атмосфери, біота – сукупність організмів – водоростей, грибів, лишайників, рослин, тварин і мікроорганізмів; грунти. Рельєф і клімат у свою чергу є не компонентами ландшафтів, а чинниками ландшафтоутворення.

Кожен компонент природи характеризується певним різноманіттям своїх властивостей. Біотичне різноманіття є складовим елементом інтегруючого ландшафтного різноманіття. Біотичне різноманіття не може бути відокремлене від ландшафтного, не може існувати поза ним, бо ландшафт є середовищем існування біоти. Без збереження ландшафтного різноманіття збереження різноманіття біотичного не можливе. Потребує збереження не одна тільки річка Десна, а всі ландшафти деснянської долини, наземні й наземно-аквальні. Для результативного природозбереження потрібно охороняти цілісне середовище існування живої та неживої природи, а не лише окремі її компоненти. В природі треба зберігати все в комплексі, як цілісний організм.

В Конвенції про охорону біорізноманіття (1992 р.) подано визначення біорізноманіття як різноманітності живих організмів з усіх джерел, включаючи наземні, морські та інші водні екосистеми й екосередовищні ландшафтні комплекси, частиною яких вони є; це поняття включає в себе різноманітність у рамках виду, сукупності видів і різноманіття екосистем. Екосистема в свою чергу означає динамічний комплекс угрупувань рослин, тварин і мікроорганізмів, а також їхнього неживого навколишнього середовища, що взаємодіють як єдине функціональне ціле [1]. Однак ландшафт і екосистема – це два різні об'єкти, хоча вони й складаються з компонентів ландшафтної оболонки (ґрунтів, рослинності, приземного шару атмосфери тощо).

Поняття *екосистема* запроваджене Артуром Тенслі у 1935 році для позначення закономірного поєднання різних елементів природи між собою. Екосистему розуміють як сукупність організмів різних видів та середовища їхнього існування, що пов'язані обміном речовини, енергії та інформації. Функціонування екосистеми забезпечує внутрішній біотичний колообіг речовин між абіотичною та біотичною частинами [2, с. 742]. Екосистема розглядається як позатериторіальна система, окремі складові якої виконують у ній різні функції, вона є моноцентричною: це поєднання екоцентру й екосередовища. В загальній екології першочергове завдання полягає у з'ясуванні функціональних закономірностей у взаємодії компонентів екосистеми (продуцентів, консументів, редуцентів та ін.).

При вивченні ландшафтних комплексів пріоритетне значення надається з'ясуванню просторових аспектів зв'язків; ландшафт аналізують передусім як просторову цілісність. Ландшафт – поліцентричний [3].

Тому ми вважаємо, що, вживаючи поряд терміни ландшафтне й біотичне різноманіття, припускаємось певної наукової невідповідності. Потрібно казати або про ландшафтне різноманіття, або ж про біотичне як складник ландшафтного, як про частину єдиного цілого. Адже неможливо уявити функціонування та еволюцію рослин окремого виду в природі поза характерним для них середовищем.

Також потребує уваги коректне вживання назв заповідних територій та об'єктів. Закон "Про природно-заповідний фонд України" (від 16.06.1992 р.) містить низку некоректних назв (подані курсивом) природоохоронних об'єктів: *геологічні,* загально*геологічні,* карстово-*спелеологічні, палеонтологічні, гідрологічні, ботанічні, зоологічні,* загально*зоологічні, іхтіологічні, орнітологічні, ентомологічні*. Назви таких об'єктів мають бути сутнісними (підкреслені), а не знаннєвими – не похідними від назв наук. Коректні назви – ландшафтний заказник Замгалай; не *геологічний*, а надровий заказник Корецькі граніти; не *гідрологічний*, а водний Сосинський; не *ботанічний,* а флористичний Путивський; не загально*зоологічний*, а загальнофауністичний Каморецький; не *орнітологічний*, а орнітофауністичний Журавлиний; Охинський не *ентомологічний*, а ентомофауністичний заказник.

Інші коректні назви природно-заповідних об'єктів: степовий, лучний, заплавний, лісовий; лишайниковий – а не *ліхенологічний*; іхтіофауністичний, а не *іхтіологічний*; палеофауністичний, а не *палеонтологічний*; карстовий, а не карстово-*спелеологічний* [4].

Роль біоти в ландшафтних комплексах. Біота є полікомпонентним фактором, який впливає на стан усього ландшафту. В біоті сконцентрована енергія життя, жива сила, яка є джерелом саморозвитку біосфери та протидії ентропії. Вона поглинає, трансформує та накопичує сонячну енергію, є фактором внутрішньої диференціації ландшафтів, між організмами та середовищем здійснюється активний речовинно-енергетичний обмін.

Біотичний компонент виконує середовищеформуючу та середовище-трансформуючу роль у ландшафті. Під його впливом відбуваються транс-формації форм мікрорельєфу, мікроклімату та зміни у водному режимі (просадки над бобровими норами, вимоїни на стежинах кабанів на схилах, провали, нори та насипи борсуків, порії кабанів, підтоплення територій та зарегулювання стоку спричинені: бобровими загатами, бобер формує середовище під свої потреби). Форми мезорельєфу можуть утворюватися внаслідок накопичення решток організмів, наприклад крейдяні пасма та коралові рифи. Тварини в процесі своєї життєдіяльності спричинюють формування рослинних аномалій, зумовлюють мозаїчність грунтово-рослинного покриву. Біота підтримує гравітаційну рівновагу в системі та перешкоджає денудації. Виконує також масо-енергетично-трансформуючу роль, впливаючи на розподіл сонячної радіації, температурний режим, вітровий режим, на розподіл снігового покриву, розподіл опадів, є регулятором поверхневого стоку.

Біотичні потоки забезпечують біогенно-механічне перенесення речовини, мають характер кругообігів та сприяють утриманню речовини в ландшафті [5, с. 191]. Інформаційні потоки в біотичному середовищі серед тварин, рослин та мікроорганізмів забезпечують взаємодію між живими організмами та їх спів існування.

Біота є важливим стабілізуючим фактором завдяки її мобільності, широкій пристосовуваності до абіотичних чинників, здатності відновлюватися та створювати внутрішнє середовище. Продуцентний, редуційний та консумуючий базиси біоти тісно взаємозв'язані і взаємодіють між собою та з середовищем, вони є внутрішнім механізмом збереження і збагачення біорізноманіття.

Екомережа Лівобережного Полісся поєднує в собі всі природні складові ландшафтних комплексів (рис. 1), а також антропогенно трансформовані елементи, до життя в яких пристосувалися живі організми. Антропогенна трансформація ландшафтів призвела до повного зникнення деяких організмів на цих просторах, інші використовують їх у процесі своєї життєдіяльності. Однак континуальність природного тла ландшафтів Українського Полісся впродовж історії людини була істотно порушена антропогенізованими трансформаціями.

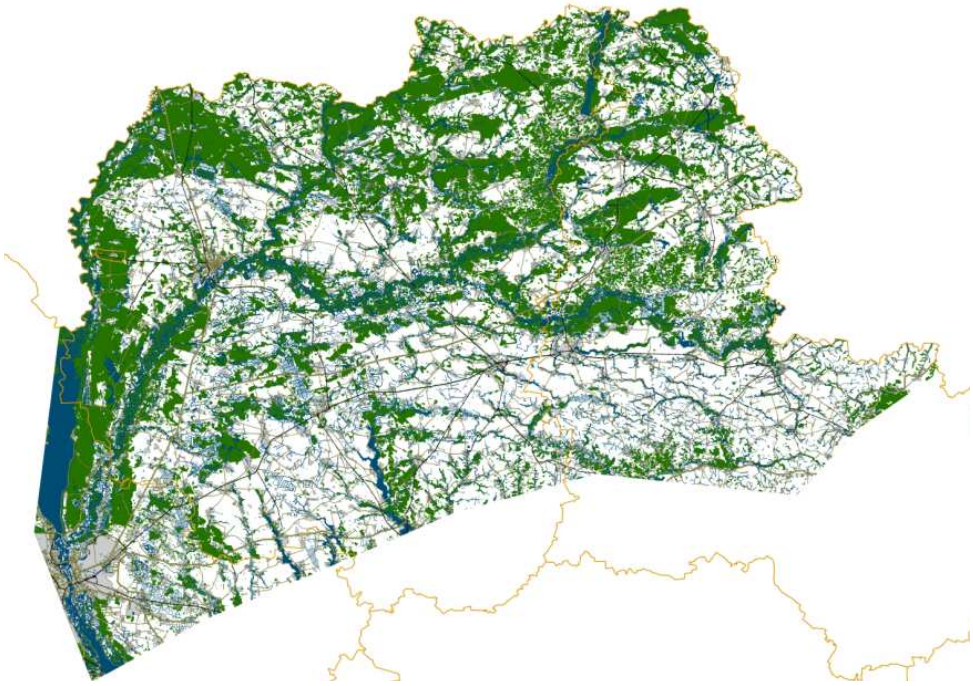

Рис. 1 Екомережа Лівобережного Полісся.

Екомережа Лівобережного Полісся поєднує в собі суцільні та архіпелагоподібні території. На нашу думку, екомережу потрібно аналізувати на основі даних космічних знімків поверхні землі, щоб вона була максимально наближена до реального стану. Частково екомережа вже існує, – створена природою. Для трансформованих територій доцільно розробити заходи з ренатуралізації та надання їм природоохоронного статусу, розширити території існуючих об'єктів природно-заповідного фонду. Обов'язковим є дослідження поширення тварин і рослин на території Лівобережного Полісся з метою розроблення дієвих заходів їх охорони.

За реконструкціями палеоботаніків на території Чернігівського та Новгород-Сіверського Поліссь пануючими є ландшафти дубово-соснових лісів. Вони зазнали трансформацій внаслідок вирубування лісів, розорювання, осушувальних меліорацій, забудови та прокладання транспортної мережі.

Суцільні лісові масиви мають внутрішню мозаїчну структуру з різним рівнем антропогенної трансформації, оскільки їх більша частина є монокультурними лісовими насадженнями, створеними для розвитку лісового господарства. Болотні масиви зазнали осушувальної меліорації. В басейні Десни на території Чернігівської області за даними Деснянського басейнового управління станом на 2015 рік осушено 241 358 га земель. Осушувальна мережа має протяжність 6301,4 км, це майже довжина радіусу Землі (середній радіус 6371,3 км). На території Київської та Сумської областей осушено близько 83 тис. га земель. На території Лівобережного Полісся ключовим екомережним заходом є відновлення корінних деревостанів та обводнення осушених боліт.

Складники природи настільки різноманітні, що важко виокремити структурні елементи екомережі – ядра, екокоридори, буферні зони, території відновлення, які б не були одночасно і ядрами, і екокоридорами, і територіями відновлення на різних рівнях і для біоти різних видів, місцями існування, розмноження, годівлі, зимівлі тварин, міграційними шляхами. Для тварин одних видів річка є нездоланним бар'єром, інші перелітають і перепливають її, переходять взимку по кризі. Так само сухопутні простори можуть бути нездоланними для гідробіонтів. Зв'язки між елементами екомережі змінюються відповідно до сезонних станів ландшафтів. Сільськогосподарські угіддя, під які було повністю знищено природний рослинний покрив і трансформовано грунтовий компонент ландшафтних комплексів, можуть слугувати кормовими угіддями для тварин і поєднувати біоцентри між собою. Цю роль виконують не тільки сіножаті і пасовища, а й поля з посівами. Однак полювання, браконьєрство, знищення тварин – "шкідників народного господарства", використання пестицидів, відлов тварин, розселення тварин тих видів, які є супутниками людини, які можуть створювати конкуренцію та загрозу диким тваринам, – знижує шанси на виживання диких тварин до мінімуму, навіть якщо вони пристосувалися до життя в антропогенізованих ландшафтах. Відсутність статусу об'єкта природно-заповідного фонду не є підставою вважати територію малоцінною для збереження ландшафтного різноманіття, адже усталення такого об'єкта могло не відбутися через непогодження землевласника чи землекористувача.

Вільному поширенню тварин окремих видів може заважати наявність територій, що перебувають (в т. ч. сезонно) в активному господарському використанні – сільськогосподарські угіддя (рілля), території, де активно здійснюють лісогосподарські заходи та лісозаготівлі, вольєри мисливських господарств, місця промислового вилову риби, традиційні осередки рекреації населення. Це також забудовані території – населені пункти, промислові об'єкти. Транспортна мережа – автодороги, залізниці. Лінії електропередач. Деградовані ландшафти – осушені болота, території зі значним ступенем рекреаційної дигресії, діючі торфові кар'єри (наприклад Смолянський), свіжі згарища, угрупування з домінуванням адвентивних видів. Території, що недостатньо контролюються на предмет дотримання природохоронного законодавства – мисливські угіддя користувачів, які не приділяють достатньої уваги охороні мисливського фонду; традиційні місця незаконного вилову риби тощо. Природні та напівприродні угрупування, що є нехарактерними для певних видів (великі штучні водойми, безлісі простори).

Водночас певний тип господарського використання може навпаки сприяти процвітанню певного рідкісного виду (сінокосні луки та стерня на с/г угіддях – мають найкращі кормові умови для багатьох хижих птахів). Проте для тварин більшості видів кращими угіддями будуть залишатися ті, що є найбільше подібними до природних корінних угрупувань, за умови, що там не буде фактору турбування та загрози прямого знищення організмів – через полювання, вилов, заготівлю тощо.

Багатофакторний простір антропогенних впливів діє на ландшафтні комплекси через знищення місць існування та фрагментацію

природного тла, зокрема, шляхом зведення споруд, електромереж, доріг, каналів, дамб, через осушення і розорювання земель, вирубування лісів, надмірний випас худоби, скидання побутових і промислових відходів, випалювання трави, рекреаційне навантаження.

Диверсифікація біоти. За реконструкціями змін поширення представників тваринного світу на території України, які відображені на серії карт "Изменение животного мира", розроблених І. Г. Підоплічком ("Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР") [6], на території Лівобережного Полісся в III–I тис. до н. е були представлені тварини таких видів: лось європейський *(Alces alces L.)*, козуля європейська (*Capreolus capreolus* L.), шляхетний олень *(Cervus elaphus)*, свиня дика *(Sus scrofa)*, кінь дикий (тарпан) (*Equus caballus ferus*), ведмідь бурий *(Ursus arctos)*, бобер річковий *(Castor fiber)*, тетерук *(Tetrao tetrix)*, проходила західна межа поширення хохулі руської *(Desmana moschata)*.

В I тис. н. е. були поширені лось, козуля, шляхетний олень, свиня дика, ведмідь, бобер, межа поширення хохулі відсунулася на схід. У XVI–XVII столітті територія Лівобережного Полісся належала ареалам рисі європейської *(Lynx lynx)*, ведмедя, лося, бобра і білки-летяги *(Pteromys volans)* (Новгород-Сіверське Полісся), також куріпки білої *(Lagopus lagopus)* й зубра *(Bison bonasus)* (на півночі Новгород-Сіверського Полісся), перегузні *(Vormela peregusna)*.

В XIX столітті збільшився ареал поширення лося, але скоротилися ареали рисі, ведмедя і бобра, південна межа поширення глушця *(Tetrao urogallus)* змістилася північніше й стала проходити по межі Лівобережного Полісся. Не відзначено поширення зубра, перегузні, скоротився ареал білої куріпки, зафіксовано поширення оленя шляхетного на сході Новгород-Сіверського Полісся.

На початок XX століття на території рівнинної частини України майже повністю зникли бобер, лось, шляхетний олень, хохуля, глушець.

Тварини завжди відігравали велику роль в житті людини як мисливська здобич, джерело їжі, шкіри, хутра, шерсті, жиру, об'єкти тваринництва, як тяглові і в'ючні тварини, матеріал для виготовлення медичних препаратів і прикрас, учасники вистав, в'язні звіринців, хатні тваринки, мешканці зоопарків, шкідники народного господарства, джерела епідемій та різноманітних захворювань, найближчі друзі, герої літературних творів, кінематографу, пісень, символи, талісмани, втілення богів.

Найбільшим хижаком у долині Десни на території України був **ведмідь бурий** (*Ursus arctos*). Ареал у минулому охоплював лісову, лісостепову і частково степову зони, тварини виду збереглися лише в регіоні Карпат, на Поліссі трапляються лише заходження окремих особин [7]. Останні життєздатні популяції ведмедя зникли на території Українського Полісся в 20-50-х роках XX ст. Його спорадично реєстрували в лісах Волинської обл. (Татаринов, 1956). Останніми десятиліттями сліди поодиноких особин реєстрували у Деснянсько-Старогутському НПП (Середино-Будський р-н, Сумська обл.; Клестов та ін., 1998; Мерзлікін, 2003), у зоні відчуження ЧАЕС Київська обл. (Гащак, неопубл. дані, Shkvyria, Vyshnewsky, 2012) та, за неперевіреними даними, у Дубровицькому й Рокитнянському районах Рівненської обл. (Жила, 1999). Ведмеді постійно мешкають на території суміжних районів Гомельської області Беларусі, та на території заповідника "Брянський Ліс" (Російська Федерація).

Проте, враховуючи рівень браконьєрства та ізоляцію цих тварин від осередків розмноження ведмедя бурого, про життєздатну стабільну популяцію на Українському Поліссі говорити рано. Ведмідь є типовою твариною лісового виду, причинами зміни чисельності та зникнення якого є: фрагментація ареалу, інтенсивна експлуатація та омолодження лісів, браконьєрський відстріл тварин, високий рівень чинника непокою, зокрема, через рекреаційне навантаження [7, с. 537]. Ведмідь занесений до Червоної книги України у 2003 році та має статус зникаючого виду. На території України чисельність ведмедя не перевищує 300 особин (2009 рік), з 1995-2003 рр. за даними Міністерства екології та природних ресурсів України вона зменшилася в два рази: у 1995 році – становила близько 480 ведмедів, у 1999 – вже 340, а у 2003 – 290 особин. Натомість зросла кількість ведмедів, яких утримують у неволі на притравочних станціях, у зоопарках, приватних звіринцях, пересувних звіринцях, цирках, пересувних цирках, на територіях готельно-розважальних комплексів, кафе-барів. Діє незаконний ринок торгівлі тваринами. В більшості випадків ведмедів утримують в умовах, що суперечать усім нормам чинного законодавства України. В Україні діє кампанія із захисту ведмедів, організована М. Шквирею, Н. Вишневською, М. Труновою та К. Полянською.

Про ведмедів існує багато міфів, легенд і казок; у Фінляндії ведмедя шанували як володаря лісу; в північноамериканських індіанців ведмідь вважався наймогутнішим духом серед

тварин; за віруванням одного з племен людський рід пішов від ведмедів; юкагіри з Сибіру називали ведмедя володарем Землі. Ведмідь був уособленням лісу. За легендами мансі ведмідь спустився з неба. Багато легенд присвячені перетворенню ведмедя в людину і навпаки [8]. В Україні тварини також є героями народних казок, об'єднаних, зокрема, в збірку ″Казки про тварин″, укладену співробітниками Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського [9].

Найбільшою твариною Лівобережного Полісся був **Зубр** (*Bison bonasus*). В Україні зубри зникли в XVI–XVII століттях. Заходи з відродження популяції проводилися на початку XX століття в Криму та Асканії-Нова, однак тварини загинули під час громадянської та Другої світової воєн. Робота відновилася у 1965 році на території Волинської, Київської, Чернігівської, Сумської, Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької та Вінницької областей [10]. Зубр охороняється в мисливських господарствах, занесений до Червоної книги України зі статусом зниклий у природі, переважну більшість поголів'я становлять тварини кавказько-біловезької форми. Станом на 2008 р. поголів'я зубрів в Україні становило менше 200 особин, через браконьєрство і недбале ведення мисливського господарства [7, с. 551].

В долині Десни в напіввільних умовах зубри утримуються на території національного природного парку ″Залісся″ в Київській області [11]. Територія сучасної Чернігівської області належала до природного історичного ареалу зубра. Проте, вже у XVIII ст. тварини цього виду із території області зникли. Відновлення популяції почалося лише із 1979 р., коли на базі Данівського державного мисливського господарства розпочали роботи зі створення вільної субпопуляції зубра. Данівська субпопуляція до 1992 року була найбільш продуктивною в Україні і нараховувала до 110 особин. Але, внаслідок реорганізації господарства та неконтрольованого браконьєрського відстрілу, зубр знову зник із території області – у 2007 році [12]. Перспективні території для відновлення популяції зубра знаходяться на території Міжрічинського регіонального ландшафтного парку. В Сумській області в долині Сейму зубри утримуються на території Конотопського мисливського господарства поблизу міста Конотопа, куди їх було завезено у 1986 році. За актом інвентаризації поголів'я зубрів зимою 2015 року склало 43 особини [13]. Відомі заходження зубра на територію Середино-Будського району. Зокрема у 1984 році зайшла сім'я зубрів, самець, самка й теля, які були вбиті браконьєрами [14]. Диверсифікація зубрів по всій довжині Деснянського екокоридору неможлива через загрозу вбивства браконьєрами, зникнення та скорочення площ листяних і хвойно-широколистяних лісів із узліссями, лучними й заболоченими ділянками, небезпеки хвороб.

Найбільший представник родини котячих в Україні – **рись** (*Lynx lynx*) –спорадично поширена на території західної та північної частин Лівобережного Полісся, окремі заходи відзначалися в середні райони адміністративних областей**,** Чернігівської (Бобровицький) та Сумської (Конотопський). Відомі випадки міграції окремих особин з прилеглих територій Білорусі та Російської Федерації (Старогутський лісовий масив). Середовище існування рисі – переважно лісові та лісо-болотяні ландшафтні комплекси [15]. Для цих тварин характерна виражена антропофобність. Чисельність на території Українського Полісся до 80–90 особин. Причини її зменшення: надмірне добування, деградація місць існування в результаті інтенсивної експлуатації та омолодження лісів і великого рекреаційного навантаження на них, різкого зростання фактору непокоєння; осушування боліт, прокладання густої мережі доріг, фрагментація ареалу, збіднення кормової бази та браконьєрський відстріл [7, с. 546]. Занесена до Червоної книги України. Основні загрози виду – незаконне полювання, значна трансформація середовища та потужний прес законного і незаконного полювання на тварин видів-жертв – зайця сірого *(Lepus europaeus)* та козулю європейську.

Найбільшого представника родини псових – **вовка** (*Canis lupus*) активно знищували за радянських часів як ворога мисливського та сільського господарства. В Україні з 2006 року діє кампанія на захист вовків, організована Київським еколого-культурним центром [16]. В Польщі вовк занесений до Червоної книги, навколо лігв вовків встановлюються охоронні зони. Вовк – типовий і численний представник фауни Лівобережного Полісся. Просторова структура консервативна, чисельність має позитивний тренд, незважаючи на значний прес мисливства. Біотопічні преференції визначаються насамперед розподілом видів-жертв, тож сімейні ділянки зграй зазвичай включають в себе і слабо трансформовані (болото, лісові масиви, узбережжя водойм), і значно трансформовані (території навколо населених пунктів і навіть біля доріг з асфальтовим покриттям тощо) території. Зв'язки з угрупованнями сусідніх територій підтримуються за рахунок розселення молодих особин.

Лисиця звичайна (*Vulpes vulpes*) поширена повсюдно, селиться по балках, узліссях, у заплавах річок, поблизу селищ [14].

Борсук (*Meles meles*) оселяється в норах у лісах, балках і ярах з чагарниковою рослинністю, на схилах річкових долин. У минулому чисельність сильно скоротилася через полювання, деградацію місць існування, забруднення природного середовища пестицидами і мінеральними добривами, в агроценозах – через знищення тварин під час сільськогосподарських робіт технікою, через браконьєрство [17], добування тварини з метою отримання жиру [14]. Але через стабілізацію чисельності та зникнення загрози для зникнення виду не потрапив у третє видання Червоної книги України.

Причиною зменшення чисельності **видри річкової** (*Lutra lutra*) стало осушення боліт, обміління і висихання річок, забруднення водойм промисловими відходами, мінеральними добривами та пестицидами, браконьєрство та зменшення рибних запасів. Її середовищем існування є озера, стариці, річки з зарослими берегами [7, с. 543], а також повноводні магістральні канали осушувальних систем. Занесена до Червоної книги України. Розселення тварин можливе лише у межах гідромережі.

Тхір лісовий (*Mustela putorius*). Зустрічається на відкритих ділянках із заростями чагарників, селиться в берегових урвищах, ярах, острівних і байрачних лісах, садах, парках, в агроценозах поблизу населених пунктів, у лісосмугах. Причиною зниження чисельності є безпосереднє винищення та зменшення трофічної бази [7, с. 542]. Занесений до Червоної книги України.

Горностай (Mustela erminea) зустрічається по берегах водойм, болотах, заплавних та байрачних лісах, агроценозах та населених пунктах [7, с. 539]. Причини зміни чисельності: осушувальні меліорації, зміна кліматичних умов, хвороби. Занесений до Червоної книги України.

Типовий мешканець лісів – **лось європейський** (*Alces alces*), для якого найсприятливішими є ділянки молодих листяних і мішаних лісів, зарослі вирубки, чагарникові болота, заплавні урочища. Полювання на лося, відстріл на експорт, що проводився в Україні в 1970-80-х роках [14] та масове незаконне полювання, що практикувалося у 1990-і рр., зумовило скорочення популяції цієї тварини. Тепер офіційне полювання на лося в Україні обмежене, проте, зважаючи на поширеність випадків незаконного добування і продовження падіння чисельності, неодноразово науковці та представники природоохоронної громадськості вносили пропозиції щодо повної заборони добування тварин цього виду і внесення його до Червоної книги України.

Ареал поширення **козулі європейської** (*Capreolus capreolus*) та **кабана** *(Sus scrofa)* охоплює все Лівобережне Полісся. Тварини цих видів населяють лісові масиви, заплавні комплекси, частково сільськогосподарські угіддя, премежовані лісосмугами та ділянками ренатуралізації лісів.

Птахи близько 217 видів [11, с. 63] використовують долину Десни в період гніздування, годівлі, зимівлі та міграцій.

Достеменно відомо про перебування в басейні Десни **кажанів** 13 видів (*Chiroptera*). Всі вони занесені до ЧКУ та охороняються Бернською конвенцією. Це кажан пізній (*Eptesicus serotinus*), нічниця водяна (*Myotis daubentoni*), нічниця ставкова (*Myotis dasycneme*), вечірниця руда (*Nyctalus noctula*), вечірниця мала (*Nyctalus leisleri*), нетопир лісовий (*Pipistrellus nathusii*), нічниця Брандта (*Myotis brandti*), нетопир-пігмей (*Pipistrellus pygmaeus*), нетопир-карлик (*Pipistrellus pipistrellus*), двоколірний лилик (*Vespertilio murinus*), нетопир білосмугий (*Pipistrellus kuhlii*), нетопир Натузіуса *(Pipistrellus nathusii)*, кажан північний *(Eptesicus nilssonii)* [11, с. 83-88]. Нагальним є збереження місць мешкання кажанів – старовікових хвойно-широколистяних лісів і заплавних лісів зі старими тополями та вербами.

В заплаві Десни зареєстровано **земноводних** 12 видів і **плазунів** 7 видів [11, с. 55], до Червоної книги занесена мідянка звичайна *(Coronella austriaca)*. Представники герпетофауни є дуже чутливими до зміни водного режиму територій, забруднення водного середовища, використання пестицидів, пожеж, загибелі на дорогах під час міграцій, перевипасу, розорювання, забудови та вилову.

Долина Десни є однією з ключових територій зі збереження аборигенної іхтіофауни та рибних запасів в Україні. В басейні Десни зареєстровано **риб** близько 45 видів, 11 занесено до Червоної книги України, це стерлядь прісноводна (*Acipenser ruthenus*), бистрянка російська (*Alburnoides rossicus*), марена дніпровська (*Barbus barbus borysthenicus*), карась звичайний *(Carassius carassius),* озерний гольян звичайний (*Eupallasella percnurus*), ялець звичайний (*Leuciscus leuciscus*), минь річковий (*Lota lota*), йорж Баллона (*Gymnocephalus baloni*), йорж носар (*Gymnocephalus acerinus*), бичок-пуголовок зірчастий (*Benthophilus stellatus*) [11, с. 51]. На території України річка Десна не зарегульована, представники іхтіофауни

можуть вільно пересуватися, однак їх чисельність знижується через вилов та застосування браконьєрських засобів лову – сіток та електровудочок, а також розведення та випуск риб інших видів, що становлять загрозу аборигенній іхтіофауні. Першочерговими завданнями є відновлення та збереження природного водного режиму територій та охорона заплавних ландшафтів.

Прикладом того, як тварини адаптувалися до життя поряд з людиною, є лелеки, які гніздують іноді цілими колоніями поряд з оселями людей на стовпах, хатах. В селі Морівськ Козелецького району Чернігівської області на цвинтарі в межах села гніздує колонія лелек 37 пар (2013 р.), побудувавши свої гнізда на соснах. На території Міжрічинського регіонального парку колонія кажанів оселилася під дахом контори парку.

Поширення мікроорганізмів. Мікроорганізми – загальна збірна назва для найдрібніших організмів – бактерій, вірусів, грибів, найпростіших. Показати просторове поширення мікроорганізмів на Землі доволі складно, бо для цього потрібно зафіксувати планову проекцію їхнього складного дисперсного поширення в приповерхневих об'ємах земних просторів. Мікроорганізми найчастіше є убіквітарними (ubiquitarius; лат. ubique – всюди), тобто практично всюдисущими. Більшість із них існують у грунті, у воді, повітрі, в симбіозі з організмами людей, тварин, рослин. Ці питання підіймають окремі науки – вже сформовані – мікробіологія, мікроекологія – й ті, що тільки починають формуватися (біогеографія мікроорганізмів). Місця заселення мікроорганізмів різняться за висотою розташування, шарами простягання, протяжністю смуг-колоній. Оскільки ареали мікроорганізмів часто дуже маленькі, їх виявлення та відображення на карті нерідко стає доволі проблематичним. Можна показати лише окремі ареали певного типу. Це зумовлено низькою вивченістю мікроорганізмів територій та можливістю відібрати й дослідити проби лише з кількох місць, на вивчення яких не завжди можна викроїти обмежені дослідницькі кошти.

Мікроорганізми складно ідентифікувати й відобразити в усій їхній видовій повноті, відобразити їх масу, визначити кількісні їх представлення за видовим складом – вони занадто численні. Однак вивести закономірність поширення мікроорганізмів певних типів – завдання реальне. Виконання його могло б закласти підвалини новітнього дослідницького напрямку – географії мікроорганізмів. Вона відображала б можливі місцезнаходження мікро-організмів окремих видів, виходячи з конкретних фізичних і хімічних умов середовища. Це зумовлено тим, що мікроорганізми окремих видів є чутливими до температурного режиму, рівнів вуглекислого газу та кисню, вологості, pH, солоності, водного балансу ґрунту.

Основну увагу треба приділяти поширенню ґрунтових мікроорганізмів. Грунт є компонентом біосфери, біокосною системою, яка виникла та функціонує, зокрема внаслідок дії живих організмів, має своє положення в просторі, об'єм і межі. На Землі існує велике розмаїття ґрунтів різних типів. Ландшафтні умови є індикаторами наявності мікроорганізмів певних груп: мікроорганізми печер, гарячих джерел, антарктичних грунтоподібних субстратів, сільськогосподарських угідь, екстремофіли.

Мікроорганізми є причинами деяких захворювань, що дає підстави для нанесення на медико-географічну карту осередків поширення мікроорганізмів збудників хвороб. Сприятливі середовища для розмноження мікроорганізмів створюють антропогенні забруднення, наприклад відходи виробництв свиноферм і птахофабрик, які є поживним субстратом.

Охорона мікроорганізмів неможлива без збереження середовища їх природного існування. Деякі водорості, які можна вважати мікроорганізмами, вже занесені до Червоної книги України, це: хроодактилон Волле (*Chroodactylon wolleanum*), стілонема альсіді (*Stylonema alsidii*), педіаструм Каврайського (*Pediastrum kawraiskyi*), евастропсіс Ріхтера (*Euastropsis richteri*), едогоній косопоровий різновид донський (*Oedogonium plagiostomum*), роя англійська (*Roya anglica*), спірогіра Рейнгарда (*Spirogyra reinhardii*), пеніум Борге (*Penium borgeanum*), бамбузіна Бребіссона (*Bambusina brebissonii*), десмідіум Бейлі (*Desmidium baileyi*) [18]. У 2012 році внесенням змін до Закону України "Про Червону книгу України" було передбачено можливість включення до неї мікроорганізмів, які потребують охорони – непатогенних бактерій, що не належать до тваринного світу.

Висновки. Ландшафти є середовищем існування живих організмів, які відіграють важливу роль у внутрішньому механізмі функціонування ландшафтних комплексів в їхніх зовнішніх зв'язках, є важливим фактором саморегуляції, відновлення та стабілізації ландшафтів.

Збереження ландшафтів має бути реалізоване через створення мережі заповідних ландшафтних комплексів, які б забезпечували збереження всіх його складових компонентів.

Збереження природи річкової долини

можливе лише в комплексі. Це дає можливість забезпечити реальність природних шляхів міграції та поширення рослин і тварин багатьох видів, окремих організмів чи їх груп, забезпечити проходження потоків енергії, речовини та генетичної інформації.

Необхідними заходами є боротьба з браконьєрством, перегляд законо-давчої бази щодо полювання та знищення тварин ″шкідників″, обмеження використання пестицидів, збільшення площ заповідних територій та контроль за дотриманням на них природоохоронного режиму, надання заповідного статусу прибережно-захисним смугам, відновлення осушених боліт, встановлення охоронних зон навколо нір, лігв, гнізд, водопоїв диких тварин, створення переходів для тварин над дорогами та під ними, проведення моніторингу станів природних комплексів і контроль забезпечення охорони природи в регіонах.

Новою надією на збереження природи є розробка в Україні Смарагдової мережі (Emerald Network). Створення мережі ініційоване Конвенцією про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція) 1979 р. Ця мережа має поєднати території особливого природоохоронного значення (Areas of Special Conservation Interest) – місця існування рідкісних тварин та зростання рослин (переліки видів яких наведено в Резолюціях № 6 і № 4 Конвенції) в країнах, які не є членами Європейського Союзу. На сучасному етапі ця мережа в Україні є лише ″на папері″, але території Смарагдової мережі при вступі країни до Євросоюзу набувають статусу територій NATURA 2000. Разом ці мережі складають ядро Загальноєвропейської екомережі (Pan European Econetwork).

Аналіз поширення видів та оселищ довів, що в Долині Десни має бути створена єдина заповідна територія. Її заповідання як одного цілісного об'єкта не є можливим через недосконалу систему погодження створення об'єктів природно-заповідного фонду із землевласниками та землекористувачами. Обґрунтування створення національного природного парку ″Подесення″ було подано у 2008 р., однак досі не втілено в життя. У 2015 р. природоохоронці розпочали роботу з обґрунтування створення в долині Десни території Смарагдової мережі з метою набуття нею статусу NATURA 2000 при вступі України до Європейського Союзу. Також пропонується створити території в долинах приток Десни – Сейму і Снові. Прикладом створення територій NATURA 2000 в долинах річок можуть слугувати території в долинах Одри, Вісли і Західного Бугу в Польщі.

Література:

1. Конвенція про охорону біотичного різноманіття від 1992 року http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_030
2. *Соболь В. І.* Біологія. Довідник, тестові завдання. Повний повторювальний курс, підготовка до зовнішнього незалежного тестування / *В. І. Соболь*. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2013. – 796 с.
3. *Гродзинський М. Д.* Ландшафтознавство: Навчальний посібник / *М. Д. Гродзинський, О. В. Савицька.* – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2007.
4. *Пащенко В. М.* Смислові обгрунтування змістових виправлень текстів. Атрибутивне наукознавство / *В. М. Пащенко.* – Київ : Мапа, 2015. – 64 с.
5. *Исаченко А*. Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование / *А. Г. Исаченко*. – М. : – 1991. – 366 с.
6. Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР Главное управление геодезии и картографии при Совете Министров СССР. Москва 1978
7. Червона книга України. Тваринний світ/ за ред. *І. А. Акімова* — К. : Глобалконсалтинг, 2009.– 600 с.
8. Медведь / *Роберт Бидер*; пер. с. англ. *Д. Александрова*. – М. : ООО ″Юнайтед Пресс″, 2011. – 239 с.
9. Казки про тварин / Упоряд. І. Березовський [Серія: "Українська народна творчість"] К.: ″Наукова думка″, 1979. – 574 с.
10. Редкие и исчезающие животные: По страницам красной книги СССр. – М. : Энергоатоиздат, 1987. – 368 с.
11. Деснянський екологічний коридор / Під заг. ред. *В. Костюшина, Є. Прекрасної.* Національний екологічний центр України. Київ : – 2010. – 164 с.
12. *Сагайдак А. В.* Звітні матеріали щодо науково-технічної розробки ″Перспективи відновлення зубра на Чернігівщині″. – К. – 2010. – 34 с.
13. Сайт Дружини охорони природи ″Зубр″ http://dop-zubr.io.ua/s999201/konotopski_zubri
14. Заповідні скарби Сумщини / [Під загальною редакцією д.б.н. *Т. Л. Андрієнко*]. – Суми : Видавництво ″Джерело″; 2001. – 208 с.
15. *Сагайдак А. В.* Особливості екології рисі (*Lynx lynx* L.) у Чернігівському Поліссі / Потенціал і проблеми мисливського господарства України. Збірник матеріалів І Всеукраїнської мисливськогосподарської науково-практичної конференції (6-9 вересня 2006 р.) – Львів: СПОЛОМ, 2006. – С. 103-109.
16. Сайт Київського еколого-культурного центру http://ecoethics.ru/campaigns/ohrana-volkov/
17. Червона книга України. Тваринний світ / Редкол.: *М. М. Щербак* (відп. ред.) та ін. – К.: ″Українська енциклопедія″ ім. М.П. Бажана, 1994. – 464 с.
18. Червона книга України Рослинний світ/ за ред. *Я.П. Дідуха* — К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

References:

1. Konvenciya pro oxoronu bioty`chnogo riznomanittya vid 1992 roku http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_030
2. *Sobol` V. I.* Biologiya. Dovidny`k, testovi zavdannya. Povny`j povtoryuval`ny`j kurs, pidgotovka do zovnishn`ogo nezalezhnogo testuvannya / *V. I. Sobol`*. – Kam'yanecz`-Podil`s`ky`j : FOP Sy`sy`n O. V., 2013. – 796 s.
3. *Grodzy`ns`ky`j M. D.* Landshaftoznavstvo: Navchal`ny`j posibny`k / *M. D. Grodzy`ns`ky`j, O. V. Savy`cz`ka*. – K. :

Vy`davny`cho-poligrafichny`j centr "Ky`yivs`ky`j universy`tet", 2007.
4. *Pashhenko V*. M. Smy`slovi obgruntuvannya zmistovy`x vy`pravlen` tekstiv. Atry`buty`vne naukoznavstvo / *V. M. Pashhenko*. – Ky`yiv : Mapa, 2015. – 64 s.
5. *Y`sachenko A. G.* Landshaftovedeny`e y` fy`zy`ko-geografy`cheskoe rajony`rovany`e / *A. G. Y`sachenko*. – M. : – 1991. – 366 s.
6. Atlas pry`rodnyx uslovy`j y` estestvennyx resursov Ukray`nskoj SSR Glavnoe upravleny`e geodezy`y` y` kartografy`y` pry` Sovete My`ny`strov SSSR. Moskva 1978
7. Chervona kny`ga Ukrayiny`. Tvary`nny`j svit/ za red. *I. A. Akimova* — K. : Globalkonsalty`ng, 2009.– 600 s.
8. Medved` / *Robert By`der*; per. s. angl. *D. Aleksandrova*. – M. : OOO "Yunajted Press", 2011. – 239 s.
9. Kazky` pro tvary`n / Uporyad. *I. Berezovs`ky`*j [Seriya: "Ukrayins`ka narodna tvorchist`"] K.: "Naukova dumka", 1979. – 574 s.
10. Redky`e y` y`schezayushhy`e zhy`votnыe: Po strany`czam krasnoj kny`gy` SSSr. – M. : Эnergoatoy`zdat, 1987. – 368 s.
11. Desnyans`ky`j ekologichny`j kory`dor / Pid zag. red. *V. Kostyushy`na, Ye. Prekrasnoyi.* Nacional`ny`j ekologichny`j centr Ukrayiny`. Ky`yiv : – 2010. – 164 s.
12. *Sagajdak A. V.* Zvitni materialy` shhodo naukovo-texnichnoyi rozrobky` "Perspekty`vy` vidnovlennya zubra na Chernigivshhy`ni". – K. – 2010. – 34 s.
13. Sajt Druzhy`ny` oxorony` pry`rody` "Zubr" http://dop-zubr.io.ua/s999201/konotopski_zubri
14. Zapovidni skarby` Sumshhy`ny` / [Pid zagal`noyu redakciyeyu d.b.n. *T. L. Andriyenko*]. – Sumy` : Vy`davny`cztvo "Dzherelo"; 2001. – 208 s.
15. *Sagajdak A. V.* Osobly`vosti ekologiyi ry`si (Lynx lynx L.) u Chernigivs`komu Polissi / Potencial i problemy` my`sly`vs`kogo gospodarstva Ukrayiny`. Zbirny`k materialiv I Vseukrayins`koyi my`sly`vs`kogospodars`koyi naukovo-prakty`chnoyi konferenciyi (6-9 veresnya 2006 r.) – L`viv: SPOLOM, 2006. – S. 103-109.
16. Sajt Ky`yivs`kogo ekologo-kul`turnogo centru http://ecoethics.ru/campaigns/ohrana-volkov/
17. Chervona kny`ga Ukrayiny`. Tvary`nny`j svit / Redkol.: *M. M. Shherbak* (vidp. red.) ta in. – K.: "Ukrayins`ka ency`klopediya" im. M.P. Bazhana, 1994. – 464 s.
18. Chervona kny`ga Ukrayiny` Rosly`nny`j svit/ za red. *Ya.P. Diduxa* — K.: Globalkonsalty`ng, 2009. – 900 s.

Резюме:

Полянская К. В., Сагайдак А. В. СОХРАНЕНИЕ БИОРАЗНООБРАЗИЯ И ВОЗМОЖНОСТИ ДИВЕРСИФИКАЦИИ БИОТЫ НА ТЕРРИТОРИИ ЛЕВОБЕРЕЖНОГО ПОЛЕСЬЯ.

Статья освещает вопросы соотношения понятий «биотическое» и «ландшафтное разнообразие», раскрывает биотосберегающую функцию ландшафтных комплексов. Содержит материалы о возможности диверсификации биоты в ландшафтах долины Десны и схему экосети Левобережного Полесья на территории Украины. Цель этой статьи – проанализировать биотосберегающую значимость долинно-речных ландшафтов, их место в структуре национальной экосети на примере долинных ландшафтов Десны, отобразить природоохранные аспекты осознания их средообразующей роли, мотивы сохранения, раскрыть богатство и самоценность долинно-речных ландшафтов.

Речные долины по-прежнему остаются и будут оставаться главным геопространственными концентраторами биотического, геоматического и комплексного ландшафтного разнообразия регионов. Они сыграли исторически важную роль в жизни людей. Долинно-речные ландшафты должны быть исследованы не только с точки зрения географии и ландшафтоведения, но и включать исторические, разнообразные междисциплинарные экологические и гуманистические исследования, чтобы продемонстрировать их ценность в прошлом и ценности в современной культурной среде.

Ключевые слова: ландшафтное разнообразие, биотическое разнообразия, экосеть, Левобережное Полесье.

Summary:

K. Polianska, A. Sahaidak. CONSERVATION OF THE BIOLOGICAL DIVERSITY AND POSSIBILITY OF DIVERSIFICATION OF THE BIOTA ON THE LIVOBEREZHNE POLISSYA TERRITORY.

The article deals with questions of correlation of concepts "biotic" and "landscape diversity", reveals the biota-saving feature of the landscapes. It contains materials about the possibility of diversification of the biota in the landscapes of the Desna valley and the scheme of Econet of Livoberezhne Polissya in Ukraine. The purpose of this article is to analyze biota-saving significance of river-valley landscapes, their place in the structure of the national econetwork at the example of Desna valley landscapes, to reflect the awareness of environmental aspects of their habitat forming part, conservation motives, to reveal the richness and intrinsic value of river-valley landscapes.

The river valleys still remain and will continue to be the main geospatial concentration of the biotic, geomatic and complex landscape diversity of the regions. They have played a historically important role in people's lives. The river valley landscapes must be investigated not only from the point of view of the geography and landscape science but also its historical, diverse interdisciplinary ecological and humanistic studies to demonstrate their value in the past and values in the contemporary cultural environment.

Key words: landscape diversity, biotic diversity, ecological network, Livoberezhne Polissya.

Рецензент: проф. Ковальчук І.П. *Надійшла 01.12.2015р.*

ПОСТАТІ, ПОДІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ

ШАБЛІЙ ОЛЕГ ІВАНОВИЧ

14 листопада 2015 р. виповнилося 80 років відомому українському вченому-географу та картографу, доктору географічних наук, заслуженому професору Львівського національного університету імені Івана Франка, завідувачу кафедри економічної і соціальної географії цього університету, дійсному члену Наукового товариства імені Шевченка (НТШ), академіку Академії вищої школи України та Української екологічної академії, почесному члену Українського географічного товариства Шаблію Олегу Івановичу.

О. І. Шаблій – знаний у науковому світі як визначний вчений у галузі економічної та соціальної географії, гідний продовжувач наукової школи С. Л. Рудницького, В. М. Кубійовича, П. Т. Ващенка. Йому належить провідна роль з розвитку сучасних науково-теоретичних і методологічних основ суспільної географії, підготовки ряду монографій, навчальних підручників й атласів, організації географічної освіти.

Народився О. І. Шаблій 14 листопада 1935 р. у хліборобській родині в с. Курівці Зборівського району на Тернопільщині. У рідному селі закінчив початкову школу (1947 р.), а в сусідньому – Великому Глибочку, тоді районному центрі, – семирічку (1950 р.). У 1950 р. він вступає до Бережанського педагогічного училища на Тернопільщині, яке закінчує в 1954 р. з відзнакою за фахом "учитель початкової школи" з правом викладати математику в семирічці.

Уже більш ніж шістдесят років (з 1954 р.) життя і діяльність О. І. Шаблія пов'язані зі Львом і Львівським національним університетом імені Івана Франка. До 1959 р. він навчається на кафедрі економічної географії, а після закінчення вузу працює старшим лаборантом, викладачем (з 1962 р.), доцентом (1968 р.), професором (1989 р.), завідувачем кафедри (з 1990 р.). Незважаючи на перепони, що ставили на його шляху компартійні й державні органи, О. Шаблій захистив кандидатську (1966 р.), а через дванадцять років (1978 р.) і докторську дисертації.

Більше як за 25 років керівництва кафедрою економічної і соціальної географії професор О.І. Шаблій згуртував навколо себе творчий колектив, у якому на сьогоднішній день працюють два професори, десять доцентів, два асистенти, інженери, старші лаборанти, аспіранти.

Велику увагу вчений приділяє розвиткові географічної освіти і науки в Україні. Під його науковим керівництвом підготовано 21 кандидат і 5 докторів географічних наук, які працюють на науково-освітянській ниві нашої держави. Також він видав 43 монографії, низку атласів, підручників, є науковим редактором збірників праць з суспільної географії та тощо. Лише в останні роки вийшли такі фундаментальні праці як: "Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії" (2001), "Основи суспільної географії" (2003, 2012), "Географія: світи, регіони, концепти" (Г. де Блій, П. Муллер; автор розділу "Україна" – О. Шаблій, 2004) та "Львів: комплексний атлас" (2012, відповідальний редактор та автор багатьох карт) – перший комплексний атлас великого міста в Україні. На окрему увагу заслуговують унікальні видання – упорядкована вченим перша хрестоматія у галузі географії "Новітня українська суспільна географія" (2007), у якій вміщено праці, біографічні статті та бібліо-

графічні дані про 24 відомих українських економіко-соціо-географів та "Село на золотому Поділлі" (2011) – монографія про рідний край і родину, село і односельці в якому народився, з якими провів дитячі і юнацькі роки.

Одним із найбільших видавничих проектів, спрямованих на популяризацію видатних і забутих імен українських географів, є серія книг "Постаті українського землезнання" (опубліковано 14 книг). З початку 2000-их років вийшли у світ праці, призначені для студентів вищих навчальних закладів географічних, економічних, екологічних, політичних і туристичних спеціальностей, викладачів і вчителів географії, для поглибленого вивчення географії учнями у профільних і спеціалізованих класах загальноосвітніх шкіл, гімназій та коледжів.

Олег Іванович бере активну участь у численних міжнародних та всеукраїнських конференціях, на яких достойно представляє вітчизняну географію.

Також він є головою спеціалізованої вченої ради із захисту докторських дисертацій зі спеціальностей "економічна та соціальна географія", "біогеографія та географія ґрунтів", "конструктивна географія" у Львівському університеті.

Професор О. Шаблій підтримує тісні зв'язки з науковцями і освітянами своєї малої батьківщини – Тернопільським національним педагогічним університетом імені Володимира Гнатюка, є шеф-редактором наукового збірника "Історія української географії", є постійним учасником наукових конференцій.

Учений є автором, відповідальним редактором шкільних географічних атласів, член редколегії Національного атласу України.

Нині в Україні важко знайти іншого, настільки продуктивного за обсягом наукових здобутків, ученого в галузі суспільної географії, ніж професор Олег Шаблій.

Щиросердечно вітаємо ювіляра! Бажаємо доброго здоров'я, довголіття, творчого настрою, працьовитих студентів і аспірантів, нових ідей і здобутків, особистого і родинного благополуччя!

Колектив географічного факультету ЛНУ,
редакційна колегія часопису "Наукові записки. Серія: Географія"
І

ЛЮБОМИРУ ЦАРИКУ – 60 РОКІВ

Сьогодні географічна громадськість України відзначає 60-річчя від дня народження талановитого педагога, вченого і організатора наукових досліджень, професора, Відмінника народної освіти ***Любомира Петровича Царика.***

Народився Любомир Петрович в селі Порохова Бучацького району у вчительській родині 28 листопада 1955 року. Варто бути відвертим, що в улюблену зі школи "ґеографію" ювіляр занурився не одразу. Спочатку було навчання у Львівському електротехнікумі зв'язку за спеціальністю радіозв'язок і радіомовлення. По закінченню – робота у Закарпатському обласному радіотелевізійному центрі на посаді радіооператора. Потім служба в збройних силах символічно в районі станції Львівської Подільського району Московської області сповнена молодечих пригод і суворої дисципліни. У 1976 році змужнілий юнак поступає на підготовче відділення Московського державного університету імені М.В. Ломоносова. Саме там було сформовано його життєвий навик лише самостійно здійснювати будь-які розрахунки за допомогою ручки і паперу. Зрозуміло, що найкращий вищий навчальний заклад того часу і тієї епохи зібрав унікальний викладацький колектив. Географічне бачення Любомира Петровича формувалось в безпосередньому контакті з такими світилами географічної науки, як М.М. Дроздов, О.Г. Воронов, Ю.Г. Саушкін, О.М. Рябчіков, І.П. Ізраель, А.П. Капіца, Г.К. Тушинський, М.А. Гвоздецький, А.Т.Хрущов та низка інших. Серед великого числа претендентів вихідець із Західної України (!!!) був помічений та в 1982 р. рекомендований до вступу в аспірантуру. Науковим керівником дисертаційного дослідження стала д.г.н, проф. Т.М. Калашнікова, котра підтримала вибір аспірантом теми дослідження "Економіко-географічні аспекти вдосконалення територіального управління господарством (на матеріалах Північного економічного району) ". В 1987 р. відбулось слухання роботи га кафедрі економічної географії, після чого було прийнято рішення про повернення на рідні пенати. У 1988 р. - захист кандидатської дисертації на спеціалізованій вченій раді географічного факультету МДУ

З липня 1987 р. Любомир Петрович пов'язаний з Тернопільським національним педагогічним університетом імені В. Гнатюка (за цей час заклад "виріс" з статусу педагогічного інституту до національного університету, що носить ім'я знаного етнографа). Зразу ж молодому науковцеві вдалось завоювати авторитет та повагу в колективі. Спочатку працює на посаді викладача, старшого викладача, згодом – доцента кафедри фізичної географії; впродовж 1992-2000 рр. – доцент кафедри географії України (активно підтримував її утворення, яка стала першою кафедрою з такою назвою в педагогічних вишах України).

Окремо варто згадати те, що з ім'ям Любомира Царика тісно переплетено зі створенням географічного факультету як окремого підрозділу в Тернопільському педагогічному інституті у 1990 році і обранням його першим деканом.

Після ейфорії утворення факультету прийшла довга і копітка робота щодо утвердження його як навчального підрозділу та наукового осередку України. Особиста ініціатива та колективна підтримка обумовили роботу з формування навчально-матеріальної бази факультету, створення геостаціонарну у 1993 році, відкриття нових спеціальностей – екології та охорони навколишнього середовища у 1995 році, туризмознавства – у 2004 році, кафедри географії України і краєзнавства у 1992 р. та кафедри геоекології та методики

викладання екологічних дисциплін у 2000 р., формування кваліфікованого колективу викладачів і стабільного контингенту студентів. За період роботи Любомира Пертовича на посаді декана захищено 2 докторських і 17 кандидатських дисертацій викладачами факультету і 10 студентів стали призерами всеукраїнських олімпіад з географії і екології. Успішним очільником факультету ювіляр був до 2006 р.

У 1999 році за серію публікацій еколого-географічного спрямування Любомира Петровича було обрано членом-кореспондентом Української Екологічної Академії наук.

Його наукові доробки завжди тісно пов'язані з практичною стороною, він людина дії, координатор численних природоохоронних акцій, експедиційних досліджень та польових навчальних практик, зокрема з дослідження екологічного стану долини р. Серет (1989), Тернопільського ставу (1993), інвентаризації зелених насаджень м. Тернополя (1995), природи Голицького ботаніко-ентомологічного заказника (1996), екологічного стану заповідних об'єктів долини Дністра (1997), обстеження регіональних ландшафтних, дендрологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва на предмет їх екологічного стану та рекреаційної ємності (2004), дослідження перспективних ключових та сполучних територій як основних структурних елементів регіональної екомережі (2005-2008), особливостей природокористування рр. Гнізни, Джурина, Вільховець (2006-2008) тощо.

За результатами досліджень ним опубліковано понад 230 наукових праць, в тому числі монографії: "Голицький ботаніко-ентомологічний заказник загальнодержавного значення" (1997), "Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки і аналізу" (2001), "Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика" (2005), "Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем (концептуальні положення, практична реалізація)" (2009), "Природні умови і ресурси Тернопільщини" (2011), "Регіональний ландшафтний парк "Загребелля" у системі заповідного і рекреаційного природокористування" (2014).

Логічним і очікуваним став захист Любомиром Петровичем у 2010 році докторської дисертації за спеціальністю 11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів у спеціалізованій вченій раді Львівського національного університету.

Організаторські здібності Любомира Петровича пов'язані з ініціативою створення та видання фахового часопису "Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія", перший номер якого побачив світ у 1997 році. Сьогодні він вважається одним з провідних в Україні. "Записки …" виходять з періодичністю двічі на рік та публікують результати наукових розвідок в галузі фізичної, суспільної і конструктивної географії, геоекології і раціонального природокористування, рекреаційної географії та туризмознавства. Проф. Л.Царик очолює редакційну колегію журналу, до складу якої входять науковці з України, Польщі та Російської Федерації. Відповідаючи сьогоднішнім вимогам, часопис зареєстровано в низці наукометричних баз даних.

Особливе місце в діяльності вченого займає проблема розвитку географічної та екологічної освіти. Започаткований Любомиром Петровичем обласний еколого-краєзнавчий проект "Твій рідний край" (у 2000 р.) спрямований на дослідження рідної природи, збереження і відродження унікальних природних комплексів за участю учнівської молоді. Вченим підготовлена також низка навчальних матеріалів для загальноосвітньої школи: "Проблеми екології рідного краю" (1993), "Основи екологічних знань" (1995, 1996), "Географічні таблиці" (1998), "Навчально-краєзнавчий атлас Тернопільської області" (2000), "Географія Тернопільської області" (2005), шкільні підручники з екології для 10 і 11 класів профільного (2010) і академічного рівнів (2011).

Плідною і результативною є співпраця з іноземними науковцями. Зокрема, за ініціативи Любомира Петровича спільно з польськими колегами було проведено чотири міжнародні наукові конференції з проблем екологічної географії (1999, 2004, 2010, 2013).

За його пропозиціями створена низка заповідних об'єктів на Тернопіллі, розроблено проекти мережі регіональних ландшафтних парків, з 2012 року успішно реалізується еколого-просвітницький проект "Шкільний дендрарій".

Під керівництвом Любомира Петровича з 1995 року функціонує науково-дослідна лабораторія "Моделювання еколого-географічних систем", в рамках якої виконано 5 держбюджетних та 5 госпдоговітних робіт, опубліковано 7 монографій, 10 навчальних посібників для вищої школи, підготовлено і захищено 10 кандидатських і 1 докторська дисертацій, 20 магістерських, 115 дипломних, і більше 200 кур-

сових робіт. Вченим обґрунтовано концепцію регіональних природоохоронних систем, удосконалено ландшафтознавчі аспекти концепції екомереж, розроблено методичні підходи до оцінки й аналізу природних рекреаційних ресурсів, еколого-географічних ситуацій. Розробка проекту подільської частини Галицько-Слобожанського екокоридору, створення схем регіональних екомереж Поділля, Тернопільської області, локальної екомережі м. Тернополя є вкладом наукової школи з екологічної географії професора Царика Л.П. у реалізацію загальнодержавної програми з формування національної екомережі України на період 2000-2015 років.

Сьогодні Любомир Петрович – доктор географічних наук, професор, відмінник освіти України, член-кореспондент Української Екологічної Академії наук, член експертної комісії з Охорони навколишнього середовища МОіН України, член низки почесних громадських організацій – Українського географічного товариства, Тернопільського осередку НТШ, науково-технічних рад природного заповідника "Медобори", національних природних парків "Дністровський каньйон", "Кременецькі гори", завідувач кафедри геоекології та методики викладання екологічних дисциплін географічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Повний перелік заслуг, звань і нагород Любомира Петровича Царика можна продовжувати не на одну сторінку, але найпершим в переліку є звання Людини з великої букви, і цим все сказано.

Всім колективом факультету і редколегією часопису вітаємо шановного ювіляра! Бажаємо всіх духовних і матеріальних благ на многії і благії літа!

Колектив географічного факультету,
Редакційна колегія часопису "Наукові записки. Серія: Географія"

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ ДО 25-РІЧЧЯ ГЕОГРАФІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

21-23 травня 2015 р. на базі географічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету відбулася міжнародна науково-практична конференція "Географія, екологія, туризм: теорія, методологія, практика", приурочена 25-річчю заснування географічного факультету. Конференція викликала серйозне зацікавлення з боку вітчизняних та закордонних науковців. Співорганізаторами конференції виступили також Тернопільський відділ Українського географічного товариства та Географічна комісія НТШ. Для публікації матеріалів було заявлено понад 190 учасників з понад 50 провідних наукових та навчальних установ України, Польщі, Румунії, Казахстану. Окрім того, безпосередню участь в конференції взяли майже 60 науковців в галузі географії, екології та туризму.

Урочисте відкриття конференції

В роботі конференції було визначено ряд ключових напрямків. На засіданні секції "Актуальні питання фізичної та конструктивної географії" розглянуто питання історико-географічних досліджень, актуальні проблеми фізико-географічних досліджень, регіональне та антропогенне ландшафтознавство. Проблематика секції "Актуальні питання суспільної географії" охоплювала широкий спектр наукових розвідок, – від історико-географічного дослідження окремих напрямків суспільної географії до оцінки прикладних проблем в дослідженні країн і регіонів, проблем сучасної картографії та ГІС-технологій, особливості географічної освіти та сучасні тенденції в методиці навчання географії у вищих і загальноосвітніх навчальних закладах. На секції "Дослідження регіональних екологічних проблем та охорони природи" були заслухані доповіді з теорії і практики природокористування в умовах сталого розвитку, проблем екологічної освіти і науки для сталого розвитку, сучасних підходів до збереження і відновлення природних систем. Окремо розглядались "Теоретичні та при-

кладні аспекти розвитку туризму", де основний дискурс розгорнувся навколо теоретичних засад рекреаційної географії та туризму, туристично-рекреаційних ресурсів та їх використання, проблем розвитку внутрішнього і міжнародного туризму в Україні, регіональні рекреаційно-туристичні дослідження та організація краєзнавчо-туристичної роботи в навчальних закладах. В ході секційних засідань спостерігалась дискусія з поміркованою полемікою та наявність конструктивних пропозицій, що призвело до вироблення ухвали конференції.

До безпосередньої участі в конференції були залучені науковці з Інституту географії АН України, а також Київського університету імені Тараса Шевченка, Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Львівського національного університету імені Івана Франка, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Ужгородського національного університету, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Одеського національного університету імені Іллі Мечникова, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Криворізького національного університету, Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту, Галицького коледжу імені В'ячеслава Чорновола (м. Тернопіль), Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, Ойцовського парку народового (Республіка Польща), Інституту географії Республіки Польща, Сучавського університету Штефан чел Маре (Румунія). Колектив факультету висловлює найщиріші слова подяки всім учасникам наукового форуму за виявлений інтерес до проблематики конференції.

Результативно пройшла і виїзна частина конференції за маршрутом Тернопіль – Бучач – Рукомиш – Микулинці – Тернопіль. Познайомившись з історичною частиною Бучача, учасники конференції відвідали скельний монастир в Рукомиші та одне з провідних підприємств пивобезалкогольної галузі України – Микулинецький пивзавод. Таким чином, учасники заходу зуміли оцінити історико-туристичні ресурси області та ознайомитись з функціонуванням її господарства.

Підсумком конференції стало видання збірника матеріалів та прийняття ухвали конференції. Слід зауважити, що дана конференція не просто приурочена ювілею факультету, а це була 25 конференція, проведена на його базі, тобто традиції наукових форумів є стабільною рисою факультету. Захід такого масштабу був корисним як для учасників, так і для її організаторів та вкотре підкреслив необхідність регулярного спілкування в подібному форматі.

Оргкомітет конференції

ВТРАТИ

ПАМ'ЯТІ КОЛЕГИ І ДРУГА

18 липня 2015 року пішов з життя відомий український вчений, педагог, геолог, географ, член-кореспондент Академії гірничих наук України, професор Ігор Степанович Паранько.

Ігор Степанович народився 15 вересня 1951 р. у с. Чижиків Пустомитівського району Львівської області. Закінчив Чижиківську восьмирічну школу (1958-1966 рр.) а потім у 1968 р. Львівську середню школу № 29.

У 1974 р. після навчання на геологічному факультеті Львівського державного університету ім. Івана Франка отримав диплом інженера-геолога за спеціальністю "Геологічна зйомка та пошуки родовищ корисних копалин".

У 1987 р. закінчив аспірантуру при кафедрі регіональної геології і корисних копалин цього ж університету й захистив кандидатську дисертацію на тему "Формаційна приналежність докембрійських конгломератів Українського щита та деякі питання їх металоносності. У 1997 р. на спеціалізованій вченій раді Львівського університету захистив докторську дисертацію на тему "Ряди стратифікованих формацій і формаційні типи протерозойських метаморфічних комплексів Українського щита'.

Трудова діяльність вражаюче різноманітна: 1968-1969 рр. - слюсар-зварювальник проектно-конструкторського дослідного заводу (м. Львів); 1969-1974 рр. – навчання у Львівському державному університеті; 1974-1975 рр. - інженер-геолог Львівського державного інституту водного господарства (м. Львів); 1975-1976 рр. – інженер-геолог Комплексної науково-дослідної лабораторії природних газів (м. Львів); 1976-1984 рр. – інженер-геолог, молодший науковий співробітник Комплексної науково-дослідної лабораторії рудоносних формацій Львівського державного університету (м. Львів); 1984-1994 рр. – геолог, старший геолог, провідний геолог Криворізької геологорозвідувальної експедиції (м. Кривий Ріг); з 1994 – викладач, доцент, професор, а з 1997 р. по 2009 р. – завідувач кафедри загальної геології та розвідки родовищ корисних копалин Криворізького технічного університету; з вересня 2009 р. – професор кафедри фізичної географії та геології географічного факультету Криворізького державного педагогічного університету. З 2012 року – завідувач кафедри економічної географії та методики викладання (м. Кривий Ріг).

Науковий доробок Ігора Степановича становить понад 300 опублікованих праць. Це численні монографії, державні геологічні карти, Атлас "Геологія і корисні копалини України", Науково-дидактична монографія "Геологія типових родовищ мінеральної сировини України" (на польській мові), видана Краківською металургійно-гірничою Академією у 2011 році, монографія у співавторстві "Географія мінеральних ресурсів України", 6 підручників та 6 посібників з грифом МОН, а також останній посібник для географічних спеціальностей "Географія мінеральних ресурсів України", виходу в світ якого він чекав, але уже не встиг побачити.

Наукові твори І. С. Паранька присвячені: питанням геолого-формаційного аналізу, стратиграфії, металогенії та прогнозуванням пошуків корисних копалин у докембрійських породних комплексах; вивченню ранньої історії геологічного розвитку Землі, географії мінеральних ресурсів України і світу, екологічним проблемам геологічного середовища й довкілля в Криворізькому басейні. Він був палким пропагандистом нового наукового напряму "Антропогенна геологія".

За досягнення у вивченні докембрію

Українського щита І. С. Паранько нагороджений Срібним нагрудним значком Спілки геологів України (2002 р.), медаллю В.І. Лучицького (2003 р.), пам'ятним знаком ім. Л.І. Лутугіна "За заслуги в розвідці надр" (2005 р.). Йому присвоєно звання "Почесний розвідник надр України" (2007 р.). За заслуги в науково-педагогічній роботі у 2002 р. нагороджений Міністерством освіти та науки України значком "Відмінник освіти України','у 2004 р. - Почесною грамотою ректорату Криворізького технічного університету, у 2008 - Почесною грамотою Міністерства освіти й науки України.

І. С. Паранько – був членом експертної ради з природничих і математичних наук Державної акредитаційної комісії України, експертом Державного комітету по запасах корисних копалин України, членом Національного стратиграфічного комітету України, науково-редакційної ради Державної геологічної служби України, спеціалізованої вченої ради Д 35.051.04 Львівського національного університету ім. Івана Франка, спеціалізованої вченої ради Д 09.053.01 Криворізького державного педагогічного університету.

Ігора Степановича, як науковця вирізняв високий професіоналізм, довершене знання широкого кола проблемних питань та скурпульозний підхід до їх вивчення. Порядність, почуття гумору, надійність - усе це притаманне було нашому колезі, який упродовж останніх десятиріч виріс у знаного в Україні й світі вченого.

Пам'ять про колегу, вірного друга, великого патріота України, щиру, порядну й дуже доброзичливу Людину залишиться в серцях усіх, хто мав щастя спілкуватись з ним, ділити з ним здобутки й втрати нелегкої наукової й педагогічної праці.

Друзі, колеги

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Артеменко Оксана Василівна** – магістр кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету імені Івана Франка.
2. **Бакало Олена Дмитрівна -** аспірант кафедри геоекології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
3. **Безсмертнюк Тарас Петрович** – аспірант кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
4. **Бойко Зоя Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної та економічної географії геолого-географічного факультету Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.
5. **Ванда Ірина Володимирівна** – асистент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка.
6. **Волошин Іван Миколайович –** доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму Львівського державного університету фізичної культури, факультету здоров'я людини і туризму.
7. **Габчак Наталія Францівна -** кандидат географічних наук, доцент, декан факультету туризму та міжнародних комунікацій Ужгородського національного університету.
8. **Гавришок Богдан Борисович** – кандидат географічних наук, викладач кафедри географії та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
9. **Дем'янчук Петро Михайлович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
10. **Джаман Василь Олексійович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедрою географії України і регіоналістики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
11. **Джаман Ярослав Васильович** – магістр географічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
12. **Задворний Сергій Ігорович** – аспірант кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
13. **Зубик Андрій Ігорович** – аспірант кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка.
14. **Клапчук Тарас Володимирович** – аспірант кафедри геоморфології і палеогеографії Львівського національного університету імені Івана Франка.
15. **Кормило Оксана Петрівна** – аспірант кафедри раціонального використання природних ресурсів і охорони природи Львівського національного університету імені Івана Франка.
16. **Котик Любов Іванівна** – асистент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка.
17. **Круглов Іван Станіславович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії Львівського національного університету імені Івана Франка.
18. **Ламекіна Ганна Олександрівна –** кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізичної та економічної географії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.
19. **Мамчур Ольга Ігорівна** – кандидат географічних наук, в. о. доцента кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка.
20. **Мельнійчук Михайло Михайлович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії, декан географічного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
21. **Навроцька Галина Борисівна** – заступник начальника відділу міжнародних зв'язків Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
22. **Натік Губадоглу (Бабаєв)** – аспірант кафедри картографії інституту географії Національної академії наук Азербайджану (Баку).
23. **Ничая Олександра Олександрівна –** аспірант кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
24. **Новицька Світлана Романівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри геоекології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
25. **Пантелєєва Наталія Борисівна** – асистент кафедри економічної і соціальної географії та методики викладання Криворізького педагогічного інституту.
26. **Пантилей Вікторія Анатоліївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії університету Марії Кюрі-Склодовської, Люблін, Польща.
27. **Петровська Мирослава Андріївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету імені Івана Франка.
28. **Пилипчук Оксана Євгенівна** – аспірант кафедри геоекології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

29. **Питуляк Микола Васильович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
30. **Питуляк Мирослава Романівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
31. **Позняк Ірина Богданівна** – аспірант кафедри геодезії та картографії Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ.
32. **Полянська Катерина Валентинівна –** аспірант кафедри земельного кадастру Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ.
33. **Полянський Сергій Володимирович –** кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
34. **Пугач Сергій Олександрович -** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
35. **Пятак Дарина Юріївна** – студентка 4 курсу географічного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
36. **Сагайдак Андрій Васильович –** генеральний директор регіонального ландшафтного парку "Міжрічинський", Чернігівська область
37. **Саленко Іванна Андріївна** – вчитель Радивилівського навчально-виробничого комплексу "Школа № 1 – гімназія".
38. **Склярська Оксана Ігорівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка.
39. **Стрілець Ірина Олегівна** – аспірант кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету імені Івана Франка.
40. **Сулік Людмила Валеріївна –** аспірант кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету імені Івана Франка.
41. **Талыбов Сабухи Алибала оглу** – кандидат географічних наук, докторант географічного факультету Бакінського державного університету, Баку, Азербайджан.
42. **Таранова Наталія Богданівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
43. **Тарасюк Ніна Адамівна –** кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
44. **Царик Любомир Петрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри геоекології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
45. **Царик Петро Любомирович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
46. **Цесьців Діана Степанівна –** викладач кафедри туризму Львівського державного університету фізичної культури, факультету здоров'я людини і туризму.
47. **Чабанчук Валентина Юріївна** – аспірант географічного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
48. **Чернюк Ганна Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та екології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

1. **Artemenko Oksana Vasylivna** – Magister Department of constructive geography and cartography Lviv National Ivan Franko University.
2. **Bakalo Olena Dmytrivna -** Postgraduate student of Department of ecology and environmental sciences teaching methods Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
3. **Bezsmertnyuk Taras Petrovich** – Postgraduate student of Department of Geography Eastern European National University of Lesya Ukrainian.
4. **Boyko Zoe Volodymirovna –** Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor of Department physical and economical geography Dnipropetrovsk national university Oles Honchar.
5. **Chernyuk Hanna Volodymirovna** – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of geography and ecology Kamenets Ivan Ogienko National University.
6. **Dem'yanchuk Petro Myhailovich –** Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Geography and methods of teaching Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
7. **Dzhaman Vasil Oleksiyovych –** Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of Department geography of Ukraine and regionalistics Yuriy Fedkovich Chernivtsi national university.
8. **Dzhaman Yaroslav Vasilievich –** Magister geographical faculty Yuriy Fedkovich Chernivtsi national university.
9. **Gabchak Natalia Frantsivna –** Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Tourism and International Communications Uzhhorod national university.
10. **Gavrishok Bogdan Borysovich –** Candidate of Geographical Sciences, teacher of Department of Geography and methods of teaching Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
11. **Klapchuk Taras Volodymirovich –** Postgraduate student, Department of Geomorphology and Pleistocene paleogeography Lviv Ivan Franko National University.
12. **Kormylo Oksana Petrivna –** Postgraduate student, Department of management of natural resources and conservation Lviv Ivan Franko National University.
13. **Kotyk Lyubov Ivanivna –** assistant Department of economic and social geography Ukraine Lviv Ivan Franko National University.
14. **Kruglov Ivan Stanislavovich –** Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of physical geography Ukraine Lviv Ivan Franko National University.
15. **Lamekina Hanna Oleksandrivna –** Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor of Department physical and economical geography Dnipropetrovsk national university Oles Honchar.
16. **Mamchur Ol'ga Igorivna –** Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of economic and social geography Ukraine Lviv Ivan Franko National University.
17. **Melniychuk Mykhailo Mykhailovych -** Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor of Department of Geography, Dean of the Faculty of Geography Eastern European Lesya Ukrainka National University.
18. **Natik Gubadoglu (Babaev)** – Postgraduate student, Department of cartography institute of geography National Academy of Sciences of Azerbaijan (Baku).
19. **Navroyska Galina Borysivna** – Deputy Head of International Relations Yuriy Fedkovich Chernivtsi national university.
20. **Novitskaya Svitlana Romanivna** – Candidate of Geographical Sciences, lecturer of Department of ecology and environmental sciences teaching methods Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
21. **Nychaya Oleksandra Oleksandrivna** – Postgraduate student, Department of physical geography Eastern European Lesya Ukrainka National University.
22. **Pantelieieva Natalia Borysivna –** Postgraduate student, Department of economic and social geography and teaching methods of Krivoy Rog Pedagogical Institute.
23. **Pantyley Viktoriya Anantoliyvna –** Candidate of Geographical Sciences, Assistant Professor Department of Social and Economic Geography of Maria Curie-Sklodowska University, Lublin, Poland.
24. **Petrovska Miroslava Andrijvna –** Candidate of Geographical Sciences, Assistant Professor Department of constructive geography and cartography Lviv National Ivan Franko University.
25. **Polyanska Katerina Valentinovna –** Postgraduate student of the Department of cadaster National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.
26. **Polyanskiy Sergiy Volodymirovich** – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of physical geography Eastern European Lesya Ukrainka National University.
27. **Poznyak Irina Bogdanivna –** Postgraduate student of the Department of Geodesy and Cartography National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.
28. **Pughach Sergiy Oleksandrovich –** Candidate of Geographical Sciences, Assistant Professor, Department of Social and Economic Geography of Eastern European Lesya Ukrainka National University.
29. **Pyatak Darina Yurievna** – student of 4-year Geography Department of Eastern European Lesya Ukrainka National University.
30. **Pylypchuk Oksana Evgeniyvna** – Postgraduate student of Department of ecology and environmental sciences

teaching methods Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.

31. **Pytuliak Mikola Vasyliovich** – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Geography and methods of teaching Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
32. **Pytuliak Miroslava Romanivna –** Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Geography and methods of teaching Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
33. **Sagaidak Andrij Vasyliovich –** CEO of the regional landscape park "Mizhrichynskyy", Chernihiv region.
34. **Salenko Ivanna Andrijvna –** Radyvyliv teacher training and production complex "School number 1 - high school."
35. **Sklyarska Oksana Igorivna –** Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of geography Ukraine Ukraine Lviv Ivan Franko National University.
36. **Strilets' Irina Olegivna –** Postgraduate student of Department of constructive geography and cartography Lviv National Ivan Franko University.
37. **Sulik Ludmila Valerijvna –** Postgraduate student of Department of constructive geography and cartography Lviv National Ivan Franko University.
38. **Talybov Sabuhi Alibala oglu –** Candidate of Geographical Sciences, Doctoral geographical faculty Baku State University, Baku, Azerbaijan.
39. **Taranova Natalia Bohdanivna** – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Geography and methods of teaching Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
40. **Tarasyuk Nina Adamivna –** Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of physical geography Eastern European Lesya Ukrainka National University.
41. **Tsaryk Lyubomir Petrovich** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of Department of Geoecology and methods of teaching environmental sciences Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
42. **Tsaryk Petro Lyubomyrovich** – Candidate of Geographical Sciences, assistant professor of Department of geography Ukraine and tourism Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
43. **Voloshin Ivan Mykolaevich** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of Department of Tourism Lviv State University of Physical Education, Faculty of health and tourism.
44. **Wanda Irina Volodymyrivna –** assistant, Department of Economic and Social Geography Lviv Ivan Franko National University.
45. **Zadvorniy Sergiy Igorovich –** Postgraduate student, Department of geography Ukraine and tourism Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
46. **Zubyk Andrij Igorovich –** Postgraduate student, Department of geography Ukraine Lviv Ivan Franko National University.
47. **Tsestsiv Diana Stepanivna –** lecture of Department of Tourism Lviv State University of Physical Education, Faculty of health and tourism.
48. **Chabanchuk Valentina Yurijvna –** Postgraduate student, Department of geography Eastern European Lesya Ukrainka National University.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ГЕОГРАФІЇ

Любомир ЦАРИК. НАУКОВО-ОСВІТНЯ РОЛЬ КАФЕДРИ ГЕОЕКОЛОГІЇ… ТНПУ У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИРОДООХОРОННИХ КОНЦЕПЦІЙ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ В УКРАЇНІ 4
Мирослава ПИТУЛЯК, Микола ПИТУЛЯК. З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛАНДШАФТІВ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ 9
Наталія ТАРАНОВА. ДО ПИТАННЯ ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ ТОПОНІМІВ 15
Наталія ПАНТЕЛЄЄВА. ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОСВОЄННЯ МІНЕРАЛЬНИХ РЕСУРСІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ 20
Натик ГУБАДОГЛУ (БАБАЕВ). НОРМАТИВНАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ НЕКОТОРЫХ ОЙКОНИМОВ В КЕЛЬБАДЖАР-ЛАЧИНСКОМ ОКРУГЕ 26

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ

Ганна ЧЕРНЮК, Любомир ЦАРИК, Петро ЦАРИК. МОРФОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ЛАНДШАФТІВ РЛП "ЗАГРЕБЕЛЛЯ" І ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ 32
Тарас КЛАПЧУК. ГЕОПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ МОРФОМЕТРІЇ РЕЛЬЄФУ ГІРСЬКОЇ ЧАСТИНИ БАСЕЙНУ РІКИ БИСТРИЦІ НАДВІРНЯНСЬКОЇ 37

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

Мирослава ПЕТРОВСЬКА, Вікторія ПАНТИЛЕЙ, Оксана АРТЕМЕНКО. ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ЗДОРОВ'Я ДИТЯЧОГО НАСЕЛЕННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ 44
Зоя БОЙКО. КЛАСИФІКАЦІЯ РАЙОНІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА ІНДИКАТОРАМИ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ 54
Ганна ЛАМЕКІНА. ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ВНУТРІШНЬОЇ І ЗОВНІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ПОЛЬШІ 58
Оксана СКЛЯРСЬКА. ЕТНОГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА 64
Сергій ПУГАЧ, Дарина ПЯТАК. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ГЕОДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ 68
Ольга МАМЧУР, Ірина ВАНДА, Любов КОТИК. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДИСЦИПЛІНИ: РОЛЬ УФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ 73
Андрій ЗУБИК. ЕКОНОМІЧНА СИТУАЦІЯ ЯК ЧИННИК УКРАЇНСЬКОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ 81
Сергій ЗАДВОРНИЙ. МЕТОДИКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ СФЕРИ РЕҐІОНУ 91

РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ І ТУРИЗМ

Василь ДЖАМАН, Ярослав ДЖАМАН, Галина НАВРОЦЬКА. ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ – ЦЕНТР МІЖНАРОДНОГО ДІЛОВОГО ТУРИЗМУ 101
Діана ЦЕСЬЦІВ, Іван ВОЛОШИН. ГЕОПРОСТОРОВЕ РОЗМІЩЕННЯ ДЕРЕВ'ЯНИХ ЦЕРКОВ ВІННИЧЧИНИ 106
Наталія ГАБЧАК. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ 114
Михайло МЕЛЬНІЙЧУК, Тарас БЕЗСМЕРТНЮК. ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНА СКЛАДОВА РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ 120
Талыбов САБУХИ АЛИБАЛА ОГЛУ. РОЛЬ ТУРИЗМА В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ЛЯНКЯРАН-АСТАРИНСКОГО РЕГИОНА 128
Петро ЦАРИК. ОЦІНКА СТУПЕНЯ СПРИЯТЛИВОСТІ БІОТИЧНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ПОДІЛЛЯ 136
Валентина ЧАБАНЧУК, Михайло МЕЛЬНІЙЧУК. ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІСЬКИХ ЛІСОВИХ ЛАНДШАФТІВ РІВНЕНЩИНИ У РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМІ 147
Людмила СУЛІК, Діана КРИЧЕВСЬКА. ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ СТЕЖОК ТА ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ В ЕКОТУРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ "ПРИП'ЯТЬ-СТОХІД" 153
Світлана НОВИЦЬКА. ОБГРУНТУВАННЯ СХЕМИ ОПТИМАЛЬНОЇ ЛАНДШАФТНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ ДЛЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ ЦІЛЕЙ 160

КОНСТРУКТИВНА ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЕКОЛОГІЯ

Іван КРУГЛОВ. ПРИРОДНІ ГЕОЕКОСИСТЕМИ БАСЕЙНУ ВЕРХНЬОГО ЗАХІДНОГО БУГУ 165
Сергій ПОЛЯНСЬКИЙ. АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН ҐРУНТОВОГО ПОКРИВУ ЕТАЛОННИХ ОСУШУВАЛЬНИХ СИСТЕМ У БАСЕЙНІ Р. ПРИП'ЯТЬ 173
Ірина СТРІЛЕЦЬ, Мирослава ПЕТРОВСЬКА. ОЦІНКА ЯКОСТІ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ МІСТА ЛЬВОВА 179
Оксана КОРМИЛО. АНТРОПОГЕННЕ НАВАНТАЖЕННЯ НА ПРИРОДНЕ ДОВКІЛЛЯ В МЕЖАХ БАСЕЙНУ Р. ВЕРЕЩИЦІ 186
Ірина ПОЗНЯК. ФІТОМЕЛІОРАЦІЙНА РОЛЬ КОМПЛЕКСНОЇ ЗЕЛЕНОЇ ЗОНИ УРБОЕКОСИСТЕМИ М. ТЕРНОПОЛЯ 193

РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНА ПРИРОДИ

Ніна ТАРАСЮК, Олександра НИЧАЯ. ГЕОГРАФІЧНА ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ВИКОРИСТАННЯ ЗАБУДОВАНИХ ЗЕМЕЛЬ ТЕРИТОРІЇ ПОЛІССЯ (НА ПРИКЛАДІ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ) 200
Олена БАКАЛО. СТРУКТУРА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ СІЛЬСЬКИХ РАД В БАСЕЙНІ РІЧКИ ДЖУРИН 208
Оксана ПИЛИПЧУК. ПОЛІАСПЕКТНІ ВИМІРИ СТАЛОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА ДП "БЕРЕЖАНСЬКОГО ЛМГ" 214
Катерина ПОЛЯНСЬКА, Андрій САГАЙДАК. ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ І МОЖЛИВОСТІ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ БІОТИ НА ТЕРИТОРІЇ ЛІВОБЕРЕЖНОГО ПОЛІССЯ 221

ПОСТАТІ, ПОДІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ

ШАБЛІЙ ОЛЕГ ІВАНОВИЧ 230
ЛЮБОМИРУ ЦАРИКУ – 60 РОКІВ 232
МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ ДО 25-РІЧЧЯ ГЕОГРАФІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА 235

ВТРАТИ

ПАМ'ЯТІ КОЛЕГИ І ДРУГА 237

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 239

CONTENTS

HISTORY AND METHODOLOGY OF GEOGRAPHY

Lyubomir TSARYK. SCIENCE EDUCATION ROLE OF THE DEPARTMENT OF ECOLOGY IN THE IMPLEMENTATION OF ENVIRONMENTAL CONCEPTS EARLY XXI CENTURY IN UKRAINE 4
Miroslava PYTULIAK, Mykola PYTULIAK. SOME ITEMS OF THE HISTORY OF THE LANDSCAPE EXPLORATION OF TERNOPIL REGION 9
Natalya TARANOVA. TO THE QUESTION OF THE CLASSIFICATION OF PLACE NAMES 15
Natalya PANTELIEIEVA. HISTORY OF RESEARCH AND DEVELOPMENT MINERAL RESOURCES OF DNIPROPETROVSK REGION 20
Natick GUBADOGLU (BABAYEV). REGULATORY CLASSIFICATION OF SOME OIKONYMS IN KALBAJAR – LACHIN DISTRICT 26

PHYSICAL GEOGRAPHY

Hanna CHERNYUK, Lyubomir TSARYK, Petro TSARYK. MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF THE LANDSCAPE RLP "ZAGREBELLYA" THAT THEIR TRANSFORMATIONAL CHANGE 32
Taras KLAPCHUK. GEOSPATIAL MORPHOMETRY FEATURES OF RELIEF MOUNTAINOUS PART BASIN RIVER BYSTRICA NADVIRNIANSKA 37

ECONOMIC AND SOCIAL GEOGRAPHY

Miroslava PETROVSKA, Viktoria PANTYLEY, Oksana ARTEMENKO. FACTORS INFLUENCING HEALTH POTENTIAL OF CHILDREN'S POPULATION IN LVIV REGION 44
Zoe BOIKO. CLASSIFICATION DISTRICT OF DNEPROPRTROVSK REGION FORMING ON INDICATORS WORKFORCE 54
Hanna LAMEKINA. GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF INTEMAL AND EXTEMAL MIGRATION POLAND 58
Oksana SKLIARSKA. ETHNOGEOGRAPHICAL ASPECT OF THE FUNCTIONING OF TERRITORIAL AND POLITICAL SYSTEM OF THE UNITED KINGDOM 64
Serhiy PUHACH, Darina PIATAK. THE MODERN TRENDS OF GEODEMOGRAPHIC PROCESSES IN THE VOLYN REGION 68
Olha MAMCHUR, Lyubov KOTYK, Iryna VANDA. HUMAN-GEOGRAPHICAL DISCIPLINES: ROLE IN SUBJECT SPECIFIC COMPETENCIES FORMATION 73
Andrii ZUBYK. ECONOMIC SITUATION AS A FACTOR OF UKRAINIAN LABOUR MIGRATION 81
Serhij ZADVORNYJ. METHODS OF HUMAN-GEOGRAPHICAL STUDY CULTURAL AND ARTISTIC AREA OF THE REGION 91

RECREATIONAL GEOGRAPHY AND TOURISM

Vasil' DZHAMAN, Yaroslav DZHAMAN, Galina NAVROTSKA. CHERNIVTSI NATIONAL UNIVERSITY – A CENTER FOR INTERNATIONAL BUSINESS TOURISM 101
Diana TSESTSIV, Ivan VOLOHSYN. GEOSPATIAL SPREADING TREES WOODEN CHURCHES VINNITSA REGION 106
Natalia HABCHAK. HISTORY OF FORMATION AND CURRENT STATE OF HEALTH TOURISM IN TRANSCARPATHIA 114
Mykhailo MELNIICHUK, Taras BEZSMERTNIUK. NATURE RESERVE COMPONENT OF THE RECREATIONAL POTENTIAL OF RIVNE REGION 120
Talibov SABUHI ALIBALA OGLU. THE ROLE OF TOURISM IN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF LANKARAN-ASTARA REGION 128
Petro TSARYK. ASSESSMENT FAVORABLE BIOTIC RECREATIONAL RESOURCES OF PODILLIA 136
Valentina CHABANCHUK, Mykhailo MELNYCHUK. USING OF POLISSYAN FOREST LANDSCAPES OF RIVNE REGION IN RECREATION AND TOURISM 147
Ludmila SULIK, Diana KRYCHEVSKA. FUNCTIONING OF OF ECOLOGICAL EDUCATION TRAILS AND THEIR IMPORTANCE OF ECOTIURISM IN THE NATIONAL NATURE PARK "PRIPYAT-STOHID" 153
Svitlana NOVYTSKA. THE JUSTIFICATION OF OPTIMAL SCHEMES OF LANDSCAPE-RECREATION OF THE TERRITORY FOR RECREATIONAL PURPOSES 160

CONSTRUCTIVE GEOGRAPHY AND GEOECOLOGY

Ivan KRUHLOV. NATURAL GEOECOSYSTEMS OF THE UPPER WESTERN BUG BASIN 165
Serhij POLYANSKY. AGROECOLOGICAL CONDITION OF THE GROUND COVER OF THE REFERENCE DRYING SYSTEMS IN THE PRIPYAT DRAINAGE AREA 173
Iryna STRILETS, Myroslava PETROVSKA. THE ASSESSMENT OF THE AIR QUALITY IN LVIV 179
Oksana KORMYLO. THE ANTHROPOGETIC PRESSURE ON ENVIRONMENT WITHIN THE BASIN OF THE RIVER VERESHCHYTSIA 186
Irina POZNYAK. PHYTOMELIORATION ROLE OF INTEGRATED GREEN ZONE URBOEHKOSISTEM TERNOPIL 193

RATIONAL NATURE MANAGEMENT AND CONSERVATION

Nina TARASIUK, Oleksandra NYCHAIA. THE GEOGRAPHICAL ASSESSMENT OF THE CURRENT CONDITION OF THE BUILT-UP LAND USE IN THE TERRITORY OF POLISSIA (VOLYN REGION) 200
Olena BAKALO. STRUCTURE OF VILLAGE COUNCILS LAND USAGE IN THE BASIN DZHURYN 208
Oksana PILIPCHUK. POLIASPEKT MEASUREMENT RACK OF FORESTRY DP "BEREZHANY LMG" 214
Katerina POLIANSKA, Andryj SAHAIDAK. CONSERVATION OF THE BIOLOGICAL DIVERSITY AND POSSIBILITY OF DIVERSIFICATION OF THE BIOTA ON THE LIVOBEREZHNE POLISSYA TERRITORY 221

FIGURES, EVENTS, NOTICES

SHABLIJ OLEG IVANOVICH 230
LYUBOMIR TSARYK - 60 YEARS 232
INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE TO 25 YEARS GEOGRAPHY DEPARTMENT TERNOPIL VOLODYMYR HNATIUK NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY 235

LOSSES

MEMORY COLLEAGUE AND FRIEND 237

INFORMATION ABOUT AUTHORS 239

Вимоги до матеріалів, які подаються до часопису!

Надіслані статті обов'язково повинні відповідати Постанові президії вищої атестаційної комісії України "Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України" від 15.01.2003р. №7-05/1 і мати відповідні рубрики.

Для публікації матеріалів у нашому журналі необхідно представити до редакції:

- Статтю в редакторі WORD (шрифт Times New Roman, кегль 12, одинарний інтервал) на CD/DVD, електронною поштою (бажано *.doc і *.pdf версії, особливо у випадку використання у статті формул, схем та графіки), надруковану на папері формату А4, всі поля 20 мм; рисунки, діаграми (**обов'язково чорно-білі**) вставити у текст і представити їх копії на диску (*.jpg *.cdr), **обсяг основного змісту статті** (без резюме) **не повинен бути меншим за 15000 символів** (0,5 д.а.);
- Рецензію провідного фахівця з даної галузі науки, як правило, доктора наук , завірену відповідним чином;
- Виписку із протоколу засідання кафедри (для аспірантів і асистентів);
- Експертний висновок про можливість відкритого опублікування матеріалів (при потребі);
- Резюме українською (не менше 50 слів), англійською та російською мовами (не менше 200 слів кожне), ключові слова до них, перекладені прізвища імена, по-батькові авторів, назви статей;
- УДК теми статті;
- Список використаної літератури обов'язково оформляти згідно нових вимог ВАКУ, також необхідно подати транслітерований латинкою список літератури (не перекладений), це можна зробити за допомогою сайту – http://translit.net/ або інших подібних);
- Відомості про авторів (прізвище, ім`я, по-батькові, місце роботи, посада, науковий ступінь та звання, адреса, телефон, електронна пошта) українською та англійською мовами.

При відсутності однієї з вище перелічених вимог подані матеріали не прийматимуться до розгляду.

Контактні телефони **(0352) 43-61-54 (**деканат географічного факультету ТНПУ) – декан: Кузишин Андрій Васильович
(096) 699-48-55 (відповідальний секретар) – Царик Петро Любомирович
(096) 500-44-27 (головний редактор) – Царик Любомир Петрович
E-mail: pitertsaryk@ukr.net, pitertsaryk@gmail.com

Здано до складання 02.12.2015. Підписано до друку 23.12.2015. Формат 60x84/18. Папір друкарський. Умовних друкованих аркушів 25,6. Обліково-видавничих аркушів 25,9. Замовлення № 345. Тираж: 110 примірників.
Свідоцтво про держреєстрацію: КВ № 15878-4350Р від 12.10.2010 р.
Віддруковано з готових діапозитивів у СМП "ТАЙП".